

DAVID HUME

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

Çeviren: **Ergün Baylan**

BilgeSu

DAVID HUMÉ

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

Biğesü

İNSAN DOĞASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

David Hume

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme
A Treatise of Human Nature
DAVID HUME

Çeviren
Ergün Baylan

Yayına Hazırlayan
Kurtuluş Dinçer

ISBN 978-9944-795-11-1

© BilgeSu Yayıncılık
Binektaş Sok 24/1
Küçükesat-Ankara
Tel : 312. 425 93 76
Faks : 312. 425 93 77
e-mail: sanat@sanatkitabevi.com.tr

1. Baskı, Ocak 2009

Kapak
Mert Ünal

Dizgi
Turgut Kaya

Baskı
Özkan Matbaacılık
312. 395 48 91

İNSAN DOĞASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Deneyssel Akıl Yürütme Yöntemini
Moral Konulara
Uygulamaya Yönelik Bir Çalışma**

David Hume

*RARA TEMPORUM FELICITAS, UBI SENTIRE, QUÆ VELIS;
ET QUÆ SENTIAS, DICERE LICET.*

TACITUS

Çeviri

Ergün Baylan

Yayına Hazırlayan

Kurtuluş Dinçer

BilgeSu

Ankara, 2009

İÇİNDEKİLER

Sunuş	11

Birinci Kitap – ANLIK ÜZERİNE

I. Bölüm

Tasarımlar, Kaynağı, Bileşimleri, Bağlantıları, Soyutlamaları vd.

1. Kısım – Tasarımlarımızın Kaynağı	17
2. Kısım – Konunun Bölünmesi	20
3. Kısım – Bellek ve İmgelem Tasarımları	21
4. Kısım – Tasarımların Bağlantıları ya da Çağrışımları	22
5. Kısım – İlişkiler	24
6. Kısım – Kipler ve Tözler	25
7. Kısım – Soyut Tasarımlar+	26

II. Bölüm

Zaman ve Mekân Tasarımları

1. Kısım – Zaman ve Mekân Tasarımlarımızın Sonsuz Bölünebilirliği.....	32
2. Kısım – Zaman ve Mekânın Sonsuz Bölünebilirliği.....	34
3. Kısım – Zaman ve Mekân Tasarımlarının Diğer Nitelikleri	36
4. Kısım – İtirazlara Yanıtlar	41
5. Kısım – Aynı Konunun Devamı.....	50
6. Kısım – Varoluş ve Dışsal Varoluş Tasarımları.....	57

III. Bölüm

Bilgi ve Olasılık

1. Kısım – Bilgi	59
2. Kısım – Olasılık ve Neden-sonuç Tasarımı	62
3. Kısım – Niçin Her Zaman Bir Neden Zorunludur?	65
4. Kısım – Neden-sonuçla İlgili Akıl Yürütmelerimizin Oluşturucu Parçaları	68
5. Kısım – Duyuların ve Belleğin İzlenimleri.....	69
6. Kısım – İzlenimden Tasarıma Çıkarsama	70
7. Kısım – Tasarımın ya da İnancın İçyapısı	75
8. Kısım – İnancın Nedenleri.....	78
9. Kısım – Diğer İlişkilerin ve Alışkanlıkların Sonuçları	83
10. Kısım – İnancın Etkisi	90
11. Kısım – Şansların Olasılığı	94
12. Kısım – Nedenlerin Olasılığı	98
13. Kısım – Felsefece Olmayan Olasılık	106
14. Kısım – -Zorunlu Bağlantı Tasarımı Üzerine	113
15. Kısım – Neden-sonuçları Yargılama Kuralları	124
16. Kısım – Hayvanların Usu	126

IV. Bölüm

Kuşkucu Felsefe Dizgesi ve Diğer Felsefe Dizgeleri

1. Kısım – Us Açısından Kuşkuculuk	129

2. Kısım – Duyular Açısından Kuşkuculuk	133
3. Kısım – Eski Felsefe	153
4. Kısım – Modern Felsefe	156
5. Kısım – Ruhun Özdeksel Olmaması.....	161
6. Kısım – Kişisel Özdeşlik	173
7. Kısım – Bu Kitabın Vargısı	181

İkinci Kitap – TUTKULAR ÜZERİNE

I. Bölüm

Gurur ve Kendini Küçük Görme

1. Kısım – Konunun Bölünmesi	191
2. Kısım – Gurur ve Kendini Küçük Görme; Nesneleri ve Nedenleri	192
3. Kısım – Bu Nesneler ve Nedenler Nereden Tüner	194
4. Kısım – İzlenim ve Tasarımların İlişkisi.....	195
5. Kısım – Bu İlişkilerin Gurur ve Kendini Küçük Görme Üzerine Etkisi.....	197
6. Kısım – Bu Dizgenin Sınırlamaları.....	200
7. Kısım – Erdem ve Erdemsizlik.....	203
8. Kısım – Güzellik ve Çirkinlik	205
9. Kısım – Dışsal Üstünlükler ve Kusurlar	208
10. Kısım – Mülkiyet ve Zenginlik.....	212
11. Kısım – Ün Sevgisi.....	217
12. Kısım – Hayvanlarda Gurur ve Kendini Küçük Görme	222

II. Bölüm

Sevgi ve Nefret

1. Kısım – Sevgi ve Nefretin Nesneleri ve Nedenleri.....	224
2. Kısım – Bu Dizgeyi Doğrulayan Deneyler.....	226
3. Kısım – Güçlükler Çözümlüyor	236
4. Kısım – Akraba Sevgisi.....	238
5. Kısım – Zenginler ve Güçlülere Olan Saygımız	242
6. Kısım – İyilikseverlik ve Öfke	247
7. Kısım – Şefkat	249
8. Kısım – Garaz ve Kıskanma.....	251
9. Kısım – İyilikseverlik ve Öfkenin Şefkat ve Garaz ile Karışımı	257
10. Kısım – Saygı ve Küçümseme.....	262
11. Kısım – Sevgi Tutkusu ya da Cinsiyetler Arası Sevgi	265
12. Kısım – Hayvanların Sevgi ve Nefreti.....	266

III. Bölüm

İstenç ve Doğrudan Tutkular

1. Kısım – Özgürlük ve Zorunluluk.....	268
2. Kısım – Aynı Konu Sürüyor	273
3. Kısım – İstencin Etkileyici Güdülleri	276
4. Kısım – Şiddetli Tutkuların Nedenleri	280
5. Kısım – Alışkanlığın Sonuçları	282
6. Kısım – İmgelemin Tutkular Üzerinde Etkisi	283

7. Kısım – Bitişiklik ve Zaman ve Mekânda Uzaklık.....	285
8. Kısım – Aynı Konunun Devamı.....	288
9. Kısım – Doğrudan Tutkular.....	292
10. Kısım – Merak ya da Hakikat Sevgisi.....	298

Üçüncü Kitap – AHLAK ÜZERİNE

I. Bölüm

Genel Olarak Erdem ve Erdemsizlik

1. Kısım – Ahlaksal Ayrımlar Ustan Türemez.....	307
2. Kısım – Ahlaksal Ayrımlar Ahlak Duygusundan Türer.....	316

II. Bölüm

Adalet ve Adaletsizlik

1. Kısım – Adalet, Doğal Mı Yoksa Yapay Bir Erdem Mi?.....	322
2. Kısım – Adalet ve Mülkiyetin Kökeni.....	325
3. Kısım – Mülkiyeti Belirleyen Kurallar	335
4. Kısım – Mülkiyetin Rıza Yoluyla Devri.....	345
5. Kısım – Söz Vermenin Getirdiği Yükümlülük	346
6. Kısım – Adalet ve Adaletsizlik Üzerine Birkaç Gözlem Daha	352
7. Kısım – Hükümetin Kökeni	357
8. Kısım – Bağlılığın Kaynağı	361
9. Kısım – Bağlılığın Ölçüleri.....	367
10. Kısım – Bağlılığın Nesneleri.....	370
11. Kısım – Ulusların Yasaları.....	378
12. Kısım – Namus ve İffet	380

III. Bölüm

Diğer Erdem ve Erdemsizlikler

1. Kısım – Doğal Erdem ve Erdemsizliklerin Kökeni	382
2. Kısım – Zihin Büyüklüğü.....	393
3. Kısım – İyilik ve İyilikseverlik	400
4. Kısım – Doğal Yetenekler	402
5. Kısım – Doğal Erdemler Üzerine Kimi Daha Öte Gözlemler.....	407
6. Kısım – Bu Kitabın Vargısı	409
EK	413

Birinci ve İkinci Kitaplar Hakkında

Bu eseri yazmaktaki amacım sunuşta yeterince açıklanmıştır. Okur yalnızca, orada kendim için tasarladığım tüm konuların bu iki ciltte incelenmediğini dikkatinden kaçırmamalıdır. İnsanın anlama yetisi ve tutkular başlı başına bütin bir akıl yürütme zincirini meydana getirir; ben de sizlerin takdirini sınamak için bu doğal ayırmadan yararlanmak istedim. Eğer beğeniyle karşılanacak kadar talihli isem, ahlak, siyaset ve eleştiri incelemeleriyle devam edeceğim; böylelikle İnsan Doğası Üzerine bu İncelemeyi tamamlamış olacağım. Emeğimin en yüce karşılığı olarak sizlerin beğenisini görüyorum; tabi, yargınızı da –her ne olursa olsun– en iyi yol göstericim olarak kabul etmeye kararlıyım.

Sunuş

Felsefe ve bilim dünyasına yeni herhangi bir şey sunduklarını iddia edenlerin, geçmiştekileri yerip kendi dizgelerine üstü kapalı övgüler sıralamaları oldukça alışılmış ve doğaldır. Eğer bunlar, aklın mahkemesi önüne çıkabilen en önemli soruları yanıtlamaya çalışırken hala daha aşamadığımız şu bilgisizlikten yakınmayı içlerine sindirebilselerdi, bilimle bir şekilde tanışıklığı olup da onlara hak vermeyecek çok az kimse kalırdı. Muhakemesi güçlü, birikimli birinin, büyük bir güven kazanmış ve savlarını en titiz ve sağlam akıl yürütme noktalarına erdirmiş dizgelerin dahi zayıf temellerini bulması kolaydır. Güven üzerine kurulan ilkeler, bunlardan çıkarılan sakat vargılar, parçalardaki uyum ve bütündeki açıklık eksiklikleri... Tüm bunlar en saygın felsefecilerin dizgelerinde dahi karşımıza çıkabilen ve belki de felsefenin itibar kaybetmesine yol açan şeylerdir.

Bilimlerin şimdiki kusurlu durumunun ayırımına varmak için öyle çok derin bir bilgi birikimi gerekmiyor ama, köyden yeni gelmiş yarı-cahil biri bile duyduğu gürültüden, kopan yaygaradan işlerin pek de yolunda gitmediğini anlayabilir. Tartışma konusu olmayan ve bilginlerin bu tartışmalarda karşı fikir yürütemeyeceği hiçbir şey yoktur. En önemsiz sorular dahi anlaşmazlıklarımızın bir parçası olur ve en mühim durumda bile kesin bir karar vermeye gücümüz yetmez. Sanki her şey belirsizmiş gibi tartışmalar çoğalır da çoğalır ve sanki her şey kati imiş gibi bu tartışmalar oldukça hararetli geçer. Tüm bu kargaşanın içerisinde, kazanan akıl değil, belagat olur; biraz olsun süslü, hoş giden konuşma becerisine sahip birinin en akıl almaz varsayımının bile birilerini kazanabilmesi mümkündür. Zafer, kılıcını kuşanmış silahşorlarla değil; ordunun trompetçisi, davulcusu ve müzisyeniyle kazanılır.

Bana kalırsa, işte tam da bu yüzden her türlü metafizik akıl yürütmeye karşı, kendilerini âlim olarak tanımlayan ve yazın dünyasının diğer tüm dallarına hak ettiği değeri verenler arasında bile, yaygın bir önyargı oluşur. Onlar, metafizik akıl yürütmelerden, bilimin herhangi bir dalıyla ilgili olan akıl yürütmeleri anlamazlar; her türlü uslamlama, anlaşılması güç olan ve kavranması için epey dikkat gerektiren metafizik akıl yürütmedir onlara göre. Bu araştırmalardaki çabalarımız öyle sık boşa çıkıyor ki metafiziği genellikle tereddütsüz reddediyoruz; bir de sanki hep hata yapmamız, hep yanılmamız gerekirmiş gibi bunların hiç değilse doğal ve eğlenceli olacağını söylüyoruz. Aslında, yalnızca, ciddi bir kayıtsızlığı yanına alan kararlı bir kuşkuculuk metafizikten yüz çevirmeyi haklı kılabilir. Eğer hakikat, insan yeteneğinin erişebileceği bir yerlerdeyse, kesinlikle çok derinlerde ve karmaşık olmalı; bu doğruya zahmetsizce ulaşabileceğimiz ümidi ise, çok önemli dehaların çektikleri büyük acılara rağmen bunu başaramadıklarını göz önüne alırsak, yeterince boş bir heves ve şüphesiz, kendini beğenmişlik olur. Ortaya koyacağım felsefede benim böyle bir üstünlük iddiam yok; zaten bir felsefe bu kadar açık ve kolay olsaydı bunu felsefeye karşı yapılmış büyük

bir küstahlık olarak değerlendirirdim.

Her bilimin insan doğasıyla az çok bir ilişkisi vardır; her ne kadar bazısı insanoğlundan çok uzaklarda gibi dursa da, bir yerde, bir geçitle mutlaka insan doğasına dönüş yapar. *Matematik*, *Doğa Felsefesi* ve *Doğal Din* bile bir ölçüde İNSANIN bilimine bağlıdır; çünkü hepsinin yolu insanı tanımaktan geçer ve hepsi insanın güçleri ve yetileri ölçüsünde değerlendirilir. İnsanın anlama yetisinin boyutunu ve gücünü bütünüyle kavramış olabilseydik bile, bu bilimlerde ne gibi değişiklikler ve ilerlemeler kaydedebileceğimizi, ortaya koyduğumuz düşüncelerin ve akıl yürütmelerimizde gerçekleştirdiğimiz işlemlerin içyapısını açıklayıp açıklayamayacağımızı kestirmek mümkün olmazdı. Yine de, bu türden ilerlemeler daha çok doğal dinde beklenmeli, çünkü din, üstün güçlerin içyapısını bize öğretmenin yanı sıra görüşlerini daha ileriye, onların tabiatına ve bizim onlara karşı olan görevlerimize kadar götürür; dolayısıyla biz yalnızca aklını kullanan varlıklar olarak kalmayız, aynı zamanda hakkında akıl yürüttüğümüz nesneler arasında da yerimizi alırlar.

Öyleyse *Matematik*, *Doğa Felsefesi* ve *Doğal Din*, insanı bilmeye bu şekilde bağımlıysa, insan doğasıyla daha yakın ve sıkı ilişkileri olan diğer bilimlerden ne beklemeliyiz? Mantığın biricik amacı akıl yürütme yetimizin ilke ve işlemlerini ve tasarımlarımızın doğasını açıklamaktır, ahlak ve eleştiri zevk ve duygularımızı değerlendirir, siyaset ise insanları toplumda birlik içinde ve birbirine bağımlı kabul eder. Bu dört bilimde, *Mantık*, *Ahlak*, *Eleştiri* ve *Siyaset*'te, insan aklını tanımamızı sağlayan veya bize insan aklının gelişimi ve donanımını veren hemen hemen her şey kavranır.

Bu yüzden, felsefe araştırmalarımızda başarı umabileceğimiz tek yol bugüne kadar uyguladığımız ve artık bıkkınlık veren oyalanma yöntemini terk etmek, yani, bir şekilde sınırdaki bir kaleyi veya köyü ele geçirmek yerine doğrudan başkente yürümek olacaktır. Bilimlerin merkezine, bir zamanlar hepsinden üstün olan insan doğasının ta kendisine yönelmek; orayı ele geçince diğer her yer için kolay zaferler bekleyebiliriz. Bu noktadan da fetihlerimizi insan hayatını daha yakından ilgilendiren diğer tüm bilimlere yaya-bilir, sonra da sırf merak konusu olan bilimleri yavaş yavaş ve tam olarak keşfedebiliriz. Cevabı insanın biliminin kapsamında olmayan hiçbir önemli soru yoktur, ayrıca bu bilimi bilmeden kesin olarak cevaplayabileceğimiz bir soru da. Böylelikle, insan doğasının ilkelerini açıklar görünürken, aslında bilimlerin –neredeyse tamamen yeni olan ve üzerinde güvenle yükselebilecekleri bu biricik temelde ortaya konmuş– tam bir dizgesini önermiş oluyoruz.

İnsanın bilimi öteki bilimler için sağlam olan tek temeli oluşturduğundan, bu bilimin, üzerinde yükselebileceği tek sağlam temel de deney ve gözlem üzerine kurulmalıdır. Deneysel felsefeyi, moral konular üzerinde, doğal konular üzerinde uyguladıktan yüz yılı aşkın bir süre sonra uygulamanın gerektiğini düşünmek pek şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü hemen hemen aynı zaman aralığı bu iki bilimin ortaya çıkışında da vardır; ayrıca, THALES ile SOKRATES arasındaki zaman farkı ve LORD'um BACON ile

insanın bilimini yeni bir yörüngeye oturtmayı başarıp ilgi ve merak uyandıran son dönem İngiliz felsefecileri¹ arasındaki zaman farkı da neredeyse aynıdır. Diğer uluslar edebiyatta bizimle rekabet etseler veya güzel sanatların bazılarında bizi geçseler de, akıl ve felsefede ilerleme yalnızca hoşgörülü ve özgür topraklarda gerçekleşir.

İnsanın bilimindeki bu ikinci türden –felsefe alanındaki– gelişmenin, aklın doğa felsefesinde kendi ülkemize verdiği onurdan daha az önemli olacağı söylenemez; aksine bunu, felsefenin arz ettiği büyük önem ve böyle bir iyileştirmenin altında yatan zorunluluktan ötürü daha büyük bir mutluluk olarak görmek doğru olur. Çünkü bana kalırsa şurası açıktır ki, zihnin özü de dış cisimlerin özü gibi bilinmez olduğundan, dikkatli ve titiz deneyler yapıp, özün farklı koşul ve durumlarından kaynaklanan belirli sonuçları gözlemenin dışında, onun gücü ve niteliği hakkında herhangi bir fikir edinmek yine aynı şekilde olanaksızdır. Deneylerimizin dayanak noktalarını son derece sağlam tutup, en basit ve en az sonuç doğuran nedenlerinkiler dâhil tüm sonuçları açıklayarak ilkelerimizi mümkün olduğunca evrensel kılmaya çalışsak da, kuşkusuz, deneyimden öteye geçemeyiz; insan doğasının kökenine ait en son nitelikleri keşfettiğini ileri süren varsayımlar ise fazlaca iddialı ve düşsel oldukları için baştan reddedilmelidirler.

Kendini ruhun en son ilkelerini aramaya adanmış bir felsefecinin, açıklamakla uğraştığı insan doğası bilminde kendini büyük bir üstat olarak göstereceğini veya insan aklına yeterli gelenden çok daha fazlasını bildiğini iddia edeceğini sanmıyorum. Çünkü şurası kesin ki, ümitsizlik, üzerimizde keyifle hemen hemen aynı etkiyi yaratır ve herhangi bir arzunun tatmin edilmesinin olanaksız olduğunun farkına vardığımızda, içimizdeki arzu hemencecik kaybolur. Bilgisizliğimiz bizi büyük ölçüde tatmin etse ve en genel veya en incelikli ilkelerimiz konusunda onların gerçekliğine ilişkin deneyimimizden başka hiçbir gerekçemizin olmadığını anlasak da –ki bu, bayağılığın ve en önemli, en olağanüstü görüngüyü keşfetmek için ilk başta hiçbir çalışmaya ihtiyacımız olmadığı gerçeğinin gerekçesi olur– insan aklının en son sınırına ulaştığımızı gördüğümüzde, rahatlarız. Daha ileriye gitmenin imkânsızlığı okuyucuyu doyurmaya yeter; yazar ise, bilgisizliğini rahatça itiraf etmenin ve çoğu yazarın dünya ile ilgili tahmin ve varsayımlarını en kesin ilkelermişçesine dayatmaları nedeniyle düştüğü hataya düşmemiş olmanın tadını çıkarabilir. Bu karşılıklı hoşnutluk ve doyum üstat ve öğrencisi arasında da elde edildiğinde felsefemizden daha ne isteriz bilmiyorum.

Ancak, bu temel ilkeleri açıklamanın olanaksızlığı insanın bilminde bir kusur olarak değerlendirilirse, korkmadan şunu söylemek gerekir ki ister filozofların okullarında mayalanmış, ister en sıradan zanaatkârın dükkânında uygulanıyor olsun, bu, kendimizi bir şekilde ortaya koyabildiğimiz tüm bilimlerin, tüm sanatların ortak kusurudur. Bunların hiçbirisi deneyimden öteye geçemez veya bu yetke üzerinde kurulmamış herhangi bir ilke

¹ Bay Locke, Shaftsbury Lordum, Dr. Mandeville, Bay Hutchinson, Dr. Butler, vd.

bina edemez. Esasında, moral felsefenin, doğa felsefesinde bulunmayan, şöyle tuhaf bir kusuru vardır: Moral felsefe, deneylerini biriktirirken, bunu amaçlı bir şekilde yani önceden tasarlayarak ve ortaya çıkabilecek her bir güçlüğü hesaba katıp bunları ortadan kaldırabilecek bir şekilde yapamaz. Bir cismin herhangi bir durumda diğer bir cismin üzerindeki etkisinin ne olacağını bilemediğimde, yapmam gereken şey yalnızca onları o duruma sokup, ortaya ne çıktığını gözlemek olacaktır. Ancak şurası açıktır ki, moral felsefede de aynı yolu izleyip kendimi, incelediğim durumla aynı durumun içine sokarak tüm şüpheleri gidermeye çabalarsam, açıktır ki böyle bir düşünme ve önceden tasarlama doğal ilkelerimin işlemesini engelleyecektir; bu da görüngüden doğru sonuçlar çıkarmamı imkânsızlaştırır. Bu yüzden, bu bilimde deneylerimizi azar azar ve insan yaşamını dikkatlice gözlemleyerek toplamamız ve bunları insanların toplum içindeki, özel yaşamlarındaki ve boş vakitlerindeki davranışlarıyla, yani hayatın genel akışı içerisinde değerlendirmemiz gerekir. Bu tür deneyler sağduyulu bir şekilde bir araya getirilip incelendiğinde, bu deneylerden yola çıkarak, diğer insan kavrayışlarından kesinlik açısından aşağı kalmayan ve yararlılığı bakımından çok daha üstün olan bir bilim inşa etmeyi ümit edebiliriz.

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

I. KİTAP ANLIK ÜZERİNE

I. Bölüm

Tasarımlar, Kaynağı, Bileşimleri, Bağlantıları, Soyutlamaları vd.

1. Kısım

Tasarımlarımızın Kaynağı

İnsan zihninin tüm algıları, İZLENİM ve TASARIM olarak adlandıracağım, iki ayrı türe ayrılırlar. Bu ikisi arasındaki fark, hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce veya bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık derecelerindedir. Zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılara *izlenim* diyebiliriz; ben bu adlandırmadan, ilk ortaya çıkışlarını ruhta gerçekleştirdikleri için tüm duyum, tutku ve duygularımızı anlıyorum. *Tasarım* ile ise bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgelerini kastediyorum; örneğin, bu yazının neden olabileceği –görme ve dokunma kaynaklı olanlar ile yol açabileceği doğrudan haz ya da hoşnutsuzluk dışında kalan– tüm algılar gibi. İkisi arasındaki bu ayrımı açıklamak için fazla söze gerek olacağını sanmıyorum. Herkes duyumlama ve düşünme arasındaki farkı kolayca algılayabilir. Bunlar genel hatlarıyla kolayca ayırt edilebilirler; buna karşılık bu ikisinin birbirlerine benzemesi, belirli durumlar dışında, olanaksız değildir. Bu yüzden, uykuda, yüksek ateşte, cinnette veya şiddetli bir ruhsal sarsıntı yaşandığında tasarımlarımız izlenimlerimize yaklaşabilir; diğer taraftan, izlenimlerimiz bazen tasarımlarımızdan ayırt edemeyeceğimiz kadar silik ve zayıf olurlar. Ancak bu birkaç durumdaki yakın benzerliğe karşın, tasarımlarımız ve izlenimlerimiz genel olarak birbirlerinden öyle farklıdırlar ki kimse bunları ayrı başlıklar altına yazıp aralarındaki farkı belirgin kılmak için her birine ayrı bir isim vermekte tereddüt etmez.¹

Algılarımızın, gözlenmesi kolay ve hem izlenimlerimizi hem de tasarımlarımızı kapsayan bir ayrımı daha var: YALIN ve KARMAŞIK ayrımı. Yalın algılar ya da izlenimler ve tasarımlar ayırma ve ayrılmaya izin vermeyenler algılardır. Karmaşık olanlar ise bunların tersine parçalara ayrılabilenlerdir. Belirli bir renk, tat ve koku bir elmada birleşen nitelikler olsa da, bunların aynı olmadıklarını ve en azından birbirinden ayırt edilebilir olduklarını algılamak kolaydır.

Bu ayrımlarla nesnelarimize bir çekidüzen verdikten sonra, bunların özelliklerini ve ilişkilerini daha özenli bir biçimde inceleyebiliriz. Gözüme

¹ Burada, bu özgürlüğe sahip olduğumu düşünerek, *izlenim* ve *tasarım* terimlerini alışılmış anlamlarından farklı anlamlarda kullanıyorum. Belki de tasarım sözcüğünü, Bay Locke'un değiştirip tüm algılarımızı karşılar hale getirdiği anlamdan sıyrarak, asıl anlamına kavuşturuyorum. İzlenim terimini ise canlı algılarımızın ruhta üretiliş biçimini ifade etmek için değil, yalnızca algıların kendileri için kullanıyorum. Ne İngilizcede ne de bildiğim diğer dillerde bu anlamı karşılayan özel bir sözcük yok.

çarpan ilk durum izlenimlerimiz ve tasarımlarımızın güç ve canlılık derece-leri dışında kalan tüm konulardaki büyük benzerlikleridir. İkisinden biri, bir şekilde diğerrinin yansıması gibi görünüyor; bu durumda zihnimizdeki tüm algılar çift olur ve hem izlenim hem de tasarım olarak görünürler. Gözlerimi kapatıp odamı düşündüğümde, oluşturduğum tasarımlar hissettiğim izlenimlerin birebir temsilidir; ayrıca bir tanesinde olup da diğerrinde olmayan hiçbir ayrıntı yoktur. Diğer algılarımı gözden geçirdiğimde yine aynı benzerliği ve temsili bulabiliyorum. Tasarımlar ve izlenimler her zaman birbirlerinin karşılığı olarak ortaya çıkar. Bu durum bana oldukça önemli görünüyor ve bir an dikkatimi çekiyor.

Daha dikkatli bir incelemeden sonra ilk görünüşün beni farklı yerlere götürdüğünü ve *tüm tasarımlar ve izlenimler benzerdir* genel yargısını sınırlandırmak için *yalın ve karmaşık* algılar ayrımından yararlanmam gerektiğini fark ediyorum. Birçok karmaşık tasarımımızın hiçbir zaman onlara karşılık gelen izlenimlere sahip olmadığını ve karmaşık izlenimlerimizin çoğunun hiçbir zaman tasarımlarda birebir kopyalanmadığını gözlemliyorum. Kendi kendime, hiç böyle bir şey görmemiş olsam da, kaldırımları saf altın, duvarları yakut olan *Kudiis* şehrini hayal edebiliyorum. *Paris*'i gördüm ancak şehrin tüm sokaklarını ve evlerini eksiksiz bir şekilde, gerçek ve tam boyutları ile temsil eden bir tasarım oluşturabileceğimi iddia edebilir miyim?

Bu yüzden, şunu anlıyorum, *karmaşık* izlenimlerimiz ve tasarımlarımız arasında genel anlamda büyük bir benzerlik varsa da, bunların birbirlerinin birebir sureti olduğu kuralı genel-geçer bir doğru değildir. Şimdi *yalın* algılarımızın açısından durumun nasıl olduğunu inceleyebiliriz. Yapabildiğim en titiz incelemeden sonra, şunu iddia edebilirim: Her yalın tasarımın kendisine benzeyen bir yalın izlenimi ve her yalın izlenimin onu karşılayan bir yalın tasarımı vardır; kural burada istisnasız işler. Karanlıkta oluşturduğumuz kırmızı tasarımı ile gün ışığında gözümüze vuran kırmızı izleniminin doğalarında bir fark yoktur; yalnızca şiddetleri farklıdır. Bu durumun tüm yalın izlenimlerimiz ve tasarımlarımız için geçerli olduğunu şu kadar sayıda örnek sıralayarak ispat ederiz demek doğru olmaz. Bu konuda herkes dileği kadar örneğin üstünden gidip doyum sağlayabilir. Ancak, kim ki bu genel-geçer benzerliği inkâr ederse, onu ikna etmemin tek yolu ondan tasarımda karşılığı olmayan tek bir izlenim veya izlenimde karşılığı olmayan tek bir tasarım göstermesini istemek olacaktır. Eğer bu iddiayı yanıtsız bırakırsa, ki öyle olacaktır, biz de onun bu sessizliğinden ve kendi gözlemlerimizden yola çıkarak vargımızı oluştururuz.

Böylelikle, tüm yalın tasarımların ve izlenimlerin birbirlerine benzediklerini görmüş olduk; karmaşık olanlar yalın olanlardan meydana geldiği için de bu iki algı türünün tam olarak karşılıklı olduklarını genel olarak iddia edebiliriz. Daha fazla incelemeye gerek bırakmayan bu ilişkiyi keşfettikten sonra, bu ikisinin diğer niteliklerini bulmak için meraklanıyorum. Gelin, varoluşları ile ilgili duruma göz atalım ve izlenimler ve tasarımlardan hangisinin neden, hangisinin de etki olduğuna bakalım.

Bu sorunun *tam* ele alınışı elinizdeki incelemenin konusu olduğundan,

burada yalnızca bir genel önerme oluşturmakla yetinelim: *Tüm yalın tasarımlarımız ilk ortaya çıkışlarında, karşılıkları olan ve birebir temsil ettikleri yalın izlenimlerden meydana gelirler.*

Bu önermeyi ispatlayacak görüngüler aradığımda, yalnızca iki türden görüngü karşıma çıktı; ancak her iki türde de görüngüler açık, sayısız ve belirleyicidir. İlk önce, yeniden bir gözden geçirme ile daha önce iddia ettiğimden emin olmalıyım: Her yalın izlenime onun karşılığı bir tasarım ve her yalın tasarıma onun karşılığı olan bir izlenim eşlik eder. Benzer algıların sürekli birlikteliklerinden, hemen, birbirlerini karşılayan izlenimlerimiz ve tasarımlarımız arasında büyük bir bağ olduğu ve birinin varoluşunun diğerinin varoluşu üzerinde çok önemli bir etkisi olduğu sonucunu çıkarırım. Sayısız örnekle böyle bir sürekli birliktelik hiçbir zaman şans eseri ortaya çıkmaz, aksine izlenimlerin tasarımlara veya tasarımların izlenimlere olan bağımlılığını ispatlar. Bu bağımlılığın hangi tarafta olduğunu öğrenebilmek için *ilk ortaya çıkışlarının* sırasını inceler, yapacağım sürekli deneylerle de yalın izlenimlerin her zaman için, karşılıkları olan tasarımların öncülü olduğunu ve hiçbir zaman bu sıranın tersine dönmediğini görürüm. Bir çocuğa kırmızı veya turuncu, tatlı veya ekşi tasarımlarını vermek için ona nesneleri sunarım, diğer bir deyişle, bu izlenimleri iletirim; ancak tasarımları uyararak izlenimleri ortaya çıkarmaya çalışmak gibi saçma bir yol izlemem. Tasarımlarımız, ortaya çıktıktan sonra, onları karşılayan izlenimler üretmezler; ayrıca biz yalnızca düşündüğümüz şeyden bir renk algılamayız veya bir his duyumsamayız. Öte yandan şunu görürüz: ister zihinsel ister bedensel olsun, bir izlenimi, ona benzeyen ve yalnızca güç ve diriliğinin derecesiyle ondan ayrılan bir tasarım izler. Benzeyen algılarımızın sürekli birlikteliği birinin diğerinin nedeni olduğuna dair ikna edici bir kanıttır; izlenimlerin bu önceliği de tasarımlarımızın izlenimlerimizin nedeni olmayıp izlenimlerimizin tasarımlarımızın nedeni olduğunun yine güçlü bir kanıtıdır.

Bunu doğrulamak için yine açık ve ikna edici bir diğer görüngüyü inceleyeceğim. İzlenimleri ortaya çıkaran yetilerin işlemleri, birinin kör veya sağır doğması gibi, bir şekilde kazara engellenirse, yalnızca izlenimler değil onun karşılığı olan tasarımlar da kaybolur; böylelikle insan zihninde ikisinden de en ufak bir iz kalmaz. Bu durum, yalnızca duyu organlarının tamamen yok olduğu zaman değil, aynı zamanda bu organların belirli bir izlenim üretmek için hiç kullanılmadığı durumlarda da geçerlidir. Tadına bakmadan bir ananasın doğru bir tasarımını oluşturamayız.

Yine de, tasarımların onları karşılayan izlenimlerden önce gelmesinin tümüyle olanaksız olmadığını ispatlayabilecek çelişmeli bir görüngü vardır. Gözlerimizle edindiğimiz birkaç değişik renk tasarımının veya kulağımızın ilettiği değişik ses tasarımlarının, birbirlerine benzeseler de aslında birbirlerinden farklı tasarımlar olduklarını rahatlıkla kabul edeceğimizi düşünüyorum. Bu durum farklı renkler için geçerliyse, aynı rengin farklı tonları için de geçerli olmalı; öyleyse her bir renk tonu geri kalandan bağımsız, seçik bir tasarım oluşturur. Çünkü, bunu reddettiğiniz takdirde, bir rengi, tonlarını kesintisiz bir şekilde ilerleterek, sezdirmeden, kendisinden çok uzakta olan

bir renge dönüştürmeniz olanaklı olur ve bu durumda ortadaki renkleri farklı kabul etmediğiniz için, aynı saçmalıkla uçlardaki renkleri de bir ve aynı saymak zorunda kalırsınız. Bunlara dayanarak, otuz yıl boyunca görme yetisini kullanan bir kişi düşünelim; bu kişi, hiç denk gelmemiş ve diyelim ki mavinin bir tonunu görmemiş, ama diğer tüm renk çeşitlerini mükemmel derecede biliyor olsun. O belirli ton hariç mavinin tüm tonlarını, en koyusundan en açığına, bu kişinin önüne getirelim; şurası açık ki, bu kişi o tonun olmadığı yerde bir boşluk hissedecektir ve orada yan yana duran o renk tonları arasında, diğerlerindeki farklılıklardan daha büyük bir farklılık olduğunu algılayacaktır. Şimdi şunu sorabilirim: O kişinin imgelemine kullanarak o eksikliği giderebilmesi mümkün müdür ve ona hiçbir zaman duyuları yoluyla iletilmese de o kişi o belirli tonun tasarımını kendi kendine oluşturabilir mi? Büyük bir çoğunluğun, bunun mümkün olduğu kanısını paylaşacağını sanıyorum; bu olay çok belirli ve tek olduğu için pek üzerinde durmaya değmese de ve tek başına genel ilkemizi değiştirmemize yol açacak kadar önemli olmadığı halde; bu durum yalın tasarımların her zaman onların karşılığı olan izlenimlerden ortaya çıkmadığının kanıtı olabilir.

Ancak bu istisna dışında, bu konuda şunu söylemek yersiz olmayacaktır: İzlenimlerin önceliği ilkesi bir başka sınırlandırma ile beraber anlaşılmalı, *şöyle ki*: bunlarla ilgili yaptığımız bu akıl yürütmeden anlaşıldığı kadarıyla, tasarımlarımız izlenimlerimizin imgeleri oldukları için, tasarımlardan birincillerin imgesi olan ikincil tasarımlar da oluşturabiliriz. Bu, açık söylemek gerekirse, kuralın istisnası olmaktan ziyade açıklamasıdır. Tasarımlar kendi imgelerini yeni tasarımlarda üretirler; ancak ilk tasarımların izlenimlerden türemesi gerektiğinden, tüm tasarımların doğrudan veya dolaylı olarak, karşılıkları olan izlenimlerden meydana geldiği vargısı doğruluğunu korur.

Böylelikle bu benim insan doğası biliminde oluşturduğum ilk ilke olur; ancak görünürdeki basitliği bu ilkeyi küçümsememizi gerektirmez. Çünkü şimdi bizi ilgilendiren, izlenimlerin mi yoksa tasarımların mı önce geldiği sorusunun, *doğuştan tasarımlar* var mıdır veya tüm tasarımlar dış ve iç duyumlardan mı doğar gibi başka zamanlarda çokça fırtınalar koparmış sorularla aynı olması oldukça dikkat çekicidir. Uzam ve renk tasarımlarının doğuştan gelmediklerini ispat etmek için felsefecilerin onların duyularımız yoluyla iletildiklerini göstermekten başka hiçbir şey yapmadıklarını söyleyebiliriz. Tutku ve istek tasarımlarının doğuştan gelmediklerini ispatlamak için ise, felsefeciler bu duyguların bizde bir ön deneyimlerinin olduğunu belirtirler. Eğer bu kanıtlamaları dikkatli bir şekilde incelersek bunların yalnızca, tasarımların, kendilerinden türeyip temsil ettikleri daha canlı algılar tarafından öncelendikleri vargısını ispatladıklarını görürüz. Umarım, sorunun bu kadar açık bir şekilde dile getirilmesi ilgili tüm tartışmaları ortadan kaldıracak ve akıl yürütmelerimizde bu ilkeyi bu güne kadar görüldüğünden daha yararlı kılacaktır.

2. Kısım

Konunun Bölünmesi

Görünüşe göre, yalın izlenimlerimiz karşılıkları olan tasarımlardan önce geldikleri için ve istisnalar da çok nadir olduğundan, yöntem, tasarımlardan

önce izlenimleri incelememizi gerektirir. İzlenimler, DIŞ DUYUM izlenimleri ve İÇ DUYUM izlenimleri olarak iki türe ayrılabilirler. Dış duyum izlenimleri, bilinmeyen nedenlerden dolayı ilk olarak ruhta ortaya çıkar. İç duyum izlenimleri ise büyük ölçüde tasarımlardan türetilir ve şu sırayı takip ederler: Bir izlenim öncelikle duyulara çarpar ve sıcaklığı soğukluğu, susuzluğu açlığı, bir çeşit zevki ya da acıyı algılamamızı sağlar. Zihin bu izlenimlerin, izlenimler kaybolduktan sonra zihinde kalan ve bizim tasarım diye adlandıracığımız bir suretini çıkarır. Zevk veya acı tasarımı ruha döndüğünde yeni yeni arzu ve tiksinti, ümit ve korku izlenimleri oluşturur; bunları da bu şekilde türedikleri için iç duyum izlenimleri olarak adlandırmak doğru olacaktır. Bunlar bellek ve imgelem tarafından tekrar kopyalanır ve tasarım olurlar; bu tasarımlar da, belki, sırayla başka izlenimleri ve tasarımları meydana getirir. Bu durumda, iç duyum izlenimleri bir tek onların karşılığı olan tasarımların öncülüdürler; nitekim dış duyum izlenimlerinin ardılı olup onlardan türerler. Dış duyumlarımızın incelenmesi moral felsefecilerden ziyade anatomist ve doğa felsefecilerinin işidir, bu yüzden şimdi bu konuya girmeyeceğim. Öncelikle üzerinde duracağımız iç duyum izlenimleri, yani tutku, istek ve duygu, çoğunlukla tasarımlardan ortaya çıktığı için, ilk başta bize çok doğal görünen yöntemi tersine çevirmek gerekecek ve insan aklının doğasını ve ilkelerini açıklamak için, izlenimlere geçmeden önce tasarımlar üzerine bir şeyler söylemek yerinde olacaktır. Bu yüzden ben de burada tasarımlarla başlamayı yeğledim.

3. Kısım

Bellek ve İmgelem Tasarımları

Deneyim yoluyla buluruz ki, herhangi bir izlenim zihne sunulduğunda, bu sefer orada bir tasarım olarak ortaya çıkar; izlenim bunu iki farklı yoldan yapabilir: İster yeni görünüşünde ilk canlılığını büyük ölçüde korur ve bir şekilde izlenimle tasarım arasında bir şey olur, ya da o canlılığı tümüyle kaybeder ve tam bir tasarım olur. İzlenimlerimizi ilkindeki gibi yinelediğimiz yetimize BELLEK, ikincisine ise İMGELEM diyoruz. İlk bakışta açıktır ki, bellekteki tasarımlar imgelemdekilerden çok daha diri ve güçlüdür; ayrıca bellek, nesnelerini imgelemin kullandığı tüm renklerden çok daha belirgin renklerle resmeder. Geçmiş bir olayı hatırladığımızda, olayın tasarımı zihnimize güçlü bir şekilde akar; imgelemde ise algı silik ve durgundur; nitekim, zihin tarafından uzun bir süre boyunca sağlam ve birörnek olarak korunamaz. Tasarımların iki türü arasında önemli bir fark var burada, ancak bu daha sonrasının konusu².

Bu iki tasarım türü arasında, yukarıdaki kadar açık olan, bir fark daha vardır: Karşılığı olan izlenimler önden gidip onlar için yolu hazırlamadığı sürece ne belleğin ne de imgelemin tasarımları, ne diri ne de soluk tasarımlar zihinde ortaya çıkabilirler; buna rağmen, imgelem özgün izlenimlerle be-

² III. Bölüm, 5. Kısım.

raber bu düzene ve şekle bağlı değilken, bellek hiçbir değişim gücüne sahip olmadığı için bu durumda bir şekilde sıkışıp kalır.

Belleğin, nesnelerinin sunulduğu özgün şekli koruduğu ve ne zaman bir şeyi anımsarken belleğimizden ayrılacak bunun bellekteki bir hata veya kusurdan kaynaklandığı açıktır. Bir tarihçi, belki hikâyesini daha rahat anlatmak için, aslında daha sonra gerçekleşen bir olayı başka bir olaydan önce anlatabilir, ancak sonra bu karışıklığın farkına varır –tabi yeterince dikkatliyse– ve tasarımı asıl yerine koyar. Aynı şey, daha önceden bildiğimiz yerleri ve tanıdığımız insanları hatırladığımız durumda da geçerlidir. Belleğin esas görevi yalın tasarımları değil, onların düzen ve konumlarını saklamaktır. İşin özü, bu ilke çok sayıda genel ve sıradan görüngülerle desteklenir; biz de böylece bu konu üzerinde daha fazla durma zahmetine girmeyebiliriz.

Aynı açıklık bizi ikinci ilkemiz olan *imgelemin tasarımları düzenleme ve değiştirme özgürlüğü*nde de izler. Şiirlerde ve romanslarda karşılaştığımız hikâyeler tüm soru işaretlerini ortadan kaldırır. Doğa, burada, tamamen çarpıtılır; kanatlı atlardan, kızgın ejderhalardan ve dev canavarlardan başka bir şeyden bahsedilmez. Düşlemin bu özgürlüğü, tüm tasarımlarımızın izlenimlerimizden kopyalandığını ve birbirlerinden tam olarak ayrılamayacak hiçbir iki izlenimin var olmadığını düşündüğümüzde, bize tuhaf gelmez. Bunun, tasarımların yalın ve karmaşık olarak ayrılmasının açık bir sonucu olduğunu söylemeye gerek yok tabi ki. İmgelem ne zaman tasarımlar arasında bir fark görse, bu tasarımları kolaylıkla birbirinden ayırabilir.

4. Kısım

Tasarımların Bağlantıları ya da Çağrışımları

İmgelemin tüm yalın tasarımları birbirlerinden ayırıp, dilediğinde istediği biçimde yeniden birleştirebildiğini göz önüne aldığımızda, imgelemin bazı evrensel ilkeler tarafından yönlendiriliyor olması, bu evrensel ilkelerin de imgelemi bir ölçüde, tüm zaman ve mekânlarda kendisiyle birörnek hale getirmesi gerekir; yoksa, hiçbir şey bu yetinin eyleminden daha açıklanamaz bir hal alamazdı. Tasarımlar tamamen gevşek ve bağlantısız olsalardı, yalnızca şans bu tasarımları birleştirirdi; ayrıca, bir tasarımın doğal olarak bir diğer tasarıma götürmesini sağlayan, birbirleri arasında bağ kuran veya çağrışım yapan özellikleri olmasaydı yalın tasarımların (genelde yaptıkları gibi) düzenli bir şekilde karmaşık tasarımlar hale gelmeleri olanaksız olurdu. Tasarımlar arasındaki bu birleştirici ilke ayrılmaz bir bağlantı olarak görülmemeli çünkü zaten bu bağlantıyı imgelemden çıkarmıştık; ayrıca onsuz zihnin iki tasarımı birleştiremeyeceği sonucuna da varamayız çünkü bu yeti her şeyden daha özgürdür; onu yalnızca, çoğunlukla üstün gelen yumuşak bir güç olarak değerlendirebiliriz; bu da dillerin birbirlerine böylesine kuvvetli bir şekilde karşılık gelmelerinin nedenlerinden birini oluşturur; doğa, bir şekilde herkese, en çok karmaşık bir tasarımda birleştirilmeye uygun olan bu yalın tasarımları gösteriyor. Çağrışımların kaynağı olan ve bu yolla zihnin bir tasarımdan diğerine geçmesini sağlayan özellikler üç tanedir: BENZER-

LİK, zamanda veya yerde BİTİŞİKLİK ve NEDEN-SONUÇ.

Bu özelliklerin, tasarımlar arasında bir çağrışım yarattığını ve bir tasarımın ortaya çıkışından sonra kendiliğinden bir başka tasarımı [akla] getirdiğini ispatlamaya sanırım gerek yok. Düşüncelerimizin ilerleyişinde ve tasarımlarımızın kesintisiz bir şekilde dönüp durmasında, imgelemimizin bir tasarımdan *ona benzeyen* bir diğer tasarıma kolayca geçtiği ve bu özelliğin düşlem için tek başına yeterli bir bağ ve çağrışım olduğu açıktır. Aynı şekilde açıktır ki, duyular, nesnelerini değiştirirken, nesneleri düzenli bir şekilde değiştirmek ve onları birbirlerine *bitişik*lermiş gibi algılamak zorunda olduğu için, imgelem güçlü bir alışkanlık sonucu aynı düşünme yöntemini kazanıp, nesnelerini tasarlarken zaman ve mekân parçaları üzerinden gitmek zorundadır. *Neden-sonuç* ilişkisiyle kurulan bağlantıya gelince, önümüzde bu bağlantıyı derinlemesine inceleyeceğimiz yerler olduğu için burada üstünde durmayacağım. Şimdilik, şunu belirtmek yeterli: Nesneleri arasında, düşlemde neden-sonuç ilişkisinden daha güçlü bir ilişki kuran veya neden-sonuç ilişkisinden daha kolay bir şekilde bir tasarımın diğer bir tasarımı çağrıştırmasını sağlayan başka bir ilişki yoktur.

Bu ilişkileri tüm boyutlarıyla anlayabilmek için şunu düşünmek gerekir: İki nesne imgelemde, yalnızca biri diğerine benzediği için, onun yakınında olduğunda veya diğerinin nedeni olduğu zaman değil, bu ikisiyle yukarıdaki ilişkilerden herhangi birini kuran ve bu iki nesnenin arasına giren bir üçüncü nesne var olduğunda da birleşirler. Bu durum gittikçe uzatılabilir, ancak aynı zamanda şunu fark ederiz ki her uzaklaşma aradaki ilişkiyi zayıflatır. Dördüncü dereceden kuzenler birbirlerine *nedensellik* ile –bu terimi kullanmamda bir mahsur yoktur umarım– bağlıdırlar; tabi, ebeveyn-çocuk gibi değil, hatta iki kardeş kadar bile değil. Genel olarak şunu belirtebiliriz, tüm kan bağları neden-sonuç ilişkisine dayanır ve bu kan bağları insanlar arasına giren birleştirici nedenlerin sayısına göre yakın ya da uzak olarak değerlendirilir.

Yukarıda saydığımız üç ilişkiden en kapsamlı olanı nedensellik ilişkisidir. İki nesne bu ilişkinin içine yerleştirilmiş gibi düşünülebilir; bunun örneklerini, hem birinin diğerinde herhangi bir eyleme veya harekete neden olduğu zaman, hem de ilkinin diğerinin varoluş nedeni olduğu zaman görebiliriz. Bu eylem veya hareket, bir açıdan bakıldığında, nesnenin ta kendisi olduğundan ve nesne farklı durumlarda da kendi olmayı sürdürdüğünden, bir nesnenin diğer bir nesne üzerindeki böylesi bir etkisinin onları imgelemde birleştirebileceğini hayal etmek kolaylaşır.

Bunu daha ileriye götürüp, şunu da söyleyebiliriz: İki nesne yalnızca birinin diğerinde bir harekete veya eyleme neden olduğunda değil, aynı zamanda bir tanesi bunu üretebilecek güçteyken de birbirlerine neden-sonuç ilişkisiyle bağlanırlar. Böylelikle, bunun tüm nüfuz ve itaaf ilişkilerinin kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkilerle insanlar, toplumda birbirlerine nüfuz ederler; hükmetme ve boyun eğme bağlarıyla konumlanırlar. Efendi dediğimiz kişi, güçten veya anlaşımadan gelen konumuyla, köle dediğimiz

kimsenin eylemlerinin belirli bir kısmını yönlendirme gücüne sahip olur. Hâkim, toplumun üyeleri arasındaki tüm tartışmalı konularda, herhangi bir şeyin tasarruf veya mülkiyet hakkını, verdiği kararlarla belirleyebilen kişidir. Eğer biri herhangi bir güce sahipse, gücünü eyleme dökmesine gerek yoktur, iradenin ortaya konması yeterli olur; *bu* her durumda olanaklı, birçok durumda ise olası olarak görülür; özellikle de tabi olanın boyun eğmesinin üstü için bir zevk ve çıkar aracı olduğu yetke durumunda.

Öyleyse bunlar yalın tasarımlarımız arasında birliği ya da bütünlüğü sağlayan ilkelerdir; bu ilkeler, imgelemde, yalın tasarımların belleğimizde birleşmesini sağlayan o ayrılmaz bağlantının yerini doldurur. Bu, zihin dünyasında da doğal dünyada olduğu gibi olağanüstü sonuçları olan ve kendini çok ve çeşitli biçimlerde ortaya koyduğu bilinen bir tür ÇEKİM'dir. Bu çekimin doğurduğu sonuçlar her yerde göze çarpar; ancak nedenleri pek bilinmez ve büyük olasılıkla, gelip, açıklamayı iddia etmediğim, insan doğasının *kökensel* niteliklerine dayanır. Gerçek bir felsefeci için olmazsa olmaz olan şey, nedenleri araştırma konusundaki karşı konulmaz merakını bastırmak ve yeterli sayıda deneyle bir öğreti oluşturduktan sonra, kendisini bulanık ve belirsiz kurgusal düşüncelere götürecek bir ileri inceleme gördüğünde, bu öğretiyle yetinmektir. Bu durumda, soruşturması, ilkelerin nedenlerini değil de sonuçlarını incelerken çok daha iyi bir şekilde işleyecektir.

Tasarımların bu birleşim ya da çağrışımlarının sonuçları arasında en önemli olanı, düşünce ve akıl yürütmelerimizin temel konusunu oluşturan ve kaynağını genellikle yalın tasarımlarımız arasındaki kimi birleşme ilkelere alan karmaşık tasarımlardır. Bu karmaşık tasarımları *İlişkiler*, *Kipler* ve *Tözler* olarak ayırabiliriz. Sırayla, bunların her birini kısaca inceleyeceğiz ve bu konuyu bitirmeden önce felsefemizin birer ögesi sayılabilecek *genel* ve *özel* tasarımlarımız ile ilgili bazı değerlendirmelerimizi ekleyeceğiz.

5. Kısım

İlişkiler

İLİŞKİ sözcüğü çoğunlukla birbirinden oldukça farklı iki anlamda kullanılır: ya imgelemde iki tasarım arasında bir bağ kurulmasını ve bir tasarımın yukarıda açıklanan yolla doğal olarak diğerini akla getirmesini sağlayan özellik anlamında ya da düşlemde rastgele birleşen iki tasarım için bile bu tasarımları karşılaştırmayı uygun bulacağımız belirli koşul anlamında. Günlük dilde birincisi ilişki sözcüğünün her zaman kullandığımız anlamıdır; yalnızca felsefede bu anlamı, arada bağ kuran bir ilke olmadan da bir inceleme konusu yapmayı kapsayacak şekilde genişletiriz. Böylece uzaklık felsefeciler tarafından doğru bir ilişki olarak kabul edilecektir, çünkü nesneleri karşılaştırarak uzaklığın bir tasarımını elde ederiz; oysa uzaklık ve ilişki bağdaşmazmış gibi, genel olarak şunu söyleriz: *hiçbir şey iki şeyin birbirinden uzak olduğu kadar uzak olamaz, hiçbir şey onlarınkinden daha uzak bir ilişkiye sahip değildir.*

Belki, nesnelerin karşılaştırılabilmesini ve *felsefi* ilişki tasarımlarının üre-

tilmesini sağlayan tüm bu nitelikleri sıralamak sonu gelmez bir iş olarak görülebilir. Ancak bunları özenle incelersek, kolaylıkla, tüm *felsefi* ilişkilerin, kaynakları sayılabilecek yedi genel başlık altında toplanabildiğini görürüz.

1. Birincisi *benzerliktir*. Bu öyle bir ilişkidir ki onsuz hiçbir felsefi ilişki var olamaz, çünkü aralarında az da olsa bir benzerlik bulunan nesneler dışında hiçbir nesne bir başka nesneyle karşılaştırılmaya imkân vermez. Her ne kadar benzerlik tüm felsefi ilişkiler için zorunlu olsa da, buradan, benzerliğin her zaman tasarımlar arasında bir bağlantı veya çağrışım oluşturduğu sonucu çıkmaz. Bir özellik genelleştiği ve çok sayıda birey için ortak olduğunda, zihni doğrudan bir tanesine götürmez, aksine aynı anda çok sayıda seçenek sunarak imgelemenin tek bir nesneye bağlı kalmasını engeller.

2. *Özdeşlik* ikinci bir ilişki türü olarak kabul edilebilir. Burada bu ilişkiyi, daha sonra inceleyeceğim kişisel özdeşliğin doğası ve temelleri üzerinde durmadan, en dar haliyle, sürekli ve değişmez nesneler için kullanılan haliyle inceliyorum. Belirli bir süre için var olan tüm canlılarda ortak olan özdeşlik en evrensel ilişkidir.

3. Özdeşlikten sonra evrensel ve kapsamlı olan bir diğer ilişki türü ise *Zaman ve Mekân* ilişkileridir. Bunlar, *uzak yakın, aşağıda yukarıda, önce sonra* ve bunun gibi sonsuz sayıda karşılaştırmanın temelini oluştururlar.

4. *Nicelik* ya da *sayı* ile değerlendirilebilen tüm nesneler bir başka verimli ilişki kaynağı olan bu özellikleriyle karşılaştırılabilirler.

5. Herhangi iki nesne ortak bir *niteliğe* sahipse, bu niteliğe sahip olma *dereceleri* beşinci bir ilişki türünü meydana getirir. Böylece, her ikisi de ağır olan iki nesneden biri daha ağır veya daha hafif olabilir. Aynı türden iki renk de farklı tonlarda olabilir ve bu özellikleri ile karşılaştırılabilirler.

6. *Karşıtlık* ilişkisi ilk bakışta, *ne tür olursa olsun hiçbir ilişki arada az da olsa bir benzerlik olmadığı sürece var olamaz* kuralının bir istisnası olarak görülebilir. Ancak gelin şuna bir bakalım. Hiçbir iki tasarım kendi içlerinde karşıt değildir, yalnızca bir istisnayla: varolmayış tasarımı nesnesini, içinde nesnesinin var olmadığını varsaydığı tüm zaman ve mekânlardan dışlasa da hem varolmayış hem de varoluş tasarımları bir nesneyi işaret ettikleri için bu iki tasarım açıkça benzerdirler.

7. Ateş ve su, sıcak ve soğuk gibi diğer tüm nesnelerin karşıt olduklarını deneyimler ve *neden* ya da *sonuç* karşıtlıkları sayesinde görebiliriz. Böylece, neden-sonuç ilişkisi doğal bir ilişki olmanın yanı sıra yedinci felsefi ilişki olur. Bu ilişkinin içerdiği benzerliği daha sonra açıklayacağım.

Doğal olarak, *farklılık* ilişkisini diğer ilişkilerin yanına koymam beklenebilir. Ancak ben farklılığı, gerçek veya olumlu bir şey olarak görmektense, bir ilişkinin olumsuzlanması olarak görüyorum. Özdeşliğe ve benzerliğe karşı olmak üzere iki tür farklılık vardır. Birincisi *sayılarda* farklılıktır, ikincisi ise *türde*.

6. Kısım

Kipler ve Tözler

Akıl yürütmelerinin çoğunu tözlerle ilneklerin ayırımına dayandıran ve her ikisinin de açık ve belirgin tasarımlarına sahip olduğumuzu hayal eden

felsefecilere sormak isterim: Töz tasarımı dış duyu izlenimlerinden mi yoksa iç duyu izlenimlerinden mi türer? Eğer du'yularımız yoluyla bize aktarılıyorlarsa, bunun hangi duyu organıyla ve ne şekilde gerçekleştiğini sorarım. Gözlerimiz tarafından algılanıyorsa, bir renk olmalı; algılayan kulaklarımızsa bir ses, damağımızsa bir tat; veya diğer duyu organlarımızsa, yine aynı soru. Ancak, kimsenin çıkıp da tözün bir renk, bir ses veya bir tat olduğunu iddia edeceğini sanmıyorum. Bu yüzden, töz tasarımı, eğer gerçekten varsa, bir iç duyu izleniminden türüyor olmalı. Oysa iç duyu izlenimleri tutkular ve duygulara dayanırlar; ki hiçbirinin bir tözü temsil etmesi olanaklı değildir. Öyleyse, belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur; ayrıca tözden bahseder veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur.

Kip tasarımı gibi töz tasarımı da imgelem tarafından birleştirilen ve hatırlamak veya sözünü etmek için bir isim verdiğimiz yalın tasarımlar toplamından başka bir şey değildir. Ancak bu tasarımlar arasındaki fark şuradan kaynaklanır: Bir tözü oluşturan özel nitelikler çoğunlukla bilinmeyen bir şey olarak adlandırılır, bunların bu bilinmeyen içinde doğuştan var oldukları veya –bu yapıntının işlemeyeceğini düşünersek– en azından, bitişiklik ve nedensellik ilişkileriyle birbirlerine sıkı sıkıya ve ayrılmaz bir şekilde bağlandıkları varsayılır. Bunun sonucu olarak, yeni herhangi bir yalın niteliğin geride kalanlarla aynı bağlantıyı paylaştığını keşfettiğimizde, bu yalın nitelik tözün ilk kavramlarından olmasa bile onu hemen ilk kavramlar arasındaymış gibi anlarız. Böylelikle, altın tasarımı ilk başta sarı renkte, ağır, kolayca şekli değiştirilebilen, eriyebilen bir şeyken, altının suda çözülmez olduğunu keşfedince, bu özelliği altının diğer özelliklerine ekler ve bu tasarım başından beri bütünün parçasını oluşturuyormuş gibi onu töze ait sayarız. Birleşme ilkesi karmaşık tasarımın en önemli parçası olarak kabul edilince, daha sonra meydana gelen tüm niteliklere kapıları açar ve bu nitelikler karmaşık tasarım tarafından, kendilerini ilk önce sunan diğer nitelikler gibi eşit şekilde kapsar.

Bunun kiplerde gerçekleşmeyeceği kiplerin doğasını inceleyince açık bir şekilde anlaşılır. Kipleri oluşturan yalın tasarımlar ya bitişiklik ve nedenselliğin birleştirmedeği ama farklı nesnelere dağılmış nitelikleri temsil ederler, ya da eğer tümü birleştirilmişse o zaman birleşme ilkesi karmaşık tasarımın temeli olarak kabul edilmez. Dans tasarımı ilk türden kiplere bir örnektir, güzellik tasarımı da ikinci tür kiplere bir örnek. Böyle karmaşık tasarımların, kipi diğerlerinden ayıran ismi değiştirmeden, yeni herhangi bir tasarım kazanamamasının nedeni açıktır.

7. Kısım

Soyut Tasarımlar

Soyut ya da *genel* tasarımları ilgilendiren çok önemli bir soru, *zihninin onları kavrayışında bu tasarımların genel mi yoksa tikel mi oldukları* sorusu gündeme

gelmiştir. Bir büyük filozof³ bu konuda kabul edilen görüşe karşı çıkmış ve tüm genel tasarımların yalnızca, kendilerine daha kapsamlı bir anlam kazandıran ve yeri geldikçe benzer bireyleri çağrıştırmalarını sağlayan belirli bir terime bağlanmış tikel tasarımlar olduklarını iddia etmiştir. Bunu yazın dünyasında son yıllarda yapılmış en büyük ve en değerli keşiflerinden biri olarak gördüğüm için, burada bu iddiayı tüm şüphelerden ve anlaşmazlıklardan arındıracağını ümit ettiğim bazı kanıtlamalarla doğrulamaya çalışacağım.

Şurası açıktır ki, hepsini olmasa da, genel tasarımlarımızın çoğunu oluştururken, tüm tikel nitelik ve nicelik derecelerini soyutlarız; oysa bir nesne uzam, süre ve diğer özelliklerinde yapılan küçük değişiklikler yüzünden belirli bir tür nesne olmaktan çıkmaz. Bu yüzden burada, filozoflara çok fazla kurgusal düşünme fırsatı sunmuş olan soyut tasarımların doğasını belirleyen açık bir ikilem olduğu düşünülebilir. Bir insanın soyut tasarımı her boydan ve nitelikten insanları temsil eder; bunu da şu iki yoldan başka bir şekilde gerçekleştiremeyeceği vargısına ulaşılır: ya tek bir seferde tüm olası büyüklükleri ve tüm olası nitelikleri temsil ederek ya da hiçbir niteliği temsil etmeyerek. İlk önerme zihinde sınırsız bir güce işaret ettiği için bu önermeyi savunmanın saçma olduğu görüldükten sonra, çoğunlukla ikincisinden yana sonuç çıkarılmıştır; böylece, soyut tasarımlarımızın nitelik veya nicelikle ilgili hiçbir dereceyi temsil etmediği varsayılmıştır. Oysa bu çıkarım hatalıdır; ben bunu *önce* dereceleri ile ilgili kesin bir fikir edinmeden nitelik veya niceliği kavramanın tamamen olanaksız olduğunu ispatlayarak, *sonra* ise zihnin gücü sınırsız olmasa da bizim tek bir seferde olası tüm nitelik ve nicelik dereceleri ile ilgili bir fikir edinebileceğimizi ve bunun –her ne kadar yetkin olmasa da– düşünme ve konuşmanın tüm amaçlarına hizmet edebilecek şekilde olacağını ortaya koymaya çalışacağım.

İlk önerme ile, *zihin her birinin derecesi hakkında kesin bir fikir edinmeden nitelikle veya nicelikle ilgili hiçbir fikir oluşturamaz*, ile başlayalım; bunu şimdi ortaya koyacağım üç kanıtlamayla ispatlayabiliriz. Birincisi, hangi nesne olursa olsun, eğer farklıysa diğerlerinden ayırt edilebilir ve yine hangi nesne olursa olsun eğer diğerlerinden ayırt edilebilirse düşünce ve imgelem tarafından ayrılabilir. Burada şunu da ekleyebiliriz, bu önermeler *ters* halleriyle de aynen doğrudurlar, yani, diğerlerinden ayrılabilen nesneler ayırt edilebilirler ve diğerlerinden ayırt edilebilen nesneler zaten farklıdırlar. Çünkü nasıl olur da ayırt edilemez olanı ayırabilir veya farklı olmayanı ayırt edebiliriz ki? Soyutlamanın bir ayırmayı içerip içermediğini öğrenmek için, bu bakış açısıyla düşünmemiz ve genel tasarımlardan soyutladığımız tüm ayrıntıların, özsel oldukları için sakladıklarımızdan ayırt edilebilir ve farklı olup olmadıklarını incelememiz yeterli olacaktır. Oysa ilk bakışta, çizginin tam uzunluğunun çizgiden ayırt edilebilir veya farklı olmadığı, herhangi bir niteliğin derecesinin de nitelikten ayırt edilebilir veya farklı olmadığı açıktır.

³ Dr. Berkeley.

Bu yüzden, bu tasarımlar ayırım ve farklılık kabul etmedikleri sürece ayrılmazlar. Dolayısıyla bunlar kavranışta birbirlerine bağlıdırlar; bir çizginin genel tasarımı, tüm soyutlamalarımız ve inceltmelerimize rağmen, zihinde kesin bir nitelik ve nicelik ölçüsüne sahiptir, ancak her ikisinden de farklı ölçülere sahip olan diğer tasarımları de temsil edebilirler.

İkinci olarak, şunu itiraf etmek gerekir ki, hiçbir nesne nitelik ve nicelik dereceleri belirlenmediği sürece duyulara görünemez; diğer bir deyişle, hiçbir izlenim zihinde var olamaz. İzlenimlerin de zaman zaman dâhil oldukları karışıklık, zihnin, gerçek varoluşunda belirli bir derecesi veya oranı olmayan izlenimleri almakta yeterli olmamasından değil yalnızca izlenimlerin silik ve düzensiz oluşlarından kaynaklanır. Bu, terimlerde bir çelişkidir, hatta çelişkilerin en büyüğüne işaret eder; diğer bir deyişle, bir şeyin hem var olması hem de var olmaması olanaklıdır.

Şimdi, tüm tasarımlar izlenimlerden türedikleri ve onların sureti ve temsillerinden başka bir şey olmadıkları için, biri için doğru olanın diğeri açısından da kabul edilmesi gerekir. İzlenimler ve tasarımlar yalnızca güç ve canlılık birbirlerinden ayrılırlar. Az önce söz ettiğimiz vargı herhangi bir canlılık derecesine dayanmamaktadır. Öyleyse, o özellikteki herhangi bir değişiklikten etkilenmez. Tasarım zayıf bir izlenimdir; güçlü olan izlenimin doğal olarak nicelik ve nitelik açısından baskın olması gerektiği için, aynı durum bu izlenimin sureti ve temsili için de geçerlidir.

Üçüncü olarak, doğada her şeyin tek olduğu ve kenar ve açı ölçüleri belli olmayan bir üçgenin gerçekten var olduğunu varsaymanın tam anlamıyla saçma olduğu, felsefede genel olarak kabul edilen bir ilkedir. Bu yüzden eğer bu, *olguda ve gerçeklikte* saçma ise, aynı şekilde *tasarımda* da saçma olmalıdır, çünkü açık ve seçik tasarımını oluşturabildiğimiz hiçbir şey saçma ve olanaksız olamaz. Oysa genel anlamda, bir nesnenin tasarımını oluşturmakla bir tasarım oluşturmak aynı şeydir; çünkü bir tasarımın nesne ile bağlantısı kendisinde hiçbir iz ya da özellik taşımayan dışsal bir adlandırmadır. Şimdi, nitelik ve niceliği olan ancak ikisinden de kesin bir ölçüye sahip olmayan bir nesnenin tasarımını oluşturmak olanaksız olduğu için, buradan, bu iki özellik bakımından sınırlanmamış ve kapatılmamış bir tasarım oluşturmanın da benzer şekilde olanaksız olduğu sonucu çıkar. Bu yüzden, soyut tasarımlar temsil edişlerinde her ne kadar genel olabilseler de kendi başlarına tektirler. Zihindeki imge, akıl yürütmelerimizdeki uygulaması evrenselmiş gibi olsa da, yalnızca belirli bir nesnenin imgesidir.

Tasarımların bu şekilde, doğalarının ötesinde uygulanmaları, mümkün olan tüm nicelik ve nitelik derecelerini tam anlamıyla yetkin olmayan amaç hayatın gereklerini de karşılayacak bir şekilde bir araya getirmemizden kaynaklanır; bu da açıklamayı önerdiğim ikinci önermedir. Sık sık olduğu gibi, birkaç nesne arasında bir benzerlik bulduğumuzda, bunların nicelik ve nitelik derecelerinde hangi farklılıkları gözlemlersek gözlemleyelim ve aralarında başka hangi farklar görünürse görünsün, bu nesnelerin tümüne birden aynı adı veririz. Bu tür bir alışkanlık kazandıktan sonra o adın işitilmesi, o nesnelerden birinin tasarımını zihnimizde canlandırır ve imgelemimizin o

nesneyi tüm özel koşul ve oranları ile kavramasına yol açar. Ancak aynı sözcüğün, hemencecik zihinde beliren tasarımdan birçok bakımdan farklı olan başka nesneler için de sık sık kullanılması gerektiği için, sözcük tüm bu nesnelerin tasarımlarını zihinde canlandıramadığından, yalnızca ruha dokunur –ifademde beni mazur görün– ve nesneleri gözden geçirmekle kazanmış olduğumuz alışkanlığı canlandırır. Bunlar gerçekten ve olgusal olarak değil, yalnızca güç olarak zihinde bulunurlar; nitekim imgelemde tümünü birden belirgin bir şekilde resmedemeyiz, yalnızca önümüzdeki bir tasar ya da zorunluluk tarafından uyarılabileceğimizden, onlardan herhangi birini gözden geçirmeye her an hazırlıklı oluruz. Sözcük belli bir alışkanlıkla birlikte tek bir tasarımı da uyandırır; bu alışkanlık, fırsatını bulduğunda diğer bir tek tasarımı üretir. Ancak bu adı kullanabileceğimiz tasarımların tümünün üretimi çoğu durumda olanaksız olacağından, daha kısmi bir yaklaşımla işi kısaltır ve bu kısaltmadan yola çıkarak yapacağımız akıl yürütmede çok sayıda aksaklığın ortaya çıktığını görürüz.

Çünkü bu sorundaki en olağan dışı durumlardan biri şudur: Zihin, üzerine akıl yürüttüğümüz bir tek tasarımı ürettikten sonra, ona eşlik eden ve genel ya da soyut terimin canlandığı alışkanlık, eğer biz tesadüfen o tasarım ile uyuşmayan herhangi bir akıl yürütme oluşturursak hemen bir başka tek tasarımı önerir. Böylece eğer üçgen sözcüğünden söz eder ve ona karşılık belirli bir eşkenar üçgen tasarımını oluşturursak, daha sonra da *bir üçgenin üç açılarının birbirine eşit olduğunu* ileri sürersek, ilkin gözden kaçırdığımız öteki çeşitkenar ve ikizkenar üçgenler hemen başımıza üşüşür ve –önerme, oluşturmuş olduğumuz o tasarım açısından doğru olsa da– bu önermenin yanlışlığını algılamamızı sağlarlar. Eğer zihin olur da bu tasarımları her zaman önermezse, bunun nedeni yetilerindeki bir eksikliktir; aynı, yanlış akıl yürütmenin ve sofistçe tavrın kaynağının da çoğunlukla böyle olduğu gibi. Ancak bu durum en başta, kavranması güç ve bileşik olan tasarımlar açısından geçerlidir. Diğer durumlarda alışkanlık daha bir tamdır ve biz nadiren bu tür yanlışlıklara düşeriz.

Hatta alışkanlık öyle tamdır ki aynı tasarım herhangi bir yanlışlık tehlikesi olmaksızın birçok değişik sözcüğe bağlanabilir ve farklı akıl yürütmelerde kullanılabilir. Böylece bir santimetrelik bir yüksekliği olan bir eşkenar üçgen tasarımı, bir şekilden, doğrusal bir şekilden, düzgün bir şekilden, bir üçgenden ve bir eşkenar üçgenden söz etmemize yarayabilir. Öyleyse tüm bu terimlere bu durumda aynı tasarım eşlik eder, ancak çoğu zaman daha büyük ya da daha küçük bir alanda kullanıldıklarından, bu terimler kendi özel alışkanlıklarını uyarır ve böylelikle zihni, genellikle bu terimlerin kapsadığı hiçbir tasarıma aykırı bir vargının oluşturulmamasına dikkat edecek bir hazırlık durumunda tutarlar.

Bu alışkanlıklar bütünüyle yetkinleşmeden önce, belki de zihin yalnızca tek bir nesnenin tasarımını oluşturmakla yetinmeyebilir ve kendi anlamını kendisine kavratılabilmek için birçok başka nesnenin ve genel terimle anlatma niyetinde olduğu derleme alanın üstünden geçebilir. Şekil sözcüğünün anlamını belirleyebilmek için farklı boy ve oranlardaki daire, kare, pa-

ralelkenar ve üçgen tasarımlarını zihnimizde evirip çevirebilir ve böylece tek bir imge ya da tasarım ile yetinmeyebiliriz. Her ne olursa olsun şurası açıktır ki, ne zaman bir genel terim kullansak [aslında] tek cisimlerin tasarımını oluştururuz; bu cisimler ya nadiren tükenir ya da hiçbir zaman tükenmez; geride kalanlar ise yalnızca, mevcut durum gerektirdiğinde onları anımsamamızı sağlayan alışkanlık aracılığıyla temsil edilirler. Öyleyse soyut tasarımlarımızın ve genel terimlerimizin doğası budur; biz de bu yolla yukarıda sözünü ettiğimiz çelişkiyi açıklamış oluruz: *Kimi tasarımlar doğaları bakımından tek ama temsil edişlerinde geneldirler*. Tikel bir tasarım genel bir terime bağlanmakla, yani, alışkanlık sonucu doğan birliktelik sayesinde başka birçok tasarım ile ilişkisi olan ve bunları kolayca imgeleme getiren bir terime bağlanmakla genel bir tasarım olur.

Bu konuyla ilgili henüz geride bırakmadığımız tek güçlük, fırsatını bulduğunda her tek tasarımı bize kolayca anımsatan ve çoğu kez kendisine bağladığımız bir sözcük ya da ses tarafından uyarılan alışkanlık ile ilgili olmalıdır. Zihninin bu ediminin doyurucu bir açıklamasını vermenin en uygun yolu, bana kalırsa, buna benzer başka örnekler ve bu edimin işlemlerini kolaylaştıran başka ilkeler üretmekten geçer. Zihinsel eylemlerimizin en son nedenlerini açıklamak olanaksızdır. Deneyimler ve benzerliklerle bu ilkelere doyurucu bir açıklamasını verebilsek yeter.

O zaman ilk olarak şunu belirtiyorum: Herhangi bir büyük sayıdan söz ettiğimizde –örneğin bin– zihninin genellikle ona ilişkin yeterli bir tasarımı yoktur; yalnızca bu sayıyı da kapsayan yeterli ondalık sayı tasarımlarını kullanmak suretiyle, böyle bir tasarımı üretme gücü vardır. Bu eksiklik tasarımlarımızda yaşansa da hiçbir zaman akıl yürütmelerimizde duyumsanmaz; bu da evrensel tasarımların şimdiki durumlarına koşut bir durum olarak görünür.

İkinci olarak, tek bir sözcük tarafından canlandırılabilen çeşitli alışkanlık örneklerimiz vardır; örneğin bir yazının herhangi bir bölümünü ya da bir şiirin birkaç mısrasını ezbere bilen bir kimsenin bunları anımsamakta güçlük çektiğinde baştaki tek bir sözcük ya da ifade ile ezberlediklerini anımsamasının sağlanması gibi.

Üçüncü olarak, zihninin akıl yürütürkenki halini inceleyen herkesin, kullandığımız her terime seçik ve tam tasarımlar bağlamadığımız ve *hükümet*, *kilise*, *müzakere* veya *fetih*ten bahsederken bu karmaşık tasarımları oluşturan yalın tasarımların tümünü zihnimizde her zaman ortaya sermediğimiz konusunda benimle hemfikir olacaklarına inanıyorum. Yine de, bu eksikliğe karşın, bu konularda saçma sapan konuşmaktan kaçınabildiğimiz ve tasarımları tam olarak kavıyormuşçasına tasarımlar arasındaki herhangi bir tutarsızlığı algıladığımız söylenebilir. Böylece *savaşta zayıflar her zaman müzakerelere başvururlar* demek yerine *her zaman fethetme kalkışları* dersek, tasarımlara belli ilişkileri yükleme konusunda kazandığımız alışkanlık yine sözcüklerin peşinden gitmiş olur ve hemen bu önermenin saçmalığını algılamamızı sağlar; tıpkı tek bir tasarımın birçok durumda kendisinden farklı olan diğer tasarımlarla ilgili akıl yürütmelerimizde bize hizmet edebilmesi gibi.

Dördüncü olarak, nesneler birbirleriyle olan benzerlikleri göz önünde tutularak genel bir terim altında toplanıp yerleştirildiğinden, bu ilişki bu nesnelerin imgeleme girişlerini kolaylaştırmalı ve yeri geldiğinde daha kolay bir şekilde önerilmelerini sağlamalıdır. Gerçekten de eğer, ister düşünmede isterse konuşmada olsun, düşüncenin genel ilerleyişini irdelersek, bu noktada doyum bulmamız konusunda önemli bir sebebimizin olduğunu göreceğiz. İmgelemenin tasarımlarını tam da zorunlu ya da yararlı oldukları anda önerip sunmadaki hazırlıklı hali hayranlık vericidir. Düşlem herhangi bir konuya ait tasarımları toplarken dünyanın bir ucundan öbürüne gider. Tasarımların bütün bir zihinsel dünyasının bir zamanlar görüşümüze sunulduğunu, bizim yaptığımızın da yalnızca amacımıza en iyi şekilde hizmet edecek olanları seçmek olduğunu düşünebiliriz. Bununla birlikte, ruhtaki bir tür sihirli yeti yoluyla bir araya getirilen bu tasarımların haricinde başka tasarımlar bulunmayabilir; bu yeti öyle bir yetidir ki, en büyük dehalarda her zaman kusursuz olmasına ve sözcüğün tam anlamıyla bir deha dediğimiz şey olmasına karşın, yine de insan anlığının en büyük çabaları tarafından bile açıklanamaz.

Belki de bu dört gözlem, soyut tasarımlar üzerine önerdiğim ve bugüne dek felsefede kabul görmüş olan varsayımların karşısında yer alan bu varsayımdaki tüm güçlükleri gidermeye yardım edebilir. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse, başlıca güvenimi genel tasarımların onları açıklamanın genel yöntemine göre olanaksız olduğu ile ilgili daha önce ispatladıklarımda buluyorum. Hiç kuşkusuz bu noktada yeni bir dizge aramamız gerekir; ancak önerdiğimden başka bir dizge olmadığı açıktır. Eğer tasarımlar doğaları bakımından tek ve aynı zamanda sayıları bakımından sonlu iseler, temsil edişlerinde ancak alışkanlık yoluyla genel olabilir ve altlarında sonsuz sayıda tasarımı kapsayabilirler.

Bu konuyu kapatmadan önce aynı ilkeleri okullarda üzerinde çok fazla konuşulmuş ama çok az anlaşılmış olan şu *us ayırımını* açıklamak için kullanacağım. Şekil ve bir şekil verilmiş cisim veya hareket ve hareket ettirilen cisim arasındaki ayırım bu türdendir. Bu ayırımı açıklamadaki güçlük yukarıda açıkladığımız ilkeden doğar: *Farklı olan tüm tasarımlar birbirlerinden ayrılabilirler*. Çünkü buradan şu sonuç çıkar: Eğer şekil cisimden farklı ise bu ikisinin tasarımlarının hem ayırt edilir hem de ayrılabilir olması gerekir, yok farklı değillerse bu iki tasarım ne ayrılabilir ne de ayırt edilebilir. Öyleyse bir farklılığa veya bir ayırmaya götürmediğine göre bu *us ayırımı* ile kastedilen nedir?

Bu güçlüğü gidermek için soyut tasarımlarla ilgili yukarıda yaptığımız açıklamaya başvurmalıyız. Şurası açık ki, eğer zihin bu basitlikte bile birçok benzerlik ve ilişkinin kapsanabileceğini gözlemlemiş olmasaydı, şekli şekil verilmiş cisimden ayırt etmeyi hiçbir zaman düşleyemezdi; kaldı ki bunlar gerçekte ne ayırt edilebilir, ne farklı, ne de ayrılabilirlerdir. Böylece, gözü-müzün önüne beyaz bir mermer küre getirdiğimizde, yalnızca belli bir şekle sokulmuş beyaz rengin izlenimini alırız; ayrıca rengi şekilden ayırmayı ve

ayırt etmeyi başaramayız. Ancak ardından siyah bir mermer küreyi ve beyaz bir mermer küpü gözlemler ve bunları önceki nesnemizle karşılaştırırsak, daha önce hiçbir biçimde ayrılmaz görünmüş ve gerçekten de ayrılamaz olan bu iki şeyde iki ayrı benzerlik buluruz. Bu türden biraz daha alıştırmayı yaptıktan sonra, bir *us ayırımı* yoluyla şekli renkten ayırt etmeye başlarız; diğer bir ifadeyle, esasında aynı ve ayırt edilemez olduklarından şekli ve rengi birlikte düşünürüz; ama yine de onları imkân verdikleri benzerlikleri göz önüne alarak farklı taraflarda görürüz. Yalnızca beyaz mermer kürenin şeklini düşününce, gerçekte hem şeklin hem de rengin tasarımlarını oluştururuz, ama örtük olarak gözümüzü siyah mermer küre ile olan benzerliğine götürürüz; aynı şekilde, yalnızca rengini düşündüğümüz zaman, bakışımızı beyaz mermer küp ile olan benzerliğine çeviririz. Bu yolla düşüncelerimizin yanına, alışkanlığın bizi büyük ölçüde ona karşı duyarsız kıldığı bir tür iç duyumu koyarız. Bizden bir beyaz mermer kürenin şeklini onun rengini düşünmeden düşünmemizi isteyen bir kişi bir olanaksızlığı istemiş olur; ancak bizden asıl istediği renk ve şekli birlikte düşünmemiz ve yine de bu beyaz mermer kürenin siyah mermer küreye ya da hangi renkten ya da tözden olursa olsun başka herhangi bir küreye olan benzerliğini göz önünde tutmamızdır.

II. Bölüm

Zaman ve Mekân Tasarımları

1. Kısım

Zaman ve Mekân Tasarımlarımızın Sonsuz Bölünebilirliği

Çelişkili görünen ve insanoğlu hakkındaki ilk ve en önyargısız fikirlerimize zıt olan her ne varsa, felsefeciler bunlara sık sık ve büyük bir merakla sarılırlar; çünkü onlara göre bu, basit algıların çok ötesinde olan görüşleri keşfedeceğini iddia ettikleri bilimlerinin üstünlüğünü gösterir. Öte yandan, şaşkınlık ve hayranlık uyandıran her öneri zihnimizde öyle bir doyum sağlar ki, zihin kendini bu hoş duygulara kaptırır, bir süre sonra da bu hazzın tamamen temelsiz olduğuna ikna edilemez hale gelir. Felsefeci ve öğrencisinin bu hali karşılıklı bir göz yumma dönemini doğurur; birinciler tuhaf ve açıklanamaz görüşler üretirken, ikinciler ise bunlara gözleri kapalı inanırlar. Sonsuz bölünebilirlik öğretisine bundan, bu karşılıklı göz yummadan daha bariz bir örnek veremezdim; sonsuz bölünebilirlik öğretisi ile zaman ve mekân tasarımları konusuna giriş yapıyorum.

Genel olarak, zihnin gücünün sınırlı olduğu ve sonsuzluğun tam ve yeterli bir kavramını elde edemeyeceği kabul edilir; kabul edilmediğinde ise en basit gözlem ve deneylerle bu sonuca ulaşılabilir. Ayrıca şu da açıktır ki, *sonsuz* sayıda bölünebilen her şey sonsuz sayıda parçadan oluşmalıdır; çünkü parça sayılarına bir sınır getirirsek, aynı sınırı bölünmelere de getirmemiz gerekir. Buradan da, herhangi bir sonlu nitelikten oluşturduğumuz *tasarım* sonsuza dek bölünebilir değildir, ancak doğru ayrımlar ve ayırmalarla bu tasarımı daha küçük parçalara, tam olarak yalın ve bölünemez olana

götürebiliriz, çıkarımlarını yapmak hiç de zor olmaz. Gücünün sonsuz olduğunu reddederken, zihnini, tasarımlarını bölmede bir sona ulaşabileceğini varsayıyoruz; kaldı ki, bu vargının açıklığından kaçınmanın bir yolu yoktur.

Öyleyse şu açıktır: İmgelem bir *en aza* ulaşır ve böylelikle herhangi bir alt-bölümünü algılayamayacağı ve tamamen yok edilmediği sürece daha fazla küçültülemeyen bir tasarım oluşturabilir. Bir kum taneciğinin binde ve on binde birinci parçasından söz ettiğimizde, bende bu sayıların ve bunların farklı orantılarının seçik tasarımları vardır; ancak bu şeylerin kendilerini temsil etmesi için zihnimde oluşturduğum imgeler birbirlerinden farklı ya da onları kat kat aşması gereken asıl kum tanesini temsil eden imgeden daha aşağı degillerdir. Parçalardan oluşan şeyler parçalara ayrılabilir; parçalara ayrılabilen şeyler de birbirlerinden ayrılabilir. Ancak bu şeye ilişkin ne hayal edersek edelim, bir kum taneciğinin tasarımı ayırt edilebilir değildir ve bırakın bine, on bine veya sonsuz sayıda tasarıma ayrılmayı, yirmiye bile ayırlamaz.

İmgelem tasarımlarında olduğu gibi duyu izlenimleri açısından da durum aynıdır. Bir parça kâğıt üzerine bir damla mürekkep dökün, bakışlarınızı bu damlanın üzerinde sabitleştirin ve sonunda damlayı göremez oluncaya dek uzaklaşın; açıktır ki, kaybolmadan önce bu damlanın imgesi ya da izlenimi hiçbir biçimde bölünemezdi. Uzak cisimlerin çok ufak parçalarının duyulur bir izlenim iletmemesinin nedeni gözlerimize çarpan ışınların yokluğu değil, izlenimlerinin bir *en aza* indirgendiği ve daha fazla küçülmeye imkân tanımadığı uzaklığın ötesine geçmiş olmalarıdır. Onları görülür kılmaya yarayan bir mikroskop ya da teleskop yeni bir ışık ışını üretmez, yalnızca her zaman bu cisimlerden çıkan ışınları etrafa yayar; bu yolla her ikisi de çıplak gözle yalın ve bileşimsiz görünen izlenimlere parçaları sunar ve daha önce algılayamadığımız *en aza* ulaşırlar.

Buradan, zihnini gücünün her iki tarafta da sınırlı olduğu ve imgelemin büyüklük derecesinin yanı sıra belli bir küçüklük derecesinin ötesindeki şeylerin de yeterli tasarımlarını oluşturmasının olanaksız olduğu biçimindeki genel kanının yanlışlığını keşfedebiliriz. Hiçbir şey hayal kurarken oluşturduğumuz kimi tasarımlardan ve duyulara görünen imgelerden daha küçük olamaz; çünkü tamamen yalın ve bölünemez olan tasarım ve imgeler vardır. Duyularımızın biricik kusuru bize şeylerin orantısız imgelerini vermeleri ve gerçekte büyük ve çok sayıda parçadan oluşan şeyleri çok küçük ve bileşimsiz olarak temsil etmeleridir. Bu yanlışlığın farkında değiliz; ama duyulara görünen o çok küçük nesnelerin izlenimlerini nesnelere eşitlermiş ya da eşite yakınarmış gibi alıp, akıl yürütme yoluyla çok daha küçük nesnelerin de var olduğunu bularak, hemencecik bunların herhangi bir imgelem tasarımından ya da duyu izlenimimizden daha küçük oldukları vargısına ulaşırız. Ancak şurası açık ki, bir keneden bin kez küçük bir böcek cancığının en küçük atomundan daha büyük olmayan tasarımlar oluşturabiliriz. Aslında, güçlüğün, tasarımlarımızı bir kenenin hatta bir keneden bin kez küçük bir böceğin doğru bir kavramını oluşturacak kadar büyütmemizde

yattığı vargısını çıkarmamız gerekir. Çünkü bu canlıların doğru birer kavramlarını oluşturabilmek için, onların her bir parçasını temsil eden seçik bir tasarımı olmalıdır. Ancak bu, sonsuz bölünebilirlik dizgesine göre tamamen olanaksız; bölünemez parçalar ya da atomlar dizgesine göre ise bu parçaların çeşitliliği ve sayıca çokluğu nedeniyle çok çok zordur.

2. Kısım

Zaman ve Mekânın Sonsuz Bölünebilirliği

Nerede tasarımlar nesnelerin yeterli temsilleri iseler, orada tasarımların ilişki, çelişki ve anlaşmalarının tümü nesnelere uygulanabilir; bunun da genel olarak insanoğlunun bilgisinin temeli olduğunu belirtebiliriz. Ancak, tasarımlarımız en küçük uzam parçalarının yeterli temsilleridirler; bu parçalara hangi bölünmeler ve alt-bölünmeler yoluyla varıldığını varsayarsak sayalım, bunlar hiçbir zaman oluşturduğumuz kimi tasarımlardan daha aşağı olamazlar. Buradan çıkan açık sonuç şudur: Bu tasarımların incelenmesinden sonra olanaksız ve çelişkili *görüinen* her şey daha başka bir mazeret ya da geçiştirme olmaksızın, *gerçekten* olanaksız ve çelişkili olmalıdır.

Sonsuza dek bölünebilme yeteneğindeki her şey sonsuz sayıda parçayı içerir; aksi halde bölme işlemi kendilerine hemen ulaşacağımız bölünemez parçalar tarafından durdurulurdu. Öyleyse, herhangi bir sonlu uzam sonsuza dek bölünebiliyorsa, sonlu bir uzamın sonsuz sayıda parçayı içerdiğini varsaymak bir çelişki olamaz; *tam tersi*, eğer sonlu bir uzamın sonsuz sayıda parça içerdiğini varsaymak bir çelişki ise, hiçbir sonlu uzam sonsuza dek bölünebilir olamaz. Ancak, açık tasarımlarımı inceleyince bu ikinci varsayımın saçma olduğuna kanaat getirdim. İlk, bu uzam parçasından oluşturabileceğim en küçük tasarımı alırım, bu tasarımdan daha küçük bir şey olmadığından emin olarak, onun aracılığıyla keşfettiğim her şeyin gerçek bir uzam niteliğinde olması gerektiği vargısını çıkarırım. Daha sonra bu tasarımı bir kez, iki kez, üç kez vs. yineler ve şu sonuca varırım: Yinelenişinden doğan bileşik uzam tasarımı her zaman büyür ve aynı tasarımı az ya da çok yinelememle orantılı bir şekilde daha büyük ya da daha küçük olarak sonunda dikkate değer bir hacme genişleyene dek iki kat, üç kat, dört kat vs. olur. Parçaları eklemeyi bıraktığımda, uzam tasarımı büyümeye son verir; ben de açıkça şunu algılarıım: Eklemeyi *sonsuz* dek sürdüreceğim olursam, bu durumda uzam tasarımı da sonsuz olmalıdır. Bütünü göz önüne aldığımda, sonsuz sayıdaki parçaların tasarımının tek başına, sonsuz bir uzamın parçalarının tasarımlarıyla aynı olduğu; hiçbir sonlu uzamın da sonsuz sayıda parçayı içermeyeceği; dolayısıyla sonlu hiçbir uzamın sonsuza dek bölünebilir olmadığı sonucuna ulaşırım⁴.

⁴ Bana, sonsuz bölünebilirliğin yalnızca sonsuz sayıda *oransal* parçaları –*temsili* değil– varsaydığı ve sonsuz sayıdaki oransal parçaların bir sonsuz uzam oluşturmadığı şeklinde karşı çıkılmıştır. Ancak bu ayırım tamamen anlamsızdır. Bu parçalar ister *temsili* ister *oransal* olarak adlandırılınsın kavradığımız ufak parçalardan daha aşağı olamazlar ve bu yüzden de birliktelikleriyle daha küçük bir uzam oluşturamazlar.

Ünlü bir yazar⁵ tarafından önerilen ve benim de çok güçlü ve değerli bulduğum bir başka kanıtlamayı da buraya ekleyebilirim. Açıktır ki, varoluşun kendisi yalnızca tekliğe aittir; varoluş, sayıları oluşturan birimleri dışarıda tutarsak, hiçbir zaman sayılara vurulamaz. Yirmi insanın var olduğu söylenebilir; ama bu yalnızca bir, iki, üç, dört vs. insan var olduğu içindir; eğer ikincinin varoluşunu yadsırsanız, birincinin varoluşu da kendiliğinden ortadan kalkar. Öyleyse herhangi bir sayının var olduğunu düşünmek, ama aynı zamanda birimlerin varoluşunu yadsımak bütünüyle saçmadır; metafizikçilerin ortak görüşlerine göre uzam daima bir sayı olduğu ve hiçbir zaman herhangi bir birime ya da bölünemez niceliğe çözülmediği için, buradan şu çıkar: Uzam hiçbir zaman var olamaz. Herhangi bir belirli uzam niceliğinin bir birim olduğu yanıtını vermek boşunadır; çünkü o sonsuz sayıda parçalanmaya imkân veren ve altbölümlerinde tükenmeyen bir şeydir. Kaldı ki, aynı kurala göre bu yirmi insan da *bir birim olarak görülebilir*. Dünyanın tamamı, hatta tüm bir evren *bir birim olarak görülebilir*. Bu birlik terimi, zihnin bir araya getirdiği herhangi bir nicelikteki nesneler için kullanabileceği tamamen uydurma bir adlandırmadır; ayrıca böyle bir birlik esasında bir sayı olduğundan, tek başına, bir sayı var olmadan varlığını sürdüremez. Ancak tek başına var olabilen ve varoluşu sayıların da var olabilmesi için zorunlu olan başka türden bir birlik de vardır; bu birlik hiçbir biçimde bölünemez ve daha küçük herhangi bir birliğe çözülemez olmalıdır.

Tüm bu akıl yürütme, göz önüne alınmasında fayda olan bir başka kanıtlamanın yanı sıra, zaman ile bağlantılı olarak gerçekleşir. Zamanın her bir parçasının bir diğerini izlemesi, ancak yan yana olsalar da hiç birinin birbirleriyle hiçbir zaman bir arada var olmaması zamandan ayrılamaz bir özelliğidir ve bir bakıma onun özünü oluşturur. Aynı nedenle, 1737 yılı, içinde bulunduğumuz 1738 yılı ile çakışamaz ve her an bir diğerinden ayrı olmak ve ondan sonra ya da önce gelmek zorundadır. Öyleyse zaman, var olduğu sürece, bölünemez anlardan oluşmalıdır. Çünkü eğer zamanda hiçbir zaman bölünmenin sonu gelmeyecek olsaydı ve eğer her an, bir diğer anı takip ederken, tam olarak tek ve bölünemez olmasaydı, sonsuz sayıda, bir arada var olan anlar ya da zaman parçaları olurdu; ki sanırım bu düpedüz bir çelişki olarak kabul edilecektir.

Açıktır ki, hareketin doğasından ötürü mekânın sonsuz bölünebilirliği zamanın sonsuz bölünebilirliğine işaret eder. Bu yüzden eğer ikincisi olanaksızsa aynı şekilde birincisi de olanaksız olmalıdır.

Sonsuz bölünebilirlik öğretisinin en dikkatli savunucusunun, bu kanıtlamaların güç olduklarını ve bu kanıtlamalara tam olarak açık ve doyurucu bir yanıt vermenin olanaksız olduğunu kolayca kabul edeceğinden hiç şüphem yok. Ancak burada şunu belirtebiliriz ki, kendini bir *tanıtılma* olarak ortaya süren şeyleri *güçlük* olarak adlandırma ve bu yolla bu şeylerin gücünü ve açıklığını geçiştirmeye çabalama alışkanlığı kadar saçma bir şey

⁵ Sayın Maleziou.

olamaz. Olabilirliklerde olanın tersine, tanıtlanmalarda güçlükler yer alamaz, bir kanıtlama bir başkasını dengeleyemez ve onun gücünü azaltamaz. Bir tanıtlanma, eğer doğruysa, kendisine karşı duran hiçbir güçlüğe yer bırakmaz; eğer doğru değilse, bu salt bir yanıltmacadır; dolayısıyla karşısında hiçbir zaman bir güçlük olamaz. Ya karşı koyulmazdır ya da tamamen güçsüzdür. Dolayısıyla, böyle bir soruda itirazlar ve yanıtlardan veya kanıtlamaların dengelenmesinden söz etmek ya insan aklının kelime oyunundan ibaret olduğunu ya da böyle konuşan kişinin, kendisinin böyle konuları kalıdırabilecek düzeyde olmadığını itirafı demektir. Konunun soyutluğundan ötürü, tanıtlanmaları kavramak güç olabilir; ama tanıtlanmalar bir kez kavrandı mı hiçbir zaman yetkesini sarsacak türde bir güçlükle karşılaşmazlar.

Hiç kuşkusuz matematikçiler sorunun öteki yanında da eşit ölçüde güçlü kanıtlanmalar olduğunu ve bölünmez noktalar öğretisinin de yanıtlanamaz itirazlara açık olduğunu söyleyip durmuşlardır. Bu kanıtlanmaları ve itirazları ayrıntılarıyla ele almadan önce, hepsini bir bütün içerisinde değerlendip, kısa ve belirleyici bir akıl yürütme yoluyla, bunların haklı bir temele dayanmalarının tamamen olanaksız olduğunu ispatlamaya çalışacağım.

Metafizikte yerleşmiş şöyle bir ilke vardır: *Zihnın açıkça kavradığı her şey olanaklı bir varoluş tasarımı da kapsar*, ya da başka bir deyişle, *hayal ettiğimiz hiçbir şey kesinkes olanaksız değildir*. Altın bir dağ tasarımı oluşturabilir, buradan da böyle bir dağın gerçekten var olabileceği vargısını çıkarabiliriz. Bir vadi olmaksızın dağın hiçbir tasarımı oluşturamayız; bu yüzden de onu olanaksız olarak görürüz.

Şimdi, bir uzam tasarımıımızın olduğu açık; çünkü olmasa niçin onunla ilgili olarak konuşalım ve akıl yürütmeler yapalım? Benzer şekilde şu da açıktır ki, imgelem tarafından tasarımılandığı biçimiyle bu tasarım, parçalara ya da alt tasarımlara bölünebilir olsa da, sonsuza dek bölünebilir değildir; ayrıca sonsuz sayıda parçadan da oluşmaz, çünkü bu sınırlı yeteneklerimizin kavrayışını aşar. O zaman burada hiçbir biçimde bölünemez olan parçalardan ya da alt tasarımlardan oluşan bir uzam tasarımı vardır; böyle olunca bu tasarım hiçbir çelişki içermez; dolayısıyla uzamın gerçekten ona uygun olarak var olması olanaklıdır; sonuç olarak, matematiksel noktaların olanaklılığına karşı ortaya konan tüm kanıtlanmalar değersiz, salt skolâstik sözcük oyunlardır.

Bu sonuçları bir adım ileri götürebilir ve uzamın sonsuz bölünebilirliği için ileri sürülen tanıtlanmaların tümünün de eşit ölçüde sofistçe oldukları vargısını çıkarabiliriz; çünkü açıktır ki bu tanıtlanmalar matematiksel noktaların olanaksızlığı ispatlanmaksızın doğru olamazlar; ki bunu ileri sürmek açıkça saçmalamaktır.

3. Kısım

Zaman ve Mekân Tasarımlarının Diğer Nitelikleri

Tasarımlarla ilgili tartışmaları sona erdirmek için yapılan hiçbir buluş yukarıda sözü edilenden, yani, izlenimlerin her zaman tasarımlardan önce geldiğini ve imgelemi donatan her tasarımın ilk önce kendisinin karşılığı olan izlenimde ortaya çıktığını savunan buluştan daha mutluluk verici ola-

maz. Bu ikinci türden algılar öyle açık ve belirgindir ki hiçbir anlaşmazlığa yer bırakmazlar; üstelik de tasarımlarımızın birçoğu onları oluşturan zihnin bile bu tasarımların doğasını ve oluşumlarını tam olarak saptamasını neredeyse olanaksız kılacak kadar belirsizken. Zaman ve mekân tasarımlarımızın içyapısını keşfedebilmek için gelin bu ilkeyi işler kılalım.

Gözlerimi açıp etrafıma şöyle bir bakındığımda birçok görülebilir nesne algılarım; gözlerimi tekrar kapayıp bu cisimler arasındaki uzaklığı düşündüğümde, uzam tasarımını elde ederim. Her tasarım kendisine tıpatıp benzeyen başka bir izlenimden türediği için, bu uzam tasarımıyla benzer olan izlenimler ya görme yetisiyle ortaya çıkan kimi duyumlar ya da bu duyumlardan doğan kimi iç izlenimler olmalıdır.

Tutku, heyecan, istek ve isteksizliklerimiz iç izlenimlerimizdir; sanırım, bunlardan hiçbirisi hiçbir biçimde mekân tasarımının türetildiği model olarak ileri sürülmez. Öyleyse elimizde duyulardan başka bize bu kökensel izlenimi iletebilecek bir şey kalmaz. İmdi, duyularımız bizi nasıl bir izlenime götürür? Bu soru en öncelikli sorudur ve karşı çıkılmaz bir biçimde tasarımın doğasını belirler.

Önümdeki masa bu görüntüsüyle tek başına bana uzam tasarımını vermeye yeter. Öyleyse, bu tasarım şu anda duyulara görünen belli bir izlenimden ödünç alınmıştır ve bu izlenimi temsil eder. Ancak duyularım bana yalnızca belli bir şekle sokulmuş renkli noktaların izlenimlerini iletir. Eğer göz daha öte herhangi bir şeye duyarlı ise, bunun bana gösterilmesini isterim. Ancak daha öte bir şeyi göstermek olanaksızsa, uzam tasarımının bu renkli noktaların ve bunların görünüş biçimlerinin suretinden başka bir şey olmadığı vargısına kesin olarak ulaşabiliriz.

Varsayalım ki uzam tasarımını ilkin kendisinden kazandığımız uzamlı nesnede ya da renkli noktaların bileşiminde, noktalar mor renkte olsunlar; bundan şöyle bir sonuç çıkar: O tasarımın her yinelenişinde noktaları birbirleri açısından aynı düzen içerisinde yerleştirmekle kalmayız, aynı zamanda onlara yalnızca kendisiyle tanışık olduğumuz o belirli rengi de veririz. Ancak bunun ardından eflatun, yeşil, kırmızı, beyaz, siyah renklerinin ve bunların farklı bileşimlerinin tümünün deneyimini edindikten ve onları oluşturan renkli noktaların düzenlenişinde bir benzerlik bulduktan sonra, renk özelliklerini mümkün olduğu ölçüde atlar ve yalnızca noktaların düzenlenişi ya da üzerinde anlaştıkları görünüş biçimi üzerine soyut bir tasarım kurarız. Hatta benzerlik tek bir duyunun nesnelerinin ötesine götürüldüğünde ve dokunma izlenimlerinin parçalarının, düzenlenişi açısından görme duyusunun izlenimlerine benzer olduğu bulunduğu anda bile, bu, benzerliklerinden ötürü, soyut tasarımın her ikisini de temsil etmesini önlemez. Bir açıdan bakıldığında, tüm soyut tasarımlar gerçekte tikel tasarımlardan başka bir şey değildirler; ama genel terimlere bağlı olduklarından, çeşitli türleri temsil edebilir ve birbirlerine bazı noktalarda benzeyip, geri kalan noktalarda birbirlerinden oldukça uzak olan nesneleri de kapsayabilirler.

Zaman tasarımı, her tür algımızın –hem izlenimlerin hem de tasarımların, hem iç duyum hem de dış duyum izlenimlerinin– ardışıklığından türe-

tilmiş olmakla bize, mekân tasarımının kapsadığı çeşitlilikten çok daha büyük bir çeşitliliği kapsayan ancak yine de düşlemimizde belirli bir nicelik ve nitelikteki bir tek tasarım tarafından temsil edilen bir soyut tasarım örneğini verecektir.

Mekân tasarımını görülebilir ve dokunulabilir nesnelerin durumundan edinmemiz gibi, tasarımların ve izlenimlerin ardışıklığından da zaman tasarımını oluştururuz; nitekim zamanın tek başına ortaya çıkması ya da zihnin durup dururken zamanı fark etmesi olanaksızdır. Derin uykuda olan, ya da düşüncelere dalmış bir insan zamanın farkında değildir; algılarının birbirini izlemedeki hızının yüksekliğine ya da düşüklüğüne göre de aynı süre onun imgelemine daha uzun ya da daha kısa görünür. Büyük bir filozof⁶ tarafından belirtildiği gibi, algılarımızın bu noktada zihnin özgün doğası ve yapısı tarafından saptanan ve ötesinde dış nesnelerin duyular üzerindeki hiçbir etkisinin düşüncemizi hiçbir şekilde hızlandırıp yavaşlatamayacağı belli sınırları vardır. Eğer yanan bir kömürü hızla döndürürseniz, duyulara ateşten bir çemberin imgesini sunacaktır; ayrıca dönüşleri arasında herhangi bir zaman aralığı var gibi görünmeyecektir; sırf algılarımızın birbirini aynı hızla takip etmesi olanaksız olduğundan da hareket dış nesnelere iletilebilir. Hiçbir ardışık algımızın olmadığı yerde, nesnelerde gerçek bir ardışıklık olsa bile, zaman kavramımız yoktur. Başka birçok görüngüden olduğu gibi bu görüngüden de, zamanın ister yalnız başına isterse durağan, değişmez bir nesnenin eşliğinde olsun zihne görünemeyeceği, ama her zaman değişebilir nesnelerin belli bir *algılanabilir* ardışıklığı yoluyla keşfedildiği vargısına ulaşabiliriz.

Bunu doğrulamak için, benim tam anlamıyla belirleyici ve inandırıcı bulduğum şu kanıtlamayı ekleyebiliriz. Açıktır ki, zaman ya da süre değişik parçalardan oluşur; çünkü böyle olmasaydı daha uzun ya da daha kısa süre diye bir şey algılayamazdık. Yine açıktır ki, bu parçalar bir arada var olamazlar: çünkü parçaların bir arada var olma niteliği uzama aittir; ki uzamı süreden ayırt eden şey de budur. Şimdi, zaman bir arada var olamayan parçalardan oluştuğuna göre ve değiştirilemez bir nesne bir arada var olan izlenimlerden başka bir şey üretmediğinden dolayı, böyle bir nesne bize zaman tasarımını verebilecek hiçbir şey üretmez; dolayısıyla o tasarım değiştirilebilir nesnelerin bir ardışıklığından türüyor olmalıdır; sonuç olarak zaman ilk ortaya çıkışında böyle bir ardışıklıktan hiçbir zaman koparılamaz.

Böylece, zihinde ilk ortaya çıkışında, zamanın her zaman değişebilir nesnelerin ardışıklığına bağlanmış olduğunu ve aksi halde hiçbir zaman zamanın farkına varamayacağımızı gördükten sonra, şimdi herhangi bir nesneler ardışıklığı tasarlanmaksızın zamanın *tasarlanıp tasarlanamayacağını* ve imgelemde yalnız başına ayrı bir tasarım oluşturup oluşturamayacağını incelemeliyiz.

İzlenimde birleştirilen nesnelerin tasarımda ayrılabilir olup olmadığını

⁶ Bay Locke.

öğrenmek için birbirlerinden farklı olup olmadıklarını incelememiz yeterli olur; bu durumda ayrı ayrı tasarlanabilecekleri açıktır. Farklı olan her şey ayırt edilebilir; yukarda açıklanan ilkelere göre de, ayırt edilebilir olan her şey ayrılabilir. Tersine, eğer farklı değilseler ayırt edilemezler ve eğer ayırt edilebilir değilseler de ayrılamazlar. Oysa ardışık algılarımız ile birlikte incelendiğinde, zaman açısından durum tam olarak budur. Zaman tasarımı diğer tasarımlarla karışmış belirli bir izlenimden türemez ve onlardan açıkça ayırt edilebilir değildir; ama kendisi onlardan biri olmaksızın, bütünüyle izlenimlerin zihne görünüş biçiminden doğar. Bir flütte çalınan beş nota bize zamanın izlenim ve tasarımını verir; ama zaman kendini işitme duyusuna ya da başka herhangi bir duyuya sunan altıncı bir izlenim değildir. Zaman zihnin düşünme yoluyla kendinde bulduğu altıncı bir izlenim de değildir. Kendilerini bu belirli şekilde gösteren bu beş ses zihinde hiçbir duygu uyandırmaz; ayrıca zihin tarafından gözlenmekle yeni bir tasarım ortaya çıkarabilecek herhangi bir heyecan da meydana getirmez. Çünkü *bu* yeni bir iç duyum tasarımı üretmek için zorunludur; zihin, tüm duyum tasarımları üzerinde bin kez dönse bile, doğa zihnin yetilerini böyle bir derin düşünme sonucunda yeni özgün bir izlenim doğduğunu duyumsayacak bir şekilde hazırlamadıkça, onlardan herhangi yeni bir özgün tasarım çıkaramaz. Ancak zihin burada yalnızca farklı seslerin ortaya çıkış *biçimine* dikkat eder, onu daha sonra bu belirli sesleri düşünmeksizin düşünebilir ve herhangi bir başka nesneye bağlayabilir. Zihin kimi nesnelerin tasarımlarını hiç kuşkusuz taşıyor olmalıdır, çünkü bu tasarımlar olmaksızın herhangi bir zaman kavramına ulaşması olanaklı değildir; zaman herhangi ayrı bir birincil izlenim olarak görünmediğine göre açıktır ki, bunlar belli bir şekilde, yani ardışık olarak düzenlenmiş farklı tasarımlardan, izlenimlerden ya da nesnelerden başka bir şey olamaz.

Süre tasarımının hiçbir biçimde değişmeyen nesnelere doğru bir biçimde uygulanabilir olduğunu ileri süren birilerinin olduğunu biliyorum; bunu, sıradan insanların olduğu gibi felsefecilerin de ortak görüşleri olarak alıyorum. Ancak bu görüşün yanlışlığından emin olabilmek için yukarıdaki vargı–süre tasarımının her zaman değişebilir nesnelerin ardışıklığından türediği ve durağan ve değişmez hiçbir şey tarafından zihne iletilemeyeceği vargısı–üzerine düşünmemiz yeterli olur. Çünkü bundan kaçınılmaz olarak şu sonuç çıkar: Süre tasarımı böyle bir nesneden türemeyeceği için, hiçbir zaman herhangi bir uygunluk ya da doğrulukla ona uygulanamaz, ayrıca değişmez herhangi bir şeyin süresinin olduğunu da iddia edemeyiz. Tasarımlar her zaman kendilerinden türedikleri nesneleri ya da izlenimleri temsil ederler ve hiçbir zaman bir kurmaca olmaksızın başka herhangi bir şeyi temsil edemez ya da ona uygulanamazlar. Hangi kurmaca ile zaman tasarımını değişmez olana bile uyguladığımızı ve sık sık olduğu üzere sürenin hem hareketin hem de hareketsizliğin bir ölçüsü olduğunu sandığımızı daha sonra inceleyeceğiz⁷

⁷ 5. Kısım.

Zaman ve mekân tasarımlarımız ile ilgili bu öğretiyi doğrulayan ve *zaman ve mekâna ilişkin tasarımlarımız bölünmez parçalardan oluşurlar* gibi basit bir ilkeye dayanan oldukça belirleyici bir başka kanıtlama daha vardır. Bu kanıtlama incelemeye değebilir.

Ayırt edilebilir olan her tasarım ayrılabilir de olduğu için, kendilerinden bileşik *uzam tasarımının* oluşturulduğu o yalın bölünmez tasarımlardan birini alalım ve onu diğerlerinden ayırıp ayrı inceleyerek, bu tasarımın doğası ve nitelikleri üzerine bir yargı oluşturalım.

Açıktır ki bu, uzam tasarımı değildir. Çünkü uzam tasarımı parçalardan oluşur ve bu tasarım, sayıltıya göre, bütünüyle yalın ve bölünmezdir. Öyleyse hiçbir şey midir? Bu kesinlikle olanaksızdır. Çünkü gerçek olan bileşik uzam tasarımı böyle tasarımlardan oluştuğuna göre, eğer bunlar birçok hiçlik olsalardı, hiçliklerden oluşmuş bir gerçek varoluş olurdu, ki saçmadır. Öyleyse şunu sormalıyım: *Yalın ve bölünmez bir nokta tasarımımız nedir?* Eğer yanıtlım yeni gibi görünüyorsa bunda şaşılacak bir şey yoktur; çünkü sorunun kendisi şimdiye dek çok fazla düşünölmüş değildir. Matematiksel noktaların doğası üzerine tartışmaya alışığız, ama tasarımlarının doğası üzerine pek sık tartışmayız.

Mekân tasarımı zihne iki duyu yoluyla iletilir: görme ve dokunma; nitekim görölebilir ya da dokunulabilir olmayan herhangi bir şey hiçbir zaman uzamlı olarak değerlendirilemez. Uzamı temsil eden bileşik izlenim, göz ya da dokunma duyusu için bölünmez olan ve renk ve katılık ile donatılmış atom ya da zerrecik izlenimleri diyebileceğimiz çeşitli küçük izlenimlerden oluşur. Ancak hepsi bu kadar değildir. Bu atomların kendilerini duyularımıza açık kılabilmeleri için renkli ya da dokunulabilir olmaları bir zorunluluktur; ancak aynı zamanda onları imgelemimiz yoluyla kavrayabilmek için renk ya da dokunulabilirliklerinin tasarımını saklamamız da zorunludur. Bir tek, renk ya da dokunulabilirliklerinin tasarımı onları zihin tarafından kavranabilir kılabilir. Duyulabilen bu niteliklerin tasarımlarının ortadan kalkmasıyla mekân tasarımları da düşünme yetisi ya da imgelem için bütünüyle ortadan kalkar.

İmdi, parçalar böyleyse bütün de böyle olmalıdır. Eğer bir nokta renkli ya da dokunulabilir olarak düşünölmezse, bize hiçbir tasarım iletemez; dolayısıyla da bu noktaların tasarımlarından oluşan uzam tasarımının varoluşu hiçbir zaman olanaklı olamaz. Ancak eğer uzam tasarımı gerçekten var olabilirse –ki var olduğunun bilincindeyiz– parçaları da var olmalıdır; bunun olabilmesi için de bunlar renkli ya da dokunulabilir olarak görölmelidir. Öyleyse mekân ya da uzam tasarımını görme ya da dokunma duyumuzun bir nesnesi olarak görmedikçe böyle bir tasarımımız var olamaz.

Aynı akıl yürütme, zamanın bölünmez anlarının da, ardışıklığı süreyi meydana getiren ve onu zihin tarafından tasarımlanabilir kılan bir gerçek nesne ya da varoluş ile doldurulması gerektiğini ispatlayacaktır.

4. Kısım

İtirazlara Yanıtlar

Zaman ve mekân dizgemiz birbirine sıkı sıkıya bağlı iki bölümden oluşur. Birincisi şu akıl yürütme zincirine dayanır. Zihnin gücü sonsuz değildir; dolayısıyla hiçbir uzam ya da süre tasarımı sonsuz sayıda parçalardan ya da daha alt tasarımlardan oluşmaz, yalnızca sonlu sayıdakilerden oluşurlar; bunlar da yalın ve bölünmezdir. Öyleyse zaman ve mekânın bu tasarıma uyumlu olarak var olmaları olanaklıdır: eğer olanaklıysa, açıktır ki gerçekten onunla uyumlu bir şekilde var olurlar; çünkü sonsuz bölünebilirlikleri bütünüyle olanaksız ve çelişkilidir.

Dizgemizin öteki bölümü bunun bir sonucudur. Zaman ve mekân tasarımlarının çözüldükleri parçalar sonunda bölünemez olurlar; bu bölünemez parçalar, kendileri hiçbir şey olmadıklarından, gerçek ve var olan bir şey ile doldurulmadıkları sürece kavranamazlar. Öyleyse, zaman ve mekân tasarımları ayrı ya da seçik tasarımlar değildir; onlar yalnızca nesnelerin var oldukları biçim ya da düzen tasarımlarıdır; ya da, başka bir deyişle, özdek olmaksızın bir boşluğu ya da uzamı kavramak olanaksızdır; aynı şekilde gerçek bir varoluşta bir ardışıklık ya da değişiklik olmadığı sürece zamanı kavramak olanaksızdır. Her ikisine de yöneltilen ve uzamın sonlu bölünebilirliğine karşı getirilenlerle başlayan itirazları birlikte incelememizin nedeni dizgemizin bu bölümleri arasındaki sıkı bağlantıdır.

I. Ele alacağım ilk itiraz, bir parçanın ötekine olan bağlantısını ve bağımlılığını yok etmekten çok bunları ispatlamaya uygundur. Okullarda sık sık ileri sürülmüştür ki uzam *sonsuz* dek bölünebilir olmalıdır, çünkü matematiksel noktalar dizgesi saçmadır; bu dizge saçmadır, çünkü matematiksel bir nokta bir hiçliktir ve buna göre hiçbir zaman başkaları ile olan birlikteliği sayesinde gerçek bir varoluş oluşturmaz. Bu, eğer özdeğin sonsuz bölünebilirliği ile matematiksel noktaların hiçliği arasında bir orta yol olmasaydı, tam olarak belirleyici olurdu. Ancak açıktır ki bir orta yol vardır; şöyle ki, bu noktalara bir renk ya da katılığın verilmesi ve her iki ucun saçmalığı bu orta yolun doğruluk ve gerçekliğinin bir tanıtıdır. Bir başka orta yol olan *fiziksel* noktalar dizgesi de bir yürütme gerektirmeyecek denli saçmadır. Gerçek bir uzam –ki, örneğin bir fiziksel noktanın böyle bir şey olması gerekir– hiçbir zaman birbirlerinden farklı parçalar olmaksızın var olamaz ve nerede nesneler farklı ise, orada imgelem tarafından ayırt edilebilir ve ayrılabilirler.

II. İkinci itiraz, uzamın matematiksel noktalardan oluştuğunu varsaydığımızda ortaya çıkacak olan bir *içe işleme* zorunluluğundan türetilmiştir. Bir başka atoma dokunan yalın ve bölünemez bir atom zorunlu olarak onun içine işlemelidir; çünkü tüm parçaları dışlayan eksiksiz yalınlığı sayılıştan ötürü, dışsal parçalar yoluyla ona dokunabilmesi olanaksızdır. Öyleyse ona içten ve tüm özüyle –*secundum se, tota, & totaliter*– dokunmalıdır; ki bu iç işlemenin tam tanımıdır. Ancak iç işleme olanaksızdır; çünkü matematiksel noktalar da sonuç olarak eşit ölçüde olanaksızdır.

Bu itirazı daha doğru bir iç işleme tasarımı vererek yanıtlıyorum. İçerisinde hiçbir boşluk bulunmayan iki cismin birbirine yaklaştığını ve birleşmelerinden doğan cismin her birinden daha uzamlı olmayacak şekilde birleştiklerini varsayalım; sözünü ettiğimiz iç işleme işte budur. Ancak açıktır ki bu iç işleme, bizim özel olarak hangisinin korunup hangisinin ortadan kaldırıldığını ayırt edebilmemize olanak vermeden bu cisimlerden birinin ortadan kalkması ve ötekinin korunmasından başka bir şey değildir. Bu yakınlaşmadan önce iki cisim tasarımı vardı. Sonra, bu tek bir cismin tasarımı oldu. Zihnin, aynı yerde ve aynı zamanda var olan ve doğal yapıları da aynı olan iki cisim arasındaki herhangi bir farklılık kavramını saklaması olanaksızdır.

O zaman, iç işlemeyi bir cismin bir başka cisme yaklaştığında birinin ortadan kalkması anlamında alarak, renkli ya da dokunulabilir bir noktanın bir başka renkli ve dokunulabilir noktanın yaklaşmasıyla ortadan kalkmasının zorunlu olup olmadığını sorarım. Aksine, bu noktaların birliğinden bileşik ve bölünebilir olan ve iki parçaya ayrılabilen, bu parçaların her birinin de diğeriyle olan yakınlığına karşın kendi seçik ve ayrı varoluşunu koruduğu bir nesnenin doğduğu açıkça algılanmaz mı? Böyle düşünen biri bütünleşip karışmalarını önlemek için bu noktaları değişik renklerde tasarlayarak kurduğu hayali kolaylaştırır. Bir mavi ve bir kırmızı nokta hiç kuşkusuz herhangi bir iç işleme ya da ortadan kaldırılma olmaksızın yan yana durabilirler. Eğer duramıyorlarsa, acaba onlardan ne olabilir? Kırmızı mı yoksa mavi olan mı ortadan kalkacaktır? Ya da eğer bu renkler birleşirlerse, bu birleşme bize hangi yeni rengi verir?

Bu itirazları doğuran ve aynı zamanda onlara doyurucu bir yanıt vermeyi iyiden iyiye güçleştiren başlıca neden, böyle küçük nesneler üzerinde uygulandıklarında hem imgelemimizin hem de duyularımızın doğal olarak kusurlu ve kararsız olmalarıdır. Kâğıt üzerine bir damla mürekkep damlatın ve bu damlanın bütünüyle görülmez olacağı bir uzaklığa gidin; geri dönüp daha yakına geldiğinizde fark edeceğiniz ilk şey damlanın kısa zaman aralıklarıyla görülür olduğudur; daha sonra her zaman görülür olduğu; daha sonra hacmi artmaksızın yalnızca renginde yeni bir güç kazandığı; daha sonra, gerçekten uzamlı olacağı bir dereceye dek büyüdüğünde, imgelemin onu bileşen parçalarına ayırmasının, küçük bir nesneyi böyle tek bir nokta olarak kavramada yaşadığı sıkıntı nedeniyle hala güç olduğudur. Bu zayıflık bu konuda yapacağımız akıl yürütmelerin birçoğunu etkiler ve bununla ilgili ortaya çıkabilecek soruları anlaşılır bir şekilde ve uygun anlatımlarla yanıtlamamızı hemen hemen olanaksızlaştırır.

III. Uzam parçalarının bölünemezliğine karşı *matematik* ilk bakışta bu öğretiye oldukça yandaş görünüyor olsa da bu bilimden türetilen birçok itiraz olmuştur; nitekim matematik *tanımlarında* bu öğretiyle bütünüyle uyumlu olsa da, *tanıtlarında* karşı tarafta yer alır. Öyleyse şimdiki isim tanımları savunmak ve tanıtları çürütmek olacaktır.

Bir yüzey, derinliği olmayan uzunluk ve genişlik olarak *tanımlanır*; bir çizgi, genişlik ya da derinliği olmayan uzunluk olarak; bir nokta ise, ne

uzunluğu ne genişliği ne de derinliği olan şeklinde. Açıktır ki tüm bunlar yalnızca, uzamın bölünemez noktalar ya da atomlar yoluyla oluşumu sayıltısıyla bir anlam kazanır. Aksi halde, bir şey nasıl uzunluksuz, genişlik-siz ya da derinliksiz olup da var olabilirdi?

Bu kanıtlamaya bence her ikisi de doyurucu olmayan iki yanıt verilmiştir. Birincisi, geometrik nesnelerin, oran ve konumları geometri tarafından incelenen yüzey, çizgi ve noktaların yalnızca zihindeki tasarımlar oldukları, doğada hiçbir zaman var olmadıkları ve ayrıca hiçbir zaman var olamayacaklarıdır. Hiçbir zaman var olmamışlardır, çünkü hiç kimse tanıma bütünüyle uygun bir çizgi çizme ya da yüzey yapma savında bulunmayacaktır; hiçbir zaman var olamazlar, çünkü olanaksız olduklarını bu tasarımların kendilerinden tanıtılar üreterek ispatlayabiliriz.

Oysa bu akıl yürütmeden daha saçma ve daha çelişkili bir şey hayal edilebilir mi? Açık ve seçik bir tasarım yoluyla kavranan her şey zorunlu olarak varoluş olanağını içerir; ayrıca açık bir tasarımdan türetilen herhangi bir kanıtlama yoluyla bunların var olmasının olanaksızlığını ispatlamayı ileri süren biri, aslında, açık bir tasarımımız olduğu için ona ilişkin hiçbir açık tasarımımız olmadığını ileri sürmüş olur. Zihin tarafından seçik olarak tasarımılanan bir şeyde çelişki aramak boşunadır. Eğer herhangi bir çelişki içerseydi, zaten hiçbir zaman tasarımılanamazdı.

Öyleyse bölünemez noktaların en azından olanaklı olduklarını kabul etme ile tasarımlarını yadsıma arasında hiçbir orta yol yoktur ve yukarıdaki kanıtlamaya verilen ikinci yanıt da bu ikinci ilke üzerine kuruludur. Herhangi bir genişlik olmaksızın bir uzunluğu kavramak olanaksız olsa da, yine de ayırmayı içermeyen bir soyutlama yoluyla, birini göz önüne almaksızın ötekini düşünebiliriz, iddiası ileri sürülmüştür⁸; tıpkı iki kasaba arasındaki yolun uzunluğunu düşünüp genişliğini göz ardı ettiğimizde olduğu gibi. Hem doğada hem de zihinlerimizde uzunluk genişlikten ayrılmaz; ama bu, yukarıda açıklanan şekliyle bölümsel düşünmeyi ve bir us *ayırımını* dışlamaz.

Bu yanıtı çürütmede, daha önce yeterince açıkladığım akıl yürütme –eğer zihnin tasarımlarda bir *en aza* varması olanaksızsa, herhangi bir uzam tasarımını oluşturacak parçaların sonsuz sayısını kavrayabilmesi için zihnin gücü sonsuz olmalıdır– üzerinde diretmeyeceğim. Burada, bu akıl yürütmede kimi yeni saçmalıklar bulmaya çalışacağım.

Bir yüzey bir katı cismi sonlandırır, bir çizgi bir yüzeyi, bir nokta ise bir çizgiyi; ben de şunu ileri sürüyorum: Eğer bir nokta, çizgi ya da yüzeyin *tasarımları* bölünemez olmasalardı bu sonlandırmaları hiçbir zaman kavrayamazdık. Çünkü bu tasarımların sonsuza dek bölünebilir olduklarını varsayalım; düşlem de kendini son yüzey, çizgi ya da nokta tasarımı üzerinde sabitlemeye çalışsın; hemen, bu tasarımın parçalara ayrıldığını bulur; bu parçalardan sonuncusunu ele geçirmesi üzerine, yeni bir bölünme ile onu elin-

⁸ *L'Art de penser*.

den kaçırır ve bu sonlandırıcı tasarıma ulaşmasının herhangi bir olanağı olmadan *sonsuz* dek sürer. Parçalamaların sayısı onu son bölünmeye, oluşturduğu ilk tasarıma olduğundan daha çok yaklaştırmaz. Her parçacık yeni bir parçalanma ile kavrayıştan kaçır; tıpkı elimize almaya çalıştığımız zaman civanın kaçması gibi. Ancak aslında her sonlu niceliğin tasarımını sonlandıran bir şeyin olması gerektiğinden ve bu sonlandırıcı tasarımın kendisi parçalardan ya da alt tasarımlardan oluşamayacağı için –aksi takdirde bu parça ya da alt tasarım tasarımı bitiren parçalarının sonuncusu olur, bu da böyle sürer giderdi– bu, yüzey, çizgi ve nokta tasarımlarının hiçbir boyutta herhangi bir bölünmeyi kabul etmediklerinin açık bir ispatıdır; yüzey tasarımlarının derinliğe, çizgininkilerin genişlik ve derinliğe ve nokta tasarımlarının hiçbirine.

Akademisyenler bu kanıtlamanın gücünün öyle bir farkındadırlar ki, kimisi cisimlere bir sonlandırma getirebilmek için *sonsuz* dek bölünebilir olan özdek parçacıklarının arasına doğanın bir dizi matematiksel nokta karıştırmış olduğunu ileri sürdü; başkaları ise anlaşılmasız bir bahaneler ve ayrımlar yığını yoluyla bu akıl yürütmenin gücünden kaçtı. Her iki muhalif grup da zafer karşısında boyun eğmiş oldu. Çünkü kendini gizleyen bir insan düşmanının üstünlüğünü, tıpkı dürüstçe silahlarını teslim eden biri gibi, açıkça itiraf etmiş olur.

Böylece, matematiğin tanımlarının ileri sürülen tanıtılamaları yok ettiği görülür; eğer bölünmez noktaların, çizgilerin ve yüzeylerin tanıma uyan tasarımlarını taşıyorsak, varoluşları hiç kuşkusuz olanaklıdır; ama böyle bir tasarımımız yoksa herhangi bir şeklin sonlanmasını kavrayabilmemiz bütünüyle olanaksızdır, kaldı ki bu kavrayış olmadan hiçbir geometrik tanıtılama olamaz.

Ancak ben daha da ileri giderek, bu tanıtlardan hiçbirinin sonsuz bölünebilirlik ilkesi gibi bir ilkeyi geçerli kılmaya yetecek bir ağırlığı olmadığını ve böyle çok küçük nesneler açısından, kesin olmayan tasarımlar ve doğruluğu kesin olmayan ilkeler üzerine kurulmuş olmakla, bunların tam olarak tanıtılama olmadıklarını ileri sürüyorum. Geometri nicelik oranları ile ilgili bir şeyi karara bağladığı zaman, en büyük *kesinlik* ve tamlığı aramamamız gerekir. İspatlarının hiçbirisi bu düzeye erişemez. Şekillerin boyut ve oranlarını doğru olarak alır; ama kabaca ve belli bir özgürlükle. Hataları hiçbir zaman dikkate değer değildir; kaldı ki böylesi bir yetkinliğe özlem duymuş olmasaydı, hiçbir zaman hata yapmazdı.

İlk olarak matematikçilere, bir çizgi ya da bir yüzey bir diğerine EŞİT, ondan BÜYÜK ya da KÜÇÜK'tür, derken ne demek istediklerini soruyorum. Hangi hizipten olursa olsun ya da ister uzamın bölünemez noktalar yoluyla isterse *sonsuz* dek bölünebilir nicelikler yoluyla bileşimini ileri sürüyor olsun, içlerinden herhangi biri bir yanıt versin. Bu soru her iki grubu da sıkıntıya düşürecektir.

Bölünmez noktalar varsayımını savunan ya çok az matematikçi vardır, ya da hiç yoktur; ancak yine de bu soruya verilen en hazır ve en doğru cevap onlardadır. Matematikçilerin yalnızca, çizgi ya da yüzeylerin her birin-

deki noktaların sayısı eşit olduğu zaman bunların da eşit oldukları; ayrıca sayıların oranı değiştikçe, çizgilerin ve yüzeylerin oranlarının da değişeceği, yanıtını vermeleri gerekir. Ancak bu yanıt açık olduğu kadar *doğru* da olsa, yine de ileri sürebilirim ki bu eşitlik ölçünü bütünüyle *yararsızdır* ve hiçbir zaman böyle bir karşılaştırmadan yola çıkarak, nesnelerin birbirleriyle eşit olmadıklarını belirleyemeyiz. Çünkü ister görme yoluyla algılsın ister dokunma, herhangi bir çizgi ya da yüzeyin bileşimine giren noktalar öyle küçük ve birbirlerine karışmış haldedirler ki zihnin bu noktaları sayması tam olarak olanaksızdır, ki bu sayım bize asla oranları değerlendirmemizi sağlayacak bir ölçün veremeyecektir. Kimse kesin sayılar vererek bir inçin bir fitten, bir fitin bir arşından ya da daha büyük ölçüde başka bir şeyden daha az noktaya sahip olduğunu belirleyemez; işte bu yüzden bunu eşitliğin ya da eşitsizliğin belirleyicisi olarak ya nadiren görürüz ya da hiç görmeyiz.

Uzaman sonsuza dek bölünebileceğini hayal edenlere gelince, onların bu yanıtıtan yararlanabilmeleri ya da herhangi bir çizgi ya da yüzeyin eşitliğini bunların bileşen parçalarını sayarak saptamaları olanaksızdır. Çünkü varsayımlarına göre en büyük şekillerin yanı sıra en küçük şekiller de sonsuz sayıda parçalardan oluştuğu için ve sonsuz sayılar birbirleriyle karşılaştırıldığında, açıkçası, ne eşit ne de eşitsiz olabileceğinden mekânın belirli bölümlerinin eşitliği ya da eşitsizliği hiçbir zaman parçalarının sayısındaki orana dayanamaz. Denebilir ki bir arşının ya da bir yardımın eşitsizliği bu ikisini oluşturan fitlerin sayısındaki farklılıktan kaynaklanır ve bir fit ile bir yardımın eşitsizliği de inç sayılarındaki farklılıktan; doğrudur. Ancak birinde bir inç olarak adlandırdığımız niceliğin diğerinde inç olarak adlandırdığımızla eşit olması gerektiğinden ve ayrıca zihnin bu eşitliği alt niceliklerle kurulan bağlantıları *sonsuz dek* kullanarak bulması olanaksız olduğundan, sonuçta bizim, parçaların sayılmasından başka bir eşitlik ölçünü bulmamız gerektiği açıktır.

Kimileri⁹ eşitliğin en iyi *çakışma* ile tanımlandığını ve bir şeklin diğerinin üstüne getirilip yerleştirilmesinden sonra, tüm parçaların birbirlerine karşılık gelip dokundukları zaman bu iki şeklin eşit olduğunu iddia ederler. Yapılan bu tanımlı değerlendirilebilmek için gelin şunu düşünelim: Eşitlik bir ilişki olduğundan, açıkçası, şekillerde bulunan bir özellik değildir; ilişki yalnızca, zihin bu şekiller arasında bir karşılaştırma yaptığında ortaya çıkar. Öyleyse, eğer ilişki bu hayali uygulamaya ve parçaların birbirleriyle temasına bağlıysa, bizim en azından bu parçalarla ilgili seçik bir kavramımızın olması ve parçaların temasını tasarımılamamız gerekir. İmdi açıktır ki, bu tasarımılamada parçaları tasarımlanabilen en büyük küçüklüğe kadar götürdük; çünkü büyük parçaların teması hiçbir zaman şekilleri eşitlemezdi. Ancak algılayabildiğimiz en küçük parçalar matematiksel noktalardır; dolayısıyla, bu eşitlik ölçünü bizim daha önce doğru ama yararsız olduğuna kanaat getirdiğimiz, noktaları sayarak eşitlik arayan ölçünle aynı olmuş olur.

⁹ Dr. Barrow'un matematik notlarına bakınız.

Bu yüzden, şimdiki güçlüğe bir çözüm ararken daha başka bir alana bakmak gerekiyor.

Açıktır ki göz, ya da daha doğrusu zihin bir bakışta genellikle cisimlerin en küçük parçalarının sayısını incelemekten ya da karşılaştırmadan, cisimlerin oranlarını belirleyebilir ve ikisinin eşit olduğunu veya birinin diğerinden küçük ya da büyük olduğunu söyleyebilir. Bu tür yargılar yalnızca yaygın değil aynı zamanda birçok durumda kesin ve hatasızdır da. Bir yardanın ya da bir fitin ölçüsü verildiğinde, zihin birincisinin ikincisinden daha uzun olduğunu, açık, hatta apaçık olan ilkeleri sorguladığından daha öte sorgulayamaz.

Öyleyse zihnin nesnelerinin genel görünüşünde ayırt ettiği ve *daha büyük*, *daha küçük* ve *eşit* olarak adlandırdığı üç oran vardır; ancak zihnin bu oranlarla ilgili yargıları zaman zaman hatasız olsa da her zaman böyle değildir; ayrıca bu türden yargılarımız da diğer konularla ilgili yargılarımız gibi kendilerini şüphe ve yanılgıdan tam anlamıyla sıyıramazlar. Sık sık, ilk görüşümüzü gözden geçirme ve düşünme yoluyla düzeltiriz; başta eşit olduklarını düşündüğümüz nesnelerin eşit olduklarını söyleriz, bir nesne ilk önce diğerinden daha büyük görünse de sonra onun aslında daha küçük olduğunu görürüz, vs. Bu, duyularımızın yargılarının maruz kaldığı biricik düzeltme de değildir; aksine yanılgılarımızı sık sık nesneleri yan yana getirerek buluruz; ya da eğer buna imkân yoksa, yanılgılarımızı her bir nesneye art arda uygulandıklarında, bize nesnelerin farklı olan oranlarını veren genel ve değişmez ölçüler yoluyla ortaya çıkarırız. Hatta bu düzeltme bile, cisimleri ölçtüğümüz aletlerin içyapısına ve karşılaştırma yaparken gösterdiğimiz özene göre yeni bir düzeltmeye ve farklı kesinlik derecelerine açıktır.

Öyleyse zihin bu yargılara ve yargılarının düzeltilmelerine alışıp, iki şekli görünüşleri bakımından aynı kılan –ki buna eşitlik diyoruz– oranların, aynı zamanda bu şekilleri birbirlerine ve karşılaştırılmaları yapılırken kullanılan her genel ölçüye karşılıklı hale getirdiğini fark ettiğinde, kabaca ve sıkı karşılaştırmaya yöntemlerinden türetilen karışık bir eşitlik kavramı oluştururuz. Ancak bununla yetinmeyiz. Çünkü sağlam akıl bizi duyulara görünenlerden *çok daha* küçük cisimlerin de var olduğuna ikna ederken, yanlış akıl *sonsuz* dek daha küçük olan cisimlerin de var olduğuna inandıracağından, bizi tüm hata ve belirsizliklerden kurtaracak bir alete ya da ölçme becerisine sahip olmadığımızı açık bir şekilde algılarız. Bu küçük parçalara bir tane eklenmesinin ya da onlardan bir tanesinin çıkarılmasının görünüşte ya da ölçüde fark edilir olmadığının bilincindeyizdir; daha önce eşit olan iki şeklin bu ekleme ya da çıkarmadan sonra eşit olmayacağını hayal ederken de aslında, görünüş ve ölçülerin tam olarak düzeltilip, şekillerin bu ölçülere birebir uymasını sağlayan hayali bir eşitlik ölçünü kurmuş oluyoruz. Bu ölçün açıkça hayal ürünüdür. Çünkü eşitlik tasarımının kendisi, yan yana getirme ya da bir genel ölçü yoluyla düzeltilen belirli bir görünümün tasarımıdır; ayrıca elimizdeki alet ve yöntemlerin ötesindeki bir düzeltme fikri salt bir zihinsel yapıntıdır ve kavranamaz olmanın yanı sıra yarayışsızdır da. Ancak bu ölçün sırf hayal ürünü de olsa, bu hayal oldukça doğaldır; zihnin bir eylem ile

bu şekilde ilerlemesinden daha doğal bir şey yoktur, hatta onu ilkin başlama-ya götüren neden ortadan kalktıktan sonra bile. Bu, zaman açısından çok belirgin bir biçimde göze çarpar; orada parçaların oranlarını belirlememizin kesin bir yöntemi yoksa da –hatta eldeki yöntemler uzamdakiler kadar bile kesin değilse de–, yine de ölçülerimizin çeşitli düzeltmeleri ve bunların farklı kesinlik ölçüleri bize yetkin ve tam bir eşitliğin belirsiz ve örtük bir kavramını verir. Bu durum başka birçok durum için de geçerlidir. Müzik kulağının her gün daha da hassaslaştığını fark eden ve düşünerek, daha çok dikkat ederek kendini düzelten bir müzisyen, bu konu onu hayal kırıklığına uğratsa bile aynı zihinsel edimle hareket eder ve ölçününü nereden elde ettiğini söyleyemese de müzisyen kafasında tam bir *terce* ya da *oktav* kavramını taşır. Ressam da aynı yapıntıyı renklerle kurar. Araba tamircisi ise hareketlerle. Birincisi için *ışık* ve *gölge*, öteki için ise *hızlı* ve *yavaş*, duyuların yargılarını aşan tamlikta bir karşılaştırma ve eşitliğe yetenekli olarak hayal edilir.

Aynı akıl yürütmeyi EĞRİ ve DOĞRU çizgilere de uygulayabiliriz. Duyular için başka hiçbir şey doğru bir çizgi ile eğri bir çizgi arasındaki ayrım kadar açık değildir; ayrıca bu nesnelerin tasarımlarından daha kolay bir şekilde oluşturduğumuz başka bir tasarım da yoktur. Her ne kadar bu tasarımları çok kolay oluştursak da, bu tasarımların aralarındaki kesin sınırı belirleyecek bir tanımlarını yapmak olanaksızdır. Bir kâğıt ya da başka bir aralıksız yüzey üzerine çizgiler çizdiğimizde bu çizgilerin bir noktadan diğerine gidişlerini belirleyen ve eğri ya da doğru bir çizginin tam bir izlenimini üreten bir düzen vardır; ancak bu düzen hiçbir biçimde bilinmez; ayrıca birleşik görüntüden başka bir şey de gözlenemez. Böylece bölünmez noktalar dizgesiyle ilgili olarak bile, yalnızca bu nesnelerin bilinmeyen ölçünlerinin uzak bir kavramını oluşturabiliriz. Sonsuz bölünebilirlik dizgesinde bu kadarını bile yapamayız ve çizgilerin eğri mi doğru mu olduklarını belirlediğimiz kural gereği yalnızca genel görünüşe indirgeniriz. Ancak bu çizgilerin birini diğerinden ayırt etmenin yetkin bir tanımını veremesek ve birini diğerinden ayırt etmenin kesin bir yöntemini oluşturamamak da, bu bizim ilk görüşleri, yaptığımız sürekli denemeler sonucunda doğruluğuna daha çok inandığımız bir kural ile birlikte düşünüp daha dikkatli incelemeler yoluyla düzeltmemizin önüne geçemez. Bu düzeltmelerden yola çıkıp, nedeni bizi hayal kırıklığına uğratsa da aynı zihinsel eylemi gerçekleştirerek, açıklamayı ya da kavramayı başaramadan bu şekillerin kusursuz ölçünlerinin kaba bir tasarımını oluştururuz.

Hiç kuşkusuz, matematikçiler, *bir doğru çizgi, iki nokta arasındaki en kısa yoldur* dediklerinde doğru çizginin kesin bir tanımını yaptıklarını ileri sürerler. Ancak ilk olarak, bunun doğru çizginin doğru bir tasarımı olmaktan ziyade, onun özelliklerinden bir tanesinin keşfi olduğunu belirtmem gerek. Çünkü herhangi birine doğru çizgiden söz edildiğinde hemen böyle belirli bir görünümü düşünüp düşünmediğini ve bu özelliği düşünmesinin sadece rastlantısal olup olmadığını sorarım. Doğru çizgi tek başına kavranabilir; ancak bu tanım bizim daha uzamlı olarak algıladığımız diğer çizgilerle karşı-

laştırılmadığı sürece anlaşılmaz kalacaktır. Gündelik yaşamda en kısa yolun en doğru yol olduğu bir ilke olarak yerleşmiştir; ancak bu, doğru çizgimizin tasarımı iki nokta arasındaki en kısa yolun tasarımından farklı olmasaydı en kısa yol her zaman en kısa yol olurdu, demek kadar saçmadır.

İkinci olarak, daha önce saptamış olduğum şeyi tekrar ediyorum: Eşitlik ve eşitsizlik için, daha kısa ve daha uzun, doğru çizgi ya da eğri çizgi için olduğundan daha kesin bir tasarımımız yoktur; dolayısıyla, biri diğeri için hiçbir şekilde kesin bir ölçün sunamaz. Kesin bir tasarım hiçbir zaman böyle gevşek ve belirsiz tasarımlar üzerine kurulamaz.

Bir *düz yüzey* tasarımı kesin bir ölçüne ancak bir doğru çizgi tasarımı kadar imkân tanır; ayrıca böyle bir yüzeyi ayırt etmek için genel görünüşünden başka bir aracımız da yoktur. Matematikçilerin, düz yüzeyi doğru çizginin akışının sonunda ortaya çıkmış gibi sunmaya çalışmaları boşunadır. Yüzey tasarımımız bir yüzey tasarımı oluşturma yöntemimizden tıpkı bir elips tasarımının koni tasarımından bağımsız olduğu kadar bağımsızdır; doğru çizgi tasarımı, düz yüzey tasarımından daha kesin değildir; bir doğru çizgi düzensiz olarak da ilerleyip, böylelikle düzlemde bütünüyle farklı bir şekil de oluşturabilir; bu yüzden onun aynı düzlem üzerinde ve birbirine koşut iki doğru çizgi boyunca gittiğini varsaymalıyız; bu da bir şeyi kendisiyle açıklayan, bir nevi, dairenin içinde dönen bir tanımlamadır, denerek buna hemen karşı çıkılacaktır.

Öyleyse durum şudur: geometrideki en temel tasarımlar –yani eşitlik, eşitsizlik, doğru çizgi, düz yüzey tasarımları– onları genel kavrayış biçimimize bakılırsa kesin ve belirli olmaktan uzaktırlar. Eğer durum biraz kuşkuluyorsa, yalnızca böyle belirli şekillerin ne zaman eşit olduklarını ve ne zaman böyle bir çizginin doğru, böyle bir yüzeyin de düz bir yüzey olduğunu belirleyememekle kalmaz; aynı zamanda bu oranın veya bu şekillerin sağlam ve değişmez tasarımlarını da oluşturamayız. Nesnelerin görünüşlerinden çıkardığımız ve bir pergel ya da ortak ölçü yoluyla düzelttiğimiz zayıf ve yanılabilir yargıya başvurmayı sürdürürüz; eğer daha öte bir düzeltme sayıltısını eklersek, bu ya yararsız ya da hayali olur. Bilindik konuya gelip, her şeye kadir olduğu için kusursuz bir geometrik şekil oluşturabilen ve herhangi bir eğrilik ve yamukluk olmaksızın doğru bir çizgi çizebilen bir tanrı sayıltısından yararlanmamaya çalışmamız boşunadır. Bu şekillerin en son ölçünleri yalnızca duyular ve imgelemden türetildiği için, bu yetilerin yargılayabileceklerinin ötesinde bir yetkinlikten söz etmek saçma olur; çünkü bir şeyin asıl yetkinliği kendi ölçününe olan uygunluğundan ileri gelir.

Şimdi bu tasarımlar gevşek ve belirsiz olduklarından, bir matematikçiye hem biliminin daha karışık ve belirsiz önermeleri hem de en sıradan ve açık ilkeleriyle ilgili hangi sarsılmaz güveni duyduğunu soracağım. Örneğin, iki çizginin ortak bir doğru parçasına sahip olamayacağını nasıl ispatlayabilir? Ya da iki nokta arasında tek bir doğru çizgiden daha fazlasını çizmenin olanaksız olduğunu? Bir matematikçi bana bu görüşlerin açıkça birer saçmalık olduğunu ve açık tasarımlarımıza aykırı olduklarını söyleyecek olursa, ya-

nıtım iki doğru çizginin birbirlerine doğru duyulabilir bir açıyla meyletme-lerini yadsımadığım ama ortak bir doğru parçasına sahip olduklarını hayal etmenin saçma olduğu olur. Oysa bu iki çizginin birbirlerine altmış milde bir inç hızla yaklaştıklarını varsayarsak, temas ettikten sonra bir olmalarını ileri sürmede hiçbir saçmalık göremiyorum. Çünkü, rica ediyorum, bana üzerinde bunların çakıştıklarını varsaydığım çizginin, aralarında çok küçük bir açı oluşturan iki çizgi ile aynı doğru çizgiyi oluşturamayacağını ileri sürerken hangi kural ya da ölçün ile yargıda bulunduğunuzu söyleyin. Hiç kuşkusuz bu çizginin bağdaşmadığı bir doğru çizgi tasarımı taşıyor olmalısınız. Öyleyse onun, noktaları doğru bir çizgiye özgü ve özsel olduğu şekliyle aynı düzen ve kurala bağlı kalarak almadığını mı söylemek istiyorsunuz? Öyle diyorsanız, size şunu açıklamak zorundayım, bu şekilde yargıda bulunurken uzamın bölünmez noktalardan oluştuğunu kabul etmenizin yanı sıra –ki bu, belki de, niyet ettiğiniz şeyin ötesindedir– bunun, kendisiyle bir doğru çizgi tasarımı oluşturduğumuz ölçünle de bir ilgisi yoktur; kaldı ki eğer öyle bir ilgi olsaydı, duyularımızda ya da imgelememizde böyle bir düzenin ne zaman çığnendiğini ve ne zaman korunduğunu belirleyebilecek denli sağlamlık mevcut değildir. Doğru bir çizginin asıl ölçünü gerçekte belli bir genel görünüşten başka bir şey değildir; ayrıca açıktır ki doğru çizgiler birbirleriyle çakıştırılabilirler ve her ne kadar uygulanabilir ya da hayal edilebilir tüm biçimlerde düzeltilmiş olsalar da yine de bu ölçüne karşılık düşebilirler.

Bu durum, gözlerimizi biraz açabilir ve uzamın sonsuz bölünebilirliği ile ilgili hiçbir geometrik tanıtlamanın, göz alıcı savlarla desteklenen ve doğal olarak büyük bir güç atfettiğimiz her kanıtlama kadar güçlü olamayacağını görmemizi sağlar. Aynı zamanda geometrinin neden diğer tüm akıl yürütmelerinde kabul ve onayımızı tam olarak elde ederken bir tek bu konuda açıklık sağlayamadığını da öğrenebiliriz. Aslında bu istisnanın sebebini açıklamak, hem böyle bir istisnayı gerçekten meydana getirişimizin hem de sonsuz bölünebilirlik için kullandığımız tüm matematiksel kanıtlamaları tamamen sofistik olarak değerlendirişimizin ortaya konmasından daha elzem görünüyor. Çünkü açıktır ki, hiçbir nicelik tasarımı sonsuza dek bölünemez; ayrıca niceliğin kendisinin böyle bir bölünebilirliğe imkân tanıdığını ve bunun da aslında tam karşısında yer alan tasarımlar yoluyla yapılabileceğini ispatlamaya çalışmak kadar çarpıcı bir saçmalık olamaz. Bu saçmalık kendi içinde öyle çarpıcıdır ki bunu temel alıp, yanında başka bir saçmalığı da getirmeyen ve açık bir çelişki içermeyen hiçbir kanıtlama yoktur.

Örnek olarak, sonsuz bölünebilirliği desteklemek için *temas noktasından* türetilen kanıtlamaları gösterebilirim. Kâğıt üzerine çizdiği çizelgeler tarafından yargılanmayı reddetmeyecek hiçbir matematikçi olmadığını biliyorum; çünkü bize söyleyecekleri üzere bunlar yalnızca, tüm akıl yürütmele-rimizin asıl temeli olan belirli tasarımları daha büyük bir kolaylıkla aktarmaya yarayan gevşek taslaklardır. Bu kadarıyla yetinip tartışmayı yalnızca bu tasarımlar üzerinden sürdürmeyi düşünüyorum. Bu yüzden, matematik-çimizden mümkün olduğunca titiz bir şekilde bir daire ve bir doğru çizgi ta-

sarımı oluşturmalarını istiyorum; sonra da ona şunu soruyorum: Temaslarının tasarımından sonra mı onları matematiksel bir noktada birbirlerine değerken tasarımılabiliyorsun yoksa bir yerde çakışıklarını zorunlu olarak hayal etmen gerektiği için mi? Hangi tarafı seçerse seçsin bu matematikçiyi eşit derecede güçlükler bekliyor. Eğer, imgeleminde bu şekillerin peşinden giderken, bunların yalnızca bir noktada birbirlerine dokunabileceklerini kabul ederse, bu tasarımın ve dolayısıyla bu şeyin olanaklı olduğunu kabul etmiş olur. Eğer, çizgilerin temaslarını tasarımlarken onları çakıştırmak zorunda olduğunu söylerse, belirli bir küçüklük derecesinin ötesini ele aldığımızda geometrik tanıtlamaların aldatıcı olduğunu kabul etmiş olur; çünkü bir dairenin ve bir doğru çizginin çakışmasına karşı tanıtlamalara sahip olduğu açıktır; diğer bir ifadeyle, bir tasarımın (çakışma tasarımı) başka iki tasarım ile (daire ve doğru çizgi tasarımları) *bağdaşmaz* olduğunu, aynı zamanda bu tasarımların *ayrılmaz* olduğunu kabul etmesine rağmen, ispatlayabilir.

5. Kısım

Aynı Konunun Devamı

Eğer dizgemin ikinci kısmı –*mekân ya da uzam tasarımı belirli bir düzen içinde dağıtılmış, görülebilir ve dokunulabilir tasarımlardan başka bir şey değildir*– doğruysa buradan şu sonuç çıkar: Görülebilir ya da dokunulabilir bir şeyin olmadığı yerde hiçbir boşluk ya da mekân tasarımı oluşturmamayız. Bu, üç itiraz doğurur; bu itirazları birlikte inceleyeceğim, çünkü bir tanesine vereceğim cevap diğerleri için kullanacağım cevabın sonucu olacaktır.

İlkin, denilebilir ki, insanlar yüzyıllardır boşluk ve doluluk sorununu bir sonuca varamadan tartışagelmışlerdir; felsefeciler bugün bile, hayallerini izleyerek, her iki tarafta da rahatlıkla yer alabileceklerini düşünüyorlar. Ancak, bu şeylerin kendileriyle ilgili bir anlaşmazlık konusunda hangi temele sahip olunursa olsun, tartışmanın kendisinin tasarım açısından belirleyici olduğu ve neyi çürütüp neyi savundukları hakkında bir fikir sahibi olmadan, ister çürütsün ister savunsun, insanların bir boşluk hakkında bu kadar uzun süre akıl yürütmesinin olanaksız olduğu ileri sürülebilir.

İkinci olarak, eğer bu kanıtlamaya karşı çıkılacak olursa, boşluk *tasarımının* gerçekliği ya da en azından olanaklılığı şu akıl yürütmeyeyle ispatlanabilir. Olanaklı olan tasarımların zorunlu ve yanılıgsız sonucu olan her tasarım olanaklıdır. Öte yandan dünyanın şimdi bir doluluk olduğunu kabul ediyor olmamıza karşın, kolaylıkla dünyayı hareketten yoksun olarak tasarımılabiliriz; bu tasarım da kesinlikle olanaklı görülecektir. Ayrıca, diğer parçalar oldukları gibi hareketsiz kalırken, her şeye kadir tanrı tarafından özdeğin bir parçasının tümünden ortadan kaldırılışını tasarımlamak da olanaklı görülme-lidir. Çünkü ayırt edilebilen her tasarım zihin tarafından ayrılabilir; zihin tarafından ayrılabilen her tasarımın da ayrı ayrı var olduğunu tasarımılabildiğimizden, açıktır ki, bir cisimdeki bir kare şekli nasıl ki her cisimde bir kare şekli olduğuna işaret etmiyorsa, aynı şekilde bir özdek parçasığının var oluşu da başka bir tane parça daha olduğuna işaret etmez. Bu kabul edildikten sonra, bu iki olanaklı *dinginlik* ve *ortadan kalkma* tasarımlarının çakış-

masından ne doğacağını ve odadaki tüm havanın ve ince özdeğin yok olması üzerine, duvarların hiçbir harekete ya da değişikliğe maruz kalmadan aynı kaldığını varsayarak, neyi tasarımlamamız gerektiğini soruyorum. Kimi metafizikçiler bu soruyu, özdek ve uzam aynı olduklarından, birinin yok olması beraberinde zorunlu olarak diğerrinin de yok olmasını getirir; oda duvarları arasında hiçbir mesafe olmadığı için de duvarlar birbirlerine değlerler; aynı, ellerimin, hemen önümdeki kâğıda dokunması gibi, diyerek cevaplarlar. Bu çok genel bir cevap olsa da, metafizikçilere meydan okuyup onları özdeği kendi varsayımlarına göre tasarımlamaya ya da zemin ve tavanın odanın tüm karşıt yanları ile birlikte aynı dinginlikte kalıp eski konumlarını korurken, birbirlerine dokunduklarını hayal etmeye çağırıyorum. Çünkü nasıl olur da, güney kuzey doğrultusundaki iki duvar, doğu batı yönlü iki duvarın uçlarına dokunurken, aynı zamanda birbirlerine dokunabilirler? Zıt konumda duran dört duvar tarafından ayrılmışken, zemin ve tavan nasıl olur da birleşirler? Eğer konumlarını değiştirirsek, bu durumda bir hareket varsaymamız gerekir. Eğer bu ikisi arsında bir şey tasarımlarsak, bu sefer de yeni bir yaratım varsaymamız gerekir. Ancak bu iki tasarıma, *dinginlik* ve *ortadan kalkma* tasarımlarına sıkı sıkıya bağlı kalındığında, açıktır ki onlardan doğan tasarım parçaların temasının tasarımı değil, başka bir şeydir. Bu şeyin, boşluğun tasarımı olduğu vargısı çıkarılır.

Üçüncü itiraz, meseleyi daha da ileri götürür ve boşluk tasarımının gerçek ve olanaklı olduğunu ileri sürmekle kalmaz, aynı zamanda bu tasarımın zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu da iddia eder. Bu iddia, cisimlerde gözlediğimiz hareket üzerine kuruludur; bu hareketin de bir başka cisme yer açabilmek için içine bir cismin geçmesi gereken bir boşluk olmadan olanaksız ve tasarlanamaz olduğu ileri sürülür. Bu itiraz üzerinde çok durmayacağım, çünkü bu öncelikle şimdiki alanımızın dışında kalan doğa felsefesine aittir.

Bu itirazlara cevap vermek için konuyu derinleştirmemiz ve tartışma konusunu tam olarak anlamadan tartışmaya girmememiz için birkaç tasarımın doğası ve kökeni üzerinde durmamız gerekiyor. Açıktır ki, karanlık tasarımı olumlu bir tasarım değildir, yalnızca ışığın, ya da daha doğru bir deyişle, renkli ve görülebilir nesnelerin olumsuzlanmasıdır. Görme yetisine sahip biri, ışıktan bütünüyle yoksun olduğu zaman, gözlerini her tarafa çevirdiğinde, doğuştan kör biri ile olan ortak algılarından başka hiçbir algıya sahip olamaz; böyle birinin de ışık ya da karanlık tasarımına sahip olmayacağı açıktır. Bunun sonucu, özdeksiz uzam izlenimini, görülür nesnelerin salt ortadan kaldırılmasıyla edinmediğimiz ve tam karanlık tasarımının hiçbir zaman boşluk tasarımıyla aynı olmadığı olur.

Yine varsayalım ki, bir insan görünmez bir güç tarafından havada tutuluyor ve yavaşça itiliyor olsun; bu kişinin hiçbir şey algılamadığı ve devamlı hareketiyle uzam tasarımını ve aslında hiçbir tasarımı elde edemediği açıktır. Bacaklarını ileri geri oynattığını varsaysak bile, bu ona bu tasarımları iletmez. Bu durumda, parçaları ardışık olan ve ona zaman tasarımını verebilecek belirli bir duyum ya da izlenim hisseder; ama hiç kuşkusuz, bu parçalar mekân ya da uzam tasarımını iletmede zorunlu olduğu şekliyle dü-

zenlenmemişlerdir.

O zaman, görülebilen ve dokunulabilen her şeyin tamamen ortadan kaldırılmasıyla, karanlık ve hareket bize hiçbir zaman özdeksiz uzam ya da boşluk tasarımını veremez; sonraki soru, bunların görülür ve dokunulur bir şey ile karıştıklarında bu tasarımı iletip iletemeyecekleri olur.

Kendilerini göze sunan tüm cisimlerin, düz bir yüzey üzerinde boyanmış gibi göründükleri ve bizimle cisimler arasındaki farklı uzaklık derecelerinin duyular değil de akıl tarafından daha iyi bir şekilde fark edildikleri felsefeler tarafından genel kabul gömüştür. Elimi önümde tutup parmaklarımı açtığımda, tıpkı aralarına yerleştirebileceğim görülebilir nesneler tarafından da ayrılabilceği gibi gök kubbenin mavi rengi tarafından kusursuz bir şekilde ayrılırlar. Bu yüzden, görme yetisinin bir boşluk tasarımını ve izlenimini iletip iletemeyeceğini öğrenebilmek için, tam bir karanlığın ortasında, bize sunulan ışıklı cisimler olduğunu ve bu cisimlerin ışığının bize çevredeki nesnelerin izlenimlerini vermeksizin yalnızca kendi cisimlerini ortaya çıkardığını varsaymalıyız.

Dokunma duyularımızın tasarımlarıyla ilgili de koşut bir sayıltı oluşturmalıyız. Dokunulabilir nesnelerin hepsinin tamamen ortadan kaldırılışını varsaymak doğru olmaz; bir şeylerin dokunma duyusu tarafından algılanmasına ve bir zaman aralığının ve elin ya da duyum organlarından birinin hareketinden sonra, bir başka dokunma nesnesi ile karşılaşılmasına izin vermeliyiz; birini bıraktığında diğerine dokunabilmeli, sonra diğerine vs.; bu da dilediğimizce sürüp gidebilmeli. Soru, bu zaman aralıklarının cisim olmaksızın bize uzam tasarımını verip vermediğidir.

İlk olayla başlarsak, açıktır ki, yalnızca iki tane ışıklı cisim göze göründüğünde birleşik mi ayrı mı olduklarını ve birbirlerinden kısa mı yoksa uzun bir mesafeyle mi ayrıldıklarını algılayabiliriz; bu uzaklık değişirse, artış ya da azalış mı olduğunu cisimlerin hareketinden algılayabiliriz. Ancak uzaklık bu durumda renkli ya da gözle görülür bir şey olmadığına göre, burada yalnızca zihin için anlaşılır olmayıp, ayrıca duyulara apaçık görünen bir boşluk ya da saf uzam olduğu düşünülebilir.

Bu bizim en doğal ve en alışıldık olan ama üzerinde biraz düşündüğümüzde düzeltmeyi öğreneceğimiz düşünme yöntemimizdir. Şunu belirtebiliriz ki: Öncesinde tam bir karanlığın hâkim olduğu bir yerde iki cisim karşımıza çıktığında, fark edebileceğimiz biricik değişim bu iki nesnenin görünüşlerinde olur; geri kalan her şey ise eskisi gibi devam eder: aydınlığın ve renkli ya da görülebilir her nesnenin eksiksiz bir olumsuzlanması. Bu, yalnızca bu cisimlerden uzak olduğu söylenebilen şeyler için değil, aynı zamanda aralarına giren uzaklık açısından da doğrudur; o, karanlıktan ya da ışığın olumsuzlanmasından başka bir şey değildir: parçasız, bileşimsiz, değişmez ve bölünmez. Şimdi, bu uzaklık kör bir adamın gözleriyle algıladıklarından ya da karanlık bir gecede bize iletilenlerden farklı bir algıya yol açmadığı için, bunlarla aynı özellikleri paylaşıyor olmalıdır; körlük ve karanlık bize hiçbir uzam tasarımı vermediğinden, karanlığın ve iki cisim arasında ayırt edilemeyen uzaklığın bu tasarımı üretmesi hiçbir şekilde olanaklı

değildir.

Tam bir karanlık ile iki ya da daha çok sayıda gözle görülebilen ışıklı nesnenin görüntüsü arasındaki biricik fark, belirttiğim gibi, nesnelerin kendilerinden ve duyularımızı etkilemiş biçimlerinden kaynaklanır. Onlardan çıkan ışık ışınlarının birbirleriyle oluşturdukları açılar, gözüün birinden diğere geçişi için gerekli olan hareket, bunlardan etkilenen organların farklı parçaları; tüm bunlar, uzaklığı yargılayabileceğimiz biricik algıları üretirler. Ancak bu algıların her biri yalın ve bölünemez olduklarından, bize hiçbir zaman uzam tasarımı veremezler.

Bunu, dokunma duyusunu ve dokunulabilir ya da katı cisimlerin arasına yerleştirilen hayali uzaklığı ya da zaman aralığını inceleyerek örneklendirebiliriz. İki durum varsayıyorum: birincisi havada duran ve kol ve bacaklarını ileri geri oynatmasına rağmen dokunulabilir bir şeyle karşılaşmayan adam, ikincisi ise dokunulabilir bir şey hissedene, sonra onu bırakan, farkında olduğu bir hareketten sonra da dokunulabilen başka bir cisim algılayan adam; imdi bu durumlar arasındaki farkın nerden kaynaklandığını soruyorum. Kimse, aradaki farkın yalnızca o nesneleri algılamaktan kaynaklandığını ve hareketten doğan duyumun iki durumda da aynı olduğunu onaylamakta tereddüt etmez: Başka bir algı tarafından eşlik edilmedikçe o duyum bize uzam tasarımı iletemeyeceğinden, dokunulabilir nesnelerin izlenimleri ile karıştığında bize artık o tasarımı veremez olur; çünkü bu karışım onun üzerinde hiçbir değişikliğe sebep olmaz.

Ancak, hareket ve karanlık, ister tek başlarına isterse de dokunulabilir ve görülebilir nesneler eşliğinde olsun, özdeksiz boşluk ve uzam tasarımlarını iletemeseler de, bizim yanlış bir şekilde böyle bir tasarım oluşturabileceğimiz hayalini kurmamıza sebep olurlar. Çünkü bu hareket ve karanlık ile gerçek bir uzam ya da görülebilir ve dokunulabilir nesneler bileşimi arasında yakın bir ilişki vardır.

İlkin, şunu belirtebiliriz: Tam karanlığın arasında ortaya çıkan görülebilir iki nesne, sanki aralarındaki uzaklık bize doğru bir uzam tasarımı veren, görülebilir nesnelerle doldurulmuşçasına duyuları aynı şekilde etkiler, onlardan çıkan ışınlarla aynı açıyı oluşturur ve gözde buluşurlar. İki cisim arasında dokunulabilir bir şey olmadığı zaman hareket duyumu da, parçaları birbirlerinin ötesine konulmuş bileşik cisimleri hissettiğimiz durumla hemen hemen aynı olur.

İkinci olarak, deneyimler yoluyla buluruz ki, aralarına yerleştirilmiş belli bir düzeyde görülebilir nesneye sahip olan iki cisimle duyuları aynı şekilde etkileyecek bir biçimde yerleştirilen iki cisim, duyulara göründükleri açıda herhangi bir değişiklik ve herhangi bir duyulur dürtü ya da iç işleme olmaksızın, aynı düzeyi elde edebilirler. Benzer şekilde, bir diğer nesnenin ardından biraz zaman geçmeden hissedemediğimiz tek bir nesnenin ve duyumun elimizde ya da duyum organında hareket olarak adlandırdığımız o algılanışının olduğu yerde, deneyim bize aynı nesnenin, duyuma eşlik eden katı ve dokunulabilir nesnelerin araya giren izlenimlerinin yanı sıra, aynı hareket duyumu ile hissedilmelerinin olanaklı olduğunu gösterir. Bu, diğer

bir ifadeyle, görülemez ve dokunulamaz uzaklığın, uzak nesnelerde bir değişiklik olmadan, görülebilir ve dokunulabilir olana dönüştürülebileceği anlamına gelir.

Üçüncü olarak, bu iki uzaklık türü arasındaki bir diğer ilişki türü olarak, her görüngü üzerinde hemen hemen aynı sonucu doğurduklarını söyleyebiliriz. Çünkü sıcak, soğuk, ışık, çekim vs. gibi tüm nitelikler uzaklıkla orantılı olarak azaldığından, bu uzaklığın bileşik ve duyulur nesneler tarafından mı belirtilmiş olduğu, yoksa yalnızca uzak nesnelerin duyuları etkileme biçimleriyle mi bilindiği arasında çok az fark vardır.

Öyleyse, uzam tasarımını ileten uzaklık ile renkli ya da katı cisimlerle doldurulmamış olan diğer uzaklık arasındaki üç ilişki bunlardır. Uzak nesneler, ister birinci uzaklık isterse diğeri tarafından ayrılmış olsunlar, duyuları aynı şekilde etkilerler; ikinci uzaklık türünün birinciyi alabildiği görülür ve ikisi de her niteliğin gücünü eşit ölçüde azaltırlar.

İki uzaklık arasındaki bu ilişkiler, birinin sık sık diğeriyle karıştırılması konusunda ve görme ya da dokunma duyusunun bir nesnesinin tasarımı olmadan da bir uzam tasarımına sahip olabileceğimiz hayalini açıklamada bize iyi bir sebep sunacaktır. Çünkü insan doğası bilminde şunu genel bir ilke olarak saptayabiliriz: Ne zaman iki tasarım arasında yakın bir ilişki olsa, zihin yanılmaya ve tüm söylem ve akıl yürütmelerinde birini öteki yerine kullanmaya yatkındır. Bu görüngü öyle sık gerçekleşir ve öyle çok sonuç doğurur ki hiç vakit kaybetmeden bunun nedenlerini incelemeye başlayacağım. Yalnızca şunu bir öncül olarak belirtiyorum: Görüngünün kendisi ile sıralayacağım nedenlerini birbirlerinden kesin olarak ayırmalıyız; ayrıca, nedenlerindeki herhangi bir belirsizlikten yola çıkarak bu görüngünün de belirsiz olduğunu hayal etmemeliyiz. Açıklamalarım uydurma olsa da bu görüngü gerçek olabilir. Birinin yanlışlığı ötekinin yanlışlığının bir sonucu değildir; ama aynı zamanda bizim için böyle bir sonuç çıkarmanın çok doğal olduğunu da belirtebiliriz; bu da açıklamaya çalışacağım ilkenin açık bir örneğidir.

Benzerlik, bitişiklik ve nedensellik ilişkilerini, bunların nedenlerini incelemeyen, tasarımlar arasındaki birlik ilkeleri olarak aldığım da, bu, o konuyla ilgili ortaya koymuş olabileceğim makul ve akla yatkın görünen bir şeylerin eksikliğinden çok, sonunda deneyimlerle yetinip kalmamız gerektiğini savunan ilk ilkemini sürdürülmesi idi. Beynin hayali bir kesimlemesini yapıp, bir tasarımı kavrayışımızdan sonra niçin canıkların tüm bitişik kanalcıklara aktıklarını ve bu tasarım ile ilgili diğer tasarımları harekete geçirdiklerini göstermek kolay olurdu. Ancak tasarımların ilişkilerini açıklamada bu konudan gelebilecek yararı göz ardı etmeme karşın, korkarım, bu ilişkilerden doğan hataları açıklayabilmek için burada buna başvurmak zorundayım. Bu yüzden, şunu belirtiyorum, zihin istediği herhangi bir tasarımı uyarına gücüyle donatıldığına göre, ne zaman canıklar tasarımların bulunduğu beyin bölgesine gönderse, bu canıklar tam olarak doğru kanalcıklara aktıkları ve tasarıma ait olan o gözeciği alt üst ettikleri zaman o tasarımı uyandırırılar. Ancak eylemleri seyrek olarak doğrudan olduğu ve doğal olarak biraz o

yana biraz bu yana kaydığı için, canıklar bitişik kanallara girerek, zihninin ilk başta yoklamayı istediği tasarımın yerine ilgili başka tasarımları sunar. Bu değişikliğin her zaman farkında olmayız, ama aynı düşünce akışını sürdürek, bize sunulan ilgili tasarımdan yararlanıp, sanki bu tasarım ilk başta istediğimiz tasarımla aynıymış gibi onu akıl yürütmemizde kullanırız. Bu, doğal olarak hayal edebildiğiniz ve fırsat olsaydı kolayca gösterilebileceğimiz üzere, felsefedeki birçok hatanın ve yanılmanın nedenidir.

Yukarıda söz edilen üç ilişki içinden benzerlik ilişkisi en verimli hata kaynağıdır; aslında akıl yürütmelerde kaynağı benzerlik ilişkisi olmayan çok az yanlış vardır. Hem benzer tasarımlar birbirleriyle ilgilidir, hem de bunları irdelemede kullandığımız zihinsel eylemler arasında o kadar az fark vardır ki bunları ayırt etmede güçlük çekeriz. Bu son durum büyük öneme sahiptir; genel olarak şunu belirtebiliriz, zihninin iki tasarımı oluşturmadaki eylemleri nerede aynı ya da benzer olursa, biz orada bu tasarımları karıştırmaya ve birinin yerine diğerini almaya yatkın oluruz. Bu incelemenin ilerleyen bölümlerinde bunlardan birçok örnek göreceğiz. Ancak, benzerlik tasarımlarda hatalara en kolay sebep olan ilişki olsa da, nedensellik ve bitişiklik ilişkileri de benzer bir etkiyi paylaşırlar. Eğer metafizik konularda kanıtlamalarımızı o çevrelerden almak akla yatkın olduğu kadar alışılmış da olsaydı, birçok şairi ve hatibi bunun yeterli ispatları olarak gösterebilirdik. Ancak, metafizikçiler bunu kendi saygınlıklarına zarar veriyor şeklinde görmesinler diye, ispatımı kendi söylemlerinin birçoğu üzerinde yapılabilecek bir gözlemden alacağım; şöyle ki, insanlar için tasarımlar yerine sözcükler kullanmak ve akıl yürütmelerinde düşünmek yerine konuşmak normaldir. Tasarımlar yerine sözcükleri kullanırız, çünkü bu ikisi birbirlerine öyle sıkı bir şekilde bağlıdır ki zihin kolayca bunları karıştırabilir. Aynı şekilde, görülebilir ya da dokunulabilir olarak kabul edilmeyen uzaklık tasarımını, belirli bir düzende yerleştirilmiş ve görülebilen ve dokunulabilen noktaların bileşiminden başka bir şey olmayan uzamın yerine koymamızın sebebi de aynıdır. Bu yanlışlığa *nedensellik* ile *benzerlik* birlikte sebep olurlar. İlk uzaklık türünün ikincisine dönüştürülebilir olduğu fark edildiğinden, bu durumda birincisi bir tür nedendir; bunların duyuları etkileme ve her bir niteliği azaltma biçimlerindeki benzerlikleri de benzerlik ilişkisini oluşturur.

Bu akıl yürütme zincirinden ve ilkelerimin açıklamasından sonra, ister *metafizikten* isterse de *mekanikten* olsun ortaya konan tüm itirazları yanıtlamaya hazırım. Bir boşluk ya da özdeksiz uzam konusunda sıkça yapılan tartışmalar, üzerinde tartışmanın yürütüldüğü tasarımların gerçekliğini ispatlamazlar; insanların kendilerini bu konuda aldatmalarından daha olağan bir şey yoktur, özellikle de yakın bir ilişki vasıtasıyla hatalarının vesilesi olabilecek bir başka tasarımın sunulması söz konusu olduğunda.

Hemen hemen aynı cevabı dinginlik ve ortadan kalkma tasarımlarının birlikteliğinden türetilen ikinci itiraz için de verebiliriz. Odadaki her şey ortadan kaldırılıp duvarları hareketsiz kalmayı sürdürdüğü zaman, odanın şimdikine, yani odayı dolduran havanın duyuların bir nesnesi olmadığı zamankine yakın bir şekilde tasarımlanması gerekir. Bu ortadan kaldırma göze, or-

ganın etkilenen farklı parçaları ve ışık ve gölge dereceleri tarafından keşfedilen yapıntısal uzaklığı bırakır; *dokunma duyusuna* ise eldeki ya da bedenin başka bir kısmındaki hareketin bir duyumuna bağlı olanı. Daha fazla araştırmamız boşuna olur. Bu konuya hangi açıdan bakarsak bakalım, bunların böyle bir nesnenin, varsaydığımız ortadan kaldırılıştan sonra üretebileceği biricik izlenimler olduğunu buluruz; daha önce de belirtildiği gibi izlenimler onlara benzeyen tasarımlar hariç hiçbir tasarım yaratamazlar.

Başka iki cisim arasına konan bir cismin her iki yanındaki şeyler üzerinde herhangi bir değişime yol açmaksızın ortadan kaldırıldığı varsayılabilirdiğine göre, onun yeniden yaratılabileceği ve yine o denli küçük bir değişim üretebileceği de tasarımlanabilir. İmdi bir cismin hareketi yaratımıyla hemen hemen aynı etkiye sahiptir. Uzak cisimler bu iki durumdan birinde diğerinde olduğundan daha fazla etkilenmez. Bu, imgelemi tatmin etmeye yeter ve böyle bir harekette hiçbir aykırılık olmadığını ispatlar. Daha sonra deneyim bizi yukarıda betimlenen şekilde yerleştirilmiş iki cismin gerçekten de aralarına bir cisim alabileceklerine ve görülmez ve dokunulmaz uzaklığın görülür ve dokunulabilir uzaklığa dönüştürülmesinin önünde hiçbir engelin olmadığına inandırarak bu oyuna katılır. Bu dönüştürme işlemi ne kadar doğal görünürse görünsün, deneyimini edinmeden uygulanabilir olduğundan emin olamayız.

Böylece yukarıda sözü edilen üç itirazı da yanıtlamış gibi görünüyorum; ancak bu yanıtların çok az kişi için doyurucu olacağını ve birçoğunun hemen yeni itirazlar ve güçlükler ileri süreceğinin de farkındayım. Muhtemelen, akıl yürütmemin eldeki soruna hiçbir çözüm getirmediği ve gerçek doğa ve işlemlerini açıklamaya çalışmadan yalnızca nesnelerin duyuları etkileyiş biçimlerini açıkladığım söylenecektir. İki cisim arasına yerleştirilmiş, görülebilir ya da dokunulabilir bir şey olmasa da, *deneyim yoluyla* buluruz ki, cisimler göz açısından aynı şekilde yerleştirilmiş olabilirler ve birinden ötekine geçerken sanki görülebilir ve dokunulabilir bir şey tarafından bölünüyormuş gibi elin aynı hareketine ihtiyaç duyabilirler. Bu görülemez ve dokunulamaz uzaklığın, *deneyim yoluyla*, cismi içine alma ya da görülür ve dokunulur olma gibi yeteneklere sahip oldukları da bulunur. Dizgemin tamamı budur; dizgemin hiçbir bölümünde cisimleri bu yolla ayıran ve herhangi bir itme ya da içe işleme olmaksızın onlara aralarına başka cisimleri alma gibi bir yeteneği veren nedeni açıklamaya çalışmadım.

Özür dileyip niyetimin hiçbir zaman cisimlerin doğasına girmek ya da işlemlerinin gizli nedenlerini açıklamak olmadığını itiraf ederek, bu itiraza yanıt vermiyorum. Çünkü bu şimdiki amaçlarım arasında değildir; ayrıca, korkarım ki, böyle bir girişim insan anlığının ötesindedir ve kendilerini duyulara gösteren dış özelliklerin yardımı olmadığı takdirde hiçbir zaman cisimleri bildiğimizi iddia edemeyiz. Daha öte şeylere girişenlere gelince, en azından belli bir örnekte başarıya ulaştıklarını görmeden bu azimlerini onaylamam mümkün değildir. Ancak şimdilik, deneyimin beni bilgilendirdiği ölçüde, nesnelerin duyularımı etkileme biçimini ve birbirleriyle olan ilişkilerini eksiksiz bilmekle yetiniyorum. Bu, hayatın sürdürülmesi için ye-

terlidir; yalnızca algılarımızın, ya da izlenim ve tasarımlarımızın içyapısını ve nedenlerini açıklamaya yeltenen felsefem için de.

Bu uzam konusunu yukarıdaki akıl yürütmeyeyle kolayca açıklanabilecek bir paradoks ile bitireceğim. Paradoks şöyledir: Eğer görülmez ya da dokunulmaz uzaklığa, ya da başka bir deyişle görülebilir ve dokunulabilir bir uzaklık olma yeteneğine boşluk ismini vermeniz istenirse, uzam ve özdek aynı olur, ancak bir boşluk vardır. Eğer bu ismi vermeyecekseniz, hareket *sonsuz* bir dürtü olmaksızın, bir dairede dönmeksizin ve içe işlemeksizin, bir dolulukta olanaklıdır. Oysa kendimizi ne kadar ifade etsek de, uzamı duyulabilir nesnelerle doldurmadan ve parçalarını görülür ve dokunulur olarak tasarımlamadan, hiçbir gerçek uzam tasarımına sahip olamayacağımızı daima itiraf etmeliyiz.

Zamanın bazı gerçek nesnelerin var oluş biçiminden başka bir şey olmadığı öğretilisine gelince, bu öğretinin, uzamla ilgili olan benzer öğretiyle aynı itirazlara açık olduğunu söyleyebiliriz. Boşluğu tartışıp onun üzerine akıl yürütmemiz bir boşluk tasarımına sahip olduğumuzun yeterli bir ispatıysa; benzer şekilde değişen hiçbir varlık olmadan da zaman tasarımına sahip olabilmeliyiz çünkü zamandan daha sık ve sıradan bir tartışma konusu yoktur. Oysa böyle bir tasarıma gerçekten sahip olmadığımız açıktır. Çünkü var olsaydı nereden türerdi? Bir dış duyum ya da iç duyum izleniminden mi? Onu bize açıkça gösterin ki, biz de onun doğasını ve niteliklerini öğrenelim. Ancak *böyle bir izlenim* gösteremezseniz, emin olun ki *böyle bir tasarım* hayal ederken yanılıyorsunuzdur.

Fakat kendisinden, değişmez bir varlık olmaksızın zaman tasarımının türetildiği izlenimleri göstermek olanaksız olsa da, bu tasarımı taşıdığımızı düşlememizi sağlayan görünümleri kolayca gösterebiliriz. Çünkü belirtebiliriz ki, zihnimizde algıların sürekli bir ardışıklığı vardır; öyle ki, zaman tasarımı her zaman bizimle olur; saat beşte değişmez bir nesneyi inceleyip saat altıda tekrar o nesneye baktığımızda, her bir an nesnenin farklı bir konumu ya da başkalaşımı tarafından ayırt ediliyormuşçasına, ona bu tasarımı uygulama eğilimi gösteririz. Nesnenin birinci ve ikinci görünümleri, algılarımızın ardışıklığı ile birlikte incelendiğinde, sanki nesne gerçekten değişmiş gibi, eşit şekilde uzaklaşmış görünürler. Tüm bunlara, deneyimin bize gösterdiği şeyi de ekleyebiliriz, şöyle ki, nesneler bu görünümleri arasında bir dizi değişime fırsat tanır çünkü değişmez ya da daha doğrusu yapıntısal süre her bir nitelik üzerinde, bu nitelikleri artırarak ya da azaltarak, duyuların açıkça algıladığı ardışıklıkla aynı etkiye sahiptir. Bu üç ilişkiden çıkararak, tasarımlarımızı karıştırmaya ve hiçbir değişiklik veya ardışıklık olmaksızın zaman ve süre tasarımlarını oluşturabileceğimizi hayal etmeye yatkın oluruz.

6. Kısım

Varoluş ve Dışsal Varoluş Tasarımları

Bu konuyu kapatmadan önce, zaman ve mekân tasarımlarının yanı sıra, kendilerine has güçlükleri olan *varoluş* ve *dışsal varoluş* tasarımlarını açıkla-

mak hiç de yersiz olmaz. Böylelikle, akıl yürütmelerimizde kullandığımız tüm bu belirli tasarımları eksiksiz olarak anlayıp bilgi ve olasılık incelemesine daha iyi bir şekilde hazırlanmış oluruz.

Hangi türden olursa olsun, herhangi bir bilincini ya da anısını taşıdığımız hiçbir izlenim ya da tasarım yoktur ki biz onları var olarak kavramamış olalım; açıktır ki *var olmanın* en yetkin tasarımı ve güvencesi bu bilinçten türetilir. Buradan, hayal edilebilecek en açık ve nihai ikilemi oluşturabiliriz: Bir varoluş atfetmeden bir tasarım ya da izlenimi hiçbir zaman hatırlayamayacağımız için, varoluş tasarımı ya düşünme yetimizin her algısı veya nesnesine bağlı ayrı bir izlenimden türüyor olmalıdır ya da algının ya da nesnenin tasarımı ile tam olarak aynı şey olmalıdır.

Bu ikilem, her tasarım benzer bir izlenimden doğar, ilkesinin açık bir sonucu olduğundan, ikilemin önermeleri arasındaki kuşkularımız ortadan kalkar. Her izlenime ve tasarıma bağlı ayrı bir izlenimin var olması öyle olanaksızdır ki, birbirlerine ayrılmaz şekilde bağlı olan iki ayrı izleniminin olduğunu düşünemem bile. Belirli duyumlar bazen birleşse de, hemen, bunların ayrılmaya imkân tanıdığını ve ayrı ayrı sunulabildiklerini görürüz. Böylece, hatırladığımız her izlenim ve tasarım var olarak görülse de, varoluş tasarımı belirli bir izlenimden türemez.

Öyleyse varoluş tasarımı, var olarak tasarladığımız şeyle tam olarak aynıdır. Bir şeyi düşünmek ile bir şeyin var olduğunu düşünmek birbirlerinden farklı şeyler değildir. Bir tasarım bir nesneye bağlı olduğunda ona hiçbir şey katmaz. Ne tasarlırsak tasarlayalım, o şeyin var olduğunu tasarlarız. Oluşturmak istediğimiz her bir tasarım bir varlığın tasarımıdır; bir varlığın tasarımı da oluşturmak istediğimiz her bir tasarımıdır.

Kim buna karşı çıkarsa, kendilik tasarımının türediği bu ayrı izlenimi ortaya çıkarmak zorundadır ve bu izlenimin, var olduğuna inandığımız her algıdan ayrılamaz olduğunu ispatlamalıdır. Hiç şüphesiz bunun olanaksız olduğu sonucuna varırız.

Gerçek bir *farklılık* olmaksızın tasarımların *ayrımı* ile ilgili yukarıdaki akıl yürütmemiz¹⁰ burada hiçbir işimize yaramayacaktır. Böyle bir ayrım aynı yalın tasarımın birçok farklı tasarım ile arasında olabilecek farklı benzerliklerine dayanır. Ancak zihne sunulan her nesnenin zorunlu olarak var olması gerektiğinden, varoluşu bakımından başka bir nesneye benzeyen ve aynı özellik açısından diğer nesnelerden farklı olan hiçbir nesne zihne sunulamaz.

Benzer bir akıl yürütme *dışsal varoluş* tasarımını açıklayacaktır. Belirtebiliriz ki, felsefeciler tarafından evrensel olarak kabul edildiği, ayrıca kendisi de oldukça açık olduğu üzere, zihinde algıları ya da izlenim ve tasarımları haricinde hiçbir şey bulunmaz; ayrıca dışsal nesneleri ancak meydana getir-

¹⁰ I. Bölüm, 7. Kısım.

dikleri algılar sayesinde biliriz. Nefret etmek, sevmek, düşünmek, hissetmek, görmek; hepsi yalnızca algılamaktır, başka bir şey değil.

Şimdi algılar haricinde zihinde hiçbir şey olmadığına ve tüm tasarımlar zihinde daha önceden var olan bir şeylerden türediklerine göre, buradan şu çıkar: Bizim tasarımlardan ve izlenimlerden farklı türde herhangi bir şeyi tasarlamamız ya da bunların tasarımını oluşturmamız olanaksızdır. Dikkatimizi mümkün olduğunca kendi dışımızdaki şeylere verelim: imgelemimizi göklere ya da evrenin en son sınırlarına dek kovalayalım; hiçbir zaman kendimizin bir adım ötesine geçemeyiz ya da bu dar alandaki algıların haricinde hiçbir tür varoluş kavrayamayız. Bu imgelemimizin evrenidir; burada üretilmeyen hiçbir tasarımımız yoktur.

Dışsal nesneleri algılarımızdan *tamamen* farklı saydığımızda, bu nesneleri ancak bunların görelî tasarımlarını oluşturarak tasarlayabiliriz; tabî ilgili nesneleri kavradığımızı ileri sürmeden. Genel olarak, bunları farklı türden saymayız; yalnızca onlara farklı ilişkiler, bağlantılar ve süreler atfederiz. Ancak bu konuyu daha sonra ele alacağız¹¹.

III. Bölüm

Bilgi ve Olasılık

1. Kısım

Bilgi

Yedi farklı türde felsefî ilişki¹² vardır: *benzerlik*, *özdeşlik*, *zaman ve yer ilişkileri*, *nicelikte veya sayıda oran*, *nitelik derecesi*, *karşıtlık* ve *nedensellik*. Bu ilişkiler iki sınıfa ayrılabilirler: birincisi tamamen birlikte değerlendirdiğimiz tasarımlara bağımlı olanlar, ikincisi tasarımlarda bir değişiklik olmadan da değiştirilebilenler. Üçgen tasarımından, üçgenin üç açısının iki doğru açıyla arasındaki eşitlik ilişkisini buluruz; bu ilişki tasarım aynı kaldığı sürece değişmezdir. Öte yandan, iki nesne arasındaki *bitişiklik* ve *uzaklık* ilişkileri nesnelerin kendilerinde veya tasarımlarında bir değişiklik olmaksızın yalnızca yerleriyle oynanarak değiştirilebilirler; yer, zihin tarafından öngörülemeyen yüzlerce farklı rastlantıya dayanır. Aynı durum *özdek* ve *nedensellik* için de geçerlidir. Tam olarak birbirlerine benzeyen hatta farklı zamanlarda ama aynı yerde ortaya çıkan iki nesne sayıca birbirlerinden farklı olabilirler; ayrıca, bir nesnenin diğerini üretmesini sağlayan kuvvet hiçbir zaman salt tasarımları sayesinde ortaya çıkarılamayacağından, açıktır ki *neden* ve *sonuç* ilişkileri ile ilgili olarak soyut akıl yürütme ya da iç duyum yoluyla değil deneyim yoluyla bilgi ediniriz. En basiti dâhil, nesneleri görebildiğimiz nitelikleriyle açıklayabileceğimiz ya da belleğimiz veya deneyimlerimizin yardımı olmaksızın öngörebileceğimiz tek bir olgu yoktur.

¹¹ IV. Bölüm, 2. Kısım.

¹² I. Bölüm, 5. Kısım.

Öyleyse bu durumda, bu yedi felsefi ilişkiden, tasarımlara bağımlı olduğu için bilginin ve kesinliğin nesneleri olabilen yalnızca dört tane felsefi ilişki kalır. Bu dört ilişki şunlardır: *benzerlik*, *karşıtlık*, *nitelik derecesi* ve *nicelik veya sayıda oran*. Bunların üç tanesi ilk bakışta fark edilebilirdir ve tanıtlamadan ziyade görü alanına girer. Herhangi iki nesne birbirine *benzediğinde*, benzerlik ilk başta göze, daha doğrusu zihne çarpacak ve ikinci bir incelemeye pek gerek bırakmayacaktır. Aynı durum *karşıtlık* için ve herhangi bir *niteliğin derecesi* için de geçerlidir. Kimse var oluş ve var olmayışın birbirlerini yok ettiklerinden ve birbirleriyle tam anlamıyla bağdaşmaz ve karşıt olduklarından şüphe duymaz. Ayrıca, renk, tat, sıcaklık, soğukluk gibi niteliklerin aralarındaki farklar çok küçük olduğunda, bu niteliklerin derecelerini tam olarak belirlemek olanaksız olsa da; bu farklar gözlenebilir bir noktaya geldiğinde hangisinin diğerine oranla daha üstün veya aşağı olduğunu belirlemek kolay olur. Bu kararı da bir soruşturma veya akıl yürütme yapmaksızın, bir bakışta veririz.

Nicelik veya sayı oranlarını belirlerken de aynı yolda ilerleyebilir, bir bakışta iki sayı ya da şekil arasından hangisinin daha büyük ya da küçük olduğunu belirtebiliriz. Sıra eşitlik veya kesin oranlara gelince ise, tek bir değerlendirmeye yalnızca tahminde bulunabiliriz; ancak çok küçük sayılar veya uzamın sınırlı bölümleri gibi anında kavranabilen ve önemli bir hata yapmamızın olanaksızlığını algıladığımız durumlar yukarıda söylediklerimizin dışındadır. Diğer tüm durumlarda, oranları biraz özgürlüğümüzü kullanarak belirlemeli ya da daha *yapay* bir şekilde ilerlemeliyiz.

Daha önce de belirttiğim gibi, şekillerin oranlarını belirlememize yarayan geometri, ya da kullandığımız *yöntemler*, hem evrensel olarak hem de kesinlik açısından, duyuların ve imgelemen gevşek yargılarından kat kat üstün olsalar da, hiçbir zaman tam bir kesinlik ya da doğruluk elde edemezler. Geometrinin dayandığı ilkeler yine nesnelerin genel görünümlerinden türetilir; bu görünüm de hassas bir içyapıya sahip olan muazzam küçüklükleri incelediğimizde bize hiçbir zaman güven veremez. Tasarımlarımız iki doğru çizginin asla ortak bir bölüncesinin olamayacağı konusunda bize tam bir güvence verir gözükürler; ancak bu tasarımları incelediğimizde, tasarımlarımızın iki doğrunun duyulur bir eğimini varsaydıklarını ve oluşturdukları açının çok çok küçük olduğu yerde, bu önermenin doğruluğu konusunda bize güvence verebilecek kadar kesin bir doğru çizgi ölçününe sahip olmadığımızı görürüz. Aynı durum, matematiğin çoğu ilk belirlemeleri için de geçerlidir.

Öyleyse elimizde, akıl yürütmeler zincirini karmaşıklık derecesine kadar götürebileceğimiz ve aynı zamanda tam bir doğruluk ve kesinliğe sahip olabilecek yalnızca cebir ve aritmetik bilimleri kalır. Bu durumda sayıların eşitlik ve oranlarını belirleyebileceğimiz kesin bir ölçün elde etmiş oluruz; sayıların bu ölçüne karşılık gelip gelmedikleriyle de hiçbir hata payı olmaksızın ilişkilerini belirleriz. İki sayı, biri her zaman diğerinin her birimine cevap veren bir birime sahip olacak şekilde birleştğinde, bu sayılar eşittir, deriz;

uzamda böyle bir eşitlik ölçünü olmadığı için geometri nadiren yetkin ve hatasız bir bilim olarak kabul edilebilir.

Burada; geometri aritmetik ve cebire özgü olan bu tam doğruluk ve kesinliğe sahip olamasa da duyularımızın ve imgelemimizin kusurlu yargılarından üstündür, şeklindeki iddiamdan kaynaklanabilecek bir güçlüğü gidermek yerinde olacaktır. Geometriye bir kusur atfetmemin nedeni, geometrinin kökensel ve temel ilkelerini yalnızca görünümlerden türetmesidir; ayrıca, şu da düşünülebilir: Bu kusur geometrinin peşini asla bırakmaz ve geometrinin, gözümüzün ya da imgelemimizin nesneleri veya tasarımları incelerken tek başlarına elde ettikleri kesinlikten daha büyük bir kesinliğe ulaşmasını engeller. Bu kusurun tam bir kesinliğe ulaşmayı engelleyecek boyutlara varacağını kabul ediyorum; ancak bu temel ilkeler en kolay ve en az yanıltıcı görünümlere dayandığından, bunlar sonuçlar üzerinde zaten bir dereceye kadar kesinlik sunabilirler ki, bu sonuçlar bu kesinliğe tek başlarına ulaşamazlar. Görme yetimizin binlerce açılı, binlerce kenarlı bir cismin açılarının 1996 dik açıya eşit olduğunu fark etmesi ya da bu orana yakın bir tahminde bulunması olanaksızdır; ancak doğru çizgilerin çakışamayacağını ve verili iki nokta arasında birden fazla doğru çizgi çizemeyeceğimizi belirttiğinde, yaptığı hatalar hiçbir öneme sahip değildir. Geometri, basitliği gereği bizde önemli bir hataya yol açamayacağından bizi bu tür görünümlere götürür; bu da geometrinin doğası ve işlevidir.

Burada, matematiğin aynı konusunun ileri sürdüğü tanıtlayıcı akıl yürütmelerimizi ilgilendiren ikinci bir gözlemi önerme fırsatından yararlanacağım. Matematikçiler hep, inceleme konusu yaptıkları tasarımların, düşlemin kavrayamayacağı kadar ince ve ruhsal bir doğası olduğunu ve yalnızca ruhun üstün yetilerine has olan saf ve entelektüel bir görüşle kavranabileceğini iddia ederler. Aynı fikir felsefenin birçok alanında kendini gösterir, ayrıca esas olarak soyut tasarımlarımızı açıklarken ve sözgelimi ikizkenar da çeşitkenar da olmayıp kenarlarının herhangi bir uzunluk ya da oranla sınırlanmadığı bir üçgen tasarımı oluştururken de bu fikirden yararlanılır. Felsefecilerin ruhsal ve ince algılar fikrine neden bu kadar sarıldıklarını anlamak kolaydır; çünkü bu yolla saçmalıklarının büyük bir kısmını örtbas ederler ve bulanık ve belirsiz olan tasarımlara başvurarak açık tasarımların kararlarına boyun eğmekten kaçabilirler. Ancak, bu oyunu bozmak için ısrarla savunulan şu ilke üzerine düşünmemiz yeterli olacaktır: *Tüm tasarımlarımız izlenimlerimizden kopyalanırlar*. Buradan da hemen şu sonuca varırız: Tüm izlenimler açık ve belirgin oldukları için, onların kopyası olan tasarımlar da aynı özelliklere sahip değildir; bizden kaynaklanan bir hata olmadığı sürece de hiçbir şekilde böylesi karanlık ve karmaşık bir şeyi barındıramazlar. Bir tasarım doğası gereği izlenimden daha zayıf ve soluk olur; ancak diğer tüm özellikleri aynı olduğundan, izlenimlerden çok daha gizemli olamazlar. Eğer zayıflığı belirsizliğine yol açarsa, bu kusuru, tasarımı durağan ve belirgin kılarak mümkün olduğunca gidermek bizim işimizdir; kusuru ortadan kaldırırsak ne akıl yürüttüğümüzü ne de felsefe yaptığımızı iddia edebiliriz.

2. Kısım

Olasılık ve Neden-sonuç Tasarımı

Bilimin temeli olan bu dört ilişki ile ilgili belirtmem gerektiğini düşündüğüm her şey bunlardan ibarettir; ancak tasarıma dayanmayan ve o aynı kalırken bile ortada olan ya da olmayabilen diğer üçüne gelince ise, bunları daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak isabetli olacaktır. Bu üç ilişki, *özdeşlik, zaman ve mekân durumu ve nedensellik*dir.

Her tür akıl yürütme, *karşılaştırmaya* ve iki ya da daha fazla nesne arasındaki değişmez veya değişken ilişkilerin ortaya çıkarılmasına dayanır. Bu karşılaştırmayı, duyularımıza her iki nesne de sunulmuş, nesnelerden biri sunulmuş ya da hiçbir nesne sunulmamışken yapabiliriz. Her iki nesne ilişki ile beraber duyularımıza sunulmuşsa *buna* akıl yürütme değil algı deriz; bu durumda bir düşünce edimi ya da eylem yoktur; aslında yalnızca, izlenimlerin duyu organları yoluyla edilgin bir kabulü söz konusudur. Bu düşünme biçimine göre *özdek* ve *zaman* ve *yer ilişkileri* ile ilgili yapacağımız hiçbir gözlemi akıl yürütme olarak almamamız gerekir; çünkü zihin gerçek varoluşu ya da nesnelerin ilişkilerini keşfedebilmek için bunların hiçbirinde duyulara doğrudan sunulanın ötesine geçemez. Böyle bir bağlantıyı üreten, böylece bir nesnenin varoluş ya da eyleminden o nesnenin başka bir varoluş veya eylem tarafından izlendiği ya da öncelendiği güvencesini verebilen bir tek *nedensellik* vardır; nitekim diğer iki ilişki akıl yürütmeyi etkilemiyor ya da akıl yürütme bu ilişkileri etkilemiyorsa, bu ilişkilerden akıl yürütmede yararlanılmaz. Hiçbir nesnede bizi onların her zaman *uzak* ya da her zaman *bitişik* olduklarına ikna edecek bir şey yoktur; deneyim ve gözlemlerle, ilişkilerinin bu belirli noktada değişmez olduğunu fark ettiğimizde, daima, nesneleri ayıran ya da birleştiren gizli bir *neden* olduğu vargısını çıkarırız. Aynı akıl yürütme *özdek* için de geçerlidir. Çoğu zaman duyularda olsa da olmasa da, hemencecik bir nesnenin tek başına aynı şekilde devam edebileceğini varsayabiliriz; hatta ne zaman, gözümüzü ya da elimizi sürekli üzerinde tutmuş olsaydık o da bize değişmez ve kesintisiz bir algı iletirdi, vargısına ulaşırsak algının kesintiye uğramasına bakmaksızın nesneye bir özdeşlik yükleriz. Ancak, duyu izlenimlerimizin ötesindeki bu vargı yalnızca *neden-sonuç* bağlantısı üzerine kurulabilir; aksi takdirde, yeni nesne önceden duyularımıza sunulan nesneye ne kadar benzerse benzesin, nesnenin bizim açımızdan değişmediği konusunda bir güvencemiz olmaz. Ne zaman böyle eksiksiz bir benzerlik keşfetsek, bunun o nesne türleri için ortak bir özellik olup olmadığını, herhangi bir nedenin bu değişikliğin veya benzerliğin ortaya çıkmasında bir payı olma olanağını ya da olasılığını düşünürüz; ayrıca bu nedenler ve sonuçları açısından yaptığımız belirlemelere göre nesnenin özdeşliği ile ilgili yargımızı oluştururuz.

Öyleyse, salt tasarımlara bağımlı olmayan o üç ilişkiden, duyularımızın ötesinde de takip edilebilen ve bizi görmediğimiz ya da duymadığımız nesneler ve varoluşlar konusunda bilgilendirebilen tek ilişkinin *nedensellik* olduğu görülür. Bu yüzden bu ilişkiyi anlık konusunu bitirmeden tam olarak açıklamaya çalışacağız.

Bir düzen uyarınca hareket etmek gerekirse, *nedensellik* tasarımını irdelememiz ve hangi kaynaktan türediğini anlamamız yerinde olur. Üzerinde

akıl yürüttüğümüz tasarımı tam olarak anlamadan doğru bir şekilde akıl yürütmemiz ve herhangi bir tasarımı da, tasarımın kaynağına kadar izini sürüp, ortaya çıktığı ilk izlenimi incelemeden anlamamız olanaksızdır. İzlenimin incelenmesi tasarıma açıklık kazandırır, tasarımın incelenmesi ise tüm akıl yürütmelerimize benzer bir açıklık getirir.

Öyleyse gelin neden ve sonuç diyebileceğimiz herhangi iki nesneyi ele alalım ve böylesi engin sonuçları olan bir tasarımı ortaya çıkaran izlenimi bulmak için bu nesneleri baştan sona inceleyelim. İlk bakışta, bunu nesnelerin kendilerine özgü *nitelikleri* arasında aramamam gerektiğini algılarım, çünkü bu niteliklerden hangisini seçersem seçeyim, bu niteliğe sahip olmasa da neden ya da sonuç adı altında sayabileceğimiz nesneler bulurum. Ayrıca, evrensel olarak tüm varlıklara ait olan ve bu varlıklara o adlandırmanın başlığını veren tek bir nitelik olmadığı açık olsa da, aslında dışsal ya da içsel olarak var olan ama bir neden ya da sonuç olarak düşünülemeyecek hiçbir şey yoktur.

Öyleyse nedensellik tasarımı nesneler arasındaki bir *ilişkiden* türetilmiş olmalıdır; şimdi bu ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışalım. İlk olarak nedenler ya da sonuçlar olarak düşünülen tüm nesnelerin *bitişik* olduklarını ve hiçbir şeyin onun varoluş zamanından ya da yerinden biraz bile olsun uzaklaştırılmış bir zamanda ya da yerde işleyemeyeceğini bulurum. Uzak nesneler zaman zaman birbirlerini üretiyor görünseler de, dikkatlice incelendiğinde çoğu kez kendi aralarında ve uzak nesnelere bitişik olan bir nedenler zinciriyle bağlı oldukları görülür; belirli bir durumda bu bağlantıyı ortaya çıkaramadığımızda ise bu bağlantının var olduğunu sayıltı olarak kabul ederiz. Öyleyse *bitişiklik* ilişkisinin nedensellik ilişkisinin temeli olduğunu; en azından genel kanıya göre bunun böyle olduğunu varsayabiliriz, ta ki hangi nesnelerin yan yana gelme ve bitişikliğe imkân verip vermediğini irdeleyerek bu sorunu çözmek için daha uygun bir fırsat¹³ yakalayana dek.

Neden-sonucun temeli olarak belirteceğim ikinci ilişki genel kabul görmüş bir ilişki değildir ve kimi tartışmalara açıktır. Bu, nedenin sonuçtan önce geldiği zamansal ÖNCELLİK ilişkisidir. Kimileri bir nedenin sonucunu öncelemesinin mutlak olarak zorunlu olmadığını ve herhangi bir nesne ya da eylemin, varoluşunun hemen başında üretken niteliğini ortaya koyabileceğini ve kendisi ile tam olarak eşzamanlı bir başka nesne ya da eylemi ortaya çıkarabileceğini ileri sürerler. Oysa deneyimin pek çok durumunda bu görüş ile çelişiyor görünmesinin yanı sıra, öncelik ilişkisini bir tür çıkarım ya da akıl yürütme ile de ortaya koyabiliriz. Hem doğa felsefesinde hem de moral felsefedeki yerleşik bir ilkeye göre kendi kusursuzluğunda bir süre var olup bir başka nesne üretmeyen bir nesne o nesnenin biricik nedeni değildir; nesneyi etkin olmama halinden çıkarıp gizliden gizliye sahip olduğu o erkeyi kullandıran bir başka ilke bu nesneye yardım eder. İmdi, herhangi bir neden, sonucu ile tamı tamına eşzamanlı olabilirse açıktır ki, bu ilkeye

¹³ IV. Bölüm, 5. Kısım.

göre bunların tümü de böyle olmalıdır; çünkü bunlardan işleyişini tek bir an için bile olsa geciktiren herhangi biri, kendini, etkin olabileceği tam o belirli zamanda harekete geçirmez ve böylece doğru bir neden olamaz. Bunun doğuracağı sonuç, nedenlerin dünyada gözlediğimiz ardışıklığının yok olmasından ve zamanın tümünden ortadan kalkmasından aşağı kalmaz. Çünkü eğer bir neden sonucu ile, bu sonuç da *kendi* sonucu ile eşzamanlı olmuş olsaydı ve bu sürüp gitseydi, açıktır ki ardışıklık diye bir şey olmazdı ve tüm nesneler eşzamanlı olmak zorunda kalırlardı.

Eğer bu kanıtlama doyurucu görünüyorsa, pekâlâ. Yok, doyurucu görünmüyorsa, sizlerden önceki durumda kullandığım özgürlüğü, onu öyle varsayma özgürlüğünü bana bir kez daha vermenizi isteyeceğim. Çünkü meselenin çok da önemli olmadığını göreceksiniz.

Böylece *bitişiklik* ve *ardışıklık* ilişkilerinin neden-sonucun temeli olduğunu bulduktan ya da varsaydıktan sonra, burada kendimi durdurulmuş ve neden-sonucun tek bir örneğini bile incelerken bir adım dahi atamaz halde bulurum. Bir cisimdeki hareket tepkisel olarak bir başka cisimdeki hareketin nedeni olarak görülür. Bu nesneleri en son dikkatle incelediğimiz zaman, yalnızca bir cismin diğerine yaklaştığını ve hareketinin diğerinin hareketini öncelediğini ama bunun herhangi bir duyulur aralık olmaksızın gerçekleştiğini görürüz. Bu konu üzerine *daha öte* inceleme yapıp, derinlemesine düşünerek kendimize eziyet etmeye gerek yoktur. Bu belirli durumu incelemede *daha öteye* gidemeyiz.

Eğer biri bu örneği bırakıp bir nedeni, neden bir başka neden üreten bir şeydir diyerek tanımlamaya kalkarsa, açıktır ki hiçbir şey söylememiş olacaktır. Çünkü *üretim* ile kastettiği nedir? Onun nedenselliğin tanımı ile aynı olmayan herhangi bir tanımını yapabilir mi? Yapabilirse, buyursun yapsın. Yok, yapamıyorsa, bir daire içinde dönüp duruyor ve bir tanım yerine anlamdaş bir terim veriyor demektir.

O zaman, tam bir nedensellik tasarımı sağlıyorlarmış gibi görünen bu bitişiklik ve ardışıklık ilişkileri ile yetinip kalacak mıyız? Asla. Bir nesne bir başkasının nedeni olarak görülmeksizin ona bitişik ve öncel olabilir. Göz önüne alınması gereken bir ZORUNLU BAĞLANTI vardır; bu ilişki yukarıda söz ettiğimiz diğer iki ilişkiden çok daha önemlidir.

Yine burada, bu zorunlu bağlantının doğasını açığa çıkarabilmek ve kendisinden tasarımın türetilebileceği izlenim ya da izlenimleri bulabilmek için nesneyi baştan sona inceliyorum. İncelemelerimi nesnelerin *bilinen niteliklerine* çevirdiğim zaman hemen neden-sonuç ilişkisinin hiçbir biçimde *onlara* dayanmadığını görürüm. *İlişkilerini* irdelediğimde, bitişiklik ve ardışıklık ilişkilerinden başka bir ilişki bulamam; ki bunlar için daha önce eksik ve doyurucu olmaktan uzaktırlar demiştim. Başarıdan ümidi kesmek beni burada herhangi bir benzer izlenim tarafından öncellenmeyen bir tasarıma sahip olduğumu ileri sürmeye mi götürecektir? Bu çok büyük bir ciddiyetsizlik ve tutarsızlığın ispatı olacaktır; çünkü aykırı ilke daha şimdiden öyle sağlam bir şekilde oturtulmuştur ki, daha öte hiçbir kuşkuya fırsat vermeyecektir; en azından şimdiki güçlüğüümüzü daha sıkı bir şekilde inceleyinceye dek.

Öyleyse, kendilerinden saklanan bir şeyi ararken, o şeyi bulmayı umdukları yerde bulamayıp, talihleri yüzlerine güler de eninde sonunda ne aradıklarını olsun bulmaya yardım eder diye komşu tarlaların altını üstüne getirenler gibi davranmak zorundayız. Şu zorunlu hale gelmiştir ki, neden-sonuç tasarımıımıza giren *zorunlu bağlantının* doğasıyla ilgili olan soruyu doğrudan gözlemleyerek çözmekten vazgeçip, incelenmeleri belki de önümüzdeki güçlüğü çözmeye yarayacak bir ipucu vermesi muhtemel soruları bulmaya çabalamamız gerekiyor. Bu sorulardan ikisi ortadadır; ben de şimdi bunları incelemeye geçiyorum.

İlk olarak, şunu sormak gerekiyor: Niçin varoluşunun bir başlangıcı olan her şeyin bir de nedeninin olması *zorunluluğuna* hükmederiz?

İkinci olarak: Niçin belli tikel nedenlerin *zorunlu olarak* belli tikel sonuçları doğurması gerektiği vargısına ulaşıyoruz ve birinden ötekine yaptığımız *çıkarsamanın* ve buna duyduğumuz *inancın* doğası nedir?

Daha ileri gitmeden şunu belirtmem gerek: Neden-sonuç tasarımlarının dış duyum izlenimlerinden olduğu gibi iç duyum izlenimlerinden de türüyor olmalarına karşın, bu tasarımlarla ilgili söylediğim her şeyin ikinciler için de geçerli olmasını istesem de, lafı uzatmamak için bu tasarımların kökenleri olarak yalnızca birincilerden söz ediyorum. Tutkular, en az dışsal cisimlerin birbirleriyle bağlantılı oldukları kadar, nesneleriyle ve birbirleriyle bağlantılıdırlar. Öyleyse, birine ait olan neden-sonuç ilişkisi hepsinde ortak olmalıdır.

3. Kısım

Niçin Her Zaman Bir Neden Zorunludur?

Bir nedenin zorunluluğuna ilişkin ilk soru ile başlayalım: *Var olmaya başlayan her şey bir varoluş nedenine sahip olmak zorundadır* ifadesi felsefede genel bir ilkedir. Bu herhangi bir kanıt verilmeksizin ya da istenmeksizin genellikle tüm akıl yürütmelerde sorgusuz sualsiz kabul edilir. Sezgiye dayandığı ve sözcüklerle yadsınabilse de gerçekte insanların yürekten kuşkulandıkları olanaksız ilkelerden biri olduğu varsayılır. Oysa bu ilkeyi yukarıda açıklanan bilgi tasarımı yoluyla incelersek, onda böyle bir sezgisel kesinliğin hiçbir belirtisi olmadığını, aksine, bu tür bir kanıya bütünüyle yabancı bir doğası olduğunu görürüz.

Her kesinlik, tasarımların karşılaştırılmasından ve tasarımlar aynı kaldıkları sürece değiştirilemez olan ilişkilerin saptanmasından doğar. Bu ilişkiler *benzerlik, nicelik ve sayıda oran, nitelik derecesi ve karşıtlıktır; bir başlangıcı olan her şeyin bir de varoluş nedeni vardır* önermesi bunların hiçbirini içermez. Öyleyse bu önerme sezgisel olarak kesin değildir. En azından onun sezgisel olarak kesin olduğunu ileri süren biri yukarıdaki ilişkilerin biricik yanılmaz ilişkiler olduğunu yadsımalı ve onu içeren o türden başka bir ilişki bulmalıdır; ki sonradan onu incelemek için yeterince zamanımız olacaktır.

Ancak burada bir kanıtlama vardır ki yukarıdaki önermenin sezgisel olarak da tanıtlama yoluyla da kesin olmadığını hemencecik ispatlar. Bir şeyin üretken bir ilke olmaksızın var olmaya başlamasının olanaksızlığını da or-

taya koymadan, her yeni varoluş ya da varoluş değişikliği için bir nedenin zorunlu olduğunu tanıtlayamayız; birinci önerme ispatlanamadığı sürece ikincisini ispatlamaktan ümidi kesmemiz gerekir. İmdi ikinci önerme tanıtlayıcı bir kanıtla bütünüyle kapalı olunca, tüm ayrı tasarımlar birbirlerinden ayrılabilir ve neden-sonuç tasarımları da açıkça ayrı olduklarına göre, herhangi bir nesneyi ayrı bir neden tasarımına ya da üretken bir ilkeye bağlamaksızın onu bir an için yok olarak bir an için de var olarak tasarlamamanın bizim için kolay olacağını düşünerek doyum bulabiliriz. Öyleyse neden tasarımını varoluşun başlangıcı tasarımından ayırmak imgelem için açıkça olanaklıdır; dolayısıyla bu nesnelerin hiçbir çelişki ya da saçmalık içermeyecek şekilde fiilen ayrılması olanaklıdır; öyleyse salt tasarımlardan oluşturulan bir akıl yürütmeye çürütülmeye izin vermez; bunu yapmadan da, bir nedenin zorunluluğunu tanıtlamak olanaksızdır.

Buna göre, incelemelerin sonucunda göreceğiz ki bir nedenin zorunluluğu için üretilmiş olan her tanıtlama bir aldatmaca ve safsatadır. Kimi felsefeciler¹⁴, içinde herhangi bir nesnenin varolmaya başladığını varsayabileceğimiz tüm zaman ve yer noktaları, kendi başlarına eşittir; tek bir zamana ya da yere özgü olan ve bu yolla varoluşu belirleyip saptayan bir neden olmadıkça, nesne sonsuza kadar askıda kalmalıdır ve başlangıcını saptayacak bir şeyin eksikliğinden ötürü, nesne hiçbir zaman var olmaya başlayamaz derler. Ancak sorarım: Zaman ve yerin bir neden olmaksızın saptanmasını varsaymak, varoluşu aynı yolla belirlenmiş olarak varsaymaktan daha mı güçtür? Bu konuda ortaya çıkan ilk soru her zaman, nesne var *olacak* mı yoksa var *olmayacak* mı sorusudur. İkincisi, *ne zaman* ve *nerede* varolmaya başlayacaktır sorusudur. Eğer bir nedenin ortadan kaldırılması bir durumda sezgisel olarak saçma ise öteki durumda da saçma olmalıdır. Ve eğer bu saçmalık bir durumda, kanıt olmadan açık değilse, öteki durumda da benzer şekilde, bir kanıt gerektirecektir. Öyleyse bir sayıltının saçmalığı hiçbir zaman bir başka sayıltının saçmalığının kanıtı olamaz; çünkü her ikisi de aynı destekten güç alırlar ve akıl yürütme ile ya ayakta kalmalı ya da düşmelidirler.

Bu başlık altında kullanıldığını gördüğüm ikinci kanıtlamada¹⁵ da benzer bir güçlük söz konusudur. Her şeyin bir nedeni olmalıdır, denir; çünkü herhangi bir şey bir nedenden yoksunsa, *kendi kendini* meydana getirecektir; diğer bir ifadeyle varolmadan önce var olacaktır; ki bu olanaksızdır. Ancak bu akıl yürütme açık bir şekilde sonuçsuzdur; çünkü bir nedeni yadsırken, açıkça yadsıdığımız şeyi hala kabul ettiğimizi varsayar; yani bir neden olmalı ve böylece nesnenin kendisi yerine geçmeli deriz; *bu* da, şüphesiz, açık bir çelişkidir. Oysa herhangi bir şeyin bir neden olmadan getirildiğini, ya da daha doğru bir ifadeyle, varolmaya başladığını söylemek onun kendi kendisinin nedeni olduğunu ileri sürmek değildir; aksine, tüm dışsal nedenleri dışlarken, yaratılan şeyin kendisini *a fortiori* dışlar. Mutlak olarak hiçbir ne-

¹⁴ Bay Hobbes.

¹⁵ Dr. Clarke ve diğerleri.

den olmaksızın varolan bir nesne, kuşkusuz kendi kendinin nedeni değildir; nitekim birinin ötekinden geldiğini ileri sürdüğümüz zaman, sorulan şeyin kendisini varsaymış ve bir şeyin bir neden olmaksızın varolmaya başlamasının bütünüyle olanaksız olduğunu ama bir üretici gücü dışladıktan sonra bu sefer de bir başka üretici güce başvurabileceğimizi sorgusuz sualsiz kabul etmiş olursunuz.

Bir nedenin zorunluluğunu tanıtlamak için kullanılan üçüncü kanıtlama¹⁶ için de durum tam olarak böyledir. Herhangi bir neden olmaksızın üretilen bir şey *hiçbir şey* tarafından üretilmiştir ya da başka bir deyişle hiçbir şey'i nedeni olarak alır. Ancak 'hiçbir şey', bir şey olamayacağı ya da iki dik açıya eşit olamayacağı gibi asla bir neden de olamaz. Hiçbir şey'in iki dik açıya eşit olmadığını algılamamızı sağlayan sezgi yardımıyla, onun hiçbir zaman bir neden olmayacağını algılarız; dolayısıyla her nesnenin var oluşunun gerçek bir nedeni olduğunu algılamamız gerekir.

Önceki kanıtlamaya ilişkin söylediklerimden sonra bu akıl yürütmenin zayıflığını göstermek için fazla söze gerek olacağını zannetmiyorum. Bunların tümü de aynı yanılgı üzerine kurulmuş ve aynı düşünme biçiminden türetilmişlerdir. Yalnızca şunu belirtmek yeterlidir ki, tüm nedenleri dışladığımızda onları gerçekten dışlarız; ne hiçbir şey'i ne de nesnenin kendisini var oluşun nedenleri olarak kabul ederiz; dolayısıyla bu sayıltıların saçmalığından, o dışlamanın saçmalığını ispatlayacak hiçbir akıl yürütme çıkaramayız. Eğer her şeyin bir nedeni olmalıysa, bundan şu çıkar: Başka nedenlerin dışlanması ardından nesnenin kendisini ya da hiçbir şey'i nedenler olarak kabul etmeliyiz. Ancak sorgulanan noktanın kendisi her şeyin bir nedeninin olması gerekip gerekmediğidir; öyleyse, tüm doğru akıl yürütmelere göre, bu hiçbir zaman olduğu gibi kabul edilmemelidir.

Her sonucun bir nedeni olmalıdır, çünkü sonuç tasarımının kendisi bunu içerir diyenler daha da ciddiyetsizdirler. Her sonuç bir nedeni zorunlu olarak baştan varsayar; çünkü sonuç, bağlaşığı neden olan göreceli bir terimdir. Ancak bu her varlıktan önce bir neden gelmesi gerektiğini ispatlamaz; tıpkı her kocanın bir karısı olması gerektiği gerçeğinden her erkek evli olmalıdır sonucunun çıkarılamayacağı gibi. Sorunun esası, varolmaya başlayan her nesnenin varoluşunu bir nedene borçlu olmasının gerekip gerekmediğidir; bunun ne sezgisel ne de tanıtıli olarak kesin olmadığını ileri sürüyor ve bunu önceki akıl yürütmeler yoluyla yeterince ispatladığımı umuyorum.

Her yeni üretim için bir nedenin zorunluluğu görüşünü bilgiden ya da herhangi bir bilimsel akıl yürütmeden türetemediğimiz için, bu görüş zorunlu olarak gözlem ve deneyimden doğuyor olmalıdır. O zaman sonraki soru doğal olarak şu olmalıdır: *Deneyim böyle bir ilkeyi nasıl ortaya çıkarır?* Ancak bu soruyu *niçin belirli tikel nedenlerin zorunlu olarak belirli tikel sonuçları olur vargısını çıkarırız ve niçin birinden ötekine bir çıkarsama yaparız* sorusuna katmayı daha uygun gördüğümünden, bunu gelecek soruşturmalarımızın ko-

¹⁶ Bay Locke.

nusu yapacağız. Belki de sonunda aynı yanıtla her iki soruya da karşılık verdiğimizizi buluruz.

4. Kısım

Neden-sonuçla İlgili Akıl Yürütmelerimizin Oluşturucu Parçaları

Zihin, nedenlerden ya da sonuçlardan yola çıkarak yaptığı akıl yürütmelerinde görüşünü, gördüğü ya da hatırladığı nesnelerin ötesine götürse de, hiçbir zaman bunları bütünüyle gözden kaybetmemeli, ayrıca izlenimlerin ya da en azından izlenimlere eşit olan bellek tasarımlarının belli bir karışımı olmaksızın salt kendi tasarımları üzerine akıl yürütmemelidir. Sonuçları nedenlerden çıkarsadığımız zaman, bu nedenlerin varoluşunu ortaya koymalıyız; bunu yapabilmek için de önümüzde yalnızca iki yol vardır: ya bellek veya duyularımızın dolaysız bir algısı yoluyla, ya da diğer nedenlerden çıkarsayarak; bu nedenleri de yine aynı şekilde saptamalıyız: ya ortada olan bir izlenim yoluyla ya da *onların* nedenlerinden bir çıkarsama yaparak; bu böyle gider, ta ki gördüğümüz ya da hatırladığımız bir nesneye varıncaya dek. Çıkarsamalarımızı *sonsuz* dek sürdürmek olanaksızdır; onları durdurabilecek biricik şey ise belleğin ya da duyuların, ardında hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir izlenimdir.

Buna bir örnek vermek gerekirse, tarihten rastgele bir olay seçebilir ve hangi nedenle ona inandığımızı ya da onu kabul etmediğimizi irdeleyebiliriz. SEZAR'ın *Mart'ın onbeşinde* senatoda öldürüldüğüne inanırız; çünkü aynı zamanda bu gerçeğin, bu belirli zamanı ve yeri bu olaya vermek konusunda anlaşılan tarihçilerin tanıklıklarının oybirliği üzerine kurulduğuna da inanırız. Burada belirli kodlar ve harfler belleğimize ya da duyularımıza sunulur; benzer şekilde bu kodların, tasarımların işaretleri olarak kullanıldığını hatırlarız; bu tasarımlar da ya doğrudan o eylem anında orada bulunan ve tasarımları eylemin varoluşundan doğrudan almış olanların zihinlerindeydiler ya da başkalarının tanıklıklarından türetilmişlerdir; bu da yine bir başka tanıklıktan türetilmiştir; bu durum böylece sürüp gider, ta ki belirgin bir aşama kat ederek sonunda olayın görgü tanıklarına ve seyircilerine varıncaya dek. Açıktır ki, tüm bu akıl yürütme zinciri ya da neden-sonuç bağlantıları ilk başta görülen ya da hatırlanan kodlar veya harfler üzerine kuruludur; belleğin ya da duyuların yetkesi olmadığında, bütün bu akıl yürütmelerimiz, uyduruk ve temelsiz olacaktır. Zincirin her halkası bu durumda bir başka halkaya bağlanacaktır ama zincirin bir ucuna takılı duran ve bütünü taşıyabilecek herhangi bir şey olmayacaktır; dolayısıyla ortada ne inanç ne de kanıt kalacaktır. *Varsayımlı* kanıtlamalar ya da bir sayıltı üzerine yapılan akıl yürütmeler için de aslında bu durum söz konusudur; çünkü bunlarda ne herhangi bir izlenim bulunur ne de gerçek bir varoluşa ilişkin inanç vardır.

İlk olarak ortaya çıktıkları izlenimlere başvurmaksızın, doğrudan geçmiş vargılarımızın ya da ilkelerimizin üzerine akıl yürütebiliriz demek bu öğretiye karşı haklı bir itiraz sayılamaz. Çünkü bu izlenimlerin bellekten bütü-

nüyle silinmiş olduğunu varsaysak bile, ürettikleri kanı hala orada olabilir; aynı şekilde şu da doğrudur: Neden ve sonuç ile ilgili tüm akıl yürütmeler kökensel olarak belli bir izlenimden türetilmişlerdir; tıpkı bir tanıtılmanın inancasının, her zaman tasarımların karşılaştırılmasından sonra ortaya çıkması ve bu karşılaştırma unutulduktan sonra da varlığını devam ettirebilmesi gibi.

5. Kısım

Duyuların ve Belleğin İzlenimleri

Öyleyse bu tür, nedensellikten hareketle yapılan akıl yürütmelerde, karışık ve ayrışık bir yapıya sahip olan ve bağlantılı olmalarına rağmen birbirlerinden özsel olarak ayrı olan gereçleri kullanırız. Neden-sonuç ile ilgili tüm kanıtlamalarımız hem belleğin veya duyuların bir izleniminden hem de izlenimin nesnesini üreten ya da onun tarafından üretilen varoluşun tasarımından oluşur. Öyleyse burada açıklayacağımız üç şey vardır. *İlk olarak*, ilk izlenim. *İkinci olarak*, bağlantılı neden ya da sonuç tasarımına geçiş. *Üçüncü olarak* da o tasarımın doğası ve nitelikleri.

Duyulardan doğan *izlenimlere* gelince, bunların en son nedeni, bana kalırsa, insan akli tarafından açıklanamaz; doğrudan nesneden mi doğdukları, yoksa zihnin yaratıcı gücü tarafından mı üretildikleri, yoksa varlığımızın yaratıcısından mı türedikleri konusunda kesin bir karar vermek hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Ayrıca böyle bir soru şimdiki amacımız göz önüne alındığında hiçbir önem arz etmez. İster doğru ister yanlış olsunlar, ister doğayı doğru bir şekilde temsil etsinler isterse de yalnızca duyuların yanılsamaları olsunlar, algılarımızın bütünlüğünden çıkarsama yapabiliriz.

Belleği imgelemden ayıran özellikleri incelerken şunun hemen farkına varmamız gerekir: Bu özellikler bize sundukları yalın tasarımlarda yatıyor olamazlar; çünkü bu her iki yeti de yalın tasarımlarını izlenimlerden ödünç alırlar ve hiçbir zaman bu ilk algıların ötesine geçemezler. Bu yetiler karmaşık tasarımlarının düzenlenişi bağlamında da birbirlerinden pek ayırt edilemezler. Her ne kadar, tasarımların ilk düzen ve konumlarını saklamak belleğin kendine özgü bir özelliğiymiş imgelem onları dilediği gibi düzenleyip değiştirebilse de, bu farklılık onları işleyişlerinde ayırt etmeye ya da birini ötekinden bilmeye yetmez, çünkü geçmiş izlenimleri anımsamak olanaksızdır; dolayısıyla da onları şimdiki tasarımlarımızla karşılaştırıp düzenlemelelerin tam olarak aynı olup olmadıklarını anlayamayız. Bu nedenle bellek, ne *karmaşık* tasarımların düzenlenişi yoluyla ne de *yalın* tasarımların içyapısı yoluyla bilinebildiği için bunu şu izler: Bellekle imgelem arasındaki fark belleğin daha üstün olan gücünde ve diriliğinde yatar. Bir insan düşlemini geçmiş bir serüven yaratmak için kullanabilir; ancak düşlemin tasarımları daha silik ve bulanık olmasaydı, bu düşü, benzer türde bir anıdan ayırt etmek olanaklı olmazdı.

Bir tutkuyu ya da heyecanı resmetmeye niyetlenen bir ressam, tasarımlarını daha canlı kılabilmek ve onlara imgelemin salt yapıntılarında bulunan dan daha üstün bir güç ve canlılık verebilmek için, benzer bir duygu tara-

findan uyarılan bir insanın görünüşüne ulaşmaya çalışacaktır. Bu anısı ne denli yeniyse, tasarımı da o denli açık olur; ressam uzun bir aradan sonra nesnesi üzerine tekrar düşündüğünde, tasarımını, tamamen silinmiş olmasa da her zaman oldukça bozulmuş bulur. Bellek tasarımları çok zayıflayıp etkisizleştikleri için, sıkça bunlardan şüpheye düşeriz; nitekim imge, bellekten geldiğini belli edecek ölçüde canlı renklerle resmedilmediğinde imgenin düşlemden mi yoksa bellekten mi geldiğini belirlemede güçlük çekeriz. Sanırım böyle bir olayı hatırlıyorum, der biri, ama emin değilim. Aradan geçen onca zaman onu belleğimden neredeyse silmiş ve beni o şeyin düşlemimin salt bir yaratısı olup olmadığı konusunda belirsizliğe sürüklemiştir.

Ayrıca bellek tasarımının, kuvvet ve diriliğini yitirerek imgelem tasarımı sanılacağı bir düzeye dek bozulabilmesi gibi, imgelem tasarımı da bellek tasarımı yerine geçecek denli kuvvet ve dirilik kazanabilir ve onun inan ve yargı üzerindeki etkilerini taklit edebilir. Bu, yalancılar durumunda göze çarpar; yalancılar yalanlarını sık sık yineleyerek sonunda onların gerçek olduklarına inanmaya ve onları öyle hatırlamaya başlarlar; başka birçok durumda olduğu gibi bu durumda da davranış biçiminin ve alışkanlıkların zihin üzerindeki etkileri doğanıninkilerle aynıdır; bunlar da tasarıma, benzer bir kuvvet ve dinçlik verirler.

Sonuç olarak öyle görünüyor ki, belleğe ya da duyulara her zaman eşlik eden *inanç* ya da *onay* sundukları algıların diriliğinden başka bir şey değildir ve bir tek bu onları imgeleminden ayırır. Bu durumda inanmak duyuların dolaysız bir izlenimini ya da o izlenimin bellekteki bir yinelenişini duyumsamaktır. Neden-sonuç ilişkisinin izini sürdüğümüzde, yargının ilk edimini oluşturan ve onun üzerine kurduğumuz akıl yürütmenin temelini atan tek şey algının kuvvet ve diriliğidir.

6. Kısım

İzlenimden Tasarıma Çıkarsama

Bu ilişkinin izini sürerken, nedenden sonuca yaptığımız çıkarsamanın yalnızca bu belirli nesnelerin gözleminden ve yalnızca birinin ötekine olan bağımlılığını ortaya serebilecek şekilde özlerine inilerek türetilmiş olmadığını görmek kolaydır. Nesneleri kendi başlarına inceler ve hiçbir zaman onlara ilişkin olarak oluşturduğumuz tasarımların ötesine bakmazsak başka bir nesnenin varoluşuna işaret eden hiçbir nesne yoktur. Böyle bir çıkarsama bilgi anlamına gelir ve farklı bir şeyi kavramanın mutlak çelişki ve olanaksızlığını imlerdi. Ancak tüm ayrı tasarımlar ayrılabilir olduklarına göre, açıktır ki, bu tür bir olanaksızlık söz konusu olamaz. Ortada bulunan bir izlenimden herhangi bir nesnenin tasarımına geçtiğimiz zaman, tasarımı izlenimden ayırmış ve onun yerine başka bir tasarımı koymuş olabiliriz.

Öyleyse bir nesnenin varoluşunu yalnızca DENEYİM yoluyla bir başka nesnenin varoluşundan çıkarsayabiliriz. Deneyimin doğası budur. Bir tür nesnenin varoluşunun örnekleri ile sık sık karşılaşmış olduğumuzu hatırlarız; yine bir başka tür nesnenin bireylerinin her zaman onlara eşlik ettiğini ve onlarla ilgili olarak sürekli bir bitişiklik ve ardışıklık düzeni içinde var-

olduğunu hatırlarız. Böylece *alev* dediğimiz nesne türünü gördüğümüzü, *sıcak* dediğimiz duyum türünü duyumsadığımızı hatırlarız. Benzer olarak nesnelerin tüm geçmiş durumlardaki sürekli birlikteliklerini aklımıza getiririz. Lafı daha fazla dolandırmadan birini *neden* diğerini de *sonuç* olarak adlandırır ve birinin varoluşunu diğerinden çıkarsarız. Belirli neden-sonuçların birlikteliklerini öğrendiğimiz tüm durumlarda, hem nedenler hem de sonuçlar duyular tarafından algılanmıştır ve ikisi de hatırlanır; ancak onlarla ilgili olarak akıl yürüttüğümüz zaman yalnızca biri algılanır ya da hatırlanır, diğeri ise geçmiş deneyimimizle uyumlu olacak şekilde elde edilir.

Bu şekilde ilerlerken, hiç beklemediğimiz ve tamamen başka bir konuyla uğraştığımız bir anda, neden ve sonuç arasında, farkına varmaksızın, yeni bir ilişki keşfetmişizdir. Bu ilişki onların SÜREKLİ BİRLİKTELİK'leridir. Bitişiklik ve ardışıklık, biz bu iki ilişkinin birçok örnekte varolduğunu algılamadıkça, herhangi iki nesneye neden-sonuç dememiz için yeterli değildir. Şimdi, bu ilişkinin böylesine özsel bir parçası olan bu *zorunlu bağlantının* doğasını keşfedebilmek için ilişkinin doğrudan gözlenmesinden vazgeçmenin getirdiği üstünlüğü görebiliriz. Önerdiğimiz hedefe sonunda bu yolla varabileceğimiz konusunda umutlar vardır; ama doğrusunu söylemek gerekirse, bu yeni keşfedilen sürekli birliktelik ilişkisi yolumuzda yalnızca ufacık bir kapı açmış görünüyor. Çünkü bu bir tek, benzer nesnelerin her zaman benzer bitişiklik ve ardışıklık ilişkileri içinde olduklarına işaret eder ve en azından ilk bakışta, bu yolla hiçbir zaman yeni bir tasarım keşfedemeyeceğimiz, zihnimizin nesnelerini genişletemeyeceğimiz ve onları ancak çoğaltabileceğimiz açıkça görünür. Düşünülebilir ki tek bir nesneden öğrenemediğimizi hiçbir zaman tümü de aynı türde olan ve her durumda tam olarak birbirine benzeyen yüz nesneden de öğrenemeyiz. Duyularımızın bize tek bir durumda iki cismi, ya da iki hareketi ya da iki niteliği belli ardışıklık ve bitişiklik ilişkileri içinde göstermeleri gibi, belleğimiz de bize yalnızca durumlar çokluğu sunar ki, orada her zaman benzer cisim, hareket ya da nitelikleri benzer ilişkiler içinde görürüz. Herhangi bir geçmiş izlenimin sonsuza dek bile olsa yalnızca yinelenmesinden, hiçbir zaman yeni bir özgün tasarım, örneğin zorunlu bağlantı tasarımı, doğmayacaktır; bu durumda izlenimlerin sayısının etkisi kendimizi tek bir izlenime sınırladığımız durumdakinden daha fazla değildir. Her ne kadar bu akıl yürütme doğru ve açık görünse de, çok çabuk umutsuzluğa kapılmak aptallık olacağından söylemimizin ana çizgisini izlemeyi sürdüreceğiz; nesnelerin sürekli birlikteliklerini keşfettikten sonra, her zaman bir nesneden bir başka nesneye çıkarsama yaptığımızı bulduk, şimdi bu çıkarsamanın ve izlenimden tasarıma geçişin doğasını inceleyeceğiz. Belki de sonunda ortaya çıkacaktır ki, çıkarsamanın zorunlu bağlantıya dayanmasından ziyade, zorunlu bağlantı çıkarsamaya dayanır.

Belleğe ya da duyulara sunulan bir izlenimden neden ya da sonuç dediğimiz bir nesnenin tasarımına geçiş, geçmiş *deneyim* ve onların *sürekli birlikteliklerini* hatırlamamız üzerine kurulduğuna göre, bundan sonraki soru şudur: Deneyim tasarımı zihin aracılığıyla mı üretir yoksa imgelem aracılığıyla mı; geçişi yapmamız akıl tarafından mı belirlenir yoksa algıların belli bir

çağrışımı ve ilişkileri tarafından mı? Eğer bizi akıl belirlemiş olsaydı, *Hiçbir deneyimini edinmediğimiz durumlar deneyimlerini edindiklerimize benzer olmalıdır ve doğanın izleği her zaman biçimdeş bir biçimde kalmayı sürdürür* ilkesinden hareket ederdi. Öyleyse bu meseleyi çözmek için, üzerinde bu tür bir önermenin kurulduğunun varsayılabileceği tüm akıl yürütmeleri inceleyelim; bunların ya *bilgiden* ya da *olasılıktan* türetilmeleri gerektiğinden, bu kanıt derecelerinden her birine dikkatimizi verelim ve bu türden bir doğru bir sonuç sağlayıp sağlamadıklarına bakalım.

Önceki akıl yürütme yöntemimiz bizi, *hiçbir deneyimini edinmediğimiz durumların, deneyimlediğimiz durumlara benzediğini* ispatlayacak hiçbir *tanıtlayıcı* kanıtlamanın olamayacağına kolaylıkla ikna edecektir. Hiç yoktan, doğanın izleğinde bir değişim tasarlayabiliriz; bu da böyle bir değişimin mutlak olarak olanaksız olmadığını yeterince ispatlar. Bir şeyin açık bir tasarımını oluşturmak onun olanaklı olduğu konusunda yadsınamaz bir kanıtlamadır ve tek başına, ona karşı ileri sürülen her bir tanıtlamanın çürütülüşüdür.

Olasılık, tasarım olarak görülen tasarımların ilişkilerini değil yalnızca nesnelerin ilişkilerini ortaya çıkardığı için kimi bakımlardan bellek ve duyularımızın izlenimlerine, kimi bakımlardan da tasarımlarımıza dayanmalıdır. Eğer olası akıl yürütmelerimize hiçbir izlenim karışmasaydı, vargı bütünüyle uydurma olurdu; hiçbir tasarım karışmasaydı, zihnin ilişkiyi gözlemlemedeki eylemi aslında tam anlamıyla duyum olurdu, akıl yürütme değil. Öyleyse tüm olası akıl yürütmelerde zihne görülen ya da hatırlanan bir şeyin sunulması zorunludur; biz de bundan, onunla bağlantılı olan ama ne gördüğümüz ne de hatırladığımız bir şeyi çıkarsarız.

Nesnelerin, bizi bellek ve duyularımızın dolaysız izlenimlerimizin ötesine götürebilen biricik bağlantısı veya ilişkisi neden-sonuç ilişkisidir; çünkü bu, bir nesneden bir başka nesneye yapacağımız çıkarsamayı dayandırabileceğimiz tek ilişkidir. Neden-sonuç tasarımı bize, bu belirli nesnelerin tüm geçmiş durumlarda birbirlerine sürekli bağlı olduklarını bildiren *deneyimden* türer; bu nesnelerden birine benzer olan bir nesnenin onun izleniminde hemen bulunduğu varsayıldığından, buradan yola çıkarak ona her zaman eşlik eden nesneye benzer olan bir nesneyi var kabul ederiz. Şeylerin sanırım hiçbir şekilde sorgulanamayacak olan bu açıklamasına göre, olasılık, deneyimini edinmiş olduğumuz nesneler ile hiçbir deneyimlerini edinmediklerimiz arasındaki bir benzerliğin önkabulü üzerine kurulur; dolayısıyla bu önkabulün olasılıktan doğabilmesi olanaksızdır. Aynı ilke bir başkasının hem nedeni hem de sonucu olamaz; bu, belki de, ya sezgisel olarak ya da tanıtılı olarak kesin olan o ilişkiyle ilgili biricik önermedir.

Eğer biri bu kanıtlamadan kaçabileceğini düşünecek ve bu konu ile ilgili akıl yürütmelerimizin tanıtlamadan mı yoksa olasılıktan mı türetildiğini belirlemeksizin neden-sonuçlardan çıkılarak ulaşılan tüm vargıların sağlam akıl yürütme üzerine kurulduğunu ileri sürecektse olursa, yalnızca, bu akıl yürütmenin bizim tarafımızdan incelenebilmesi için üretilmesini rica ederim. Belki de denebilir ki belli nesnelerin sürekli birlikteliklerinin deneyiminden sonra şu şekilde akıl yürütmede bulunabiliriz. Böyle bir nesnenin her zaman

bir başka nesneyi ortaya çıkardığı görülmüştür. Eğer bir ortaya çıkarma gücü ile donatılmış olmasaydı bu sonuca sahip olması olanaksız olurdu. Güç zorunlu olarak sonucu içerir; öyleyse bir nesnenin var oluşundan ona her zamana eşlik edenin var oluşunu çıkarmak konusunda haklı bir temellendirme vardır. Geçmiş üretim bir gücü içerir. Güç de yeni bir üretimi; bu durumda yeni üretim güçten ve geçmiş üretimden çıkarsadığımız şeydir.

Eğer daha önce yapmış olduğum, *ortaya çıkarma* tasarımının *nedensellik* tasarımıyla aynı şey olduğu ve hiçbir varoluşun kesin ve tanıtılı olarak bir başka nesnede bir güce işaret etmediği gözlemlerinden yararlanmak isteseydim ya da *güç* ve *etkililik*ten oluşturduğumuz tasarım ile ilgili olarak daha sonra belirtme fırsatını bulacak olduklarımı önceden söylemek uygun düşseydi, bu akıl yürütmenin zayıflığını göstermek benim için kolay olurdu. Fakat böyle bir ilerleme yöntemi, bir bölümünü bir diğer bölümüne bağımlı kılarak dizgemi zayıflatıyor görünebileceği ya da akıl yürütmemde bir karışıklığa yol açabileceği için, şimdiki iddialarımı böyle bir yardım olmaksızın desteklemeye çabalayacağım.

Bu yüzden, bir nesnenin herhangi bir durumda bir başka nesne tarafından ortaya çıkarılmasının bir gücü imlediği ve bu gücün sonucuyla bağlantılı olduğu bir an için kabul edilsin. Ancak gücün nedenin duyulur niteliklerinde yatmadığı daha şimdiden ispatlandığına ve bize sunulan duyulur niteliklerden başka hiçbir şey bulunmadığına göre, sorarım: Niçin öteki durumlarda salt bu niteliklerin görünüşünden yola çıkarak aynı gücün var olduğunu kabul etmeye devam ediyorsunuz? Geçmiş deneyime başvurmanız bu durumda hiçbir şeyi çözmez; en fazla yalnızca başka bir nesne üreten o nesnenin kendisinin tam o anda böyle bir güçle donatılı olduğunu ispatlayabilir ama hiçbir zaman aynı gücün aynı nesnede ya da duyulur nitelikler toplamında sürmesi gerektiğini ispatlayamaz; benzer bir gücün her zaman benzer duyulur niteliklere bağlı olduğunu ise hiç mi hiç ispatlayamaz. Dense ki aynı gücün aynı nesne ile birleşmiş olmayı sürdürdüğü ve benzer nesnelerin benzer güçlerle donatılı olduğu konusunda deneyimimiz vardır; o zaman sorumu yenilerim: *Niçin bu deneyimden yola çıkarak deneyimini edinmiş olduğumuz o geçmiş durumların ötesine geçen bir vargı oluştururuz?* Bu soruyu önceki ile aynı şekilde yanıtlarsanız, yanıtınız aynı türden yeni bir soruya daha yol açar ve hatta bu sonsuza dek böyle sürer; bu da önceki akıl yürütmenin haklı bir temeli olmadığını açıkça ispatlar.

Böylece hem aklımız bizi neden-sonuçların *en son bağlantısını* ortaya koymada başarısızlığa uğratar, hem de deneyimin bizi bunların *sürekli birlikteliği* konusunda bilgilendirmesinden sonra bile, niçin o deneyimi, gözlediğimiz o belirli durumların ötesine genişletmemiz gerektiği konusunda aklımız yardımıyla doyum bulamayız. Deneyimini edinmiş olduğumuz nesneler ile keşif gücümüzün ötesinde kalanlar arasında bir benzerlik olması gerektiğini varsayarsanız, ama bunu hiçbir zaman ispatlayamayız.

Bir nesneden bir başka nesneye geçmemizi, ortada bizi bu geçişe zorlayan bir neden olmasa da, sağlayan belirli ilişkilere dikkat çekmiştik; şunu bir genel ilke olarak saptayabiliriz: Zihin ne zaman bir neden olmaksızın sürekli

ve birörmek bir geçiş yapıyorsa, bu ilişkiler tarafından etkilenir. Önümüzdeki durum da tam olarak budur. Akıl, deneyimden ve bunların tüm geçmiş durumlardaki sürekli birlikteliklerinin gözleminden yardım alsa da, bize hiçbir zaman bir nesnenin bir başka nesneyle olan bağlantısını gösteremez. Öyleyse zihin bir nesnenin tasarımından ya da izleniminden bir başkasının tasarımına ya da inancına geçtiği zaman, akıl tarafından değil bu nesnelerin tasarımlarını çağrıştıran ve onları imgelemde birleştiren belirli ilkeler tarafından belirlenir. Düşlemde, tasarımların, nesnelerin anlıkla taşıyor göründüklerinden daha öte bir birlikleri olmasaydı, hiçbir zaman nedenlerden sonuçlara çıkarsama yapamaz, herhangi bir olguya da inanç duyamazdık. Öyleyse çıkarım yalnızca tasarımların birliğine bağlıdır.

Tasarımlar arasındaki birlik ilkelerini üç genel ilkeye indirgeyerek ileri sürmüştüm ki bir nesnenin tasarımı ya da izlenimi doğal olarak ona benzer, onunla bitişik ya da bağlantılı olan başka bir nesnenin tasarımını getirir. Bu ilkelerin tasarımlar arasındaki bir birliğin *yanılmaz* veya *biricik* nedenleri olmadığını kabul ediyorum. Yanılmaz nedenler değildirler. Çünkü biri, daha öteye bakmadan bir süre boyunca dikkatini tek bir nesneye verebilir. Biricik neden de değildirler. Çünkü düşünmenin, nesneleri arasında ilerlerken açıkça çok düzensiz bir hareketi vardır; herhangi bir kesin yöntem ya da düzen olmaksızın, gökten yere, yaratılışın bir ucundan öbür ucuna sıçrayabilir. Ancak bu üç ilişkideki zayıflığı ve imgelemdeki bu düzensizliği kabul etsem de gene de şunu ileri sürerim: Tasarımları bir araya getiren biricik *genel* ilkeler benzerlik, bitişiklik ve nedenselliktir.

Aslında tasarımlar arasında bir birlik ilkesi vardır; bu ilke ilk bakışta bunların herhangi birinden farklı sayılabilir ama sonunda bu ilkenin de aynı kaynağa dayandığını görürüz. Herhangi bir nesne türünün her bireyinin deneyim yoluyla bir başka türün bir bireyi ile sürekli olarak birleştiği bulursak, her iki türün herhangi bir yeni bireyinin ortaya çıkışı, düşünmeyi doğal olarak, her zaman kendisine eşlik edene götürür. Bu nedenle, öyle bir belirli tasarım genel olarak öyle bir belirli sözcüğe bağlandığından, karşılık düşen tasarımı üretmek için o sözcüğün işitilmesinden başka bir şeye gerek yoktur; zihnin en son çabaları yoluyla bile o geçişi önlemesi pek olanaklı değildir. Bu durumda öyle bir belirli sesi işittikten sonra herhangi bir geçmiş deneyimi düşünmemiz ve hangi tasarımın genellikle ses ile bağlantılandığını irdelememiz mutlak anlamda zorunlu değildir. İmgelemen kendisi bu düşünmenin yerine geçer; imgelem sözcükten tasarıma geçmeye öyle alışık ki birinin işitilmesi ile diğerinin tasarımlanması arasına bir anlık bir gecikme bile sokmaz.

Ancak bunun tasarımlar arasındaki çağrışımın doğru bir ilkesi olduğunu kabul etmeme karşın, bu ilkenin neden-sonuç tasarımları arasındaki ilke ile birebir aynı olduğunu ve o ilişkiden yola çıkarak yaptığımız tüm akıl yürütmelerimizin özsel bir parçası olduğunu ileri sürüyorum. *Her zaman* birbirine *bağlı olan* ve tüm geçmiş durumlarda ayrılmaz oldukları görülmüş olan belirli nesnelerinkilerin dışında hiçbir neden-sonuç kavramımız yoktur. Bir-

likteliğin sebebine giremeyiz. Yalnızca birlikteliğin kendisini gözler ve her zaman nesnelerin sürekli birliktelik sayesinde imgelemde bir birlik elde ettiklerini buluruz. Birinin izlenimi bize sunulduğunda, hemen, ona her zaman eşlik edenin bir tasarımını oluştururuz; dolayısıyla da bir görüşün veya inancın tanımının bir bölümü olarak, onun, *ortada olan bir izlenim ile ilişkili ya da çağrışımlı bir tasarım* olduğunu saptayabiliriz.

Nedensellik, böylelikle, bitişiklik, ardışıklık ve sürekli birliktelik içeren *felsefi* bir ilişki olsa da, bir yere kadar yalnızca *doğal* bir ilişkidir ve üzerine akıl yürütebildiğimiz ya da kendisinden herhangi bir çıkarım yapabildiğimiz tasarımlarımız arasında bir birlik üretir.

7. Kısım

Tasarımın ya da İnancın İçyapısı

Bir nesnenin tasarımı ona olan inancın özsel bir parçasıdır, ama bütünü değil. İnanmadığımız birçok şeyi tasarımlarız. Öyleyse gelin, inancın içyapısını ya da kabul ettiğimiz tasarımların niteliklerini tam olarak ortaya çıkarmak için aşağıdaki değerlendirmeleri inceleyelim.

Açıktır ki neden-sonuçtan yola çıkılarak yapılan tüm akıl yürütmeler olgu ile, diğer bir ifadeyle, nesnelerin ya da nesnelerin niteliklerinin varoluşu ile ilgili vargılarda sonlanır. Yine açıktır ki varoluş tasarımı herhangi bir nesnenin tasarımından farklı bir şey değildir ve herhangi bir şeyin basit tasarımından sonra onu varolan olarak tasarımladığımızda, gerçekte ilk tasarımımız üzerinde herhangi bir ekleme ya da değişiklik yapmış olmayız. Böylece Tanrı vardır dediğimizde, yalnızca bize temsil edildiği biçimiyle böyle bir varlığın tasarımını oluştururuz; nitekim ona yüklediğimiz varoluş, onun diğer niteliklerinin tasarımlarıyla birleştirdiğimiz ve yine onlardan ayırabileceğimiz ve ayırt edebileceğimiz belirli bir tasarım tarafından kavranmaz. Ancak, daha ileri gidiyor ve bir nesnenin varoluşunu tasarımlamamızın onun basit tasarımına bir ek olmadığını ileri sürmekle kalmayıp, varoluşa inancın nesnenin tasarımını oluşturan tasarımlara hiçbir yeni tasarım eklemeyeceğini ileri sürüyorum. Tanrıyı düşündüğüm, onu var olan olarak düşündüğüm ve ona var olan olarak inandığım zaman ona ilişkin tasarımı ne artar ne de azalır. Ancak bir nesnenin varoluşunun basit tasarımı ile ona inanç arasında büyük bir fark olduğu açıkken ve bu fark tasarımladığımız tasarımların parçalarında ya da bileşiminde yatmazken, buradan nesnenin varoluşunun onu tasarımlayış *biçimimizde* yatıyor olması gerektiği sonucu çıkar.

Varsayalım ki yanımda *Sezar yatağında öldü, güümüştür kurşundan daha kolay eriyebilir ya da cıva altından daha ağırdır* gibi katılmadığım önermeleri ileri süren biri olsun; açıktır ki inanmayışıma karşın söylemek istediğini açıkça anlarım ve onun oluşturduğu tüm tasarımlarla aynı tasarımları oluştururum. İmgelemim onunkilerle aynı güçlerle donatılıdır; kaldı ki benim tasarımlayamayacağım bir tasarımı tasarımlaması olanaksızdır ya da benim bir araya getiremeyeceğim tasarımları bir araya getirebilmesi. Öyleyse sorarım: Her-

hangi bir önermeye inanma ya da inanmama arasındaki fark nereden kaynaklanır? Yanıt, görü ya da tanıtlama yoluyla doğrulanan önermeler açısından kolaydır. Bu durumda onaylayan kimse tasarımları önermeye göre kavramakla kalmaz, zorunlu olarak onları ya doğrudan ya da başka tasarımların araya girmesi gibi belirli bir yolla kavramaya belirlenir. Saçma olan anlaşılmazdır; ayrıca imgelemin tanıtlamaya aykırı olan bir şeyi kavraması olanaksızdır. Ancak, nedensellikten hareketle yapılan ve olgularla ilgili olan akıl yürütmelerde bu mutlak zorunluluk yer alamadığından ve imgelem sorunun her iki tarafını da kavramakta özgür olduğundan sorumu sürdürürüm: *İnanç ile inançsızlık arasındaki fark nereden kaynaklanır?* Çünkü her iki durumda da tasarımın kavranması eşit ölçüde olanaklı ve gereklidir.

İleri sürdüğünüz bir önermeyi kabul etmeyen bir kimsenin, nesneyi sizinle aynı şekilde kavradıktan sonra, onu hemen farklı bir şekilde kavradığını ve ona ilişkin farklı tasarımlar taşıdığını söylemek doyurucu bir yanıt olmayacaktır. Bu yanıt, herhangi bir yanlışlık içerdiğinden değil, doğruyu tümüyle ortaya koymadığı için doyurucu değildir. Herhangi bir kimseye katılmadığımız tüm durumlarda sorunun her iki tarafını da kavradığımız itiraf edilir; ama yalnızca bir yanına inanabileceğimiz için bunu açıkça şu izler: İnanç, onayladığımız kavrayış ile onaylamadığımız kavrayış arasında belirli bir fark meydana getirmelidir. Tasarımlarımızı yüzlerce değişik biçimde birbirine katabilir, birleştirebilir, ayırabilir, düzenleyebilir ve değiştirebiliriz; ama bu farklı durumlardan birini belirleyen bir ilke ortaya çıkıncaya dek gerçekte hiçbir görüşümüz yoktur ve bu ilke, açıkça önceki tasarımlarımıza hiçbir eklemede bulunmadığı için, yalnızca onları kavrayış biçimimizi değiştirebilir.

Zihnin tüm algıları iki türdür: izlenimler ve tasarımlar. Bunlar birbirlerinden yalnızca farklı kuvvet ve canlılık derecelerinde ayrılırlar. Tasarımlarımız izlenimlerimizden kopyalanmıştır ve onları tüm parçalarında temsil ederler. Belirli bir nesnenin tasarımını herhangi bir şekilde değiştireceğiniz zaman, yalnızca kuvvet ve canlılığı artırabilir ya da azaltabilirsiniz. Eğer üzerinde başka herhangi bir değişiklik yaparsanız, farklı bir nesneyi ya da izlenimi temsil eder. Aynı durum renkler için de geçerlidir. Bir rengin belirli bir tonu başka herhangi bir değişiklik olmaksızın yeni bir canlılık ya da parlaklık derecesi kazanabilir. Ancak başka herhangi bir değişiklik meydana getirdiğimizde bu artık aynı ton ya da renk değildir. Öyle ki, inanç herhangi bir nesneyi kavrayış biçimimizi değiştirmekten başka bir şey yapmadığı için, ancak tasarımlarımıza ek bir kuvvet ve canlılık kazandırabilir. Öyleyse bir görüş ya da inanç en doğru şekilde ORTADA OLAN BİR İZLENİM İLE İLİŞKİLİ YA DA ÇAĞRIŞIMLI OLAN CANLI BİR TASARIM¹⁷ olarak ta-

¹⁷ Burada, okullarda sık sık zihinlere işlenerek bir tür yerleşik ilke haline gelen ve tüm mantıkçılar tarafından evrensel olarak kabul gören çok önemli bir yanılgıyı gözleme fırsatından yararlanabiliriz. Bu yanılgı anlığın edimlerinin kabaca *kavrama*, *yargı* ve *akıl yürütme* olarak bölünmesinden ve bunlara verdiğimiz tanımlardan ileri

nımlanabilir.

Bizi bu vargıya götüren kanıtlamaların satırbaşları şunlardır. Bir nesnenin varoluşunu başka nesnelerin varoluşundan çıkarsadığımız zaman, belli bir nesne, akıl yürütmelerimizin temeli olabilmek için her zaman ya belleğimize ya da duyularımıza sunulmuş olmalıdır; çünkü zihin kendi çıkarsamaları ile *sonsuz* dek işleyemez. Akıl hiçbir zaman herhangi bir nesnenin varoluşunun bir başka nesnenin varoluşunu içerdiği konusunda bizi tatmin edemez; öyle ki bir nesnenin izleniminden bir başka nesnenin tasarımına ya da inancına geçtiğimiz zaman, akıl değil alışkanlık veya bir çağrışım ilkesi tarafından belirleniriz. Ancak inanç yalın bir tasarımdan biraz daha çoğudur. Bir tasarımı oluşturmanın belirli bir yoludur; aynı tasarım ancak kuvvet ve canlılık derecelerindeki bir değişme yoluyla değişebileceği için, bütünü ele aldığımızda bundan şu çıkar: İnanç, önceki tanıma göre, ortada olan bir izlenimin bir ilişkisi tarafından üretilen canlı bir tasarımdır.

Bu tanımın, herkesin duygu ve deneyimine bütünüyle uygun olduğu da fark edilecektir. Hiçbir şey, kabul etmediğimiz tasarımların, bir hayalperesttin savruk hülyalarından daha güçlü, sağlam ve canlı olduklarından daha açık değildir. Eğer bir kimse bir kitabı romans olarak, bir başkası ise doğru bir tarih olarak okumaya başlarsa, aynı tasarımları alırlar ve bunu aynı düzen içinde gerçekleştirirler; nitekim birinin inançsızlığı, ötekinin de inancı,

gelir. Kavrama, bir ya da daha çok tasarımın basitçe gözden geçirilmesi; yargı, farklı tasarımları ayırma ya da birleştirme; akıl yürütme ise, farklı tasarımları onların birbirleriyle olan benzerliklerini ortaya koyan öteki tasarımların araya girmesiyle ayırma ya da birleştirme şeklinde tanımlanır. Ancak bu ayırımlar ve tanımlar çok çok önemli noktalarda hatalar içerir. *İlkin*, 'Oluşturduğumuz her yargıda iki farklı tasarımı birleştiririz.' ifadesi doğru olmaktan çok uzaktır, çünkü *Yaradan vardır* önermesinde ya da varoluşu ilgilendiren diğer tüm önermelerde varoluş tasarımı, nesnenin tasarımıyla birleştirdiğimiz ve bu birleşmeyle bileşik bir tasarım oluşturabilen ayrı bir tasarım değildir. *İkinci olarak*, böylelikle tek bir tasarım içeren bir önerme oluşturabileceğimiz için, iki tasarımdan daha çoğunu kullanmaksızın ve bu ikisi arasında aracı olacak bir üçüncü tasarıma başvurmaya gerek kalmadan akıl yürütmemizi kullanabiliriz. Bir nedeni dolaysızca sonucundan çıkarsarız; bu çıkarsama doğru bir akıl yürütme türü olmakla kalmaz, aynı zamanda diğer hepsinden daha güçlü ve iki uç arasında bağlantı kurmak için araya başka bir tasarım yerleştirdiğimiz zamankinden de daha inandırıcıdır. Anlağın bu üç edimine ilişkin genel olarak ileri sürebileceğimiz şey doğru bir bakış açısıyla incelendiklerinde bu üçünün de birincide birleştikleri ve yalnızca nesnelerimizi kavrayışımızın çeşitli yolları olduklarıdır. İster bir ister birkaç nesneyi düşünelim, ister bu nesneler üzerinde duralım ister bunlardan diğerlerine geçelim ve bu nesneleri hangi biçim ya da düzende incelersek inceleyelim, zihnin edimi basit bir kavrayışın ötesine geçmez; bu durumda göze çarpan biricik fark, inancı kavrayışla birleştirdiğimiz ve kavradığımız şeye inandığımız zaman ortaya çıkar. Zihnin bu edimi hiçbir felsefeci tarafından açıklanmamıştır; öyleyse bu konudaki varsayımımı öne sürmekte, yani bu edimin yalnızca, herhangi bir tasarımın güçlü ve dengeli bir kavranışı olduğunu ve böylelikle bir ölçüde dolaysız bir izlenime yaklaştığını söylemekte özgürümdür.

yazarlarına tam olarak aynı anlamı yüklemelerinin önüne geçmez. Yazarın tanıklığı okuyucunun üzerinde aynı etkiyi taşımasa da, sözleri her ikisinde de aynı tasarımları meydana getirir. Yazar tüm olaylarla ilgili olarak daha canlı bir kavrayışa sahiptir. Kişilerin kaygılarına daha derinden girer; eylemlerini, kişiliklerini, dostluk ve düşmanlıklarını resmeder; hatta özellikle rinden, davranışlarından ve kişiliklerinden bir fikir edinecek denli ileri gider. Oysa yazarın tanıklığını güvenilir bulmayan okurda, tüm bu özelliklerin daha soluk ve dağınık bir tasarımı vardır ve okur eserin biçimi ve yaratıcılığı dışında, onda çok az eğlenecek yan bulabilir.

8. Kısım

İnancın Nedenleri

Böylece inancın içyapısını açıkladıktan ve ortada olan bir izlenim ile ilişkili canlı bir tasarıma dayandığını gösterdikten sonra, şimdi de hangi ilkelere türediğini ve tasarıma canlılık veren şeyin ne olduğunu irdelemeye geçelim.

Şunu insan doğası biliminde genel bir ilke olarak istekle ortaya koyardım: *Herhangi bir izlenim, bize sunulduğunda, zihni onunla ilgili tasarımlara götürmekle kalmaz, benzer şekilde bu tasarımlara kuvvet ve canlılığının bir payını da iletir.* Zihnin tüm işlemleri büyük ölçüde, onları yerine getirirken bulunduğu duruma bağlıdır ve canıkların az ya da çok etkin ve dikkatin az ya da çok yöneltilmiş olmasına göre, eylem de her zaman az ya da çok dinç ve canlı olacaktır. Öyleyse düşünme yetisini etkinleştirip canlandıran bir nesne sunulduğunda, zihnin ilgili olduğu her eylem, o durum sürdükçe, daha güçlü ve canlı olacaktır. İmdi açıktır ki durumun sürekliliği bütünüyle zihnin kullandığı nesnelere bağlıdır ve yeni bir nesne doğal olarak canıklara yeni bir yön verir ve durumu değiştirir; öte yandan zihin sürekli olarak aynı nokta üzerinde durduğunda ya da kolayca ve farkına varılmadan ilgili nesneler boyunca ilerlediğindeyse durum çok daha uzun bir süre devam eder. Bu yüzden zihin, ortada olan bir izlenim tarafından bir kez canlandırıldığında, birinin durumunun doğal bir şekilde ötekine geçmesiyle, ilgili nesnelerin daha canlı bir tasarımını oluşturmaya devam eder. Nesnelerin değişmesi öyle kolaydır ki zihin güçlkle bunun farkına varır; ama ortada olan izlenimden kazandığı tüm güç ve canlılıkla kendini ilgili nesnelerin kavrayışına verir.

Eğer ilişkinin yapısını ve ona özsel olan geçiş kolaylığını incelerken bu görüngünün gerçekliği konusunda tatmin olmuşsak, pek ala. Ancak böyle sine önemli bir ilkeyi ispatlamak konusunda başlıca güvenimi deneyime yönelttiğimi itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdiki amacımızla ilgili ilk deneyimiz açısından şunu belirtebiliriz: Burada olmayan bir arkadaşımızın resmini gördüğümüzde, ona ilişkin tasarımımızın *benzerlik* tarafından canlandırıldığı açıktır ve bu tasarımın yol açtığı her tutku, ister sevinç isterse üzüntü olsun, yeni bir kuvvet ve dinçlik kazanır. Bu etkiyi üretirken bir ilişki ve ortada olan bir izlenim birlikte hareket ederler. Resimle arkadaşımız arasında bir benzerlik olmadığında ya da en azından buna niyetlenilmediğinde resim,

düşünme yetimizi arkadaşımıza götürmez bile; hem kişi hem de resim ortada olmadığında zihin, birinin düşüncesinden ötekinin düşüncesine geçebilse de, bu geçişin, tasarımı canlandırmaktan çok zayıflattığını duyumsar. Önümüze konduğunda bir arkadaşımızın resmini görmekten haz duyarız; ama bu resim ortadan kaldırıldığında eşit ölçüde uzak ve bulanık olan bir imge üzerine düşünmektense onu doğrudan doğruya düşünmeyi yeğleriz.

Katolik dininin törenleri de aynı yapıda deneyler olarak görülebilir. O tuhaf boşanaca bağlı olanlar, yüzlerine vurulan maskaralıkların özrü olarak genellikle bağlılıklarını canlandırmak ve coşkularını artırmak konusunda o dışsal hareketlerin, tavırların ve eylemlerin yararlı etkilerini duyduklarını, bunlar olmazsa ve bütünüyle uzak ve maddi nesnelere yönelirlerse, inanç ve coşkunluklarının söneceğini söylerler. İnancımızın nesnelerini, der Katolikler, duyulur simge ve imgelerde ortaya koyarız ve bu simgelerin doğrudan sunulduğu yoluyla onları kendimize, salt zihinsel bir görüş ve tefekkür yoluyla yapabileceğimizden daha yakın kılarız. Duyulur nesnelerin düşlem üzerinde her zaman diğerlerinden daha büyük etkileri vardır ve bu etkiyi ilgili oldukları ve benzedikleri tasarımlara kolayca iletirler. Ben de bu uygulamalardan ve bu akıl yürütmeden yalnızca şunu çıkarıyorum: Benzerliğin tasarımı canlandırmadaki etkisi çok yaygındır ve her durumda benzerlik ile ortada olan bir izlenimin birlikte hareket etmesi gerektiğine göre, elimizde önceki ilkenin gerçekliğini ispatlayacak çok sayıda deney vardır.

Benzerliğin olduğu gibi *bitişikliğin* etkilerini incelerken de farklı türdeki diğer şeylerle bu deneylere güç katabiliriz. Açıktır ki, uzaklık her tasarımın gücünü azaltır ve bir nesneye yaklaştığımızda o nesne, kendini duyulara göstermese de, zihin üzerinde, dolaysız bir izlenimi taklit eden bir etki ile işler. Herhangi bir nesne üzerine düşünmek ona bitişik olanı kolayca zihne götürür; ama yalnızca bir nesnenin gerçek olarak ortada olması onu daha kuvvetli bir canlılıkla iletir. Evimden birkaç mil ötedeysen, onunla ilgili her şeyi evden iki yüz liga uzakta olduğum zamankinden çok daha yakın bir şekilde duyumsarım; ancak yine de o uzaklıkta bile arkadaşlarımla ve ailemin yakınlarındaki herhangi bir şeyi düşünmek doğal olarak onların bir tasarımını üretir. Fakat bu ikinci durumda, zihnin her iki nesnesi de birer tasarımdır; aralarında kolay bir geçiş olmasına karşın, dolaysız bir izlenimin eksikliği nedeniyle, tek başına bu geçiş tasarımlardan herhangi birine daha üstün bir canlılık veremeyecektir.

Hiç kimse nedenselliğin öteki iki ilişki olan benzerlik ve bitişiklikle aynı etkiye sahip olduğundan kuşku duymaz. Batıl inançlı kimseler azizlerin ve kutsal insanların geride bıraktıklarını çok severler; bunu bağlılıklarını canlandırır ve öykünmek istedikleri örnek yaşantıların daha içten ve güçlü bir kavrayışını kazandırabilsin diye simgelerin ve imgelerin ardından gitmeleleriyle aynı nedenden ötürü yaparlar. İmdi açıktır ki, bir sofunun elde edebileceği en iyi hatıralardan biri bir azizin el emeği olacaktır; giysi ve mobilyaları bu bakış açısıyla incelersek, bu nesnelere sarılmalarının nedeni onları bir zamanlar azizin kullanmış, bunlara dokunmuş ve bunları hissetmiş olması-

dır; böylelikle bu şeyler eksik sonuçlar olarak değerlendirilecek ve azize azizin varlığının gerçekliğini öğrendiğimiz diğer her şeyden daha kısa bir sonuçlar zinciri yoluyla bağlı görülecektir. Bu görüngü ortada olan bir izlenimin bir nedensellik ilişkisi ile herhangi bir tasarımı canlandırabileceğini ve böylece önceki tanıma göre inanç ya da kabul üretebileceğini açıkça ispatlar.

Neden-sonuçtan hareketle yaptığımız akıl yürütmelerimizin bu örneği bu amaç için tek başına yeterli olacaksa, niçin ortada olan bir izlenimin düşlemin bir ilişkisi ya da geçişi ile herhangi bir tasarımı canlandırabileceğini ispatlamak için başka akıl yürütmeler arama ihtiyacı duyalım ki? Açıktır ki inandığımız her olgunun bir tasarımını taşımamız gerekir. Yine açıktır ki inanç tasarıma fazladan bir şey eklemeyiz, yalnızca onu kavrama yolumuzu değiştirir ve tasarımı daha güçlü ve canlı kılar. İlişkinin etkisi ile ilgili olan şimdiki vargımız tüm bu adımların doğrudan sonucudur ve nitekim her adım bana güvenli ve yanılmaz görünür. Zihnin bu işlemine ortada olan bir izlenim, canlı bir tasarım ve düşleminde izlenim ile tasarım arasındaki bir ilişki veya çağrışımdan başka hiçbir şey girmez; böylece hiçbir yanlışlık kuşku olamaz.

Bütün bu meseleyi daha iyi bir şekilde açığa kavuşturabilmek için bunu doğa felsefesinde deneyim ve gözlem yoluyla belirlememiz gereken bir soru olarak görelim. Kendisinden belirli bir vargı çıkardığım bir nesnenin sunulduğunu ve kendi adıma inandığım ya da kabul ettiğim söylenen tasarımlar oluşturduğumu varsayıyorum. Burada açıktır ki, duyularıma sunulan nesnenin ve varoluşunu akıl yürütme yoluyla çıkarsadığım diğer nesnenin birbirlerini özel güç ya da nitelikleri ile ne denli etkiledikleri düşünülürse düşünölsün, gene de şimdi incelediğimiz inanç görüngüsü yalnızca içsel olduğu için, tamamen bilinmez olan bu güç ve niteliklerin o nesneyi üretmede hiçbir payları olamaz. Tasarımın ve ona eşlik eden inancın doğru ve gerçek nedeni olarak görülecek olan şey ortada olan izlenimdir. Öyleyse deneyler yoluyla onun böylesine olağanüstü bir sonuç üretebilmesini sağlayan özel niteliklerini saptamaya çalışmalıyız.

Öyleyse ilkin şunu belirtiyorum: Ortada olan izlenim bu sonuca kendi asıl gücü ve etkililiği sayesinde sahip değildir; ayrıca tekil bir algı olarak kendi başına değerlendirildiğinde, şimdiki anla sınırlıdır. İlk görünüşü üzerine kendisinden hiçbir vargı çıkaramayacağım bir izlenimin daha sonra olağan sonuçlarının deneyimini edindiğimde inancın temeli olabildiğini görürüm. Her durumda, aynı izlenimi geçmiş örneklerde gözlemiş olmalı ve onu sürekli bir başka izlenime bağlı bulmalıyız. Bu öyle çok deney tarafından doğrulanır ki en ufak bir kuşku bile yer bırakmaz.

İkinci bir gözlemden şu vargıyı çıkarıyorum: Ortada olan izlenime eşlik eden ve bir dizi geçmiş izlenim ve birliktelik tarafından üretilen inanç, diyorum ki, aklın ya da imgelemen herhangi yeni bir işlemi olmaksızın dolaysızca ortaya çıkar. Bundan emin olabilirim, çünkü böyle bir işlemin bilincinde değilimdir ve ayrıca nesnede nesnenin dayanabileceği hiçbir şey bulamam. İmdi herhangi bir yeni akıl yürütme ya da vargı olmaksızın geçmiş bir yinelemeden kaynaklanan her şeye ALIŞKANLIK dediğimiz için, ortada

olan herhangi bir izlenimden doğan tüm inancın yalnızca bu kaynaktan türemiş olduğunu kesin bir doğru olarak saptayabiliriz. İki izlenimin birbirine bağlandığını görmeye alıştığımızda, birinin görüntüsü ya da tasarımı bizi doğrudan ötekinin tasarımına götürür.

Bu konuda tam bir doyum elde ettikten sonra, alışkanlık yoluyla geçişin yanı sıra bu inanç görüngüsünün ortaya çıkışında başka bir şeyin daha gerekli olup olmadığını öğrenebilmek için bir üçüncü deneyler kümesine başvururum. Bu nedenle, ilk izlenimi tasarım haline getirir ve şunu gözlemleirim: Bağlılaştık tasarıma alışkanlık yoluyla geçiş varlığını sürdürse de gerçekte hiçbir inanç ya da inandırma yoktur. O zaman ortada olan bir izlenim bütün bu işlemler için mutlak gereklidir; bundan sonra bir izlenimi bir tasarım ile karşılaştırdığım ve aralarındaki tek farkın canlılık ve kuvvet derecelerinden oluştuğunu bulduğum zaman genel olarak şöyle bir sonuca ulaşıyorum: İnanç, bir tasarımın, ortada olan bir izlenim ile ilişkisinden kaynaklanan daha canlı ve yoğun bir kavranışıdır.

Bu yüzden tüm olası akıl yürütmeler bir çeşit duyumdan başka bir şey değildir. Yalnızca şiir ve müzikte değil, benzer olarak felsefede de beğeni ve duygularımızın peşinden gitmeliyiz. Herhangi bir ilkeye inandığımda, inandığım şey yalnızca, üzerimde daha güçlü bir etkiye sahip olan bir tasarımdır. Bir grup kanıtlama yerine bir başka grup kanıtlamayı yeğlediğim zaman yalnızca etkilerinin üstünlüğü ile ilgili olan duygularımla karar vermiş olurum. Nesnelerin birlikte hiçbir saptanabilir bağlantıları yoktur; nitekim bir nesnenin ortaya çıkışından bir başka nesnenin varoluşunu çıkarsamamızı sağlayan ilke imgelem üzerinde işleyen alışkanlıktan başka bir şey değildir.

Burada belirtmeye değer ki, neden-sonuç ile ilgili tüm yargılarımıza dayanak olan geçmiş deneyimler, zihnimizde hiçbir zaman farkına varamayacağımız ve hatta belli bir ölçüde bilemeyeceğimiz kadar duyumsanmaz bir şekilde işleyebilir. Bir kimse, yolculuğu esnasında yolu üzerinde bir nehir olduğunu gördüğünde, daha ileri gitmesinin sonuçlarını öngörür; bu sonuçlara ilişkin bilgi kendisine, kendisini neden-sonuçların bu şekildeki kesin birliktelikleri konusunda haberdar eden geçmiş deneyimler yoluyla iletilir. Ancak bu durum karşısında herhangi bir geçmiş deneyimi düşündüğünü ve suyun canlı bedenler üzerindeki etkilerini bulmak için görmüş ya da işitmiş olduğu örnekleri hatırladığını düşünebilir miyiz? Hiç kuşkusuz hayır; akıl yürütürkenki ilerleyiş yolu yöntemi bu değildir. Batma tasarımı su tasarımıyla, boğulma tasarımı da batma tasarımıyla öyle yakından bağlantılıdır ki zihin geçişi belleğin yardımı olmaksızın yapar. Alışkanlık biz daha düşünme için zaman bulamamışken işler. Nesneler öyle ayrılmaz görünürler ki birinden ötekine geçerken araya bir anlık bir gecikme bile sokmayız. Ancak bu geçiş tasarımlar arasındaki birincil bağlantıdan değil de deneyimden ileri geldiği için zorunlu olarak kabul etmeliyiz ki deneyim gizli bir işlem yoluyla ve bir kez bile düşünülmüş olmaksızın neden-sonuçlara ilişkin bir inanç üretebilir. Bu, *zihnin hiçbir deneyimlerini edinmediğimiz durumlar zorunlu olarak deneyimlerini edindiğimiz durumlara benzemelidir* ilkesine akıl yürütme yoluyla inandırıldığını ileri sürmek konusundaki tüm gerekçeleri –eğer hala varsa–

ortadan kaldırır. Çünkü burada anlama yetisinin ya da imgelemen, geçmiş deneyimden, bu deneyimlere ilişkin herhangi bir ilke oluşturmaksızın, bu ilke üzerine akıl yürütmeksizin ve hatta bunlar üzerine düşünmeksizin de çıkarsamalar yapabildiğini görürüz.

Genel olarak belirtebiliriz ki, neden-sonuçların en yerleşik ve en birörnek birlikteliklerinde –örneğin yerçekiminin, itimin, katılığınkiler gibi– zihin hiçbir zaman görüşünü açıkça herhangi bir geçmiş deneyimi inceleme noktasına götürmez, ancak yine de nesnelerin daha seyrek ve olağan dışı olan öteki çağrışımlarında bu düşünme yoluyla alışkanlığa ve tasarımların geçişine yardımcı olabilir. Hatta kimi durumlarda düşünmenin, alışkanlık olmadan inancı ürettiğini buluruz; ya da daha doğru bir deyişle, düşünmenin *eğreti* ve *yapay* bir şekilde alışkanlığı ürettiğini buluruz. Ne demek istediğimi açıklayacağım. Açıktır ki yalnızca felsefede değil, gündelik yaşamda bile, belirli bir nedenin bilgisine tek bir deney vasıtasıyla ulaşabiliriz, yeter ki bu deney muhakeme ile ve tüm yabancı ve gereksiz koşullar özenle uzaklaştırıldıktan sonra yapılmış olsun. İmdi bu tür bir deneyin ardından, neden ya da sonuçtan birinin ortaya çıkmasından sonra zihin, bağlılaşığının varoluşu ile ilgili bir çıkarsama yapabileceği için ve alışkanlık hiçbir zaman tek bir durum tarafından kazanılamayacağından, inancın bu durumda alışkanlığın sonucu sayılamayacağı düşünülebilir. Ancak eğer burada yalnızca belirli bir sonucu olan tek bir deneyimizin olması gerekirken gene de bizi, *benzer nesneler benzer koşullarda her zaman benzer sonuçlar üreteceklerdir* ilkesine ikna edecek milyonlarcasının olduğunu düşünürsek, bu güçlük ortadan kalkacaktır; bu ilke kendini yeterli bir alışkanlık yoluyla yerleştirdiği için uygulanabileceği herhangi bir kanıya açıklık ve sağlamlık getirir. Tasarımların bağlantısı tek bir deneyden sonra alışkanlık haline gelmez ama bu bağlantı alışkısıl olan başka bir ilkenin kapsamındadır; bu da bizi varsayımımıza geri götürür. Tüm durumlarda deneyimimizi *açıkça* ya da *gizlice*, *doğrudan* ya da *dolaylı olarak* hiçbir deneyimini edinmediğimiz örneklerle aktarıyoruz.

Bu konuyu sonlandırmadan önce şunu belirtmem gerek: Zihnin işlemlerinden eksiksiz bir doğruluk ve kesinlikle söz etmek çok güçtür; çünkü günlük dil bunlar arasında nadiren çok ince ayrımlar yapmış ve birbirlerine yakından benzeyenlerin tümünü genellikle aynı terimle adlandırmıştır. Bu durum yazardaki bulanıklık ve karışıklığın neredeyse kaçınılmaz bir kaynağı olduğu için, sık sık okurda kendisinin hayal bile etmeyeceği kuşku ve itirazlara yol açabilir. Böylece bir görüşün ya da inancın *onunla ilgili ortada olan bir izlenimden türeyen güçlü ve canlı bir tasarımdan başka bir şey olmadığı* biçimindeki genel duruşum, *güçlü* ve *canlı* sözcüklerindeki küçük bir ikircimden ötürü şu itiraza meydan verebilir. Denebilir ki, yalnızca bir izlenim akıl yürütmeye neden olabilmekle kalmaz, bir tasarım da aynı etkide bulunabilir, özellikle de *tüm tasarımlarımız karşılıkları olan izlenimlerden türerler* biçimindeki ilkem göz önüne alındığında. Çünkü kendisine karşılık düşen izlenimi unuttuğum bir tasarımı şu anda oluşturduğumu varsayarsak, bu tasarımdan böyle bir izlenimin bir zamanlar varolduğu vargısını çıkarabilirim; bu yargıya inanç eşlik ettiği için de bu inancı oluşturan kuvvet ve canlılık

niteliklerinin nereden türetildikleri sorulabilir. Buna da kolayca *şimdiki tasarımdan* yanıtını verebilirim. Çünkü burada bu tasarım ortada olmayan herhangi bir nesnenin temsili olarak değil de zihindeki yakinen bilincinde olduğum ve gerçek bir algı olarak görüldüğü için, onunla ilişkili her şeye aynı niteliği verebilmelidir; bu nitelik de ister *sağlamlık* ister *katılık*, ister *kuvvet* isterse *dirilik* olarak adlandırılsın, zihnin o nesne üzerine düşünmesini sağlar ve ona nesnenin *şimdiki* varoluşu konusunda inanca verir. *Şimdiki* amacımız doğrultusunda tasarım burada bir izlenimin yerine geçer ve bütünüyle izlenimle aynı olur.

Aynı ilkeler gereğince tasarımın hatırlanışı, yani, bir tasarımın tasarımından ve onun imgelemin gevşek tasarımlarına oranla daha üstün olan kuvvet ve diriliğinden söz edilmesi bizi şaşırtmamalıdır. Geçmiş düşüncelerimizi düşünürken yalnızca düşünmekte olduğumuz nesneleri çiziktirmekle kalmaz, ayrıca herhangi bir tanım ya da betimlemesini vermenin olanaksız olduğu ama herkesin yeterince anladığı bir çeşit *je-ne-scai-quoi* (bilmem ne) olan, zihnin tefekkür halindeki eylemini de tasarımlarız. Bellek bunun bir tasarımını sunduğu ve bunu geçmiş olarak temsil ettiği zaman, bu tasarımın nasıl olup da hiçbir anısını taşımadığımız geçmiş bir tasarımı düşünürkenkinden daha büyük bir dinçlik ve sağlamlık taşıyabildiği kolayca kavranır.

Bundan sonra herkes bir izlenimin ve tasarımın tasarımını nasıl oluşturabileceğimizi ve bir izlenimin ve bir tasarımın varoluşuna nasıl inanabileceğimizi anlayacaktır.

9. Kısım

Diğer İlişkilerin ve Alışkanlıkların Sonuçları

Önceki kanıtlamalar ne denli inandırıcı görünseler de onlarla yetinmemeli, böylesi olağanüstü ve temel ilkeleri örnekleyebilme ve doğrulayabilme amacıyla yeni bakış açıları bulabilmek için konuyu baştan sona incelemeliyiz. Yeni herhangi bir varsayımı kabul etme konusunda ortaya konan titiz bir duraksama, felsefeciler açısından öyle övgüye değer bir eğilimdir ve bu eğilim hakikatin araştırılmasında öyle zorunludur ki, böyle titiz bir duraksama kendisine bağlı kalınmayı hak eder ve felsefecileri tatmin edebilecek her bir kanıtlamanın üretilmesini ve onları akıl yürütmelerinde durdurabilecek her bir itirazın da giderilmesini gerektirir.

Sık sık belirttiğim gibi, neden-sonucun yanı sıra, benzerlik ve birliktelik gibi ilişkilerin de düşüncenin çağrıştıracı ilkeleri olarak ve imgelemi bir tasarımdan bir başka tasarıma götürmeye yetenekli görülmeleri gerekir. Yine belirtmiştim ki, bu ilişkilerden herhangi biri tarafından bağlantılandırılan iki nesneden biri, doğrudan belleğe ya da duyulara sunulduğunda, zihin çağrışım ilkesi aracılığıyla o nesnenin bağlılaşığına götürülmekle kalmaz, ayrıca benzer şekilde o ilkenin ve ortada olan izlenimin birleşik işlemleri sayesinde onu ek bir kuvvet ve dinçlikle kavrar. Tüm bunları neden-sonuç ile ilgili yargılarımızın açılanmasını analogi yoluyla doğrulayabilmek için belirttim. Ancak bu kanıtlamanın kendisi belki de bana karşı çevrilebilir ve varsayımımın bir doğrulaması olmak yerine ona yönelik bir itiraz haline gelebilir.

Çünkü denebilir ki, eğer bu varsayımın tüm parçaları doğruysa, yani bu üç ilişki türü aynı ilkelerden türetiliyorsa; tasarımlarımızı kuvvetlendirme ve dirileştirmedeki sonuçları aynı ise ve inanç bir tasarımın daha kuvvetli ve diri bir tasarımından başka bir şey değilse, bunu şu izleyebilir: Zihninin o eylemi yalnızca neden-sonuç ilişkisinden değil, bitişiklik ve benzerlik ilişkilerinden de türetilmelidir. Oysa deneyim yoluyla bulduğumuz gibi, inanç yalnızca nedensellikten doğduğu için ve bu ilişki yoluyla bağlantılandırılmadıkları sürece bir nesneden bir başkasına hiçbir çıkarsama yapamayacağımızdan ötürü, bizi böyle güçlüklerle götüren bu akıl yürütmede bir hata olmalıdır vargısına ulaşabiliriz.

İtiraz budur; şimdi çözümünü irdeleyelim. Açıktır ki, belleğe sunulan ve dolaysız bir izlenime benzer bir dirilikle zihne çarpan şey, her ne olursa olsun, zihninin tüm işlemlerinde çok önemli bir yere sahip olmalı ve kendini imgelemenin salt yapıntılarından kolayca ayırıp üste çıkmalıdır. Belleğin bu izlenim ya da tasarımlarından, iç algımıza ya da duyularımıza sunulduğunu hatırladığımız her şeyi içine alan bir tür dizge oluştururuz; bu dizgenin ortada olan izlenimlerle birleştirilen her bir kısmına rahatlıkla *gerçeklik* diyebiliriz. Ancak zihin burada durmaz. Çünkü bu algılar dizgesinin yanı sıra, alışkanlık yoluyla –ya da isterseniz neden-sonuç ilişkisiyle diyelim– bağlantılandırılmış bir başka dizgenin var olduğunu bularak, zihin, bunların tasarımlarının irdelemesine geçer ve bir bakıma zorunlu olarak bu belirli tasarımları görmeye belirlendiğini ve bunu belirleyen alışkanlık ya da ilişkinin en küçük bir değişimi bile kabul etmediğini duyumsadığı için onları yeni bir dizge içinde biçimlendirir, ki bunu da benzer olarak *gerçeklikler* başlığı ile onurlandırır. Bu dizgelerin ilki belleğin ve duyuların nesnesidir; ikincisi yargının.

Dünyayı insanlarla dolduran ve bizi zaman ve yer açısından ortadan kaldırıldıklarında duyuların ve belleğin eriminin ötesinde kalan varoluşlarla tanıştıran ilke işte bu ikinci ilkedir. Onun aracılığıyla evreni imgelemimde resmeder ve dikkatimi evrenin dilediğim bir parçası üzerinde toplarım. Ne gördüğüm ne de hatırladığım ROMA kentinin bir tasarımını oluştururum; ama bu tasarım gezginlerin ve tarihçilerin söyleşilerinden ve kitaplarından kazanmış olduğumu hatırladığım türde izlenimlerle bağlantılıdır. Bu *Roma* tasarımını yerküre dediğim nesnenin tasarımında belli bir yere yerleştiririm. Onunla belirli bir hükümet, din ve görgülerin tasarımını birleştiririm. Geriye doğru bakar ve ilk kez kurulmasını; çeşitli devrimlerini, başarılarını ve talih-sizliklerini düşünürüm. Alışkanlıktan ve neden-sonuç ilişkisinden doğan kuvvetleri ve yerleşik düzenleri ile salt imgelem ürünü olan diğer tasarımlardan ayrılırlar da, tüm bunlar ve inandığım diğer her şey tasarımlardan başka bir şey değildir.

Bitişiklik ve benzerliğin etkisine gelince, diyebiliriz ki, eğer bitişik ve benzer nesne bu gerçeklikler dizgesi çerçevesinde ele alınırsa bu iki ilişkinin neden-sonuç ilişkisine yardım edeceği ve ilgili tasarımı imgeleme daha büyük bir güçle yerleştireceği konusunda hiçbir kuşku yoktur. Birazdan bunu daha etraflıca ele alacağım. Bu arada gözlemimi bir adım daha ileri götürüp

ilgili nesnenin salt uydurma olduğu yerde bile bu ilişkinin tasarımı dirileştirmeye ve etkisini artırmaya hizmet edeceğini ileri süreceğim. İmgelemimi güzel bir bağ ya da bahçenin görünüşü ile uyaran bir şair *Cennet* bahçelerinin güçlü bir betimlemesini oluşturma açısından hiç kuşkusuz daha yetkin olacaktır; tıpkı başka bir zaman uydurma bir bitişiklik yoluyla imgelemimi canlandırabilmesi ve düşlemi sayesinde kendini o muhteşem bölgelerin ortasına yerleştirebilmesi gibi.

Ancak benzerlik ve bitişiklik ilişkilerinin düşlem üzerinde bu şekilde etkili olmalarını bütünüyle dışlayamasam da şunu belirtebilirim ki tek başlarına oldukları zaman etkileri çok zayıf ve belirsizdir. Neden-sonuç ilişkisinin bizi herhangi bir gerçek varoluşa inandırmak için gerekli olması gibi, bu inandırma da başka ilişkilere güç vermek için gereklidir. Çünkü bir izlenimin ortaya çıkmasıyla, bir başka nesneyi imgelemekle kalmayıp, bir de, benzer bir keyfilikle ve salt iyi niyet ve zevkimizden, ona izlenimle ilgili belirli bir ilişki verdiğimiz zaman, bunun zihin üzerinde ancak küçük bir etkisi olabilir; ayrıca aynı izlenimin geri dönüşü üzerine aynı nesneyi onunla aynı ilişki içine yerleştirmeye belirlenmemizi gerektirecek bir sebep yoktur. Zihnin benzer ve bitişik bir nesne uydurması konusunda hiçbir şekilde bir zorunluluk yoktur; böyle bir şeyi uyduracak olursa, yine aynı şekilde hiçbir farklılık ya da değişiklik yapmaksızın kendini aynısıyla sınırlaması için de her zaman bir zorunluluk var denemez. Aslında böyle bir yapıntı öyle sebepsizdir ki, saf bir *hevesten* başka hiçbir şey zihni onu oluşturmaya belirleyemez; ayrıca sallantılı ve belirsiz olduğundan, bu ilkenin dikkate değer bir kuvvet ve süreklilikle işleyebilmesi olanaksızdır. Zihin değişimi öngörür ve önceden harekete geçer; hatta daha ilk örnekten başlayarak eylemlerinin gevşekliğini ve nesnelere olan desteğin zayıflığını duyumsar. Bu eksiklik her bir örnekte rahatlıkla fark edildiği için, hatırladığımız çeşitli örnekleri karşılaştırdığımız ve imgelemde uydurma bir benzerlik ve bitişiklikten doğan o anlık ışık çakışlarına güven duymaya karşı bir *genel kural* oluşturduğumuz zaman, deney ve gözlem yoluyla büyümeyi sürdürür.

Neden-sonuç ilişkisi tüm karşıt üstünlükleri taşır. Sunduğu nesneler sabit ve değiştirilmezdir. Belleğin izlenimleri hiçbir zaman önemli ölçüde değişmez ve her izlenim yanında, sağlam ve gerçek, kesin ve değişmez bir şey olarak imgelemde yerini alan belirli bir tasarım sürükler. Düşünce herhangi bir seçim ya da duraksama olmaksızın her zaman izlenimden tasarıma ve o belirli izlenimden o belirli tasarıma geçmeye belirlenir.

Ancak bu itirazları gidermekle yetinmeyerek, ondan şimdiki öğretinin bir kanıtını çıkarmaya çabalayacağım. Bitişiklik ve benzerlik nedenselliğin çok çok altında kalan sonuçlara sahiptir; yine de belli bir sonuç doğururlar ve bir konu hakkındaki kanıyı güçlendirip, bir tasarımın canlılığını artırırılar. Eğer bu, önceden gözlemlemiş olduklarımızın yanı sıra çeşitli yeni örneklerde de ispatlanabilirse, inancın ortada olan bir izlenimle ilişkili canlı bir tasarımdan başka bir şey olmadığı görüşünün önemsiz bir kanıtlama olmadığı kabul edilecektir.

Bitişiklik ile başlarsak, *Hıristiyanlar* arasında olduğu gibi *Muhammediler*

arasında da şu hep söylenegelmiştir: KUTSAL TOPRAKLAR'ı ya da MEKKE'yi görmüş olanlar bundan böyle inanç konusunda, o üstünlüğü elde etmemiş olanlardan daha bağlı ve ateşli olurlar. Belleği ona *Kızıl Deniz'in, Çöl'ün, Kudüs'ün ve Galile'nin* canlı birer imgesini sunan bir insan hiçbir zaman *Musa* tarafından ya da *İncil Yazarları* tarafından anlatılan mucizevî olaylardan kuşku duyamaz. Yerlerin canlı tasarımı, kolay bir geçişle, bitişiklik sayesinde onlarla ilişkili olduğu varsayılan olgulara geçer ve tasarımın canlılığını artırarak inancı artırır. Bu bahçe ve ırmakların hatırlanması, aynı nedenlerden dolayı, sıradan biri üzerinde yeni bir kanıtlama ile aynı etkiyi taşır.

Benzerlik açısından da buna yakın bir gözlem oluşturabiliriz. Şöyle demiştik: Ortada olan bir nesneden nesnenin ortada olmayan bir neden ya da sonucuna doğru oluşturduğumuz vargı hiçbir zaman o nesneyi tek başına ele aldığımızda gözlediğimiz bir niteliğe dayanmaz ya da diğer bir ifadeyle görüngüden neyin çıkacağını ya da onu neyin öncelediğini belirlemek, deneyimin dışında, olanaksızdır. Ancak bu tek başına herhangi bir kanıt gerektirmeyecek denli açık olsa da yine de kimi felsefeciler hareketin iletilmesini sağlayan görünür bir nedenin olduğunu ve akli başında bir insanın herhangi bir geçmiş gözleme başvurmaksızın bir cismin hareketini bir başka cismin darbesinden rahatlıkla çıkarsayabileceğini hayal etmişlerdir. Bu görüşün yanlış olduğu kolay bir ispatla ortaya çıkar. Çünkü eğer böyle bir çıkarsama yalnızca cisim, hareket ve darbe tasarımlarıyla yapılabiliyorsa, bu bir tanıt olmalı ve karşıt bir sayıltının mutlak olanaksızlığına işaret etmelidir. O zaman her sonuç, hareketin iletilmesinin yanı sıra biçimsel bir çelişkiyi içerir; bu durumda yalnızca varolabilmesi değil tasarımlanabilmesi de olanaksızdır. Ancak çok geçmeden, bir cismin bir başka cisme doğru hareket edip cisimle temas etmesinden sonra hemen durağanlaşmasının ya da geldiği çizgide geri dönmesinin ya da ortadan kaldırılmasının ya da dairesel veya eliptik hareketinin ve kısaca uğradığını varsaydığımız sonsuz sayıdaki diğer değişikliklerin açık ve tutarlı bir tasarımını oluşturarak, karşıtından doyum bulabiliriz. Bu sayıltıların tümü de tutarlı ve doğaldır; hareketin iletilmesinin yalnızca o sayıltılardan değil başka herhangi bir doğal sonuçtan da daha doğal ve tutarlı olduğunu imgelememizin sebebi neden-sonuç arasındaki *benzerlik* ilişkisine dayanır; bu ilişki burada deneyimle birleşmiştir ve nesneleri çok sıkı ve yakın bir şekilde birbirine bağlayarak, bizi nesnelerin mutlak olarak ayrılamaz olduklarını hayal etmeye götürür. Öyleyse benzerliğin deneyim ile aynı ya da koştur bir etkisi vardır ve deneyimin biricik dolaysız sonucu tasarımlarımızı çağrıştırmak olduğu için bunu şu izler: ortaya koyduğum varsayıma göre, inançlar tasarımların çağrışımından doğar.

Optik üzerine yazan yazarlar tarafından genel olarak kabul edildiği üzere, göz her zaman eşit sayıda fiziksel noktayı görür; dağın tepesinde duran bir insanın duyularına, en dar avluya ya da odaya kapatıldığı zamankinden daha büyük bir imge sunulmaz. İnsan bir tek deneyim yoluyla, imgenin kimi kendine özgü niteliklerinden nesnenin büyüklüğünü çıkarsar ve yargının bu çıkarsamasını başka durumlarda da sık sık olduğu gibi duyumla ka-

rıştırır. İmdi açıktır ki, yargının çıkarsaması burada sıradan akıl yürütmelerdekilerden çok daha canlıdır ve bir insanın, yüksek bir burnun tepesinde durduğunda gözleriyle elde ettiği imge, okyanusun engin erimini, yalnızca suların uğultusunu işitmekte olduğu zamankinden daha canlı bir şekilde kavramasını sağlar. Okyanusun görkemi ona daha belirgin bir haz verir, ki bu daha canlı bir tasarımın kanıtıdır; yargısını duyum ile karıştırır, ki bu da bir başka kanıttır. Ancak çıkarsama her iki durumda da eşit ölçüde kesin ve dolaysız olduğu için, tasarımımızın bir durumda diğerine oranla daha üstün olan canlılığı yalnızca şundan kaynaklanabilir: görme yetimizle çıkarsama yaparken, alışkanlık yoluyla gelen birlikteliğin yanı sıra, imge ile çıkarsadığımız nesne arasında da bir benzerlik vardır; bu benzerlik ilişkiyi güçlendirir ve izlenimin canlılığını daha kolay ve daha doğal bir hareketle ilişkili tasarıma iletir.

İnsan doğasının hiçbir zayıflığı genel olarak SAFDİLLİK dediğimiz şeyden, yani başkalarının tanıklığına çok kolay bir şekilde inanmaktan daha evrensel ve dikkat çekici değildir; bu zayıflık da doğal olarak benzerlik ilişkisiyle açıklanır. Herhangi bir olguyu insan tanıklığıyla aldığımızda, inancımız nedenlerden sonuçlara ve sonuçlardan nedenlere yaptığımız çıkarsamalar ile tam olarak aynı kökenden doğar; ayrıca insan doğasının yönetici güçleri ile ilgili *deneyimimizden* başka, bize insanların dürüstlükleri konusunda herhangi bir güvence verebilecek bir şey yoktur. Oysa deneyim, diğer tüm yargılar gibi bunun da doğru ölçünü olsa da, kendimizi nadiren tam anlamıyla deneyime göre ayarlarız; günlük deneyim ve gözleme ne denli aykırı olsalar da, hayaletler, büyüler, mucizelerle ilgili olanlar dâhil söylenen her şeye inanma konusunda ciddi bir yatkınlığa sahibizdir. Başkalarının söz ya da söylemlerinin zihinlerindeki belirli tasarımlarla yakın bir bağlantısı vardır; bu tasarımların da temsil ettikleri olgular ya da nesneler ile. Bu ikinci bağlantı genelde fazlaca önemsenir ve bizden, tasarımlar ve olgular arasındaki benzerliğin dışında başka hiçbir şeyden doğamayacak olan deneyimin haklı kıldığı şeylerin ötesinde kabul görür. Diğer sonuçlar nedenlerini yalnızca dolambaçlı bir şekilde ortaya koyarken insanların tanıklığı bunu doğrudan yapar; bu tanıklık sonuç olduğu gibi bir imge olarak da görülmelidir. Öyleyse çıkarsamalarımızı insan tanıklığından yaparken böylesine çabuk davranmamıza ve onunla ilgili yargılarımızda deneyim tarafından başka herhangi bir konu üzerinde olduğundan daha az güdülüyor olmamıza hayret etmemek gerekir.

Benzerlik nedensellik ile bir araya geldiğinde akıl yürütmelerimizi güçlendirdiği için, benzerliğin çok büyük ölçüde eksik oluşu da akıl yürütmeleri hemen hemen bütünüyle yok edebilir. Bunun, insanların başka durumlarda sergiledikleri kör bir safdillik gibi, dikkatli bir inançsızlık gösterdikleri gelecek bir durumla ilgili olarak, evrensel boyuttaki dikkatsizlik ve aptallıklarında çarpıcı bir örneği vardır. Aslında, çalışkan olanlar için hayret, dindar olanlar için ise pişmanlık meselesinin olması kadar, insanların büyük bir kısmının yaklaşan durumları açısından ne kadar ihmalkâr olduklarını gözleyebileceğimiz daha bariz bir örnek yoktur; yine bu sebepten ötürü, birçok

ünlü tanrıbilimci, sıradan insanların, resmi anlamda dinsiz olmamalarına karşın, gene de içten içe inançsız olduklarını ve ruhlarının sonsuzluğu konusunda inanca benzer hiçbir şey taşımadıklarını ileri sürmekten çekinmemiştir. Çünkü bir yanda din adamlarının sonsuzluğun önemi üzerine o kadar güzel sözlerle ortaya koydukları şeyleri irdeleyelim ve aynı zamanda şunu düşünelim: her ne kadar belagat meselesinde hesabımızı biraz abartarak ortaya koymamamız gerekse de, en güçlü sayıların bile bu konu karşısında sonsuz ölçüde aşağıda kaldıklarını kabul etmeliyiz; sonra da, öte yandan, insanların bu belirli noktadaki engin güvenlerine bakalım; sorarım, acaba bu insanlar gerçekten kendilerine aşılanmış olanlara ve kabul ettiklerini iddia ettikleri şeylere inanıyorlar mı? Yanıt açıktır ki, olumsuzdur. İnanç, zihnin alışkanlıktan doğan bir edimi olduğu için, benzerlik yokluğunun alışkanlığın yerleştirmiş olduklarını yıkması ve nasıl ki alışkanlık tasarımın kuvvetini artırıyorsa benzerliğin olmayışının da bu kuvveti azaltması tıbbî değil-dir. Gelecek bir durum kavrayışımızdan öyle uzak ve bedenin çürümesinden sonraki varoluş biçimimize ilişkin tasarımımız da öyle belirsizdir ki uydurabildiğimiz tüm nedenler, kendi başlarına ne denli güçlü olsalar ve eğitim bunlara ne denli yardım etse de zayıf imgelemlerle bu güçlüğü aşmayı ya da tasarıma yeterli bir kuvvet ve yetke vermeyi hiçbir zaman başaramayacaktır. Ben bu safdilliği, gelecek yaşamın uzaklığından türettiğimiz tasarımdan çok, gelecekteki durumumuzla ilgili olarak oluşturduğumuz, o durumun şimdiki yaşamla arasında benzerliğin olmamasından türetilen soluk tasarıma yüklemeyi seçiyorum. Çünkü bu dünyayı ilgilendirmek koşuluyla, insanların her zaman ölümden sonra olabileceklerle ilgilendiklerini ve bu insanlardan çok azının herhangi bir süre boyunca kendilerine, ailelerine, dostlarına ve ülkelerine bütünüyle ilgisiz kaldığını görürüm.

Aslında benzerliğin olmayışı bu durumda inancı bütünüyle yok eder, öyle ki konunun önemi üzerine soğukkanlı bir şekilde düşünüp sonra da yinededikleri tefekkürle başlarına gelecek bir durum için zihinlerinde kanıtlamalar yazmakla uğraşan az sayıda insanın dışında, gezginlerin ve tarihçilerin tanıklıklarından çıkarıldığı gibi, ruhun ölümsüzlüğüne doğru ve yerleşik bir yargı ile inanan hemen hemen hiç kimse yoktur. Bu durum insanların şimdiki yaşamın haz ve acılarını, ödül ve cezalarını gelecek yaşaminkilerle karşılaştırma fırsatlarının olduğu her yerde çok belirgin olarak görünür, üstelik durum kendilerini ilgilendirmese ve yargılarını rahatsız edebilecek hiçbir şiddetli tutku olmasa bile. *Roma Katolikleri* hiç kuşkusuz Hristiyan dünyasındaki tüm mezhepler arasında en ateşli olanıdır; gene de o topluluğun daha duyarlı bireyleri arasında, bir an bile duraksamadan sonsuz ve sınırsız cezalara mahkûm ettikleri insanlara karşı tasarlanıp yerine getirilmiş olsa da *Barut ihanetini* ve *Aziz Bartolomeos* katliamını acımazsızca ve barbarca gören ve tüm bu yaşananları kınamayan çok sayıda kişi vardır. Bu tutarsızlığa gerekçe olarak söyleyebileceğimizin tümü, bu insanların gelecek bir durum konusunda, kabul ettikleri şeylere gerçekte inanmadıklarıdır; böyle bir tutarsızlığın kendisinden daha iyi bir kanıtı yoktur.

Buna bir gözlem ekleyebiliriz: din konusunda, insanlar korkutulmaktan

haz duyarlar; en gözde vaizler en kasvetli ve umutsuz tutkuları uyaranlardır. Konunun acımasızlığını duyumsayıp etkisi altına girdiğimiz günlük meselelerde hiçbir şey korku ve terörden daha nahoş olamaz; ancak tiyatro gösterilerinde ve dinsel söylemlerde bu tür şeyler bize haz verir. Bu son durumda imgelem kendini rahat rahat tasarıma yaslar; acı, inancın yokluğu tarafından yumuşatılmış olarak, yalnızca zihni diri tutmanın ve dikkati yoğunlaştırmanın hoş giden sonuçlarını doğurur.

Bu varsayım, eğer başka ilişkilerin yanı sıra başka alışkanlık türlerinin sonuçlarını da incelersek, ek bir doğrulama kazanacaktır. Bunu anlamak için, kendisine tüm inancı ve akıl yürütmeyi yüklediğim alışkanlığın, zihin üzerinde işlerken, bir tasarımı iki değişik şekilde dinçleştirebileceğini düşünmemiz gerekir. Çünkü tüm geçmiş deneyimlerde iki nesnenin her zaman birbirine bağlandığını gördüğümüzü varsayarsak, açıktır ki bu nesnelerden birinin izlenimde ortaya çıkması üzerine, alışkanlıktan ötürü, genellikle o nesneye eşlik eden nesnenin tasarımına kolay bir geçiş yapmamız ve ortada olan izlenim ve yaptığımız kolay geçiş aracılığıyla da bu tasarımı düşlemin havada kalan herhangi bir gevşek imgesini kavramasından daha güçlü ve canlı bir şekilde kavramamız gerekir. Ancak sonra varsayalım ki, kendi başına bir tasarım, bu tuhaf ve hemen hemen yapay olan hazırlıklardan hiçbiri olmaksızın, eğer zihinde sık sık ortaya çıkıyorsa, dereceli olarak bir kolaylık ve kuvvet kazanmalı ve hem sıkı sıkıya tutuluşu hem de girişindeki kolaylık sayesinde kendini yeni ve alışılmadık tasarımlardan ayırmalıdır. Bu iki alışkanlık türünün anlaştıkları biricik tikel nokta budur; eğer yargı üzerindeki sonuçlarının benzer ve oranlanabilir olduğu ortaya çıkarsa, açıkça, o yetinin önceki açımamasının doyurucu olduğu vargısını çıkarabiliriz. Ancak, EĞİTİMİN doğasını ve sonuçlarını düşünecek olursak, yargı üzerinde etkileri konusundaki bu anlaşmadan kuşku duyabilir miyiz?

Şeyler üzerine çocukluğumuzdan bu yana alışmış olduğumuz görüş ve fikirlerin hepsi öyle derine kök salar ki, akıl ve deneyimin tüm güçleri yoluyla bile onları silip atmamız mümkün değildir; bu alışkanlık, etkisi açısından, neden-sonuçların sürekli ve ayrılmaz birliğinden doğan alışkanlığa yaklaşmakla kalmaz, birçok durumda o alışkanlıktan daha baskın çıkar. Burada tasarımın canlılığının inancı yarattığını söylemekle yetinmemeli, onların bireysel olarak aynı şey olduklarını ileri sürmeliyiz. Herhangi bir tasarımın sık sık yinelenmesi onu imgeleme sapasağlam yerleştirir; ama eğer zihnin o edimi doğamızın kökensel yapılanışı yoluyla yalnızca bir akıl yürütmeye ve tasarımların karşılaştırmasına bağlanmış olsaydı, zihin hiçbir zaman kendiliğinden inanç üretemezdi. Alışkanlık bizi tasarımların yanlış bir şekilde değerlendirilmesine götürebilir. Bu onun kavrayabileceğimiz en son sonucudur. Ancak açıktır ki, alışkanlık hiçbir zaman o değerlendirmenin yerini dolduramaz ve zihnin doğal olarak o ilkeye ait olan herhangi bir edimini üretemez.

Bir ampütasyonla bacağını ya da kolunu yitiren bir kimse sonradan, uzun bir süre daha onlarla iş görmeye çalışır. Birinin ölümünden sonra, genellikle bütün aile, özellikle de hizmetçiler, onun öldüğüne inanamadıklarını, ölen kişinin hala odasında ya da onu bulmaya alıştıkları başka bir yerde oldu-

ğunu sandıklarını söylerler. Laf aralarında sık sık, bir şekilde ünlü olan bir kimsenin konuşmasından sonra onunla hiçbir tanışıklığı olmayan birinin şunları söylediğini duymuşumdur: *Hiçbir zaman böyle birini görmedim, ama neredeyse görmüş gibiyim; ondan söz edildiğini öyle sık duydum ki.* Tüm bunlar koşut örneklerdir.

Eğer doğru bir şekilde irdelersek, *eğitimden* hareketle yapılan bu kanıtlama bize oldukça inandırıcı görünecektir; ayrıca en genel, yani her yerde karşılaşılabilecek görüngülerden birine dayandığı için de inandırıcılığı pekişecektir. İnaniyorum ki, bu incelemenin sonucunda, insanlar arasında hüküm süren görüşlerden yarısından çoğunun eğitime dayandığını ve böyle sorgusuz sualsiz benimsenen ilkelerin, soyut akıl yürütmelere ya da deneyime bağlı olanlara oranla daha ağır bastığını bulacağız. Yalancıların yalanlarının sık yinelenişinden dolayı sonunda onları hatırlamaya başlamaları gibi, yargı da, ya da daha doğrusu imgelem de benzer bir şekilde çok sıkı işlenmiş tasarımlar taşıyabilir ve onları belirli bir bakış açısıyla kavrayabilir, öyle ki bunlar zihin üzerinde duyuların, belleğin ya da usun bize sundukları ile aynı şekilde etkili olabilirler. Ancak eğitim doğal değil yapay bir neden olduğu için ve ilkeleri çoğunlukla usa ve hatta değişik zaman ve yerlerde kendilerine bile aykırı olduğundan, felsefeciler tarafından hiçbir şekilde kabul görmemiştir; gerçekte neden-sonuçtan yola çıkarak yaptığımız akıl yürütmelerimizle hemen hemen aynı olan alışkanlık ve yineleme temeli üzerine kurulmuş olsalar da¹⁸.

10. Kısım

İnancın Etkisi

Eğitim bir görüşü benimsemenin aldatıcı bir zemini olduğu için felsefe tarafından kabul görmese de, dünyada hükmünü sürdürür; ayrıca yeni ve alışılmadık olan tüm dizgelerin baştan yadsınmaya eğilimli olmalarının sebebi de eğitimidir. Bu belki de burada *inanç* üzerine ileri sürmüş olduklarımızın yazgısı olacaktır; ortaya koyduğum kanıtlar bana bütünüyle belirleyici görünseler de, görüşümü çok fazla kişinin kabul edeceğini sanmıyorum. İnsanların, böyle önemli sonuçların görünürde oldukça önemsiz olan ilkeler-

¹⁸ Genel olarak belirtebiliriz ki, olası tüm akıl yürütmeleri kabulümüz tasarımların canlılığına dayandığından, bu kabul, utanç verici bir özellik olan imgelemin yarattığı bir şey olmakla yadsınan heves ve önyargılara benzer. Bu anlatımla imgelem sözcüğünün genel olarak iki farklı anlamda kullanıldığı görülür; hiçbir şey doğru felsefeye bu tutarsızlıktan daha aykırı olmasa da, aşağıdaki akıl yürütmelerde bu sık sık bu hatalara düşmek zorunda kaldım. İmgelemi belleğin karşısına koyduğum zaman, kastettiğim şey daha soluk olan tasarımlarımızı oluşturmamıza yarayan yetimizdir. İmgelemi usun karşısına koyduğum zaman yine aynı yetiyi kastediyorum ancak bu sefer yalnızca tanıtlayıcı ve olası akıl yürütmelerimizi dışarıda tutuyorum. İkisinin de karşısına koymadığımda ise imgelemi geniş anlamda mı yoksa sınırlı anlamda mı ele aldığımın konuyla ilgisi yoktur, varsa da bağlam anlamı yeterince açıklığa kavuşturur.

den doğacağına ve akıl yürütmelerimizin çok büyük bir bölümünün yanı sıra eylemlerimiz ve tutkularımızın tamamının yalnızca görgü ve alışkanlıktan kaynaklandığına inandırılmaları çok güç olacaktır. Bu itirazı gidermek için, burada, aslında tutkuları ve güzellik duygusunu incelemeye başladığımız zaman incelenmesi daha uygun olan kimi konuları biraz öne çekip, şimdi ele alacağım.

İnsan zihnine, tüm eylemlerinin başlıca kaynağı ve harekete geçiren ilkesi olarak bir acı ve haz algısı yerleştirilmiştir. Ancak acı ve hazzın zihinde ortaya çıkışlarının iki yolu vardır ki bunlardan birinin doğurduğu sonuçlar ötekinkilerden çok farklıdır. Acı ve haz ya izlenim olarak gerçek duyguya görünebilirler ya da şimdi onlardan söz ederken olduğu gibi, yalnızca tasarımda ortaya çıkarlar. Açıktır ki eylemlerimiz üzerindeki sonuçları eşit olmaktan çok uzaktır. İzlenimler her zaman ruhu harekete geçirir ve bunu en yüksek derecede yaparlar, ama her tasarım aynı sonucu doğurmaz. Doğa bu durumda sakınarak ilerlemiş ve görünüşe göre her iki ucun uygunsuzluklarından da özenle kaçınmıştır. İzlenimler istenci tek başlarına etkileselerdi, yaşamımızın her anında çok büyük yıkımlara uğrardık; çünkü felaketin yaklaştığını önceden görseydik bile, doğa bize onlardan kaçınmamızı sağlayacak herhangi bir eylem gücü vermezdi. Öte yandan her tasarım eylemlerimizi etkileseydi, durumumuz daha iyi olmazdı. Çünkü düşüncenin öyle bir kararsızlığı ve eylemliliği vardır ki, her şeyin imgeleri, özellikle de iyilik ve kötülüklerinkiler, zihinde sürekli dolanıp durur; eğer zihin bu tür asılsız tasarımlar tarafından harekete geçirilecek olsaydı, hiçbir zaman bir an bile olsun huzur ve dinginlik bulamazdı.

Öyleyse doğa bir orta nokta seçmiştir ve ne her iyilik ve kötülük tasarımına istenci harekete geçirme gücü vermiş, ne de onları bu etkiden bütünüyle ayrı tutmuştur. Asılsız bir uydurmanın hiçbir etkililiğinin olmamasına karşın, deneyim yoluyla görürüz ki, varolduklarına ya da varolacaklarına inandığımız nesnelerin tasarımları, duyulara ve algıya dolaysızca sunulan izlenimlerle aynı sonucu meydana getirirler; yalnız, daha düşük bir derecede. Öyleyse inancın sonucu yalın bir tasarımı izlenimlerimizle eşit kılmak ve ona tutkular üzerinde benzer bir etkiyi vermektir. İnanç, bu sonuca ancak bir tasarımı kuvvet ve canlılık açısından bir izlenime yakın kılarak sahip olabilir. Çünkü farklı kuvvet dereceleri bir izlenim ile bir tasarım arasındaki kökensel ayrımı meydana getirdiği için, bunlar da dolayısıyla bu algıların sonuçlarındaki farklılıkların tamamının kaynağı ve bütünüyle ya da kısmen ortadan kaldırılmış olmaları da elde ettikleri her yeni benzerliğin nedeni olmalıdır. Nerede bir tasarımı kuvvet ve canlılık açısından bir izlenime yakın kılabilirsek, benzer şekilde tasarım onların zihin üzerindeki etkisini taklit edecektir ve *tam tersi* nerede onların bu etkisini taklit ederse şimdiki durumda olduğu gibi, bu onlara kuvvet ve canlılıkta yaklaşmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Öyleyse inanç, tasarımın izlenimlerin sonuçlarını taklit etmesine neden olduğu için, onu bu niteliklerde de izlenimlere benzer kılmalıdır; nitekim inanç *bir tasarımın daha canlı ve yoğun bir şekilde kavranışından* başka bir şey değildir. Öyleyse bu hem şimdiki dizge için ek bir kanıtlama

olarak işimize yarayabilir hem de bize nedensellikten hareketle yaptığımız akıl yürütmelerimizin istenç ve tutkular üzerinde ne şekilde etkili olabileceği konusunda bir fikir verebilir.

İnanç, tutkularımızı uyarmada hemen hemen mutlak gerekli olduğu için, tutkular da bunun karşılığında inancı desteklerler; bu yüzden, yalnızca hoş duygular ileten olgular değil, acı veren olgular da sık sık kolay bir şekilde inancın ve görüşün nesneleri olurlar. Korkuları kolayca uyarılabilen bir korkak karşılaştığı her tehlike açıklamasını kolayca kabul eder; tıpkı kedere ve melankoliye yatkınlığı olan bir kimsenin başat tutkusunu besleyen her şeye safça inanması gibi. Etkileyici bir nesne ortaya çıktığında, alarm verir ve hemen kendisine uygun olan tutkuyu belli bir derecede uyarır; özellikle de o tutkuya doğal olarak eğilimli kişilerde. Bu duygu kolay bir geçişle imgeleme geçer; etkileyici nesneye ilişkin tasarımıımız üzerine yayılarak, bizi o tasarımı daha büyük bir güç ve canlılıkla oluşturmaya, dolayısıyla da onu önceki dizgeye göre kabullenmeye götürür. Hayranlık ve şaşkınlık diğer tutkularla aynı sonuçlara sahiptir; buna göre belirtebiliriz ki şarlatan hekimler ve düzenbazlar, gösterişli savlarını anlattıklarında, sıradan insanları, makul sınırlar içerisinde kaldıkları zamankinden daha kolay bir şekilde inandırırılar. Bunların mucizevî ilişkilerine doğallıkla eşlik eden ilk hayret kendini bütün ruha yayar ve tasarımı öyle bir canlandırır ve dirileştirir ki bu, deneyimden ürettiğimiz çıkarsamalara benzer. Bu şimdiden biraz tanışık olabileceğimiz ve tam olarak açığa çıkarabilmek için incelemenin ilerleyen bölümlerinde daha başka fırsatlar da bulacağımız bir gizemdir.

İnancın tutkular üzerindeki etkisinin bu şekilde açıklanmasından sonra, her ne kadar olağanüstü görünseler de, inancın imgelem üzerindeki sonuçlarını açıklamada daha az güçlük çekeceğiz. Açıktır ki, düşlemimize sunulan imgeleri yargımız kabul etmediğinde, söylenenlerden haz alamayız. Önem-siz konularda da olsa, yalan söyleme alışkanlığı kazanmış olanların konuşmaları hiçbir zaman bizi tatmin etmez; bunun nedeni bize sundukları ve inancın da eşlik etmediği tasarımların zihinde herhangi bir izlenim üretmesinden kaynaklanmaktadır. Şairler –meslekten yalancı olsalar da– yapıntılarına her zaman bir gerçeklik havası vermeye çalışırlar; bunun bütünüyle göz ardı edildiği zaman eserleri, ne kadar dâhice olursa olsun, hiçbir zaman haz vermeyi başaramayacaktır. Kısaca belirtebiliriz ki, tasarımların istenç ve tutkular üzerinde herhangi bir şekilde etkili olmadıkları yerde bile imgelemi eğlendirebilmelerini sağlayabilmek için doğruluk ve gerçeklik hala gereklidir.

Ancak, bu başlık altında yer alan görüngülerin tümünü birlikte incelersek buluruz ki, dehaların tüm yapıtlarında ne denli zorunlu görünürse görünsün, doğruluğun, tasarımların kolay bir kabulünü mümkün kılıp, zihni onlarla doyum içinde ya da en azından onları isteksizlik olmaksızın kabul etmesini sağlamaktan başka hiçbir sonucu yoktur. Ancak bu sonucun, benim dizgame göre, rahatlıkla, nedensellikten hareketle yapılan akıl yürütmeler sayesinde ortaya koyduğumuz tasarımlara eşlik eden o sağlamlık ve kuvvetten çıktığı varsayılabilir için, buradan, inancın düşlem üzerindeki tüm

etkisinin o dizgeyle açıklanabileceği vargısına ulaşırız. Buna göre belirtebiliriz ki bu etki doğruluk ve gerçekliğin dışındaki bir ilkedен kaynaklandığı zaman, bunlar onun yerini doldurur ve imgeleme eşit bir eğlence sunarlar. Şairler şeylerin şiirsel bir dizgesi dedikleri şeyi oluşturmuşlardır; buna ne kendileri ne de okurlar inanır ancak yine de bu genel olarak herhangi bir yapıntı için yeterli bir temel sayılır. MARS, JÜPİTER, VENÜS adlarına öyle alışmışızdır ki, eğitimin herhangi bir görüşü yerleştirmesi ile aynı şekilde, bu tasarımların sürekli yinelenmesi, zihne kolayca girmelerini ve yargıyı etkilemeksizin düşlem üzerinde üstünlük kurmalarını sağlar. Benzer olarak, trajedi yazarları her zaman hikâyelerini ya da en azından başlıca oyuncularının adlarını tarihte bilinen bir parçadan alırlar; bunu, tasarladıkları olağanüstü olayların imgeleme daha kolay bir şekilde kabulünü sağlayabilmek için yaparlar; seyircileri aldatmak için değil, çünkü hiçbir durumda doğruluğu çığnemedен doğruluğa uyulmadığını açık yüreklilikle kabul ederler. Ancak bu önlem komedi yazarları için gerekli değildir; komedi yazarlarının kişileri ve olayları daha bilindik bir türde olduklarından bunlar kavrayışa kolayca girer ve böyle bir formalite olmaksızın kabul edilirler, üstelik daha ilk bakışta uydurma oldukları, düşlemin salt yaratıları oldukları bilinse bile.

Trajedi yazarlarının hikâyelerindeki bu doğruluk ve aldatmaca karışımı, imgelemenin mutlak bir inanç ya da inanca olmaksızın da tatmin edilebileceğini göstererek şimdiki amacımıza hizmet etmekle kalmaz; başka bir bakış açısıyla da bu dizgenin çok güçlü bir doğrulaması olarak görülebilir. Açıktır ki, bütünün daha kolay bir şekilde kabul edilmesini sağlayabilmek ve ona düşlem ve duygular üzerinde daha derin bir izlenim bıraktırabilmek için yazarlar kişilerinin adlarını ve eserlerinin başlıca olaylarını tarihten ödünç alma yolunu seçerler. Parçanın çeşitli bölümleri tek bir eser ya da temsilde birleştirilerek bir tür ilişki kazanır; eğer bu bölümlerden herhangi biri inancın nesnesi olursa, onunla ilişkili olan diğer bölümlere de kuvvet ve canlılık verir. İlk kavrayışın canlılığı kendini ilişkiler boyunca yayar ve boru ya da kanallar yoluyla iletilerek birincil tasarımlar ile herhangi bir iletişimi olan her bir tasarıma aktarılır. Bu aslında hiçbir zaman eksiksiz bir inanca haline gelmez; bunun nedeni tasarımlar arasındaki birliğin bir bakıma rastlantısal olmasıdır; ancak yine de inancının etkisine, bizi aynı kökenden türemiş olduklarına inandıracak kadar yaklaşır. İnanç ona eşlik eden kuvvet ve canlılık yardımıyla imgeleme haz vermelidir; çünkü kuvvetli ve canlı olan her tasarımın o yetiye hoş geldiği görülür.

Bunu doğrulamak için şunu gözleyebiliriz: yardım yargı ve tutku arasında olduğu gibi yargı ve düşlem arasında da karşılıklıdır; hem inanç imgeleme dinçlik verir hem de tüm yetenekler arasında inanç ve yetke üretmek açısından en uygunu dinç ve güçlü bir imgelemdir. Zarafetin tüm renkleri ile bezeli olanı kabul etmememiz güçtür ve düşlem tarafından üretilen dirilik birçok durumda, alışkanlık ve deneyimden doğan dirilikten daha büyüktür. Yazarımızın ya da arkadaşımızın canlı imgelemi bize acele ettirir; hatta kendisi bile sık sık coşku ve dehasının kurbanı olur.

Ayrıca canlı bir imgelemenin sık sık delilik ya da budalalığa dönüştüğünü

ve işlemlerinde bunlarla büyük bir benzerlik taşıdığını; böylece bu üçünün de yargıyı aynı şekilde etkileyip tam olarak aynı ilkelerden inanç ürettiklerini belirtmek yerinde olacaktır. İmgelem, kanın ve canıkların olağanüstü kışkırtıcılığıyla, tüm güç ve yetilerini bozacak kadar büyük bir canlılık elde ettiğinde, elimizde doğru ve yanlış ayırt edecek hiçbir araç kalmaz; ama belleğin izlenimleri veya yargıların vargıları ile aynı etkiyi taşıyan her bir gevşek yapıntı ya da tasarım aynı durumdaymış gibi görülür ve tutkular üzerinde benzer bir güce sahip olur. Tasarımlarımızı canlandırmak için, bundan böyle, ortada olan bir tasarıma ve alışkısal geçişe gerek kalmaz. Beynin her bir kuruntusu, daha önceleri olgularla ilgili vargılar adı ile ve zaman zaman da duyuların ortada olan izlenimleri şeklinde onurlandırdığımız çıkarsamaların herhangi biri kadar canlı ve yoğundur.

Şiirin ortaya koyduğu aynı sonucu daha düşük düzeyde gözlemleyebiliriz; yalnızca şu farkla: çok az bir düşünme bile şiirin yanılsamalarını dağıtır ve nesneleri olmaları gereken yere yerleştirir. Bununla birlikte açıktır ki, şiirsel bir coşkunun sıcaklığında bir şair düzmece bir inanca, hatta nesneleri ile ilgili bir tür gizemli görüşe sahiptir; eğer bu inancı destekleyecek herhangi bir kanıtlama gölgesi varsa, şairin tam bir kanıya ulaşması için, hiçbir şey hem okuyucuları hem de kendisi üzerinde etkileri olan bir şiirsel betiler ve imgeler alevinden daha çok yardımcı olamaz.

11. Kısım

Şansların Olasılığı

Ancak, bu dizgeye tam bir kuvvet ve açıklık verebilmek için gözümüzü bir an için ondan ayırıp sonuçlarına çevirmemiz ve aynı kökenden türetilen diğer birkaç akıl yürütme türünü de aynı ilkelerle açıklamamız gerekir.

İnsan usunu *bilgi* ve *olasılığa* bölüp, bilgiyi *tasarımların karşılaştırılmasından doğan kanıt* olarak tanımlayan felsefeciler neden ya da sonuçlardan yola çıkılarak yapılan tüm akıl yürütmeleri genel bir terim olarak olasılık adı altında toplamak zorundadırlar. Bununla birlikte, her ne kadar, isteyen terimlerini istediği anlamda kullanmakta özgür olsa ve buna göre ben de bu yazının önceki bölümlerinde bu anlatım yöntemini izlesem de, açıktır ki, ortaklaşa kullandığımız söylemde, nedensellikten hareket ederek yaptığımız birçok akıl yürütmenin olasılığı aştığını ve daha üstün bir kanıt türü olarak değerlendirilebileceğini kolayca kabul ederiz. Bu olgular için, deneyimimizin bize sunduğundan daha öte hiçbir inancamızın olmadığı açık olsa da, güneşin yarın doğacağı ya da tüm insanların ölmesi gerektiği yalnızca olasıdır diyen biri gülünç görünecektir. Bu nedenle, belki de sözcüklerin ortak anlamlarını koruyabilmek ve çeşitli kanıt derecelerini belirtebilmek için, insan usunu üç türe ayırmak daha uygun olacaktır: *bilgiden*, *kanıtlardan* ve *olasılıklardan*. Bilgi ile kastettiğim şey tasarımların karşılaştırılmasından doğan inancadır. Kanıtlar neden-sonuç ilişkisinden türetilen ve hiçbir kuşku ve belirsizlik barındırmayan kanıtlamalardır. Olasılık ise belirsizliğini koruyan kanıt. Bu son akıl yürütme türünü incelemeye geçiyorum.

Olasılık ya da tahminden yola çıkılarak yapılan akıl yürütme iki türe ay-

rılabilir: *şansa dayanan ve nedenlerden doğan*. Bunlardan her birini sırayla inceleyeceğiz.

Neden-sonuç tasarımı deneyimden türer; deneyim birbirine sürekli bağlı olan belirli nesneleri bize sunarak onları bu ilişki içinde görmemizi sağlayan bir alışkanlık üretir; biz de belirgin bir çarpıtma olmadığı sürece bu nesneleri başka bir ilişki içinde göremeyiz. Öte yandan şansın kendisi gerçek bir şey olmadığı ve açık söylenmek gerekirse yalnızca bir nedenin olumsuzlanması olduğu için zihin üzerindeki etkisi nedenselliğin etkisiyle karşıttır; nesnenin olumsal olarak görülen varoluşunu ya da varolmayışını düşünmesi için imgelemi bütünüyle kayıtsız bırakmak şansın temel özelliğidir. Bir neden düşüncemize dek yol alır ve bir bakıma bizi belirli nesneleri belirli ilişkiler içinde görmeye zorlar. Şans ancak düşünmenin bu belirlenimini yok edip zihni doğal olan kayıtsızlık durumunda bırakabilir; ki bunu yaparken, ortada bir neden yoksa hemen yeniden getirilir.

Öyleyse tam bir kayıtsızlık şansın temel özelliği olduğundan, hiçbir şans daha çok sayıdaki eşit şanslardan meydana gelmedikçe bir diğer şanstın üstün olamaz. Çünkü bir şansın başka herhangi bir şekilde bir başka şanstın üstün olduğunu ileri sürersek, aynı zamanda ona bu üstünlüğü veren ve olayı şu değil de bu yana meyleden bir şeyin olduğunu da öne sürmemiz gerekir. Ya da başka bir deyişle, bir nedene izin vermemiz ve daha önce doğruladığımız şans sayıltısını ortadan kaldırmamız gerekir. Eksiksiz ve tam bir kayıtsızlık şansın temel özelliğidir ve tek ve tam bir kayıtsızlık hiçbir zaman bir başka kayıtsızlıktan üstün ya da alçak olamaz. Bu doğruluk benim dizgime özgü değildir, şanslarla ilgili hesaplamalar yapan herkes bu doğruluğu kabul eder.

Burada belirtmeye değer ki, her ne kadar şans ve nedensellik birbirlerine doğrudan karşıt olsalar da, şansların bir rizikoyu bir başka rizikoya üstün kılmak için gereken bu bileşimini kavramamız, şanslar arasına nedenlerin karışmasını ve belirli noktadaki zorunlulukla diğer yerlerdeki tam bir kayıtsızlığın bir aradalığını varsaymadığımız sürece, olanaksızdır. Hiçbir şeyin şansları sınırlamadığı yerde en ölçüsüz düşlemin oluşturabileceği her bir fikir eşitlik temeli üzerinde durur; nitekim ortada bir fikrin bir başka fikirden üstün olmasını sağlayacak bir durum olamaz. Böylece zarların düşmelerine, düşerken biçimlerini korumalarına ve yüzlerinden biri üzerine gelmelerine yol açan belirli nedenlerin var olduğunu kabul etmedikçe riziko yasalarıyla ilgili hiçbir hesaplama yapamayız. Ancak bu nedenlerin işlediğini, benzer olarak da geri kalan her şeyin kayıtsız olduğunu ve şans tarafından belirlendiğini varsayarsak, şansların daha üstün bir bileşimi kavramına ulaşmamız kolay olur. Dört yüzünde belirli bir sayıda nokta ve yalnızca iki yüzünde bir başka sayıda nokta bulunan bir zar bize bu üstünlüğün açık ve kolay bir örneğini verir. Zihin burada nedenler tarafından, olayların kesin bir sayı ve niteliğiyle sınırlanmış, ama aynı zamanda hangi belirli olayı seçeceği konusunda belirlenmemiştir.

O zaman önce üç adımda ilerlediğimiz akıl yürütmeyi sürdürürelim: şans yalnızca bir nedenin olumsuzlanmasıdır ve zihinde tam bir kayıtsızlık üretir,

bir nedenin tek bir olumsuzlanması ve bir tam kayıtsızlık hiçbir zaman bir diğerinden üstün ya da alçak olamaz, herhangi bir akıl yürütmenin temeli olabilmek için o şeyin her zaman şanslarla nedenlerin bir karışımı olması gerekir; sonra da şansların daha üstün bir bileşiminin zihin üzerinde nasıl bir sonuç doğurabileceğini ve yargı ve görüşümüzü ne şekilde etkilediğini inceleyelim. Burada nedenlerden doğan inancı irdelerken kullandığımız kanıtlamaların tümünü yineleyebilir ve aynı şekilde şansların daha yüksek bir sayısının onayımızı ne *kanıtlama* ne de *olasılık* yoluyla aldığını ispatlayabiliriz. Aslında açıktır ki, hiçbir zaman sadece tasarımların karşılaştırılması ile bu sorunda önemli sayılabilecek bir ilerleme kaydedemeyiz ve herhangi bir olayın daha çok sayıda şansın bulunduğu tarafta gerçekleşmesi gerektiğini kesin olarak ispatlamak olanaksızdır. Bu durumda herhangi bir kesinliği varsaymak şansların karşıtlığı konusunda saptamış olduklarımızı ve şansların tam eşitlik ve kayıtsızlıklarını yıkmak olurdu.

‘Şansların karşıt olduğu bir durumda olayın hangi yana meyledeceğini kesin olarak belirlememiz olanaksız olsa da şansların daha az sayıda olduğu taraftan ziyade, daha çok sayıda olduğu tarafa meyletmesinin olabilir ve olası olduğunu kesin olarak belirtebiliriz’ denirse, eğer ki böyle bir şey söylenirse, ben de burada *olabilirlik* ve *olasılık* ile ne kastedildiğini sorardım. Şansların olabilirlik ve olasılıkları daha çok sayıdaki eşit şanslardır; buna göre zarın az sayıda olandan ziyade, çok sayıda olan tarafa düşme olabilirliği vardır dediğimizde, daha çok sayıda şansın olduğu tarafta gerçekten bir üstünlük vardır ve daha az sayıda şansın olduğu yerde ise tam tersi söz konusudur demekten başka bir şey yapmış olmayız; ki bu ikisi özdeş önermeler olup önemsizdirler. Soru daha çok sayıdaki eşit şansların nasıl olup da zihinde etkide bulundukları ve inanç ya da kabul oluşturdıkları sorusudur; çünkü öyle görünüyor ki bu ne tanıtlamadan ne de olasılıktan türetilen kanıtlamalar yoluyla olur.

Bu güçlüğü giderebilmek için bir kimsenin dört yüzü tek bir şekil ya da belli sayıdaki nokta ile işaretlenmiş ve geri kalan ikisi bir başka şekil ya da sayı ile işaretlenmiş bir zar aldığını ve bu zarı atma niyetiyle bir kutu içersine koyduğunu varsayacağız; açıktır ki, o kişi bir şeklin ötekinden daha olası olduğu vargısını çıkarmalı ve daha çok sayıdaki yüze çizilmiş olan şekli yeğlemelidir. Henüz, karşıt olan şansların sayısı ile orantılı olarak duraksama ve kuşku gösterse de bir bakıma şuna inanır: bu yüz en üste gelecektir; karşıt şansın azalmasına ve diğer tarafta üstünlüğün artmasına göre inancı da daha kararlı ve güvenli bir hal alır. Bu inanç, zihnin önümüzdeki yalın ve sınırlı nesne üzerindeki bir işleminden doğar; dolayısıyla bu inancın doğasını ortaya çıkarıp açıklamak daha kolay olacaktır. Elimizde, anlama yetisinin en ilgi çekici işlemlerinden birini kavrayabilmek için üzerinde düşünebileceğimiz, bir tek zar vardır.

Yukarıdaki gibi oluşturulan bu zar üç dikkat çekici durum içerir. *İlk olarak*, yer çekimi, katılık, kübik bir şekil ve bunun gibi belirli nedenler zarın düşmesini, düşerken şeklini korumasını ve zarın yüzlerinden birinin üste gelmesini sağlar. *İkinci olarak*, farklı olmamaları gereken belli bir sayıda yüz.

Üçüncü olarak, her bir yüze çizilmiş belli bir şekil. Bu üç nokta, şimdiki amacımız bakımından zarın bütün doğasını oluşturur; buna göre de böyle bir atışın sonucu ile ilgili bir yargıda bulunurken zihin tarafından göz önünde tutulan durumlar yalnızca bunlardır. Öyleyse aşama aşama ve sakınarak ilerleyip, bu durumların düşünme ve imgelem üzerindeki etkilerinin ne olması gerektiğini inceleyelim.

İlk olarak, daha önce belirtmiştik ki, zihin alışkanlık yoluyla herhangi bir nedenden onun sonucuna geçmeye belirlenir ve birinin görünüşü üzerine zihnin ötekinin bir tasarımını oluşturmaması hemen hemen olanaksızdır. Bunların geçmiş durumlardaki sürekli birliktelikleri zihinde öyle bir alışkanlık üretmiştir ki zihin onları her zaman düşüncesinde birleştirir ve birinin varoluşunu her zaman ona eşlik edenden çıkarır. Zarın artık kutu tarafından desteklenmediğini düşününce bir zorlama olmaksızın onu havada asılı göremez; ama doğal olarak zarı masa üzerine yerleştirir ve bir yüzü üste gelecek şekilde görür. Bu, şanslarla ilgili herhangi bir hesaplama yapabilmemiz için gerekli olan araya karışmış nedenlerin sonucudur.

İkinci olarak, zar zorunlu olarak düşmeye ve yüzlerinden biri üste gelecek şekilde durmaya belirlenmiş olmasına karşın, o belirli yüzü saptayacak hiçbir şey yoktur; bu durum tamamıyla şans tarafından belirlenir. Şansın asıl doğası ve özü nedenlerin olumsuzlanması ve zihni olumsal oldukları varsayılan olaylar arasında tam bir kayıtsızlık içinde bırakmasıdır. Öyleyse düşünme yetisi nedenler tarafından, zarı düşüyor ve yüzlerinden biri üste gelecek şekilde duruyor olarak görmeye belirlendiği zaman, şanslar zihne altı yüzü de eşit olarak sunar ve bizi onlardan her birini, birbiri ardına, benzer şekilde olası ve olanaklı olarak düşünmeye götürür. İmgelem nedenden yani zarın atılışından, sonuca yani zarın altı yüzünden birinin üste gelecek şekilde durmasına geçer ve hem yarı yolda durup kalma hem de herhangi bir başka tasarım oluşturma konusunda bir tür olanaksızlığı duyumsar. Ancak bu altı yüzün tümü de bağdaşmaz olduğu ve zar hemen yüzüstü duramayacağı için bu ilke bizi altı yüzü birden aynı anda yukarı dönük görmemeye yöneltir ki, böyle bir durumu olanaksız görürüz; ayrıca şans bizi bütün gücü ile herhangi bir belirli yüze yöneltmez, çünkü bu durumda bu yüz kesin ve kaçınılmaz olarak görülecektir, aksine gücünü zarın altı yüzüne eşit olarak dağıtır ve bizi hepsine birden yöneltir. Genel olarak, atış sonucunda bunlardan belli birinin üste gelmesi gerektiği vargısını çıkarırız; zihinlerimizde tümünün üzerinden geçeriz; düşüncenin belirlenimi tümünde ortaktır; ama hiç birinin payına, geri kalanlarla arasındaki orantıya uygun olandan daha büyük bir güç düşmez. Bu şekilde, ilk darbe ve dolayısıyla da düşünmenin nedenlerden doğan diriliği, kendi aralarında karışan şanslar tarafından bölünür ve parçalara ayrılır.

Zarın ilk iki özelliğinin yani *nedenlerin* ve yüzlerin *sayı ve kayıtsızlıklarının* etkisini daha önce görmüş; bir darbeyi düşünme yetisine nasıl verdiklerini ve o darbeyi yüzlerde kaç tane birlik varsa o kadar parçaya nasıl ayırdıklarını öğrenmiştik. Şimdi üçüncü özelliğin yani her bir yüze çizili *şekillerin* sonuçlarını irdelememiz gerekiyor. Açıktır ki çeşitli yüzler, üzerlerine çizilmiş

aynı şekli taşıdıklarında, zihin üzerindeki etkide bulunurken birlikte hareket etmeli ve şeklin bir imgesi ya tasarımı üzerinde, şeklin çizili olduğu çeşitli yüzlere dağılan tüm o bölünmüş darbeleri birleştirmelidirler. Soru yalnızca hangi yüzün üste geleceği olsaydı, bunların tümü de tam olarak eşit olduğu için hiçbir yüz bir başka yüz karşısında üstünlük elde edemezdi. Ancak soru şekli ilgilendirdiği için ve aynı şekil birden fazla yüz tarafından temsil edildiği için, açıktır ki tüm bu yüzlere ait olan darbeler o tek şekilde yeniden-birleşmeli ve birlik yoluyla daha güçlü ve daha zorlu olmalıdırlar. Bu durumda, dört tane yüzün üzerlerine çizili olan aynı şekli taşıdığı ve diğer iki yüzün de bir başka şekli taşıdığı varsayılır Öyleyse birincinin darbeleri ikincilere oranla üstündür. Ancak olaylar karşıt olduğu için ve bu her iki şeklin de üste gelebilmesi olanaksız olduğuna göre, darbeler de benzer olarak karşıt olur ve güçsüz olan üstün olanı gücü yettiği ölçüde yok eder. Tasarımın dirliği her zaman darbenin ya da geçişe olan yatkınlığın dereceleriyle orantılıdır; önceki öğretiyeye göre ise inanç tasarımın diriliği ile aynı şeydir.

12. Kısım

Nedenlerin Olasılığı

Şansların olasılığı üzerine söylediğim şeyler bize bir tek nedenlerin olasılığını açıklamada yardım edebilir; çünkü sıradan insanların şans dedikleri şeyin, aslında gizli ve görünmez bir neden olduğu felsefeciler tarafından genel olarak kabul edilir. Öyleyse bu olasılık türü irdelememiz gereken başlıca şeydir.

Nedenlerin olasılıkları birkaç türe ayrılır; ama tümü de aynı kökenden, yani *tasarımların ortada olan bir izlenimle arasındaki çağrışımlarından* türetilir. Çağrışımı üreten alışkanlık nesnelerin sık birlikteliklerinden doğduğu için, yetkinliğine derece derece varmalı ve gözlem alanımıza giren her bir durumla yeni bir kuvvet kazanmalıdır. İlk durumun çok az kuvveti vardır ya da hiç yoktur; ikincisi buna biraz ekleme yapar; üçüncüsünde kuvvet daha bir duyulur olur ve bu yavaş adımlar sayesinde yargımız tam bir inancaya varır. Ancak nedenler bu yetkinlik doruğuna erişmeden önce çeşitli alt derecelerden geçer ve bunların hepsinde yalnızca bir önkabul ya da olasılık olarak görülürler. Bu yüzden olasılıklardan kanıtlara giden aşamalar birçok durumda göze çarpmaz; bu kanıt türleri arasındaki fark uzak derecelerde, yakın ve bitişik olanlardan daha kolay algılanır.

Bu vesileyle belirtmeye değer ki, burada açıklanan olasılık türünün ilk sıradada olmasına ve doğal olarak herhangi bir tam kanıtın var olabilmesinden önce yer almasına karşın, gene de olgunluk çağına gelmiş hiç kimse bilgisini artık onun yardımıyla elde etmez. Hiç kuşkusuz, en ileri düzeyde bilgi sahibi olan insanların belirli olaylarla ilgili olarak yalnızca eksik bir deneyime ulaşmış olmaları gayet olağandır; bu da doğal olarak yalnızca eksik bir alışkanlık ve geçiş üretir; ancak aynı zamanda zihninin neden-sonuç bağlantısı ile ilgili bir başka gözlem oluşturduktan sonra o gözlemle birlikte akıl yürütmesine yeni bir kuvvet kattığını ve bu sayede tek bir deneyime dayanarak – tabi, bu deney uygun bir biçimde hazırlanır ve incelenirse– bir kanıtlama

oluşturabileceğini de göz önünde bulundurmalıyız. Bir nesneyi bir kez izlediğini bulduğumuz şeyin sonsuza dek o nesneyi izleyeceği vargısını çıkarırız; bu maksim her zaman kesin olarak gerçekleşmiyorsa, bunun nedeni yeterli sayıda deneyin olmayışı değil sık sık karşıt örneklerle karşılaşmamızdır; bu da bizi deneyim ve gözlemlerimizde bir *karşıtlık* olduğuna işaret eden ikinci tür olasılığa götürür.

Eğer aynı nesneler her zaman birbirine bağlı olsalardı bu, insanlara yaşam ve eylemlerinin yönetiminde büyük bir mutluluk getirir, doğanın belirsizlikleri bizi ürkütmez ve kendi yargımızın yanlışlıklarından başka korkacak hiçbir şeyimiz olmazdı. Ancak sık sık ortaya konduğu gibi, bir gözlem bir başka gözleme aykırı olabilir ve neden-sonuç, deneyimini edindiklerimizle aynı düzene bağlı kalmayabilir; biz de bu belirsizlik yüzünden akıl yürütmelerimizi değiştirmek ve olayların karşıtlığını dikkate almak zorunda kalırız. Bu başlık altında yer alan ilk soru karşıtlığın içyapısı ve nedenlerini ilgilendiriyor.

Şeyleri ilk görünüşlerine göre ele alan sıradan insanlar, olayların kesinsizliğini bu olayların nedenlerindeki bir kesinsizliğe atfeder ve nedenlerin, işlemelerinin önünde hiçbir güçlük ya da engel olmadığı halde, bu kesinsizlikten dolayı etkilemelerinde başarısız kaldıklarını sanırlar. Oysa felsefeciler doğanın hemen hemen her parçasında küçüklükleri ya da uzaklıkları nedeniyle saklı kalan çok çeşitli kaynak ve ilkenin varlığını gözleyerek, olayların karşıtlığının, nedendeki herhangi bir rastgelelikten değil bu nedene karşıt başka nedenlerin gizli işlemlerinden doğabileceğini, en azından bunun olanaklı olduğunu görürler. Daha ileri gözlemler ve tam bir inceleme ile sonuçlardaki karşıtlığın her zaman nedenlerdeki bir karşıtlığa işaret ettiğini ve bunun nedenlerin karşılıklı engelleme ve çatışmalarından kaynaklandığını gördükleri zaman, bu olanak kesinliğe dönüşür. Bir köylü bir saatin durması karşısında 'genellikle iyi işlemiyor' der ve bundan öte bir sebep gösteremez; oysa bir saatçi kolaylıkla görür ki zemberek ya da sarkaçtaki aynı kuvvet, dişliler üzerinde her zaman aynı etkiyi gösterir, fakat belki de, bütünü hareketi durduran bir toz taneciği yüzünden saat alışılmış sonucu doğuramamıştır. Felsefeciler, çeşitli koşut durumların gözleminden, tüm neden ve sonuçlar arasındaki bağlantının aynı ölçüde zorunlu olduğu ve kimi durumlarda görünürdeki kesinsizliğin karşıt nedenlerin gizli çatışmasından kaynaklandığı şeklinde bir maksim oluştururlar.

Ancak her ne kadar felsefeciler ve sıradan insanlar karşıt olayların açınlanması konusunda birbirlerinden ayrılırlar da her iki grubun çıkarsamaları aslında her zaman aynı türdedir ve aynı ilkelere dayanır. Geçmişteki olayların karşıtlığı bize gelecek için iki farklı şekilde, ikircikli bir inanç verebilir. *Birincisi*, eksik bir alışkanlık ve ortada olan izlenimden ilgili tasarıma eksik bir geçiş üreterek. İki nesnenin birlikteliği sürekli değil de sık sık gerçekleşiyorsa zihin bir nesneden ötekine geçmeye belirlenir; ama bu, birliğin kesintisiz, karşılaştığımız tüm durumların da birörnek ve aynı türden olduğu zamanki gibi tam bir alışkanlıkla olmaz. Günlük deneyimler vasıtasıyla buluruz ki, hem akıl yürütmelerimizde hem de eylemlerimizde, davranışlarımız

arasında çok güçlü olmayan kararlılık ve birörneklik dereceleri ile kıyaslandığında daha da güçsüz kalan kimi alışkanlıklar olsa da, yaşamımızın bir bölümünde sergileyeceğimiz sürekli bir inat, gelecekte de devam edecek olan güçlü bir eğilim ve yatkınlık üretir.

Hiç kuşku yoktur ki bu ilke zaman zaman ortaya çıkar ve her ne kadar yapacağım incelemeler sonrasında, onun bu tür akıl yürütmelerde zihni en sık etkileyen ilke olduğunu göremeyeceğimize kanaat getirmiş olsam da, karşıt görüngülerden yaptığımız çıkarsamaları üretir. Sadece zihnin alışkısal belirlenimini izlediğimiz zaman, hiç düşünmeden geçişi yaparız ve bir nesnenin görülüşü ile ona sık sık eşlik ettiği görülen nesnenin inancı arasına bir anlık bile bir gecikme sokmayız. Alışkanlık hesaplamalara dayanmadığı için, düşünecek bir zamana fırsat vermeksizin işler. Ancak bu ilerleme yönteminin olası akıl yürütmelerimizde çok az örneğini görürüz; hatta bunlar nesnelerin kesintisiz birlikteliğinden türetilenler akıl yürütmelerde daha da az sayıdadırlar. İlk akıl yürütme türünde genellikle geçmiş olayların karşıtlığını bilinçli bir şekilde göz önüne alırız; karşıtlığın farklı boyutlarını karşılaştırır ve her iki taraftaki deneyleri dikkatle tartarız; buradan da şu vargıya ulaşabiliriz: Bu tür akıl yürütmelerimiz alışkanlıktan *doğrudan doğruya* değil *dolaylı olarak* doğarlar; gelin şimdi bunu açıklamaya çalışalım.

Açıktır ki bir nesneye karşıt sonuçlar eşlik ettiğinde bunları yalnızca geçmiş deneyimimiz yoluyla yargılar ve her zaman ondan doğduklarını gözlediğimiz şeylerin olanaklı olduğunu düşünürüz. Geçmiş deneyim bu sonuçların olanaklılığını ilgilendiren yargımızı düzenlediği için, olasılıklarını ilgilendiren yargılarımızı da düzenler; biz de her zaman en sık gerçekleşen sonucu en olabilir sonuç olarak görürüz. Öyleyse burada incelenecek iki şey vardır: bizi geçmiş geleceğin için bir ölçün yapmaya belirleyen *sebepler* ve tekil bir yargıyı geçmiş olayların karşıtlığından çıkarış *biçimimiz*.

İlk olarak *gelecek geçmişe benzer* sayılıtısının hiçbir kanıtlama türü üzerine kurulmadığını, tamamıyla, bizi gelecek konusunda alıştığımız nesneler zincirini beklemeye belirleyen alışkanlıktan türetildiğini belirtebiliriz. Geçmiş geleceğe aktarma alışkanlığı ya da belirlenimi tam ve eksiksizdir; dolayısıyla da imgelemin bu tür akıl yürütmelerdeki ilk dürtüsü aynı niteliklerle donatılıdır.

Ancak, *ikinci olarak*, geçmiş deneyleri incelerken bu deneylerin zıt bir içyapıya sahip olduklarını gördüğümüzde, bu belirlenme kendi başına tam ve eksiksiz olsa da bize tutarlı nesneler değil, belli bir düzen ve orantı içerisinde bir dizi uyumsuz imgeler sunar. Öyleyse, ilk dürtü burada parçalara ayrılır ve her biri onun kuvvet ve diriliğinden eşit pay alan bütün imgelerin üzerine yayılır. Bu geçmiş olaylardan herhangi biri yine gerçekleşebilir; biz de gerçekleştikleri zaman geçmiştekiyle aynı orantı içerisinde karışacakları yargısında bulunuruz.

Öyleyse niyetimiz karşıt olayların orantılarını çok sayıda örnekle incelemekse, geçmiş deneyimimiz tarafından sunulan imgeler *ilk biçimlerinde* kalmalı ve ilk oranlarını saklamalıdır. Örneğin varsayalım ki, denize açılan yirmi gemiden yalnızca on dokuzunun geri döndüğünü uzun bir gözlem

sonucunda buluyor olalım. Yine varsayalım ki şu an yirmi tane geminin limandan ayrıldığını görüyorum; geçmiş deneyimimi geleceğe aktarır ve kafamda bu gemilerden on dokuzunu sapasağlam geri dönüyor, birini de kaybolmuş olarak canlandırırım. Böyle düşünmede hiçbir güçlükle karşılaşmam. Oysa belirsizliğini koruyan tekil bir olayla ilgili yargıda bulunabilmek için, çoğunlukla geçmiş olayların çeşitli tasarımları üzerinden geçtiğimiz için, bu şekilde düşünmek tasarımlarımızın *ilk biçimini* değiştirmeli ve deneyim tarafından sunulan bölünmüş tasarımları bir araya getirmelidir; çünkü üzerine akıl yürüttüğümüz o tikel olayın belirlenimini *onunla* ilişkilendiririz. Bu imgelerden birçoğunun bir araya gelmesi ve daha çok sayıda olanların bir tarafta toplanması gerekir. Bu uyumlu imgeler birbirleriyle birleşir ve tasarımı yalnızca imgelemenin salt bir yapıntısından değil, daha az sayıda deneyim tarafından desteklenen herhangi bir tasarımdan da daha güçlü ve canlı kılırlar. Her yeni deney, şekli çoğaltmak ya da büyütmeksizin, renklere ek bir canlılık katan kalemin yeni bir vuruşu gibidir. Zihnin bu işlemi şansın olasılığını incelerken tam olarak açıklanmıştır; bu yüzden burada onu daha da anlaşılır kılmaya çabalamam yersiz olur. Her geçmiş deney bir tür şans olarak düşünülebilir; çünkü nesnenin şu ya da bu deneye uygun olarak varolup varolmayacağı bizim için belirsizdir; bu nedenle de bir konu ile ilgili olarak söylenen her şey her ikisi için de geçerlidir.

Böylece, bütünü ele aldığımızda, karşıt deneyler eksik bir inanç üretir; bunu da iki şekilde yaparlar: ya alışkanlığı zayıflatarak ya da bizi hiçbir deneyimini edinmediğimiz durumların zorunlu olarak deneyimlerini edinmiş olduklarımıza benzer olmaları genel vargısına götüren o *eksiksiz* alışkanlığı parçalayıp değişik parçalarda tekrar birleştirerek.

Olasılığın ikinci türünün bu açıklamasını –ki burada geçmiş deneylerin karşıtlığından hareketle, bilgi ve düşünme ile akıl yürütürüz– daha da temellendirmek için, onlara eşlik eden o zarif duruşa saygısızlık etmekten korkmaksızın şu düşünceleri önereceğim. Belki de doğru akıl yürütme nedenli ince olursa olsun gücünü korumalıdır; tıpkı özdeğin, hava, ateş ve canıkların yanı sıra daha kaba ve duyulur olan biçimlerde de katılığını koruması gibi.

İlk olarak, belirtebiliriz ki, karşıt bir olanağa izin vermeyecek kadar büyük olan hiçbir olasılık yoktur; çünkü öyle olmasaydı bu olasılıktan çıkıp bir kesinlik olurdu. Oldukça kapsamlı olan, bizim de şu an için incelemekte olduğumuz nedenlerin olasılığı deneylerin bu karşıtlığına dayanır ve şurası açıktır ki geçmişteki bir deney gelecek açısından en azından bir olanağı ispatlar.

İkinci olarak, bu olanağın ve bu olasılığın bileşen parçalarının doğası ayıdır; bunlar birbirlerinden yalnızca sayıda ayrılırlar, türde değil. Daha önce de belirttiğimiz gibi her bir tek şans birbirleriyle tam olarak eşittir ve olumsal bir olaya bir başka durum üzerinde üstünlük verebilecek biricik durum daha çok sayıda şansın bir arada olmasıdır. Nedenlerin kesinsizliğinin bize zıt olayların görüşünü sunan deneyim yoluyla ortaya çıkarılması gibi, açıktır ki, geçmişte geleceğe, bilineni bilinmeyene aktarırken de her geçmiş deney

aynı ağırlığı taşır ve bu dengeyi herhangi bir tarafa bozabilecek olan tek şey daha çok sayıdaki şanslardır. Öyleyse, bu türdeki her bir akıl yürütmeye dâhil olan olanak, hem kendi aralarında hem de karşıt olasılığı oluşturanlarla aynı yapıdaki parçalardan meydana gelir.

Üçüncü olarak, tüm doğal görüngülerin yanı sıra moral görüngülerde de bir neden belli bir sayıda parçadan oluşuyorsa ve sonuç o sayının değişmesine göre artıyor ya da azalıyorsa, bu demektir ki, sonuç bileşik bir sonuçtur ve nedenin her bir parçasından gelen çeşitli sonuçların birleşmesiyle ortaya çıkar. Böylece bir cismin ağırlığı parçalarının çoğalması ya da azalması ile arttığı ya da azaldığı için, her parçanın bu niteliği içerdiği ve bütünün ağırlığına katkıda bulunduğu vargısını çıkarırız. Nedenin bir parçasının bulunması ya da bulunmamasına sonucun oranlanabilir bir parçasının bulunması ya da bulunmaması eşlik eder. Bu bağlantı ya da sürekli birliktelik bir parçanın ötekinin nedeni olduğunu yeterince ispatlar. Bir olaya ilişkin inancımız şansların ya da geçmiş deneylerin sayısına göre arttığı ya da azaldığı için, inanç her bir parçası sayıca orantılı olan şans ya da deneylerden doğan bileşik bir sonuç olarak görülmelidir.

İmdi bu üç gözlemi birleştirelim ve onlardan nasıl bir vargı çıkarabileceğimizi görelim. Her olasılık için karşıt bir olanak vardır. Bu olanak, olasılığın parçalarıyla tamamen aynı yapıdaki olan parçalardan oluşur; dolayısıyla da zihin ve anlama yetisi üzerinde aynı etkiyi taşır. Olasılığa eşlik eden inanç bileşik bir sonuçtur ve olasılığın her bir parçasından gelen çeşitli sonuçların bağdaşmasıyla oluşturulur. Öyleyse olasılığın her bir parçası inancın üretimine katkıda bulunduğu için, olanağın her bir parçası da karşı tarafta aynı etkiyi taşıyor olmalıdır; çünkü bu parçaların yapısı bütünüyle aynıdır. Olanağa eşlik eden karşıt inanç belli bir nesnenin görüşünü içerir, tıpkı olasılığın da karşıt bir görüşü içermesi gibi. Bu belirli noktada inancın her iki derecesi de benzerdir. O zaman birindeki benzer bileşen parçaların daha çok sayıda olmasının, kendi etkisini ortaya koyup daha az sayıda olan diğerine baskın çıkabileceği biricik yol nesnenin daha güçlü ve daha diri bir görüşünü üretmekten geçer. Her bir parça belirli bir görüşü sunar ve tüm bu görüşler birleşerek tek bir genel görüş üretirler; böylelikle, bu görüş kendisinden türediği neden ya da ilkelerin sayıca çok olması sayesinde daha bir tam ve daha seçik olur.

Olasılığın ve olanağın bileşen parçaları, doğaları bakımından benzer oldukları için, benzer sonuçlar üretmelidirler; sonuçlarının benzerliği her birinin belirli bir nesnenin görüşünü sunmasından kaynaklanır. Ancak bu parçalar doğaları bakımından benzer olsalar da, nicelik ve sayı bakımından oldukça farklıdır; bu farklılık da tıpkı benzerlik gibi sonuç açısından belirgin olmalıdır. İmdi sundukları görüş her iki durumda da tam ve bütün olduğu ve nesnenin tüm parçalarını kapsadığı için, bu belirli noktada ortada herhangi bir farklılığın olması olanaksızdır; olasılıkta ise yalnızca, bu sonuçları birbirinden ayırmaya yarayan daha çok sayıdaki görüşün bağdaşmasından doğan üstün bir dirilik vardır.

Hemen hemen aynı kanıtlama başka bir açıdan bakıldığında ise şöyledir.

Nedenlerin olasılığı üzerine yaptığımız akıl yürütmelerimiz geçmişin geleceğe aktarılması üzerine kurulur. İster tek olsun ister başka türden deneylerle bileşik, herhangi bir geçmiş deneyin geleceğe aktarılması bize nesnenin bir görüşünü vermeye yeter. Öyleyse bu bileşim ve karşıtlık niteliklerinden her ikisini de kazanmış olduğunu varsayalım; bu durumda nesnenin bir görüşünü sunma biçimindeki o ilk gücünü yitirmez, yalnızca benzer etkileri olan diğer deneylerle bağdaşır ya da çatışır. Böylece hem bağdaşmanın hem de çatışmanın biçimi ile ilgili bir soru doğabilir. *Bağdaşma* açısından, elimizde bir tek şu iki varsayım arasındaki seçim kalmıştır. *Birincisi*, nesnenin her bir geçmiş deneyin aktarılmasına vesile olduğu görüşü kendini tam olarak korur ve yalnızca görüşlerin sayısını artırır. Ya da *ikinci olarak*, kendisine benzeyen ve karşılık düşen diğer görüşlerle birleşir ve onlara daha yüksek bir kuvvet ve dirilik derecesi verir. Ancak ilk varsayımın yanlışlığı, herhangi bir akıl yürütmeye eşlik eden inancın, bize, zihnin dikkatini dağıtan ve birçok durumda sonlu bir yetenek tarafından açıkça kavranamayacak kadar çok sayıda olan benzer bir vargılar çokluğundan değil, yalnızca tek bir vargıdan meydana geldiğini bildiren deneyim sayesinde açıktır. Öyleyse benzer görüşlerin birbirleriyle kaynaştıkları ve güçlerini birleştirerek, bir görüşün tek başına ortaya koyabileceğinden daha güçlü ve daha açık bir görüş ürettikleri, akla yatkın biricik kanı olarak kalır. Geçmiş deneyler gelecek bir olaya aktarıldıkları zaman, bu yolla, birlikte hareket ederler. *Çatışma* yollarına gelince ise, açıktır ki karşıt görüşler birbirleri ile bağdaşmaz olduklarından ve nesnenin aynı zamanda her ikisine uygun olarak varolabilmesi olanaksız olduğu için, bunların etkileri karşılıklı olarak yok edici olur ve zihin yalnızca, düşük olanın aradan çıkarılmasından sonra elimizde kalan kuvvetle, üstün olana belirlenir.

Zihnin düşünsel yetileri ile ilgili böyle derin düşüncelere alışık olmadıklarından, genel kabul görmüş kavramlar ve felsefenin en kolay ve en açık ilkeleri ile algılanmayan her şeyi kuruntu olarak görüp reddetmeye eğilimli olan okurların çoğuna tüm bu akıl yürütmelerin ne denli karmaşık görünebileceğinin farkındayım. Hiç kuşku yok ki, bu tartışmalara katılmak için çekilen sıkıntı büyüktür, ama bu sıkıntının çok daha azı, konuyla ilgili sıradan varsayımların eksikliğinin ve felsefenin henüz bu incelikli ve ilginç kurgulamaların ne kadar azını aydınlatabildiğinin farkına varmak açısından yeterli olacaktır. Bir kez insanlar şu iki ilkeye tam olarak ikna edildikten sonra: *Bir nesne tek başına değerlendirildiğinde, bize, kendisinin ötesinde bir vargı çıkarmak için sunabileceği hiçbir şey sebep yoktur ve Nesnelerin sık ya da sürekli birlik-teliklerinin gözleminden sonra bile, deneyimlerini edinmiş olduklarımızın ötesinde herhangi bir nesne ile ilgili çıkarsamada bulunmamızı sağlayacak hiçbir sebep yoktur*, diyorum ki eğer bu iki ilkeye tam olarak inanılırsa, bu durum onları tüm sıradan dizgelerden öyle bir koparacaktır ki en olağanüstü görünebilecek dizgeleri bile kabul etmede hiçbir güçlük çıkmayacaktır. Nedensellik ile ilgili en kesin akıl yürütmelerimiz açısından bile bu ilkeleri yeterince inandırıcı bulmuştuk; yine de şunu ileri sürmeyi göze alıyorum: Bu tahmini ya da olası akıl yürütmeler açısından, bunların kazanacağı yeni bir açıklık derecesi daha

vardır.

İlk olarak açıktır ki, bu tür akıl yürütmelerde herhangi bir başka nesne ya da olayla ilgili çıkarsamalarda bulunmamız konusunda bize bir sebep sunan şey, tek başına değerlendirildiği biçimiyle bize sunulan nesne değildir. Çünkü o ikinci nesnenin belirsiz olması gerektiği ve belirsizlik de birincideki nedenlerin gizli bir karşıtlığından türediği için, nedenlerden herhangi biri o nesnenin bilinen nitelikleri arasında yer alsaydı, nedenler açığa çıkar ve vargımız belirsizliğini yitirirdi.

Ancak, *ikinci olarak*, bu akıl yürütme türünde yine benzer şekilde açıktır ki, eğer geçmişin geleceğe aktarımı yalnızca zihninin bir vargısına dayansaydı, bu hiçbir zaman bir inanç ya da inancaya sebep olmazdı. Karşıt deneyleri geleceğe aktardığımız zaman bu karşıt deneyleri yalnızca kendi belirli oranları ile yineleyebiliriz; ki eğer düşlem, bağdaşan imgelerin tümünü eritip, onlardan, kendilerinden türetildikleri deneylerin sayısına oranla daha yoğun ve diri olan tek bir tasarımı ya da imgeyi ve bunların karşıtlarına olan üstünlüklerini çıkarmasaydı akıl yürüttüğümüz hiçbir tek olay için inanca üretemezdi. Geçmiş deneyimlerimiz bize belirlenmiş bir nesne sunmaz; ayrıca inancımız, ne denli zayıf olsa da, belirlenmiş bir nesne üzerinde yoğunlaştığı için, şurası açıktır ki, inanç bir tek geçmişin geleceğe aktarılmasıyla değil, onunla birleşen *düşlemin* belirli bir işlemi sayesinde ortaya çıkar. Böylelikle o yetinin tüm akıl yürütmelerimize nasıl dâhil olduğunu kavrayabiliriz.

Bu konuyu ilgi çekici olabilecek iki gözlemle sonlandıracağım. *Birincisi* şu şekilde açıklanabilir. Zihin yalnızca olası olan bir olguyla ilgili olarak akıl yürüttüğünde, bakışlarını geriye, geçmiş deneyime doğru çevirir; bunları geleceğe aktardığı zaman ona nesnesine ilişkin o kadar çok sayıda karşıt görüş sunulur ki, bunlardan aynı türde olanlar bir araya gelip, zihninin tek bir ediminde kaynaşarak, onun güçlendirilip dirileştirilmesini sağlarlar. Ancak varsayalım ki bir nesneye ilişkin bu görüşler ya da bakışlar çokluğu deneyimden değil de imgelemenin istemli bir ediminden geliyor olsun, o zaman ortaya bu sonuç çıkmaz, çıksa da en azından bu derecede olmazdı. Çünkü her ne kadar alışkanlık ve eğitim, deneyimden türemeyen bir yineleme yoluyla inanç üretse de, bu durum çok sık ve *niyetlenilmemiş* bir yinelemenin yanı sıra uzunca bir süreyi gerektirir. Genel olarak şunu söyleyebiliriz: *istemli olarak* herhangi bir tasarımı kafasında yineleyen bir kimse geçmiş bir deneyim tarafından desteklense de, nesnenin varoşuluna inanmaya, onun bir kez gözden geçirmekle yetindiği zamankinden daha eğilimli olmayacaktır. Niyetin sonucunun yanı sıra zihninin her ediminin de ayrı ve bağımsız oldukları için ayrı birer etkileri vardır ve bunlar güçlerini ötekilerin güçleri ile birleştirmezler. Onları üreten herhangi bir ortak nesne tarafından birleştirilmiş olmadıklarından, birbirleri ile ilişkileri yoktur; dolayısıyla da hiçbir geçiş ya da güç birliği oluşturmazlar. Bu görüngüyü ilerde daha iyi anlayacağız.

İkinci gözlemim zihninin yargılayabileceği büyük olasılıklar ve bunların arasında gözleyebileceği çok küçük farklılıklara dayanır. Zihninin, farkın çok küçük olduğu yerde her bir belirli görüşün üstünden geçip imgenin, daha çok sayıdan kaynaklanan üstün diriliğini ayırt etmesi açıkça olanaksız olsa

da, şanslar ya da deneyler bir yanda on bin, öte yanda on bin bir ise, yargı bu üstünlükten ötürü ikinciye yeğler. Duygular da koşut bir durum görürüz. Açıktır ki, yukarıda söz edilen ilkelere göre, bizde, bir nesne farklı olan niceliğine göre değişen bir tutku ürettiğinde, açıkça derim ki, tutku kelimesinin tam anlamıyla yalın bir heyecan değil, nesnenin her bir parçasına ilişkin görüşten türetilen daha çok sayıdaki zayıf tutkulardan oluşan bileşik bir heyecandır. Çünkü öyle olmasaydı, bu parçalar çoğaldığında tutkunun da artması olanaksız olurdu. Böylece bin pound isteyen birinin gerçekte bin ya da daha çok isteği vardır ve bunlar bir araya gelip yalnızca tek bir tutku oluşturuyor görünürler; fakat kişinin tek bir birimle bile olsa daha yüksek olan sayıyı yeğlemesi nedeniyle, bu bileşim, nesnenin her değişimiyle kendini açığa vurur. Yine de hiçbir şey böyle küçük bir farklılığın tutkular da seçilebilir olmayacağından ve onları ayırt etmemize yaramayacağından daha kesin olamaz. Öyleyse daha büyük olan sayıyı yeğlerkenki davranışımız tutkularımıza değil, alışkanlıklara ve *genel kurallara* dayanır. Pek çok durumda görmüştük ki, sayıların kesin ve farkın hissedilir olduğu yerde, herhangi bir toplamın sayıca artırılışı tutkuyu da artırır. Zihin dolaysız duygusu yardımıyla üç guinea'nın iki guinea'dan daha büyük bir tutku yarattığını algılayabilir, *bunu* benzerlik nedeniyle daha büyük sayılara aktarır ve genel bir kural yoluyla bin guinea'ya dokuz yüz doksan dokuz guinea'ya olduğundan daha güçlü bir tutku yükler. Bu genel kuralları şimdi açıklayacağız.

Ancak *eksik* bir deneyimden ve *karşıt* nedenlerden türetilen bu iki olasılık türünün yanı sıra ANALOJİ'den kaynaklanan bir üçüncü tür daha vardır ki, kimi önemli noktalarda diğer ikisinden ayrılır. Yukarıda açıklanan varsayıma göre neden ya da sonuçtan kaynaklanan akıl yürütmeler iki belirli noktaya, yani tüm geçmiş deneyimde herhangi iki nesnenin sürekli birlikteliğine ve ortada olan bir nesnenin bunlardan herhangi biriyle arasındaki benzerliğe dayanır. Bu iki belirli noktanın sonucu, ortada olan nesnenin imgelemi dinçleştirmesi ve dirileştirmesidir; sürekli birlikle beraber benzerlik, bu güç ve canlılığı ilgili tasarıma iletir; böylece bunlara inandığımız ya da bunları kabul ettiğimiz söylenir. Eğer birliği ya da benzerliği zayıflatırsanız geçiş ilkesini, dolayısıyla da ondan doğan inancı zayıflatmış olursunuz. İlk izlenimin canlılığının ilgili tasarıma tam olarak iletilmesi için, ya nesnelerin birlikteliği sürekli olmalıdır ya da ortada olan izlenim, birliklerini gözlemeye alıştığımız nesnelerden herhangi birine tam olarak benzemelidir. Yukarıda açıkladığımız şansın ve nedenlerin olasılıklarında, azalan şey birliğin sürekliliğidir; analogiden türetilen olasılıkta ise etkilenen şey yalnızca benzerliktir. Birliğin yanı sıra belli bir ölçüde benzerlik olmadan, herhangi bir akıl yürütmenin gerçekleşmesi olanaksızdır; ama bu benzerliğin çok sayıda farklı derecesi olabildiği için, akıl yürütme de benzerlikle orantılı bir şekilde az ya da çok sağlam ve kesin olur. Bire bir benzer olmayan durumlara aktarıldığında, deneyin kuvveti azalır; ancak şurası açıktır ki benzerlik herhangi bir şekilde devam ettiği sürece, deney de olasılık temelini mümkün olduğunca elinde tutar.

13. Kısım

Felsefe Olmayan Olasılık

Tüm bu olasılık türleri felsefeciler tarafından kabul edilip, inanç ve görüşün akla yatkın temelleri olarak görülmüştür. Ancak aynı ilkedен türetilen başka türde olasılıklar da vardır ki bunlar benzer bir onanmayı elde edecek kadar talihli değildirler. Bu türden *ilk* olasılık şu şekilde ortaya konabilir: birliğin ve benzerliğin azalması, yukarıda açıklandığı üzere, geçişin kolaylığını azaltır ve bu yolla kanıtı zayıflatır; daha da ileri giderek belirtebiliriz ki izlenimin azalması ve belleğe ya da duyulara görüldüğü renklerin gölgelenişi kanıtın da azalmasıyla sonuçlanacaktır. Hatırladığımız herhangi bir olgu üzerine kurduğumuz kanıtlama olgunun yakın ya da uzak olmasına göre az ya da çok inandırıcıdır; bu kanıt derecelerindeki ayrımı felsefenin sağlam ve meşru kabul etmemesine rağmen –çünkü bu durumda, bir kanıtlamanın bugünkü kuvveti bir ay sonraki kuvvetinden daha farklı olabilir– felsefenin karşıtlığını bir yana bırakırsak, açıktır ki bu durumun anlama yetisi üzerinde önemli bir etkisi vardır ve aynı kanıtlamanın yetkesini, bize önerildiği zamanlar arasındaki farklılıklara göre, gizliden gizliye değiştirir. İzlenimdeki daha büyük bir güç ve canlılık doğal olarak ilgili tasarıma daha büyük bir güç ve canlılık iletir; inanç ise, önceki dizgeye göre, bu güç ve canlılık derecelerine dayanır.

Felsefeciler tarafından bir kenara atılmasına rağmen, her zaman gerçekleşen ve bizim de inanç ve inanca derecelerimizde sık sık gözleyebildiğimiz *ikinci* bir farklılık daha vardır. Yeni ve bellekte taze olan bir deney bizi belli bir ölçüde silinmiş olan bir deneyden daha çok etkiler ve hem tutkular hem de yargı üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir; çünkü ilgili tasarımı iletebileceği kökensel gücü daha çoktur, böylelikle de daha büyük bir güç ve canlılık kazanır. Yakınlardaki bir gözlem benzer bir sonuç doğurur; çünkü alışkanlık ve geçiş orada da bütündür ve iletişimde kökensel gücü daha iyi saklar. Böylece, arkadaşının sefahatten öldüğünü gören bir ayyaş, bir süre için bu durumdan çok etkilenir ve kendisi için de benzer bir sondan korkar; ama bunun anısı aşamalı olarak kaybolup yiterken ayyaş da önceki güvenini tekrar kazanır ve tehlike ona daha az kesin ve daha az gerçek görünür.

Bu türden *üçüncü* bir örnek olarak şunu ekleyebilirim: kanıtlardan ve olasılıklardan hareketle yaptığımız akıl yürütmeler birbirlerinden büyük ölçüde ayrılırlar da, kanıtlardan yola çıkarak yaptıklarımız farkında olunmaksızın sık sık, salt bağlantılı kanıtlamalar çokluğu yüzünden yozlaşır ve olasılıktan yola çıkarak yaptığımız akıl yürütmelere dönüşür. Açıktır ki, bir nesneden, herhangi bir ara neden ya da sonuç olmaksızın, doğrudan bir çıkarsama yaptığımızda, kanı imgelemenin uzun bir bağlantılı kanıtlamalar zinciri içinden geçtiği zamankinden –ki her bir halkanın bağlantısını ne kadar yanılmaz sayarsak sayalım– daha güçlü, inandırıcılık da daha diridir. Tüm tasarımların canlılığı imgelemenin alışkısal geçişi aracılığıyla kökensel izlenimden türetilir; açıktır ki, bu canlılık uzaklıkla orantılı olarak derece derece bozulmalı ve her geçişte bir şeyler yitirmelidir. Kimi zaman bu uzaklığın karşıt deneylerden bile daha büyük bir etkisi olur ve bir insan yakın ve do-

laysız olan olası akıl yürütmelerden uzun bir sonuçlar zincirine oranla daha diri bir kanı elde edebilir; üstelik bu zincir her bölümünde doğru ve kesin olsa bile. Hatta bu tür akıl yürütmeler pek bir kanı üretmezler; bir de, çok fazla evreden geçen kanıtı sonuna dek saklayabilmek için kişinin çok güçlü ve sağlam bir imgelemi olmalıdır.

Ancak burada şimdi incelediğimiz konunun bize sunduğu çok ilgi çekici bir görüngüden söz etmek yerinde olacaktır. Açıktır ki eski tarihin, milyonlarca neden-sonuç içinden ve neredeyse sonsuz bir uzunluktaki kanıtlamalar zincirinden geçmeksizin, herhangi bir inancasını taşıyabileceğimiz hiçbir noktası yoktur. Olgunun bilgisi ilk tarihçiye gelmeden önce birçok ağız tarafından iletilmiş olmalıdır; yazıya geçirildikten sonra ise her yeni kopya esasında yeni bir nesnedir; bu nesnenin de öncekilerle bağlantısı ancak deneyim ve gözlem yoluyla bilinir. Öyleyse belki de önceki akıl yürütmenin vargısı olarak belirtilebilir ki tüm eski tarihin kanıtı şimdi yitmiş olmalıdır ya da en azından nedenler zinciri çoğalıp daha büyük bir uzunluğa ulaşırken zaman içinde yitecektir. Ancak, yazın dünyası ve yayıncılık şimdiki ile aynı temel üzerinde sürececek olursa, bizim kuşağımızın bin çağ geçse bile JULIUS SEZAR diye bir insanın olup olmadığı konusunda kuşku duyacaklarını düşünmek sağduyuya aykırı görüldüğü için bu, şimdiki dizgeye bir itiraz olarak görülebilir. Eğer inanç yalnızca kökensel bir izlenim tarafından iletilen belli bir canlılıktan oluşmuş olsaydı, geçişin uzunluğu nedeniyle bozulur ve sonunda bütünüyle yok olmak zorunda kalırdı; *tam tersi* eğer inanç belli durumlarda böyle bir yok oluşa imkân vermiyorsa, bahsettiğimiz canlılıktan daha farklı bir şey olmalıdır.

Bu itirazı yanıtlamadan önce belirteceğim ki, bu konudan yola çıkılarak *Hristiyan Dinine* karşı çok ünlü bir akıl yürütme ortaya konmuştur; yalnızca şu farkla: insan tanıklığındaki zincirin her halkası arasındaki bağlantının orada olasılığın ötesine geçmemesi ve belli bir dereceye kadar kuşku ve belirsizliğe açık olması gerekmiştir. Gerçekten de kabul etmek gerekir ki, konuyu bu şekilde incelemenin (ki bu doğru bir yol değildir) tarihsel ya da geleneksel hiçbir tarafı yoktur, aksine bu incelemede sonunda tüm kuvvet ve kanıtını yitirmesi gereken bir şey vardır. Her yeni olasılık ilk kanıyı zayıflatır ve ne denli güçlü olursa olsun, bu kanının yinelenen küçülmeler karşısında kalıcı olabilmesi olanaksızdır. Bu genel olarak doğrudur; ama daha sonra göreceğimiz gibi¹⁹ aklımızdan çıkarmamamız gereken tek bir istisna vardır, o da anlama yetisinin şimdiki konusu açısından çok büyük bir önem taşır.

Bu arada tarihsel kanıt ilkin tam bir ispata varır sayıltısı ile ilgili olan önceki itirazı çözmek için şunu düşünelim: herhangi bir kökensel olguyu inancın temeli olan şimdiki izlenime bağlayan halkalar, sayısız olsalar da, aynı türdendir ve tüm bu halkalar Matbaacıların ve Yazmanların dürüstlüğüne bağımlıdırlar. Bir nüsha bir diğer nüshaya geçer, bu da bir üçüncüye geçer ve bu böyle sürer gider, ta ki şimdi okuyup incelediğimiz cilde gelinceye

¹⁹ IV. Bölüm, 1. Kısım.

dek. Adımlarda hiçbir değişiklik yoktur. Birini bildikten sonra tümünü biliriz ve birini yaptıktan sonra geri kalanı konusunda hiçbir duraksama göstermeyiz. Bir tek bu durum tarihin kanıtını saklayıp, şimdiki çağın anısını da en son kuşağa dek sürdürür. Eğer geçmiş bir olayı herhangi bir tarih cildine bağlayan tüm bu uzun neden-sonuçlar zinciri birbirinden farklı parçalardan oluşmuş olsaydı ve eğer zihnin bunları seçik olarak kavraması zorunlu olsaydı, herhangi bir inancı ya da kanıtı sonuna dek saklamamız imkânsız olurdu. Ancak bu kanıtların birçoğu birbirlerine tam olarak benzedikleri için, zihin onların üzerinde kolayca ilerler, bir bölümden diğerine rahatça geçer ve her bir halkayla ilgili ancak karışık ve genel bir fikir edinebilir. Uzun bir kanıtlama zinciri bu şekilde, kökensel canlılığı, birbirinden farklı olup her biri ayrı bir incelemeyi gerektiren parçalardan oluşan çok daha kısa bir kanıtlamalar zinciri kadar az azaltır.

Felsefece olmayan dördüncü olasılık türü, kendi kendimize alelacele bir şekilde oluşturduğumuz ve kelimenin tam anlamıyla ÖNYARGI dediğimiz şeyin kaynağı olan *genel kurallardan* türetilir. *İrlandalı* biri zeki değildir, bir *Fransız* ise güvenilir olamaz; dolayısıyla da bir *İrlandalının* sözleri makul, *Fransız'ın*ki ise haktanır olsa bile, sağduyu ve akla rağmen onların ahmak ve züppe olmaları gerektiği önyargısını kafamızda sürdürürüz. İnsan doğası bu tür yanılgılara çok açıktır; belki de, bu ulus bu konuda diğer uluslardan aşağı kalmıyordur.

İnsanların niçin genel kurallar oluşturdukları ve bunların, ortada olan gözlem ve deneyime aykırı olsalar bile, yargılarını etkilemelerine nasıl olup da izin verdikleri sorulacak olursa, benim yanıtlım bunun neden-sonuçları ilgilendiren tüm yargılara dayanak olan ilkelerin bizzat kendilerinden kaynaklandığı olurdu. Neden-sonuç ile ilgili yargılarımız alışkanlık ve deneyimden türetilir; bir nesnenin bir başkası ile birleştiğini görmeye alıştığımız zaman imgelemimiz düşünmeyi önceleyen ve onun tarafından engellenemeyen doğal bir geçiş yoluyla nedenden sonuca geçer. Öyleyse alışkanlık, doğası gereği, yalnızca alışmış olduğumuz nesnelerle bire bir aynı olan nesneler sunulduğunda var gücüyle çalışmakla kalmaz, o nesnelere benzer nesnelerle karşılaştığımızda da, daha düşük bir derecede de olsa, işler; alışkanlık her farklılıkla gücünden biraz yitirse de, dikkate değer herhangi bir durum aynı kalmayı sürdürdüğünde kolay kolay yok olmaz. Armut ya da şeftali tüketerek meyve yeme alışkanlığı edinmiş bir insan gözde meyvesini bulamadığı zaman kavunla idare edecektir; tıpkı kırmızı şarap içerek sarhoş olmuş birinin, kendisine beyaz şarap sunulduğunda da hemen hemen aynı şiddetle olur diyecek olması gibi. Bu ilkeden yola çıkarak analogiden türetilen olasılık türünü açıkladım; bu olasılık türünde, geçmiş durumlardaki deneyimimizi, daha önceden deneyimlerini edinmiş olduğumuz nesnelere benzemelerine karşın onlarla bire bir aynı olmayan nesnelere aktarırız. Benzerliğin azalmasıyla orantılı olarak olasılık da azalır; ama benzerlik az da olsa var olmayı sürdürüyorsa, olasılık da belli bir güce sahiptir.

Bu gözlemi daha ileriye götürebilir ve diyebiliriz ki, alışkanlık tüm yargılarımızın temeli olsa da, imgelemde zaman zaman yargıya zıt bir sonuç

doğurur ve aynı nesneyle ilgili olarak duygularımızda bir karşıtlık oluşturur. Daha açıklayıcı olacağım. Hemen hemen tüm neden türlerinde kimisi özsel kimisi de gereksiz olan yan durumların karmaşası söz konusudur; bu yan durumların bir kısmı sonucun ortaya çıkması açısından mutlak gerekliken, diğerleri sadece tesadüfen işe karışır. İmdi belirtebiliriz ki, bu gereksiz yan durumlar çok sayıda ve dikkate değer olduklarında ve sık sık özsel olanla birleştiklerinde imgelem üzerinde öyle bir etki yaratırlar ki imgelemin yokluğunda bile bizi alışılmış sonucun tasarımına götürürler ve o tasarıma onu düşlemin salt yapıntılardan üstün kılan bir güç ve canlılık verirler. Bu yatkınlığı o yan durumların içyapısı üzerine düşünerek düzeltebiliriz; yine de açıktır ki, alışkanlık başlangıcı yapar ve imgelemin taraf tutmasına yol açar.

Bunu bilindik bir örnekle göstermek için, yüksek bir kuleden sarkıtılan demir bir kafes içerisindeki bir insanın, kendisini orada tutan demirin sağlam olduğuna dair deneyimi sayesinde altındaki boşluğa düşmeme konusunda tam bir güven içinde olduğunu bilmesine rağmen ve düşme ve yere çakılma, yaralanma ve ölüm tasarımlarının yalnızca alışkanlık ve deneyimden türetilmiş olmalarına karşın, kendisini tir tir titreten durumunu inceleyelim. Aynı alışkanlık, kendilerinden türetildiği ve tam olarak karşılık düştüğü örneklerin ötesine geçer ve o insanın kimi bakımlardan benzer olan ama tam olarak aynı kuralla açıklanamayan türdeki nesnelere ilişkin tasarımlarını etkiler. Yükseklik ve düşme yan durumları o adamın üzerinde öyle güçlü bir etki yapar ki bu etkiler ona eksiksiz bir güven vermesi gereken karşıt destek ve sağlamlık yan durumları tarafından yok edilemez. İmgelemi nesnesi ile birlikte kaçıp gider ve onunla orantılı bir tutku uyarır. Bu tutku imgelemden sonra geri döner ve tasarımı dirileştirir; diri tasarım tutku üzerinde yeni bir etkiye sahip olur ve kendi payına onun kuvvet ve şiddetini attırır; böylece bireyin hem düşlemi hem de duyguları karşılıklı olarak birbirlerini destekleyip bütünün onun üzerinde çok büyük bir etki yaratmasına neden olurlar.

Ancak şimdi incelediğimiz olasılıklar konusu bize böylesine açık bir önerme sunarken, niçin alışkanlığın bu sonuçlarından kaynaklanan yargı ve imgelem çatışmasında başka örnekler aramamız gereksin ki? Benim dizgame göre tüm akıl yürütmeler alışkanlığın sonucundan başka bir şey değildir ve alışkanlığın imgelemi dirileştirme ve bize herhangi bir nesnenin güçlü bir tasarımını verme haricinde hiçbir etkisi yoktur. Öyleyse şu vargı çıkarılabilir: Yargımız ve imgelememiz hiçbir zaman karşıt olamazlar; alışkanlık da bu ikinci yeti üzerinde onu yargımıza karşıt kılacak bir şekilde işleyemez. Bu güçlüğü yalnızca genel kuralların etkisi varsayımıyla giderebiliriz. Bundan sonra²⁰ neden-sonuç ile ilgili yargımızı düzenlemesi gereken kimi genel kuralları inceleyeceğiz; bu kuralları anlama yetimizin doğası ve onun nesneler açısından oluşturduğumuz yargılardaki işlemlerine ilişkin deneyimimiz çerçevesinde oluştururuz. Onlar sayesinde ilineksel yan du-

²⁰ 15. Kısım.

rumları etkili nedenlerden ayırt etmeyi öğreniriz; bir sonucun belirli bir yan durumun işbirliği olmaksızın da üretilebileceğini bulduğumuz zaman, o yan durumun, etkili nedenle ne sıklıkla birlikte olursa olsun, onun bir parçasını oluşturmadığı vargısını çıkarırız. Ancak bu sık birliktelik zorunlu olarak onun imgelem üzerinde belli bir sonuç doğurmasına yol açsa da, genel kurallardan çıkardığımız zıt vargılara rağmen, bu iki ilkenin çatışması düşüncelerimizde bir karşıtlık üretir ve bir çıkarsamayı yargımıza ve ötekini imgelememize atfetmemize yol açar. Genel kural daha kapsamlı ve değişmez olduğu için, yargımıza atfedilir. İstisna ise, daha değişken ve belirsiz olduğundan, imgeleme.

Böylece genel kurallarımız bir bakıma birbirleri ile çatışma içine sokulur. Herhangi bir nedene çok büyük ölçüde benzeyen bir nesne gördüğümüzde, nesne en önemli ve etkili koşullarda o nedenden farklı olsa da, imgelem doğal olarak bizi sonucun canlı bir tasarımına götürür. Genel kuralların ilk etkisi budur. Ancak zihnin bu edimini gözden geçirir ve anlama yetisinin daha genel ve asıl işlemleri ile karşılaştırsak, bunun düzensiz ve hatta en yerleşik akıl yürütme ilkelerini yıkıcı bir doğası olduğunu görürüz; onu yadsımanızın sebebi de budur. Bu genel kuralların ikinci bir etkisi olup, bu etki birincinin hatalı olduğuna işaret eder. İnsanın mizacına ve kişiliğine göre kimi zaman biri, kimi zaman öteki ağır basar. Sıradan insanlar genellikle birincisi, bilge insanlarsa ikincisi tarafından yönlendirilirler. Bu arada kuşkucular, usumuzda yeni ve çarpıcı bir çelişkiyi gözlemlemenin ve felsefenin tamamının insan doğasının bir ilkesi tarafından yıkılmaya ve yine aynı ilkenin yeni bir yönelimiyle kurtarılmaya hazır olduğunu görmenin hazzını duyabilirler. Genel kuralların izlenmesi felsefeye çok ters düşen bir olasılık türüdür; gene de ancak onları izleyerek bunu ve felsefeye aykırı tüm olasılıkları düzeltebiliriz.

Önümüzde, genel kuralların imgelem üzerinde yargıya karşıt etkilere sahip olduğu örnekler bulunduğu için, bu kuralların yargı ile birleştiği zaman etkisinin arttığını gördüğümüz ve bize sundukları tasarımlara başka herhangi birine eşlik edenden daha üstün bir kuvvet verdiklerini gözlediğimiz zaman şaşırمامamız gerekir. Herkes bilir ki birini övmenin ya da ayıplamanın dolaylı bir yolu vardır ve bu herhangi bir kimseyi açıkça pohpohlamaktan ya da suçlamaktan daha az göze batar. Kişi görüşlerini her ne kadar üstü kapalı yollarla iletse ve onları açıkça ortaya konduklarına eşit bir kesinlikle bildirse de açıktır ki bu ikisinin etkileri eşit ölçüde güçlü değildir. Biri beni ince alaylarla hicvettiğinde, neyi kastettiğini tam olarak anlasam bile, aptal ve züppe olduğumu açıktan açığa söylediği zamanki gibi kızdıramaz. Bu fark genel kuralların etkisine bağlanmalıdır.

Biri ister bana açıkça hakaret etsin, isterse beni sinsice küçümsesin, her iki durumda da bu kişinin duygusunu ya da görüşünü hemen algılamam; onu ancak işaretler yoluyla, diğer bir ifadeyle, sonuçları yoluyla duyumsarım. O zaman bu iki durum arasındaki biricik fark, görüşlerini açıkça ortaya koyarken genel ve evrensel olan işaretlerden yararlanması, üstü kapalı konuşmada ise daha az bilindik ve daha az yaygın olan işaretleri kullanıyor

olmasıdır. Bu durumun sonucu imgelemenin ortada olan izlenimden ortada olmayan tasarıma geçişte, geçişi, bağlantının ortak ve evrensel olduğu zaman, daha ender ve daha belirli olduğu zamandakinden daha büyük bir kolaylıkla yapması, dolayısıyla da nesneyi daha büyük bir kuvvetle kavramasıdır. Buna göre şunu söyleyebiliriz: duygularımızın açıkça ifade edilmesine maskeleri çıkarmak denir, tıpkı görüşlerimizin üstü kapalı bir şekilde ortaya konmasının maskelerin takılması olarak görülmesi gibi. Genel bir bağlantı tarafından üretilen bir tasarım ile tikel bir bağlantıdan doğan tasarım arasındaki fark bu noktada bir izlenim ile bir tasarım arasındaki farka benzer. İmgelemdeki bu farklılık tutkular üzerinde benzer bir sonuç doğurur ve bu sonuç bir başka durum tarafından büyütülür. Gizli, üstü kapalı bir öfke ya da küçümseme kişiye hala belli bir ölçüde önem verdiğimizizi ve ona karşı doğrudan doğruya kabaca konuşmaktan kaçındığımızı gösterir. Bu gizli bir alayı daha az rahatsız edici kılar; ama gene de aynı ilkeye dayanır. Çünkü eğer bir tasarım üstü kapalı söylendiğinde daha zayıf olmamış olsaydı, ötekenden ziyade bu şekilde davranmak hiçbir zaman daha büyük bir saygının belirtisi sayılmazdı.

Bazen küfürbazlık ince alaydan daha az rahatsız edicidir, çünkü bir bakıma, bize zarar veren kişiyi ayıplayıp küçük görmemiz için haklı bir sebep sunarak intikamımızı tam da zarar gördüğümüz anda almamızı sağlar. Ancak bu görüngü de benzer olarak aynı ilkeye dayanır. Çünkü tüm kaba ve incitici ifadeleri, eğer onları görgü kurallarına ve edebe aykırı saymadığımız için değilse, niye kınarız? Ve niçin aykırıdır eğer herhangi bir ince alaydan daha üzücü olmayacaksa? Görgü kuralları açıkça gücendirici olan ve birlikte olduğumuz insanlara hissedilir bir acı ve şaşkınlık veren her şeyin kınanmasını gerektirir. Bu bir kez yerleştikten sonra sövgü dili genel olarak kınar ve bu tür sözleri sarf eden kişiyi bayağılaştıran kabalığı ve nezaketsizliği nedeniyle daha az acı verir. Sırf özünde öyle olduğu için daha az nahoş olur ve apaçık ve yadsınamaz olan genel ve ortak kurallar yoluyla bir çıkarsama sunduğu için de daha nahoştur.

Açık ve gizli dalkavukluğun ya da alayın farklı etkilerinin bu açımına, ona benzeyen bir başka görüngünün irdelemesini ekleyeceğim. Hem erkek hem de kadın onuru konusunda birçok belirli konu vardır ki, bu kurallar açıkça ve alenen çiğnendiğiye, insanlar bunları hiçbir şekilde bağışlamazlar, ama görünüş kurtarılıp ihlaller gizli kapaklı gerçekleştiği zaman göz ardı etmeye daha yatkın olurlar. Kusurun işlendiğini eşit kesinlikle bilenler bile, bu kusuru, kanıtlar belli bir ölçüde dolaylı ve şüpheli göründükleri zaman, doğrudan ve yadsınamaz oldukları zamandakinden daha kolay bağışlarlar. Her iki durumda da aynı tasarım sunulur ve daha açık ifade etmek gerekirse yargı tarafından eşit ölçüde kabul görür; gene de sonucu sunulmuş yolunun farklılığı nedeniyle farklı olur.

İmdi onur yasalarının *açık* ve *gizli* çiğnenmeleri gibi iki durumu karşılaştırırsak, şunu görürüz: aralarındaki fark ilk durumda kendisinden suçlanan eylemi çıkarsadığımız işaretin tekliğinden ve bunun yalnız başına akıl yürütmelerimizin ve yargımızın temeli olabilmesinden kaynaklanır; buna kar-

şın ikinci durumda işaretler sayısızdır ve bunların, tek başlarına ve gözle algılanamayan birçok küçük yan durum kendilerine eşlik etmediğinde, bir şeyleri belirlemeye yetecek güçleri yoktur. Ancak hiç kuşkusuz doğrudur ki, herhangi bir akıl yürütme göz için ne denli tek ve birleşikse her zaman o denli inandırıcıdır ve tüm parçalarını toplamak ve bu parçalardan vargılarını oluşturan bağlılaşıklık tasarıma gitmek konusunda imgeleme daha az iş çıkarır. Düşünce yetisinin bu şekilde çalışması birazdan gözleyeceğimiz gibi²¹, duyguların düzenli bir şekilde ilerlemesini engeller. Tasarım bize böyle bir dirilikle çarpamaz; dolayısıyla da tutku ve imgelem üzerinde böyle bir etkisi yoktur.

Aynı ilkelerle CARDİNAL DE RETZ'in *dünyanın, aldatılmayı istediği birçok şey vardır ve insanlar mesleki ve sosyal konumuna aykırı davranan bir kimseyi bunlara aykırı sözler söyleyen bir kimseden daha kolay bağışlarlar* şeklindeki gözlemlerini açıklayabiliriz. Sözlerdeki bir hata genellikle eylemlerdeki bir hatadan daha açık ve daha seçiktir, çünkü eylem hafifletici birçok mazereti kabul eder ve eylemde bulunanın niyet ve görüşlerini çok açıkça belirlemez.

Böylece bütünü ele aldığımızda şu çıkar: Bilgi olmayan her türlü görüş ya da yargı tamamıyla algının güç ve canlılığından türer ve bu nitelikler zihinde 'herhangi bir nesnenin varoluşuna İNANÇ' dediğimiz şeyi oluştururlar. Bu güç ve canlılık bellekte her şeyden daha belirgindir; dolayısıyla da bu yetinin doğruluğuna olan güvenimiz hayal edebileceklerimizin en üstünüdür ve birçok bakımdan bir tanıtlamanın verdiği inancaya eşittir. Bu niteliklerin bir sonraki derecesi neden-sonuç ilişkisinden türetilendir ve bu da çok büyüktür, özellikle de deneyim yoluyla birlikteliğin tam anlamıyla sürekli olduğunun görüldüğü ve ortada olan nesne deneyimlerini edinmiş olduklarımıza tam olarak benzediği zaman. Ancak bu kanıt derecesinin altında, tutkular ve imgelem üzerinde tasarımlara ilettikleri kuvvet ve dirilik derecesi ile orantılı bir etkiye sahip olan daha başka birçokları da vardır. Nedenden sonuca alışkanlık yoluyla geçiş yaparız ve bağlılaşıklık tasarım üzerine yaydığımız o diriliği ortada olan belli bir izlenimden ödünç alırız. Oysa güçlü bir alışkanlık üretmek için yeterli sayıda örneği gözlemediğimiz zaman ya da bu örnekler birbirleriyle karşıt olduklarında ya da benzerlik tam olmadığı ya da ortada olan izlenim soluk ve bulanık olduğu ya da deneyim belli bir ölçüde bellekten silindiği ya da bağlantı uzun bir nesneler zincirine bağımlı olduğu ya da çıkarsama genel kurallardan türetildiği ve gene de onlara uygun olmadığı zaman; tüm bu durumlarda tasarımın kuvvet ve yoğunluğunun azalmasıyla kanıt da azalır. Öyleyse bu, yargının ve olasılığın doğasıdır.

Bu dizgeye yetke veren esas şey her bir bölüme temel olan kuşku duyulamaz kanıtlamaların yanı sıra, bu bölümlerin birbirleriyle anlaşmaları ve birinin ötekini açıklama zorunluluğudur. Belleğimize eşlik eden inancın doğası yargılarımızdan türetilenle aynıdır; ayrıca nedenlerin ve sonuçların de-

²¹ IV. Bölüm, 1. Kısım.

ğişmez ve biçimdeş bir bağlantısından türetilen yargı ile kesintili ve belirsiz bir bağlantı üzerine dayanan yargı arasında hiçbir fark yoktur. Gerçekten de açıktır ki zihin, karşıt deneylerle karar verdiği tüm belirlenimlerde ilkin kendi içerisinde bölünür ve gördüğümüz ve hatırladığımız deneylerin sayısı ile orantılı olarak her iki yana da meyillidir. Bu yarış sonunda zihin, deneylerin daha çok sayıda olduğunu gözlediğimiz yana belirlenir; ama kanıt açısından, çatışan öğelerin sayısına karşılık düşen bir kuvvet azalmasıyla. Kendilerinden olasılığın meydana geldiği her bir olanak imgelemde ayrı ayrı etkide bulunur; sonunda baskın çıkan ve bunu kendi üstünlüğü ile orantılı bir kuvvetle yerine getiren, olanakların daha büyük bir toplamıdır. Tüm bu görüngüler bizi doğrudan doğruya önceki dizgeye götürür; nitekim başka bir ilkeyle onların doyurucu ve tutarlı bir açılımını vermek olanaklı değildir. Bu yargıları alışkanlığın imgelem üzerindeki sonuçları olarak görmezsek, sürekli bir çelişki ve saçmalık içinde kendimizi kaybederiz.

14. Kısım

Zorunlu Bağlantı Tasarımı Üzerine

Böylelikle *dolaysız izlenimlerimizin ötesinde akıl yürütme ve şu tür belirli nedenlerin şu tür belirli sonuçlar üretmesi gerektiği sonucuna varma* yolumuzu açıkladıktan sonra, şimdi daha önce karşımıza çıkan ama o an için es geçtiğimiz soruya²² geri dönmemiz gerekiyor: *İki nesne zorunlu olarak birbirleriyle ilişkilendirilir, derken zorunluluk tasarımı ile neyi kastederiz?* Bu başlık altında da, sık sık belirtme fırsatı yakaladığım şu sözleri yineliyorum: Bir izlenimden türetilmeyen hiçbir tasarımı olmadı için, eğer gerçekten bir zorunluluk tasarımı olduğunu ileri süreceksen, bu tasarımı ortaya çıkarmak bir izlenim bulmalıyız. Bunu yapabilmek için, zorunluluğun genellikle hangi nesnelerde olması gerektiğini düşünürüm; onun her zaman neden-sonuçlara atfedildiğini bularak, gözümü bu ilişki içine yerleştirilmesi gereken iki nesneye çevirir ve onları imkân verdikleri durumların tümünde inceleirim. Hemen algılarım ki bunlar zaman ve yerde *bitişiktirler* ve neden dediğimiz nesne sonuç dediğimiz öteki nesneyi *önceler*. Tek bir örnekte üzerinde daha ileri gidemem; nitekim benim için bu nesneler arasında herhangi bir üçüncü ilişki bulmak olanaksızdır. Dolayısıyla görüşümü benzer nesneleri her zaman benzer bitişiklik ve ardışıklık ilişkileri içinde gördüğüm çeşitli durumları da kapsayacak şekilde genişletirim. İlk bakışta bu işime pek yaramayacak gibi görünebilir. Çeşitli örnekler üzerine düşününce yine aynı nesneleri görürüm; dolayısıyla da bu hiçbir zaman yeni bir tasarım ortaya çıkaramaz. Ancak daha ileri bir araştırma sonrasında yinelemenin her tek durumda aynı olmadığını, yeni bir izlenimi ve bu yolla da irdelediğim tasarımı ürettiğini bulurum. Çünkü sık bir yinelemeden sonra, nesnelerden birinin ortaya çıkışıyla zihninin alışkanlık yoluyla o nesneye her zaman eşlik edenini görmeye ve bunu ilk nesne ile ilişkisi nedeniyle daha güçlü bir ışıktaki

²² 2. Kısım.

görmeye *belirlendiğini* görürüm. O zaman bu izlenim ya da *belirlenim* bana zorunluluk tasarımını verir.

Bu sonuçların ilk bakışta hiçbir güçlük çekmeksizin kabul edileceğinden kuşkusuz yoktur, çünkü bunlar daha önceden doğruladığımız ve akıl yürütmelerimizde sıkça kullandığımız ilkelerin apaçık tümdengelimidirler. Hem ilk ilkelerdeki hem de tümdengelimlerdeki bu açıklık dikkat edilmezse bizi yanlış bir vargıya götürebilir ve olağanüstü hiçbir şey kapsamadığını ve ayrıca merakımıza değer olmadığını sanmamıza sebep olabilir. Ancak böyle bir dikkatsizlik bu akıl yürütmenin kabulünü kolaylaştırabilse de, kolayca unutulmasına da yol açacaktır; bu nedenle tam da şimdi felsefedeki en zorlu sorulardan birini, yani *nedenlerin güç ve etkililiğini* ilgilendiren ve tüm bilimlerin fazlasıyla ilgileniyor göründükleri soruyu incelemiş olduğum uyarısında bulunmayı doğru buluyorum. Böyle bir uyarı doğal olarak okuyucunun dikkatini çekecek ve onu öğretimin ve öğretimin dayandığı kanıtlamaların daha tam bir açıklamasını istemeye götürecektir. Bu istek öyle makuldür ki, geri çevirmem çok yanlış olur, özellikle de bu ilkelerin ne kadar çok incelenirlerse o kadar çok kuvvet ve açıklık kazanacaklarından umutlu olduğum için.

Zorluğunun yanı sıra önemi nedeniyle de hem eski çağ felsefecileri hem de modern felsefeciler arasında en çok tartışmaya yol açmış sorulardan biri de nedenlerin etkililiği, ya da sonuçların bu nedenleri takip etmesini sağlayan niteliği ile ilgili olan sorudur. Ancak onlar bu tartışmalara girmeden önce, bana kalırsa, anlaşmazlık konusu olan bu etkililik tasarımı incelemiş olmak daha doğru olur. Akıl yürütmelerinde esas olarak eksik olduğunu bulduğum ve burada karşılamaya çalışacağım şey budur.

Etkililik, aracılık, güç, kuvvet, erke, zorunluluk, bağlantı ve üretici nitelik terimlerinin tümünün de hemen hemen anlamdaş olduklarını, bu yüzden de bunlardan birinin diğerlerini tanımlarken kullanılmasının saçma olacağını belirterek başlıyorum. Bu gözlemle, felsefecilerin güç ve etkililik için vermiş oldukları kaba tanımların hepsini birden yadsıyoruz; tasarımı bu tanımlarda aramak yerine, onu kökensel olarak kendisinden türetildiği izlenimlerde aramamız yerinde olacaktır. Eğer bu bileşik bir tasarım ise, bileşik izlenimlerden doğmalıdır. Yalınca, yalın izlenimlerden.

Bu sorunun en genel ve en gözde açıklamasının, deneyim sayesinde özdekte cismin hareketleri ve değişimleri gibi çeşitli yeni ürünlerin olduğunu bulup, bir yerlerde onları üretmeye yetenekli bir güç olması gerektiği vargısını çıkararak, bu akıl yürütme yoluyla sonunda güç ve etkililik tasarımı ulaşırız²³, demek olduğuna inanıyorum. Ancak bu açımmanın felsefi olmaktan çok beylik olduğuna kanaat getirmek için yalnızca iki çok açık ilke üzerine düşünmemiz yeterli olur. *İlk olarak*, neden yalnız başına hiçbir zaman herhangi bir kökensel tasarım ortaya çıkaramaz ve *ikinci olarak*, neden, deneyimden ayrıldığı şekliyle, bizi hiçbir zaman her varoluşun başlangıcı için bir

²³ Bay Locke'un 'güç' bölümünde yazdıklarına bakınız.

neden ya da üretken nitelik mutlak olarak gereklidir vargısına götüremez. Bu değerlendirmelerin her ikisi de yeterince açıklanmıştır; bu yüzden bu ilkelerin üzerlerinde daha fazla durulmayacaktır.

Onlardan yalnızca şu vargıları çıkaracağım. Us hiçbir zaman etkililik tasarımını ortaya çıkaramadığı için, bu tasarım deneyimden ve bu etkililiğin ortak duyum ya da düşünme kanalları yoluyla zihne geçen kimi belirli durumlarından türetiliyor olmalıdır. Tasarımlar her zaman nesnelerini ya da izlenimleri temsil ederler; *tersinden baktığımızda da*, her tasarımı ortaya çıkarmak için zorunlu bazı nesneler vardır. Buna göre, eğer bu etkililiğin herhangi bir doğru tasarımını taşıdığımızı ileri sürecektir olursak, öyle bir durum ortaya koymamız gerekir ki etkililik zihin tarafından açıkça saptanabilir, işlemleri de bilinç ya da duyumumuza görünür olsun. Bunu yadsıma ile tasarımın olanaksız ve hayali olduğunu kabul etmiş oluruz, çünkü bizi bu ikilemden kurtarabilecek tek şey olan doğuştan tasarımlar ilkesi daha önce yürütülmüştür ve şimdi ise bu bilgili dünyada hemen hemen evrensel olarak yadsınır. Öyleyse, önümüzdeki iş bir nedenin işlerliği ve etkililiğinin zihin tarafından herhangi bir belirsizlik ya da yanlışlık tehlikesi olmaksızın, açıkça tasarlanıp kavranabileceği doğal bir ürünü bulmak olmalıdır.

Bu araştırmada, nedenlerin gizli kuvvet ve erkelerini açıklamaya çalışan felsefecilerin²⁴ görüşlerindeki olağanüstü çeşitlilik cesaretimizi kırabilir. Kimileri cisimlerin tözsel biçimleri yoluyla etkide bulunduklarını ileri sürerler; başkaları, ilinek ya da nitelikleri yoluyla; yine başkaları, özdek ve biçimleri yoluyla; daha da başkaları, biçim ve ilinekleri yoluyla; ve daha başkaları, tüm bunlardan ayrı belirli güçler ve yetiler yoluyla. Tüm bu görüşler yine bin bir farklı şekilde karışır ve değişirler; hiç birinin en ufak bir sağlamlığı ya da açıklığı olmadığı ve de etkililiğin özdeğin bilinen niteliklerinin birinde olduğu sayıltısının bütünüyle temelsiz olduğu biçiminde güçlü bir önsanı oluştururlar. Bu tözsel biçim, ilinek ve yeti ilkelerinin gerçekte cisimlerin bilinen özelliklerinden biri olmadıklarını, aslında bunların bütünüyle anlaşıl-maz ve açıklanmaz olduklarını düşündüğümüz zaman, bu önsanımız daha da güçlenir. Çünkü şurası kesin ki, eğer açık ve anlaşılır ilkelere doyum bulmuş olsalardı, felsefeciler hiçbir zaman böyle bulanık ve belirsiz ilkelere başvurmak zorunda kalmazlardı; özellikle de, duyuların değilse de en basit anlama yetisinin bir nesnesi olması gereken böyle bir meselede. Bütünü ele aldığımızda, şu vargıyı çıkarabiliriz: tek bir örnekte içinde bir nedenin güç ve aracılığının bulunduğu ilkeyi ortaya çıkarmak olanaksızdır; en keskin ve en kaba anlama yetisi bu noktada eşit ölçüde bir çıkmaza düşerler. Eğer herhangi biri bu iddiayı yürütmeyi düşünüyorsa, uzun bir akıl yürütme oluşturma gibi bir sıkıntıya girmesine gerek yok; bize hemen nedenin güç ya da işleyen ilkeyi bulacağımız bir örneğini gösterebilir. Felsefede bir olumsuzluğu ispat etmenin hemen hemen biricik yolu olan böylesi bir meydan okumadan sık sık yararlanmak zorundayız.

²⁴ Peder Malbranche'a bakınız; Dördüncü Kitap, III. Bölüm ve oradaki çizimler.

Bu gücü saptamaya yönelik tüm girişimlerde elde edilen ufak başarılar sonunda felsefecileri, doğanın en son güç ve etkililiğinin bizim tarafımızdan hiçbir biçimde bilinemez olduğu ve özdeğin bilinen tüm niteliklerinde onu boşuna aradığımız vargısını çıkarmak zorunda bırakmıştır. Bu görüşte hemen hemen tam bir fikir birliği oluşmuştur; görüşlerinde herhangi bir farklılık buldukları tek şey ondan yaptıkları çıkarsamalarında yatar. Çünkü aralarından bazıları, özel olarak da *Kartezyenler*, özdeğin özünü tam olarak bildiğimiz görüşünü bir ilke olarak saptadıktan sonra, gayet doğal olarak onun hiçbir etkililikle donatılı olmadığını ve bu yüzden özdeğin hareketi kendi başına iletmesinin ya da ona yüklediğimiz sonuçlardan herhangi birini üretmesinin olanaksız olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Özdeğin özü uzamdan oluştuğu için ve uzam hiçbir gerçek hareket içermeyip yalnızca hareketlilik içerdiği için, hareketi üreten erkenin uzamda yatamayacağı vargısını çıkarırlar.

Bu vargı onları bütünüyle kaçınılmaz gördükleri bir başka vargıya götürür. Özdek, derler, kendi başına bütünüyle etkinliksizdir ve hareket üretmesini, sürdürmesini ya da iletmesini sağlayacak herhangi bir güçten yoksundur; ama bu sonuçlar duyularımız tarafından açıkça algılandıkları için ve onları üreten gücün başka bir yere yerleştirilmesi zorunlu olduğundan, bu güç TANRI'da ya da doğasında bütün üstünlük ve eksiksizlikleri kapsayan tanrısal varlıkta yatıyor olmalıdır. Öyleyse evrenin baş hareketlendiricisi olan ve yalnızca özdeği ilk yaratan olmakla ve ona ilk itimi vermekle kalmayıp, benzer şekilde kadir-i mutlaklığının sürekli bir uygulanışıyla onun varoluşunu destekleyen ve daha sonra özdeği donatan tüm o hareketleri, dış görünüşleri ve nitelikleri ona veren de Tanrıdır.

Bu hiç kuşkusuz çok ilgi çekici ve dikkate değer bir görüştür; ama eğer bu konuyu ele alma amacımızı bir an olsun düşünürsek bu görüşü şimdi burada incelememizin ne kadar gereksiz olduğu görülecektir. Şunu bir ilke olarak saptamıştık: Tüm tasarımlar izlenimlerden ya da kimi ön *algılardan* türedikleri için, güç ve etkililiğin herhangi bir tasarımını taşımamız, eğer bu gücün kendini ortaya koyuşunun *algılandığı* belirli durumlar üretilemiyorsa, olanaksızdır. İmdi bu durumlar hiçbir zaman cisimde keşfedilemeyeceği için, *Kartezyenler* kendi, doğuştan gelen tasarımlar ilkesinden hareketle, evrendeki biricik etkin varlık ve özdekteki her değişimin dolaysız nedeni olarak gördükleri yüce ruh ya da tanrıya başvurmuşlardır. Ancak doğuştan gelen tasarımlar ilkesinin yanlış olduğu kabul edildiğinde, buradan, tanrı sayılısının, duyularımıza sunulan ya da kendi zihinlerimizde içsel olarak bilincinde olduğumuz tüm nesnelerde boş yere aradığımız o aracılık tasarımını açıklamada hiçbir şekilde işimize yaramayacağı sonucu çıkar. Çünkü eğer her tasarım bir izlenimden türüyorsa, bir tanrı tasarımı da aynı kökenden gelir; ister dış duyumdan isterse iç duyumdan geliyor olsun, hiçbir izlenim herhangi bir güç ya da etkililik *içermiyorsa*, böyle etkin bir ilkeyi tanrıda bulmak ve hatta imgelemek benzer şekilde olanaksızdır. Bu yüzden, bu felsefeciler özdeğin herhangi bir etkili ilke ile donatılı olamayacağı, çünkü onda böyle bir ilkeyi bulmanın olanaksız olduğu vargısını çıkardıkları için,

aynı akıl yürütme yolu onları bu ilkeyi en yüksek varlıktan da dışlamaya belirlemelidir. Ya da, eğer bu görüşü saçma ve dine aykırı sayarlarsa, ki gerçekte öyledir, onlara bundan nasıl kaçabileceklerini söyleyeyim: bu daha baştan herhangi bir nesnede yeterli bir güç ya da etkililik tasarımlarına sahip olmadıkları sonucunu çıkarma yoluyla olacaktır; çünkü ne bedende ne de ruhta, ne üstün ne de alçak içyapıya sahip olanlar arasında onun tek bir örneğini bile keşfedemezler.

Aynı çıkarım, ikinci nedenlerin etkililiğini ileri süren ve özdeğe türevsel ama gerçek bir güç ve erke yükleyenlerin varsayımları ile ilgili olarak da yine kaçınılmazdır. Çünkü bu erkenin özdeğin bilinen herhangi bir niteliğinde yatmadığını kabul ettikleri için, güçlük, tasarımının kökeni açısından henüz ortadan kalkmış sayılmaz. Eğer gerçekten bir güç tasarımımız varsa, bilinmeyen bir niteliğe güç yükleyebiliriz; ama tasarımın böyle bir nitelikten türetilmesinin olanaksız olduğu ve bilinen niteliklerde onu üretebilecek hiçbir şey olmadığı için, bundan, genel olarak anladığımız biçimiyle bu tür bir tasarıma sahip olduğumuzu imgelediğimiz zaman kendimizi aldattığımız sonucu çıkar. Tüm tasarımlar izlenimlerden türer ve onları temsil ederler. Hiçbir zaman herhangi bir güç ya da etkililik içeren bir izlenimimiz olmaz. Öyleyse herhangi bir güç tasarımımız yoktur.

Genel ya da soyut tasarımların belli bir bakış açısıyla ele alınan bireysel tasarımlardan başka bir şey olmadıkları ve bir nesne üzerine düşünürken, o nesnenin tüm belirli nicelik ve nitelik derecelerini düşüncemizden dışlamanın, şeylerin gerçek doğalarından dışlamak kadar olanaksız olduğu kesin bir ilke olarak saptanmıştır. Öyleyse, eğer genel olarak herhangi bir güç tasarımına sahip isek, onun belli bir türünü de kavrayabilmemiz gerekir; güç yalnız başına var olamayacağı ve her zaman belli bir varlık ya da varoluşun bir özelliği olarak görüldüğü için, bu gücü belirli bir varlığa yerleştirebilmemiz ve o varlığı, böyle belirli bir sonucun zorunlu olarak o varlığın işleminden kaynaklanmasını sağlayan gerçek bir kuvvet ve erke ile donatılı olarak kavrayabilmemiz gerekir. Neden ve sonuç arasındaki bağlantıyı seçik ve tikel olarak kavramamız ve birinin yalın bir görülišünden, onun diğeri tarafından izlenmesi ya da öncelenmesi gerektiğini belirtebilmemiz gerekir. Bu belirli bir cisimdeki belirli bir gücü kavramanın doğru yoludur ve genel bir tasarım bireysel bir tasarım olmadan olanaksız olduğu için, ikincinin olanaksız olduğu yerde, açıktır ki birincisi hiçbir zaman var olamaz. İmdi hiçbir şey insan zihninin, iki nesnenin tasarımını, bunların arasındaki bir bağlantıyı tasarlayacak ya da onları birleştiren güç ya da etkililiği seçik olarak kavrayacak şekilde oluşturmasının olanaksızlığından daha açık değildir. Böyle bir bağlantı bir tanıtlamaya varacak ve bir nesnenin ötekini izlememesinin ya da izlemiyor olarak tasarlanmasının mutlak olanaksızlığına işaret edecektir ki, bu tür bir bağlantı tüm durumlarda çoktan yadsınmıştır. Eğer karşıt görüşte olan ve belirli bir nesnede bir güç kavramına ulaşmış olduğunu düşünen biri varsa, bana o nesneyi gösterebilmesini isterim. Ancak böyle biriyle karşılaşınca dek –ki pek ümitli değilim—belirli bir gücün belirli bir nesnede nasıl var olabileceğini hiçbir zaman seçik olarak tasarımılayamayaca-

ğımız için, böyle bir genel tasarımı oluşturabileceğimizi hayal ederken aslında kendimizi aldattığımız vargısından kaçınmamam.

Böylece bütün açısından çıkarsayabiliriz ki, ister üstün isterse alçak bir doğaya sahip olsun herhangi bir varlıktan herhangi bir sonuç ile orantılı bir güç ya da kuvvetle donatılı olarak söz ederken, nesneler arasındaki zorunlu bir bağlantıdan söz ederken ve bu bağlantının bu nesnelerden herhangi birine yüklenmiş bir etkililik ya da erkeye dayandığını varsayarken, tüm bu söylemler, *böyle kullanıldıklarında*, gerçekte hiçbir seçik anlama sahip değildirler; biz yalnızca herhangi bir açık ve belirtilmiş tasarım olmaksızın sıradan sözcükleri kullanırız. Ancak bu söylemlerin burada *yanlış kullanılmakla* doğru anlamlarını yitirmeleri, hiçbir zaman herhangi bir anlamları olmamasından daha olası olduğu için, bu konu ile ilgili bir başka inceleme yapmak uygun olacaktır, öyle ki onlara bağladığımız tasarımların doğalarını ve kökenlerini bulmanın olanaklı olup olmadığını görebilelim.

Bize biri neden, öteki de sonuç olan iki nesnenin sunulduğunu varsayalım; açıktır ki, bu nesnelerden birinin ya da her ikisinin yalın irdelenişinden hiçbir zaman onları birleştiren bağı algılayamayız ya da kesin olarak aralarında bir bağlantı olduğunu söyleyemeyiz. Öyleyse neden-sonuç tasarımına, gücün, kuvvetin, erkenin ve etkililiğin zorunlu bir bağlantısı tasarımına tek bir örnekten varamayız. Eğer birbirlerinden bütünüyle farklı olan nesnelerin tikel birlikteliklerinden başka bir şey görmemiş olmasaydık, hiçbir zaman böyle tasarımlar oluşturmayı başaramazdık.

Ancak yine de, aynı nesnelerin her zaman birbirlerine bağlanmasının çeşitli örneklerini gözlediğimizi varsayarsak, hemen, aralarında bir bağlantı kurar ve birinden ötekine bir çıkarsama yapmaya başlarız. Öyleyse benzer örneklerin bu çokluğu gücün ya da bağlantının özünü oluşturur ve aynı zamanda bu tasarımın doğduğu kaynaktır. O zaman, güç tasarımını anlayabilmek için o çokluğu irdelemeyiz; ben de kafamızı böyle uzunca bir süre karıştırmış olan bu güçlüğün bir çözümünü vermeyi çok isterim. Çünkü bu yüzden akıl yürütürüm. Tam olarak benzer olan örneklerin yinelenmesi *yalnız başına* hiçbir zaman herhangi bir tikel örnekte bulunacak olandan *farklı* bir ilk tasarımı ortaya çıkaramaz, daha önce belirttiğimiz ve *tüm tasarımlar izlenimlerden kopyalanırlar* biçimindeki temel ilkemizin de açıkça ortaya koyduğu gibi. Öyleyse güç tasarımı herhangi bir tek örnekte bulunamayacak yeni bir ilk tasarım olduğu ama yine de çeşitli örneklerin yinelenmesinden doğduğu için, bundan, yinelenmenin *yalnız başına* o sonucu vermediği, ama o tasarımın kaynağı olan yeni bir şeyi *ortaya çıkarması* ya da *üretmesi* gerektiği sonucu çıkar. Eğer yinelenme ne yeni bir şey ortaya koymuş ne de üretmişse, tasarımlarımız onun sayesinde çoğaltılabilir, ama tek bir örneğin gözlemi sonrasındaki halinden daha öte genişletilmezler. Öyleyse benzer örneklerin çokluğundan doğan her genişletme (örneğin güç ya da bağlantı tasarımı gibi) çokluğun kimi sonuçlarından kopyalanır ve bu sonuçların anlaşılmasıyla tam olarak anlaşılır. Nerede yinelenme yoluyla ortaya çıkarılacak ya da üretilecek yeni bir şey görürsek, gücü oraya yerleştirmeli ve hiçbir zaman onu başka bir nesnede aramamalıyız.

Ancak ilk başta açıktır ki, benzer ardışıklık ve bitişiklik ilişkileri içindeki benzer nesnelerin yinelenmesi onlardan herhangi birinde yeni hiçbir şey *ortaya çıkarmaz*, çünkü ondan hiçbir çıkarsama yapamayız ve ayrıca daha önce ispatlandığı gibi onu tanıtı ya da olası akıl yürütmelerimizin²⁵ bir konusu haline de getiremeyiz. Hatta bir çıkarsama yapabileceğimizi varsayarsak, böyle bir şey bu durumda hiçbir sonuç vermeyecektir; çünkü hiçbir akıl yürütme türü bu güç tasarımı gibi yeni bir tasarım ortaya çıkaramaz; çünkü akıl yürütme yaptığımızda, önceden, akıl yürütmelerimizin nesneleri olabilecek açık tasarımlarımızın olması gerekir. Tasarım anlama yetisini her zaman önceler; biri bulanıksa, öteki belirsizdir, biri başarısızsa, öteki de başarısız olmalıdır.

İkinci olarak, açıktır ki benzer durumlardaki benzer nesnelerin yinelenmesi bu nesnelerde ya da herhangi bir dışsal cisimde yeni hiçbir şey *üretmez*. Çünkü kolayca kabul edilecektir ki, benzer neden-sonuç birlikteliğinin elimizdeki çeşitli örnekleri kendi başlarına tamamıyla bağımsızdır; şimdi iki bilardo topunun çarpışmasından sonra ortaya çıktığını gördüğüm hareket iletimi on iki ay önce yine böyle bir darbeden sonra ortaya çıktığını gördüğümünden tamamıyla farklıdır. Bu darbelerin birbirleri üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Zaman ve yer tarafından tamamen ayrılmışlardır ve biri hiçbir zaman varolmuş olmasaydı bile öteki varolabilir ve hareket iletebilirdi.

Öyleyse nesnelerin, sürekli birliktelikleri ve ardışıklık ve bitişiklik ilişkilerinin kesintisiz benzerliği tarafından, nesnelerde ortaya çıkarılan ya da üretilen hiçbir şey yoktur. Oysa zorunluluk, güç ve etkililik tasarımları bu benzerlikten türetilir. O halde bu tasarımlar sürekli birlikte olan nesnelere ait olan ya da olabilen herhangi bir şeyi temsil etmezler. Bu inceleyebildiğimiz her görüşte tamamıyla cevaplanamaz bulduğumuz bir kanıtlamadır. Benzer örnekler hala güç ya da zorunluluk tasarımımızın ilk kaynağıdır ve aynı zamanda bu örneklerin benzerlikleri yoluyla birbirleri üzerinde ya da herhangi bir dışsal nesne üzerinde hiçbir etkileri yoktur. Öyleyse o tasarımın kökenini aramak için başka bir yere bakmamız gerekir.

Güç tasarımını ortaya çıkaran çeşitli benzer örneklerin birbirleri üzerinde hiçbir etkileri olmasa ve bunlar hiçbir zaman o tasarımın modeli olabilecek *nesnede* herhangi bir yeni nitelik üretmeseler de, bu benzerliğin *gözlemi zihinde* onun gerçek modeli olan yeni bir izlenim üretir. Çünkü benzerliği yeterli sayıda örnekte gözledikten sonra, hemen zihninin bir nesneden her zaman onun eşliğinde olan bir diğer nesneye geçmeye ve onu bu ilişki nedeniyle daha güçlü bir şekilde kavramaya belirlendiğini duyumsarız. Bu belirlenim, benzerliğin biricik sonucudur; bu yüzden de benzerlikten türetilen güç ya da etkililik ile aynı şey olmalıdır. Benzer birlikteliklerin çeşitli örnekleri bizi güç ve zorunluluk kavramına götürür. Bu örnekler tek başlarına birbirlerinden tamamıyla ayrıdırlar ve onları gözleyen ve tasarımlarını bir araya getiren zihindeki birleşimlerinin dışında hiçbir şekilde birleşmezler.

²⁵ 6. Kısım.

Öyleyse zorunluluk bu gözlemin sonucudur ve zihnin bir iç izleniminden ya da düşünce yetimizi bir nesneden bir başkasına taşıma belirleniminden başka bir şey değildir. Bu bakış açısıyla incelemediğimiz sürece hiçbir zaman zorunluluğun en uzak kavramına bile ulaşamayız ve onu dış veya iç nesnelere, ruha veya bedene, nedenlere veya sonuçlara yüklemeyi başaramayız.

Nedenler ve sonuçlar arasındaki zorunlu bağlantı birinden ötekini çıkar-samamızın temelidir. Çıkarsamamızın temeli ise alışkısal birlikten doğan geçiştir. Öyleyse bunlar aynıdır.

Zorunluluk tasarımı belli bir izlenimden doğar. Duyularımız tarafından iletilen ve o tasarımı ortaya çıkarabilen hiçbir izlenim yoktur; öyleyse zorunluluk tasarımı belirli bir iç izlenimden ya da iç duyum izleniminden türetilmiş olmalıdır. Bir nesneden her zaman ona eşlik edenin tasarımına geçme konusunda, alışkanlığın ürettiği yatkınlıktan başka, bu işle en ufak bir ilgisi olan hiçbir iç izlenim yoktur. Öyleyse zorunluluğun özü budur. Bütünü ele aldığımızda, zorunluluk zihinde olan bir şeydir, nesnelerde değil; ayrıca onun cisimlerdeki bir nitelik olarak görülen en uzak tasarımını oluşturmak bile bizim için olanaksızdır. Ya hiçbir zorunluluk tasarımı yoktur ya da zorunluluk düşünme yetisinin, deneyimlenmiş birliklerine göre, nedenlerden sonuçlara ve sonuçlardan nedenlere geçmesini sağlayan belirlenimden başka bir şey değildir.

Böylece iki kez ikiyi dörde ya da bir üçgenin üç açısını iki dik açıya eşit kılan zorunluluğun yalnızca bu tasarımları kendisi aracılığıyla inceleyip karşılaştırdığımız anlama yetisinin ediminde yatması gibi, benzer olarak, nedenleri ve sonuçları birleştiren zorunluluk ya da güç de zihnin birinden ötekine geçmesindeki belirlenimde yatar. Nedenlerin etkililiği ya da erkesi ne nedenlerin kendilerinde vardır, ne tanrıda, ne de bu iki ilkenin işbirliğinde; bu etkililik ya da erke bütünüyle tüm geçmiş örneklerde iki ya da daha çok nesnenin birliğini gören ruha aittir. Nedenlerin bağlantı ve zorunluluklarının yanı sıra, gerçek gücü de buradadır.

Biliyorum ki, bu incelemede ileri sürme vesilesi bulmuş ya da bundan sonra bulacak olduğum tüm paradoksların en zorlusu şimdi sunacak olduğumdur; paradoksların yalnızca sağlam kanıt ve akıl yürütmeler vasıtasıyla kabul göreceğini ve insanlığın kökleşmiş önyargılarının üstesinden gelebileceğini umabilirim. Bu öğretiyeye boyun eğmeden önce, herhangi iki nesne ya da eylemin yalın görünümünün, ne denli ilişkili olsalar da, bize hiçbir zaman bir güç tasarımını ya da aralarındaki bir bağlantının tasarımını veremeyeceklerini ve bu tasarımın onların birliğinin yinelenmesinden doğduğunu ve yinelemenin nesnelerde herhangi bir şey ortaya koymadığını ya da herhangi bir şeye neden olmadığını ama ürettiği alışkısal geçiş yoluyla yalnızca zihin üzerinde bir etkide bulunduğu ve buna göre de bu alışkısal geçişin güç ve zorunluluk ile aynı şey olduğunu ve bunların sonuçta nesnelerin değil de algıların nitelikleri olduklarını ve ruh tarafından dışsal olarak cisimlerde algılanmadıklarını ama içsel olarak duyumsandıklarını daha kaç defa yinelemeliyiz? Genel olarak olağanüstü olan her şeye eşlik eden bir hayret vardır

ve bu hayret o konuyu onaylayıp onaylamamamıza göre hemencecik en yüksek derecede saygı ya da en alçak seviyede küçümsemeye dönüşür. Önceki akıl yürütme bana imgelenebilen en kısa ve en belirleyici akıl yürütme olarak görünse de, okurların çoğunluğunda zihnın taraf tutmasının baskın çıkmasından ve bu öğretiye karşı bir önyargı oluşturmamasından korkuyorum.

Bu karşıt tutum kolayca açıklanabilir. Zihnın kendini dış nesnelere yayma ve bu nesnelerin vesile oldukları ve tam da bu nesneler duyulara göründükleri zamanlarda ortaya çıkan herhangi bir iç izlenimi o nesnelerle birleştirme yönünde büyük bir yatkınlığının olduğu yaygın bir gözlemdir. Böylece belli bir ses ve koku her zaman belli görülür nesnelere eşlik ettiği için, niteliklerin böyle bir birlikteliği kabul etmeyecek ve gerçekte hiçbir yerde varolmayacak bir doğası olsa da, doğal olarak nesneler ve nitelikler arasında yersel olarak bile bir birliktelik imgeleriz. Ancak bu konuyu daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğiz²⁶. Bu arada şunu belirtmek yeterli olacaktır: bir nesnenin tasarımından ona eşlik eden nesnenin tasarımına geçmek zihnın belirlenimi olarak görülmediğinde o niteliğin en uzak tasarımını oluşturmamızın olanaksız oluşuna karşın, aynı eğilim, zorunluluğun ve gücün, nesneleri irdeleyen zihnimizde değil de irdelediğimiz nesnelerin kendisinde yattığını sanmamızın sebebidir.

Zorunluluğa ilişkin olarak yapabileceğimiz akla yatkın biricik açıklama bu olsa da, karşıt görüş yukarıda değinilen ilkelerden ötürü zihne öyle bir perçinlenmiştir ki görüşlerimi pek çok insanın aşırı ve gülünç bulacağından kuşku duymam. Ne! Nedenlerin etkililiği zihnın belirleniminde mi yatar! Sanki nedenler zihinden bütünüyle bağımsız olarak işlemezlermiş ve onları düşünecek hiçbir zihin ya da üzerlerine akıl yürütecek hiçbir us olmasa bile işlemlerini sürdürmeyeceklermiş gibi. Düşünme yetisi işlemleri için pekâlâ nedenlere bağımlı olabilir, ama nedenler düşünce yetisine bağımlı değildir. Bu doğanın düzenini ters yüz edip gerçekte birincil olanı da ikincil yapmaktır. Her işlem için orantılı bir güç vardır ve bu güç işlemekte olan cisimde olmalıdır. Eğer gücü bir nedenden uzaklaştırırsak, onu bir başka nedene yüklememiz gerekir; ama gücü tüm nedenlerden uzaklaştırıp, neden ya da sonuç ile aralarında, onları algılama yolu dışında, hiçbir şekilde bir ilişkisi olmayan bir varlığa vermek bariz bir saçmalıktır ve insan usunun en açık ilkelerine aykırıdır.

Tüm bu kanıtlamalara ancak şu yanıtı verebilirim: durum burada, kör birinin, kırmızı rengin bir trampetin sesi ile aynı olmadığı ya da ışığın sertlik ile aynı olmadığı sayıltılarında pek çok büyük saçmalık bulduğunu ileri sürmesi gibidir. Eğer gerçekten bir nesnedeki gücün ya da etkililiğin ya da neden-sonuç arasındaki gerçek bir bağlantının hiçbir tasarımına sahip değilsek, etkililiğin tüm işlemlerde zorunlu olduğunu ispatlamak çok önemsiz bir amaç olacaktır. Böyle söylemekle, kendi kastettiğimiz şeyi anlamaz ve farkında olmaksızın bütünüyle ayrı olan tasarımları birbirleriyle karıştırırız.

²⁶ IV. Bölüm, 5. Kısım.

Gerçekten de hem özdeksel hem de özdeksel-olmayan nesnelerde kendileriyle hiçbir biçimde tanışık olmadığımız çeşitli niteliklerin olabileceğini kabul etmeye hazırım; eğer bunlara *güç* ya da *etkililik* demek istersek, bunun dünya için önemi çok küçük olacaktır. Oysa bu bilinmeyen nitelikleri kasdetmek yerine, *güç* ve *etkililik* terimlerine, açık bir tasarımını taşıdığımız ama bu terimleri uyguladığımız nesnelerle uyuşmayan bir şeyi simgeletirsek, o zaman belirsizlik ve yanılgı ortaya çıkmaya başlar ve yanlış bir felsefe bizi yolumuzdan saptırır. Bu durum düşünme yetisinin belirlenimini dışsal nesnelere aktardığımız ve bu nesneler arasında gerçek, anlaşılır bir bağlantı olduğunu varsaydığımız zamanki durumdur; çünkü bu yalnızca onları inceleyen zihne ait olabilen bir niteliktir.

Doğanın işlemlerinin düşünce ve akıl yürütmelerimizden bağımsız olmalarıyla ilgili olarak söyleyebileceklerimize gelince, bu durumu kabul ediyorum; buna göre de zaten, nesnelerin birbirleri ile bitişiklik ve ardışıklık ilişkilerinin olduğunu, benzer nesnelerin çeşitli durumlarda benzer ilişkilerinin olduğunu gözlenebileceğini ve tüm bunun anlama yetisinin işlemlerinden bağımsız ve bu işlemlere öncel olduğunu belirtmiştim; ama eğer daha da ileri gider ve bu nesnelere bir *güç* ya da zorunlu bağlantı yüklersek, bu onlarda hiçbir zaman gözleyemeyeceğimiz bir şey olur; bu durumda tasarımlarını onları düşünürken içsel olarak duyumsadıklarımızdan çıkarmamız gerekir. Bunu öyle bir noktaya dek götürürüm ki, şimdiki akıl yürütmemi, kavranması *güç* olmayacak bir incelik sayesinde, onun bir örneği haline bile getirebilirim.

Bir nesne bize sunulduğunda hemen, genellikle kendisine eşlik ettiği görülen bir diğer nesnenin canlı bir tasarımını zihne iletir; zihnin bu belirlenimi bu nesnelerin zorunlu bağlantısını oluşturur. Ancak bakış açısını nesnelerden algılara çevirdiğimiz zaman, izlenim neden olarak, canlı tasarım da sonuç olarak görülecektir; bu durumda zorunlu bağlantıları, birinin tasarımından ötekinkine geçtiğini duyumsadığımız o yeni belirlenim olur. İç algılarımız arasındaki birleştirici ilke dış nesneler arasındaki kadar anlaşılmazdır ve bizim bu ilkeyi deneyimden başka hiçbir şekilde bilmemiz olanaklı değildir. Deneyimin doğası ve sonuçları daha önce yeterli olarak incelenmiş ve açıklanmıştı. Deneyim bize hiçbir zaman nesnelerin iç yapıları ya da işleme gücü ile ilgili herhangi bir kavrayış sunmaz, yalnızca zihni birinden ötekine geçmeye alıştırır.

Şimdi bu akıl yürütmenin tüm farklı parçalarını toplama ve onları bir araya getirerek bu araştırmanın konusu olan neden-sonuç ilişkisinin kesin bir tanımını oluşturma zamanı gelmiştir. İlişkinin kendisini açıklamadan önce ilkin ilişkiden yaptığımız çıkarsamayı irdeleyen bu yol eğer daha farklı bir yöntemde ilerleme olanağı bulunmuş olsaydı hiç kuşkusuz bağışlanamaz olurdu. Ancak ilişkinin yapısı çıkarsamanın yapısına çok fazla bağımlı olduğu için, görünürde saçma olan bu yolda ilerlemek ve de terimlerden, onları tam olarak tanımlayamadan ya da anlamlarını saptayamadan, yararlanmak zorunda kaldık. Şimdi neden ve sonucun kesin bir tanımını vererek bu hatayı düzelteceğiz.

Neden-sonuç ilişkisinin iki tanımı verilebilir ki, bu iki tanım yalnızca aynı nesne için farklı birer görüş sunmaları ve bizi onu ya *felsefi* ya da *doğal* bir ilişki olarak, ya iki tasarımın bir karşılaştırması ya da aralarındaki bir bağlantı olarak görmeye götürmeleri nedeniyle farklıdırlar. Bir NEDEN 'bir başka nesneden önce gelen ve bir başka nesneye bitişik bir nesne' olarak tanımlanabilir ve 'bu durumda ikinciye benzeyen tüm nesneler birinciye benzeyen nesnelerle benzer öncelik ve bitişiklik ilişkileri içindedirler.' Eğer bu tanım nedene yabancı nesnelerden çıkarıldığı için kusurlu olarak görülürse, yerine şu öteki tanımı koyabiliriz: 'Bir NEDEN bir başka nesneden önce gelen ve bir başka nesneye bitişik bir nesnedir ve o nesneyle öyle bir şekilde birleşmiştir ki, birinin tasarımı zihni ötekinin tasarımını oluşturmaya ve birinin izlenimi ötekinin daha canlı bir tasarımını oluşturmaya belirler.' Eğer bu tanım da yine aynı nedenle yadsınacak olursa, bu inceliği ortaya koyan kişilerin bunların yerine daha doğru bir tanım getirmelerinden başka hiçbir çıkar yol göremiyorum. Ancak kendi payıma bu konudaki yeteneksizliğimi kabul etmeliyim. Genellikle neden-sonuç olarak belirtilen nesneleri çok büyük bir dikkatle incelediğim zaman, tek bir örneği incelerken bir nesnenin ötekinden önce ve onunla bitişik olduğunu ve görüşümü çeşitli örnekleri irdelemek için genişlettiğimde ise yalnızca, benzer nesnelerin her zaman benzer ardışıklık ve bitişiklik ilişkileri içinde olduğunu görürüm. Yine, bu sürekli birlikteliğin etkisini incelediğimde, ortada imgelemi bir nesnenin tasarımından her zaman ona eşlik edenin tasarımına ve birinin izleniminden ötekinin daha canlı bir tasarımına geçmeye belirleyen alışkanlık yoksa, böyle bir ilişkinin hiçbir zaman bir akıl yürütmenin nesnesi olamayacağını ve hiçbir zaman zihin üzerinde bir etkide bulunamayacağını algılarımdır. Bu görüşler ne denli olağan dışı görünürse görünsün, konu ile ilgili daha öte inceleme ya da akıl yürütme ile uğraşmanın yararsız olduğunu düşünüyorum; doğrulanmış ilkeler olarak bunları temel alacağım.

Bu konuyu kapatmadan önce, ondan, felsefede çok fazla egemen olmuş çeşitli önyargı ve yaygın yanılgıları gidermemizi sağlayacak kimi yan sonuçları türetmek yerinde olacaktır. Yukarıdaki öğretilerden, ilk olarak, tüm nedenlerin aynı türde olduklarını ve özel olarak etkili nedenler ve *sine qua non* (olmazsa olmaz) nedenler arasında ya da etkili nedenler ve biçimsel, özdeksel, örneksel ve sonsal nedenler arasında zaman zaman yaptığımız o ayırımın hiçbir temele dayanmadığını öğrenebiliriz. Çünkü etkililik tasarımı-mız iki nesnenin sürekli birlikteliğinden türediği için, bunun gözlendiği her yerde neden etkilidir; gözlenmediği yerde ise hiçbir zaman herhangi bir tür neden olamaz. Aynı sebeple, *neden* ve *vesilenin*, birbirlerinden özsel olarak farklı olan bir şeyi simgeledikleri varsayıldığında, bu ikisi arasındaki ayrımı da yadsımalıyız. Eğer sürekli birliktelik vesile dediğimiz şeyde içeriliyorsa, bu gerçek bir nedendir. Eğer içerilmiyorsa ne olursa olsun bu bir ilişki değildir ve ortaya herhangi bir kanıtlama ya da akıl yürütme çıkaramaz.

İkinci olarak, aynı akıl yürütme yolu bizi, yalnız bir tür nedenin olması gibi aynı şekilde yalnız bir tür *zorunluluğun* olduğu ve *moral* ve *fiziksel* zorunluluk arasındaki sıradan ayırımın doğada herhangi bir temelden yoksun

olduğu vargısına götürecektir. Zorunluluğun önceki açıklamalarında bunu açıkça görebiliriz. Fiziksel zorunluluğu oluşturan şey zihnın belirlenimiyle birlikte nesnelerin sürekli birliktelikleridir; bunların ortadan ise kaldırılması şans ile aynı şeydir. Nesnelerin ya bitişik olmaları ya da olmamaları ve zihnın bir nesneden ötekine geçmeye ya belirlenmiş ya da belirlenmemiş olması gerektiği için, şans ve mutlak bir zorunluluk arasında herhangi bir orta noktada kabul etmek olanaksızdır. Bu birlikteliği ve belirlenimi zayıflatmak zorunluluğun içyapısını değiştirmez; çünkü cisimlerin işlemelerinde bile bunların o ilişkinin farklı bir türünü meydana getirmeyen farklı süreklilik ve güç dereceleri vardır.

Güç ile gücün *uygulaması* arasında sık sık yaptığımız ayırım da aynı ölçüde temelsizdir.

Üçüncü olarak, her varoluş başlangıcı için bir nedenin zorunlu olmasının hiçbir tanıtlamalı ya da sezgisel kanıtlamaya dayanmadığını ispatlamaya çalışırken kullandığımız önceki akıl yürütme karşısında tamamen doğal olarak hissettiğimiz o hoşnutsuzluğu şimdi tam olarak yenebiliriz. Böyle bir görüş yukarıdaki tanımlardan sonra tuhaf görünmeyecektir. Eğer nedeni şöyle tanımlarsak: *Neden, bir başka nesneden önce gelen ve onunla bitişik bir nesnedir ve orada ikinciye benzeyen tüm nesneler birinciye benzeyen nesnelerle benzer öncelik ve bitişiklik ilişkileri içindedirler*, bu durumda her varoluş başlangıcına böyle bir nesnenin eşlik etmesi gibi mutlak ya da metafiziksel bir zorunluluğun olmadığını kolayca kavrayabiliriz. Nedeni şu şekilde tanımlarsak: *Neden bir başka nesneden önce gelen ve onunla bitişik bir nesnedir ve onunla öyle birleşmiştir ki, birinin tasarımı zihni ötekinin tasarımını oluşturmaya ve birinin izlenimi ötekinin daha canlı bir tasarımını oluşturmaya belirler*, o zaman bu görüşü kabul etmede daha az güçlük çekeriz. Zihin üzerindeki böyle bir etki bütünüyle olağanüstü ve kavranmazdır; ayrıca deneyim ve gözlemden yararlanmadığımız takdirde bu etkinin gerçekliğinden emin olamayız.

Dördüncü bir yan sonuç olarak şunu ekleyeceğim: Hiçbir zaman, tasarımını oluşturmamadığımız bir nesnenin varolduğuna inanma konusunda elimizde geçerli bir sebep yoktur. Çünkü varoluşu ilgilendiren tüm akıl yürütmelerimiz nedensellikten türediği ve nedenselliği ilgilendiren tüm akıl yürütmelerimiz de nesnelerin deneyimlenmiş birlikteliğinden türediği için, aynı deneyim bize bu nesneler hakkında bir fikir vermeli ve vargılarımızdaki tüm gizemi ortadan kaldırmalıdır. Bu durum öylesine açıktır ki, *özdek* ve *töz* ile ilgili olan aşağıdaki akıl yürütmeler karşısında oluşacak belirli bir takım itirazları gidermeseydi, belki de gözümüze çarpmayacaktı. Hiç şüphesiz, gerekli olan şey nesnenin tam bir bilgisi değil, yalnızca onun varolduğuna inandığımız nitelikleridir.

15. Kısım

Neden-sonuçları Yargılama Kuralları

Önceki öğretiyeye göre, deneyime başvurmada salt genel bir inceleme yoluyla, başka bir nesnenin nedenleri olarak saptayabileceğimiz veya aynı

şekilde bir nesnenin nedenleri olmadığını kesin olarak belirtebileceğimiz hiçbir nesne yoktur. Herhangi bir şey herhangi bir şeyi üretebilir. Yaratış, yok ediş, hareket, us, istenç tüm bunlar birbirlerinden ya da imgeleyebileceğimiz başka herhangi bir nesneden doğabilir. Ayrıca eğer yukarıda açıklanan iki ilkeyi: *nesnelerin sürekli birliktelikleri nedenselliklerini belirler* ve²⁷ *kelimenin tam anlamıyla, varoluş ve varolmayıştan başka hiçbir iki nesne birbirlerine karşıt değildir*, ilkelerini göz önünde bulundurursak bu durum tuhaf görünemeyecektir. Karşıt olmadıkları yerde hiçbir şey nesnelerin, neden-sonuç ilişkisinin tamamen bağımlı olduğu sürekli birlikteliği taşımalarının önüne geçemez

Öyleyse tüm nesnelerin birbirleri açısından neden ve sonuç olması olanaklı olduğuna göre, gerçekte ne zaman böyle olduklarını bilebilmemizi sağlayacak bazı genel kurallar saptamak uygun olabilir.

1. Neden ve sonuç zamanda ve mekânda bitişik olmalıdır.
2. Neden sonuçtan önce olmalıdır.
3. Neden ve sonuç arasında sürekli bir birlik olmalıdır. İlişkiyi oluşturan temel nitelik budur.

4. Aynı neden her zaman aynı sonucu üretir ve aynı sonuç hiçbir zaman aynı nedenden başka bir şeyden doğmaz. Deneyim yoluyla ulaştığımız bu ilke felsefi akıl yürütmelerimizin çoğunun kaynağıdır. Çünkü açık bir deney yoluyla bir görüngünün nedenlerini ya da sonuçlarını saptadığımız zaman, bu ilişkinin ilk tasarımının türetildiği o sürekli yinelemeyi beklemeksizin, gözlemimizi hemen aynı türdeki diğer tüm görüngülere genişletiriz.

5. Şu duruma bağlı olan bir başka ilke daha vardır: Birçok farklı nesnenin aynı sonucu ürettiği yerde, bu durum, nesnelerin aralarında ortak olduğunu gördüğümüz belli bir nitelik yoluyla gerçekleşir. Çünkü benzer sonuçlar benzer nedenlere işaret ettiği için, nedenselliği her zaman benzerliği kendisinde saptadığımız duruma yüklemeliyiz.

6. Bu ilke de aynı sebep üzerine kuruludur. İki benzer nesnenin sonuçlarındaki farklılık onları farklı kılan belirli bir özellikten kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü benzer nedenler her zaman benzer sonuçları ürettikleri için, herhangi bir durumda beklentimizin boşa çıktığını fark ettiğimiz zaman bu kuralsızlığın nedenlerdeki belirli bir farklılıktan kaynaklandığı vargısını çıkarmamız gerekir.

7. Herhangi bir nesne nedeninin artması ya da azalması ile artar ya da azalırsa bu, nedenin birçok farklı bölümünden doğan farklı sonuçların birleşmesinden türeyen bileşik bir sonuç olarak görülmelidir. Nedenin bir bölümünün bulunmasına ya da bulunmamasına her zaman sonucun oranlanabilir bir bölümünün bulunmasının ya da bulunmamasının eşlik etmesi gerekir. Bu sürekli birliktelik bir bölümün ötekini nedeni olduğunu yeterince ispatlar. Bununla birlikte, az sayıdaki deneyimden böyle bir vargı çıkarmama konusunda dikkatli olmalıyız. Belli bir miktar ısı haz verir; eğer o ısıyı

²⁷ I. Bölüm, 5. Kısım.

azaltacak olursanız, haz azalır; ama bundan ısıyı belli bir derecenin üzerine çıkarırsanız hazzın da benzer olarak artacağı sonucu çıkmaz; çünkü yüksek ısının acıya dönüştüğünü görürüz.

8. Dikkat çekeceğim sekizinci ve son kural herhangi bir sonucu olmaksızın tam bir kusursuzluk içinde herhangi bir süre boyunca varolan bir nesnenin o sonucun biricik nedeni olmadığı ve o nesnenin, etkisini ve işleyişini iletilebilecek başka bir ilkenin yardımına ihtiyaç duyduğudur. Çünkü benzer sonuçlar bitişik bir zaman ve yerde zorunlu olarak benzer nedenlerden doğduğu için, bunlardan bir an için bile olsa ayrılmaları bu nedenlerin tam nedenler olmadıklarını gösterir.

Akıl yürütmelerimde kullanmayı uygun gördüğüm tüm MANTIK işte budur; belki de bu bile çok zorunlu değildi ve yeri, anlama yetimizin doğal ilkeleri tarafından doldurulabilirdi. Skolâstik beyinlerimiz ve mantıkçılarımız, felsefede yargımızı yöneteceğimiz uzun bir kurallar ve ilkeler dizgesi sunup, us ve yetilerinde, bize kendilerine öyküneceğimiz bir eğilim vermeyi başabilecek bir üstünlük sergileyemezler. Bu yapıyı taşıyan tüm kuralları geliştirmek çok kolay, ama uygulamak aşırı ölçüde güçtür; hatta herhangi bir felsefeden çok daha doğal ve basit görünen deneysel felsefe bile insanın yargı yetisinin en son düzeyde gerilmesini gerektirir. Doğadaki tüm görün-güler çok sayıda farklı yan durum tarafından oluşturulmuş ve değiştirilmiştir, öyle ki, belirleyici noktaya varabilmek için yüzeysel olan her şeyi özenle ayırmak ve eğer ilk deneydeki her bir yan durum deneyin özünü oluşturuyorsa, yeni deneyler yoluyla soruşturmalarda bulunmak zorunda kalırız. Bu yeni deneyler de benzer bir tartışmaya açıktırlar; öyle ki bizi soruşturmamızda ısrarcı olabilmemiz için çok büyük bir kararlılık, önümüze çıkan çok sayıdaki yol arasından en doğru olanı seçmek için de çok büyük bir öngörü gerekir. Eğer doğa felsefesinde bile durum buysa, yan durumların daha da karışık olduğu ve zihnin her eylemine özsel olan görüş ve düşüncelerin sık sık en sıkı dikkatimizden bile kaçtığı ve yalnızca nedenlerinde açıklanamaz olmakla kalmayıp varoluşlarında bile bilinemeyecek denli örtük ve belirsiz oldukları moral felsefedeki durum nasıldır? Umarım, soruşturmalarımızda karşılaştığım bu küçük başarı bu gözlemin savunmadan çok bir övünme havası taşımasına yol açmaz.

Eğer herhangi bir şey bana bu belirli noktada bir güven verecekse, bu, deneylerimin alanını mümkün olduğunca genişletmek olacaktır; bu nedenle burada insanların yanı sıra hayvanların da akıl yürütme yetilerini irdelemek uygun olabilir.

16. Kısım

Hayvanların Usu

Açık bir hakikati yadsımak ne kadar gülünçse, böyle bir hakikati savunmak için büyük sıkıntılara girmek de o kadar gülünçtür ve bana kalırsa hiçbir hakikat hayvanların da insanlar gibi düşünce ve us ile donatılmış olduklarından daha açık değildir. Bu durumdaki kanıtlamalar öylesine açıktır ki en aptal ve en bilgisiz olanların bile gözünden kaçmaz.

Bizzat bizim, araçları amaçlara uyarlamada us ve niyet tarafından yönlendirildiğimiz ve kendimizi korumaya, haz elde etmeye ve acıdan kaçınmaya yönelik eylemleri bilmeden ya da rastlantısal olarak yerine getirmediğimiz bilincindeyizdir. Öyleyse başka yaratıkların da milyonlarca durumda benzer eylemleri yerine getirdiklerini ve onları benzer amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiklerini gördüğümüz zaman, tüm us ve olasılık ilkelerimiz bizi karşı koyulmaz bir güçle diğer yaratıklarda da benzer bir nedenin varoluşuna inanmaya götürür. Benim görüşümde bu kanıtlamayı belirli örneklerin sıralanması yoluyla ortaya koymak gereksizdir. Ufacık bir dikkat bile yeter de artar. Hayvanların ve insanların eylemleri arasındaki benzerlik bu bakımdan öyle tamdır ki dilediğimiz gibi rastgele seçeceğimiz ilk hayvanın ilk eylemi bize bu öğreti için karşı çıkılamaz bir kanıtlama sağlayacaktır.

Bu öğreti açık olduğu kadar yararlıdır da çünkü bize bu felsefe türündeki her bir dizgeyi denememizi sağlayacak bir tür denek taşı sunar. Hayvanların dışsal eylemlerinin bizim ortaya koyduğumuz eylemlere olan benzerliğinden yola çıkarak içsel eylemlerinin de aynı şekilde bizimkilere benzediği yargısında bulunuruz; aynı akıl yürütme ilkesi, bir adım daha ileri götürüldüğünde, bizi içsel eylemlerimiz birbirlerine benzedikleri için, kendilerinden türetildikleri nedenler de benzer olmalıdırlar vargısına götürecektir. Öyleyse insanlar ve hayvanlar açısından ortak olan zihinsel bir işlemi açıklamak için herhangi bir varsayım ileri sürüldüğü zaman, aynı varsayımı her ikisine de uygulamalıyız; her doğru varsayım bu sınavı vereceği için, hiçbir yanlış varsayımın buna dayanamayacağını ileri sürmeyi göze alabilirim. Felsefecilerin zihnin eylemlerini açıklarken kullanmış oldukları dizgelerin ortak kusuru yalnızca hayvanların değil, kendi türümüz içinde her şeye rağmen en başarılı deha ve zekâ örneği gösteren kişilerle aynı heyecan ve duygulara sahip olan çocukların ve sıradan insanların da yeteneklerini aşan bir düşünce inceliği ve ustalığını varsaymalarıdır. Böyle bir incelik herhangi bir dizgenin yanlışlığının açık bir kanıtıdır, tıpkı karşıtı olan basitliğin de herhangi bir dizgenin doğruluğunun kanıtı olması gibi.

Öyleyse anlama yetisi ile ilgili bu dizgemizi şu belirleyici sınamaya sokalım ve bu dizgenin hayvanların akıl yürütmelerini insan türünün akıl yürütmeleri ile eşit ölçüde açıklayıp açıklamayacağını görelim.

Burada hayvanların vahşi bir doğada olan ve genel yetenekleri ile eş düzeyde görünen eylemleri ile zaman zaman kendilerini korumak ve türlerinin üremesini sağlamak için ortaya koydukları daha olağanüstü olan kavrayış keskinliği örnekleri arasında bir ayrım yapmalıyız. Ateşten ve uçurumdan kaçan, yabancılardan uzak duran ve efendisini seven bir köpek bize ilk türün bir örneğini verir. Yuvası için yeri ve malzemeyi büyük bir özen ve incelikle seçen ve yumurtaları üzerinde, gereken süre boyunca ve uygun mevsimde, bir kimyagerin çok ince öngörülerle alabileceği tüm önlemlerle oturan bir kuş ise bize ikincinin diri bir örneğini verir.

İlk eylemlere gelince, onların kendi başlarına farklı olmayan ve ayrıca insan doğasında görünenenden farklı ilkeler üzerine kurulu olmayan bir akıl yü-

rütmeden kaynaklandığını ileri sürüyorum. İlk olarak yargılarına temel olabilmek için bellekleri ya da duyularına dolaysızca sunulan belli bir izlenim olmalıdır. Köpek sesin tonlamasından efendisinin öfkesini çıkarsar ve cezasını öngörür. Koku duyusunu etkileyen belli bir duyumdan avının ondan çok uzakta olmadığı yargısında bulunur.

İkinci olarak, ortada olan izlenimden yaptığı çıkarsama deneyim ve nesnelerin geçmiş durumlardaki birlikteliklerine ilişkin gözlemleri üzerine kuruludur. Bu deneyimi değiştirirseniz, o da akıl yürütmesini değiştirir. Bir süre sonra bir işaret ya da hareketin ardından ve daha sonra bir başka işaret ya da hareketin ardından dayak atın; en son deneyimine göre ardışık olarak değişik vargılar çıkaracaktır.

Şimdi bırakın felsefecinin biri bir deneme yapsın ve zihninin *inanç* dediğimiz edimini açıklamaya ve bunun alışkanlığın imgelem üzerindeki etkisinden bağımsız, kendilerinden türedikleri ilkeleri ortaya koymaya çalışsın ve ortaya koyduğu varsayım insan türüne olduğu gibi hayvanlara da benzer şekilde uygulanabilir olsun; bunları yaptıktan sonra, o felsefecinin görüşünü kabul etmeye söz veriyorum. Ancak aynı zamanda dürüst bir şart koşuyorum; eğer dizgem tüm bu koşullara yanıt verebilen biricik dizge ise, tamamen doyurucu ve inandırıcı olarak kabul edilsin. Kaldı ki dizgemin biricik dizge olduğu hemen hemen herhangi bir akıl yürütme olmaksızın açıktır. Hayvanlar hiç kuşkusuz hiçbir zaman nesneler arasında gerçek bir bağlantı algılamazlar. O halde birini ötekinden deneyim yoluyla çıkarsarlar. Hayvanlar herhangi bir kanıtlama yoluyla hiçbir deneyimlerini edinmedikleri nesnelerin deneyimlerini edindikleri nesnelere benzedikleri biçiminde genel bir vargı oluşturmazlar. Öyleyse deneyim yalnızca alışkanlık yoluyla onlar üzerinde etkili olur. Tüm bunlar insan açısından yeterince açıktı. Hayvanlar açısından ise en küçük bir yanlışlık kuşkusu olamaz; ki bu da benim dizgemin güçlü bir doğrulaması ya da daha doğrusu karşı konulmaz bir kanıtı olarak kabul edilmelidir.

İnsanların kendi us işlemlerine şaşırmayıp, hayvanların *içgüdülerine* hayranlık duymalarından ve bunu açıklarken sırf bu içgüdü aynı ilkelere tam olarak indirgenemediği için güçlük çekmelerinden başka hiçbir şey alışkanlığın bizi herhangi bir görüngü ile uzlaştırmadaki gücünü daha güzel bir şekilde ortaya koyamaz. Meseleyi dosdoğru görecekseniz, us ruhlarımızdaki harika ve anlaşılmaz bir içgüdüden başka bir şey değildir; aynı us bizi belli bir tasarımlar zinciri boyunca sürükler ve bu tasarımları belirli durum ve ilişkilerine göre belirli niteliklerle donatır. Bu içgüdü, hiç kuşkusuz, geçmiş gözlem ve deneyimden doğar; ama herhangi biri geçmiş deneyim ve gözlemin böyle bir sonuç doğurmasının en son nedenini, doğanın niçin tek başına onu üretmesi gerektiğinden daha çok açıklayabilir mi? Doğa hiç kuşkusuz alışkanlıktan doğabilen her şeyi üretebilir; hatta alışkanlık doğanın herhangi bir ilkesinden başka bir şey değildir ve tüm gücünü bu kökenden türetir.

IV. Bölüm

Kuşkucu Felsefe Dizgesi ve Diğer Felsefe Dizgeleri

1. Kısım

Us Açısından Kuşkuculuk

Tüm tanıtlayıcı bilimlerde kurallar kesin ve yanılmazdır, ama iş bunları uygulamaya geldiğinde yanılabilir ve güvenilmez olan yetilerimiz sık sık bu kurallardan sapıp hata yaparlar. Bu yüzden, ilk yargımız ya da inancımız üzerinde bir denetim ve teftiş aracı olabilmesi için akıl yürütmelerimizde yeni bir yargı oluşturmali ve görüşümüzü, anlama yetimizin tanıklığının haklı ve doğru olduğu durumlarla karşılaştırıldığında bizi aldattığı ortaya çıkan diğer tüm durumların bir nevi tarihini kapsayacak şekilde genişletmeliyiz. Usumuz, doğal sonucu doğruluk olan bir tür neden olarak görülmelidir; ama öteki nedenlerin zorlamaları ve zihinsel güçlerimizin tutarsızlığı nedeniyle sık sık engellenebilecek bir neden olarak. Böylelikle tüm bilgiler olasılığa dönüşür; bu olasılık ise anlama yetimizin dürüstlüğü ya da aldatıcılığı ile ilgili deneyimimize ve karşılaştığımız sorunun yalın ya da karmaşık olmasına göre büyük ya da küçük olabilir.

Hiçbir Cebirci ya da Matematikçi yoktur ki bir doğruluğu keşfettiği an ona tam anlamıyla güven duyabilecek ya da onu salt bir olasılıktan öte bir şey olarak görebilecek kadar biliminde usta olsun. Güveni, kanıtları üzerinden her geçişinde artar, dostlarından gelen onay yoluyla daha da artar ve en son yetkinlik düzeyine ise bilgili dünyanın evrensel onay ve alkışı tarafından yükseltilir. İmdi açıktır ki inancanın bu aşamalı artışı yeni olasılıkların eklenmesinden başka bir şey değildir ve bu inanca geçmiş deneyim ve gözleme göre neden-sonuçların sürekli birliğinden türetilir.

Tüccarlar büyük ya da önemli hesaplamalarda kendi güvenlikleri açısından sayıların yanılmaz kesinliğine pek güvenmezler; ama hesaplamaların yapay olan yapıları sayesinde, muhasebecinin beceri ve deneyiminden türetilenin ötesinde bir olasılık üretirler. Çünkü her ne kadar belirsiz ve değişebilir olsa da deneyimine ve hesabının büyüklüğüne göre kendiliğinden belli bir olasılık derecesi olduğu açıktır. Hiç kimse uzunca bir numaralandırmaya verdiğimiz inancanın olasılığı aştığını savunmayacağı için, güvenle ileri sürebilirim ki, sayılarla ilgili olarak tam bir güven duyabileceğimiz hemen hemen hiçbir önerme yoktur. Çünkü sayıları aşama aşama küçülterek, en uzun toplama dizisini, oluşturulabilecek en basit soruya, iki sayının toplamına indirgemek kolayca olanaklıdır; bu sayılıyla, bilginin ve olasılığın kesin sınırlarını çizmeyi ya da birinin sonlanıp diğerinin başladığı o belirli sayıyı saptamayı uygulanamaz bulacağız. Oysa bilgi ve olasılığın doğası öyle zıt ve uyumsuzdur ki, bu ikisi birbirleriyle tam olarak karışamazlar; bunun nedeni bölünemeyecek olmaları ve ya tamamen görünür olmalarının ya da tam anlamıyla ortadan kaybolmalarının gerekmesidir. Bundan başka, eğer herhangi bir toplama kesin olsaydı, toplamayı oluşturan parçaların her biri, dolayısıyla da bütün ya da toplam da kesin olurdu; tabi bütün, tüm parçalarından farklı olmadığı sürece. Bunun kesin olduğunu az çok söylemiştim; ama şimdi düşünüyorum da, bu da tıpkı diğer akıl yürütmeler gibi *kendini*

indirgemeli ve bilgidен olasılığa dönüşmelidir.

Öyleyse tüm bilgi olasılığa dönüştüğü ve sonunda günlük yaşamda kullandığımız kanıt ile aynı doğayı taşıdığı için şimdi bu ikinci akıl yürütme türünü incelemeli ve bu akıl yürütmenin hangi temel üzerinde durduğunu görmeliyiz.

Olasılık ile ilgili olarak oluşturabileceğimiz her yargıda da tıpkı bilgi üzerine oluşturabileceğimiz her yargıda olduğu gibi her zaman nesnenin doğasından türetilen ilk yargıyı anlama yetisinin doğasından türetilen bir başka yargı ile düzeltmemiz gerekir. Açıktır ki akli başında ve deneyimli bir insanın kendi görüşleri hakkında aptal ve bilgisiz birinden daha büyük bir inanca taşınması gerekir ve genellikle böyledir de; görüşlerimizin, kendi üzerimizde bile, us ve deneyimimizle orantılı olarak farklı yetke dereceleri vardır. En akli başında ve en deneyimli insanda bile bu yetke hiçbir zaman tam değildir; çünkü böyle biri geçmişteki hatalarının farkında olmalı ve gelecekte de benzer hataları yapmaktan endişe duymalıdır. O zaman ilk olasılığı düzeltip düzenlemek ve bu olasılığın doğru ölçün ve orantısını saptamak için yeni bir olasılık türü ortaya çıkar. Tanıtlama bile olasılığın denetimi altında dururken olasılık, zihnin, anlama yetimizin doğasının ve ilk olasılıktan yaptığımız akıl yürütmemizin nesnelerimiz olduğu düşünsel bir edimi tarafından yeniden düzeltilmeye açıktır.

Böylece her olasılıkta, öznedede var olan ilk kesinsizliğin yanı sıra yargı yetisinin zayıflığından türeyen yeni bir kesinsizlik daha bulup bu ikisini birleştirdikten sonra, bunlara bir de yetilerimizin doğruluk ve dürüstlükleri konusunda yaptığımız tahminlerdeki hata payından türeyen yeni bir kuşku eklemek zorunda kalırız. Bu hemen içine düştüğümüz ve eğer usumuzu yakından izleyecek olursak, hakkında bir karara varmaktan kaçınmayacağımız bir kuşkudur. Ancak bu karar, önceki yargımızı destekleyici de olsa, yalnızca olasılık üzerine kurulmuş olduğu için, ilk kanıtımızı daha da zayıflatmalıdır; hatta kendisi de aynı türden bir dördüncü kuşku tarafından zayıflatılıyor olmalı ve bu *sonsuz* dek böyle gitmelidir; ta ki başlangıçtaki olasılığı ne denli büyük ve her yeni kesinsizliğin yol açtığı azalmayı ne denli küçük sayarsak sayalım sonunda geriye başlangıçtaki olasılıktan hiçbir şey kalmayınca dek. Hiçbir sonlu nesne *sonsuz* dek yinelenen bir azalma sonrasında kalıcı olamaz; nitekim insan imgelemine girebilen en büyük nicelik bile bu durumda bir hiçliğe indirgenmek zorundadır. İlk inancımızın çok güçlü olmasına hiç de gerek yok, çünkü inancımız her biri tarafından kuvvet ve dinçliği biraz daha azaltılan, çok sayıdaki yeni incelemeden geçerek, kaçınılmaz olarak yok olacaktır. Yargımın doğal yanılabilirliği üzerine düşündüğüm zaman, görüşlerime, bir tek üzerlerine akıl yürüttüğüm nesneleri incelediğim zamankinden daha az güven duyarım; daha da ileri gidip, incelememi yetilerimle ilgili olarak yaptığım her bir ardışık tahmine yönelttiğimde, tüm mantık kuralları devamlı bir küçülmeyi ve sonunda inanç ve kanıtın tam bir yitişini gerektirir.

Eğer burada bana, üzerinde direktmek için bunca sıkıntıya giriyor gördüğüm bu kanıtlamayı içtenlikle onaylayıp onaylamadığım ve gerçekten her

şeyin kesinsiz olduğunu ve yargımızın *hiçbir* şeyde *hiçbir* doğruluk ve yanlışlık ölçüsüne sahip olmadığını savunan kuşkuculardan biri olup olmadığım sorulacak olursa, yanıtlım bu sorunun bütünüyle gereksiz olduğu ve ne benim ne de başka herhangi bir kimsenin içtenlikle ve süreklilikle bu görüşte olduğudur. Doğa mutlak ve denetlenemez bir zorunlulukla bizi, soluk almaya ve duyumsamaya olduğu gibi, yargıda bulunmaya da belirlemiştir; ayrıca ortada olan bir izlenimle arasındaki alışkısal bağlantılarının açıklanmasıyla belirli nesneleri daha güçlü ve daha tam bir ışıktaki görmemizin önüne geçemeyiz; tıpkı uyanık olduğumuz sürece düşünmemizin ya da günışığında bakışlarımızı kendilerine çevirdiğimiz zaman çevredeki cisimleri görmemizin önüne geçemeyeceğimiz gibi. Her kim bu *tümünden* kuşkuculuğun mızımızlanmalarını çürütmek için sıkıntıya girmişse, gerçekte karşısında biri olmadan tartışmış ve doğanın zihne daha önceden yerleştirdiği ve kaçınılmaz kıldığı bir yetiyi kanıtlamalar yoluyla yerleştirmeye çalışmıştır.

O zaman o hayalperest grubun kanıtlamalarını bu şekilde özenle ortaya koymaktaki niyetim yalnızca okuyucunun *neden-sonuçlar ile ilgili tüm akıl yürütmelerimizin yalnızca alışkanlıktan türediği ve inancın esasında doğalarımızın düşünsel olmaktan çok duyuşsal olan bölümünün bir edimi olduğu* şeklindeki varsayımımın doğruluğunu idrak etmesini sağlamaktır. Burada ispatladığım şudur: bizi bir konu ile ilgili bir karara götüren ve o kararı deha ve yeteneğimizin ve o konuyu incelediğimiz zamanki zihinsel durumumuzun incelemesi yoluyla düzelttiren ilkeler, eğer daha ileri götürülür ve her yeni düşünsel yargıya uygulanırlarsa, başlangıçtaki kanıt sürekli olarak azaltarak en sonunda bir hiçliğe indirgemeli ve tüm inanç ve görüşü bütünüyle yıkmalıdır. Öyleyse, eğer inanç kendine özgü bir kavrayış biçimi ya da ek bir güç ve canlılık olmaksızın yalnızca düşünme yetisinin basit bir edimi olmuş olsaydı, kesinlikle kendini yok etmesi ve her durumda yargının tam olarak askıya alınışıyla sonlanması gerekirdi. Ancak önceki kanıtlamalarda hiçbir hata bulamamasına karşın gene de her zaman olduğu gibi inanmayı, düşünmeyi ve akıl yürütmeyi denemeye değer bulan herkesin deneyim tarafından yeterince inandırılacağı gibi, kişi akıl yürütmelerinin ve inancının belli bir duyum ya da kendine özgü bir kavrayış biçimi olduğu ve bunun salt tasarımlar ya da düşünme tarafından yok edilmesinin olanaksız olduğu vargısını rahatlıkla çıkarabilir.

Ancak belki de burada nasıl olur da benim varsayımımdan sonra bile yukarıda açıklanan kanıtlamaların yargının tam bir askıya alınışına yol açmadığı ve yine zihnin herhangi bir konuda belli bir derecede inancasını koruyabildiği sorulabilir. Çünkü yinelenmelerle başlangıçtaki kanıt sürekli olarak azaltan bu yeni olasılıklar, düşünmenin ya da duyumun ilk yargısıyla aynı ilkeler üzerine kuruldukları için, bu olasılıkların her iki durumda da onu eşit ölçüde ortadan kaldırmaları ve karşıt düşüncelerin ya da duyumların çatışmaları tarafından zihni tam bir kesinsizliğe sürüklemeleri kaçınılmaz görünebilir. Sanırım bana yöneltilen birkaç soru var; belleğimin ve duyularımın izlenimlerini irdeledikten ve düşüncelerimi onlardan alıp genellikle bu izlenimlerle birleşen nesnelere taşıdıktan sonra, bir yanda diğerin-

den daha güçlü ve daha zorlu bir kavrayış olduğunu duyumsarım. Bu güçlü kavrayış ilk kararımı oluşturur. Sanırım, daha sonra yargımın kendisini incelerim ve deneyim sayesinde onun zaman zaman doğru ve zaman zaman yanlış olduğunu gözleyip, onu kimileri doğruya, kimileri ise yanılığa götüren karşıt ilkeler ya da nedenler tarafından düzenleniyor olarak görürüm ve bu karşıt nedenleri dengelemede yeni bir olasılık yardımıyla ilk kararımın inancasını azaltırım. Bu yeni olasılık önceki ile aynı azalmaya açıktır ve bu böyle *sonsuz* dek gider. Dolayısıyla, *nasıl olur da tüm bunlardan sonra bile ister felsefede isterse gündelik yaşamda olsun amacımız için yeterli olan bir inanç derecesini sürdürürüz* sorusu gelir.

Yanıtım şudur: ilk ve ikinci karardan sonra zihnin eylemi daha zorlanmış olduğu, doğallıktan uzaklaştığı ve tasarımlar zayıflayıp bulanıklaştıkları için yargı ilkeleri ve karşıt nedenler arasındaki denge ilk baştaki gibi kalsa da, bunların imgelem üzerindeki etkileri ve düşünme yetisine ekledikleri ya da ondan eksilttikleri dinçlik hiçbir biçimde eşit değildir. Zihnin nesnelere kolayca ve rahatça erişemediği yerde aynı ilkeler, zihnin tasarımları daha doğal kavradığı zamankiyle aynı sonucu doğurmazlar; ayrıca imgelem olağan yargılarından ve görüşlerinden doğan duyumlarla herhangi bir biçimde orantılı olan bir duyum almaz. Dikkat gerilmiştir, zihin rahatsız bir durumdadır ve canıklar doğal akışlarından saptırıldıkları için, hareketlerinde aynı yasalar tarafından yönetilseler de bu olağan kanallarında aktıkları zamankiyle bir olmaz.

Eğer benzer örnekler bulmak istersek, bu çok güç olmayacaktır. Önümüzdeki metafizik konusu bize gereğinden fazla örnek sunar. Tarih ya da politika ile ilgili bir akıl yürütmede inandırıcı sayılabilecek bir kanıtlamanın metafizik gibi soyut olan konularda, bu tür konular tam olarak kavransa bile, pek fazla etkisi yoktur; bunun nedeni bu tür konuların kavranabilmesi için bir inceleme ve düşünce çabasının gerekli olmasıdır; bu düşünme çabası ise inancın dayandığı duyularımızın işlemelerini engeller. Diğer konularda da durum böyledir. İmgelemin gerilmesi her zaman tutkuların ve duyguların düzenli akışını engeller. Kahramanlarını talihsizlikleri sırasında çok becerikli ve zeki olarak temsil eden bir trajedi yazarı hiçbir zaman tutkulara erişemez. Ruhun duyguları herhangi bir ince akıl yürütmeyi ve düşünmeyi önlerken, zihnin bu son eylemleri de öncekiler için eşit ölçüde sakıncalıdır. Zihin de, tıpkı beden gibi, belli bir kuvvet ve etkinlik derecesi ile donatılı olarak görünür ki, zihin bunları hiçbir zaman tek bir eylemde değil, geride kalan tüm eylemler pahasına kullanır. Eylemlerin bütünüyle farklı doğaları olduğunda bu doğru daha açık bir şekilde ortaya çıkar; çünkü bu durumda zihnin gücü saptırılmakla kalmaz, düzeni bile değiştirilir, öyle ki bir eylemden birdenbire bir başkasına geçmeye yeteneksiz, her ikisini birden yerine getirmeye daha da yeteneksiz hale geliriz. O zaman ince bir akıl yürütmeden doğan kanının, imgelemin akıl yürütmelerin içine girmek ve onu tüm parçalarıyla kavramak için sarf ettiği çabayla orantılı olarak azalmasına şaşkırmamak gerekir. İnanç, diri bir kavrayış olduğu için, doğal ve kolay olan bir şey üzerine kurulu değilse hiçbir zaman tam olamaz.

Bunu meselenin doğru bir biçimde ortaya konuluşu olarak alıyorum; kimlerinin kuşkucularla birlikte tüm akıl yürütmelerini hemen yadsımak için seçtiği, sorgulama ya da inceleme içermeyen o aceleci yolu benimseyemem. Derler ki eğer kuşkucu akıl yürütmeler güçlüyse bu, usun belli bir güç ve yetke taşıyabildiğinin kanıtıdır; yok eğer zayıfsa anlama yetimizin tüm vargılarını geçersiz kılmak konusunda hiçbir zaman yeterli olamazlar. Bu kanıtlama doğru değildir; çünkü kuşkucu akıl yürütmeler, eğer kendi incelikleri tarafından yok edilmeselerdi, yani var olmaları olanaklı olsaydı, zihnin ardışık eğilimlerine göre, ardışık olarak hem güçlü hem de zayıf olurlardı. Us ilkin tahtın sahibi olarak görünür, mutlak bir egemenlik ve yetke ile yasalar buyurur ve kaideler koyar. Öyleyse düşmanı onun koruması altına sığınmak zorundadır; usun aldatıcılığını ve ahmaklığını ispatlamak için akla yatkın kanıtlamalardan yararlanarak bir şekilde onun el yazısını ve mühürünü kullanır ve bir ferman yayınlar. Bu ferman ilk başta, kendisinden türediği usun ortada olan ve dolaysız yetkesiyle orantılı bir yetkeye sahiptir. Ancak us ile çelişkili olması gerektiği için, aşamalı olarak o egemen gücün ve aynı zamanda kendisinin kuvvetini azaltır, ta ki sonunda her ikisi de düzenli ve yerinde bir azalma ile kaybolup gidinceye ve bir hiçlik oluncaya dek. İşlem ve eğilimlerinde karşıt olsalar da kuşkucu ve dogmatik uslar aslında aynı türdedirler, öyle ki ikincisi nerede güçlüyse, birincide karşısına çıkacak eşit güçte bir düşman bulur; kuvvetleri ilkin eşit olduğu için, ikisinden biri ayakta kaldıkça, eşit olmayı sürdürür ve ayrıca diğerinin gücünü azaltmadıkları için bu yarışta herhangi bir kuvvet yitimine uğramazlar. Öyleyse ne mutludur ki doğa tüm kuşkucu kanıtlamaların kuvvetini tam zamanında kırar ve anlama yetisi üzerinde önemli herhangi bir etkide bulunmalarının önüne geçer. Eğer bütünüyle kendi kendilerini yok etmelerini bekleyecek olsaydık, bu ilkin tüm kanıyı baş aşağı edip insan usunu bütünüyle mahvetmeden gerçekleşmezdi.

2. Kısım

Duyular Açısından Kuşkuculuk

Böylece kuşkucu, usunu us yoluyla savunamayacağını ileri sürse bile, akıl yürütmeyi ve inanmayı sürdürür; ayrıca aynı kural gereğince cismin varoluşunu ilgilendiren ilkenin doğruluğunu felsefenin herhangi bir kanıtlaması yoluyla ileri süremese de bu ilkeyi kabul etmek zorundadır. Doğa BUNU onun seçimine bırakmamış ve hiç kuşkusuz belirsiz akıl yürütme ve kurgusal düşünmelerimize bırakılamayacak kadar önemli bir sorun olarak görmüştür. *Hangi nedenler bizi bir cismin varoluşuna inanmaya götürür?* diye pekâlâ sorabiliriz. Ama *Cisim var mıdır yoksa yok mudur* diye sormak boşunadır. Çünkü bu, tüm akıl yürütmelerimizde sorgusuz sualsiz kabul etmemiz gereken bir noktadır.

O zaman şimdiki incelememizin konusu bizi cismin varoluşuna inanmaya götüren *nedenlerdir*; bu başlık altındaki akıl yürütmelerime ilk bakışta gereksiz görünebilen ama aslında aşağıdakileri eksiksiz olarak anlamaya çok büyük katkısı olacak bir ayırım ile başlayacağım. Genellikle birbiri ile karıştı-

rılan şu iki soruyu ayrı ayrı irdelememiz gerekir: Niçin nesnelere duyulara sunulmadıkları zaman bile DEVAMLı bir varoluş yükleriz ve Niçin zihin ve algıdan AYRI bir varoluşları olduğunu varsayarız. İlişkileriyle birlikte durumlarını ve varoluş ve işlemlerinin *bağımsızlığı* ile birlikte *dışsal* konumlarını bu son başlık altında topluyorum. Cismin devamlı ve ayrı varoluşu ile ilgili bu iki soru birbirine çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Çünkü eğer duyularımızın nesneleri, algılanmadıkları zaman bile varolmayı sürdürüyorlarsa, varoluşları hiç kuşkusuz algıdan bağımsız ve ayrıdır; *tam tersi*, eğer varoluşları algıdan bağımsız ve ayrı ise, algılanmasalar bile varolmayı sürdürmelidirler. Ancak bir soruya verilen cevap diğer sorunun cevabını belirlese de cevabı ortaya çıkaran insan doğasının ilkelerini daha kolay keşfedebilmemiz için, bu ayrımı elimizden bırakmayacak ve *devamlı* ya da *ayrı* bir varoluş görüşünü üretenin *duyu* mu, *us* mu yoksa *imgelem* mi olduğunu irdeleyeceğiz. Bunlar incelemekte olduğumuz konuda anlaşılır olan biricik sorulardır. Çünkü dışsal varoluş kavramını algılarımızdan belirli bir biçimde farklı olan bir şey olarak ele aldığımızda bunun saçma olduğunu daha önce ortaya koymuştuk²⁸.

DUYUlarla başlarsak, açıktır ki bu yetiler nesnelerin, kendilerine görünmeyi kestikten sonra da *devamlı* varolduğu fikrini meydana getirmeye yeteksizdir. Çünkü bu terimlerde bir çelişki olur ve duyuların her türlü işlemini sona erdirdikten sonra bile işlemeyi sürdürdüklerini varsayar. Öyleyse bu yetiler, eğer önümüzdeki durumda herhangi bir etkileri olacaksa, devamlı değil, ayrı bir varoluşa ilişkin görüşü üretmelidirler; bunu yapabilmek için ise izlenimlerini ya imgeler ve resimler olarak, ya da bu ayrı ve dışsal varoluşların kendileri olarak sunmalıdırlar.

Duyularımızın izlenimlerini *ayrı* ve *bağımsız* veya *dışsal* bir şeyin imgeleri olarak sunmadıkları açıktır; çünkü bize tek bir algıdan başka hiçbir şey iletmez ve hiçbir zaman daha öte herhangi bir şey ile ilgili en küçük bir ipucu bile vermezler. Tek bir algı yalnızca us ya da imgelemin belli bir çıkarsaması yoluyla çifte varoluş tasarımı üretebilir. Zihin kendisine dolaysızca görünenenden daha öteye bakacak olursa, vargıları hiçbir zaman duyuların hesabına geçirilemez ve hiç kuşkusuz tek bir algıdan çifte varoluşu çıkarsarken ve aralarında benzerlik ve nedensellik ilişkilerini varsayarken zihin daha öteye bakıyordur.

Öyleyse eğer duyularımız herhangi bir ayrı varoluş tasarımına işaret ediyorlarsa, bir tür aldatmaca ve yanılsama yoluyla izlenimleri o varoluşların kendileri olarak iletiyor olmalıdırlar. Bu durumda belirtebiliriz ki, tüm durumlar zihin tarafından gerçekte de öyle oldukları şeklinde duyumsanırlar; ayrıca kendilerini ayrı nesneler olarak ya da salt izlenimler olarak sunup sunmadıklarından kuşku duyduğumuz zaman buradaki güçlük doğaları değil ilişki ve konumları ile ilgilidir. İmdi eğer duyular izlenimlerimizi bizim dışımızda ve bizden bağımsız olarak sunmuşlarsa, hem nesneler hem de

²⁸ II. Bölüm, 6. Kısım.

kendimiz duyularımız karşısında bir açıklık taşıyor olmalıyız; aksi halde bu yetiler duyular tarafından değerlendirilemezlerdi. Öyleyse güçlük *kendimizin* ne ölçüde duyularımızın nesneleri olduğundadır.

Açıktır ki felsefedeki en soyut sorulardan biri özdeşlik ve bir kişiyi oluşturan birleştirici ilkenin doğası ile ilgili sorudur. Salt duyularımız yoluyla bu soruyu belirleyebilmekten uzak olduğumuza göre, ona doyurucu bir yanıt vermek için en derin metafiziğe başvurmak zorundayız; açıktır ki gündelik yaşamda kendi ve kişi tasarımları hiçbir zaman çok iyi saptanmış ya da belirlenmiş değildir. Öyleyse duyuların herhangi bir biçimde kendimizi ve dışsal nesneleri birbirinden ayırabileceğini imgelemek saçmadır.

Şunu eklemek gerekir ki, dış ya da iç izlenimler, tutkular, duygular, duyumlar, acılar ve hazlar başlangıçta aynı temele dayanırlar ve aralarında başka ne gibi farklılıklar gözlersek gözleyelim tümü de esasında izlenimler ya da algılar olarak görünürler. Gerçekten de, eğer sorunu doğru irdelersek, başka türlü olmasının pek de olanaklı olmadığını görürüz; nitekim duyularımızın bizi aldatmak açısından durumlarda ve ilişkilerde, izlenimlerimizin doğasında olduğundan daha yetenekli oldukları düşünülemez. Çünkü biz zihnin tüm eylem ve duyumlarını bilinç yoluyla bildiğimiz için, bunlar zorunlu olarak her bakımdan oldukları gibi görünmeli ve göründükleri gibi olmalıdırlar. Zihne giren her şey *gerçekte* bir algı olduğu için, herhangi bir şeyin *dokunma duyusuna* farklı bir şekilde görünmesi olanaksızdır. Bu en bilinçli olduğumuz halde bile yanıltıyor olabileceğimizi varsaymak olurdu.

Ancak duyularımızın bizi aldatmalarının ve algılarımızı kendimizden ayrı olarak, diğer bir ifadeyle *dışsal* ve bizden *bağımsız* olarak resmetmelerinin olanaklı olup olmadığını inceleyerek zaman yitirmemek için, gerçekte bunu yapıp yapmadıklarını ve bu yanılgının dolaysız bir duyumdan mı yoksa başka nedenlerden mi kaynaklandığını inceleyelim.

Dışsal varoluşu ilgilendiren soru ile başladığımızda, belki de denebilir ki düşünen bir tözün özdeşliğine ilişkin metafizik soruyu bir yana bırakırsak, kendi bedenimiz açıkça bize aittir; çeşitli izlenimler bedene dışsal göründükleri için de onları kendimize de dışsal sayarız. Üzerine yazmakta olduğum kâğıt elimin ötesindedir. Masa kâğıdın ötesindedir. Odanın duvarları masanın ötesindedir. Gözümlü pencereye doğru çevirdiğim zaman, odanın ötesinde büyük bir alana yayılan tarlaları ve binaları algılarım. Tüm bunlardan çıkarsanabilir ki, bizi cisimlerin dışsal varoluşuna inandırma konusunda ihtiyacımız olan tek şey duyularımızdır. Ancak bu çıkarsamayı önlemek için yalnızca şu üç noktayı değerlendirmemiz yeterli olur. *İlk olarak*, bedenimizin, kelimenin tam anlamıyla, organ ve uzuvlarımızı göz önünde bulundurduğumuz zamanki şey olmadığıdır, bedenimiz duyular yoluyla giren belli izlenimlerdir; öyle ki bu izlenimlere ya da nesnelere gerçek ve bedensel bir varoluş yüklemek, zihnin açıklaması şimdi irdelediğimiz kadar güç bir edimdir. *İkinci olarak*, sesler, tatlar ve kokular, genellikle zihin tarafından devamlı ve bağımsız nitelikler olarak kabul edilseler de, uzamda herhangi bir varoluşa sahip oldukları düşünülmez; dolayısıyla da duyulara bedene dışsal olarak konumlanmış olarak görünemezler. Onlara niçin bir yer yüklediğimiz

konusu daha sonra irdelenecektir²⁹. Üçüncü olarak, görme yetimiz bile, en mantıklı felsefeciler tarafından kabul edildiği gibi, uzaklık ya da (deyim yerindeyse) dışlık konusunda belli bir akıl yürütme ve deneyim olmaksızın bizi dolaysızca bilgilendirmez.

Kendimiz ile ilgili olan algılarımızın *bağımsızlığına* gelince, bu hiçbir zaman duyuların bir nesnesi olamaz ancak, onunla ilgili olarak oluşturduğumuz her görüş deneyim ve gözlemden türemiş olmalıdır; daha sonra göreceğimiz üzere, deneyimden yola çıkarak ulaştığımız vargılarımız algılarımızın bağımsızlığı öğretisini destekleyici olmaktan çok uzaktırlar. Bu arada belirtebiliriz ki gerçek ayrı varoluşlardan söz ettiğimiz zaman genellikle göz önünde bulundurduğumuz şey bunların yerdeki dışsal konumlarından çok bağımsızlıklarıdır; bir nesneyi eğer Varlığı kesintisizse ve kendi içimizde bilincinde olduğumuz sonu o gelmez gidiş-gelişlerden bağımsızsa, yeterli bir gerçekliğe sahip olarak düşünürüz.

Böylece duyular üzerine söylemiş olduklarımı sürdürürsem: bunlar bize devamlı varoluş kavramını vermezler, çünkü gerçekte işlemekte oldukları sınırların ötesinde işleyemezler. Ayrı bir varoluş için de benzer olarak bir görüş üretmezler, çünkü onu zihne ne resmedildiği ne de özgün haliyle sunabilirler. Onu resmettiği gibi sunmak için hem bir nesneyi hem de bir imgeyi sunmalıdırlar. Onu özgün haliyle ortaya koymak için ise ilişki ve konumlardan kaynaklanan bir yanlışlık iletmelidirler; bunun için de nesneyi kendimiz ile karşılaştırabilmelidirler; bu durumda bile bizi aldatmazlar, ki aldatmaları zaten olanaklı değildir. Öyleyse kesinlikle vargılayabiliriz ki, devamlı ve ayrı bir varoluş görüşü hiçbir zaman duyulardan doğmaz.

Bunu doğrulamak için belirtebiliriz ki, duyular tarafından iletilen üç farklı izlenim türü vardır. Birinciler cisimlerin şekil, kütle, hareket ve katılıklarının izlenimleridir. İkinciler renk, tat, koku, ses, sıcaklık ve soğukluk izlenimleridir. Üçüncüler, etimizin bir çelik parçasıyla kesilmesi gibi, nesnelerin bedenlerimize uygulanmasından doğan acılar ve hazlardır. Hem felsefeciler hem de avam bunlardan birincilerin ayrı ve devamlı bir varoluşunun olduğunu sanırlar. Yalnızca avam ikincileri de aynı temelde görürler. Yine, hem felsefeciler hem de avam üçüncüleri yalnızca algılar olarak, dolayısıyla da kesintiye uğrayan ve bağımlı varlıklar olarak görürler.

İmdi açıktır ki, felsefi görüşümüz ne olursa olsun, renkler, sesler ve soğukluk duyulara göründükleri sürece, hareket ve katılık ile aynı şekilde varolurlar; bu bakımdan, bu iki grup algı arasında yaptığımız ayırım salt algıdan kaynaklanmaz. İlk kümedeki niteliklerin ayrı ve devamlı varoluşları konusundaki önyargı öylesine güçlüdür ki, modern felsefeciler tarafından karşıt görüş ileri sürüldüğü zaman, insanlar bunu neredeyse duygu ve deneyimleri ile çürütebileceklerini ve bizzat kendi duyularının bu felsefe ile çeliştiğini hayal ederler. Yine açıktır ki, renkler, sesler ve benzerleri çelikten doğan acı ve bir ateşten duyulan haz ile aynı temeldedir; aralarındaki fark

²⁹ 5. Kısım.

algıya ya da usa değil imgeleme dayanır. Çünkü itiraf edildiği üzere her ikisi de yalnızca cismin parçalarının düzenlenişi ve hareketlerinden doğan algılar olduklarına göre, aralarındaki fark başka nereden kaynaklanıyor olabilir? Bütünü ele aldığımızda, yargılayıcımız duyular olduğu sürece, tüm algıların varoluş biçimlerinin aynı olduğu vargısını çıkarabiliriz.

Bu ses ve renk örneklerinde ayrıca belirtebiliriz ki, usa danışmaksızın, ya da görüşlerimizi herhangi bir felsefi ilkeye göre değerlendirmeksizin bile nesnelere ayrı bir devamlı varoluş yükleyebiliriz. Gerçekten de, felsefeciler zihinden bağımsız nesnelere olan inancı doğrulamak için istedikleri kadar ikna edici kanıtlamalar üretebileceklerini düşlesinler, açıktır ki bunlar ancak çok az sayıda insana ulaşır; bu kanıtlamalar çocukları, köylüleri ve insanlığın büyük bir bölümünü kimi izlenimlere nesneler yükleyip diğer izlenimlere yadsımaya götürmez. Buna göre, avamın bu başlık altında oluşturdukları tüm vargıların felsefe tarafından doğrulananlara doğrudan doğruya zıt olduklarını görürüz. Çünkü felsefe bizi zihne görünen her şeyin yalnızca algı olduğu, kesintiye uğradığı ve zihne bağımlı olduğu şeklinde bilgilendirir; oysa avam algıları ve nesneleri karıştırır ve duyumsadıkları ya da gördükleri şeylerin kendilerine ayrı bir devamlı varoluş yüklerler. Öyleyse, bu görüş hiçbir biçimde akla yatkın olmadığı için, anlama yetimizden başka bir yetiden geliyor olmalıdır. Buna şunu ekleyebiliriz: algı ve nesnelerimizi aynı olarak aldığımız sürece, hiçbir zaman birinin varoluşunu ötekinin varoluşundan çıkarsayamaz ve bize olgular hakkında inanca verebilecek biricik şey olan neden-sonuç ilişkisinden hiçbir kanıtlama oluşturamayız. Algılarımızla nesnelerimizi birbirinden ayırdığımız zaman bile, birazdan görülecektir ki, yine de birinin varoluşundan ötekinin varoluşuna akıl yürütmeye gücümüz yetmez; öyle ki, bütünü ele aldığımızda zihin herhangi bir sayıltı ile ilgili bize cismin devamlı ve ayrı varoluşu konusunda ne bir inanca verir, ne de zihnin böyle bir inanca vermesi olanaklıdır. Bu görüş bütünüyle İMGE-LEM'e dayanmalıdır ve şimdi incelememizin konusu olması gereken şey de budur.

Tüm izlenimler içsel ve gelip geçici varoluşlar oldukları ve böyle göründükleri için, ayrı ve devamlı varoluşları fikri onların kimi niteliklerinin imgelemenin nitelikleri ile bağdaşmasından kaynaklanıyor olmalıdır; bu fikir onların tümüne genişlemediği için de izlenimlere özgü belli bazı niteliklerden doğuyor olmalıdır. Öyleyse bu nitelikleri, ayrı ve devamlı bir varoluş yüklediğimiz izlenimlerin içsel ve gelip geçici olarak gördüğümüz izlenimlerle karşılaştırılması yoluyla ortaya koymak bizim için kolay olacaktır.

O halde, belirtebiliriz ki gerçeklik ve sürekli varoluşu belli izlenimlere yükleyip istençli ya da zayıf olan diğer izlenimleri yadsımamızın nedeni genellikle sanıldığı gibi belirli izlenimlerin istençsizlikleri ya da daha üstün olan kuvvet ve şiddetleri değildir. Çünkü açıktır ki hiçbir zaman algımızın ötesinde herhangi bir varoluşları olduğunu düşünmediğimiz acı ve hazlarımız, tutku ve duygularımız daha büyük bir şiddetle işlerler ve ayrıca kalıcı varlıklar olduklarını düşündüğümüz şekil ve uzam, renk ve ses izlenimleri ile eşit ölçüde istençsizdirler. Bir ateşin sıcaklığının, makul olduğu zaman,

ateşte var olduğu sanılır; ama yakınına gelindiğinde neden olduğu acının sadece algıda var olduğu düşünülür.

O zaman bu kaba görüşleri reddettikten sonra, izlenimlerimizde bizi onlara ayrı ve devamlı bir varoluş yüklemeye götüren o kendilerine özgü nitelikleri saptamamızı sağlayabilecek başka bir varsayım aramak zorunda kalırız.

Biraz yokladıktan sonra görürüz ki, kendilerine devamlı bir varoluş yüklediğimiz tüm nesnelerin kendilerine özgü olan ve onları varoluşları algımıza bağımlı olan izlenimlerden ayıran bir *süreklilikleri* vardır. Şimdi gözümün önünde uzanan bu dağlar, evler ve ağaçlar bana her zaman aynı düzen içinde görünmüşlerdir; gözlerimi kapayarak ya da başımı çevirerek bu nesneleri görmez olduğumda, çok geçmeden, en küçük bir değişim bile olmaksızın bana geri döndüklerini bulurum. Yatağım ve masam, kitaplarım ve kâğıtlarım kendilerini aynı biçimdeş şekilde sunarlar ve benim onları görmemdeki ya da algılamamdaki herhangi bir kesintiden ötürü değişmezler. Nesnelerinin dışsal bir varoluş taşıdığı varsayılan tüm izlenimler açısından durum budur ve ister yumuşak ister zorlu ister istemli ister istemsiz olsun, başka hiçbir izlenim için bu durum geçerli değildir.

Bununla birlikte bu süreklilik çok önemli kimi istisnalara fırsat vermeyecek kadar tam değildir. Cisimler sık sık konum ve niteliklerini değiştirir ve kısa sürelik bir ortadan kayboluş ya da kesintiden sonra bilinebilir olmaktan bütünüyle çıkabilirler. Ancak burada belirtilebilir ki, bu değişikliklerde bile bir *tutarlılığı* barındırırlar ve kendi aralarında düzenli bir bağımlılıkları vardır: bu durum nedensellikten yola çıkılarak yapılan bir tür akıl yürütmenin temelini oluşturur ve devamlı varoluşlarına ilişkin görüşü üretir. Bir saatlik bir ayrılıktan sonra odama geri döndüğümde, ateşi bıraktığım durumda bulmam; ancak sonra orada olayım ya da olmayayım, ister yakında isterse uzakta olayım, başka durumlarda ve benzer bir sürede ateşte yukarıdakine benzer bir değişme meydana geldiğini görmeye alışırım. Öyleyse değişikliklerindeki bu tutarlılık, tıpkı süreklilikleri gibi, dışsal nesnelerin özelliklerinden biridir.

Cismin devamlı varoluşu görüşünün belli izlenimlerin TUTARLILIK ve DEĞİŞMEZLİKlerine dayandığını gördükten sonra, şimdi bu niteliklerin böyle olağanüstü bir görüşe nasıl yol açtıklarını irdelemeye geçiyorum. Tutarlılık ile başlarsak, belirtebiliriz ki uçucu ve gelip geçici olarak gördüğümüz o iç izlenimlerin görünüşlerinde de belli bir tutarlılık ya da düzenlilik olsa da bu, cisimlerde saptamış olduğumuzdan biraz farklı bir doğası vardır. Deneyim yoluyla tutkularımızın birbirleri ile karşılıklı bağlantılı ve birbirlerine bağımlı oldukları görülür; ama algılanmadıkları zaman, deneyimini edinmiş olduğumuz o aynı bağlantıyı ve bağımlılığı koruyabilmek için, var ve işliyor olduklarını varsaymak hiçbir durumda zorunlu değildir. Dışsal nesneler açısından ise durum böyle değildir. Bunlar devamlı bir varoluşu gerektirirler, yoksa işlemlerinin düzenliliğini büyük ölçüde yitirirler. Burada odamda yüzüm ateşe dönük otururum; duyularıma çarpan tüm nesneler çevremdeki birkaç metre içersindedir. Belleğim aslında beni birçok nesnenin varoluşu konusunda bilgilendirir; ama o zaman bu bilgi onların geçmişteki

varoluşlarının ötesine genişlemez; nitekim duyularım ya da belleğim bu nesnelerin varlıklarının devamlılığına tanıklık etmezler. Buna göre, böyle oturarak bu düşünceler üzerinde dönüp durduğum sırada, birdenbire menteşeleri üzerinde dönen bir kapının gürültüsünü duyar ve bir süre sonra bana doğru yaklaşan bir ulak görürüm. Bu birçok yeni düşünme ve akıl yürütmeye vesile olur. İlk olarak, bu gürültünün bir kapının hareketinden başka bir şeyden gelmiş olabileceğini hiçbir zaman gözlememişimdir ve dolayısıyla bu görüngünün, odanın öte yanında olduğunu anımsadığım kapı var olmaya devam etmiyorsa, tüm geçmiş deneyimle çelişeceği vargısını çıkarırım. Yine her zaman görmüşümdür ki ki, bir insan bedeni ağırlık dediğim ve insanın –tıpkı, hatırladığım merdivenler yokluğum tarafından ortadan kaldırılmış olmadıkça bu ulağın da odama varmak için yapmış olması gerektiği gibi– havaya yükselmesinin önüne geçen bir niteliğe sahiptir. Ancak hepsi bu da değildir. Bir mektup alırım, zarfı açtıktan sonra mektubun, el yazısından ve imzasından, altı yüz mil uzakta olduğunu söyleyen bir arkadaşımın gelmiş olduğunu algılarımla. Açıktır ki bu görüngüyü, başka durumlardaki deneyimime uygun olarak aramızdaki bütün bir deniz ve kıtayı zihnimde yaymak-sızın ve bellek ve gözlemime göre posta duraklarının ve feribotların sonuç ve devamlı varoluşlarını varsaymaksızın hiçbir şekilde açıklayamam. Bu ulak ve mektup görüngüsünü belli bir bakışla irdelediğimizde, bunlar genel deneyim ile çelişir ve de neden-sonuçların bağlantıları üzerine oluşturduğumuz ilkelere birer itiraz olarak görülebilirler. Böyle bir sesi duymaya ve aynı zamanda hareket halindeki böyle bir nesneyi görmeye alışmışımdır. Bu belirli örnekte bu her iki algıyı da almamışımdır. Bu gözlemler, ben kapının hala varolduğunu ve onu algılamadan açıldığını varsaymadıkça, birbirleriyle zıttırlar ve ilk başta bütünüyle keyfi ve varsayımsal olan bu sayıltı, üzerinde bu çelişkileri uzlaştırabileceğim biricik sayıltı olduğu için bir kuvvet ve açıklık kazanır. Hayatım boyunca bana benzer bir örneğin sunulmadığı tek bir an bile olmamıştır ve her an nesnelerin geçmişteki ve şimdiki görünüşlerini ilişkilendirebilmek ve onlara deneyim sayesinde özel yapı ve koşullarına uygun olduğunu bulduğum bir birliği verebilmek için, beni onların devamlı varoluşları sayıltısına götürecek bir vesile olmuştur. O zaman burada doğallıkla dünyayı gerçek ve sürekli bir şey ve algımın önünde bulunmadığı zaman bile varoluşunu koruyor olarak görmeye yönelirim.

Ancak görünüşlerin tutarlılığından ulaşılan bu vargı alışkanlıktan türüyor ve geçmiş deneyim tarafından düzenleniyor olduğu için, neden-sonuçlar üzerine olan akıl yürütmelerimiz ile aynı yapıda görünebilse de, irdelersek bulacağız ki bunlar temelde birbirlerinden oldukça farklıdırlar; bu çıkar-sama anlama yetisinden ve dolaylı ve dolambaçlı bir şekilde alışkanlıktan doğar. Çünkü kolayca kabul edilecektir ki, gerçekte zihinde kendi algılarının dışında hiçbir şey olmadığı için hem bir alışkanlığın bu algıların düzenli ardışıklığı yolu dışında başka bir yolla kazanılması olanaklı değildir hem de herhangi bir alışkanlığın bu düzenlilik derecesini aşması. Öyleyse algılarımızdaki bir düzenlilik derecesi hiçbir zaman, algılanmayan belli nesnelerde daha büyük bir düzenlilik derecesi olduğunu çıkarsamamıza temel oluştur-

maz; çünkü bu bir çelişkiyi, yani hiçbir zaman zihne sunulmayan bir şey yoluyla kazanılmış bir alışkanlığı varsayar. Ancak açıktır ki, ne zaman duyu nesnelerinin tutarlılıkları ve birliklerinin sıklığından bu nesnelerin devamlı varoluşlarını çıkarsak bu, nesnelere salt algılarımızda gözlenenden daha büyük bir düzenlilik vermek içindir. İki tür nesnenin duyulara geçmişteki görünüşleri açısından aralarında bir bağlantı olduğu gözümüze çarpar, ama bu bağlantının tam olarak sürekli olduğunu gözleyemeyiz, çünkü başımızı döndürmek ya da gözlerimizi kapamak bağlantıyı koparabilir. Öyleyse bu durumda bu nesnelerin görünürde kesintiye uğramalarına karşın hala olan bağlantılarını sürdürdüklerinden ve düzensiz görünüşlere bizim duyumsamadığımız bir şeyin katılmış olduğundan başka ne düşünebiliriz? Oysa olgular ile ilgili tüm akıl yürütmelerimiz yalnızca alışkanlıktan doğduğu ve alışkanlık da yalnızca yinelenen algıların sonucu olabileceği için alışkanlık ve akıl yürütmelerin algıların ötesine genişletilmesi hiçbir zaman sürekli yineleme ve bağlantının doğrudan ve doğal sonucu olamaz; haliyle bu bazı başka ilkelerin işbirliğinden doğuyor olmalıdır.

Daha önce matematiğin temelini irdelerken belirtmiştim ki³⁰, imgelem herhangi bir düşünce zinciri içine yerleştirildiğinde, nesnesi önünde olmadığı zaman bile devam etmeye yatkındır ve kürekler tarafından harekete geçirilen bir tekne gibi, herhangi bir yeni dürtü olmaksızın ilerlemesini sürdürür. Bunu çeşitli gevşek eşitlik ölçünlerini irdeledikten ve onları birbirleri yardımıyla düzelttikten sonra, o ilişkinin en küçük bir yanılgı ya da değişime fırsat vermeyecek kadar doğru ve kesin bir ölçününü imgelemeye geçtiğimiz için ortaya koymuştum. Aynı ilke bizi kolayca cismin devamlı varoluşu gibi bir görüşe sahip olmaya götürür. Nesnelerin duyularımıza göründükleri zaman bile belli bir tutarlılıkları vardır; ama bu tutarlılık, eğer nesnelerin devamlı bir varoluşları olduğunu varsayarsak daha büyük ve daha birörnek olur; zihin bir kez nesneler arasındaki bir birörnekliği gözleme zincirine girdiği zaman, bunu doğal olarak birörnekliği mümkün olan en tam hale getirinceye dek sürdürür. Devamlı varoluşları ile ilgili basit bir sayıltı bu amaç için yeterli olur ve bize nesneler arasında duyularımızdan daha öteye bakmadığımız zamankinden çok daha büyük olan bir düzenlilik kavramını verir.

Ancak kendisine hangi kuvveti yüklersek yükleyelim, korkarım bu ilke tüm dışsal cisimlerin devamlı varoluşu gibi çok geniş bir yapıyı yalnız başına desteklemek konusunda zayıf kalır; öyleyse o görüşün doyurucu bir açıklamasını verebilmek için görünüşlerinin *tutarlılığına sürekliliklerini* de eklememiz gerekir. Bunun açılması beni çok derin akıl yürütmelerin engin mecrasına sürükleyeceği için, karışıklığı önlemek adına önce dizgemin kısa bir taslağını ya da özetini verip daha sonra da tüm bölümlerini her şeyleriyle beraber çizmenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Algılarımızın sürekliliğinden yaptığımız bu çıkarsama, tutarlılıklarından yaptığımız ön-

³⁰ II. Bölüm, 4. Kısım.

ceki çıkarsama gibi, cismin *ayrı* varoluşu görüşünden önce gelen ve bu sonuncu ilkeyi üreten *devamlı* varoluşu görüşünü ortaya çıkarır.

Belli izlenimlerde bir süreklilik görmeye alıştığımız ve örneğin güneşin ya da okyanusun algısının bir yokluğun ya da ortadan kaldırmanın ardından benzer parçalarla ve benzer bir düzen içinde ilk görünüşünde olduğu gibi bize geri döndüğünü bulduğumuz zaman, bu kesintili algıları ayrı olarak görme eğilimini göstermeyip 'ki gerçekte böyledirler), aksine benzerliklerinden ötürü onları bireysel olarak aynı sayarız. Ancak varoluşlarının bu kesintisi eksiksiz özdeşliklerine aykırı olduğu ve bizi ilk izlenimi ortadan kaldırılmış olarak ve ikincisini yeniden yaratılmış olarak görmeye götürdüğü için, kendimizi bir çıkmazda bulur ve bir tür çelişkiye düşeriz. Kendimizi bu güçlükten kurtarabilmek için kesintiyi mümkün olduğunca gizler ya da daha doğrusu bu kesintili algıların duyumsamadığımız gerçek bir varoluş tarafından birleştirildiğini varsayarak onu bütünüyle ortadan kaldırırız. Bu devamlı varoluş sayıltı ya da tasarımı kopuk izlenimlerin anısından ve bize onları aynı sayma yönünde verdikleri yatkınlıktan güç ve canlılık kazanır; inancın özü ise önceki akıl yürütmeye göre kavrayışın güç ve canlılığından oluşur.

Bu dizgeyi haklı çıkarabilmek için dört şey gereklidir. *İlk olarak, principium individuationis'i* ya da özdeşlik ilkesini açıklamak. *İkinci olarak*, kopuk ve kesintili algılarımızın bizi onlara bir özdeşlik yüklemeye götürmelerinin sebebini bulmak. *Üçüncü olarak*, bu yanılsamanın kopuk görünüşleri devamlı bir varoluş yoluyla birleştirmek için sergilediği yatkınlığı açıklamak. *Dördüncü* ve son olarak da, kavrayışın yatkınlıktan doğan kuvvet ve diriliğini açıklamak.

İlk olarak, bireyleşme ilkesine baktığımızda, belirtebiliriz ki herhangi bir nesnenin görülüşü özdeşlik tasarımını iletmek için yeterli değildir. Çünkü *bir nesne kendisi ile aynıdır* önermesinde eğer *nesne* sözcüğü ile anlatılan tasarım, *kendisi* ile kastedilen şeyden hiçbir şekilde ayrılmış olmasaydı, gerçekte herhangi bir şey diyor olmazdık; ayrıca bu evetlemede içeriliyor olsalar da önermenin yüklemi ve öznesi yoktur. Tek bir nesne bize birlik tasarımını iletir, özdeşlik tasarımını değil.

Öte yandan, bir nesneler çokluğu ne kadar benzer oldukları varsayılırsa sayılsın, hiçbir zaman bu tasarımı iletemez. Zihin her zaman birinin diğeri olmadığını söyler ve onları varoluşları bütünüyle ayrı ve bağımsız olan iki, üç ya da herhangi bir sayıdaki nesneyi oluşturuyor olarak görür.

O zaman hem sayı hem de birlik özdeşlik ilişkisi ile bağdaşmaz olduklarına göre, özdeşlik ilkesi onlardan ikisi de olmayan başka bir şeyde yatıyor olmalıdır. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse, ilk bakışta bu bütünüyle olanaksız görünür. Birlik ve sayı arasında hiçbir orta nokta olamaz, tıpkı varoluş ve varolmayış arasında olamayacağı gibi. Bir nesnenin varolduğu kabul edildikten sonra, ya bir başkasının da varolduğunu kabul etmemiz gerekir, ki bu durumda sayı tasarımını elde ederiz; ya da o nesnenin varolmadığını kabul etmemiz gerekir, ki bu durumda ilk nesne birliğini sürdürür.

Bu güçlüğü gidermek için zaman ya da süre tasarımına başvuralım. Daha

önce de belirttiğim üzere³¹, zaman kesin olarak ardışıklık içerir; zaman tasarımını değiştirilemez bir nesneye uyguladığımızda, sırf imgelemin bir yapısından hareketle, değişmez nesnenin bir arada varolan nesnelerin, özellikle de algı nesnelerimizin değişimini paylaştığı varsayılır. İmgelemin bu yapıtısı kendisine neredeyse evrensel bir yer edinir; bu yapıntı aracılığıyla önümüze konan ve herhangi bir zaman boyunca kendisinde bir kesinti ya da değişiklik gözlemediğimiz belirli bir nesne bize özdeşlik kavramını verebilir. Çünkü bu zamanın herhangi iki noktasını düşündüğümüzde, onları farklı ışıklar altına koyabiliriz: ya onları tam olarak aynı anda gözleyebiliriz, ki bu durumda bize hem kendileri hem de bu iki farklı zaman noktasında birden var olarak kavranabilmesi için çoğaltılması gereken nesne yoluyla sayı düşüncesini verirler; ya da öte yandan zamanın ardışıklığını tasarımların benzer bir ardışıklığı yoluyla izleyebiliriz ve ilkin o anda varolan nesnenin yanı sıra tek bir an tasarımlarız, daha sonra da nesnede herhangi bir *değişim* ya da *kesinti* olmaksızın zamanda bir değişiklik imgeleriz, ki bu durum bize birlik tasarımını verir. O zaman burada birlik ve sayı arasında bir orta nokta olan ya da daha doğru bir deyişle onu ele aldığımız bakış açısına göre ikisinden biri olan bir tasarım vardır; bu tasarıma özdeşlik tasarımı deriz. Belli bir zamanda varolan nesnenin, kastettiğimiz şey bir başka zamanda varolan *kendisi* ile aynı olduğu değilse, kendisiyle aynı olduğunu söyleyemeyiz. Bu yolla, sayılar boyunca ilerlemeden ve aynı zamanda kendimizi sıkı ve mutlak bir birliğe kısıtlamaksızın, *nesne* sözcüğüyle kastedilen tasarım ile *kendisi* sözcüğüyle anlatılmak istenen tasarım arasında bir ayrım yaparız.

Bu yüzden bireyleşme ilkesi bir nesnenin *değişimsizlik* ve *kesintisizliğinden* başka bir şey değildir, öyle ki varsayılan zaman değişimi sırasında bunlar herhangi bir görüş kopukluğu olmaksızın ve çokluk ya da sayı tasarımını oluşturmak zorunda kalmadan zihne, nesneyi varoluşunun farklı dönemlerinde izleyebilme olanağını verirler.

Şimdi dizgemin *ikinci* bölümünü açıklamaya geçiyorum; burada ortaya çıkışları arasında çok uzun aralıklar olmasına rağmen ve özsel özdeşlik niteliklerinden yalnızca birini, yani *değişimsizliği* taşımalarına karşın, algılarımızın sürekliliklerinin, nasıl olup da bizi onlara eksiksiz bir sayısal özdeşlik yüklemeye götürdüğünü göstereceğim. Bu konudaki tüm belirsizlik ve karışıklıktan kaçınabilmek için belirteceğim ki, burada sıradan insanların cismin varoluşu ile ilgili görüş ve inançlarını açıklıyorum; dolayısıyla kendimi bütünüyle onların düşünme ve kendilerini ifade etme yollarına uydurmak zorundayım. İmdi daha önce de belirttiğimiz gibi, felsefeciler bir arada var olduklarını ve benzer olduklarını varsaydıkları nesneler ve duyu algıları arasında ne şekilde ayrım yaparlarsa yapsınlar, bu ayrım, yalnızca bir tek varlık algıladıkları için, çifte bir varoluş ve temsil etme görüşlerini hiçbir zaman kabul etmeyen çok sayıda insanın kavrayamayacağı bir ayrım olur. Görme ya da işitme yoluyla giren duyumların kendileri onlar için hakiki

³¹ II. Bölüm, 5. Kısım.

nesnelerdir; nitekim bu insanlar dolaysızca algılanan bu kalem ya da kâğıdın ondan farklı ama ona benzer bir başka nesneyi temsil ettiğini kolay kolay kavrayamazlar. Öyleyse kendimi onların fikirlerine uydurabilmek için, ilk olarak şunu varsayalım: amacıma en uygun görüldüğü için, ayırım yapmadan *nesne* ya da *algı* diyeceğim tek bir varoluş vardır ve ben her ikisinden de sıradan bir insanın şapka, ayakkabı, taş ya da ona duyuları yoluyla iletilen başka herhangi bir izlenim ile anladığı şeyi anlarım. Hiç kuşkusuz daha felsefeye bir konuşma ve düşünme yoluna döndüğüm zaman uyarıda bulunacağım.

Öyleyse özdeşlik ile ilgili yanılmanın ya da aldanışın kaynağına ilişkin soruyu ele alırsak, özdeşliği kesintilerine bakılmaksızın benzer algılarımıza yüklediğimiz zaman, burada daha önce ispatlamış ve açıklamış olduğum bir gözlemimi anımsatmam gerekecek³². Hiçbir şey bizi bir tasarımı yanlışlıkla bir başka tasarımla karıştırmada onları imgelemde birbiriyle çağrıştıran ve imgelemen kolaylıkla birinden ötekine geçmesini sağlayan bir ilişkiden daha etkili değildir. Tüm ilişkiler arasında ise benzerlik ilişkisi bu bakımdan en etkili olanıdır; bunun nedeni benzerliğin yalnızca tasarımların değil durumların da çağrışımını sağlaması ve bizi bir tasarımı zihnin ötekini kavramamızı sağlayana benzer bir edimi ya da işlemi yoluyla kavramaya götürmesidir. Bu koşulun çok önemli olduğunu belirtmiştim; zihni aynı duruma ya da benzer durumlara getiren tüm tasarımların karıştırılmaya çok yatkın olduklarını genel bir kural olarak saptayabiliriz. Zihin kolayca birinden ötekine geçer ve genel anlamda, zaten bütünüyle yeteneksiz olduğu sağlam bir dikkat olmaksızın değişikliği algılamaz.

Bu genel ilkeyi uygulayabilmek için, ilkin zihnin eksiksiz bir özdeşlik sürdüren bir nesneyi görmedeki durumunu yoklamalı ve daha sonra benzer bir duruma neden olarak o nesneyle karıştırılan bir başka nesneyi bulmalıyız. Düşünme yetimizi herhangi bir nesne üzerinde topladığımız ve onun bir süre için aynı kalmayı sürdürdüğünü varsaydığımız zaman, açıktır ki değişimin yalnızca zamanda yattığını varsaymış olur ve hiçbir zaman kendimizi nesnenin yeni bir imgesini ya da tasarımını üretmeye zorlamayız. Zihnin yetileri bir bakıma dinlenmeye çekilir ve daha önceden sahip olduğumuz ve değişim ya da kesinti olmaksızın varlığını devam ettiren o tasarımı sürdürmek için zorunlu olanın ötesinde hiçbir çaba harcamazlar. Bir andan bir başka ana geçiş, pek duyumsanmaz ve kavranması için cancıkların farklı bir yönelimini gerektirebilen farklı bir algı ya da tasarımla kendini diğerlerinden ayırmaz.

İmdi özdeş olanların yanı sıra başka hangi nesneler zihin bu nesneleri irderken zihni aynı duruma getirmeye ve imgelemen bir tasarımdan bir başka tasarıma aynı kesintisiz şekilde geçmesine neden olabilir? Bu soru çok çok önemlidir. Çünkü eğer böyle nesneler bulabilirsek, önceki ilkedен hareketle bunların çok doğal olarak özdeş nesnelerle karıştırıldıkları ve akıl yü-

³² II. Bölüm, 5. Kısım.

rütmelerimizin çoğunda onların yerine alındıkları vargısıru kesin olarak çıkarabiliriz. Ancak bu soru çok önemli olsa da, ne çok güç ne de kuşkuludur. Çünkü hemen yanıt veriyorum ki zihni bu duruma ilişkili nesnelerin ardışıklığı getirir ve bu nesnelerin ilerlemesi imgelemin o değişimsiz nesnenin görülüşüne eşlik eden ilerlemeyle aynı şekilde pürüzsüz ve kesintisiz olarak görülür. İlişkinin doğası ve özü tasarımlarımızı birbirleriyle ilişkilendirmek ve birinin ortaya çıkışından sonra onun bağlılaşığına yapılan geçişi kolaylaştırmaktır. Buna göre ilişkili tasarımlar arasındaki geçiş öyle pürüzsüz ve kolaydır ki, zihin üzerinde çok az bir değişim üretir ve aynı eylemin sürdürülmesi olarak görülür; aynı eylemin sürdürülmesi aynı nesnenin devam eden görülüşünün bir sonucu olduğu için, ilişkili nesnelerin her ardışıklığına aynılık yükleriz. Düşünce ardışıklık boyunca eşit kolaylıkla ve yalnızca bir nesneyi irdeliyormuşçasına kayar gider; dolayısıyla da ardışıklığı özdeşlik ile karıştırır.

Daha sonra ilişkinin bizi *farklı* nesnelere bir *özdeşlik* yüklemeye götüren bu eğiliminin birçok örneğini göreceğiz; ama burada kendimizi önümüzdeki konuyla sınırlayalım. Deneyim yoluyla gördüğümüz gibi, duyuların hemen hemen tüm izlenimlerinde öyle bir *süreklilik* vardır ki, kesintileri onlarda hiçbir değişme meydana getirmez ve onların ilk varoluşlarındaki ile aynı görünüş ve konuma geri dönmelerini engellemez. Odamın mobilyalarını gözlerim, gözlerimi kapar daha sonra tekrar açarım ve yeni algıların daha önce duyularıma çarpmış olanlara tam olarak benzer olduklarını görürüm. Bu benzerlik binlerce örnekte gözlenir ve doğal olarak bu kesintili algılara ilişkin tasarımlarımızı çok güçlü bir ilişki yoluyla bir araya getirip zihni kolay bir geçişle birinden ötekine iletir. İmgelemin bu farklı ve kesintili algıların tasarımları boyunca kolayca geçişi zihninin bizi tek bir sürekli ve kesintisiz algı gözlemeye götüren yatkınlığı ile hemen hemen aynı durumudur. Bu yüzden yanlışlıkla birini öteki ile karıştırmamız çok doğaldır³³.

Benzer algılarımızın özdeşliği ile ilgili bu görüşü taşıyan kişiler genel olarak insanlığın düşünmeyen ve felsefeci olmayan kesimidir (diğer bir ifadeyle şu veya bu zamanda hepimiz); böyleleri algılarını biricik nesneleri olarak varsayar ve hiçbir zaman içsel ve dışsal, temsil eden ve edilen çifte bir varoluşu düşünmezler. Duyulara sunulan imgenin kendisi bizim için gerçek cisimdir ve biz bu kesintili imgelere eksiksiz bir özdeşlik yükleriz. Ancak görünüşün kesintiye uğraması özdeşliğe aykırı görüldüğü ve doğal olarak da

³³ Bu akıl yürütmenin biraz soyut, kavranmasının da güç olduğunu kabul etmek gerek; ama tam da bu güçlük akıl yürütmenin bir kanıtı haline getirilebilir. İki ilişkimizin olduğunu ve her iki ilişkimizin de kesintisiz algıların ardışıklığının yerine yanlışlıkla özdeş nesneyi almamızı kolaylaştıran benzerlikler olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi algıların benzerliği, ikincisi ise zihninin benzer nesneleri gözleme ediminin özdeş bir nesneyi gözleme edimiyle olan benzerliğidir. İmdi, bu benzerlikleri birbirleriyle karıştırmaya yatkınsınız; kaldı ki bu akıl yürütmeye göre bunları karıştırmamız doğaldır. Ancak onları birbirlerinden ayrı tuttuğumuz sürece, önceki akıl yürütmeyi kavramada hiçbir güçlük çekmeyiz.

bizi bu benzer algıları birbirinden farklı görmeye götürdüğü için, burada kendimizi böylesine zıt görüşlerin nasıl uzlaştırılacağı konusunda çıkmaza düşmüş bir halde buluruz. İmgelemin benzer algıların tasarımları boyunca pürüzsüz bir şekilde geçişi bizi onlara eksiksiz bir özdeşlik yüklemeye götürür. Görünüşlerinin kesintisiz hali ise bizi onları belli aralıklarla görünen birçok benzer ama gene de ayrı varlıklar olarak düşünmeye götürür. Bu çelişkiden doğan karışıklık kopuk görünüşleri devamlı bir varoluş yapıntısı yoluyla birleştirme yatkınlığını üretir ki, bu da açıklamayı önerdiğim o varsayımın *üçüncü* bölümünü oluşturur.

Hiçbir şey herhangi bir çelişkinin, ister dışardan isterse içerden, ister dışsal nesnelerin çatışmasından, isterse içsel ilkelerin çarpışmasından gelsin ve ister duyulara isterse tutkulara olsun, duyulur bir rahatsızlık vermesi deneyiminden daha kesin değildir. Tersine, doğal yatkınlıklar ile uyumlu ve ister dışsal olarak doyumlarını artıran isterse içsel olarak hareketleriyle bağdaşan her şey hiç kuşkusuz duyulur bir haz verecektir. İmdi burada benzer algıların özdeşliği kavramı ile görünüşlerinin kesintisi arasında bir çatışma olduğu için, zihin o durumda rahatsız olmalıdır ve doğal olarak rahatsızlıktan bir kurtuluş arayacaktır. Rahatsızlık iki karşıt ilkenin çatışmasından doğduğu için, zihin, rahatlığı birini ötekine kurban ederek aramak zorundadır. Ancak düşünme yetimizin benzer algılar boyunca pürüzsüz geçişi bizi onlara bir özdeşlik yüklemeye götürdüğü için, hiçbir zaman o görüşten isteyerek vazgeçemeyiz. Öyleyse diğer tarafa dönmeli ve algılarımızın bundan böyle kesintiye uğramadıklarını, aksine değişimsiz olduğu kadar da devamlı olan bir varoluşu sakladıklarını ve bu şekilde bütünüyle aynı olduklarını varsaymalıyız. Ancak burada bu algıların görünüşlerindeki kesintiler öyle uzun ve sıktır ki, onları göz ardı etmek olanaksızdır; bir algının zihindeki *görünüştü* ve *varoluşu* ilk bakışta bütünüyle aynı görüldüğü için böylesine bariz bir çelişkiyi kabul edip, bir algının zihne sunulmaksızın varolduğunu varsaymamızdan kuşku duyulabilir. Bu sorunu aydınlatabilmek ve bir algının görünüşündeki kesintinin nasıl olup da zorunlu olarak varoluşunda bir kesintiye imlemediğini öğrenebilmek için, ileride daha ayrıntılı olarak açıklama fırsatını bulacağımız kimi ilkelerin üzerinde durmak yerinde olacaktır³⁴.

Önümüzdeki durumda güçlüğün, olguları ya da zihnin algılarının sürekli varoluşu ile ilgili olarak böyle bir vargı oluşturup oluşturmadığını değil, yalnızca vargının oluşma yolunu ve kendilerinden oluştuğu ilkeleri ilgilendirdiğini belirterek başlayabiliriz. Açıktır ki, hemen hemen tüm insanlar, hatta felsefeciler bile, yaşamlarının büyük bir bölümünde algılarını biricik nesneleri olarak alırlar ve sanırlar ki yakın bir şekilde zihne sunulan varlığın kendisi gerçek cisim ya da maddi varoluştur. Yine açıktır ki, bu algının ya da nesnenin kendi başına devamlı ve kesintisiz bir varlık taşıdığı ve bu varlığın ne bizim yokluğumuz tarafından yok edildiği ne de mevcudiyetimiz tarafından varoluşa getirildiği varsayılır. Yanında bulunmadığımız zaman, hala

³⁴ 6. Kısım.

varolduğunu, ama onu duyumsamadığımızı, görmediğimizi söyleriz. Bulduğumuz zaman, duyumsadığımızı, gördüğümüzü söyleriz. O zaman burada iki soru doğabilir: *İlk olarak*, bir algının yok edilmeksizin zihinde bulunmadığını varsaymada nasıl doyum bulabiliriz? *İkinci olarak*, bir nesnenin yeni bir algının ya da imgenin yaratılışı olmaksızın zihne sunulu olduğunu nasıl kavrayabiliriz ve bu *görme*, *duyumsama* ve *algılama* ile neyi kastederiz?

İlk soruya gelince, belirtebiliriz ki *zihin* dediğimiz şey belli ilişkiler tarafından birleştirilmiş farklı algıların bir yığını ya da toplamıdır ve her ne kadar yanlış olsa da zihnin tam bir yalınlık ve özdeşlikle donatılı olduğu varsayılır. Şimdi her algı bir diğerinden ayırt edilebilir olduğu ve varoluşu ayrı bir şey olarak görülebildiği için, bundan açıkça şu çıkar: herhangi bir belirli algıyı zihinden ayırmada, diğer bir ifadeyle, düşünen bir varlığı oluşturan o bağlantılı algılar kitlesi ile tüm ilişkilerini koparmada hiçbir saçmalık yoktur.

Aynı akıl yürütme bize ikinci soru için de bir yanıt sunar. Eğer *algı* adı zihinden ayrılmalarını saçma ve çelişkili kılmıyorsa, tam olarak aynı şeyi karşılayan *nesne* adı da hiçbir zaman bu ikisinin birlikteliklerini olanaksız kılamaz. Dışsal nesneler görülürler, dokunularak duyumsanırlar ve zihne sunulurlar; böylece, bağlantılı bir algılar yığını ile bunları önemli bir biçimde etkileyip, ortada olan düşünmeler ve tutkular yoluyla bu algıları arttırmalarını ve belleği tasarımlar ile doldurmalarını sağlayacak bir ilişki kazanırlar. Öyleyse aynı devamlı ve kesintisiz Varlık kendisinde herhangi bir gerçek ya da özsel bir değişim olmaksızın bazen zihinde bulunup, bazen zihinden ayrılabilir. Duyulara kesik kesik görünme, varoluştaki zorunlu olarak bir kopukluk olduğu anlamına gelmez. Duyulur nesnelerin ya da algıların devamlı varoluşu sayıltısı hiçbir çelişki içermez. Eğilimimizi kolaylıkla bu sayıltıdan tarafa belirleyebiliriz. Algılarımızın birebir benzeri bizi kendisine bir özdeşlik yüklemeye götürdüğü zaman, o aralıkları doldurup algılarımız için eksiksiz ve tam bir özdeşliği saklayabilen devamlı bir varlık uydurarak görünürdeki bu kesintiyi ortadan kaldırabiliriz.

Ancak buradaki varoluşu yalnızca *uydurmadığımız* aynı zamanda ona *inandığımız* için, soru *böyle bir inanç nereden doğar* sorusudur; bu soru bizi bu dizgenin *dördüncü* üyesine götürür. Daha önce ispatlanmıştı ki, genel olarak inanç bir tasarımın diriliğinden başka bir şeyden oluşmaz ve her tasarım bu diriliği ortada olan bir izlenim ile ilişkisi yoluyla kazanır. İzlenimler doğal olarak zihnin en diri algılarıdır ve ilişki yoluyla, bu nitelik bağlantılı her tasarıma parça parça iletilir. İlişki izlenimden tasarıma pürüzsüz bir geçiş sağlar ve hatta o geçişe bir yatkınlık verir. Zihin bir algıdan ötekine öyle kolayca düşer ki, değişimi pek algılamaz, ama ikincide birincinin diriliğinin önemli bir kısmını sürdürür. Yine zihin diri izlenim tarafından uyarılır; bu dirilik geçişteki pürüzsüz aktarım ve imgelemin yatkınlığı nedeniyle büyük bir kayıp olmaksızın ilişkili tasarıma iletilir.

Ancak varsayalım ki bu yatkınlık ilişki ilkesinden değil de bir başka ilke- den kaynaklanıyor olsun; açıktır ki yine de aynı sonucu doğurmalı ve diri-

liği izlenimden tasarıma iletmelidir. İmdi önümüzdeki durum tam olarak budur. Belleğimiz bize birbirlerine tam olarak benzeyen çok büyük bir sayıda algı örneği sunar, bunlar da farklı zaman aralıklarıyla ve önemli kesintilerle geri dönerler. Bu benzerlik bize, kesintili algıları aynı olarak görme ve ayrıca bu özdeşliği haklı çıkarıp bu algıların kesintili görünüşlerinin bizi zorunlu olarak içine düşüreceği çelişkiden kurtarabilmek için onları devamlı bir varoluş yoluyla ilişkilendirme yatkınlıklarını verir. O zaman burada tüm duyulur nesnelerin devamlı varoluşunu uydurma gibi bir eğilim taşırız; bu eğilim belleğin kimi diri izlenimlerinden doğduğu için, bu yapıntıya bir dirilik verir ya da başka bir deyişle, bizi cismin devamlı varoluşuna inanmaya götürür. Eğer zaman zaman bizim için bütünüyle yeni olan ve süreklilik ve tutarlılıkları konusunda hiçbir deneyimimizin olmadığı nesnelere devamlı varoluş yüklüyorsak, bunun nedeni bunların kendilerini duyularımıza sunuş biçiminin sürekli ve tutarlı nesnelerinkine benzemesidir; bu benzerlik akıl yürütme ve analogi kaynağıdır ve bizi benzer nesnelere de aynı nitelikleri yüklemeye götürür.

Zeki bir okurun bu dizgeyi kabul etmede onu tam ve seçik olarak kavramadan daha az güçlük çekeceğine ve biraz düşündükten sonra dizgenin her bölümünün kendi kanıtını beraberinde getirdiğini kabul edeceğine inanıyorum. Gerçekten de açıktır ki, sıradan insanlar algılarının biricik nesneleri olduğunu *sandıkları* ve aynı zamanda özdeğin devamlı varoluşuna *inandıkları* için, bu sayıltıya duyulan inancın kökenini açıklamamız gerekir. İmdi o sayıltı ile ilgili olarak, herhangi bir nesnemizin ya da algımızın bir kesintiden sonra özdeş olarak aynı olduğu görüşü yanlıştır; buna göre bunların özdeş oldukları görüşü hiçbir biçimde ustan doğamaz; aksine imgelemden doğuyor olmalıdır. Bir tek belli algıların benzerliği imgelemi böyle bir görüşe ayartabilir; çünkü onların aslında sadece, aynı olduklarını varsaymaya eğilimli olduğumuz, birbirlerine benzeyen algılar olduklarını görürüz. Bu benzer algılarımıza bir özdeşlik verme eğilimi devamlı varoluş yapıntısını üretir; çünkü özdeşliğin yanı sıra bu yapıntı da, tüm felsefeciler tarafından kabul edildiği gibi, gerçekten yanlıştır ve algılarımızın özdeşliklerine aykırı biricik koşul olan kesintilerine çözüm getirmekten başka hiçbir sonuç doğurmaz. Son kertede bu yatkınlık belleğin ortada olan izlenimleri aracılığıyla inanca neden olur; çünkü önceki duyumlarımızı anımsamadığımız sürece açıktır ki cismin devamlı varoluşu konusunda hiçbir inancımızın olmaması gerekir. Böylece tüm bu parçaları inceleyerek her birinin çok güçlü kanıtlar tarafından desteklendiğini ve tümünün birlikte eksiksiz olarak inandırıcı ve tutarlı bir dizge oluşturduklarını görürüz. Ortada herhangi bir izlenim olmadan, tek başına güçlü bir yatkınlık ya da eğilim, zaman zaman bir inanç ya da görüşe neden olacaktır. O koşulun yardımı oldukça, daha sık.

Bu şekilde, imgelemin doğal yatkınlığı nedeniyle, kesintili görünüşlerinde birbirlerine benzediklerini bulduğumuz duyulur nesnelere ya da algılara devamlı bir varoluş yüklemeye götürülsek de, gene de çok az bir düşünme ve felsefe o görüşteki aldaticılığı algılamamıza yetecektir. Daha önce belirtmiştim ki, *devamlı* bir varoluş ilkesi ile *ayrı* ya da *bağımsız* bir varoluş il-

kesi arasında yakın bir bağlantı vardır; birini saptar saptamaz öteki zorunlu bir sonuç olarak onu izler. İlk başta devamlı varoluş görüşü ortaya çıkar ve çok fazla inceleme ya da düşünme olmaksızın ötekini peşi sıra çeker ve onu ilk ve en doğal eğilimi zihni nereye götürürse oraya götürür. Ancak deneyleri karşılaştırıp üzerlerine biraz akıl yürütürsek, çabucak algılarımız ki, duyulur algılarımızın bağımsız varoluşu öğretisi en açık deneyime bile aykırıdır. Bu bizi geriye, algılarımıza devamlı bir varoluş yüklemesindeki yanılgımızı algılamaya götürür ve birazdan açıklamaya çalışacağımız çokça ilgi çekici birçok görüşün kaynağını oluşturur.

Öncelikle bizi algılarımızın hiçbir bağımsız varoluşa sahip olmadıklarına ikna eden deneylerden birkaçını gözlemek uygun olacaktır. Bir gözümüzü parmağımızla bastırdığımızda, hemen tüm nesnelerin çift hale geldiklerini ve yarısının olağan ve doğal konumlarından uzaklaştırıldığını algılarız. Ancak bu her iki algıya da devamlı bir varoluş yüklememediğimiz ve her ikisi de aynı yapıda oldukları için, açıkça algılarız ki tüm algılarımız örgenlerimize ve sinir ve canıklarımızın durumlarına bağımlıdırlar. Bu görüş nesnelerin uzaklıklarına göre görünürde büyüme ya da küçülmeleri tarafından, şekillerindeki görünürde değişimler tarafından, renklerinde ve diğer niteliklerinde bizim hastalık ve rahatsızlıklarımızdan kaynaklanan değişiklikler tarafından ve aynı türde sonsuz sayıda başka deney tarafından doğrulanır; tüm bunlardan öğreniriz ki, duyulur algılarımızın herhangi bir ayrı ya da bağımsız varoluşları yoktur.

Bu akıl yürütmenin doğal sonucu algılarımızın bağımsız bir varoluştan olduğu gibi devamlı bir varoluştan da yoksun oldukları olmalıdır; gerçekten de, felsefeciler öyle bir düzeye dek bu görüşle karşılaşmışlardır ki, dizgelerini değiştirir ve (gelecekte yapacağımız gibi) kesintili, gelip geçici ve her bir geri-dönüşte farklı oldukları varsayılan algılar ile kesintisiz oldukları ve devamlı bir varoluş ve özdeşlik sürdürdükleri varsayılan nesneleri birbirlerinden ayırırlar. Ancak bu yeni dizge ne denli felsefi sayılırsa sayılsın, ileri sürüyorum ki yalnızca hafifletici bir çare olarak karşımıza çıkar ve kendine özgü kimi başka güçlüklerle birlikte sıradan dizgenin tüm güçlüklerini de kapsar. Anlama yetisinin ya da düşlemin bizi doğrudan doğruya bu algıların ve nesnelerin çifte varoluşu görüşünü kabul etmeye götüren hiçbir ilkesi yoktur; kaldı ki o görüşe kesintili algılarımızın özdeşlik ve devamlılığına ilişkin sıradan varsayımın içinden geçmeden varamayız. İlk algılarımızın biricik nesnelerimiz olduğuna ve duyulara görünmeyi kestikleri zaman bile varolmayı sürdürdüklerine inandırılmış olmasaydık, hiçbir zaman algılarımızın ve nesnelerimizin birbirlerinden farklı olduklarını ve yalnızca nesnelerimizin devamlı bir varoluşu koruduklarını düşünmeye götürülmezdik. Bu son varsayım us ya da imgelem için birincil olarak kabul edilebilir değildir ve imgelem üzerindeki tüm etkisini ustan kazanır. Bu önerme iki parçadan oluşur; biz de bunu bu tür soyut konuların izin verdikleri ölçüde açık ve seçik olarak ispat etmeye çalışacağız.

Önermenin ilk parçasına, *bu felsefi varsayım us ya da imgelem için birincil olarak kabul edilebilir değildir* görüşüne gelince, şu gözlemler yoluyla us konu-

sunda hemen bir doyum bulabiliriz. Emin olduğumuz biricik varoluş algı-lardır, bunlar bilinç yoluyla bize dolaysızca sunuldukları için en güçlü ona-yımızı alırlar ve tüm vargılarımızın ilk temelidirler. Bir şeyin varoluşundan ötekinin varoluşu ile ilgili olarak çıkarabileceğimiz biricik vargı, aralarında bir bağlantı olduğunu ve birinin varoluşunun ötekininkine bağımlı oldu-ğunu ortaya koyan neden-sonuç ilişkisi aracılığıyla oluşturulur. Bu ilişkinin tasarımı iki şeyin sürekli olarak birlikte olduklarını ve zihne her zaman bir-likte sunulduklarını bulmamızı sağlayan geçmiş deneyimden türetilir. An-cak zihinde algılardan başka hiçbir varlık olmadığı için, buradan, farklı al-gılar arasında bir birliktelik ya da neden-sonuç ilişkisi gözleyebileceğimiz, ama bunu hiçbir zaman algılar ve nesneler arasında gözleyemeyeceğimiz sonucu çıkar; öyleyse algıların varoluşundan ya da herhangi bir niteliğinden nesnelerin varoluşunu ilgilendiren herhangi bir vargı oluşturmamız ya da bu belirli noktada usumuzun tatmin olması ne olursa olsun olanaksızdır.

Bu felsefi dizgenin *imgelem* için birincil olarak kabul edilebilir olmaması ve o yetinin hiçbir zaman kendi başına ve kendiliğinden böyle bir ilkenin karşısına çıkmayacağı daha az kesin değildir. Bunu okuyucuya tam doyum verecek bir şekilde ispatlamanın biraz güç olacağını itiraf ediyorum; çünkü birçok durumda hiçbir olumlu kanıtı kabul etmeyecek bir ölümsüzlük içerir. Eğer biri bu soruyu incelemek sıkıntısına girerse ve bu görüşün imgelem va-sıtasıyla kökenini açıklayacak bir dizge yaratırsa o dizgeyi inceleyerek bu konuda belli bir yargıda bulunabilmemiz gerekir. Sorgusuzca kabul edelim ki, algılarımız kopuk, kesintili ve ne denli benzer olsalar da gene de birbirle-rinden farklı olsunlar; herhangi biri bu sayılıtdan yola çıkarak niçin düşle-min, doğrudan doğruya ve dolaysızca, doğaları bakımından bu algılara ben-zeyen ama gene de devamlı, kesintili ve özdeş olan bir başka varoluşun inancına götürdüğünü gösterebilir; bunu da beni tatmin edecek bir şekilde yaptığında, şimdiki görüşümü yadsıyacağıma söz veriyorum. Bu arada ilk sayılıtının soyutluk ve güçlüğü nedeniyle, bunun, üzerinde düşlemin çalış-ması için uygun olmayan bir konu olduğu vargısını çıkarmaktan kaçına-mam. Her kim cismin devamlı ve ayrı varoluşu ile ilgili *sıradan* görüşün kö-kenini açıklayacak olursa, zihni *sıradan* durumu içinde ele almalı ve algıla-rımızın biricik nesnelerimiz oldukları ve algılanmadıkları zaman bile varol-mayı sürdürdükleri sayılıtı üzerinde ilerlemelidir. Bu görüş, yanlış olsa bile, tüm görüşler arasında en doğal olan ve düşlem için kabul edilebilir bi-ricik görüştür.

Önermenin ikinci parçasına, *felsefi dizge imgelem üzerindeki tüm etkisini sı-radan dizgeden kazanır* görüşüne gelince, belirtebiliriz ki bu *us ya da imgelem için birincil olarak kabul edilebilir değildir* biçimindeki önceki vargının doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Çünkü felsefi dizgenin deneyim tarafından birçok zihne özellikle de bu konu üzerine çok az düşünenlerin tümüne egemen ol-duğu bulunduğu için, bu dizge tüm yetkesini sıradan dizgeden türetiyor olmalıdır; zira kendi başına hiçbir özgün yetkeye sahip değildir. Doğrudan doğruya karşıt olsalar da, bu iki dizgenin ilişkilendirilmesi şöyle açıklanabilir.

İmgelem doğal olarak şu düşünme zincirinde ilerler. Algılarımız biricik

nesnelerimizdir; benzer algılar, görünüşlerinde ne denli kopuk ya da kesintili olsalar da, aynıdırlar; görünürdeki bu kesinti özdeşliğe karşıttır; dolayısıyla kesinti görünüşün ötesine genişlemez ve algı ya da nesne bize sunulduğu zaman bile gerçekten varolmayı sürdürür; öyleyse duyulur algılarımızın devamlı ve kesintisiz bir varoluşları vardır. Ancak birazcık düşünme algılarımızın bağımlı bir varoluşları olduğunu ortaya koyarak devamlı bir varoluşları olduğu biçimindeki bu vargıyı ortadan kaldırdığı için, doğada duyulara görünmeyi kestiği zaman bile korunan devamlı varoluş diye bir şeyin olduğu görüşünü bütünüyle yadsımamız gerektiği doğal olarak beklenenecektir. Bununla birlikte, durum böyle değildir. Felsefeciler duyulur algılarımızın bağımsızlığı ve devamlılığı görüşünün yadsınmasından sonra devamlı bir varoluş görüşünü yadsımdan öyle uzaktırlar ki, tüm taraflar ikinci görüş üzerinde anlaşsalar da, ikincinin bir bakıma doğal bir sonucu olan birincisi birkaç aşırı kuşkucuya özgü kalmıştır; ki onlar bu görüşü yalnızca sözcüklerle ifade etmişler ve buna içtenlikle inanmayı hiçbir zaman başaramamışlardır.

Sakin ve derin bir düşünme sürecinden sonra oluşturduğumuz görüşler ile zihne uygunluk ve uyumları nedeniyle bir tür içgüdü ya da doğal dürtü ile kabul ettiklerimiz arasında büyük bir fark vardır. Eğer bu görüşler birbirlerine zıt görüşlerse, hangisinin üstünlük kuracağını öngörmek güç değildir. Dikkatimiz konuya yönelik olduğu sürece, felsefi ve incelenmiş ilke üstünlük kazanabilir; ama düşüncelerimizi gevşetir gevşetmez, doğa kendini gösterecek ve bizi önceki görüşe geri çekecektir. Hatta, zaman zaman doğanın öyle bir etkisi vardır ki, en derin düşüncelerimizin ortasında bile bizi durdurup, bir felsefi görüşün tüm sonuçlarıyla ileri gitmekten alıkoyar. Böylece algılarımızın bağımlılık ve kesintilerini açıkça algılasak da, ilerleyişimizde çok çabuk durur ve bu yüzden bağımsız ve devamlı bir varoluş kavramını hiçbir zaman yadsımayız. O görüş imgelemde öyle derinden kök salmıştır ki, onu silmek hiçbir şekilde olanaklı değildir; benzer şekilde, algılarımızın bağımlılığı ile ilgili herhangi bir zorlanmış metafizik kanı bu amaç için yeterli değildir.

Ancak burada doğal ve açık ilkelerimiz inceleme yoluyla geliştirilmiş düşüncelerimiz üzerinde baskın çıksalar da, açıktır ki bu durumda belli bir mücadele ve çatışma olmalıdır; en azından bu düşünceler herhangi bir kuvvet ya da dirilik taşıdıkları sürece. Bu belirli noktada kendimizi rahatlatabilmek için, us ve imgelemin bu iki ilkesini kapsıyor görünen yeni bir varsayım oluştururuz. Bu varsayım algıların ve nesnelerin çifte varoluşuna ilişkin felsefi bir varsayımdır ve bağımlı algılarımızın kesintili ve farklı olmalarına izin vererek usumuzu hoşnut kılarken aynı zamanda *nesneler* dediğimiz başka bir şeye devamlı bir varoluş yükleyerek imgelemle de uyumludur. Öyleyse, bu felsefi dizge birbirine karşıt olan, her ikisi birden zihin tarafından kucaklanan ve karşılıklı olarak birbirini yok etmeye yeteneksiz iki ilkenin hilkat garibesi ürünüdür. İmgelem bize benzer algılarımızın devamlı ve kesintisiz bir varoluşlarının olduğunu ve ortada olmamaları tarafından yok edilmediklerini söyler. Düşünme ise benzer algılarımızın bile varoluşlarında

kesintili ve birbirlerinden farklı olduklarını söyler. Bu görüşler arasındaki çelişkiden, hem düşünmenin hem de düşlemin varsayımlarına uygun olan yeni bir yapıntı yoluyla, bu karşıt nitelikleri ayrı varoluşlara yükleyerek kurtuluruz: *kesintiyi* algılara ve *devamlılığı* nesnelere. Doğa dik kafalıdır ve usun ne denli güçlü bir saldırısına uğrarsa uğrasın, kaleyi kaptırmaz; aynı zamanda us bu noktada öyle açıktır ki, onu gizlemenin hiçbir olanağı yoktur. Bu iki düşmanı uzlaştırmayı başaramayınca, sırayla her birine istediğini verip, tüm bu koşulları taşıyan bir şey bulmalarını sağlayan çifte bir varoluş uydurarak kendimizi mümkün olduğunca rahatlatmaya çalışırız. Eğer benzer algılarımızın devamlı, özdeş ve bağımsız olduklarına tam olarak inanmış olsaydık hiçbir zaman bu çifte varoluş görüşünü aramaya koyulmazdık; çünkü ilk sayıltımızda doyum bulur ve daha öteye bakmazdık. Yine eğer algılarımızın bağımlı, kesintili ve farklı olduklarına tam olarak inanmış olsaydık, çifte varoluş görüşünü kabul etmeye yanaşmazdık; çünkü o durumda devamlı bir varoluşa ilişkin ilk sayıltımızın yanlışlığını açıkça algılar ve hiçbir zaman onu daha fazla dikkate almazdık. Öyleyse bu görüş zihnin araya sıkışmış durumundan ve bizi bu iki karşıt ilkeye her ikisini de kabul etmemizi haklı çıkaracak bir gerekçe aramaya götürecekt kadar sarılmamızdan doğar –öyle bir gerekçe ki, sonunda mutluluk verici bir şekilde çifte bir varoluş dizgesinde ortaya çıkar.

Bu felsefi dizgenin bir başka üstünlüğü de sıradan dizgeye olan benzerliğidir, öyle ki bu yolla usumuzu sıkıntılı ve endişeli olduğu zaman biraz olsun eğlendirebilir ve az da olsa göz ardı edilip dikkatten kaçırıldığında, kolayca sıradan ve doğal fikirlerimize geri dönebiliriz. Buna göre de felsefecilerin bu üstünlüğü göz ardı etmediklerini, ama odalarından çıkar çıkmaz, algılarımızın biricik nesnelerimiz oldukları ve tüm kesintili görünüşlerinde özdeş olarak ve kesintisiz bir şekilde aynı kalmayı sürdürdükleri biçimindeki yanlışlığı açıkça ortaya konmuş görüşlerle insanlığın geri kalanına karıştıklarını görürüz.

Bu dizgenin, çok belirgin bir şekilde düşleme olan bağımlılığını gözleyebileceğimiz, daha başka özellikleri de vardır. Bunlardan şu ikisini inceleyelim. *İlk olarak*, dışsal nesnelerin iç algılara benzediklerini varsayarız. Daha önce göstermiştim ki, neden-sonuç ilişkisi bize hiçbir zaman algılarımızın varoluşu ya da niteliklerinden hareketle dışsal devamlı nesnelerin de var oldukları şeklinde haklı bir çıkarım sunmaz; buna ek olarak, böyle bir vargıyı sağlayabilselerdi bile, nesnelerimizin algılarımıza benzediklerini çıkararak konusunda geçerli hiçbir sebebe sahip olmayacağımızı söyleyebilirim. Öyleyse, bu görüş düşlemin yukarıda açıklanan niteliğinden, *tüm tasarımlarını önceki bir algıdan ödünç almasından* başka bir şeyden türemez. Hiçbir zaman algılardan başka bir şey kavrayamayız; dolayısıyla da her şeyi onlara benzer kılmalıyız.

İkinci olarak, genel anlamda nesnelerimizin algılarımıza benzediklerini varsaydığımız için, her belirli nesnenin nedeni olduğu algıya benzediğini sorgusuz sualsiz kabul ederiz. Neden-sonuç ilişkisi bizi benzerlikteki ötekini de dâhil etmeye belirler; bu varoluşların tasarımları önceki ilişki yoluyla

daha şimdiden düşlemde birleştiği için biz de birliği tamamlamak adına doğal olarak ikinciye ekleriz. Birazdan ortaya koyma fırsatını bulacağımız gibi her birliği daha önce herhangi iki tasarım arasında gözlemiş olduğumuz ilişkilere yeni ilişkiler ekleyerek tamamlama yönünde güçlü bir yatkınlığımız vardır³⁵.

Böylece dışsal varoluşlar açısından hem halka yönelik hem de felsefi dizgelerin tümünün bir açıklamasını verdikten sonra, bu dizgelerin gözden geçirilişinden sonra ortaya çıkan belli bir düşünceyi paylaşmak zorundayım. Bu konuya duyularımıza örtük bir inancımızın olması gerektiği ve akıl yürütmelerimizin bütününden çıkaracağım vargının bu olacağı öncülü ile başladım. Ancak açık sözlü olmak gerekirse, kendimi *şimdi* oldukça karşıt bir görüşe yatkın buluyor ve duyularıma ya da daha doğrusu imgelemime böyle örtük bir güven duymaktansa hiçbir inanç duymama eğilimini taşıyorum. Düşlemin böyle bayağı niteliklerinin, böyle yanlış sayılılar tarafından yönetilerek, nasıl olup da bizi sağlam ve akla yatkın bir dizgeye götürebileceğini kavrayamıyorum. Algıların bu niteliklerinin böyle bir varoluş ile algılanabilir hiçbir bağlantısı olmasa da bunlar algılarımızın devamlı varoluşları görüşünü üreten tutarlılık ve süreklilikleridir. Algılarımızın sürekliliğinin oldukça önemli sonuçları vardır ama bu sonuçlar en büyük güçlüklerden kurtulabilmiş değildirler. Benzer algılarımızın sayıca aynı olduklarını sanmak büyük bir yanılsamadır ve bizi bu algıların kesintisiz oldukları ve duyuların önünde bulunmadıkları zaman bile hala varoldukları görüşüne götüren de işte bu yanılsamadır. Avam dizgemiz açısından durum budur. Felsefi dizgemize gelince, o da aynı güçlüklerle açıktır ve ek olarak sıradan sayıltıyı hem yadsıma hem de doğrulama gibi bir saçmalıkla yüklüdür. Felsefeciler benzer algılarımızın özdeş olarak aynı ve kesintisiz olduklarını yadsırlar ve fakat böyle olduklarına inanma yönünde öyle büyük bir yatkınlık gösterirler ki, keyfi olarak bu nitelikleri yükledikleri yeni bir algılar kümesi icat ederler. Yeni bir algılar kümesi diyorum; çünkü nesnelerin kendi içyapılarında algılar ile tam olarak aynı olmaktan başka her şey olduklarını genel olarak pekâlâ kabul edebiliriz, ama bunu seçik olarak kavramamız olanaksızdır. O zaman bu temelsiz ve olağan dışı görüşler karışıklığında yanlış ve yanlışlıktan başka ne bulabiliriz? Ve onlara duyacağımız herhangi bir inancı nasıl haklı çıkarabiliriz?

Hem us hem de duyular açısından bu kuşkucu kuşkusu öyle bir hastalıktır ki, hiçbir zaman kökten iyileştirilemez ve onu ne denli kovsak ve zaman zaman ondan bütünüyle kurtulmuş görünsek de, kaçınılmaz olarak her an bize geri döner. Herhangi bir dizge ile ilgili olarak zihnimizi ya da duyularımızı savunmak olanaksızdır ve onları bu şekilde aklamaya çalıştığımız zaman yalnızca daha çok ifşa etmiş oluruz. Kuşkucu kuşkusu doğal olarak bu konular üzerine derin ve yoğun bir düşünmeden kaynaklandığı için, düşüncelerimizi ister ona aykırılık içinde isterse uygunluk içinde olsun ne

³⁵ 5. Kısım.

denli ileri götürürsek götürelim, bu kuşku büyüdükçe büyür. Bize ancak özensizlik ve dikkatsizlik çare olabilir. Bu nedenle tamamen bunlara güveniyorum ve okurun, şimdiki görüşü ne olursa olsun, bundan bir saat sonra hem dışsal hem de içsel bir dünya olduğuna inandırılacağından adım gibi eminim; bu sayıltı üzerinde ilerleyerek, izlenimlerimiz üzerine daha belirli bir soruşturmaya geçmeden önce, her ikisine ilişkin olarak önerilen hem eski hem de modern kimi genel dizgeleri incelemeyi düşünüyorum. Belki de bunun en sonunda işimize yaradığı görülecektir.

3. Kısım *Eski Felsefe*

Birçok ahlakçı kendi yüreğimizin sesini dinlemenin ve erdemli olup olmadığımızı öğrenmenin harika bir yöntemi olarak bir sabah düşlerimizi anımsamamızı ve onları en ciddi ve en bilinçli eylemlerimizi yokladığımız dinçlikle yoklamamızı salık vermiştir. Derler ki kişiliğimiz baştan sona ay-nıdır ve kendisini en iyi şekilde hile, korku ve politikanın bulunmadığı ve insanların ne kendilerine ne de başkalarına karşı ikiyüzlü oldukları yerde ortaya koyar. Asil ya da bayağı mizacımız, uysallık ya da acımasızlığımız, cesaretimiz ya da korkaklığımız imgelemin yapıntılarını sınırsız bir özgürlükle etkiler ve kendilerini en parlak renklerde ortaya koyarlar. Benzer şekilde, eski felsefenin *tözler, tözsel biçimler, ilinekler ve gizli nitelikler* ile ilgili yapıntılarının bir eleştirisinden hareketle birçok yararlı keşfin ortaya konabileceğine inanıyorum çünkü bu yapıntılar her ne kadar akla yatkın olmaksızın uzak ve değişken olsalar bile, insan doğasının ilkeleri ile çok yakından bağlantılıdır.

En haktanır felsefeciler tarafından kabul edilir ki, cisimlere ilişkin tasarımlarımız zihnin, nesneleri meydana getiren ve birbirleri ile sürekli bir birlik içinde olduklarını gördüğümüz birçok farklı duyulur niteliğin tasarımlarından oluşturduğu derlemelerden başka bir şey değildir. Ancak her ne kadar bu nitelikler kendi başlarına tamamen ayrı olsalar da, açıktır ki oluşturdukları bileşimi genellikle BİR şey olarak görür ve bunun çok dikkate değer değişimler altında bile AYNI kaldığını düşünürüz. Açıktır ki kabul edilen bileşim varsayılan bu *yalınlığa*, değişim de *özdeşliğe* aykırıdır; öyleyse bizi hemen hemen evrensel olarak böyle açık çelişkilere düşüren *nedenler* ve onları gizlemeye çabalarken yararlandığımız *araçlar* irdelemeye değer olabilir.

Açıktır ki nesnelerin ayrı *ardışık* nitelikleri çok yakın bir ilişki yoluyla birleştikleri için, zihin, ardışıklık boyunca baktığında, kolay bir geçiş sayesinde onun bir parçasından bir diğerine taşınıyor olmalıdır ve bundan böyle değişikliği değiştirilemez bir nesneyi düşünürken olduğu gibi pek algılamayacaktır. Bu kolay geçiş ilişkinin sonucu ya da daha doğrusu özüdür; imgelem, zihin üzerindeki etkilerinin benzer olduğu yerde kolayca bir tasarımı bir başka tasarımla karıştırdığı için, bu da ilişkili niteliklerin böylesi bir ardışıklığının kolaylıkla hiç değişmeden varolan tek bir devamlı nesne olarak düşünülmesine yol açar. Düşüncenin pürüzsüz ve kesintisiz ilerlemesi, her iki durumda da benzer olduğu için, zihni kolayca kandırır ve bizi bağlantılı

niteliklerin değişebilir ardışıklığına bir özdeşlik yüklemeye götürür.

Ancak ardışıklığı inceleme yöntemimizi değiştirdiğimiz ve onu ardışık zaman noktalarıyla aşamalı olarak izlemek yerine süresinin herhangi iki ayrı durumunu gözlediğimiz ve ardışık niteliklerin farklı durumlarını karşılaştırdığımız zaman, aşamalı olarak doğarken duyumsanmaz olan değişiklikler bu sefer bize önemli ve özdeşliği bütünüyle ortadan kaldıracakmış gibi görünürler. Bu yolla, nesneyi gözlediğimiz farklı bakış açılarına ve birbiriyle karşılaştırdığımız bu zaman parçacıklarının yakınlık ya da uzaklıklarına bağlı olarak, düşünme yöntemimizde bir tür karşıtlık doğar. Bir nesneyi ardışık değişiklikleri içinde aşamalı olarak izlediğimiz zaman, düşüncenin pürüzsüz ilerleyişi bizi ardışıklığa bir özdeşlik yüklemeye götürür; çünkü değiştirilemez bir nesneyi zihninin benzer bir edimiyle inceleriz. Önemli bir değişiklikten sonraki durumunu karşılaştırdığımız zaman ise, düşüncenin ilerlemesi durur ve dolayısıyla bize çeşitlilik tasarımı sunulur; bu çelişkileri uzlaştırabilmek için imgelem tüm bu değişmeler altında aynı kaldığını varsaydığı bilinmez ve görünmez bir şey uydurma eğilimindedir ve bu anlaşılmasız şeyi bir *töz*, ya da *kökensel ve ilk özdek* olarak adlandırır.

Benzer nedenlerden ötürü, *tözlerin yalınlığı* açısından da benzer bir fikre sahip oluruz. Varsayalım ki zihnimize *bir arada varolan* parçaları güçlü bir ilişki ile bağlantılı olan bir nesne ile tam anlamıyla yalın ve bölünemez olan bir başka nesne sunulsun; açıktır ki, zihninin bu iki nesneyi irdelerkenki eylemleri çok farklı değildir. İmgelem yalın nesneyi hemen, kolaylıkla, tek bir düşünce çabası yoluyla ve değişiklik ya da değişim olmaksızın kavrar. Bileşik nesnedeki parçaların bağlantısının sonucu da hemen hemen aynıdır ve nesneyi kendi içerisinde öyle bir şekilde birleştirir ki, düşlem bir parçadan ötekine geçerken geçişi duyumsamaz. Bu yüzden renk, tat, şekil, sertlik ve diğer nitelikler, şeftali ya da kavunda bileştikleri zaman, *tek bir şey* oluşturmuşçasına kavranırlar ve bu şey, bu niteliklerin düşünme yetisini aynı şekilde etkilemeye götüren yakın ilişkilerinden ötürü, sanki hiçbir biçimde bileşik değilmiş gibi alınır. Ancak zihin burada durmaz. Ne zaman nesneyi bir başka ışıktaki görececek olsa, tüm bu niteliklerin birbirlerinden farklı, ayırt edilebilir ve ayrılabilir olduklarını görür; şeyleri bu görüş biçimi nesnenin birincil ve daha doğal olan kavramlarını yok edici olduğu için imgelemi bilinmeyen bir şey ya da *kökensel töz* ve özdek uydurmak zorunda bırakır; bu da bir bakıma nitelikler arasında bir birlik ya da bütünlük ilkesidir ve aynı zamanda bileşik nesnenin, tüm o çeşitliliği ve bileşikliğine karşın, tek bir şey olarak anılması için ona bir isim verilmesini sağlar.

Peripatosçu felsefe *ilk özdeğin* tüm cisimlerde tam olarak türdeş olduğunu ileri sürer ve ateş, su, toprak ve havanın kendi aralarındaki aşamalı dönüşüm ve değişimlerinden ötürü bizzat aynı tözden geldiğini düşünürler. Aynı zamanda bu tür nesnelerin her birine ayrı bir *tözsel biçim* verir ve bunu onların sahip oldukları tüm o farklı niteliklerin kaynağı ve her bir tikel tür için yeni bir yalınlık ve özdeşlik temeli olarak kabul ederler. Her şey nesneleri görüş biçimimize bağlıdır. Cisimlerin duyumsamadığımız değişimlerine baktığımız zaman, tümünün de aynı tözden ya da özden olduklarını sanırız.

Duyulur farklılıklarını irdelediğimiz zaman ise, her birine tözsel ve özsel bir farklılık yükleriz. Ve nesnelerimizi her iki şekilde de irdelerken kendimizi hoşnut kılabilmek için, tüm cisimlerin hem birer tözleri hem de birer tözsel biçimleri olduğunu varsayabiliriz.

İlinekler kavramı töz ve tözsel biçimlere ilişkin bu düşünme yönteminin kaçınılmaz bir sonucudur; zira cisimlerin renkleri, sesler, tatlar, şekiller ve diğer özelliklerini ayrı olarak var olamayan, ama kendilerini devam ettirip destekleyecek bir var olma öznesi gerektiren varoluşlar olarak görmekten geri duramayız. Çünkü yukarıda değinilen nedenlerden ötürü benzer olarak bir tözün varolduğunu düşlemediğimiz zaman hiçbir şekilde bu duyulur niteliklerden birini bile ortaya çıkarmadığımız için, bizi neden-sonuç arasında bir bağlantı çıkarsamaya götüren alışkanlığın ta kendisi bu defa bizi her niteliğin bilinmeyen töze olan bağımlılığını çıkarsamaya götürür. Bir bağımlılığı imgeleme alışkanlığı, o bağımlılığı gözleme alışkanlığıyla aynı sonucu doğurur. Bununla birlikte bu fikir öncekilerden daha akla yatkın değildir. Her nitelik bir diğerinden ayrı olduğu için, bu niteliğin yalnızca diğer her nitelikten değil, o anlaşılmaz töz kuruntusundan da ayrı olarak varolduğu tasarlanabilir ve bu nitelik ayrı olarak da varolabilir.

Ancak bu felsefeciler yapıntılarını *gizli niteliklere* ilişkin görüşlerinde daha da ileri götürür ve hem anlamadıkları bir destekleyici tözü hem de kendisiyle ilgili olarak eşit ölçüde eksik bir tasarım taşıdıkları desteklenen bir ilineği varsayarlar. Öyleyse bütün dizge baştan sona kavranmazdır ama yine de bu yukarıda açıklananların herhangi biri kadar doğal ilkelerden türemiştir.

Bu konuyu irdelerken üç görüşün onları oluşturan kişilerin yeni us ve bilgi dereceleri edinmelerine göre birbirlerinin üzerine yükselen bir derecelendirmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşler sıradan insanlarınki, yanlış bir felsefeninki ve doğru felsefeninkidir; burada inceleme üzerine bulacağımız ki, doğru felsefe sıradan insanların görüşlerine yanlış bir bilgi taşıyanların görüşlerine olduğundan daha çok yaklaşıyor. İnsanların, sıradan ve kaygısız düşünme yollarında sürekli olarak birleşmiş buldukları nesneler arasında bir bağlantı algıladıklarını imgelemek doğaldır ve insanlar alışkanlık tasarımları ayırmayı güçleştirdiği için, böyle bir ayırmanın kendi başına olanaksız ve saçma olduğunu düşlemeye yatkındırlar. Ancak alışkanlığın sonuçlarını soyutlayan ve nesnelerin tasarımlarını karşılaştıran felsefeciler bu sıradan görüşlerin yanlışlığını hemen algırlar ve nesneler arasında bilinen hiçbir bağlantı olmadığını görürler. Her farklı nesne onlara bütünüyle ayrı ve ayrılmış görünür; bu felsefeciler nesnelerin birini ötekinden çıkarsarken bunu onların yapı ve niteliklerine ilişkin bir görüşten değil, yalnızca çeşitli durumlarda sürekli birlikteliklerini gözlediğimiz zaman yaptığımızı algırlar. Ancak bu felsefeciler, bu gözlemden doğru bir çıkarsama yapmak ve zihinden ayrı olup nedenlere ait olan hiçbir güç ya da aracılık tasarımını taşımadığımızı vargısını çıkarmak yerine, diyor ki bu vargıyı çıkarmak yerine, sık sık bu aracılığı oluşturan nitelikleri ararlar ve onu açıklayabilmek için uslarının onlara telkin ettiği hiçbir dizgeyi beğenmezler. Onlarda kendilerini özdeğin çeşitli duyulur nitelikleri ile eylemleri arasında doğal ve al-

gılanabilir bir bağlantı olduğu biçimindeki kaba yanılgıdan kurtaracak yeterli deha gücü vardır; ama bu deha özdekte ya da nedenlerde sürekli olarak bu bağlantıyı aramalarının önüne geçmeye yetmez. Doğru vargı ile karşılaşmış olsalardı, sıradan insanların durumuna geri dönerler ve tüm bu so-ruşturmalarla miskinlik ve kayıtsızlık içinde bakarlardı. Şimdi ise tam anlamıyla acınacak haldedirler, tıpkı ozanların bize *Sisyphos* ve *Tantalos*'un cezalandırılmalarını betimlemelerindeki gibi, ama bu felsefecilerin durumu daha da kötüdür. Çünkü büyük bir hevesle her zaman bizden kaçmakta olanı aramaktan, üstelik de varolmasının hiçbir şekilde olanaklı olmadığı yerde aramaktan daha eziyet verici ne olabilir ki?

Ancak doğa her şeyde bir tür adalet ve dengeleme unsuruyla hareket ediyor görüldüğü için, felsefecileri evrenin geri kalanından daha çok göz ardı etmemiş ve onlara tüm düş kırıklıkları ve kederleri arasında bir avuntu vermiştir. Bu avuntu temel olarak *yeti* ve *gizli nitelik* sözcüklerinin icat edilmesine dayanır. Çünkü gerçekten önemli ve anlaşılır olan terimlerin sıkça kullanılmalarından sonra onların sayesinde anlatacağımız tasarımı atlayarak yalnızca tasarımı dilediğimiz zaman geri çağırmamızı sağlayan alışkanlığı muhafaza etmek alışılmış bir hal aldığı için, doğal olarak bütünüyle anlam-sız ve anlaşılmaz olan terimleri sıkça kullanıldıktan sonra onların da önce-kilerle aynı temele sahip olduklarını ve üzerlerinde düşünerek keşfedebile-ceğimiz gizli bir anlam taşıdıklarını düşleriz. Görünüşlerinin benzerliği her zaman olduğu gibi zihni aldatır ve bizi tam bir benzerlik ve uyum imgele-meye götürür. Böylelikle bu felsefeciler kendilerini rahatlatırlar ve sonunda bir yanılsama yoluyla, insanların aptallıkları, doğru felsefecilerinse ılımlı kuşkuculukları sayesinde eriştikleri kayıtsızlığa ulaşırlar. Yalnızca, kafala-rını karıştıran herhangi bir görüngünün yetiden ya da gizli bir nitelikten doğduğunu söylemeleri sorunla ilgili tüm tartışma ve incelemenin bir sona ulaşması için yeterlidir.

Ancak Peripatosçuların imgelemin her önemsiz yatkınlığı tarafından gü-düldüklerini sergiledikleri tüm durumlar arasında hiç biri onların *sempati*, *antipati* ve *bir boşluğun dehşetleri* ile ilgili görüşlerinden daha çarpıcı değildir. İnsan doğasında kendisinde gözlediği heyecanları dışsal nesnelere verme ve her yerde ona en çok sunulan tasarımları bulma yönünde çok dikkate değer bir yatkınlık vardır. Bu eğilim, hiç kuşkusuz, biraz düşünme sayesinde bas-tırılır ve yalnızca çocuklarda, ozanlarda ve eski felsefecilerde kendine bir yer bulur. Çocuklarda onların kendilerini can acıtan bir şekilde taşlara vurma isteklerinde görülür; ozanlarda her şeyi kişileştirmeye hazır olmalarında ve eski felsefecilerde, bu sempati ve antipati yapıntıları yoluyla. Çocukları yaş-ları nedeniyle bağışlamalıyız; ozanları örtük olarak düşlemlerinin telkinle-rini izlediklerini ileri sürdükleri için; ama felsefecilerimizi böylesine belirgin bir zafiyette haklı çıkarmak için hangi bahaneyi bulacağız?

4. Kısım

Modern Felsefe

Ancak burada bana şu şekilde karşı çıkılabilir: kendi itiraflarım doğrultu-sunda, imgelem tüm felsefe dizgelerinin en son yargılayıcısı olduğundan,

antik çağ filozoflarını bu yetiyi kullandıkları ve akıl yürütmelerinde kendilerini tamamıyla bu yetinin ellerine bıraktıkları için suçladığımda haksızlık etmiş olurum. Kendimi aklamak için, imgelemdeki alışkanlıktan kaynaklanan, nedenlerden sonuçlara ve sonuçlardan nedenlere yapılan geçişler gibi kalıcı, karşı konulmaz ve evrensel olan ilkelerle az önce işaret ettiğim değişebilen, güçsüz ve düzensiz olan ilkeler arasında bir ayırım yapmam gerekecek. İlk türden ilkeler düşünce ve eylemlerimizin temelini oluştururlar; bu yüzden bu ilkelerin ortadan kalkması demek insan doğasının anında mahvolması ve sonunun gelmesi demektir. İkinci türden ilkeler ise insanlık için ne kaçınılmaz ne zorunlu ne de hayatın devamı için çok çok yararlıdırlar; aksine bu ilkelerin yalnızca güçsüz zihinlerde ortaya çıktığı gözlenmiştir; diğer alışkanlık ve akıl yürütme ilkelerinin zıttı olduklarından, yerinde bir karşıtlık ve itirazla kolayca bertaraf edilebilirler. Bu sebeple felsefe ilkinin kabul ederken ikincisini reddeder. Karanlıkta anlaşılır bir ses duyduğunda yanında bir başkasının olduğu sonucunu çıkaran biri, haklı ve doğal olarak akıl yürütmüştür; gerçi bu vargı yalnızca, bir insan tasarımını insanın ortada olan izlenimi ile alışıldık birlikteliğine dayandıran ve canlandıran alışkanlıktan kaynaklanıyor olsa da. Ancak karanlıktaki hayaletler yüzünden korkup sebebini bilmesede eziyet çeken bir insanın da akıl yürüttüğü ve doğallıkla akıl yürüttüğü söylenebilir. Ancak bu durumda aynı şekilde hastalığın da, doğal nedenlerden kaynaklandığı için, insanın en güzel ve en doğal hali olan sağlığa zıt olsa da, doğal kabul edilmesi gerekir.

Antik çağ filozoflarının görüşleri, töz ve ilinek yapıntıları ve tözsel biçimler ve gizli niteliklerle ilgili akıl yürütmeleri de tıpkı karanlıktaki hayaletler gibi alışılmış ama insan doğasında ne evrensel ne de kaçınılmaz olan ilkelerden türetilmiştir. *Modern felsefe* bu kusurdan tamamıyla kurtulmuş olduğunu ve imgelemin yalnızca sağlam, kalıcı ve tutarlı olan ilkeleri üzerinde yükseleceğini iddia eder. Bu iddianın ne tür bir zemin üzerinde kurulu olduğu soruşturmamızın şimdiki konusunu oluşturmalıdır.

Bu felsefenin temel ilkesi renk, tat, sıcak ve soğuk ile ilgili olan görüşleridir; bu görüşün iddia ettiğine göre tüm bu saydıklarımız, dışsal cisimlerin işlemlerinden türetilen ve nesnelerin nitelikleri ile aralarında hiçbir benzerliğin bulunmadığı, zihindeki izlenimlerden başka bir şey değildir. İncelemeler sonucunda, genel olarak bu görüş için üretilen sebeplerden doyurucu olan yalnızca bir tane bulabilirim, o da dışsal cisim tüm görünüşüne rağmen aynen devam ederken bile o izlenimlerin değişimlerinden türetilendir. Bu değişim birçok koşula bağlıdır. Sağlığımızın farklı durumlarına: hastalık sahibi bir adam daha önce çok beğendiği eti güzel bulmaz. İnsanların farklı yapı ve mizaçlarına: birinin tatlı bulduğu şeyin bir başkasına acı gelmesi. Dışsal durum ve konumlara: bulutlardan yansıyan renkler bulutun uzaklığına ve göz ve aydınlık cisim ile yaptıkları açıya göre değişir. Ayrıca ateşin belli bir mesafede keyif vermesine karşın iyice yakınlaştıkça acı vermesi. Bu türden örnekler sayısız ve sıktır.

Buradan çıkarılan vargı, tahmin edilebileceği gibi, doyurucudur. Açıktır ki, aynı duyunun farklı izlenimleri herhangi bir cisimden kaynaklandığında,

bu izlenimlerin hiçbirisi nesnede var olan benzer niteliklere sahip değildir. Aynı nesne aynı zamanda aynı duyunun farklı niteliklerine sahip olmayacağından ve aynı nitelik tamamen farklı olan izlenimlere benzeyemeyeceğinden buradan açıkça şu çıkar: izlenimlerimizin çoğu hiçbir dışsal modele ya da ilkörneğe sahip değildir. Öyleyse benzer sonuçlardan benzer nedenler doğduğunu farz ederiz. Renk, ses vb. izlenimlerin çoğunun yalnızca içsel varoluşlar oldukları ve kendilerine hiçbir şekilde benzemeyen nedenlerden meydana geldikleri itiraf edilir. Bu izlenimler görünüşte renk, ses vb. diğer izlenimlerden hiçbir şekilde farklı değildirler. Bu yüzden, biz de hepsinin benzer bir kaynaktan türetildiği vargısına ulaşırız.

Bu ilke bir kez kabul edildi mi o felsefenin diğer tüm öğretileri kolay bir çıkarsamayla gelecek gibi görünüyor. Çünkü ses, renk, sıcak, soğuk ve diğer duyulur niteliklerin devamlı bağımsız varlıklar sınıfından çıkarılması sonucunda, yeterli bir kavramına sahip olabildiğimiz tek *gerçek* nitelik olarak birincil niteliklere indirgenmiş oluruz. Bu birincil nitelikler uzam ve katılıktır; farklı karışım ve değişkileriyle ise şekil, hareket, ağırlık ve bütünlük³⁶. Hayvanların ve sebzelerin nesli, artışı, bozulması ve çürümesi şekil ve hareketin değişikliklerinden başka bir şey değildir. Bir şekil ve hareket bir başka şekil ve hareketi üretir; ayrıca maddi dünyada en uzak tasarımını oluşturabildiğimiz etken ya da edilgen bir başka ilke yoktur.

Bu dizgeye birçok itiraz getirebilir, ancak şimdilik ben kendimi oldukça belirleyici olduğunu düşündüğüm tek bir itirazla sınırlandıracağım. İleri sürüyorum ki, dışsal nesnelerin işlemlerini onun aracılığıyla açıklamak yerine, tüm bu nesneleri bütünüyle yok eder ve kendimizi onlara ilişkin en aşırı kuşkuculuğun görüşlerine indirgeriz. Eğer renkler, sesler, tatlar ve kokular yalnızca algılar ise kavrayabileceğimiz hiçbir şey gerçek, devamlı ve bağımsız bir varoluşa sahip değildir; hatta esas olarak üzerinde durduğumuz hareket, uzam ve katılık bile.

Hareketin incelenmesi ile başlarsak, açıktır ki hareket yalnız başına ve başka bir nesneyle bir bağı olmaksızın hiçbir biçimde kavranamayacak bir niteliktir. Hareket tasarımı hareket eden bir cisim varsaymak zorundadır. İmdi onsuz hareketin kavranamaz olduğu hareket eden cisim tasarımı nedir? Bu tasarımın uzam ya da katılık tasarımı içerisinde çözelmesi gerekir; dolayısıyla da hareketin gerçekliği bu diğer niteliklerin gerçekliğine bağlıdır.

Hareket ile ilgili olarak evrensel bir kabul gören bu görüşün uzam bağlamında da doğru olduğunu ispatlamış ve uzamı, renk ve katılık sahibi parçalardan oluşmuş olduğu halin dışında, kavramanın olanaksız olduğunu ortaya koymuştum. Uzam tasarımı bileşik bir tasarımdır; ancak sonsuz sayıda parçalardan ya da alt tasarımlardan oluşmadığı için, en sonunda tam olarak

³⁶ Burada *değişki* sözcüğü İngilizcedeki *modification* (bir şeyi, temel özelliklerine dokunmadan değiştirip eskisinden farklı bir hale getirme; yapılan değişiklikler sonucunda ortaya çıkan yeni şey) ifadesini karşılamak için kullanılmıştır. (Ç.)

yalın ve bölünemez olan tasarımlar içinde çözümlmelidir. Bu yalın ve bölünemez parçalar uzam tasarımı olmadıklarından renkli ya da katı olarak kavranmadıkları sürece yokluk olmalıdırlar. Renk her gerçek varlığın dışında tutulur. Öyleyse, uzam tasarımıımızın gerçekliği katılık tasarımının gerçekliğine bağlıdır, ayrıca ikincisi farazi iken birincisi doğru olamaz, öyleyse dik-katimizi katılık tasarımının irdelemesine yöneltelim.

Katılık tasarımı çok büyük bir kuvvet tarafından itilseler bile birbirlerinin içine işleyemeyen ve her zaman ayrı ve seçik birer varoluş sürdüren iki nesnenin tasarımıdır. Öyleyse katılık katı olan bazı cisimlerin kavrayışı olmaksızın hiçbir biçimde tek başına kavranamaz ve bu ayrı ve seçik varoluşu sürdüremez. İmdi bu cisimlere ilişkin nasıl bir tasarım taşıyız? Renklerin, seslerin ve diğer ikincil niteliklerin tasarımları dışlanır. Hareket tasarımı uzam tasarımına, uzam tasarımı da katılık tasarımına dayanır. Öyleyse katılık tasarımının bu ikisinden birine dayanabilmesi olanaksızdır. Çünkü bu bir dairede dönmek ve bir tasarımı bir başkasına bağımlı kılıp, aynı zamanda ikinciyi de birinciye bağımlı kılmak anlamına gelecektir. Öyleyse modern felsefemiz bize ne doğru ne de doyurucu bir katılık tasarımı; ne de dolayısıyla özdek tasarımı bırakır.

Bu kanıtlamayı kavrayan herkes bunun bütünüyle belirleyici olduğunu görecektir; ama okurların çoğunluğuna soyut ve karışık görünebileceğinden, izninizle anlatımı biraz değiştirerek konuyu daha açık kılmaya çalışayım. Bir katılık tasarımı oluşturabilmek için, birbirlerinin içine işlemeksizin bastıran iki cisim tasarlamalıyız; herhangi bir nesne tasarlamamak bir yana, kendimizi tek bir nesneyle sınırladığımız zaman bile bu tasarıma ulaşmak olanaksızdır. İki hiçlik birbirini yerlerinden dışlayamaz çünkü hiçbir zaman herhangi bir yerleri yoktur ve ayrıca herhangi bir nitelik ile donatılı da değildirler. İmdi soruyorum, katılığa sahip olduklarını varsaydığımız bu cisimlere ya da nesnelere ilişkin olarak ne gibi bir tasarım oluştururuz? Onları yalnızca katı olarak kavrarız demek *sonsuz* *dek* bu şekilde devam etmektir. Onları kendimiz için uzamlı olarak betimlediğimizi ileri sürmek ya tümünü yanlış bir tasarıma içinde çözümdürür ya da bir dairede döner durur. Uzam zorunlu olarak ya renkli düşünölmelidir, ki yanlış bir tasarımdır ya da katı olarak, ki bizi başa ilk soruya döndürür. Hareketlilik ve şekil açısından da aynı gözlemi yapabiliriz; bütünü ele aldığımızda renklerin, seslerin, sıcaklık ve soğukluğun dışsal varoluşlar sınıfından dışlanmasından sonra, bize doğru ve tutarlı bir cisim tasarımı sağlayabilecek hiçbir şey kalmadığı vargısını çıkarmamız gerekir.

Buna, açık söylemek gerekirse, katılık ya da içine-işlenemezliğin daha önce belirtildiği gibi³⁷, bir ortadan kaldırma olanaksızlığından başka bir şey olmadığını ekleyelim; bu nedenle ortadan kaldırılmasını olanaksız gördüğümüz o nesnenin seçik bir tasarımı oluşturmak bizim için daha da zorunlu olur. Ortadan kaldırılmanın olanaksızlığı kendi başına varolamaz ve

³⁷ II. Bölüm, 4. Kısım.

hiçbir zaman bu şekilde varolduğu tasarlanamaz ve fakat zorunlu olarak ait olabileceği bir nesneyi ya da gerçek bir varoluşu gerektirir. Bu durumda, ikincil ve duyulur niteliklere başvurmaksızın, bu nesnenin ya da varoluşun bir tasarımını oluşturmanın güçlüğü devam eder.

Ayrıca bu vesile üzerine tasarımları kendilerinden türetildikleri izlenimleri inceleyerek yoklama biçimindeki alışıldık yöntemimizi elden bırakmamamız gerekir. Görme ve işitme, koklama ve tat alma yoluyla giren tasarımların modern felsefe tarafından benzer hiçbir nesneye sahip olmadığı ileri sürülür; dolayısıyla da gerçek olduğu varsayılan katılık tasarımı hiçbir zaman bu duyuların herhangi birinden türetilemez. Geriye öyleyse katılık tasarımına ilk izlenimi iletebilecek biricik duyu olarak dokunma duyusu kalır; gerçekten de doğal olarak cisimlerin katılığına dokunduğumuzu imgeleliz ve bu niteliği algılayabilmek için herhangi bir nesneye dokunmaktan başka hiçbir şeyi gereksinmeyiz. Ancak bu düşünme yöntemi, aşağıdaki gözlemlerde görüleceği gibi, felsefi olmaktan çok halka özgüdür.

İlkin, cisimler katılıkları aracılığıyla duyumsanıyor olsalar da, dokunma duyusunun katılıktan bütünüyle farklı bir şey olduğu ve bunların birbirleri ile en küçük bir benzerliğinin dahi olmadığı kolayca gözlenir. Bir elinde inme olan bir insan elin masa tarafından desteklendiğini gözlediği zaman, tıpkı aynı masayı öteki eli ile duyumsadığı zamanki gibi eksiksiz bir içine-işlenemezlik tasarımı taşır. Bedenimizin bir parçası üzerine bastıran bir nesne dirençle karşılaşır; belli bir duyumu iletir; ama bundan duyum, hareket ve direncin herhangi bir şekilde benzer oldukları sonucu çıkmaz.

İkinci olarak, dokunma izlenimleri, amacımızla hiçbir ilgisi olmayan uzamları açısından ele alınmadıkları sürece, yalın izlenimlerdir; bu yalınlıktan onların ne katılığı ne de herhangi bir gerçek nesneyi temsil ettiklerini çıkarsarım. Çünkü eliyle bir taşa ya da herhangi bir katı cisme bastıran bir insan ve birbirine bastıran iki taş gibi iki durum varsayarsak, hemen kabul edilecektir ki bu iki durum her bakımdan benzer değildir ve birincide, ikinci durumda olmayan, katılık ile birleşmiş bir dokunma duyusu ya da duyum vardır. Öyleyse bu iki durumu benzer kılabilmek için, insanın eliyle ya da dokunma organıyla duyumsadığı izlenimin bir parçasını ortadan kaldırmak zorunludur; bunun yalın bir izlenimde olanaksız olması bizi bütünü ortadan kaldırmak zorunda bırakır ve bu bütün izlenimin dışsal nesnelerde hiçbir ilkörnek ya da modeli olmadığını ispatlar. Buna ekleyebiliriz ki, katılık zorunlu olarak bitişiklik ve darbenin yanı sıra iki cisim varsayar ama bileşik bir nesne olduğu için hiçbir zaman yalın bir izlenim tarafından temsil edilemez. Sözünü etmeye gerek yok ama katılığın her zaman, değişmeksizin aynı kalmayı sürdürmesine karşın, dokunma izlenimleri bizim için her an değişirler; ki bu ikincilerin birincinin temsili olmadığını açık bir ispatıdır.

Bu yüzden usumuz ve duyularımız arasında tam bir çatışma vardır; ya da daha doğru bir ifadeyle neden-sonuçtan oluşturduğumuz vargılar ile bizi cismin devamlı ve bağımsız bir varoluşuna inandıranlar arasında. Neden-sonuçtan hareketle akıl yürüttüğümüzde ne renk, ses ve tadın, ne de kokunun devamlı ve bağımsız bir varoluşları olduğu vargısını çıkarırız. Bu du-

yulur nitelikleri dışladığımız zaman evrende geriye böyle bir varoluşa sahip hiçbir şey kalmaz.

5. Kısım

Ruhun Özdeksel Olmaması

Dışsal nesneleri ilgilendiren her dizgede ve gayet açık ve belirgin olduğunu sandığımız özdek tasarımı bu tür çelişki ve güçlükler bulduktan sonra, doğal olarak içsel algılarımızı ve çok daha bulanık ve belirsiz olduğunu tahmin etmeye yatkın olduğumuz zihnin doğasını ilgilendiren her varsayımda daha da büyük güçlükler ve çelişkiler beklememiz yerinde olur. Ancak bunda kendimizi aldatmış oluruz. Zihinsel dünya, sonsuz bulanıklıklara dolaşmış olsa da, doğal dünyada keşfettiklerimize benzer çelişkilerle karıştırılmamış. Onunla ilgili olarak bilinen kendisi ile uyumludur; bilinmeyen ise, öylece bırakmakla yetinmeliyiz.

Hiç kuşkusuz, eğer belli felsefecilere kulak verecek olursak, bu felsefeciler bilgisizliğimizi azaltma sözünü verirler; ama korkarım ki bu bizi konunun kendiliğinden bağışık olduğu çelişkilere düşürme pahasına gerçekleşir. Bu felsefeciler, içinde algılarımızın var olduğunu sandığımız özdeksel ya da özdeksel-olmayan tözler konusunda meraklı akıl yürütücülerdir. Her iki tarafın sonu gelmez mızızlanmalarına bir son verebilmek için, bu felsefecilere birkaç sözcükle *Töz ve içinde var olma ile neyi kastediyorsunuz?* diye sormaktan daha iyi bir yöntem bilmiyorum. Ve bu soruyu yanıtladıktan sonra, ancak bu yapıldıktan sonradır ki ciddiyetle tartışmaya girmek akla yatkın olacaktır.

Bu sorunun özdek ve cisim açısından yanıtlanmasının olanaksız olduğunu görmüştük; ancak zihin konusunda aynı güçlüklerle mücadele etmesinin yanı sıra, bu soru o konuya özgü kimi ek güçlüklerle de maruz kalır. Her tasarım kendisini önceleyen bir izlenimden türetildiği için, zihinlerimizin tözüne ilişkin herhangi bir tasarımımlarımız olsaydı, onun da bir izlenimini taşımamız gerekirdi ki, bu tasarımlanması olanaksız olmasa da, çok güçtür. Çünkü bir izlenim, bir tözü onunla benzer olması dışında ne şekilde temsil edebilir? Bu felsefede, zihin bir töz olmadığına ve bir tözün kendine özgü nitelik ya da özelliklerinden hiçbirini taşıyamadığına göre bir izlenim nasıl olup da bir töze benzeyebilir?

Ancak *neyin olabileceği ya da neyin olamayacağı* sorusunu *neyin gerçekten varolduğu* sorusu uğruna bir yana bırakarak, zihinlerimizin tözünün bir tasarımını taşıdığımızı ileri süren felsefecilerin onu üreten izlenimi göstermelerini ve o izlenimin nasıl işlediğini ve hangi nesneden türetildiğini seçik olarak söylemelerini istiyorum. Bu bir dış duyum izlenimi mi yoksa bir iç duyum izlenimi midir? Haz verici mi, acı verici mi yoksa kayıtsız mıdır? Tüm zamanlarda mı bizde bulunur, yoksa yalnızca aralıklarla mı geri döner? Eğer aralıklarla, başlıca hangi zamanlarda geri döner ve hangi nedenlerden ötürü üretilir?

Eğer bu soruları yanıtlamak yerine, bir tözün tanımı *töz kendi başına varolabilen bir şeydir* ve bu tanımın bizi doyurması gerekir, deyip güçlükten ka-

çılacaksa, eğer bu yapılacaksa, belirtmem gerek ki, bu tanım tasarımlanması olanaklı her şeye uyar ve hiçbir zaman tözü ilinekten, ya da ruhu algılarından ayırmaya yaramaz. Çünkü şöyle akıl yürütürüm. Açık olarak tasarımılanan her şey varolabilir ve bir şekilde açık olarak tasarımlanabilen her şey aynı şekilde varolabilir. Bu daha önce kabul edilmiş bir ilkedir. Yine farklı olan her şey ayırt edilebilirdir ve ayırt edilebilir her şey imgelem tarafından ayrılabilir. Bu da bir başka ilkedir. Her ikisinden çıkardığım vargı, tüm algılarımızın birbirlerinden ve evrendeki diğer her şeyden farklı oldukları için o denli de ayrı ve ayrılabilir oldukları, ayrı olarak görülebildikleri ve varoluşlarını desteklemek için başka herhangi bir şeye gereksinimlerinin olmadığıdır; öyleyse algılarımız, bu tanım bir tözü açıkladığı sürece, tözdürler.

Böylece ne tasarımların ilk kökenlerini irdeleyerek ne de bir tanım aracılığıyla herhangi bir doyurucu töz kavramına varabiliriz; bu da bana ruhun özdeksel olup olmadığıyla ilgili o tartışmayı bütünüyle terk etmek için yeterli bir sebep olarak görünür ve beni sorunun kendisini bile mutlak olarak kınamaya götürür. Bir algıdan başka hiçbir şeyin tam bir tasarımını taşımayız. Bir töz bir algıdan bütünüyle farklıdır. Öyleyse bir töze ilişkin hiçbir tasarımı yoktur. Bir şeyde var olmak algılarımızın varoluşunu desteklemek için gerekli bir şey olarak kabul edilir. Hiçbir şey bir algının varoluşunu desteklemek için gerekli görülmez. Öyleyse hiçbir içinde var olma tasarımı yoktur. O zaman, *algılar özdeksel bir tözün mü yoksa özdeksel-olmayan bir tözün mü* içinde vardırılar sorusunu yanıtlamanın olanağı nedir, eğer sorunun ne anlama geldiğini bile anlamıyorsak?

Ruhun özdeksel olmayan doğası için yaygın olarak kullanılan ve bana oldukça önemli görünen bir kanıtlama vardır. Uzamlı her şey parçalardan oluşur ve parçalardan oluşan her şey bölünebilirdir; gerçekte olmasa bile en azından imgelemde. Ancak bölünebilir herhangi bir şeyin bütünüyle ayrılmaz ve bölünmez bir varlık olan bir düşünceye ya da algıya *bitiştirilmesi* olanaksızdır. Çünkü böyle bir bitişikliği varsayarsak, bölünmez düşünce uzamlı bölünebilir cismin solunda mı yoksa sağında mı varolacaktır? Yüzeyde mi yoksa ortada mı? Onun arka tarafında mı yoksa yan tarafında mı? Eğer uzam ile bitişikse, onun boyutları içersinde bir yerde varolmalıdır. Eğer uzamın boyutları içersinde varolursa, ya belirli bir parçada varolmalıdır ve o zaman o belirli parça bölünmezdir ve algı yalnızca onunla bitişiktir, uzam ile değil; ya da eğer düşünce her parçada varolursa, tıpkı cisim gibi o da uzamlı, ayrılabilir ve bölünebilir olmalıdır ki, bu tamamen saçma ve çelişkilidir. Çünkü kim bir metre uzunlukta, bir ayak genişlikte ve bir parmak kalınlıkta bir tutku tasarlayabilir ki? Öyleyse düşünce ve uzam bütünüyle bağdaşmaz niteliklerdir ve hiçbir zaman tek bir özne içerisinde birleştirilemezler.

Bu kanıtlama ruhun *tözüne* ilişkin soruyu değil, yalnızca onun özdek ile *yerel birlikteliğini* ilgilendiren soruyu etkiler; öyleyse genel olarak hangi nesnelerin yerel bir birlikteliğe açık olduklarını irdelemek yararlı olabilir. Bu dikkat çekici bir sorudur ve bizi oldukça önemli kimi buluşlara götürebilir.

İlk mekân ve uzam kavramı yalnızca görme ve dokunma duyularından türer; ayrıca renkli ya da dokunulabilir olandan başka, parçaları o tasarıma iletecek bir şekilde düzenlenmiş hiçbir şey yoktur. Bir lezzeti azalttığımız ya da arttırdığımız zaman, bu herhangi bir görülür nesneyi azaltmamız ya da arttırmamızla aynı şekilde gerçekleşmez; işitme yetimize çeşitli sesler birden gelecek olursa, yalnızca alışkanlık ve düşünme bizi seslerin kendilerinden türetildikleri cisimlerin uzaklık ve bitişiklik derecelerinin bir tasarımını oluşturmaya götürür. Varoluşunun yerini belirli olarak gösteren her şey ya uzamlı olmalı ya da parçasız ve bileşimsiz matematiksel bir nokta olmalıdır. Uzamlı olanın kare, yuvarlak ya da üçgen olarak belirli bir şekli olmalıdır ki bunların hiç biri bir istek ile ya da yukarıda değinilen bu iki duyurununkiler dışında herhangi bir izlenim ya da tasarım ile uyuşmaz. Ayrıca bir isteğin, bölünmez olsa da, matematiksel bir nokta olarak görülmesi gerekmez çünkü o durumda diğer isteklerin eklenmesi yoluyla iki, üç, dört istek yapmak ve bunları belirlenmiş bir uzunluk, genişlik ve kalınlığa sahip olacakları şekilde düzenleyip yerleştirmek olanaklı olacaktır; bu da açıkça saçmadır.

Bundan sonra, eğer birçok metafizikçi tarafından kınanan ve insan aklının en kesin ilkelerine aykırı sayılan bir maksim ortaya koyacak olursam, bu sizi şaşırtmamalıdır. Bu maksim *bir nesne varolabilir ama yine de hiçbir yerde olmayabilir* biçimindedir; ileri sürüyorum ki, bu yalnızca olanaklı olmakla kalmaz aynı zamanda varlıkların büyük bir bölümü bu şekilde varolur ve varolmalıdır. Bir nesnenin, parçaları birbirleri açısından herhangi bir şekil ya da nicelik oluşturacak bir biçimde yerleştirilmediğinde, hiçbir yerde olmadığı söylenebilir; ayrıca başka cisimler açısından bitişiklik ya da uzaklık kavramlarımıza yanıt verecek bir şekilde yerleştirilmediğinde o nesnenin bütün olduğu söylenemez. İmdi açıktır ki, görme ve dokunma duyuları dışında, tüm algılarımız ve nesnelerimiz açısından durum budur. Moral bir düşünme bir tutkunun sağ ya da sol yanına yerleştirilemez. Ayrıca ne bir koku ne de ses dairesel veya kare bir şekle sahip olabilir. Bu nesneler ve algılar belirli bir yer gerektirmek bir yana, onunla mutlak olarak bağdaşmazdırlar ve imgelem bile onlara bir yer yükleyemez. Onları hiçbir yerde saymamanın saçmalığına gelince, eğer tutkular ve görüşler algıya herhangi bir tikel yerleri varmış gibi görünürlerse, uzam tasarımı, daha önce doğrulamış olduklarımıza aykırı olarak, görme ve dokunma duyusundan olduğu gibi onlardan da türetilbilirdi. Eğer belirli bir yerleri yok gibi görünürlse, aynı şekilde *varolmaları* olanaklıdır; çünkü tasarımıladığımız her şey olanaklıdır.

İmdi yalın olan ve hiçbir yerde varolmayan algıların uzamlı ve bölünebilir olan özdek ya da cisim ile yer açısından bir birlikteliğe yeteneksiz olduklarını ispatlamak zorunlu olmayacaktır; çünkü belli bir ortak nitelik³⁸ dışında aralarında bir ilişki bulmak olanaksızdır. Özellikle belirtmeye değer ki, bu nesnelerin yerel birliktelikleri sorusu yalnızca ruhun doğası ile ilgili metafiziksel tartışmalarda ortaya çıkmaz, sıradan yaşamda bile her an onu

³⁸ I. Bölüm, 5. Kısım.

yoklamak için vesile buluruz. Böylece masanın bir ucundaki inciri ve öteki ucundaki zeytini düşündüğümüzü varsayarsak, açıktır ki bu tözlerin karmaşık tasarımlarını oluştururken en belirgin olan şeylerden biri farklı lezzetlerinin tasarımıdır; yine açıktır ki, bu nitelikleri renkli ve dokunulabilir olan niteliklere ekler ve onlarla bir araya getiririz. Birinin acı ötekinin de tatlı tadının görülür cismin kendisinde yattığı ve birbirlerinden masanın uzunluğu tarafından ayrılmış oldukları varsayılır. Bu öyle dikkate değer ve öyle doğal bir yanılsamadır ki, bu yanılsamanın türediği ilkeleri irdelemek uygun olabilir.

Uzamlı bir nesne herhangi bir yer ya da uzam olmaksızın varolan bir başka nesne ile yer açısından birlikteliğe imkân vermese de; gene de bunlar başka birçok ilişkiye açıktırlar. Böylece bir meyvenin tadı ve kokusu onun diğer renk ve dokunulabilirlik niteliklerinden ayrılamazdır ve bunlardan hangisi neden ya da sonuç olursa olsun, açıktır ki tüm bunlar her zaman bir arada varolurlar. Ve yalnızca genel olarak bir arada varolmakla kalmaz, zihindeki görünüşlerinde de o denli eşzamanlıdırlar; biz de uzamlı cismin duyularımıza uygulanışı üzerine bunların belirli tat ve kokularını algılarız. O zaman uzamlı nesne ve belirli bir yer olmaksızın varolan nitelik arasındaki bu *nedensellik ve görünüşlerinin zamansal birliktelik* ilişkileri zihin üzerinde öyle bir sonuç doğurur ki, birinin görünüşü üzerine düşüncesini hemen ötekinin tasarımına çevirecektir. Ayrıca hepsi bu da değil. Yalnızca düşüncemizi ilişkileri nedeniyle birinden ötekine çevirmekle kalmaz, benzer olarak onlara yeni bir ilişki, yani *yer açısından birliktelik* ilişkisi vermeye çalışırız ki, geçişi daha kolay ve daha doğal kılabilirim. Çünkü insan doğasında sözünü etmek için sık sık vesile bulacağım ve yeri geldiğinde daha ayrıntılı olarak açıklayacağım öyle bir nitelik vardır ki, bu niteliğe göre nesneler herhangi bir ilişki yoluyla birleştirildikleri zaman, birliği tamamlayabilmek için onlara yeni bir ilişki ekleme yönünde güçlü bir yatkınlık gösteririz. Cisimleri düzenlerken benzer olanları birbirleri ile bitişiklik içine, en azından karşılık düşen bakış açılarına yerleştirmeyi hiçbir zaman göz ardı etmeyiz. Niçin mi? Çünkü bitişiklik ilişkisini benzerlik ilişkisine ya da durum benzerliğini niteliklerin benzerliğine eklemede bir doyum buluruz. Bu yatkınlığın sonuçları daha önce³⁹ belirli izlenimler ve bunların dışsal nedenleri arasında kolaylıkla kabul ettiğimiz benzerlikte belirtilmiştir. Ancak bunun en açık sonucunu bulacağımız yer şimdiki örnektir, çünkü burada iki nesne arasındaki nedensellik ve zamansal birliktelik ilişkilerinden yola çıkarak, bağlantıyı güçlendirebilmek için benzer şekilde yer açısından bir birliktelik ilişkisi uydururuz.

Ancak incir gibi uzamlı bir cisim ile belirli tadı arasındaki yersel birliğe ilişkin ne denli karışık kavramlar oluşturursak oluşturalım, açıktır ki üzerine düşünersek bu birlikte tamamen anlaşılmaz olan ve çelişkili bir şey gözlemek zorunda kalırız. Çünkü eğer kendimize açık bir soru, yani cismin çevresi içinde kapsandığını kavradığımız tat onun her parçasında mıdır yoksa

³⁹ 2. Kısım, sonlara doğru.

yalnızca tek bir parçasında mı sorusunu soracak olursak, hemen kendimizi bir çıkmaza düşmüş bulur ve doyurucu bir yanıt vermenin olanaksızlığını algılarız. Yalnızca tek bir parçadadır yanıtını veremeyiz; çünkü deneyim bizi her parçanın aynı lezzette olduğuna ikna eder. Her parçada vardır yanıtını da veremeyiz; çünkü o zaman onun şekilli ve uzamlı olduğunu kabul etmemiz gerekir ki, bu saçma ve kavranamazdır. Burada o zaman birbirine doğrudan karşıt iki ilke tarafından etkileniriz, şöyle ki: düşlemimizin bizi tadı uzamlı nesne ile bütünleştirmeye belirleyen *eğilimi* ve bize böyle bir birliğin olanaksızlığını gösteren *usumuz*. Bu çatışan ilkeler arasında bölünerek, ne birini ne de ötekini yadsıyabiliriz, ama konuyu öyle bir karışıklık ve bulanıklık içine sokarız ki, bundan böyle çatışmayı algılayamaz oluruz. Tadın cismin çevresi içinde ama uzam olmaksızın bütünü dolduracak ve ayrılma olmaksızın her parçada bütün olacak bir şekilde varolduğunu sanırız. Kısaca, en bilindik düşünme yolumuzda kabaca önerildiğinde sarsıcı görünen şu skolâstik ilkeyi kullanırız: *tolum in toto & totum in qualibet parte*; yani, bir şey belli bir yerdedir ama yine de orada değildir.

Tüm bu saçmalık, yeri kesinlikle olamayacak şeye bir yer verme çabamızdan kaynaklanır; bu çaba ise nedensellik ve zamansal bir birliktelik üzerine kurulu bir birliğe yer açısından bir birliktelik yükleyerek bu birliği tamamlama eğilimimizden. Ancak eğer *us* önyargının üstesinden gelecek denli kuvvetliyse, açıktır ki bu durumda üstün gelmelidir. Çünkü bize kalan biricik seçenek yalnızca ya kimi varlıkların herhangi bir yer olmaksızın var olduklarını ya da şekilli ve uzamlı olduklarını ya da uzamlı nesnelerle bütünleşmişlerse, bütünün bütünde ve bütünün her parçada olduğunu kabul etmektir. Son iki sayıltının saçmalığı birincinin doğruluğunu yeterince ispatlar. Nitekim dördüncü bir görüş yoktur. Çünkü matematiksel noktalar şeklindeki varoluşları sayıltısına gelince, bu kendini ikinci görüş içinde çözeltir ve çeşitli tutkuların dairesel bir şekil içine yerleştirilebileceğini ve belli bir sayıda kokunun, belli bir sayıda sesle birleştiğinde, on iki inç küplük bir cisim meydana getirebileceğini kabul eder; ki yalnızca sözünün edilmesi bile gülünç görünür.

Ancak şeyler ile ilgili bu görüşte tüm düşünceyi uzam ile birleştiren maddecileri kınamayı yadsıyamasak da, gene de biraz düşünmek bize tüm düşünceyi yalın ve bölünmez bir töz ile birleştiren karşıtlarını kınamak için güçlü bir sebep sunacaktır. En kaba felsefe bize hiçbir dışsal nesnenin kendini zihne dolaysızca ve bir imge ya da algı araya girmeden bilinir kılamayacağını söyler. Önümdeki bu masa yalnızca bir algıdır ve tüm nitelikleri bir algının nitelikleridir. İmdi tüm niteliklerinin en belirginini uzamdır. Algı parçalardan oluşur. Bu parçalar bize uzaklık ve bitişikliğin, uzunluk, genişlik ve kalınlığın kavramını verecek şekilde yerleşmişlerdir. Bu üç boyutun sonlanması şekil dediğimiz şeydir. Bu şekil hareket ettirilebilir, ayrılabilir ve bölünebilirdir. Hareket ettirilebilirlik ve ayrılabilirlik uzamlı nesnelerin ayırt edici özellikleridir. Tüm tartışmaları kestirip atacaksak, uzam tasarımının kendisi bir izlenimden başka bir şeyden kopyalanmış değildir; dolayısıyla da onunla tam olarak uyuşmalıdır. Uzam tasarımının herhangi bir şey ile

uyuştuğunu söylemek onun uzamlı olduğunu söylemektir.

Özgür-düşünür şimdi kendi payına zafer kazanabilir ve gerçekten uzamlı olan izlenim ve tasarımları bulduktan sonra, karşıtlarına yalın ve bölünemez bir özneyi uzamlı bir algıyla nasıl bütünleştirebildiklerini sorabilir. Tanrıbilimcilerin tüm kanıtlamaları burada onlara karşı çevrilebilir. Bölünemez özne, ya da dilerseniz özdeksel olmayan töz, algının solunda mıdır yoksa sağında mı? Bu tikel parçada mıdır yoksa ötekinde mi? Uzamlı olmaksızın her parçada mıdır? Yoksa geri kalanlardan ayrılmaksızın tek bir parçada bütün halde midir? Bu sorulara verilebilecek tek yanıt hem kendi içinde saçma olacak hem de bölünmez algılarımızın uzamlı bir töz ile birliğini açıklayacaktır.

Bu bana ruhun tözü ile ilgili soruyu yeniden irdelemek için bir fırsat verir; bu soruyu bütünüyle anlaşılmaz olmakla suçlamış olsam da, üzerine daha öte gözlemler önermeden edemeyeceğim. İleri sürüyorum ki, düşünen bir tözün özdeksel-olmaması, yalınlığı ve bölünmezliği öğretisi hakiki bir tanrıtanımazlıktır ve *Spinoza*'ya evrensel anlamda çok kötü bir ün vermiş olan tüm o görüşleri aklamaya yarayacaktır. Bu konudan en azından bir üstünlük kazanmayı umuyorum, şöyle ki, karşıtlarım söylediklerinin kolaylıkla kendi üzerlerine çevrilebileceğini gördüklerinde bu öğretiyi sözleriyle iğrençleştirmek için hiçbir gerekçeleri kalmayacaktır.

Spinoza'nın tanrıtanımazlığının temel ilkesi evrenin yalınlığı öğretisi ve içinde hem düşüncenin hem de özdeğin var olduğunu varsaydığı tözün birliğidir. Evrende, der *Spinoza*, tek bir töz vardır; bu töz tam anlamıyla yalın ve bölünemezdir ve herhangi bir yerel mevcudiyet olmaksızın her yerde varolur. Duyum yoluyla dışsal olarak keşfettiğimiz her şey, düşünme yoluyla içsel olarak duyumsadığımız her şey, tüm bunlar o tek, yalın ve zorunlu olarak varolan varlığın değişkilerinden başka bir şey değildir ve herhangi bir ayrı ya da seçik varoluş taşımazlar. Ruhun her tutkusu, özdeğin her görünümü, ne denli farklı ve çeşitli olsalar da, aynı tözün içinde vardır ve ayrı olma özelliklerini içinde varoldukları özneye bulaştırmaksızın kendilerinde saklarlar. Şöyle ifade edeyim: aynı *dayanak* kendinde herhangi bir farklılık olmaksızın çok farklı değişkileri destekler ve herhangi bir değişme olmaksızın onları değiştirir. Ne zaman ne yer ne de doğanın tüm çeşitliliği onun eksiksiz yalınlık ve özdeşliğinde herhangi bir bileşim ya da değişiklik üretebilirler.

İnanıyorum ki o ünlü tanrıtanımazın ilkelerinin bu kısa açıklaması önümüzdeki amaç için yeterli olacaktır; bu karanlık ve bulanık bölgelere daha fazla girmeksizin bu korkunç varsayımın ruhun özdeksel-olmayan doğası konusunda oldukça popüler olmuş olan o varsayım ile hemen hemen aynı olduğunu gösterebilirim. Bunu gösterebilmek için, şunu anımsayalım⁴⁰: her tasarım önceki bir algıdan türetildiği için, bir algıya ilişkin tasarımımızın ve bir nesneye ya da dışsal varoluşa ilişkin tasarımımızın birbirlerinden belir-

⁴⁰ II. Bölüm, 6. Kısım.

gin bir biçimde farklı olan şeyleri temsil edebilmesi olanaksızdır. Aralarında ne gibi bir farklılığının olduğunu varsayarsak sayalım gene de bu bizim için kavranamazdır; ya dışsal bir nesneyi yalnızca hiçbir bağıntısı olmaksızın bir ilişki olarak tasarlamak ya da onu bir algı ya da izlenim ile bütünüyle aynı kılmak zorundayız.

Bundan çıkaracağım sonuç ilk bakışta salt bir sofizm olarak görülebilir; ama küçük bir irdeleme sonrasında sağlam ve doyurucu görülecektir. Öyleyse diyorum ki, bir nesne ve izlenim arasında belirli bir farkı hiçbir zaman kavrayamayacağımız ama yalnızca varsayabileceğimiz için, izlenimlerin bağlantı ve bağdaşmazlıkları üzerine oluşturduğumuz herhangi bir vargının nesnelere uygulanabilir olup olmadığı kesin olarak bilinemeyecektir; ama öte yandan nesneler üzerine bu türden ne gibi vargılar oluşturursak oluşturalım, bunlar çok büyük bir kesinlikle izlenimlere uygulanabilir olacaktır. Bunun nedenini anlamak güç değildir. Bir nesnenin bir izlenimden farklı olduğu varsayıldığı için, üzerine akıl yürütmemizi kurduğumuz koşulun her ikisine de ortak olduğundan emin olamayız, çünkü akıl yürütmeyi izlenim üzerine kurduğumuzu varsayıyoruz. Nesnenin bu belirli noktada ondan farklı olabilmesi gene de olanaklıdır. Ancak ilk başta nesne ile ilgili akıl yürütmelerimizi oluşturduğumuz zaman, aynı akıl yürütmenin izlenime genişlemesi gerektiği kuşkunun ötesindedir; bunun nedeni, nesnenin üzerine akıl yürütmelerimizin kurulduğu niteliğinin en azından zihin tarafından kavranmasının zorunlu olmasıdır ve bu nitelik bir izlenime ortak olmadıkça kavranamazdı, çünkü o kökenden türetilenden başka hiçbir tasarımı yoktur. Böylece, deneyimden hareketle yapılan düzensiz bir tür akıl yürütmenin⁴¹ dışında hiçbir zaman herhangi bir ilkedен hareketle nesneler arasında izlenimlere genişlemeyen bir bağlantı ya da bağdaşmazlık bulamayacağımızı kesin bir maksim olarak saptayabiliriz; üstelik izlenimlerin tüm bulunabilir ilişkilerinin nesnelere ortak olduğu yolundaki ters önerme eşit ölçüde doğru olmayabilecek olsa da.

Bunu önümüzdeki duruma uygularsak, iki farklı varlıklar dizgesi sunulur ki, kendimi bunlara belli bir töz, ya da var olma zemini verme yükümlülüğü altında görürüm. İlk nesneler ya da cisimler evrenini gözlerim: güneş, ay ve yıldızlar; yeryüzü, denizler, bitkiler, hayvanlar, insanlar, gemiler, evler ve sanat ya da doğanın diğer ürünleri. Burada Spinoza ortaya çıkar ve bana der ki, bunlar yalnızca değişkilerdir ve içinde var oldukları özne yalın, bileşimsiz ve bölünmezdir. Bundan sonra öteki varlıklar dizgesini, yani düşünce evrenini, ya da izlenim ve tasarımların evrenini düşünürüm. Orada bir başka güneşi ve ayı ve yıldızları, bitkilerin ve hayvanların kapladıkları ve yerleştikleri başka bir yeryüzünü, denizleri, kasabaları, evleri, dağları, ırmakları, kısaca ilk dizgede bulup kavrayabilecek olduğum her şeyi gözlerim. Bunlarla ilgili incelemem sonrasında, Tanrıbilimciler ortaya çıkıp bana bunların da değişkiler olduklarını ve tek bir yalın, bileşimsiz ve bölünmez

⁴¹ 2. Kısım'da algılarımızın tutarlılığından yapılanlar gibi.

tözün değişkileri olduklarını söylerler. Bunun üzerine hemen ilk varsayımı nefret ve küçümseme ile ve ikinciye alkış ve saygı ile karşılayan yüzlerce sesin gürültüsü ile sağır olurum. Böylesine büyük bir yandaşlığın nedeninin ne olabileceğini anlayabilmek için dikkatimi bu varsayımlara yöneltirim ve görürüm ki bunlarda da aynı anlaşılmaz olma kusuru vardır; onları anlayabileceğimiz kadarıyla öylesine benzerdirler ki, birinde her ikisine de ortak olmayan herhangi bir saçmalık bulmak olanaksızdır. Bir nesnede bir izlenimdeki herhangi bir niteliği kabul etmeyen ve onu temsil etmeyebilecek herhangi bir niteliğe ilişkin hiçbir tasarımı yoktur; nedeni ise tüm tasarımlarımızın izlenimlerimizden türemiş olmalarıdır. Öyleyse eğer bu bağdaşmazlık o uzamlı nesnenin algısı ya da izlenimi ile aynı bileşimsiz öz arasında aynı şekilde yer almıyorsa hiçbir zaman bir değişki olarak uzamlı bir nesne ile onun tözü olarak yalın bileşimsiz bir öz arasında herhangi bir bağdaşmazlık bulamayız. Bir nesnedeki niteliğin her tasarımı bir izlenimin içinden geçer; öyleyse ister bağlantı olsun isterse bağdaşmazlık, her *algılanabilir* ilişki hem nesnelere hem de izlenimlere ortak olmalıdır.

Her ne kadar genel olarak düşünüldüğünde bu kanıtlama açıkça tüm kuşku ve çelişkinin ötesinde görünse de, biz yine de onu daha açık ve daha anlamlı kılmak için ayrıntılı olarak inceleyelim ve *Spinoza'nın* dizgesinde bulunan tüm saçmalıkların benzer olarak Tanrıbilimcilerin dizgesinde de bulunup bulunmadığına bakalım⁴².

İlk olarak, *Spinoza'ya* karşı şu söylenmiştir: skolâstik düşünme değil konuşma biçimine göre, bir kip, herhangi bir farklı ya da ayrı varoluş olmadığı için, tözü ile bütünüyle aynı olmalı ve buna göre evrenin uzamı bir bakıma içinde evrenin var olması gereken o yalın bileşimsiz töz ile özdeşleştirilmedir. Ancak bölünmez töz uzama karşılık düşebilmek için kendini genişletmedikçe ya da uzam bölünmez töze yanıt verebilmek için kendini büzmedikçe bunun bütünüyle olanaksız ve kavranamaz olduğu ileri sürülebilir. Bu kanıtlama onu anlayabildiğimiz kadarıyla doğru görünür ve açıktır ki aynı kanıtlamayı uzamlı algılarımıza ve ruhun yalın özüne uygulamak için yalnızca terimlerde bir değişikliğe ihtiyaç duyarız; çünkü bilinmeyen ve kavranmaz olan bir farklılık sayılısının eşlik etmesi dışında, nesnelerin ve algıların tasarımları her bakımdan aynıdır.

İkinci olarak belirtilmiştir ki özdeğe uygulanabilir olmayan hiçbir töz tasarımı ve ayrıca ayrı bir tözün özdek parçasının her birine uygulanabilir olmayan herhangi bir tasarımını taşıyamayız. Özdek öyleyse bir kip değil, bir tözdür ve özdeğin her parçası da ayrı bir kip değil ayrı bir tözdür. Daha önce hiçbir eksiksiz töz tasarımıımızın olmadığını, ama onu *kendi başına varolabilen bir şey* olarak aldığımızda, açıktır ki her algının bir töz olduğunu ve bir algının her ayrı parçasının da ayrı bir töz olduğunu ispatlamıştım; böylece varsayımlardan biri bu bakımdan öteki ile aynı güçlüklerle sahiptir.

Üçüncü olarak evrendeki tek bir yalın töz dizgesine, bu töz her şeyin

⁴² Bayle's sözlüğündeki *Spinoza* maddesine bakınız.

desteği ya da *dayanağı* olduğu için, tam olarak aynı zamanda karşıt ve bağdaşmaz olan kiplere dönüştürülmesi gerektiği biçiminde karşı çıkılmıştır. Yuvarlak ve kare şekiller aynı tözde aynı zamanda bağdaşmazdırlar. O zaman aynı tözün bir anda hem o kare masaya hem de bu yuvarlak masaya dönüştürülebilmesi nasıl olanaklı olur? Aynı soruyu bu masaların izlenimleri açısından sorar ve yanıtın bir durumda ötekinde olduğundan daha doyurucu olmadığını görürüm.

O zaman öyle görünüyor ki, hangi yana dönersek dönelim, aynı güçlükler peşimizi bırakmaz ve tehlikeli ve düzeltilemez bir tanrıtanımazcılık için yolu hazırlamaksızın, ruhun yalınlığını ve özdeksizliğini saptama yönünde tek bir adım bile atamayız. Eğer düşünceyi ruhun bir değişkisi olarak adlandırmak yerine, ona daha eski ve gene de daha çağdaş bir adlandırma ile *eylem* dersek, durum değişmiş olmayacaktır. Eylem ile genellikle soyut bir kip denilen şeyi kastederiz; diğer bir ifadeyle, tözünden ne ayırt edilebilir ne de ayrılabilir olan ve yalnızca bir us ayrımı ya da bir soyutlama yoluyla kavranan bir şey. Ancak değişki teriminin eylem terimi ile değiştirilmesi yoluyla hiçbir şey kazanılmış olmaz ve ayrıca onun aracılığıyla tek bir güçlükten bile kurtulmuş olmayız; şu iki gözlem bunları gösterecektir.

İlk olarak, belirtiyorum ki eylem sözcüğü, bu açımlemasına göre, hiçbir zaman bir zihinden ya da düşünen tözden türetildiği haliyle herhangi bir algıya doğru bir biçimde uygulanamaz. Algılarımız gerçekten tümüyle birbirinden ve imgeleyebileceğimiz diğer her şeyden farklı, ayrılabilir ve ayırt edilebilirdir; öyleyse algılarımızın nasıl olup da herhangi bir tözün eylemi ya da soyut kipi olabileceklerini kavramak olanaksızdır. Bir eylem olarak algının kendi tözüne ne şekilde bağımlı olduğunu göstermek için sık sık yararlanılan hareket örneği bizi bilgilendirmekten çok şaşırtır. Hareket tüm görünüşe karşın, cisim üzerinde ne gerçek ne de özsel bir değişiklik meydana getirir, yalnızca cismin başka nesnelerle olan ilişkilerini değiştirir. Ancak sabah bahçede yanında sevdiği biriyle yürüyüş yapan biri ile öğleden sonra bir zindana kapatılmış ve korkulu, umutsuz ve içerlemiş bir kimse arasında, bir cisim üzerinde cismin durumunun değişmesiyle meydana gelen farklılıktan ayrı ve çok ciddi bir farklılık olduğu görülür. Tasarımların ayrımından ve ayrılabilirliğinden dışsal nesnelerin birbirlerinden ayrı birer varoluşları olduğu vargısını çıkardığımız için, bu tasarımların kendilerini nesnelerimiz yaptığımız zaman, önceki akıl yürütmeye göre *onlar* açısından da aynı vargıyı çıkarmamız gerekir. En azından itiraf etmek gerekir ki, ruhun tözünün hiçbir tasarımı taşımadığımızı göre onun böyle algı farklılıklarını, hatta karşıtlıklarını bile temel bir değişiklik olmaksızın bir şekilde kabul edebileceğini söylemek bizim için olanaksızdır; buna göre hiçbir zaman algıların hangi anlamda o tözün eylemleri olduğunu söyleyemeyiz. Öyleyse *eylem* sözcüğünün kendisine herhangi bir anlam yüklemeksizin değişki sözcüğünün yerine kullanılması bildiklerimize hiçbir şey eklemes ve ayrıca ruhun özdeksizliği öğretisine hiçbir üstünlük sağlamaz.

İkinci olarak, ekliyorum ki, eğer o davaya herhangi bir üstünlük sağlıyorsa, tanrıtanımazlık davasına da eşit bir üstünlük sağlamak zorundadır.

Çünkü Tanrıbilimcilerimiz *eylem* sözcüğünü tekellerine aldıklarını ileri sürerlerse tanrıtanımazlar da benzer olarak onu ellerine geçirip bitkilerin, hayvanların, insanların ve diğerlerinin kendilerini kör ve mutlak bir zorunlulukla ortaya koyan tek bir yalın evrensel tözün tikel eylemlerinden başka bir şey olmadıklarını ileri süremezler mi? Bunun bütünüyle saçma olduğunu söyleyeceksiniz. Anlaşılmaz olduğunu kabul ediyorum ama aynı zamanda ileri sürüyorum ki, yukarıda açıklanan ilkelere göre, doğadaki tüm çeşitli nesnelerin tek bir yalın tözün eylemleri olduğu sayılıtısında herhangi bir saçmalık bulmak olanaksızdır ki, bu saçmalık izlenimler ve tasarımlar ile ilgili benzer bir sayılıtya uygulanabilir olmayacaktır.

Tözü ve algılarımızın *yerel birlikteliğini* ilgilendiren bu varsayımlardan, birinciden daha anlaşılır ve ikinciden daha önemli olan bir diğerine, yani algılarımızın *nedenini* ilgilendiren varsayıma geçebiliriz. Özdek ve hareket, okullarda sık sık söylendiği gibi, ne denli çeşitli olsalar da, yine de özdek ve harekettirler ve yalnızca nesnelerin konum ve durumlarında bir farklılık üretirler. Bir cismi dilediğiniz gibi bölün, bir cisim olarak var olmayı sürdürür. Onu herhangi bir şekil içine yerleştirin, şekilden ya da parçaların ilişkisinden başka bir şey doğmaz. Onu hareket ettirin, karşınıza yine hareket ya da ilişkinin bir değişikliği çıkar. Örneğin bir dairedeki bir hareketin yalnızca bir dairedeki bir hareketten başka bir şey olmaması gerektiğini, öte yandan, bir elipste olduğu gibi, bir başka yöndeki hareketin aynı zamanda bir tutku ya da moral bir tasarım olması gerektiğini imgelemek saçmadır; tıpkı iki küresel parçacığın çarpışmalarının bir acı duyumu olması gerektiğini ve iki üçgen parçacığın karşılaşmasının bir haz vermesi gerektiğini imgelemenin saçma olması gibi. İmdi bu farklı çarpışmalar, değişmeler ve karışmalar özdeğin açık olduğu biricik değişiklikler olduğundan ve bunlar bize hiçbir zaman herhangi bir tasarım ya da algı sağlamadıkları için, düşünceye özdeğin neden olmasının olanaksız olduğu vargısı çıkarılır.

Çok az kişi bu kanıtlamanın görünürdeki açıklığına direnebilmiştir ama yine de dünyadaki hiçbir şey onu çürütmekten daha kolay değildir. Yapmamız gereken tek şey bütününde ispatlanmış olan şu noktalar üzerinde düşünmektir: Hiçbir zaman neden-sonuçlar arasındaki bir bağlantıyı duyumsayamayız ve yalnızca sürekli birliktelikleri ile ilgili deneyimimiz yoluyla bu ilişkinin bir bilgisine ulaşabiliriz. İmdi karşıt olmayan tüm nesneler sürekli bir birlikteliğe açık oldukları ve hiçbir gerçek nesne bir diğer nesneye karşıt olmadığı için, sorunu *a priori* alırsak, bu ilkelerden herhangi bir şeyin herhangi bir şeyi üretebileceğini ve aralarındaki benzerlik ne denli büyük ya da ne denli küçük olursa olsun niçin herhangi bir nesnenin herhangi bir başka nesnenin nedeni olabileceği ya da olamayacağı konusunda hiçbir zaman bir geçerli bir sebep bulamayacağımızı çıkarsamıştım⁴³. Bu açıkça düşüncenin ya da algının nedeni ile ilgili önceki akıl yürütmeyi ortadan kaldırır. Çünkü hareket ya da düşünce arasında hiçbir bağlantı yolu görünmese

⁴³ III. Bölüm, 15. Kısım.

de, durum tüm diğer neden-sonuçlar açısından aynıdır. Bir pound ağırlıktaki bir cismi bir kaldıracın bir ucuna ve aynı ağırlıktaki bir diğer cismi öteki ucuna koyun; hiçbir zaman bu cisimlerde merkezden uzaklıklarına bağlı bir hareket ilkesi bulamayacaksınız, tıpkı bir düşünce ve algı ilkesi de bulamayacağınız gibi. Bu yüzden eğer cisimlerin böyle bir konumu onu hangi yöne çevirirsek çevirelim cisimlerin bir konumundan başka bir şey olmadığı için, bunun hiçbir zaman düşünceye neden olamayacağını *a priori* ispatlama sırasında bulunursanız, aynı akıl yürütme yoluyla, hiçbir zaman hareket üretemeyeceği vargısını da çıkarmanız gerekir; çünkü bir durumda görünürdeki bağlantı ötekinde olduğundan daha fazla değildir. Ancak bu son vargı açık deneyime zıt olduğu, zihnin işlemlerinde benzer bir deneyim edinebilmemiz olanaklı olduğu ve düşünce ve hareketin sürekli bir birlikteliğini algılayabileceğimiz için, tasarımların salt bir irdelenişinden, hareketin düşünce üretebilmesinin ya da parçaların farklı bir konumunun farklı bir tutkuya ya da düşünmeye yol açabilmesinin olanaksız olduğu vargısını çıkardığınız zaman, çok aceleci bir akıl yürütmede bulunmuş olursunuz. Hayır böyle bir deneyimi kazanabilmemiz yalnızca olanaklı olmakla kalmaz aynı zamanda onu kazanmış olmamız kesindir; çünkü herkes bedeninin farklı durumlarının düşünce ve hislerini değiştirdiğini algılayabilir. Eğer bu, ruh ve bedenin birliğine bağlıdır denecek olsa ben de derdim ki: zihnin tözünü ilgilendiren soruyu onun düşüncesinin nedenini ilgilendiren sorudan ayırmamız gerekir; kendimizi ikinci soruyla sınırladığımızda, bizdeki tasarımlarını karşılaştırarak, düşünce ve hareketin birbirlerinden farklı olduklarını, deneyim sayesinde de, sürekli olarak birleşmiş olduklarını görürüz ki, özdeğin işlemlerine uygulandığında neden-sonuç tasarımlarına giren koşulların tümü bunlar olduğu için, hiç kuşkusuz hareketin düşünce ve algının nedeni olabileceği ve gerçekten de böyle olduğu vargısını çıkarırız.

Bu durumda önümüzde yalnızca şu ikilem kalmış gibi görünüyor: ya zihnin nesnelere ilişkin tasarımında bağlantıyı algılayabildiği zamanın dışında hiçbir şeyin bir başkasının nedeni olamayacağını ileri sürmek ya da sürekli birlikteliklerini bulduğumuz tüm nesnelerin bu yüzden neden-sonuçlar olarak görülmeleri gerektiğini ileri sürmek. Eğer ikilemin ilk bölümünü seçersek, sonuçlar şunlar olur. *İlk olarak*, gerçekte ileri süreriz ki, evrende bir neden ya da üretken ilke diye bir şey yoktur, hatta tanrının kendisi bile yoktur; çünkü o en yüksek Varlığa ilişkin tasarımımız tikel izlenimlerden türemiştir ki, bunların hiçbirisi herhangi bir etkililik içermez ve ayrıca başka *hiçbir* varoluş ile herhangi bir bağlantı taşıyor görünmez. Sonsuz ölçüde güçlü bir varlığın tasarımı ile onun istediği herhangi bir sonucun tasarımı arasındaki bağlantının zorunlu ve kaçınılmaz olduğu konusunda ne söylenebileceğine gelince ise, sonsuz bir güç ile donatılı olan bir varlık bir yana, herhangi bir güç ile donatılı bir varlık üzerine bile hiçbir tasarımımız yoktur, yanıtını veririm. Ancak eğer ifadeleri değiştirecek olursak, gücü yalnızca bağlantı yoluyla tanımlayabiliriz; o zaman sonsuz ölçüde güçlü bir varlığın tasarımı onun istediği sonuç ile bağlantılıdır dediğimizde, gerçekte istenci her sonuç ile bağlantılı olan bir varlığın her sonuç ile bağlantılı oldu-

ğunu ileri sürmekten fazlasını yapmış olmayız; ki bu ikisi özdeş önermelerdir ve bize bu gücün ya da bağlantının yapısı ile ilgili hiçbir kavrayış vermezler. Ancak, *ikinci olarak*, tanrının tüm nedenleri sağlayan yüce ve etkili neden olduğunu varsayarsak, bu bizi dindarlığa karşı en kaba saçmalıklara götürür. Çünkü doğal işlemlerde ona başvurmamızın gerekmesi ve özdeğin kendiliğinden hareket iletemeyeceğini ya da düşünme üretemeyeceğini – çünkü bu nesneler arasında hiçbir görünür bağlantı yoktur– ileri sürmemiz biçimindeki açıklama üzerine, evet, tam da bu açıklama üzerine, tanrının tüm istem ve algılarımızın yaratıcısı olduğunu kabul etmemiz gerekir, zira bunların ister birbirleri ile isterse ruhun varsayılan ama bilinmeyen tözü ile olsun daha öte hiçbir görünür bağlantıları yoktur. En yüksek varlığın bu aracılığının, istem dışında ya da daha doğrusu istemin önemsiz bir parçası dışında, bu istisnanın o öğretinin tehlikeli sonuçlarından kaçınmak için salt bir bahane olduğunu algılamak kolay olsa da, zihnin tüm eylemleri ile ilişkili olarak birçok felsefeci⁴⁴ tarafından ileri sürüldüğünü biliyoruz. Eğer görünürde bir gücü olanın dışında hiçbir şey etkin değilse, düşünce hiçbir durumda özdekten daha etkin değildir; eğer bu etkinsizlik bizi bir tanrıya başvurmaya götürmeliyse, en yüksek varlık iyi eylemlerimiz gibi kötü olanların da, erdemli eylemlerimiz gibi erdemsiz olanların da gerçek nedenidir.

Böylece zorunlu olarak ikilemin öteki yanına, sürekli olarak birlikte oldukları görülen tüm nesnelerin bu sebeple yalnızca neden-sonuçlar olarak görülmeleri gerektiği görüşüne indirgenmiş oluruz. İmdi karşıt olmayan tüm nesneler sürekli birlikteliğe açık oldukları ve gerçek nesneler karşıt olmadıkları için, bundan şu çıkar: salt tasarımlar yoluyla belirleyebildiğimiz sürece, herhangi bir şey herhangi bir şeyin nedeni ya da sonucu olabilir; ki açıktır ki üstünlüğü maddeciye verir, karşısında yer alana değil.

O zaman son kararı bildirmek için bütünü ele aldığımızda, ruhun tözüne ilişkin soru mutlak olarak anlaşılmazdır; tüm algılarımız uzamlı ya da uzamsız olanla yerel bir birliğe açık değildir, çünkü bunlardan kimileri bir türdeyken, kimileri bir başka türdedir ve nesnelerin sürekli birliktelikleri neden-sonucun özünü oluşturduğu için, özdek ve hareket, o ilişki ile ilgili fikir sahibi olduğumuz ölçüde, sık sık düşüncenin nedenleri olarak görülebilir.

Açıktır ki, egemen yetkesinin her yerde tanınması gereken felsefeyi, vargıları için her fırsatta savunmak ve ona saygısızlık yapabilecek her tikel araç ve bilime karşı kendini aklama yükümlülüğü altına sokmak onun değerini hiçe indirgemektir. Bu vatandaşlarına karşı ihanetle suçlanan bir kralı anımsatır. Felsefenin kendini aklamayı zorunlu ve hatta onurlu göreceği tek bir durum vardır, o da hakları onun için kendi hakları kadar değerli, hatta onunkilerle aynı olan dinin en küçük bir biçimde incinmiş görünebileceği zamandır. Öyleyse, eğer önceki akıl yürütmelerin herhangi bir şekilde din için tehlikeli görüldüğü düşünülecek olursa, umarım aşağıdaki savunma

⁴⁴ Peder Malebranche ve diğer Kartezyenler.

kaygıları uzaklaştırır.

İnsan zihninin nesnelerin kavramını oluşturmaları olanaklı iken bunların işlemleri ya da süresi ile ilgili olarak herhangi bir *a priori* vargı oluşturulabileceği konusunda hiçbir temel yoktur. Herhangi bir nesnenin bütünüyle etkinliksiz bir duruma geldiği ya da bir an için ortadan kaldırıldığı imgelenebilir; *imgelediğimiz her şeyin olanaklı* olduğu da açık bir ilkedir. İmdi bu özdek için ruh için olduğundan ve uzamlı bir bileşik töz için yalın ve uzamsız bir töz için olduğundan daha doğru değildir. Her iki durumda da ruhun ölümsüzlüğü konusunda metafiziksel kanıtlamalar eşit ölçüde sonuçsuzdur ve her iki durumda da ahlaksal kanıtlamalar ve doğanın benzerliğinden türetilenler eşit ölçüde güçlü ve inandırıcıdır; öyleyse benim felsefem dinden yana kanıtlamalara hiçbir ekleme yapmasa da, en azından onlardan hiçbir şeyi almadığını, tersine her şeyin tam olarak daha önceki gibi kaldığını düşünerek doyum bulabilirim.

6. Kısım

Kişisel Özdeşlik

Kimi felsefeciler vardır ki BENLİĞİMİZ dediğimiz şeyin her an yakinen bilincinde olduğumuzu, varoluşunu ve varoluştaki devamlılığını duyumsadığımızı imgelerler ve hem eksiksiz özdeşliğinden hem de yalınlığından bir tanıtlamanın açıklığının ötesinde emindirler. Derler ki, en güçlü duyum, en şiddetli tutku, bizi bu görüşten uzaklaştırmak yerine, yalnızca onu daha yoğun bir biçimde ortaya koyar ve bizi acı ya da haz yoluyla *benlik* üzerindeki etkilerini irdelemeye götürür. Bunun daha öte bir kanıtlamasına girişmek açıklığını zayıflatmak olacaktır; çünkü bu kadar yakından bilincinde olduğumuz bir olgudan hiçbir kanıt türetilemez; ayrıca eğer bundan kuşku duyarsak kendisinden emin olabileceğimiz hiçbir şey kalmaz.

Ne yazık ki tüm bu olumlu önesürümler minnet ettikleri deneyimin kendisine aykırıdır; zira burada açıklandığı şekliyle herhangi bir *benlik* tasarımı taşımayız. Çünkü bu tasarım hangi izlenimden türetilabilir ki? Bu soruyu apaçık bir çelişki ve saçmalık olmaksızın yanıtlamak olanaksızdır; gene de, eğer benlik tasarımının açık ve anlaşılır sayılmasını istiyorsak, bu soruyu yanıtlamak zorundayız. Her gerçek tasarımı ortaya çıkaran şey belli bir izlenim olmalıdır. Ancak benlik ya da kişi herhangi bir izlenim değil, çeşitli izlenim ve tasarımlarımızın onunla bir ilişkisi olduğunu sandığımız şeydir. Eğer bir izlenim benlik tasarımını ortaya çıkarıyorsa, o izlenim bütün bir yaşamımız boyunca, sürekli olarak aynı kalmalıdır; çünkü benliğin bu şekilde varolması gerekir. Oysa sürekli ve durağan hiçbir izlenim yoktur. Acı ve haz, üzüntü ve sevinç, tutkular ve duyumlar birbirini izler ve hiçbir zaman tümü de aynı zamanda varolmazlar. Öyleyse benlik tasarımı bu izlenimlerden birinden ya da bir diğerinden türetiliyor olamaz; dolayısıyla böyle bir tasarım yoktur.

Ancak dahası, bu varsayım ile ilgili algılarımız ne durumdadırlar? Tüm bu algılar birbirlerinden farklı, ayırt edilebilir, ayrılabilir, ayrı olarak irdelebilir, ayrı olarak varolabilir ve varoluşlarını destekleyecek herhangi bir şe-

ye gereksinmezler, öyleyse hangi şekilde benliğe ait ve onunla nasıl bağlantılıdır? Bana kalırsa ben, *benlik* dediğim şeyin en yakınına girecek olursam, her zaman sıcaklığa da soğukluğun, ışık ya da gölgenin, sevgi ya da nefretin, acı ya da hazzın şu ya da bu tikel algısına çarparım. Hiçbir zaman *benliğimi* bir algı olmaksızın yakalayamam ve hiçbir zaman algıdan başka bir şey gözleyemem. Derin bir uyku esnasında olduğu gibi algılarım bir süre için ortadan kaldırılacak olursa, o süre boyunca *benliğimi* duyumsayamam ve varolmadığım hakikaten söylenebilir. Eğer tüm algılarım ölüm tarafından ortadan kaldırılacak olsaydı ve bedenimin çözünmesinden sonra ne düşünebilecek ne de duyumsayıp görebilecek olsaydım, ne sevebilecek ne de nefret edebilecek olsaydım, bütünüyle yok edilmiş olurdum: beni tam bir hiçlik yapmak için daha öte gerekli bir şey tasarlayamam. Eğer biri ciddi ve önyargısız bir düşünme sonrasında farklı bir *benlik* kavramının olduğu düşünüyorsa, itiraf etmeliyim ki artık onunla birlikte akıl yürütemem. Onun için kabul edebileceğim yalnızca onun da benim gibi haklı olabileceği ve bu noktada temel olarak ayrıldığımız olur. Bende böyle hiçbir ilke olmadığından emin olsam da belki de o *benliğim* dediği yalın ve sürekli bir şeyi algılıyordu.

Ancak bu türden kimi metafizikçileri bir yana bırakıp, insanlığın geri kalanının kavranamayacak bir hızla birbirini takip eden ve sürekli bir akış ve hareket içinde olan farklı algıların bir demetinden ya da derleminden başka bir şey olmadıklarını ileri sürmeyi göze alabilirim. Gözlerimiz algılarımızı değiştirmeksizin yuvalarında dönemez. Düşünce yetimiz görme yetimizden de değişkendir ve tüm öteki duyu ve yetilerimiz bu değişikliğe katkıda bulunurlar; ayrıca ruhun değişmeksizin belki de bir an için bile aynı kalan tek bir gücü yoktur. Zihin bir tür tiyatro sahnesidir: orada çeşitli algılar ardışık olarak kendilerini gösterirler; geçerler, yeniden geçerler, kayıp giderler ve sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar. Yalınlık ve özdeşliği imgelemek için ne gibi bir doğal yatkınlığımız olursa olsun, zihinde sözcüğün tam anlamıyla tek bir zamanda hiçbir *yalınlık* ve farklı zamanlarda *özdeşlik* yoktur. Tiyatro benzetmesi bizi yanıltmamalıdır. Zihni oluşturanlar yalnızca ardışık algılardır; bunlarda temsilin yapıldığı yerin ya da kendisini oluşturan gereçlerin en uzak bir kavramını bile taşımayız.

O zaman bu ardışık algılara bir özdeşlik yüklememiz ve bütün yaşamımız boyunca değişmesiz ve kesintisiz bir varoluşa sahip olduğumuzu varsaymamız için bize böylesi büyük bir yatkınlığı veren şey nedir? Bu soruyu yanıtlayabilmek için düşünce yetimiz ya da imgelemimiz açısından kişisel özdeşliğimiz ile tutkularımız ya da kendimize yönelik kaygımız açısından kişisel özdeşliğimiz arasında bir ayırım yapmamız gerekir. Şimdiki konumuz birincisidir ve onu eksiksiz olarak açıklamak için sorunu oldukça derinleştirmemiz ve bitki ve hayvanlara yüklediğimiz özdeşliği de açıklamamız gerekir; çünkü onunla benliğin ya da kişinin özdeşliği arasında büyük bir analogi vardır.

Varsayılan bir zaman değişimi boyunca değişmesiz ve kesintisiz kalan

bir nesnenin seçik bir tasarımını taşıyız ve bu tasarıma *özdeşlik* ya da *aynılık* tasarımı deriz. Ayrıca ardışıklık içinde varolan ve yakın bir ilişki yoluyla bir araya getirilen birçok farklı nesnenin seçik bir tasarımını da taşıyız; bu da doğru bir görüşe sanki nesneler arasında hiçbir ilişki biçimi yokmuş gibi eksiksiz bir *çeşitlilik* kavramı verir. Ancak bu iki özdeşlik tasarımı ve ilişkili nesnelerin ardışıklığı, kendi başlarına bütünüyle ayrı ve hatta zıt bile olsalar, gene de açıktır ki sıradan düşünme yolumuzda genellikle birbirleri ile karıştırılırlar. İmgelemenin kesintisiz ve değişmesiz nesneyi görmemizi sağlayan eylemi ve ilişkili nesnelerin ardışıklığı üzerine düşünmemizi sağlayan eylemi hislerimiz için hemen hemen aynıdır; nitekim ikinci durumda ilk durumda olduğundan daha fazla bir düşünce çabası gerekmez. İlişki zihninin bir nesneden bir diğerine geçişini kolaylaştırır ve bu geçişi sanki tek bir sürekli nesneyi düşünüyormuşçasına pürüzsüz kılar. Bu benzerlik karışıklık ve yanlışlığın nedenidir ve bizim ilişkili nesneler kavramının yerine özdeşlik kavramını almamıza neden olur. Bir an için ilişkili ardışıklığı değişebilir ve kesintili olarak görebilsek de, ardından hiç kuşkusuz ona eksiksiz bir özdeşlik yükler ve onu değişmesiz ve kesintisiz olarak görürüz. Bu yanlışlığa olan yatkınlığımız yukarıda değinilen benzerlikten ötürü öyle büyüktür ki, daha ne olduğunu anlamadan içine düşeriz ve kendimizi sürekli olarak düşünce yoluyla düzeltsek ve daha doğru bir düşünme yoluna geri dönsek de, gene de uzun süre felsefemizi destekleyemez ya da imgeleminden bu eğilimi uzaklaştıramayız. Son çaremiz ona boyun eğmek ve cesurca bu ilişkili farklı nesnelerin, her ne kadar kesintili ve değişebilir olsalar da, gerçekte aynı olduklarını ileri sürmektir. Bu saçmalığı haklı çıkarabilmek için, sık sık nesneleri bir araya getiren ve kesintilerini ya da değişmelerini engelleyen yeni ve anlaşılmasız bir ilke uydururuz. Böylece kesintiyi ortadan kaldırmak için duyularımızın algılarının devamlı varoluşunu uydurur ve değişmeyi gizlemek için *ruh*, *benlik* ve *töz* kavramlarına uzanırız. Ancak daha öte belirtebiliriz ki, ortaya böyle bir yapıntı çıkarmadığımız zaman özdeşliği ilişki ile karıştırma yatkınlığımız öyle büyüktür ki, ilişkilerinin yanı sıra parçaları bağlayan bilinmeyen ve gizemli bir şey⁴⁵ imgelemeye eğilimliyizdir; benim görüşümde bitkilere ve sebzelere yüklediğimiz özdeşlik açısından durum budur. Bu gerçekleşmediği zaman bile, yine de bu tasarımları karıştırma yönünde bir yatkınlık duyarız, üstelik bu tikel noktada tam bir doyum elde edemememize ve özdeşlik kavramımızı aklayacak değişmesiz ve kesintisiz herhangi bir şey bulamamamıza rağmen.

Böylece özdeşlik ile ilgili tartışma yalnızca sözcükler üzerine yapılan bir tartışma değildir. Çünkü değişebilir ve kesintili nesnelere yanlış bir şekilde

⁴⁵ Eğer okuyucular imgelemenin görünürdeki bu önemsiz ilkelerinden, sıradan insanların yanı sıra büyük bir dehanın da nasıl etkilenebileceğini görmek isterseler, Lordum *Shaftsbury*'nin evrenin birleştirici ilkesi ve bitki ve hayvanların özdeşliği ile ilgili akıl yürütmelerini okuyabilirler. Kendisinin *Moralists* ya da *Philosophical rhapsody* eserlerine bakabilirsiniz.

özdeşlik yüklediğimizde, yanlışığımız anlatımla sınırlı kalmaz ve sık sık değişmesiz ve kesintisiz bir şeyin, ya da gizemli ve açıklanamaz bir şeyin yapıntısı, ya da en azından bu tür kuşkulara yönelik bir yatkınlık bu yanlışa eşlik eder. Bu varsayımı her adil araştırmacıyı tatmin edecek şekilde ispatlamaya yetecek olan şey günlük deneyim ve gözlem yoluyla, değişebilir ya da kesintili olan ve yine de aynı kalmayı sürdürdükleri varsayılan nesnelerin aslında benzerlik, birliktelik ya da nedensellik tarafından bir araya getirilen parçaların ardışıklığından oluştuğunu göstermektir. Çünkü böyle bir ardışıklık açıkça çeşitlilik kavramımıza yanıt verdiği için, ona bir özdeşlik yüklememiz ancak yanlışıklıkla olabilir ve parçaların bizi bu yanlışığa götüren ilişkileri gerçekte bir tasarımlar çağrışımını ve imgelemen birinden ötekine kolay bir geçişini üreten bir nitelikten başka bir şey olmadığı için, bu yanlışıklık da ancak zihnin bu ediminin devamlı bir nesne düşünmemizi sağlayan edimi ile taşıdığı benzerlikten kaynaklanabilir. O zaman başlıca işimiz değişimsizliklerini ve kesintisizliklerini gözlemeksizin kendilerine özdeşlik yüklediğimiz tüm nesnelerin, aslında ilişkili nesneler ardışıklığından oluştuklarını ispatlamak olmalıdır.

Bunu yapabilmek için, önümüze parçaları bitişik ve bağlantılı olan herhangi bir özdek kütesinin konulduğunu varsayalım; açıktır ki bu kütleye eksiksiz bir özdeşlik yüklememiz gerekir, yeter ki –bütünde ya da parçalardan herhangi birinde ne gibi bir hareket ya da yer değişikliği gözlersek gözleyelim– parçalar kesintisiz ve değişmesiz olarak aynı kalmayı sürdürsünler. Ancak çok *küçük* ya da *önemsiz* bir parçanın kütleye eklendiğini ya da ondan çıkarıldığını varsayalım; sözcüğün tam anlamıyla konuşursak, bu bütünün özdeşliğini mutlak olarak yok etmese de, gene de nadiren çok doğru düşündüğümüz için, böyle önemsiz bir değişimi gözlediğimiz yerde özdek kütesinin aynı olduğunu söylemede hiçbir duraksama göstermeyiz. Düşünce yetisinin, değişimden önceki nesneden değişimden sonraki nesneye geçişi öyle pürüzsüz ve kolaydır ki, bu geçişi pek algılamayız ve ayrıca onun aynı nesnenin devamlı bir gözleminden başka bir şey olmadığını imgelemeye yatkınızdır.

Bu deneye eşlik eden çok dikkate değer bir koşul vardır, şöyle ki, bir özdek kütesinde önemli bir parçanın değişikliği bütünün özdeşliğini yok etmesine karşın, gene de parçanın büyüklüğünü mutlak olarak değil bütüne *orantısı* yoluyla ölçmeliyiz. Birkaç inçlik değişim kimi cisimlerin özdeşliğini yok edebilecek olsa da bir dağın eklenmesi ya da çıkartılması bir gezegende çeşitlilik üretmeye yetmeyecektir. Bunu ancak nesnelerin gerçek büyüklüklerine göre değil birbirleri ile orantılarına göre zihin üzerinde etkide bulunduklarını ve zihnin eylemlerinin devamlılığını bozduklarını ya da kestiklerini düşünerek açıklayabiliriz; öyleyse, bu kesinti bir nesnenin aynı görünmesini sona erdirdiği için, eksik özdeşliği oluşturan şey düşüncenin kesintisiz ilerlemesi olmalıdır.

Bu bir başka görüngü tarafından doğrulanabilir. Bir cismin önemli bir parçasındaki değişiklik onun özdeşliğini yok eder; ama belirtmeye değer ki, değişikliğin *dereceli olarak* ve *duyumsanmaksızın* üretildiği yerde ona aynı so-

nucu yüklemeye daha az yatkındır. Bunun sebebi, açıktır ki, zihnın cismin ardışık değişikliklerini izlerken, nesnenin durumunu gözlediği tek bir andan onu bir başka anda görme yönünde kolay bir geçiş duyumsamasından ve hiçbir tikel zamanda eylemlerinde herhangi bir kesinti algılamamasından başka bir şey olamaz. Ve zihin bu devamlı algıdan hareketle nesneye devamlı bir varoluş ve özdeşlik yükler.

Ancak değişimleri dereceli olarak getirmede ve onları bütün ile orantılı kılmada hangi önlemden yararlanırsak yararlanalım, açıktır ki değişimlerin en sonunda dikkate değer olduklarının gözlemlendiği yerde böyle farklı nesnelere özdeşlik yüklemeye bir duraksama gösteririz. Bununla birlikte, bir başka yol daha vardır ki, bizi imgelemi bir adım daha ilerletmeye götürebilir; bu, cismin parçaları arasında bağlantılar kurup, belli bir *ortak erek* ya da amaca yönelik bileşimlerini üreterek olur. Önemli bir parçası sık tadilat tarafından değiştirilmiş bir geminin hala aynı gemi olduğu düşünülür; nitekim gereçlerin farklılığı ona bir özdeşlik yüklememizin önüne geçmez. Parçaların, üzerinde anlaştıkları ortak erek, onların tüm değişimleri sonucunda yine aynıdır ve imgelemin cismin bir durumundan bir diğerine kolay bir geçişini sağlar.

Ancak parçaların *ortak ereklerine* onların bir *duygudaşlığını* eklediğimiz ve birbirleri ile tüm eylem ve işlemlerinde karşılıklı neden-sonuç ilişkisini taşıdıklarını varsaydığımız zaman, bu daha da dikkate değer bir durum olur. Tüm hayvanlar ve bitkiler açısından durum budur, öyle ki onlarda çeşitli parçaların yalnızca belli bir genel amaç ile ilişkileri değil, karşılıklı bağımlılıkları ve birbirleri ile bağlantıları da vardır. Böylesine güçlü bir ilişkinin sonucu, yalnızca birkaç yıl içinde hem bitkilerin hem de hayvanların *bütünsel* bir değişikliğe uğrayacaklarının herkes tarafından kabul edilmesinin gerekmesine rağmen, gene de onlara özdeşlik yüklemeyi sürdürmemizdir, üstelik biçim, büyüklük ve tözler bütünüyle değişmişken bile. Küçük bir bitkiden büyük bir ağaç haline gelen meşe tek bir özdek parçacığının ya da parçalarının tek bir şeklinin bile aynı olmamasına karşın hala aynı meşedir. Bir çocuk adam olur ve özdeşliğinde herhangi bir değişiklik olmaksızın zaman zaman şişman, zaman zaman zayıftır.

Ayrıca kendi türlerinde dikkate değer olan şu iki görüngüyü irdeleyebiliriz. Birincisi, genellikle sayısal ve belirli özdeşlikleri oldukça kesin olarak birbirinden ayırt edebilsek de, kimi zaman onları karıştırdığımız ve düşünme ve akıl yürütmelerimizde birini öteki yerine kullandığımız da olur. Böylece ara ara kesilen ve yeniden başlayan bir gürültüyü duyan insan onun hala aynı gürültü olduğunu söyler; ama açıktır ki seslerin yalnızca belirli bir özdeşlik ya da benzerlikleri vardır ve onları üreten neden dışında sayıca aynı olan hiçbir şey yoktur. Benzer olarak dilin doğruluğunu bozmadan denebilir ki daha önceleri tuğladan olan bir kilise yıkıldı ve cemaat aynı kiliseyi modern mimariye göre Malta taşından yeniden yaptı. Burada ne biçim ne de gereçler aynıdır, ne de cemaat ile ilişkilerinden başka iki nesne için de ortak olan bir şey vardır; yine de yalnız başına bu bile aynı olduklarını söylememiz için yeterlidir. Ancak belirtmeliyiz ki, bu durumlarda ilk nesne bir

bakıma ikincisi varolmadan önce yok edilmiştir; bu yolla, bize hiçbir zaman noktasında farklılık ve çokluk tasarımı sunulmamıştır, bu nedenle de onlara aynı demede daha az duraksama gösteririz.

İkinci olarak, belirtebiliriz ki, özdeşliği koruyabilmek için ilişkili nesnelerin ardışıklığında parçaların değişiminin birdenbire ya da tümünden gerçekleşmemesinin bir bakıma gerekli olmasına karşın, gene de nesneler kendi iç yapılarında değişken ve tutarsız oldukları zaman, aksi takdirde o ilişki ile tutarlı olabilecek olandan daha hızlı bir geçişi de kabul ederiz. Böylece bir ırmağın doğası parçaların hareket ve değişikliğinden oluştuğu için, yirmi dört saatten daha az bir zamanda bunların bütünüyle değişmiş olmalarına karşın, bu durum ırmağın çağlar boyu aynı kalmasının önüne geçmez. Bir şey için doğal ve özsel olan bir biçimde beklenir; beklenen ise alışılmadık ve olağan dışı olandan daha az izlenim bırakır ve daha az önemli görünür. Birinci türden dikkate değer bir değişiklik gerçekte imgeleme ikinci türdeki en önemsiz değişimden daha az görünür ve düşüncenin sürekliliğini daha az kırdığı için, özdeşliği yok etmede daha küçük bir etkiye sahip olur.

İmdi tüm soyut bilimlerin kendine özgü bir istek ve uygulama ile incelendiği *İngiltere*'de özellikle son yıllarda felsefede çok önemli bir soru haline gelen *kişisel özdeşliğin* doğasını açıklamaya geçiyoruz. Burada açıktır ki, bitkilerin, hayvanların, gemilerin, evlerin ve ister sanatın isterse doğanın tüm bileşik ve değişebilir ürünlerinin özdeşliğini büyük bir başarıyla açıklamış olan akıl yürütme yöntemi aynen sürdürülmelidir. İnsan zihnine yüklediğimiz özdeşlik yalnızca uydurma bir özdeşliktir ve ayrıca bitkilere ve hayvan bedenlerine yüklediğimize benzer bir türdedir, öyleyse farklı bir kökeni olamaz: imgelemen benzer nesneler üzerindeki benzer bir işleminden geliyor olmalıdır.

Ancak bu kanıtlama, benim gözümde bütünüyle belirleyici olsa da, okuru ikna edemeyebilir diye, okurdan daha da yakın ve daha dolaysız olan şu akıl yürütmeyi değerlendirmesini isteyelim. Açıktır ki insan zihnine yüklediğimiz özdeşlik, onun ne denli eksiksiz olduğunu düşünürsek düşünelim, birçok farklı algıyı bir algıda birleştirmeyi ve onlara özsel olan ayrılık ve farklılık özelliklerini yitirtmeyi başaramaz. Yine doğrudur ki, zihnin bileşimine giren her ayrı algı ayrı bir varoluştur ve ister zamandaş ister ardışık olsun diğer her algıdan farklı, ayırt edilebilir ve ayrılabilir. Ancak, bu ayrılık ve ayrılabilirliğe karşın, bütün bir algılar zincirinin özdeşlik tarafından birleştirildiğini varsaydığımız için, doğal olarak bu özdeşlik ilişkisini ilgilendiren bir soru ortaya çıkar: bu gerçekten çeşitli algılarımızı bir araya getiren bir şey midir, yoksa yalnızca bunların tasarımlarını imgelemde çağrıştıran bir şey mi? Başka bir deyişle, bir kişinin özdeşliği üzerine bir şeyler söylerken algıları arasında gerçek bir bağ mı gözleriz, yoksa yalnızca onlar için oluşturduğumuz tasarımlar arasından birini mi duyumsarız? Eğer daha önce bütününde ispatlanmış olanı, anlama yetisinin hiçbir zaman nesneler arasında gerçek bir bağlantı gözlemediğini ve neden-sonuç birliğinin bile, tam olarak incelendiğinde, kendini tasarımların alışkısal bir çağrışımı içerisinde çözelttiğini anımsarsak, bu soruyu kolayca bir karara bağlayabiliriz.

Çünkü bundan açıkça şu çıkar ki, özdeşlik gerçekte bu farklı algılara ait olan ve onları birleştiren bir şey değil, yalnızca üzerlerinde düşündüğümüz zaman tasarımlarının imgelemdeki birliği nedeniyle onlara yüklediğimiz bir niteliktir. İmdi tasarımlara imgelemde bir birlik verebilecek biricik nitelikler yukarıda değinilen bu üç ilişkidir. Bunlar tasarım dünyasındaki birleştirici ilkelerdir; onlarsız her ayrı nesne zihin tarafından ayrılabilir, ayrı olarak irdelenebilir ve başka bir nesne ile çok büyük bir farklılık ve uzaklık ile ayrıldığında olacağından daha fazla bağlantısı varmış gibi görünmez. Öyleyse özdeşlik bu benzerlik, bitişiklik ve nedensellik ilişkilerinden bazılarına dayanır; bu ilişkilerin özleri tasarımların kolay bir geçişini üretmelerine dayandığı için, bundan şu çıkar: kişisel özdeşlik fikirlerimiz bütünüyle düşünce yetisinin bağlantılı bir tasarımlar zinciri boyunca ve yukarıda açıklanan ilkelere göre pürüzsüz ve kesintisiz bir şekilde ilerlemesinden kaynaklanır.

Öyleyse geriye kalan biricik soru bir zihnin ya da düşünen kişinin ardışık varoluşunu irdelediğimiz zaman, düşüncemizin bu kesintisiz ilerlemesinin hangi ilişkiler yoluyla üretildiği sorusudur. Burada açıktır ki kendimizi benzerlik ve nedensellikle sınırlamalı ve önümüzdeki durumda çok az etkisi olan ya da hiçbir etkisi olmayan bitişikliği bir kenara bırakmalıyız.

Benzerlik ile başlarsak, varsayalım ki bir başkasının içini açıkça görebiliyor ve algılarının onun zihnini ya da düşünme ilkesini oluşturan ardışıklığını gözlüyor olalım; yine varsayalım ki bu kişi geçmiş algıların önemli bir bölümünün anısını her zaman saklıyor olsun; açıktır ki tüm değişimleri arasında bu ardışıklığa bir ilişki vermek konusunda hiçbir şey bundan daha büyük bir katkıda bulunamazdı. Çünkü bellek geçmiş algıların imgelerini uyandırmamızı sağlayan bir yetiden başka nedir ki? Ve bir imge zorunlu olarak nesnesine benzediği için, benzer algıların düşünce zincirine sık yerleştirilmesi zorunlu olarak imgelemi bir halkadan bir diğerine daha kolay iletmez ve bütünün tek bir nesnenin sürdürülmesi gibi görünmesine yol açmaz mı? Öyleyse bu noktada, bellek özdeşliği keşfetmekle kalmaz ve algılar arasında benzerlik ilişkisi üreterek, onun üretimine katkıda bulunur. İster kendimizi isterse başkalarını irdeleyelim durum aynıdır.

Nedenselliğe gelince, belirtebiliriz ki insan zihninin doğru tasarımı onu neden-sonuç ilişkisi tarafından bağlanmış olan ve birbirlerini karşılıklı olarak üreten, yok eden, etkileyen ve değiştiren farklı algıların ya da farklı varoluşların bir dizgesi olarak görmektir. İzlenimlerimiz karşılık düşen tasarımlarını ortaya çıkarır ve bu tasarımlar da sırayla başka izlenimler üretir. Bir düşünce bir başkasını kovalar, ardından bir üçüncüsünü yanına çeker ve bu sefer de onun tarafından kovulur. Bu bakımdan, ruhu kendisiyle karşılaştıracak en uygun şey bir cumhuriyet ya milletler topluluğu olacaktır ki, burada çeşitli üyeler karşılıklı yönetme ve itaat bağları tarafından birleştirilirler ve aynı cumhuriyeti parçalarının sonu gelmez değişimi içinde kuşaktan kuşağa ulaştıran diğer kişileri meydana getirirler. Başlıbaşına bu cumhuriyet yalnızca üyelerini değil yasalarını ve anayasasını da değiştirebileceği için, benzer olarak aynı kişi özdeşliğini yitirmeksizin hem izlenim

ve tasarımlarını hem de kişilik ve yatkınlığını değiştirebilir. Hangi değişikliklere uğrarsa uğrasın, çeşitli parçaları hala nedensellik ilişkisiyle bağlantılıdır. Bu görüşte tutkular açısından özdeşliğimiz imgelem açısından özdeşliği doğrulamaya hizmet eder; bu, uzak algılarımızın birbirlerini etkilemesi sağlanarak ve bize geçmiş ya da gelecek acı ve hazlarımız için şimdiki bir kaygının verilmesiyle gerçekleşir.

Bellek tek başına bizi algıların ardışıklığının devamlılığı ve kapsamı ile tanıştırdığı için, başlıca o açıklama üzerine dayandığımızda, bellek kişisel özdeşliğin kaynağı olarak görülecektir. Eğer belleğimiz olmasaydı, hiçbir zaman herhangi bir nedensellik kavramımız olmaz ve dolayısıyla da benliğimizi ya da şahsımızı oluşturan o neden-sonuçlar zincirine ilişkin bir kavrama sahip olamazdık. Ancak bellek sayesinde bir kez bu nedensellik kavramını elde ettikten sonra, aynı nedenler zincirini, dolayısıyla da kişilerimizin özdeşliğini belleğimizin ötesine genişletebilir ve bütünüyle unutmuş olduğumuz, ama genel olarak varolduğunu varsaydığımız zamanları, durumları ve eylemleri kavrayabiliriz. Çünkü herhangi bir anısını taşıdığımız geçmiş eylemlerimiz ne kadar da azdır? Kim bana örneğin 1715 Ocak ayının ilk günü, 1719 Martının 11'inci günü ve 1733 Ağustosunun 3'üncü günü düşünce ve eylemlerinin neler olduğunu söyleyebilir? Ya da, bu günlerin olaylarını bütünüyle unuttuğu için, şimdiki benliğinin o zamanki benliği ile aynı kişi olmadığını iddia edecek ve bu yolla kişisel özdeşliğin en yerleşik kavramlarını altüst mü edecektir? Öyleyse, bu görüşe göre bellek bize farklı algılarımız arasındaki neden-sonuç ilişkisini göstererek kişisel özdeşliği üretmekten çok keşfeder. Belleğin kişisel özdeşliğimizi bütünüyle ürettiğini ileri sürenlerin niçin bu yolla özdeşliğimizi belleğimizin ötesine genişletebildiğimiz konusunu açıklama görevini üstlenmeleri gerekecektir.

Bu öğretinin bütünü bizi bu sorunda çok önemli olan bir vargıya, yani kişisel özdeşliği ilgilendiren tüm hoş ve ince soruların hiçbir zaman bir karara bağlanamayacağı ve felsefi olmaktan çok dilbilgisini ilgilendiren güçlükler olarak görülecekleri vargısına götürür. Özdeşlik tasarımların ilişkisine dayanır; bu ilişkiler de vesile oldukları kolay geçiş aracılığıyla özdeşliği üretirler. Ancak ilişkiler ve geçişin kolaylığı, duyumsanamayan dereceler yoluyla azalabileceği için, özdeşlik adı hakkını ne zaman elde ettikleri ya da yitirdikleri konusundaki bir tartışmayı karara bağlayacak doğru bir ölçünümüz yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi, parçaların ilişkisinin belli bir yapıntıya ya da imgesel bir birlik ilkesine yol açması dışında, bağlantılı nesnelerin özdeşliği ile ilgili tüm tartışmalar yalnızca sözeldir.

İnsan zihnine uygulandığı biçimiyle özdeşlik kavramımızın ilk kökeni ve belirsizliği açısından söylemiş olduklarım çok az bir değişiklik ile ya da belki de hiçbir değişiklik yapmaksızın *yalınlık* kavramına genişletilebilir. Bir arada varolan farklı parçaları yakın bir ilişki yoluyla bir araya getirilen bir nesne imgelem üzerinde tam olarak yalın ve bölünmez olan bir nesne ile büyük ölçüde aynı şekilde işler ve kavranması için çok daha büyük bir düşünce gerektirmez. Bu işlem benzerliğinden ötürü ona bir yalınlık yükler ve bu yalınlığın desteği olarak bir birlik ilkesi ve nesnenin tüm farklı parça

ve nitelikleri için de bir merkez uydururuz.

Böylece hem zihinsel hem moral dünya ile ilgili çeşitli felsefe dizgelerini incelemeyi bitirdik ve çeşitli akıl yürütme yollarımızda ya bu araştırmanın belli bir önceki bölümünü örnekleyip doğrulayan ya da sonraki görüşler için yolu hazırlayan birçok konuya götürüldük. Yargı ve anlama yetimizin doğasını tam olarak açıkladıktan sonra, şimdi konumuzun daha yakın bir incelemesine dönme ve insan doğasının doğru anatomisine ilerleme zamanıdır.

7. Kısım

Bu Kitabın Vargısı

Ancak felsefenin şu önümde duran engin derinlikleri üzerine yazmaya başlamadan evvel, şimdi bulunduğum noktada biraz daha durup, giriştiğim ve hiç kuşkusuz mutlu bir sona ulaşılması için üst düzey bir beceri ve çalışkanlık gerektiren yolculuğu düşünme eğiliminde olduğumu bulurum. Düşünüyorum da, birçok kez karaya oturduktan ve dar bir haliçten geçerek deniz kazasından kıl payı kurtulduktan sonra, henüz fırtına yemiş, o sızıntılı tekne de denize açılmaya cüret eden ve hatta ihtirasını bu tehlikeli koşullar altında dünyayı dolaşmayı düşünme noktasına dek vardırıran bir insan gibiyim. Geçmiş yanlışları ve karışıklıkları hatırlamam beni gelecek konusunda güvensiz olmaya iter ve incelemelerimde kullanmak zorunda olduğum yetilerin sefillikleri, zayıflıkları ve düzensizlikleri endişelerimi arttırır. Bu yetileri ıslah etmenin ya da düzeltmenin olanaksızlığı beni karamsarlığa düşürür ve kendimi enginlere akan o sınırsız okyanusa bırakmaktansa şimdi üzerinde durduğum çıplak kayalıklarda yok olmayı istemeye götürür. Bu beklenmedik tehlike beni melankoliye sürükler; her şeyden önce bu tutkunun beni teslim alması olağan olduğu için, önümdeki konunun bana fazlasıyla sunduğu tüm o moral bozucu düşüncelerle birlikte umutsuzluklarım pekişir.

İlk önce, beni felsefemde içine düştüğüm o müthiş yalnızlık korkutur ve şaşırtır; kendimi topluma karışıp onunla birleşmeyi başaramayarak tüm insan ilişkilerinden kovulmuş ve tamamen terk edilerek savunmasız bırakılmış tuhaf ve çirkin bir canavar olarak görürüm. Sığınacak ve ısınacak bir yer bulmak için kalabalığa koşmak isterim; ama böyle bir çirkinlikle bunu yapamam. Bana katılıp benimle arkadaş olmaları için başkalarına seslenirim; ama kimse sesime ses vermez. Kimse yanıma yaklaşmaz; insanlar her taraftan üzerime vuran fırtınalardan korkar. Metafizikçilerin, mantıkçıların, matematikçilerin ve hatta tanrıbilimcilerin bile düşmanlığını üzerime çektim; bu yaşadıklarım şaşırmam mümkün mü? Dizgelerini kabul etmediğimi söyledim; benden ve dizgemden duydukları nefreti ortaya koysalar onlara ne diyebilirim ki? Dışarıya baktığımda, daha baştan her yanda çekişme, çelişki, öfke, iftira ve kötüleme görürüm. Bakışlarımı içeriye çevirdiğimde ise, kuşku ve bilgisizlikten başka bir şey bulamam. Tüm dünya bana karşı çıkmak ve beni çürütmek için işbirliği yapar; ama öyle zayıfım ki, görüşlerimin başkalarının onaylarıyla desteklenmedikleri zaman kendi kendilerine yitip gitmelerinden korkarım. Her adımımı bin bir tereddütle atar ve her yeni düşünceyle akıl yürütmemde bir yanlış ve saçmalık olduğu korkusuna kapılırım.

Çünkü eğer kendime özgü o sayısız zayıflığın yanı sıra bir de insan doğasından kaynaklanan pek çok ortak zaaf buluyorsam, nasıl bir güvenle böylesine cesaret gerektiren girişimleri göze alabilirim ki? Tüm yerleşik görüşleri bir yana bırakırken hakikatin peşinden gittiğimden emin olabilir miyim ve talih en sonunda yüzüme gülse ve bana hakikatin ayak izlerini gösterse bile bu hakikati neyle ayırt edeceğim? En doğru ve en kesin akıl yürütmelerimden sonra bile, niçin bunları kabul etmem gerektiği konusunda hiçbir sebep bulamam ve bana göründükleri o ışık altında nesneleri *güçlü bir şekilde* irdelemek için *güçlü* bir yatkınlıktan başka hiçbir şey duymam. Deneyim beni nesnelerin çeşitli birlikteliklerinde geçmiş konusunda bilgilendiren bir ilişkidir. Alışkanlık beni gelecek için aynı şeyi beklemeye belirleyen bir diğer ilkedir ve her ikisi de imgelem üzerinde etkili olmak için işbirliği yaparak, beni belli tasarımları aynı üstünlükleri taşımayan diğer tasarımlardan daha yoğun ve daha canlı bir yolda oluşturmaya götürürler. Zihnin, kimi tasarımları diğerlerinden daha çok dirileştirmesini sağlayan bu nitelik olmadan (ki görünürde çok önemsizdir ve us üzerine çok az dayanır), hiçbir zaman herhangi bir kanıtlamayı kabul edemez ve ayrıca görüşümüzü duyularımıza sunulan o birkaç nesnenin ötesine götüremezdik. Hatta, bu nesnelere bile hiçbir zaman duyulara bağımlı olandan başka bir varoluş yükleyemez ve onları bütünüyle algıların benliğimizi ya da şahsımızı oluşturan ardışıklığı içinde kavramak zorunda kalırdık. Hatta, daha da ötesi, o ardışıklık ile ilişki içinde bile, yalnızca dolaysızca bilincimize sunulan algıları kabul edebilirdik; nitekim belleğin bize sunduğu o diri imgeler geçmiş algıların doğru resimleri olarak görülmezdi. Bu yüzden bellek, duyular ve anlama yetisi, hepsi de imgeleme, ya da tasarımlarımızın diriliklerine dayanır.

Böylesi tutarsız ve yanıltıcı bir ilke, eğer tüm değişmelerinde sorgusuzca izlendiğinde bizi (olması gerektiği gibi) yanılgılara götürüyorsa buna şaşmamak gerekir. Bizi neden-sonuçlardan hareketle akıl yürütmeye götüren ilke bu ilkedir ve yine bu ilke bizi duyuların önünde bulunmayan dışsal nesnelerin devamlı varoluşlarına inandırır. Bu iki işlem insan zihninde eşit ölçüde doğal ve zorunlu olsa da, kimi durumlarda doğrudan doğruya karşıttırlar⁴⁶, zira bizim neden-sonuçlardan doğru ve düzenli bir şekilde akıl yürütmelerde bulunmamız ama aynı zamanda da özdeğin devamlı varoluşuna inanmamız olanaklı değildir. O zaman bu ilkeleri birbirlerine nasıl uyarlayacağız? Hangisini tercih edeceğiz? Ya da ikisinden hiç birini tercih etmez ve felsefeciler arasında olağan hale geldiği gibi sırayla her ikisini de kabul edersek, daha sonra apaçık bir çelişkiyi böyle bile bile kucaklayıp o görkemli unvan üzerinde nasıl olur da hak iddia edebiliriz?

Bu çelişki⁴⁷ akıl yürütmelerimizin diğer bölümlerinde az da olsa bir sağlamlık ve doyumla dengelenmiş olsaydı daha bağışlanabilir olurdu. Ancak durum bütünüyle tersidir. İnsanın anlama yetisini ilk ilkelerine kadar izle-

⁴⁶ 4. Kısım.

⁴⁷ III. Bölüm, 14. Kısım.

diğimizde, bunun bizi geçmiş tüm acı ve çalışmamızı gülünç kılacak ve önümüzdeki incelemeler konusunda bizi yıldırarak görünen görüşlere götürdüğünü görürüz. İnsan zihni başka hiçbir şeyi tüm görüngülerin nedenlerinden daha büyük bir merakla soruşturmamıştır; dolaysız nedenleri bilmekle yetinmeyip incelemelerimizi kökensel ve en son ilkeye varıncaya dek sürdürürüz. Nedende onun sonucu üzerinde işlemesini sağlayan o erke ile, onları bir araya getiren o bağ ile ve bağın dayandığı o etkili nitelik ile tanışıncaya dek durmayı istemeyiz. Tüm inceleme ve düşüncelerimizde amacımız budur; bu bağlantının, bağın, ya da erkenin yalnızca kendimizde yattığını, zihnin alışkanlık yoluyla kazanılan ve bizi bir nesneden her zaman ona eşlik edene ve birinin izleniminden ötekinin diri tasarımına geçiş yapmaya götüren bir belirleniminden başka bir şey olmadığını öğrendiğimiz zaman, kim bilir nasıl bir düş kırıklığına uğramış olmalıyız! Böyle bir buluş yalnızca bir doyuma ulaşma umudunu koparıp atmamakla kalmaz, dileklerimizi bile engeller; çünkü öyle görünüyor ki en son ve işleyen ilkeyi dışsal nesnede bulunan bir şey olarak bilmeyi istediğimizi söylediğimiz zaman, ya kendi kendimizle çelişmiş, ya da anlamsız konuşmuş oluruz.

Tasarımlarımızdaki bu eksiklik aslında gündelik yaşamda algılanmaz; nitekim en olağan neden-sonuç birlikteliklerinde onları birbirine bağlayan en son ilke açısından en alışılmadık ve olağan dışı birliktelikte olduğu kadar bilgisiz olduğumuzun farkına varamayız. Ancak bu yalnızca imgelemin bir yanılsamasından kaynaklanır ve soru bu yanılsamalara ne denli boyun eğmemiz gerektiğidir. Bu soru çok güçtür ve nasıl yanıtlarsak yanıtlayalım bizi çok tehlikeli bir ikileme düşürür. Çünkü eğer düşlemin her önemsiz önerisini kabul edecek olursak, bu öneriler sık sık birbirlerine karşıt olmalarının yanı sıra bizi öyle yanılgı, saçmalık ve bulanıklıklara götürürler ki, en sonunda kendi saflığımızdan utanır hale geliriz. Us için hiçbir şey imgelemin uçuşlarından daha tehlikeli değildir ve felsefeciler arasında hiçbir şey bu uçuşlardan daha çok yanlışlığa yol açmamıştır. Güçlü bir düşleme sahip olan insanlar bu bakımdan kutsal kitabın gözleri kanatlarıyla kapatılmış vaziyette temsil ettiği meleklerle benzetilebilirler. Bu daha şimdiden öyle çok durumda görülmüştür ki, kendimizi üzerinde daha fazla durma sıkıntısından bağışlayabiliriz.

Ancak öte yandan, eğer bu durumları irdelemek bizi düşlemin tüm önemsiz önerilerini yadsıma ve anlama yetisine, başka bir deyişle imgelemin genel ve daha yerleşik özelliklerine sarılma yönünde bir karar almaya götürürse, bu karar bile, eğer katı bir biçimde uygulanacak olursa, tehlikeli olacak ve çok vahim sonuçları beraberinde getirecektir. Çünkü daha önce göstermiştim ki⁴⁸, anlama yetisi yalnız başına ve en genel ilkelerine göre hareket ettiği zaman, kendini bütünüyle altüst eder ve felsefede ya da gündelik yaşamda hiçbir önermede en küçük bir açıklık derecesi bile bırakmaz. Kendimizi bu bütünsel kuşkuculuktan ancak düşlemin şeylerin uzak görüşlerine

⁴⁸ I. Bölüm.

güçlkle girmemizi sağlayan o tek ve görünürde önemsiz özelliği aracılığıyla kurtarırsınız ve onlara, daha kolay ve daha doğal olanlar durumunda olduğu gibi, duyulur bir izlenim ile eşlik edemeyiz. O zaman inceltilmiş ya da işlenmiş hiçbir akıl yürütme hiçbir zaman kabul edilmeyecektir gibi genel bir maksim mi ortaya koyacağız? Böyle bir ilkenin sonuçlarını çok iyi düşünün. Bu yolla tüm bilim ve felsefeyi kestirip atmış olursunuz: imgelemin tek bir niteliği üzerinde ilerlersiniz ve fakat usun bir eşitlemesi yoluyla tümünü kabul etmeniz gerekir: bu durumda kesinlikle kendinizle çelişirsiniz; çünkü bu maksim yeterince inceltilmiş olmalı ve metafiziksel olmasına izin verilecek olan önceki akıl yürütme üzerine kurulmalıdır. O zaman bu güçlükler arasında hangi tarafı seçeceğiz? Eğer bu ilkeyi kabul eder ve tüm inceltilmiş akıl yürütmeleri kınarsak, en bariz saçmalıklara düşeriz. Yok eğer bu akıl yürütmeden yana olup diğerini yadsırsak, insanın anlama yetisini bütünüyle altüst etmiş oluruz. Dolayısıyla bize yanlış bir us ile hiç us olmayan arasında başka hiçbir seçenek kalmaz. Kendi payıma bu durumda neyin yapılması gerektiğini bilmiyorum. Yalnızca genel olarak yapılanı belirtebilirim ki, o da bu güçlüğü seyrek olarak düşünüldüğü ya da hiçbir zaman düşünülmemiştir; hatta bir kere zihne sunulsa bile çabucak unutulur ve ardında küçük bir izlenimden başka bir şey bırakmaz. Çok inceltilmiş düşüncelerin üzerimizde çok az etkileri vardır, ya da hiç yoktur; gene de herhangi bir etkilerinin olmaması gerektiği gibi bir kural koymayız ve koyamayız çünkü bu açık bir çelişki içerir.

Ancak burada çok inceltilmiş ve metafiziksel düşüncelerin üzerimizde ya çok az etkileri vardır ya da hiç yoktur mu dedim? Bu görüşü geri almaktan ve şu anki duygu ve deneyimimden yola çıkarak kınamaktan kaçınamıyorum. İnsan usundaki bu çelişki ve eksiklikler karmaşasının yoğun görüşü üzerimde öyle etkili oldu ve beynimi öyle kızıştırdı ki, her türlü inanç ve akıl yürütmeyi yadsımaya hazırım ve hiçbir görüşe bir diğerinden daha olası ya da olabilir diye bile bakamıyorum. Neredeyim, ya da neyim? Varoluşumu hangi nedenlerden türetirim ve hangi duruma geri döneceğim? Kimin iyiliğini elde etmeye çalışayım ve kimin öfkesinden korkmalıyım? Hangi varlıklar kuşatır beni, kimin benim üzerimde etkisi ve benim kimin üzerinde etkim vardır? Tüm bu sorularla kafam karıştı ve kendimi imgelenebilecek en acıklı durumda, en koyu karanlık tarafından kuşatılmış ve her örgen ve yetinin kullanımından bütünüyle yoksun bırakılmış olarak düşünüyorum.

Ne mutlu ki, usun gücü bu kara bulutları dağıtmaya yetmezken, doğanın kendisi bu amaç için yeterlidir ve zihnin bu eğilimini gevşeterek ya da küçük bir oyalanmayla ve duyularımın tüm bu kuruntuları gideren diri izlenimiyle beni bu felsefi melankoli ve sabuklamadan kurtarır. Yemek yerim, tavla oynarım, söyleşilere katılırım; dostlarımla birlikteyken mutluyumdur; üç dört saatlik eğlenceden sonra bu kurgulara geri döndüğüm zaman bunlar bana öyle soğuk, gergin ve aptalca görünürler ki, içimden onları daha fazla incelemek gelmez.

Öyleyse burada kendimi mutlak ve zorunlu olarak yaşamaya, konuşmaya ve yaşamın gündelik sorunları ile ilgili olarak diğer insanlar gibi dav-

ranmaya belirlenmiş bulurum. Ancak doğal yatkınlığımın, cancıklarımın hareketlerinin ve tutkuların beni dünyanın genel maksimleri konusunda bu tembel inanca götürmelerine karşın, önceki yatkınlığımdan arta kalanları öyle duyumsarım ki, tüm kitap ve kâğıtlarımı ateşe atmaya ve artık hiçbir zaman akıl yürütme ve felsefe uğruna yaşamın hazlarını geri çevirmemeye hazır olurum. Çünkü bunlar şimdi beni yöneten o melankolik ruh durumundaki duygularımdır. Duyularıma ve anlama yetime teslim olmada doğanın akışına boyun eğebilirim, hayır, eğmeliyim; bu kör boyun eğmede kuşkucu yatkınlık ve ilkelerimi tam olarak ortaya koyarım. Ancak bunu şunlar izler mi: beni tembellik ve hazza götüren doğanın akışına karşı çabalamam ve kendimi insanların hoş olan ilişkilerinden ve birlikteliklerinden belli bir ölçüde ayırmam gerekir; tam da böylesine acılı bir uygulamanın akla yatkın olduğu konusunda doyum bulamadığım, ayrıca onun aracılığıyla hakikat ve kesinliğe erişmek için herhangi bir kabul edilebilir beklentinin olmadığı bir zamanda, beynime düşünce oyunları ve sofistliklerle işkence etmem gerekir. Beni zamanı böylesine kötüye kullanmaya götüren şey nedir? Bu şey neye hizmet eder: insanlığa mı ya da kendi kişisel çıkarlarıma mı? Hayır: Eğer akıl yürüten ya da bir şeye inanan herkesin *kesinlikle* olduğu gibi benim de bir aptal olmam gerekiyorsa, budalalıklarım en azından doğal ve hoş olacaktırlar. Eğilimime karşı mücadele ettiğim zaman, direnmem için iyi bir sebebim olacaktır ve bundan böyle şimdiye dek karşılaştığım türden kasvetli yalnızlıklar ve zorlu geçitler içinde dolanıp durmama artık müsaade etmeyeceğim.

Bunlar huysuzluk ve tembelliğimden kaynaklanan duygulardır; aslında itiraf etmeliyim ki, felsefenin onların karşısına çıkaracak hiçbir şeyi yoktur ve zaferini usun ve kanıların kuvvetinden çok ciddi ve iyi-huyly bir mizacın getireceklerinden bekler. Yaşamın tüm olaylarında gene de kuşkuculuğumuzu korumamız gerekir. Eğer ateşin ısıttığına, ya da suyun serinlettiğine inanırsam, bunun biricik sebebi başka türlü düşünmenin bize çok fazla acıya mal olmasıdır. Hayır, eğer felsefeciler isek, bunun yalnızca kuşkucu ilkelerden ve bizim kendimizi o yola saptırma eğiliminde olmamızdan kaynaklanması gerekir. Us nerede canlıysa ve kendini belli bir yatkınlık ile karıştırmışsa, orada kabul edilmelidir. Bunu yapmadığı yerde, üzerimizde etkili olma konusunda hiçbir hakkı olamaz.

Öyleyse eğlenceden ve dostlardan sıkılıp odamda *hayale* daldığım zaman, ya da bir nehrin kıyısında yalnız başıma yürüdüğümde kafamın kendi içerisinde bütünüyle toparlandığını duyumsarım ve doğal olarak görüşümü okumalarım ve söyleşilerim sırasında haklarında çokça tartışma ile karşılaştığım tüm o konulara yöneltme *eğilimini* hissederim. Ahlaksal iyilik ve kötülüğün ilkeleri, hükümetin doğası ve temeli ve beni etkinleştiren ve yöneten çeşitli tutku ve eğilimlerle tanışmak için duyduğum merakı bastıramam. Hangi ilkeler üzerinde ilerlediğimi bilmeden bir nesneyi onayladığımı ve bir diğerini onaylamadığımı, birine güzel, ötekine çirkin dediğimi, doğruluk ve yanlışlık, akıl ve budalalık ile ilgili kararlar verdiğimi düşünmekten rahatsız olurum. Tüm bu noktalarda acınası bir cahilliğe batmış bilgili dünyanın du-

rumu için kaygılanırım. İçimde insanlığın öğretimine katkıda bulunmak ve buluş ve keşiflerimle bir unvan kazanmak gibi bir tutkunun doğduğunu duyarım. Bu hisler doğal olarak şimdiki durumumdan kaynaklanırlar ve eğer kendimi başka bir iş ya da oyalanmaya bağlayarak onları uzaklaştırmaya çalışacak olsam, haz açısından bir kaybeden olacağımı *duyumsarım*; felsefemin kökeni işte budur.

Ancak bu merakın ve tutkunun beni gündelik yaşam alanının dışındaki kurgulara götürmeyeceğini varsaysak bile, bu tür incelemelere kaçınılmaz olarak bizzat zayıflığım tarafından götürülüyor olmalıyım. Açıktır ki boşinanç, dizge ve varsayımlarında felsefeden çok daha gözü pektir; felsefe görülür dünyada ortaya çıkan görüngülere yeni nedenler ve sonuçlar saptamakla yetinirken, boşinanç kendine özgü bir dünya kurar ve bize bütünüyle yeni sahneler, varlıklar ve nesneler sunar. Öyleyse insan zihninin tıpkı hayvanlarındaki gibi gündelik ilişki ve eylemin konusu olan nesnelerin dar çemberi içinde sıkışıp kalması hemen hemen olanaksız olduğu için, yalnızca kılavuzumuzun seçimi üzerine düşünmemiz ve en güvenilir ve en kabul edilebilir olanı yeğlememiz gerekir. Bu bakımdan felsefeyi salık vermeyi göze alıyorum ve onu hangi adla anılırsa anılsın her türden boşinanç karşısında yeğlemede tereddüt etmeyeceğim. Çünkü boşinanç insanlığın avam görüşlerinden doğallık ve kolaylıkla doğduğu için, zihni daha güçlü bir şekilde kavrar ve bizi sık sık yaşam ve eylemlerimizin yönetimi konusunda rahatsız edebilir. Felsefe, aksine, eğer doğruysa bize ancak yumuşak ve ılımlı görüşler sunabilir; yok eğer yanlışsa ve aşırıysa, görüşleri yalnızca soğuk ve genel bir kurgunun nesneleridir ve nadiren doğal yatkınlıklarımızın akışını kesintiye uğratma noktasına dek ilerler. Salt felsefi akıl yürütmelerden yola çıkıp, bu dünyaya ayak basmış herhangi bir *Keşiş* ya da *Derviş* kadar büyük davranış aşırılıklarına varan KİNİKLER felsefecilerin olağanüstü bir örneğini sunarlar. Genel olarak konuşursak, dindeki yanılgılar tehlikelidir; felsefedekiler ise yalnızca gülünç.

Biliyorum ki zihnin gücüne ve zayıflığına ilişkin bu iki durum tüm insanlığı kapsamayacaktır; özellikle *İngiltere*'de her zaman kendi yerel sorunlarıyla uğraştıklarından ya da kendilerini gündelik işlerle oyaladıklarından, düşüncelerini her gün duyularına sunulan nesnelerin çok az ötesine götüren birçok dürüst beyefendi vardır. Gerçekten de, böylelerinden birer felsefeci yapma gibi bir niyetim yok, ayrıca onlardan bu araştırmalara katılmalarını ya da bu buluşların izleyicileri olmalarını bekleyemem. Kendilerini içinde bulundukları durumda tutmakla çok iyi yaparlar; onları birer felsefeci olmak üzere inceltmek yerine, dizge kurucularımıza bu kaba dünyasal karışımından bir parçayı, çokça gereksindikleri ve onları oluşturan o ateşli parçacıkları ılımlılaştırmaya yarayacak bir bileşen olarak iletebilmemizi isterdim. Sıcak bir imgelemin felsefeye girmesine izin verilirken ve varsayımlar yalnızca görünürde doğru ve uygun oldukları için kabul edilirken, hiçbir zaman gündelik kılğı ve deneyim ile uyuşacak kararlı ilke ya da görüşlerimiz olamaz. Ancak bu varsayımlar bir kez ortadan kaldırılmış olsaydı, doğru olmasa da (çünkü belki de bunu umut etmek çok fazla olacaktır), en azından

insan zihnine doyurucu gelebilen ve en eleştirel yoklamaların sinamasından bile geçebilen bir dizge ya da görüşler kümesi kurmayı umabilirdik. Bu ereğe erişme konusunda umutsuzluğa düşmemeliyiz, çünkü insanlar arasında birbiri ardına ortaya çıkan ve zamanla yitip giden birçok uydurma dizge nedeniyle, bu soruların soruşturma ve akıl yürütme konuları olduğu dönemin kısalığının farkına varırız. Çok uzun kesintiler ve çok güçlü yıldırımlar altında geçen iki bin yıl bilimlere kabul edilebilir bir yetkinlik vermek için kısa bir zamandır; belki de en son kuşağın sinamalarına dayanabilecek ilkeleri keşfetmek için henüz dünyanın çok erken bir çağındayız. Kendi payıma biricik umudum kimi tikel noktalarda felsefecilerin kurgularına farklı bir yön verip, onlara kendilerinden inanca ve karar bekleyebilecekleri biricik konuları daha seçik olarak göstererek bilginin ilerlemesine katkıda bulunabilmektir. İnsan Doğası tek insan bilimidir ama gene de bugüne dek en çok göz ardı edilmiş olandır. Eğer ona biraz olsun şekil verebilirim, bu benim için yeterli olacaktır; bu umut bile ruh halimi o huysuzluktan çıkarıp sakinleştirmeye ve onu zaman zaman bana egemen olan o tembellikten çıkarıp canlandırmaya yarar. Eğer okur kendini aynı rahat yatkinlik içinde buluyorsa, bırakın gelecekteki kurgularımda beni izlesin. Eğer bulmuyorsa, bırakın kendi eğiliminin peşinden gitsin ve çabalarının ve iyi huyunun sonuçlarını beklesin. Bu kaygısız yolda felsefe çalışan birinin tavrı, kendi içinde duyduğu eğilim karşısında bu eğilimi kuşku ve tereddütlerle bütünüyle yadsıyacak kadar ezilen birinin yaptığından daha doğru bir kuşkuculuktur. Doğru bir kuşkucu felsefi görüşünde olduğu gibi felsefi kuşkularında da çekingen kalacaktır; hiçbir zaman kendini ona sunan masum bir doyumunu bunlardan herhangi birinden ötürü geri çevirmeyecektir.

Doğru olan şey yalnızca, kuşkucu ilkelerimize karşın kendimizi genel olarak en ince felsefi araştırmalara duyduğumuz eğilime teslim etmek değil, aynı zamanda bizi *belirli noktalarda* onları herhangi bir *belirli bir anda* incelediğimiz ışığa göre olumlu ve kesin olmaya yönelten o yatkinliğe da boyun eğmektir. Tamamen inceleme ve araştırmaya dayanmak kendimizi böyle sine doğal bir yatkinlikte durdurmaktan ve her zaman bir nesnenin kesin bir gözleminden doğan o inancaya karşı uyanık olmaktan daha kolaydır. Böyle bir vesile üzerine yalnızca kuşkuculuğumuzu değil ılımlılığımızı da unutmaya yatkinizdir; belki de insanlara karşı yerinde bir saygının önlemesi gereken *açıktır ki, kesindir ki, yadsınamaz ki* gibi terimler kullanmanın önüne geçemeyiz. Başkalarının örneklerini izleyerek bu hataya düşmüş olabilirim; ama burada bu konuda getirilebilecek itirazlara karşı bir *uyarı* getiriyor ve bu tür anlatımların benden nesnenin şimdiki görünüşü tarafından zorla koparıldıklarını ve ne dogmatik bir ruhu ne de kendi yargım üzerine kibirli bir düşünceyi imlediklerini bildiriyorum; bunların hiç kimseye yakışmadığının, bir kuşkucuya ise hiç mi hiç yakışmadığının farkındayım.

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

II. KİTAP TUTKULAR ÜZERİNE

I. Bölüm

Gurur ve Kendini Küçük Görme

1. Kısım

Konunun Bölünmesi

Zihnın tüm algılarının *izlenimlere* ve *tasarımlara* bölünebilmesi gibi, izlenimler de *ilksel* ve *ikincil* olarak bir başka bölünmeye daha imkân tanırırlar. İzlenimlerin bu bölünmesi onları daha önce *dış duyum* ve *iç duyum* izlenimleri olarak ayırırken yararlandığım¹ bölümlleme ile aynıdır. İlksel izlenimler ya da dış duyum izlenimleri herhangi bir önceleyen algı olmaksızın ruhta beden yapısından, cancıklardan ya da nesnelerin dışsal örgenler üzerine uygulanmasından doğan izlenimlerdir. İkincil ya da iç duyusal izlenimler ise bazı ilksel izlenimlerden ya dolaysızca ya da tasarımlarının araya girmesi yoluyla ortaya çıkan izlenimlerdir. Duyu izlenimlerinin hepsi ve bedensel acı ve hazlar ilk türdendir; tutkular ve onlara benzeyen diğer heyecanlar ise ikinci türden.

Açıktır ki, zihnın algılarında bir yerden başlaması gerektiği ve de izlenimler karşılıkları olan tasarımlarını önceledikleri için, kimi izlenimler herhangi bir başlangıç olmaksızın ruhta ortaya çıkmalıdır. Bunlar doğal ve fiziksel nedenlere dayandıkları için, böylesi bir inceleme beni ele aldığım konudan çok uzağa, anatomi ve doğa felsefesi bilimlerine götürecektir. Bu sebeple burada kendimi ilk izlenimlerden veya bunların tasarımlarından doğdukları için kendilerine ikincil ve iç duyusal ismini verdiğim diğer izlenimlerle sınırlayacağım. Bedensel acılar ve hazlar, zihin tarafından hem duyumsandıkları hem de irdelendikleri zaman, birçok tutkunun kaynağını oluştururlar; ama kendilerini önceleyen herhangi bir düşünce ya da algı olmadığı için kökensel olarak ruhta ya da bedende –artık nasıl adlandırırsanız adlandırın– doğarlar. Bir gut nöbeti keder, umut ve korkudan oluşan uzun bir tutkular zinciri meydana getirir; ama herhangi bir duygu ya da tasarımdan dolaysızca türemez.

İç duyum izlenimleri *dingin* ve *şiddetli* olarak iki türe ayrılabilir. Eylemdeki, bileşimdeki ve dışsal nesnelerdeki güzellik ve biçimsizlik duyguları ilk türdendir. Sevgi ve nefret, keder ve sevinç, gurur ve kendini küçük görme ise ikinci türden. Bu ayrım kesin olmaktan uzaktır. Şiir ve müzikteki o esrime anı sık sık çok yüksekliklere ulaşır; öteki izlenimler ya da daha doğru bir ifadeyle *tutkular* da ve bozulur öyle yumuşak bir heyecan halini alabilirler ki, bir bakıma algılanamaz olurlar. Ancak çoğunlukla tutkular güzellik ve biçimsizlikten kaynaklanan heyecanlardan daha şiddetli oldukları için, bu izlenimler genel olarak birbirlerinden ayrılmışlardır. İnsan zihni konusu çok verimli ve çeşitli bir konu olduğu için, burada bu kaba ama akla yatkın olabilecek ayrımın sağladığı üstünlükten yararlanarak daha bir düzenli bir şe-

¹ Birinci Kitap, I. Bölüm, 2. Kısım.

kilde ilerlemeye çalışacağım; tasarımlarımızla ilgili olarak gerekli gördüğüm her şeyi söyledikten sonra, şimdi de şiddetli heyecan ve tutkuları ve bunların doğalarını, kökenlerini ve neden-sonuçlarını açıklayacağım.

Tutkuları şöyle bir gözlediğimizde, onları *doğrudan* ve *dolaylı* tutkular olarak ikiye ayırabiliriz. Doğrudan tutkularla iyilik ya da kötülükten, acı ya da hazdan dolaysızca doğan tutkuları kastediyorum. Dolaylı tutkularla ise aynı ilkelerden, ama başka niteliklerin de dahil olmasıyla ortaya çıkanları. Bu ayrımı şimdilik daha fazla aklayıp açıklayamam. Yalnızca genel olarak belirtebilirim ki, gurur, kendini küçük görme, hırs, kibir, sevgi, nefret, kıskançlık, acıma, kin ve cömertliği, onlara dayananlarla birlikte, dolaylı tutkular başlığı altında düşünüyorum. Doğrudan tutkular başlığı altında ise istek, isteksizlik, keder, sevinç, umut, korku, umutsuzluk ve güveni ele alıyorum. Birincilerle başlıyorum.

2. Kısım

Gurur ve Kendini Küçük Görme; Nesneleri ve Nedenleri

Gurur ve kendini küçük görme tutkuları yalın ve biçimdeş izlenimler oldukları için, sözcüklerin çokluğuna güvenip, onların ya da aslında tutkuların herhangi birinin doğru bir tanımını verebilmemiz olanaksızdır. İleri sürebileceğimizin en çoğu onlara eşlik eden koşulları ortaya koyarak bu tutkuların betimlemelerini vermek olacaktır; ancak *gurur* ve *kendini küçük görme* sözcükleri genel anlamda kullanıldıkları ve temsil ettikleri izlenimler çokça yaygın oldukları için, herkes kendi başına, bir yanlışlık söz konusu olmaksızın, bunların doğru birer tasarımlarını oluşturabilir. Bu sebeple, hazırlıklarla uğraşıp zaman yitirmeden, hemen bu tutkuların incelemesine geçiyorum.

Açıktır ki, gurur ve kendini küçük görme, doğrudan karşıt olsalar da, bu ikisinin NESNEleri aynıdır. Bu nesne benliktir, ya da ilişkili tasarım ve izlenimlerin anı ve bilinçlerine yakinen sahip olduğumuz ardışıklığı. Bunlara ilişkin görüşümüz herhangi biri tutku tarafından harekete geçirildiğimiz zaman belirir. Kendimize ilişkin tasarımımızın az ya da çok üstünlük verici olmasına göre, o karşıt duygulardan birini duyumsarız: ya gururla neşeleniriz ya da kendimizi küçük görüp kederleniriz. Zihin tarafından başka hangi nesneler kavranırsa kavransın, tüm bu nesneler her zaman benliğimiz göz önünde tutularak görülürler; aksi halde hiçbir zaman bu tutkuları uyaramaz ya da bunların en küçük bir artış ya da azalışını üretemezler. İrdelemeye 'benlik' girdiği zaman, ne gurur ne de kendini küçük görmeye yer kalır.

Ancak algıların o benlik dediğimiz bağlantılı ardışıklığı, her zaman bu iki tutkunun nesnesi olsa da, onun bunların NEDENi olması ya da yalnız başına onları uyarmaya yeterli olması olanaksızdır. Çünkü bu tutkular doğrudan doğruya karşıt ve fakat aynı nesneye ortaklaşa sahip oldukları için, eğer nesneleri bir de nedenleri olsaydı, bu aynı zamanda ötekini de eşit derecede uyarmaksızın hiçbir zaman tutkunun üretilmemesi demek olurdu ve bu durumda çatışma ve karşıtlığın birbirlerini yok etmeleri gerekirdi. Bir insanın aynı zamanda hem gururlu olması hem de kendini küçük görmesi olanaksızdır; sık sık olduğu gibi, bir kişi bu tutkular için farklı nedenlere sahip

olduğunda, ya tutkular birbirlerinin alternatifi olurlar ya da eğer karşı karşıya gelecek olurlarsa, biri gücü yettiğince ötekini ortadan kaldırır ve yalnızca daha üstün olandan kalanlar zihin üzerinde işlemeyi sürdürür. Ancak önümüzdeki durumda tutkulardan hiçbiri daha üstün olamaz; çünkü onları uyarmış olan şeyin, yalnızca her ikisine karşı bütünüyle kayıtsız olan benliğimize ilişkin görüşümüz olduğunu varsayarsak, bu durumda görüşümüz her ikisini de aynı oranda üretmek zorunda olur; diğer bir ifadeyle, ikisini de üretemez. Herhangi bir tutkuyu uyarmak ve aynı zamanda bir o kadar da karşıtından diriltmek yapılmış olanı hemen geri almaktır; o halde zihni sonunda bütünüyle dingin ve kayıtsız bırakmak zorundadır.

Öyleyse bu tutkuların nedeni ile nesnesi arasında, yani onları uyaran tasarım ile uyarıldıkları zaman görüşlerini yönelttikleri tasarım arasında bir ayrım yapmak zorundayız. Gurur ve kendini küçük görme bir kez doğar doğmaz, hemen dikkatimizi kendimize yöneltirler ve onu en son ve nihai nesneleri olarak görürler; ama onları doğurabilmek için gerekli olan başka bir şey daha vardır: tutkulardan birine özgü olan ve her ikisini aynı derecede üretmeyen bir şey. Zihne sunulan ilk tasarım neden ya da üretken ilke tasarımıdır. Bu onunla bağlantılı tutkuyu uyarır; bu tutku, uyarıldığı zaman, görüşümüzü bir başka tasarıma, 'benlik' tasarımına çevirir. Öyleyse burada iki tasarım arasına öyle bir tutku yerleştirilmiştir ki, bunlardan biri onu üretirken, öteki onun tarafından üretilir. Bu yüzden ilk tasarım *nedeni* temsil eder, ikincisi tutkunun *nesnesini*.

Gurur ve kendini küçük görmenin nedenleri ile başlarsak, belirtebiliriz ki bunların en belirgin ve en göze çarpan özellikleri üzerlerinde bir yer edinebilecekleri *öznelerin* engin çeşitliliğidir. Zihnin her değerli niteliği, bu ister imgelem, yargı, bellek ya da yatkınlık niteliği olsun, isterse, zekâ, sağduyu, irfan, cesaret, adalet ya da dürüstlük niteliği, tüm bunlar gururun, karşıtları ise kendini küçük görmenin nedenleridir. Bu tutkular zihinle sınırlı değildir; aksine, görüşlerini benzer olarak bedene de genişletirler. Bir insan güzelliğinden, gücünden, çevikliğinden, iyi bir çevreye sahip olmasından, dans, binicilik ve eskrimdeki becerilerinden ve herhangi bir elişindeki ya da üretimdeki ustalığından gurur duyabilir. Ancak hepsi bu kadar da değildir. Tutkular daha öteye bakarak, bizimle en küçük bir yakınlığı ya da ilgisi olan nesneleri de kapsarlar. Ülkemiz, aile, çocuklar, ilişkiler, zenginlikler, evler, bahçeler, atlar, köpekler, giysiler; bunlardan her biri gurur ya da kendini küçük görmenin nedeni olabilir.

Bu nedenlerin irdelemesinden, tutkunun nedenleri açısından etkide bulunan *nitelik* ve üzerine yerleştirildiği *özne* arasında yeni bir ayrıma gitmemiz zorunlu görünür; örneğin bir insan sahip olduğu ya da kendi yaptığı ve döşediği güzel bir evle övünebilir. Burada tutkunun nesnesi insanın kendisi; nedeni ise güzel evdir; bu neden yine iki altbölüme ayrılır: tutku üzerinde etkide bulunan nitelik ve niteliğin içinde var olduğu özne. Nitelik güzelliiktir; özne ise o kimsenin mülkü ya da yaptığı şey olarak görülen ev. Bu her iki bölüm de özseidir; nitekim buradaki ayrımın boş ve uydurma olması söz konusu değildir. Güzellik, salt güzellik olarak görüldüğünde, bizimle ilişkili

bir şeyde yer almadığı sürece, hiçbir zaman gurur ya da kibir üretmez; tek başına ele alındığında en güçlü ilişki bile, güzellik ya da onun yerini dolduracak başka bir şey olmadığında, o tutku üzerinde benzer şekilde küçük bir etki yaratır. Öyleyse, bu iki tikel nokta kolayca ayrıldığından ve tutkuyu üretebilmek için birliktelikleri zorunlu olduğundan, onları nedenin bileşen parçaları olarak görmemiz ve zihnimize bu ayrımın kesin bir tasarımını yerleştirmemiz gerekir.

3. Kısım

Bu Nesneler ve Nedenler Nereden Tüner

Tutkuların *nesnesi* ve *nedeni* arasındaki farklılığı gözleyip, nedende tutkular üzerinde etkili olan *niteliği* var olduğu *özneden* ayırdıktan sonra, şimdi bunların her birini böyle olmaya belirleyen ve bu duygulara böyle belirli bir nesne, nitelik ve özne veren şeyin ne olduğunu incelemeye geçebiliriz. Bu yolla gurur ve kendini küçük görmenin kaynağını tam olarak anlayacağız.

İlk başta açıktır ki, bu tutkular yalnızca doğal değil kökensel de olan bir özellik tarafından *nesneleri* olarak 'benliği' almaya belirlenmişlerdir. Hiç kimse bu özelliğin işlemlerinin süreklilik ve kararlılığı nedeniyle, onun *doğal* olduğundan şüphe duyamaz. Gurur ve kendini küçük görmenin nesnesi her zaman 'benlik'tir; ne zaman tutkular daha öteye bakacak olursa, bu yine de benliğimizi göz önüne alarak olur; kaldı ki herhangi bir kişi ya da nesnenin başka bir şekilde üzerimizde bir etkisi olamaz.

Eğer bunun, bu tutkuların ayırt edici özelliği olduğunu düşünersek, bir *ilk* nitelikten ya da birincil bir dürtüden gelmesi de benzer olarak açık görünecektir. Doğa zihne belirli ilk nitelikler vermiş olmasaydı, zihninin hiçbir zaman ikincil nitelikleri olamazdı; çünkü o durumda eylem için hiçbir temeli olmaz ve hiçbir şekilde eyleme geçemezdi. Şimdi ilk nitelikler olarak görmemiz gereken bu nitelikler ruhtan ayrılmaları en güç olan ve başka hiçbir nitelik içerisinde çözülemeyen niteliklerdir: işte gururun ve kendini küçük görmenin nesnesini belirleyen de böyle bir niteliktir.

Belki de bu soruyu, tutkuyu üreten *nedenlerin* onun yöneldiği nesne kadar *doğal* olup olmadıkları ve tüm o engin çeşitliliğin gelip geçici bir heves-ten mi yoksa zihninin yapısından mı kaynaklandığı sorularıyla daha büyük bir soru haline getirebiliriz. Eğer bir kez gözümüzü insan doğasına çevirirsek ve tüm uluslarda ve çağlarda yine aynı nesnelerin gururu ve kendini küçük görmeyi meydana getirdiğini ve hatta bir yabancıyı gördüğümüz zaman bile neyin onun bu tür tutkularını artıracığı ya da azaltacağını oldukça yakından bilebileceğimizi düşünersek, bu kuşkuyu hemen yok ederiz. Eğer bu belirli noktada herhangi bir değişme varsa, bu yalnızca insanların mizaç ve yapılarındaki bir farklılıktan ileri gelir; kaldı ki bunun pek fazla bir önemi yoktur. İnsan doğası aynı kalırken, insanların güç, zenginlik, güzellik ya da kişisel değerlerine bütünüyle kayıtsız olmalarının ve bu üstünlüklerin gurur ve kibirlerini etkilememesinin olanaklı olduğunu düşünebilir miyiz?

Ancak gurur ve kendini küçük görme nedenlerinin açıkça *doğal* olmalarına karşın, inceleyince *ilksel* olmadıklarını ve her birinin doğanın özel bir

koşul ve birincil yapısı yoluyla bu tutkulara uyarlanmasının bütünüyle olanaksız olduğunu göreceğiz. Çok büyük sayıda olmalarının yanı sıra, pek çoğu sanatın sonuçlarıdır; kısmen çalışmaları, kısmen hevesleri ve kısmen talihlerinden doğarlar. Çalışma evler, mobilyalar, giysiler üretir; heves bunların belirli tür ve niteliklerini belirler. Cisimlerin farklı karışım ve bileşimlerinden kaynaklanan sonuçların bulunması yoluyla da, talih sık sık tüm bunlara katkıda bulunur. Öyleyse bunlardan her birinin doğa tarafından öngörülerek temin edildiğini ve gurur ya da kendini küçük görmeye neden olan her yeni sanat ürününün zihin üzerinde doğal olarak işleyen belirli genel bir niteliğe ortak olup kendini tutkuya uyarlamak yerine, kendisinin o zamana dek ruhta gizli kalan ve sonunda bir rastlantı yoluyla günışığına çıkarılan bir ilk ilkenin nesnesi olduğunu düşünmek saçmadır. Böylece güzel bir yazı aleti icat eden ilk makineci, ona sahip olan kişide onu gösterişli iskemle ve masalardan gurur duymaya götüren ilkelerden farklı ilkeler yoluyla gurur yaratmış olur. Bu açıkça saçma görüldüğü için, gurur ve kendini küçük görmenin her nedeninin tutkulara ayrı bir ilksel nitelik yoluyla uyarlanmadığı ve tümüne ortak olan ve etkililiklerinin dayandığı bir ya da daha çok koşulun bulunduğu vargısını çıkarmamız gerekir.

Bunun yanı sıra, doğanın akışı içerisinde, sonuçların çok sayıda olmasına karşın doğdukları ilkelerin genellikle çok az sayıda ve yalın olduklarını ve her farklı işlemi açıklamak için farklı bir niteliğe başvurmak zorunda olmanın acemi bir doğa bilimcinin emaresi olduğunu görürüz. Bu insan zihni açısından daha ne kadar doğru olmalıdır? Öyle bir zihin ki, böylesine sınırlı bir özne olduğu için, eğer her ayrı neden tutkuya ayrı bir ilkeler kümesi tarafından uyarlanıyor olsaydı, gurur ve kendini küçük görme tutkularını uyarlamak için zorunlu olacak olan o koskoca ilkeler yığınına kapsamaya yetenekli olmadığı haklı olarak düşünülebilecekti.

Öyleyse burada moral felsefenin durumu doğa felsefesinin *Kopernik* zamanından önceki gökbilim karşısındaki durumu gibidir. Eskiler, *doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz* ilkesinden haberdar olsalar da, doğru felsefe ile tutarsız görünecek denli karmaşık gök dizgeleri tasarladılar ve sonunda daha yalın ve doğal bir şeye yer vermek zorunda kaldılar. Her yeni görüngüyü eski ilkeye uyarlamak yerine, hiç duraksanmaksızın her yeni görüngü için yeni bir ilke icat etmek, varsayımlarımızı bu tür bir ilkeler çeşitliliği ile aşırı şekilde yüklemek, bu ilkelerin hiç birinin doğru bir ilke olmadığının ve yalnızca bir dizi yanlışlık yoluyla doğruluğa ilişkin bilgisizliğimizi örtmek istediğimizin açık kanıtlarıdır.

4. Kısım

İzlenim ve Tasarımların İlişkisi

Böylece herhangi bir engel ya da güçlük olmaksızın iki doğruluk saptamış olduk: *Bu nedenler çeşitliliği doğal ilkelerden dolayı gururu ve kendini küçük görmeyi uyarır ve her farklı neden kendi tutkusuna farklı bir ilke tarafından uyarlanmaz.* Şimdi bu ilkeleri daha az sayıda ilkeye nasıl indirgeyebileceğimizi incelemeye geçecek ve bu nedenler arasında etkilerinin dayandığı ortak bir

şey bulacağız.

Bunun için, felsefeciler tarafından genellikle üzerinde pek fazla durulmayan ama hem anlama yetisinin hem de tutkuların işlemleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan insan doğasının belirli özellikleri üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Bunlardan *birincisi* sık sık sözünü etmiş ve açıklamış olduğum gibi tasarımların çağrışımıdır. Zihnin kendini uzunca bir zaman boyunca kararlı bir biçimde tek bir tasarım üzerinde yoğunlaştırması olanaksızdır; nitekim en yoğun çabalarıyla bile böyle bir sürekliliğe ulaşamaz. Ancak düşüncelerimiz ne denli değişebilir olsalar da, değişimlerinde bütünüyle kuralsız ve yöntemsiz değildirler. İlerlemelerini sağlayan kural bir nesneden ona benzeyen, onunla bitişik olan ya da onun tarafından üretilene geçmektir. Bir tasarım imgeleme sunulduğunda, bu ilişkiler yoluyla birleştirilen başka herhangi bir nesne doğal olarak o nesneyi izler ve onun sunuluşu sayesinde daha büyük bir kolaylıkla girer.

İnsan zihninde belirteceğim *ikinci* özellik izlenimlerin benzer bir çağrışımıdır. Tüm benzer izlenimler bir araya getirilirler ve biri ortaya çıkar çıkmaz geri kalanlar hemen onu izler. Keder ve düş kırıklığı öfkeye, öfke kıskançlığa, kıskançlık garaza ve garaz yine kedere neden olur, ta ki bütün döngü tamamlanıncaya dek. Benzer olarak mizacımız, sevinçten havalara uçtuğumuz zaman, doğal olarak kendini sevgi, cömertlik, acıma, cesaret, gurur ve diğer benzer duygulara atar. Bir tutku tarafından harekete geçirildiğinde, zihnin kendini hiçbir değişim ya da değişme olmaksızın yalnızca o tutkuyla sınırlaması güçtür. İnsan doğası böyle bir düzenliliği kabul edemeyecek denli tutarsızdır. Değişebilirlik onun özündedir. O sırada egemen olan ruh durumuna uyan ve tutkularıyla anlaşılan duygu ya da heyecanlara değişebilmesi ile aynı doğallıkla başka neye değişebilir ki? O zaman açıktır ki tasarımlar gibi izlenimler arasında da bir çekim ya da çağrışım vardır; her ne kadar bu, tasarımların benzerlik, bitişiklik ve nedensellik yoluyla çağrışımına karşılık, izlenimlerin yalnızca benzerlik yoluyla çağrıştırılıyor olması gibi dikkate değer bir farkla olsa da.

Üçüncü olarak, bu iki tür çağrışım üzerine belirtilebilir ki bunlar birbirlerine çok fazla yardım eder ve birbirlerini desteklerler ve geçiş her ikisinin de aynı nesnede birlikte hareket ettikleri zaman daha kolay yapılır. Böylece bir başkası tarafından incitilerek ruh durumu çok fazla karışmış ve rahatsız edilmiş bir insan hoşnutsuzluk, sabırsızlık, korku ve daha başka rahatsız edici tutkular için yüzlerce özne bulmaya yatkındır; özellikle de eğer bu öznelere ilk tutkusunun nedeni olan kişide ya da onun yakınında bulabiliyorsa. Tasarımların geçişini destekleyen ilkeler burada tutkular üzerinde işleyen ilkelerle birlikte hareket eder ve her ikisi de tek bir eylemde birleşerek, zihin üzerinde çifte bir dürtü yaratırlar. Öyleyse yeni tutku onun kadar büyük bir şiddetle doğmalı ve geçiş ona o kadar kolay ve doğal kılınmalıdır.

Bu vesile üzerine kendini aşağıdaki şekilde anlatan yetenekli bir yazarın yetkesinden söz edebilirim. 'Düşlem büyük, tuhaf, ya da güzel olan her şeye bayıldığı ve bu mükemmellikleri ne denli *aynı* nesnede buluyorsa o denli haz duyduğu için, bir başka duyunun yardımı yoluyla yeni bir doyum ka-

zanma yeteneğindedir. Böylece kuşların cıvıltıları ya da damlaların şapırtısı gibi devamlı bir ses her an gözleyenin zihnini uyandırır ve onu önünde uzanan yerin güzellikleri karşısında daha dikkatli kılar. Böylece eğer esans ya da parfümlerden güzel bir koku yükselecek olursa, bunlar imgelemenin hazını artırır ve manzaranın renklerinin ve yeşilliğinin tazeliğinin daha da hoş görünmesine yol açarlar; çünkü her iki duyunun tasarımları birbirlerini telkin ederler ve ikisi birlikte iken zihne ayrı ayrı girdiklerinde olduğundan daha hoşturlar; tıpkı bir tablonun farklı renklerinin iyi yerleştirildikleri zaman birbirlerini dengelemeleri ve durumun üstünlüğünden ek bir güzellik kazanmaları gibi.' Bu görüngüde hem izlenimlerin hem de tasarımların çağrışımına ve ayrıca karşılıklı yardımlaşmalarına dikkati çekebiliriz.

5. Kısım

Bu İlişkilerin Gurur ve Kendini Küçük Görme Üzerine Etkisi

Bu ilkeler sorgulanamaz deneyimle doğrulandıktan sonra, gurur ve kendini küçük görmenin –ister işleyen nitelikler olarak, isterse üzerlerine bu niteliklerin yerleştiği özneler olarak görülsünler– tüm nedenleri üzerinde yoğunlaşarak, o ilkeleri nasıl uygulayacağımızı irdelemeye başlıyorum. Bu *nitelikleri* inceleyince hemen birçoğunun, burada açıklamaya çabalayacağım duygulardan bağımsız olan acı ve haz duyumunu üretirken beraber hareket ettiklerini görürüm. Böylece kişimizin güzelliği, kendiliğinden ve bizzat görünüşü sayesinde, gururun yanı sıra hazza da yol açar; çirkinliği ise hem kendini küçük görmeye hem de acıya. Görkemli bir ziyafet bize haz verir; kötü bir yemek ise hoşumuza gitmez. Kimi durumlarda doğru olduğunu gördüğümü tüm durumlarda böyle *varsayarım*; her gurur nedeninin kendine özgü nitelikleri yoluyla ayrı bir haz ve her kendini küçük görme nedeninin de ayrı bir rahatsızlık ürettiğini daha öte kanıt olmaksızın şimdilik sorgusuzca kabul ediyorum.

Yine, bu niteliklerin bağlı oldukları *özneyi* irdelerken birçok açık örnekten kendisi de olası görünen yeni bir *sayıltı* oluştururum: bu özneler ya bizim bir parçamız ya da bizimle yakından ilgili şeylerdir. Bu yüzden eylem ve tavırlarımızın iyi ve kötü nitelikleri erdem ve erdemsizliği oluşturur ve bu tutkular üzerinde en güçlü etkiye sahip olan kişisel karakterimizi belirler. Benzer olarak, bizi kibre ya da kendini küçük görmeye götüren şeyler kişimizin, evlerimizin, arabamızın ya da mobilyamızın güzellik ya da çirkinliğidir. Aynı nitelikler, bizimle hiçbir ilgisi olmayan öznelere aktarıldığı zaman, bu duyguların ikisini de en küçük derecede bile etkilemezler.

Böylece bir bakıma bu duyguların nedenlerinin iki özelliğini, yani, *niteliklerin* ayrı bir acı ya da haz ürettiğini ve üzerine niteliklerin yerleştirildiği *öznenin* benlik ile ilişkili olduğunu varsaydıktan sonra, nedenlerinin varsayılan özelliklerini karşılayan bir şey bulabilmek için tutkuları yoklamaya geçiyorum. *İlk olarak*, gurur ve kendini küçük görmenin kendine özgü nesnesinin ilksel ve doğal bir içgüdü tarafından belirlendiğini ve zihnin birincil yapısı nedeniyle bu tutkuların herhangi bir biçimde 'benlik'in ötesine ya da her birimizin eylem ve duygularının yakından bilincinde olduğumuz tekil

şahsın ötesine bakmalarının mutlak olarak olanaksız olduğunu görürüm. Bu tutkulardan biri tarafından harekete geçirildiğimizde görüş en sonunda burada durup kalır; nitekim zihnin o durumunda, bu nesnenin görüşünü yitirmemiz söz konusu değildir. Bunun için herhangi bir sebep verme savında değilim; ama düşüncenin böyle kendine özgü bir yönelimini ilksel bir nitelik olarak görüyorum.

Bu tutkulara saptadığım ve benzer olarak ilksel bir nitelik olarak göreceğim *ikinci* nitelik onların duyumları ya da ruhta yarattıkları ve bizzat varlık ve özlerini oluşturan kendine özgü heyecanlardır. Bu yüzden gurur hoş bir duyumdur; kendini küçük görme ise acı veren bir duyum; haz ve acının ortadan kaldırılmasından sonra gerçekte ne gurur ne de kendini küçük görme kalır. Duygumuzun kendisi bizi buna inandırır; duygumuzun ötesinde, burada akıl yürütmek ya da tartışmak boşunadır.

Öyleyse, eğer tutkuların bu iki *doğrulanmış* özelliğini, yani benlik olan nesnelerini veya hoş ya da acı verici olan duyumlarını, nedenlerin *varsayılan* iki özelliği ile, yani benlik ile ilişkileri ve tutkudan bağımsız olarak bir acı ya da haz üretme eğilimleri ile karşılaştırırsam hemen, bu sayıltıları doğru olarak aldığım da doğru dizgenin karşı koyulmaz bir açıklıkla karşımda belirdiğini görürüm. Tutkuyu uyaran neden doğanın tutkuya yüklediği nesne ile ilişkilidir; nedenin ayrı olarak ürettiği duyum da tutkunun duyumu ile; tasarım ve izlenimlerin bu çifte ilişkisinden de tutku türer. Tek bir tasarım kolayca bağlaşığa dönüştürülür, tek bir izlenim de ona benzeyen ve ona karşılık düşene; bu hareketlerin karşılıklı olarak birbirlerine yardım ettikleri ve zihnin hem izlenimlerinin hem de tasarımlarının ilişkilerinden çifte bir dürtü elde ettiği yerde bu geçiş ne kadar daha büyük bir kolaylıkla yapılıyor olmalıdır?

Bunu daha iyi kavrayabilmek için, doğanın insan zihninin örgenlerine gurur dediğimiz kendine özgü bir izlenim ya da heyecanı üretmeye uygun olan belli bir yatkınlık verdiğini varsaymamız gerekir; bu heyecana belli bir tasarımı, hiçbir zaman üretmezlik etmediği *benlik* tasarımını vermiştir. Doğanın bu hünerini kavramak kolaydır. Meselenin bu durumunun birçok örneğini buluruz. Burun ve damak sinirleri belli durumlarda böyle kendine özgü duyumları zihne iletecekleri bir şekilde düzenlenmiştir; şehvet ve açlık duyumları her zaman bizde her bir itkiye uygun olan o kendine özgü nesnelerin tasarımlarını üretirler. Bu iki durum gururda birleşir. Örgenler tutkuyu üretecek bir şekilde düzenlenmiştir ve tutku da, üretilmesinden sonra, doğal olarak belli bir tasarım üretir. Tüm bunların hiçbir kanıtı ihtiyaçları yoktur. Açıktır ki, eğer zihnin onun için uygun bir yatkınlığı olmamış olsaydı hiçbir zaman o tutkuya sahip olmazdık ve eşit ölçüde açıktır ki tutku her zaman görüşümüzü kendimize çevirir ve bizi kendi nitelik ve koşullarımızı düşünmeye götürür.

Bu tam olarak kavrandıktan sonra, şimdi sorulabilir: *Doğa tutkuyu dolaysızca kendisinden mi üretir, yoksa başka nedenlerin işbirliğinden yardım mı almalıdır?* Çünkü belirtilebilir ki bu noktadaki tutumu farklı tutku ve duyumlarda farklı farklıdır. Damak herhangi bir lezzet üretebilmek için dışsal bir nesne

tarafından uyarılmalıdır; oysa açlık herhangi bir dışsal nesnenin eş zamanlı yer alışı olmaksızın içsel olarak doğar. Ancak diğer tutkular ve izlenimler açısından durum ne olursa olsun, açıktır ki gurur belli bir yabancı nesnenin yardımını gerektirir ve kalp ve damarların tersine, onu üreten örgerler ilksel, içsel bir hareket yoluyla uygulamaya geçmezler. Çünkü *ilk olarak* gündelik deneyim bizi gururun onu uyaracak belli nedenleri gerektirdiğine ve kişilikte, bedensel başarılarda, giysilerde, alet-edevatta ya da talihte belli bir üstünlük tarafından desteklenmediği takdirde ruhsuzlaştığına inandırır. *İkinci olarak*, gurur eğer dolaysızca doğadan doğacak olsaydı sonsuz olurdu; çünkü nesne her zaman aynıdır ve bedenın susuzluk ve açlığa olduğu gibi gurura özgü hiçbir yatkınlığı yoktur. *Üçüncü olarak*, kendini küçük görme gurur ile tam olarak aynı durumdadır; öyleyse, ya bu sayıltı gereğince benzer olarak sonsuz olmalı ya da karşıt tutkuyu daha ilk anda yok etmeli ve böylece bu ikisinden hiçbirı ortaya çıkamamalıdır. Bütünü ele aldığımızda, gururun bir nesnesi gibi bir de nedeni olmalıdır ve birinin öteki olmaksızın hiçbir etkisi yoktur, biçimindeki önceki vargı ile doyum bulabiliriz.

Güçlük o zaman yalnızca bu nedeni bulmak ve gurura ilk hareketini verenin ve o heyecanı üretmeye doğal olarak uygun olan örgerleri harekete geçirenin ne olduğunu bulmaktır. Bu güçlüğü aşabilmek için deneyime daniştığımda hemen gurur üreten yüzlerce farklı neden bulurum ve bu nedenlerin incelenmesinden sonra, ilkin olası olarak algıladığım şeyi, bunların tümünün iki durumda birlikte hareket ettiklerini varsayarım; bu durumlardan birincisi, kendi başlarına bir izlenim üretenlerin tutkuya bağlaşıklar olmaları ve ikincisi, bir özne üzerine yerleşenlerin tutkunun nesnesine bağlaşıklar olmalarıdır. Bundan sonra *ilişkinin* doğasını ve hem tutkular hem de tasarımlar üzerindeki sonuçlarını irdelediğim zaman, bundan böyle, bu sayıltılar üzerine, gururu doğuran ve doğal olarak o duyguyu üretmeye yatkın olduğu için eylemlerinde salt bir dürtü ya da başlangıç gerektiren örgerlere hareket veren şeyin ilkenin kendisi olduğundan kuşku duyamam. Hoş bir duygu veren ve kendi ile ilişkili olan her şey kendisi de hoş olan ve nesnesi olarak ‘benlik’i alan gurur tutkusunu uyarır.

Gurur için söylemiş olduklarım kendini küçük görme için de eşit ölçüde doğrudur. Gurur duyumu hoşken, kendini küçük görme duyumu rahatsız edicidir; bu nedenle, kendi ile ilişki aynı kalırken, nedenlerden doğan ayrı duyumlar tersine çevrilmelidir. Gurur ve kendini küçük görme sonuçlarında ve duyumlarında doğrudan karşıt olsalar da, gene de bu ikisinin nesneleri aynıdır; öyle ki yapmamız gereken tek şey, tasarımların ilişkisi üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeksizin izlenimlerin ilişkisini değiştirmektir. Buna göre görürüz ki, kendimize ait olan güzel bir ev gurura neden olur ve hala bize ait olan o ev, güzelliği herhangi bir kaza yüzünden çirkinliğe dönüştüğünde, kendini küçük görme üretir ve böylelikle gurura karşılık düşen haz duyumu kendini küçük görme ile ilişkili olan acıya dönüşür. Tasarımlar ve izlenimler arasındaki çifte ilişki her iki durumda da sürer ve bir heyecandan ötekine kolay bir geçiş üretir.

Tek kelimeyle, doğa belli izlenim ve tasarımlara bir tür çekim vermiştir

ki, bu çekimle onlardan biri, ortaya çıkar çıkmaz, doğal olarak bağlaşığını getirir. Eğer izlenim ve tasarımların bu çekimleri ya da çağrışımları aynı nesne üzerinde birlikte hareket ederlerse, karşılıklı olarak birbirlerine yardımcı olurlar ve duyguların ve imgelemenin geçişi çok büyük rahatlık ve kolaylıkla gerçekleşir. Bir tasarım onunla ilişkili bir tasarım ile bağlantılı olan bir izlenim ile ilişkili bir izlenim ürettiği zaman, bu iki izlenim belli bir şekilde ayrılmaz olmalıdır: biri her durumda ötekine eşlik edecektir. Gurur ve kendini küçük görmenin belirli nedenleri bu yolda belirlenir. Tutkular üzerinde işleyen nitelik ayrı olarak ona benzeyen bir izlenim üretir; niteliğin bağlı olduğu özne benlik ile, tutkunun nesnesi ile ilişkilidir; bir nitelikten ve bir öznenen oluşan bütün nedenin böylesine kaçınılmaz olarak tutkuya neden olmasına şaşırmamak gerekir.

Bu varsayımı örneklendirebilmek için, onu daha önce nedensellikten oluşturduğumuz yargılara eşlik eden inancı açıklamamı sağlayan varsayım ile karşılaştırabiliriz. Belirtmiştim ki, bu türden tüm yargılarda her zaman ortada olan bir izlenim ve ilişkili bir tasarım vardır, ortada olan izlenim düşleme bir dirilik verir ve ilişki bu diriliği, kolay bir geçişle, ilişkili düşünceye iletir. Ortada olan izlenim olmaksızın dikkat odaklanmaz ve canıklar uyarılmaz. İlişki olmadığı sürece, bu dikkat ilk nesnesi üzerinde kalır ve daha öte hiçbir sonuç doğurmaz. Açıktır ki, çifte ilişkileri aracılığıyla kendilerini bir başka izlenim ve tasarıma aktaran izlenimler ve tasarımlarla ilgili olan şimdiki varsayımımız ile o varsayım arasında büyük ve her iki varsayım için de küçümsenebilir bir kanıt olmadığı kabul edilmesi gereken bir analogi vardır.

6. Kısım

Bu Dizgenin Sınırlamaları

Ancak bu konuda daha ileri gitmeden ve gurur ve kendini küçük görmenin tüm nedenlerini özel olarak incelemekten önce, şu genel dizgeye kimi sınırlamalar getirmek doğru olacaktır: *tasarımların ve izlenimlerin bir çağrışımı yoluyla kendimiz ile ilişkili olan ve hoşumuza giden tüm nesneler gurur; rahatsız edici olanlar ise kendini küçük görme duygusu üretirler*. Bu sınırlamalar bizzat bu konunun doğasından türetilirler.

I. Hoşumuza giden bir nesnenin benlik ile bir ilişki kazandığını varsayarsak, bu durumda ortaya çıkan ilk tutku sevinç olur; bu tutku kendisini gurur ve boş-gururdan daha hafif bir ilişki üzerinde ortaya koyar. Duyularımızın her türden nefaset ile ağırlandığı bir ziyafette bulunmaktan sevinç duyabiliriz; ancak, aynı sevincin yanı sıra, bundan daha öte bir büyüklük ve kibir tutkusunu taşıyan yalnızca ziyafetin sahibidir. Gerçekten de, insanlar zaman zaman yalnızca katılmış oldukları büyük bir eğlence ile övünür ve böylesine küçük bir ilişki yoluyla hazlarını gurura çevirirler; ancak gene de genel olarak sevincin kibirden daha önemsiz bir ilişkiden doğduğu ve hiçbir şekilde gurura neden olmayacak birçok şeyin yine de bize bir keyif ve haz verebildiği kabul edilmelidir. Bu farklılığın nedeni şöyle açıklanabilir. Nesneyi bize yaklaştırabilmek ve nesnenin bize bir doyum vermesini sağlayabilmek için,

sevince bir ilişki gerekir. Bu, her iki tutkuya da ortak olanın yanı sıra, bir tutkudan bir diğerine geçiş üretebilmek ve doyumunu kibre çevirebilmek için de gereklidir. Yerine getireceği çifte bir görevi olduğuna göre, çifte bir kuvvet ve erke ile donatılı olmalıdır. Buna şunu ekleyebiliriz: hoşumuza giden nesnelerle aramızda çok yakın bir ilişki olmadığı zaman, genellikle başka bir kişi ile böyle bir ilişkileri vardır; bu ikinci ilişki birinciye yalnızca aşmakla kalmaz, giderek küçültür ve daha sonra göreceğimiz gibi zaman zaman yok eder².

Burada öyleyse genel duruşumuza çekmemiz gereken ilk sınırlama *bizimle ilişkili olan ve haz ya da acı üreten her şey benzer olarak gurur ve kendini küçük görme üretir* biçimindedir. Gereken yalnızca bir ilişki değil, yakın bir ilişkidir, hatta sevinç için gerekenden daha yakın bir ilişkidir.

II. İkinci sınırlama hoşumuza giden ya da bize rahatsızlık veren nesnenin bizimle yalnızca yakından ilişkili olmakla kalmaması, aynı zamanda bize özgü olması, ya da en azından bizimle birlikte çok az kişiye ortak olmasıdır. Sıkça karşımıza çıkan ve uzun süredir kendisine alışkın olduğumuz her şeyin gözümüzde değerini yitirmesi ve kısa bir süre sonra küçümsenip göz ardı edilmesi insan doğasında gözleyebileceğimiz ve daha sonra açıklamaya çabalayacağımız bir niteliktir. Benzer olarak nesneleri gerçek ve asıl değerlerinden çok karşılaştırmalar yaparak yargılarız; belli bir zıtlık yoluyla değerlerini artıramadığımız zaman, onlarda özsel olarak iyi olanı bile göz ardı etmeye yatkınsınız. Zihnin bu niteliklerinin gurur üzerinde olduğu gibi sevinç üzerinde de sonuçları vardır; ayrıca belirtmeye değer ki, tüm insanlığa ortak olan ve alışkanlık yoluyla bildiğimiz şeyler, tekillikleri nedeniyle daha yüksek bir değer verdiklerimizden yüksek olabilse de, bize çok az doyum verirler. Her ne kadar bu durum her iki tutku üzerinde etkili olsa da, kibir üzerindeki etkisi çok daha büyüktür. Sıklıklarından ötürü bize hiçbir gurur duygusu vermeyen birçok şey bizi mutlu eder. Uzun bir aradan sonra tekrar sağlımıza kavuştuğumuzda, çok belirgin bir doyum alırız; ama bu durum nadiren bir kibrin öznesi olarak görülür, çünkü çok fazla insan tarafından paylaşılır.

Gururun bu durumda sevinçten çok daha fazla hoş olmasının nedenini şöyle anlıyorum. Gurur duygusunu uyarabilmek için her zaman düşünmemiz gereken iki nesne vardır: *neden* ya da haz üreten nesne ve tutkunun gerçek nesnesi olan benlik. Oysa sevincin onu üretmek için zorunlu olan tek bir nesnesi vardır: haz veren nesne; kendi ile belli bir ilişkisinin olması gerekse de, bu yalnızca onu hoş kılmak için gereklidir; nitekim kendi, kelimenin tam anlamıyla, bu tutkunun nesnesidir. Öyleyse bir bakıma gururun görüşümüzü kendilerine yönelttiği iki nesnesi olduğu için, bundan şu çıkar: ikisinden hiç biri için bir tekilliğin olmadığı yerde, tutku, bu nedenle, tek bir nesnesi olan bir tutkudan daha çok zayıflamış olmalıdır. Yapmaya her zaman yatkın olduğumuz gibi, kendimizi başkalarıyla karşılaştırdığımızda en küçük bir

² II. Bölüm, 4. Kısım.

biçimde onlardan ayrılmadığımızı görürüz; sahip olduğumuz nesneyi karşılaştırdıktan sonra bile, yine aynı şanssız durumla karşılaşırız. Böylesine zararlı iki karşılaştırma tutkuyu bütünüyle yok etmelidir.

III. Üçüncü sınırlama hoşumuza giden ya da bize acı veren nesnenin çok seçilebilir ve açık olması ve bunun yalnızca kendimiz değil başkaları için de böyle olmasıdır. Bu durumun, önceki iki durum gibi, hem gurur hem de sevinç üzerinde bir sonucu vardır. Başkalarına öyle göründüğümüz zaman, kendimizi daha mutlu sanırız, tıpkı daha erdemli ya da güzel sanmamız gibi; ama gene de hazlarımızdan çok erdemlerimiz konusunda gösterişçiyizdir. Bu durum, ileride açıklamaya çalışacağım nedenlerden kaynaklanır.

IV. Dördüncü sınırlama bu tutkuların nedeninin tutarsızlığından ve bizimle aramızdaki bağlantısının kısa sürmesinden kaynaklanır. Rastlantısal ve tutarsız olan şey ancak çok az sevinç verir ve daha da az gurur duygusu yaratır. Şeyin kendisinden fazla doyum bulmayız; bu yüzden de kendimizden memnun olmaya daha az yatkınsınız. Değişikliğini imgelem yoluyla önceden görür ve biliriz ki bu, o şeyden daha az doyum elde etmemize neden olur; onu varoluşu daha kalıcı olan kendimizle karşılaştırırız ve bu şekilde tutarsızlığı daha da açık hale gelir. Çok daha kısa süreli olan ve bize varoluşumuzun çok küçük bir bölümü boyunca eşlik eden bir nesneden kendimizdeki bir üstünlüğü çıkarsamak gülünç görünür. Bu nedenin gururda sevinçte olanla aynı kuvvetle işlemediğini kavramak kolay olacaktır; çünkü kendi tasarımı ikinci tutkuya birinciye olduğu kadar özsel değildir.

V. Beşinci bir sınırlama ya da bu dizgenin genişletilmesi olarak ekleyebilirim ki, *genel kuralların* tüm diğer tutkular üzerinde olduğu gibi gurur ve kendini küçük görme üzerinde de büyük bir etkileri vardır. Bu yüzden sahip oldukları güç ve zenginliklere uygun olarak insanların farklı düzeyleri ile ilgili bir fikir oluştururuz; bu fikrimizi kişilerin sağlık ya da ruh durumlarında onları mallarının kullanımından yoksun bırakabilecek herhangi bir özellikten ötürü değiştirmeyiz. Bu durum genel kuralların anlama yetisi üzerindeki etkisini açıklayan ilkelerle açıklanabilir. Alışkanlık bizi kolayca hem akıl yürütmelerimizdeki hem de tutkularımızdaki doğru sınırların ötesine götürür.

Bu vesile üzerine şunu belirtmek yerinde olacaktır: genel kural ve maksimlerin tutkular üzerindeki etkisi bu incelemenin daha ileriki bölümlerinde açıklayacağımız tüm ilkelerin sonuçlarını kolaylaştırmaya çok büyük bir katkıda bulunur. Çünkü açıktır ki, yetişkin ve bizimle aynı doğaya sahip olan bir kimse birdenbire dünyamıza gönderilmiş olsaydı, bütün nesneler karşısında çok büyük sıkıntılara düşer ve bu nesnelere nasıl bir sevgi ya da nefret, gurur ya da kendini küçük görme, ya da herhangi bir başka tutku yüklemesi gerektiğini kolay kolay bulamazdı. Tutkular sık sık çok önemsiz ilkeler tarafından çeşitlendirilir; bunlar her zaman tam olarak düzgün bir şekilde işlemezler, özellikle de ilk denemede. Ancak alışkanlık ve tecrübe tüm bu ilkeleri aydınlattığı ve her şeyin doğru değerini saptadığı için, bu hiç kuşkusuz tutkuların kolay üretimine katkıda bulunmalı ve genel yerleşik ilkeler yoluyla bir nesneyi bir başkasına yeğlemede uymamız gereken ölçü-

lerde bize yol göstermelidir. Bu gözlem belki de bundan sonra belirli tutkulara yükleyeceğim kimi nedenler açısından doğabilecek güçlükleri gidermeye yarayabilir; fark ettiğimiz üzere bu nedenler evrensel olarak ve açıklıkla işlemeyecek denli inceltilmiş sayılabilirler.

Bu konuyu bu beş sınırlamadan türetilen bir gözlemle kapatacağım. Gözlemim şudur: çokça gururlu olan ve dünyada en çok gururlarına değer veren kişiler her zaman en mutlularımız değildirler; nitekim kendini çokça küçük görenler de, ilk bakışta bu dizgenin düşündürebileceği gibi, her zaman en mutsuz olan kimseler değildirler. Bir kötülük, nedeninin bizimle bir ilişkisi olmasa da, gerçek olabilir; kendine özgü olmadan da gerçek olabilir; diğerlerine görünmeden de gerçek olabilir; sürekli olmadan da gerçek olabilir ve genel kurallarla açıklanamadan da gerçek olabilir. Bunlara benzer kötülükler, gururu azaltma yönünde pek eğilimli olmasalar da, bizi mutsuz kılmada sonuçsuz kalmayacaklardır ve belki de yaşamın en gerçek ve en acı kötülüklerinin bu içyapıya sahip oldukları bulunacaktır.

7. Kısım

Erdem ve Erdemsizlik

Bu sınırlamaları elimizden bırakmadan gurur ve kendini küçük görmenin nedenlerini incelemeye geçelim ve tutkular üzerinde etkide bulunmalarını sağlayan o çifte ilişkileri her durumda bulup bulamayacağımıza bakalım. Eğer tüm bu nedenlerin benlik ile ilişkili olduğunu ve tutkudan ayrı bir haz ya da rahatsızlık ürettiklerini bulursak, bu dizge açısından daha öte hiçbir duraksama kalmayacaktır. Birincil olarak bu son noktayı kanıtlamaya çalışacağız, çünkü birincisi bir bakıma kendiliğinden açıktır.

Bu tutkuların en açık nedenleri olan ERDEM ve ERDEMSİZLİK ile başlarsak, son yıllarda insanların merakını çokça uyandırmış olan bir tartışmaya, *bu ahlaksal ayrımlar doğal ya da ilksel ilkeler üzerine mi kurulmuştur, yoksa çıkar ve eğitimden mi doğarlar* tartışmasına girmek şimdiki amacımın bütünüyle dışında kalacaktır. Bunun irdelenişini sonraki kitaba bırakıyorum; bu arada dizgemin bu varsayımlardan her biri üzerinde ayakta kaldığını göstermeye çalışacağım, bu da dizgemin sağlamlığının güçlü bir kanıtı olacaktır.

Çünkü ahlakın doğada hiçbir temelini olmadığını kabul etsek bile, gene de erdemin ve erdemsizliğin, ister kişisel çıkarlardan isterse eğitimin önyargılarından kaynaklanıyor olsun, bizde gerçek bir acı ve haz yarattığı kabul edilmelidir; bu durumun o varsayımın savunucuları tarafından yoğun bir çabayla ileri sürülmekte olduğunu gözleyebiliriz. Yararımıza ya da zararımıza bir eğilimi olan her tutku, alışkanlık ya da kişilik eğilimi (diyorlar) bir haz ya da rahatsızlık verir; tam da buradan onaylama ya da onaylamama doğar. Başkalarının cömertliğinden kolayca kazanırız ama cimriliklerinden ötürü her zaman yitirme tehlikesi içindeyizdir; cesaret bizi savunur ama korkaklık her tür saldırıya açık bırakır; adalet mülkün temelidir ama adaletsizlik, denetlenmezse, hızlı bir yıkım getirecektir; alçak gönüllülük bizi yüceltir ama gurur küçük düşürür. Bu nedenlerle birinci nitelikler erdemler, ikinciler ise erdemsizlikler olarak görülür. İmdi her tür değer ve değersizliğe

eşlik etmeyi sürdüren bir haz ya da rahatsızlık olduğu kabul edildiği için, amacım için gerekli olanın hepsi bu kadardır.

Ancak daha ileri giderek belirtiyorum ki, bu ahlaksal varsayım ve şimdiki dizgem yalnızca birbiriyle anlaşmakla kalmazlar zira birincinin doğruluğunu kabul edilmesi demek ikincinin mutlak ve yenilmez bir kanıtı demektir. Çünkü eğer ahlak baştan sona kendi kişiliklerimizden ya da başkalarınınkinden ortaya çıkabilecek herhangi bir zarar ya da kazanç beklentisinden doğan acı ve haz üzerine kuruluyorsa, ahlakın tüm sonuçları aynı acı ya da hazdan ve geri kalanlar arasında, gurur ve kendini küçük görme tutkularından türetilmelidir. Erdemin özü, bu varsayıma göre, haz üretecek; erdemsizliğinki ise acı verecektir. Erdem ve erdemsizlik gurura ya da kendini küçük görmeye neden olabilmek için kişiliğimizin parçası olmalıdırlar. İzlenim ve tasarımların çifte ilişkisi için bundan öte hangi kanıt isteyebiliriz ki?

Aynı sorgulanamaz kanıtlama ahlakın gerçek, özsel ve doğa üzerine kurulu bir şey olduğunu ileri sürenlerin görüşünden de türetilir. Erdemsizlik ve erdem arasındaki ayrımı ve ahlaksal hak ve yükümlülüklerin kökenini açıklamak için ileri sürülmüş olan en olası varsayım, doğanın birincil bir yapısından belli kişiliklerin ve tutkuların, tam olarak görüş ve tefekkür yoluyla, bir acı ürettikleri; diğerlerinin ise benzer bir şekilde bir haz ürettikleri savıdır. Rahatsızlık ve doyum yalnızca erdem ve erdemsizlikten ayrılmaz olmakla kalmaz, aynı zamanda onların doğa ve özlerinin ta kendisini oluştururlar. Bir kişiyi onaylamak onun görünüşü ile ilgili ilksel bir haz duymaktır. Onu onaylamamak verdiği bir rahatsızlığın farkında olmaktır. Öyleyse acı ve haz erdemsizlik ve erdemin birincil nedenleri oldukları için, onların tüm sonuçlarının, dolayısıyla da o ayrıma kaçınılmaz olarak eşlik eden gurur ve kendini küçük görmenin de nedenleri olmalıdırlar.

Ancak ahlak felsefesinin bu varsayımının yanlış olduğu kabul edilecek olursa, yine açıktır ki acı ve haz, erdemsizlik ve erdemin nedenleri olmasalar da, en azından onlardan ayrılamazdırlar. Asil ve soylu bir kişi görünüşüyle bile bir doyum verir; yalnızca bir şiir ya da masalda bile olsa, bize sunulduğunda, hiçbir zaman bizi büyülemeden ve hoşnut etmeden bırakmaz. Öte yandan zulüm ve ihanet bizzat doğalarını nedeniyle hoşnutsuzluk yaratırlar; ayrıca ister kendimizde isterse başkalarında olsun, bu niteliklerle uzlaşmamız olanaklı değildir. Böylece bir ahlak varsayımı önceki dizgenin yadsınamaz bir kanıtıken öteki en kötüsünden onunla uyumludur.

Ancak gurur ve kendini küçük görme zihninin yalnızca, bayağı etik dizgesine göre ahlaksal ödevin bölümleri olarak kavranmış olan bu niteliklerinden değil, haz ve rahatsızlık ile bir bağlantısı olan başka herhangi bir şeyden de doğar. Hiçbir şey kibrimizi zekâ, nükte ya da başka herhangi bir becerimiz yoluyla hoşnut etme yeteneğinden daha çok şımartmaz ve hiçbir şey bizi bu doğaya sahip herhangi bir girişimdeki bir düş kırıklığından daha belirgin olarak küçük düşürmez. Hiç kimse *zekânın* ne olduğunu söylemeyi ve o adlandırma altında niçin böyle bir düşünce dizgesinin kabul edilmesi ve bir başka türüsünün yadsınması gerektiğini göstermeyi başaramamıştır. Sadece beğeni yoluyla onunla ilgili bir karara varabiliriz, zira üzerinde bu

tür bir yargıyı oluşturabileceğimiz bir başka ölçünümüz yoktur. İmdi bir bakıma doğru ve yanlış zekânın, kendisinde varoluşlarını borçlu oldukları ve onsuz hiçbir düşüncenin bu adlandırmalardan herhangi birine hak kazanamayacağı *beğeni* dediğimiz bu şey nedir? Açıktır ki bu doğru zekâdan aldığımız haz duyumu ve yanlış zekâdan aldığımız rahatsızlık duyumundan başka bir şey değildir, üstelik o hazzın ya da rahatsızlığın nedenlerini söylemeyi bile başaramayız. Bu karşıt duyumları sağlama gücü öyleyse doğru ve yanlış zekânın özüdür ve buna göre onlardan doğan gurur ya da kendini küçük görmenin nedenidir.

Belki de okul sıralarının ve kilise kürsülerinin üslubuna alışmış ve hiçbir zaman insan doğasını *buralarda* verilenlerin dışında başka bir bakış açısıyla değerlendirmemiş biri, burada erdemlerle ilgili olarak onların erdemsizlik olarak gördüklerine benim heyecan verici bir gurur olarak baktığımı ve erdemsizlikle ilgili olarak onlara bir erdem olarak görmeleri öğretilmiş olanın kendini küçük görmeyi üretici olarak söz ettiğimi duyunca şaşıracaklardır. Ancak sözcükler üzerine tartışmamak için belirtiyorum ki, *gurur* ile anladığım şey erdem, güzellik, zenginlik ya da güç bizi kendimizden doyum bulmaya götürdüğü zaman zihinde doğan o hoş izlenimdir; *kendini küçük görme* ile kastettiğim şey ise bunların zıttı izlenimlerdir. Açıktır ki ne ilk izlenim her zaman erdemsizliktir, ne de ikincisi her zaman erdem. En katı ahlak cömert bir eylem üzerine düşünerek haz almamıza izin verir ve geçmişteki bir kötülük ya da alçaklık düşünceleri ile ilgili boş yere pişmanlık duymak hiç kimse tarafından bir erdem sayılmaz. Öyleyse kendi başlarına alınan bu izlenimleri yoklayalım ve şimdilik onlara eşlik edebilecek değer ya da değersizliklerle ilgili sıkıntılara girmeksizin, ister zihin isterse beden üzerine yerleşmiş olsunlar, bunların nedenlerini araştıralım.

8. Kısım

Güzellik ve Çirkinlik

Bedeni ister bir parçamız olarak görelim, isterse onu dışsal bir şey olarak gören felsefecilerle anlaşalım, her halükarda beden, bizimle, gurur ve kendini küçük görme nedenleri için zorunlu olduklarını ileri sürdüğüm bu çifte ilişkilerden birini oluşturacak denli yakından bağlantılı olduğu kabul edilmelidir. Öyleyse nerede izlenimlerin öteki ilişkisinin tasarımların bu ilişkisine katıldığını görebilsek, izlenimin hoş ya da rahatsız edici olmasına göre güvenle bu iki tutkudan birini bekleyebiliriz. Oysa her tür *güzellik* bize kendine özgü bir haz ve doyum verir; tıpkı *çirkinliğin* hangi özne üzerine yerleştirilirse yerleştirilsin ve ister canlı isterse cansız bir nesnede gözlensin, acı üretmesi gibi. Öyleyse eğer *güzellik* ya da *çirkinlik* kendi bedenlerimiz üzerine yerleşirse, bu durumda izlenimlerin ve tasarımların eksiksiz bir geçişini üretmek için gerekli koşulların tümü bulunduğu için, bu haz ya da rahatsızlık gurura ya da kendini küçük görmeye dönüştürülmelidir. Bu zıt duyumlar zıt tutkular ile ilişkilidir. *Güzellik* ya da *çirkinlik* bu iki tutkunun da nesnesi olan benlik ile yakından ilişkilidir. O zaman kendi güzelliğimizin bir gurur nesnesi ve çirkinliğimizin de kendini küçük görme nesnesi olmasına

şaşırmamak gerekir.

Ancak kişisel ve bedensel niteliklerin bu sonucu tutkuların, bu durumda gerekli gördüğüm tüm koşullar olmaksızın, doğmadığını göstererek yalnızca bu dizgenin bir kanıtı olmakla kalmaz, aynı zamanda daha güçlü ve daha inandırıcı bir kanıtlama olarak da kullanılabilir. Eğer güzellik ve çirkinlik arasındaki farkı açıklamak için felsefe ya da ortak akıl tarafından oluşturulan varsayımları irdelersek, bunların tümünün şu anlama geldiklerini göreceğiz: güzellik parçaların öyle bir düzen ve yapılanışıdır ki, ya kendi doğamızın *birincil yapısı*, *alışkanlık*, ya da *heves* yoluyla, ruha bir haz ve doyum vermeye uygundur. Bu güzelliğin ayırt edici özelliğidir ve onunla doğal eğilimi rahatsızlık üretmek olan çirkinlik arasındaki farklılığın tamamını oluşturur. Öyleyse haz ve acı güzellik ve çirkinliğe yalnızca zorunlu olarak eşlik etmekle kalmaz aynı zamanda onun asıl doğasını oluştururlar. Ve gerçekten de, eğer güzelliğin hayvanlarda ya da başka nesnelerde hayranlık duyduğumuz büyük bir kısmının uygunluk ve yararlık tasarımıından türediğini düşünürsek, bu görüşü kabul etmede hiçbir duraksama göstermeyiz. Güçlülük üreten o şekil bir hayvanda güzeldir; çevikliğin bir belirtisi olan ise bir başkasında. Bir sarayın güzelliğinin özü düzen ve rahatlığı olduğu kadar şekil ve görünüşüdür de. Benzer olarak mimari kuralları bir sütunun tepesinin tabanından daha ince olmasını gerektirir, çünkü böyle bir şekil bize hoş olan güvenlik tasarımıını iletir; buna karşılık karşıt şekil bize rahatsız edici olan tehlikeye yönelik bir kaygı verir. Bu tür sayısız örnekten ve ayrıca güzelliğin de zekâ gibi tanımlanamayacağını, yalnızca bir beğeni ya da duyum yoluyla saptanabileceğini düşünmekten, çirkinliğin acı ileten bir parçalar yapısı olması gibi, güzelliğin de haz üreten bir biçimden başka bir şey olmadığı vargısına ulaşabiliriz; böylelikle acı ve haz üretme gücü güzellik ve çirkinliğin özünü oluşturduğu için, bu niteliklerin tüm sonuçları duyumdan türetilmelidir; geri kalanlar arasında ise, gurur ve kendini küçük görmeden ki, bunlar tüm sonuçları arasında en sık ve dikkate değer olanlardır.

Bu kanıtlamayı doğru ve belirleyici görüyorum; ama şimdiki akıl yürütmeye daha büyük bir yetke verebilmek için, onu bir an için yanlış sayalım ve ortaya neyin çıkacağını görelim. O zaman açıktır ki, eğer haz ve acı üretme gücü güzellik ve çirkinliğin özünü oluşturmuyorsa, duyumlar en azından niteliklerden ayrılamazdır ve hatta ayrı düşünölmeleri bile güçtür. Şimdi doğal ve ahlaksal güzelliğe (ki her ikisi de gurur nedenleridir) bu haz üretici güçten başka ortak hiçbir şey yoktur; ortak bir sonuç her zaman ortak bir nedeni varsaydığı için, açıktır ki haz her iki durumda da gerçek ve tutkunun nedenini etkileyici olmalıdır. Yine, kendi bedenlerimizin güzelliği ve dışsal ve yabancı nesnelerin güzelliği arasında birinin bizimle ötekinde olmayan yakın bir ilişkisinin olmasından başka ilksel olarak farklı hiçbir şey yoktur. Bu ilksel farklılık öyleyse onların tüm öteki farklılıklarının nedeni olmalı ve geri kalanı arasında, bunların kişimizin güzelliği tarafından yaratılan ama yabancı ve dışsal nesnelerin güzelliği tarafından en küçük bir biçimde etkilanmeyen gurur tutkusu üzerindeki farklı etkilerinin de nedeni olmalıdır. O zaman, bu iki vargıyı bir araya getirerek, önceki dizgeyi kendi aralarında

oluşturduklarını görürüz; ilişkili ya da benzer bir izlenim olarak haz, ilişkili bir nesne üzerine yerleştirildiği zaman, doğal bir geçiş yoluyla gurura neden olur ve karşıtı, kendini küçük görmeye. Bu dizge o zaman tüm kanıtlamalarımızı henüz tüketmiş olmasak da deneyim tarafından daha şimdiden yeterince doğrulanmış görünür.

Gurur üreten yalnızca bedenin güzelliği değil, ayrıca güçlülüğü ve kuvvetidir. Güçlülük bir tür kuvvettir ve öyleyse güçlülükte üstün olma isteği *hırsın* bir alt türü olarak görülmelidir. Bu nedenle bu görüngü o tutkuyu açıklamada yeterince açıklanmış olacaktır.

Diğer tüm bedensel becerilerimiz açısından genel olarak belirtebiliriz ki bizde yararlı, güzel ya da şaşırtıcı olan her şey bir gurur nesnesidir; karşıtı ise kendini küçük görme nesnesi. Şimdi açıktır ki yararlı, güzel ya da şaşırtıcı şeyler ayrı bir haz üretmede anlaşıyor ve başka hiçbir şeyde anlaşmazlar, öyleyse haz benlikle ilişki içinde tutkunun nedeni olmalıdır.

Güzelliğin gerçek ve haz üretme gücünden farklı bir şey olup olduğunun sorgulanması gerekse de, gene de şaşkınlığın yenilikten doğan bir hazdan başka bir şey olmaması gibi, sözcüğün kesin anlamıyla konuşursak, herhangi bir nesnedeki bir nitelik olmadığı, yalnızca ruhtaki bir tutku ya da izlenim olduğu hiçbir zaman tartışılmaz. Öyleyse gurur doğal bir geçiş yoluyla o izlenimden doğuyor olmalıdır. Ve öylesine doğallıkla belirir ki, *bizde* ya da *bize ait* olduğu için aynı zamanda o öteki tutkuyu da uyarmaksızın şaşkınlık üreten hiçbir şey yoktur. Böylece karşılaştığımız şaşırtıcı serüvenlerle, yaptığımız kaçışlarla ve karşı karşıya kaldığımız tehlikelerle kibirleniriz. Sıradan yalanların kaynağı budur; insanlar bu zeminde ya beyinlerinin uydurmaları olan ya da, eğer doğruysalar, en azından kendileri ile hiçbir ilgisi olmayan bir dizi olağanüstü olayı herhangi bir çıkar olmaksızın üst üste yığarlar. Verimli buluşları onlara çeşitli serüvenler sağlar; becerinin olmadığı yerde ise, kibirlerini doyurabilmek için, başkalarına ait serüvenleri kendilerinin sayarlar.

Bu görüngü iki ilgi çekici deneyi kapsar ki bunlar, eğer onları anatomide, doğa felsefesinde ve diğer bilimlerde neden-sonuçları yargılamamızı sağlayan bilindik kurallara göre birbirleri ile karşılaştırırsak, yukarıda değinilen çifte ilişkilerin o etkisi için yadsınamaz bir kanıtlama sağlayacaklardır. Bu deneylerden biri sayesinde bir nesnenin yalnızca hazzın araya girmesiyle gurur ürettiğini buluruz; bunun nedeni onun gurur üretmesini sağlayan niteliğin gerçekte haz üretme gücünden başka bir şey olmamasıdır. Öteki deney sayesinde ise hazzın gururu ilişkili tasarımlar boyunca bir geçiş yoluyla ürettiğini buluruz; çünkü o ilişkiyi kopardığımız zaman tutku hemen yok edilir. Kendi karıştırdığımız şaşırtıcı bir serüven bizimle ilişkilidir ve bu yolla gurur üretir; ancak başkalarının serüvenleri, hazza neden olabilseler de, gene de tasarımların bu ilişkilerinin yokluğu yüzünden, hiçbir zaman o tutkuyu uyaramazlar. Bu dizge için daha öte hangi kanıt istenebilir?

Bu dizgeye bedenimiz ile ilgili olarak yalnızca bir itiraz getirilebilir ki o da, sağlıktan daha hoş ve hastalıktan daha acı verici hiçbir şey olmamasına karşın, gene de genellikle insanlar ne birinden ötürü gurura kapılırlar, ne de

öteki ile küçük düşerler, şeklindedir. Bu durum genel dizgemize getirilen ikinci ve dördüncü sınırlamaları göz önüne aldığımızda kolaylıkla açıklanacaktır. Belirtilmişti ki, bir nesne, eğer bize *özgü* bir şey taşımıyorsa, hiçbir biçimde gurur ya da kendini küçük görme üretmez ve ayrıca, o tutkunun her nedeni belli bir ölçüde *sürekli* olmalı ve nesnesi olan kendimizin süresi ile belli bir orantı içinde olmalıdır. İmdi sağlık ve hastalık tüm insanlarda sürekli olarak değiştiği ve ikisinden herhangi birine *tek başına* ya da *kesinlikle* bağlanmış hiç kimse olmadığı için, bu ilineksel nimet ve musibetler bir bakıma bizden ayırırlar ve hiçbir zaman kendi varlık ve varoluşumuz ile bağlantılı olarak görülmezler. Bu açıklamanın doğruluğu bir çeşit hastalığın yapımızda artık herhangi bir iyileşme umudu duyamayacağımız denli kökleşmiş olduğunda onun bundan böyle bir kendini küçük görme nesnesi olmasıyla açıktır; tıpkı hiçbir şeyin yaşlarının ve zayıflıklarının düşüncelerinden daha küçük düşürücü olmadığı yaşlı insanlar durumunda açıkça görüldüğü gibi. Onlar, mümkün olduğunca, körlük ve sağırlıklarını, göz akıntılarını ve eklem rahatsızlıklarını gizlemeye çabalarlar; bir de onları isteksizlik ve rahatsızlık göstermeksizin itiraf etmeye yanaşmazlar. Genç insanlar çektikleri her baş ağrısından ya da soğuk algınlığından utanmasalar da, gene de insanın gururunu ortadan kaldırmak ve bizi kendi doğamız konusunda sıradan bir görüş taşımaya götürmek için hiçbir konu yaşamlarımızın her anında böyle zayıflıklara maruz kalmamızdan daha uygun değildir. Bu bedensel acı ve hastalığın kendi başlarına kendini küçük görmenin doğru nedenleri olduğunu yeterince kanıtlar ve gene de her şeyi kendi asıl değeri yoluyla olmaktan çok karşılaştırma yoluyla ölçme alışkanlığı bizi herkesin başına geldiğini bulduğumuz bu musibetleri gözden kaçırmaya götürür ve onlardan bağımsız olarak kendi değer ve kişiliğimizin bir tasarımını oluşturmaya iter.

Başkalarını etkileyen ve onlar için tehlikeli veya rahatsızlık verici olan hastalıklardan utanırız. Saradan, çünkü çevrede bulunan herkeste bir dehşet duygusu yaratır; uyuzdan, çünkü bulaşıcıdır; sıracadan, çünkü çoğunlukla sonraki kuşaklara geçer. İnsanlar her zaman kendilerine ilişkin yargılarda başkaların görüşlerini düşünürler. Bu önceki akıl yürütmelerin kimilerinde açıkça görülmüş ve daha sonra daha da açık olarak görülecek ve daha bir tam olarak açıklanacaktır.

9. Kısım

Dışsal Üstünlükler ve Kusurlar

Gurur ve kendini küçük görme, doğal ve daha dolaysız nedenleri olarak zihin ve bedenimizin, diğer bir ifadeyle *benliğin* niteliklerini taşısa da, deneyim yoluyla, başka birçok nesnenin de bu duyguları ürettiğini ve birincil olanın yabancı ve dışsal olanların çokluğu yüzünden belli bir ölçüde bulanıklaşıp yittiğini görürüz. Kişisel değer, liyakat ve başarılarla olduğu gibi evler, bahçeler ve mülklere de dayanan bir gurur duygusu olduğunu gördük; bu dışsal üstünlükler kendi başlarına düşünme yetisinden ya da bir kişiden büyük ölçüde uzak olsalar da, gene de ona en son nesnesi olarak yö-

nelmiş bir tutkuyu bile önemli ölçüde etkilerler. Bu, dışsal nesneler bizimle belirli bir ilişki kazandıkları ve bizimle çağrıştırıldıkları ya da bağlantılı oldukları zaman ortaya çıkar. Okyanustaki güzel bir balık, çöldeki bir hayvan ve hatta ne bize ait ne de bizimle ilişkili olan herhangi bir şey, hangi olağanüstü niteliklerle donatılı olursa olsun ve doğal olarak ne kadar büyük şaşkınlık ve hayranlıklar yaratırsa yaratsın, bunların kibrimiz üzerinde hiçbir biçimde etkisi yoktur. Gururumuza temas edebilmek için bir şekilde bizimle çağrışimli olmalıdır. Tasarımı bir bakıma kendimize ilişkin tasarım üzerine asılı durmalı ve birinden ötekine geçiş kolay ve doğal olmalıdır.

Ancak burada belirtilebilir ki, *benzerlik* ilişkisi bizi bir tasarımdan bir diğerine götürmede zihin üzerinde bitişiklik ve nedensellik ile aynı şekilde etkili olsa da, gene de nadiren bir gururun ya da kendini küçük görmenin temeli olur. Eğer bir kişiye kişiliğinin değerli parçalarının herhangi birinde benziyorsak, bu benzerliğe yol açan niteliğe belli bir ölçüde sahip olmamız gerekir ve onun üzerine herhangi bir derecede gurur duygusu geliştireceğimiz zaman, düşünme yoluyla bu niteliği, bir başka kişide olmaktan ziyade her zaman doğrudan doğruya kendimizde görmeyi seçeriz. Öyle ki, benzerlik kendimize ilişkin daha üstünlük sağlayıcı bir tasarım sunarak zaman zaman gurur üretebilse de, görüş en sonunda orada odaklanır ve tutku orada en son ve sonsal nedenini bulur.

Gerçekten de insanların önemli bir insana o insanın ününe hiçbir katkısı olmayan çehre, şekil, hava ya da diğer önemsiz bakımlardan benzemekle kibirlendikleri durumlar vardır; ama kabul etmek gerekir ki, bu çok ileri gitmez ve ayrıca bu duygularda dikkate değer bir öge olarak görülmez. Bunun nedenini şöyle açıklıyorum. Hiçbir zaman herhangi bir kişi onun için bir saygı ve hürmet duymamıza yol açan parlak nitelikler göstermiyorsa, o kişiye ufak tefek noktalarda benzemekle kibirlenemeyiz. O zaman bu nitelikler, sözcüğün kesin anlamıyla konuşursak, bizimle ilişkileri aracılığıyla kibir duygumuzun nedenleri olurlar. İmdi bunlar bizimle nasıl ilişkilidirler? Değer verdiğimiz kişinin parçalarıdır ve buna göre yine o kişinin parçaları olmaları gereken bu ufak tefek noktalarla bağlantılıdır. Bu ufak tefek noktalar bizdeki benzer niteliklerle bağlantılıdır; bizdeki bu nitelikler, parça oldukları için, bütünle bağlantılıdır ve bu yolla kendimiz ve benzediğimiz kişinin parlak nitelikleri arasında çeşitli halkalardan bir zincir oluştururlar. Ancak bu ilişkiler çokluğunun zorunlu olarak bağlantıyı zayıflatmasının yanı sıra, açıktır ki zihin, parlak niteliklerden önemsiz niteliklere geçerken, o zıtlık yoluyla ikincilerin küçüklüklerini daha iyi algılamalı ve karşılaştırma ve benzerlikten bir ölçüde utanmalıdır.

Öyleyse gurur ve kendini küçük görmenin nedeni ve nesnesi arasındaki bitişiklik ya da nedensellik ilişkisi bu tutkuların doğması için gereken tek şeydir ve bu ilişkiler imgelemin bir tasarımdan bir diğerine iletilmesini sağlayan niteliklerden başka bir şey değildir. Şimdi bunların zihin üzerinde ne tür sonuçlar doğurabileceklerini ve hangi yolla tutkuların üretimi için böylesine gerekli olduklarını irdeleyelim. Açıktır ki tasarımların çağrışımı öyle sessiz ve algılanamaz bir şekilde işler ki, onu pek duyumsamayız ve onları

herhangi bir dolaysız duygu ya da algı yoluyla değil sonuçları yoluyla saptarız. Hiçbir heyecan üretmez ve herhangi bir türden hiçbir yeni izlenim doğurmazlar ama yalnızca zihnin daha önce sahip olduğu ve gerektiğinde yeniden çağırabileceği tasarımları değiştirirler. Kuşku duyulamaz deneyimden olduğu gibi bu akıl yürütmeden de, tasarımların çağrışımının, ne denli zorunlu olursa olsun, bir tutkuyu doğurmak için yalnız başına yeterli olmadığı vargısını çıkarabiliriz.

O zaman açıktır ki zihin, ilgili nesnenin görünmesi üzerine gurur ya da kendini küçük görme tutkularından birini duyduğunda, düşünce ilişkisinin ya da geçişinin yanı sıra, başka bir ilke tarafından üretilen bir heyecan ya da ilksel izlenim daha vardır. Soru ilk üretilen heyecanın tutkunun kendisi mi, yoksa onunla ilişkili başka bir izlenim mi olduğudur. Bu soruyu bir karara bağlamada gecikemeyiz. Çünkü bu konunun bol bol içerdiği diğer tüm kanıtlamaların yanı sıra, deneyimin tutkunun üretimi için son derece gerekli bir koşul olarak gösterdiği tasarımlar ilişkisinin, eğer bir duygular ilişkisine yardımcı olmasaydı ve bir izlenimden bir diğerine geçişi kolaylaştırmasaydı, bütünüyle gereksiz olacağı açıkça görülmelidir. Eğer doğa gurur ya da kendini küçük görme tutkusunu dolaysızca üretseydi, bu kendi başına tamamlanmış olur ve başka hiçbir duygudan daha öte bir ek ya da artış gerektirmezdi. Ancak ilk heyecanın yalnızca gurur ya da kendini küçük görme ile ilişkili olduğunu varsayarsak, nesnelerin ilişkisinin ne işe yarayabileceği ve izlenimlerin ve tasarımların çağrışımı gibi iki farklı çağrışımın güçlerini birleştirerek birbirinin işlemlerine nasıl yardım edebilecekleri kolayca kavranabilir. Bu yalnızca kolay bir şekilde kavranmakla kalmaz; daha ileri gidip bu konuyu kavramamızın biricik yolunun bu olduğunu ileri sürmeyi göze alıyorum. Tasarımların kendi başına hiçbir heyecana neden olmayan kolay bir geçişi, kimi ilişkili izlenimler arasındaki geçişi ilerletmenin dışında, tutkular için hiçbir zaman zorunlu ya da yararlı olamaz. Belirtmeye gerek yok ki, aynı nesne yalnızca niteliklerinin artış ya da azalışlarıyla değil, aynı zamanda ilişkinin uzaklık ya da yakınlığıyla da orantılı olarak daha büyük ya da daha küçük bir gurur derecesine neden olur ki bu, duyguların tasarımların ilişkisi boyunca geçişi konusunda açık bir kanıtlamadır; çünkü ilişkideki her değişiklik tutkuda oranlanabilir bir değişiklik üretir. Böylece önceki dizgenin tasarımların ilişkisi ile ilgili bir bölümü izlenimlerin ilişkisi ile ilgili bir diğer bölümünün yeterli bir kanıtı olur ve kendisi öyle açık bir şekilde deneyime dayanır ki, onu daha öte kanıtlamaya çalışmak zaman yitirmek anlamına gelir.

Bu belirli durumlarda daha da açık bir şekilde görülecektir. İnsanlar ülkelerinin, illerinin, bölgelerinin güzelliği ile kibirlenirler. Burada güzellik tasarımı açıkça bir haz yaratır. Bu haz gurur ile ilişkilidir. Bu hazzın nesnesi ya da nedeni, varsayım gereği, kendi ile ya da gururun nesnesi ile ilişkilidir. İzlenimlerin ve tasarımların bu çifte ilişkisi yoluyla, bir izlenimden ötekine geçilir.

İnsanlar ayrıca doğdukları yerin iklimiyle, topraklarının verimliliğiyle, bu topraklarda üretilen asmaların, meyvelerin ve yiyeceklerin güzelliğiyle,

dillerinin tatlılığı ya da gücüyle ve bu tür başka şeylerle de kibirlenirler. Bu nesnelerin açıkça duyuların hazları ile bir ilgileri vardır ve ilksel olarak dokunma, tatma ya da işitme duyusuna hoş görünürler. Yukarıda açıklanan geçiş aracılığının dışında, gurur nesneleri olmaları nasıl olanaklı olabilir?

Kimileri karşıt bir kibir türü bulur ve kendi ülkelerini gezip gördükleri ülkelerle karşılaştırarak değersizleştirmeye kalkışırlar. Bu kişiler kendi ülkelerindeyken ve kendi yurttaşlarının arasındayken kendileriyle ulusları arasındaki güçlü ilişkinin öyle çok insan tarafından paylaşıldığını görürler ki, bu ilişki onlar için bir bakıma kaybolur; buna karşılık yabancı bir ülke ile aralarındaki o ülkeyi görmüş ve orada yaşamış olmanın verdiği uzak ilişki aynı şeyi yapmış olanların ne kadar az olduğunu düşünmeleriyle kuvvetlenir. Bu nedenle, her zaman dışarıda olanın güzellik, yararlılık ve enderliğine ülkelerinde olanın üzerinde bir hayranlık duyarlar.

Ülkeyle, iklimle, ya da ilişkili olduğumuz herhangi bir cansız nesne ile kibirlenebildiğimiz için, bizimle kan ya da dostluk yoluyla bağlantılı olan niteliklerle kibirlenmemize şaşırmamamız gerekir. Buna göre bizde gurur duygusu yaratan niteliklerin bizimle ilişkili diğer kişilerde bulunduğu zaman da aynı duyguyu daha düşük bir derecede yarattıklarını görürüz. Yakınlarının güzellik, beceri, değer, güvenilirlik ve onurları kendini beğenmişler tarafından özenle kibirlerinin en önemli kaynaklarının bir bölümü olarak sergilenir.

Bizdeki zenginliklerden gurur duymamız gibi, kibir duygumuzu doyurmak için bizimle herhangi bir bağlantısı olan herkesin benzer olarak onlara sahip olmalarını ister ve dostlarımız ve akrabalarımız arasında cimri ya da yoksul biri varsa ondan utanç duyarız. Bu nedenle yoksulları kendimizden olabildiğince uzaklaştırırız; kimi uzak akrabalarda yoksulluğu önleyemediğimiz için ve atalarımız en yakın ilişkilerimiz olarak alındığından, herkes iyi bir aileden olduğu ve zengin ve onurlu bir atalar zincirinden geldiği görünüşünü üstlenir.

Sık sık gözlemişimdir ki, ailelerinin eskiliği ile övünenler atalarının nesiller boyunca aynı toprak parçasına kesintisiz bir şekilde sahip olduğunu söyleyebildikleri ve bütün bunlara ailelerinin hiçbir zaman mülklerini değiştirmediklerini ya da başka bir ile ya da bölgeye yerleştirilmediğini ekleyebildikleri zaman bundan memnunluk duyarlar. Yine gözledim ki, bu mülklerin bütünüyle erkeklerden oluşan bir soy yoluyla iletilmiş ve onur ve servetlerinin hiçbir zaman bir kadın yoluyla geçmemiş olmasıyla övünebildikleri zaman, bu ek bir kibir konusu olur. Bu görüngüyü önceki dizge ile açıklamaya çabalayalım.

Açıktır ki, biri ailesinin eskiliği ile övündüğünde, kibrinin dayanakları yalnızca atalarının geçmişi ve sayıca çok oluşları değil, ayrıca onlarla ilişkilerinden ötürü kendisine bir büyüklük yansıtması gereken zenginlik ve saygınlıklarıdır. İlk bu nesneleri görür, onlardan hoş bir şekilde etkilenir ve sonra ebeveyn ve çocuk ilişkisi yoluyla geriye kendisine dönerek, izlenim ve tasarımların çifte ilişkisi sayesinde gurur tutkusu ile neşelenir. Öyleyse tutkular bu ilişkilere dayandığı için, bu ilişkilerden herhangi birini güçlendiren

her şey tutkuyu da arttırmalı ve ilişkileri zayıflatan herhangi bir şey tutkuyu da azaltmalıdır. İmdi açıktır ki mülkün özdeşliği kan ve akrabalıktan doğan tasarımların ilişkisini güçlendirir ve düşlemi bir kuşaktan bir diğerine, en uzak atalardan kendilerinin hem mirasçıları hem de torunları olan daha sonraki kuşaklara daha büyük bir kolaylıkla iletir. Böylesi bir kolaylıkla izlenim daha bir tam olarak iletilir ve daha büyük bir gurur ve kibir derecesi yaratır.

Onurun ve servetin herhangi bir kadın sayesinde değil bir erkekler dizisi yoluyla aktarılması açısından da durum aynıdır. Daha sonra³ irdeleneceğimiz gibi imgelemin doğal olarak önemli ve dikkate değer olan şeylere yönelmesi ve ona biri küçük biri büyük iki nesnenin sunulduğu yerde birinciyi bırakıp bütünüyle ikincisi üzerinde durması insan doğasının bir niteliğidir. Evlilik toplumunda erkek kadının üzerinde bir üstünlüğe sahiptir: ilkin koca dikkatimizi çeker ve ister onu doğrudan düşünelim, isterse ona ilgili nesneler içersinden geçerek ulaşalım, düşünce hem daha büyük bir doyumla erkek üzerinde durur, hem de ona eşinden daha büyük bir kolaylıkla varır. Babanın mülkiyetinin kendisiyle çocukları arasındaki ilişkiyi güçlendirmesi ve çocukların anne ile olan ilişkilerini zayıflatması gerektiğini görmek kolaydır. Çünkü tüm ilişkiler bir tasarımdan bir diğerine geçme yönündeki bir yatkınlıktan başka bir şey olmadıkları için, yatkınlığı güçlendiren her şey ilişkiyi de güçlendirir; çocukların tasarımından babanın tasarımına geçmeye aynı tasarımdan annenin tasarımına geçmeye olduğundan daha büyük bir yatkınlık taşıdığımız için, ilk ilişkiyi daha yakın ve daha önemli görmemiz gerekir. Çocukların genellikle babalarının soyadını taşımalarının ve *babanın* ailesine göre daha soylu ya da daha sıradan sayılmalarının nedeni budur. Sık sık olduğu gibi, anne babadan daha üstün bir ruha ve dehaya sahip olsa da, istisnalar bir kenara bırakılır ve yukarıda açıklanan öğretiye göre *genel kural* baskın çıkar. Hatta, herhangi bir türden üstünlük çok büyük olduğu zaman ya da başka sebeplerle çocukları babanın ailesini değil de annenin soyunu temsil etmeye götürecek türde bir sonuç ortaya çıktığında bile, genel kural hala öyle bir etkililik düzeyini sürdürür ki, ilişkiyi zayıflatır ve atalar çizgisinde bir tür kopmaya yol açar. İmgelem o çizgi boyunca kolaylıkla ilerleyemez ve ataların onur ve saygınlıklarını aynı addan ve aileden gelen kuşaklara aktarırken, geçişin genel kurallara uygun olduğu ve babadan oğula ya da erkek kardeşten erkek kardeşe geçtiği zamanki kolaylığı bulamaz.

10. Kısım

Mülkiyet ve Zenginlik

Ancak en yakın sayılan ve diğer hepsinden daha büyük bir sıklıkla gurur tutkusu yaratan ilişki *mülkiyet* ilişkisidir. Bu ilişkiyi tam olarak açıklamam adaleti ve diğer ahlaksal erdemleri incelemeye başlamadan önce olanaksız olacaktır. Şimdilik şunu belirtmek yeterlidir: mülkiyet *adalet ve ahlaksal hak-tanırılık yasalarını çiğnemeksizin, bir kişi ve bir nesne arasında kişiye o nesnenin öz-*

³ II. Bölüm, 2.Kısım.

gürce kullanımı ve sahipliği konusunda izin verirken bunları diğer kişilere yasaklayan bir ilişki olarak tanımlanabilir. Öyleyse eğer adalet insan zihni üzerinde doğal ve ilksel bir etkisi olan bir erdemse, mülkiyete de, ister mülk sahibine verdiği nesne üzerinde dilediği gibi işlemde bulunma özgürlüğünü isterse o nesneden sağladığı üstünlükleri göz önünde tutuyor olalım belirli bir *neden-sellik* türü olarak bakılabilir. Adalet kimi felsefecilerin dizgelerine göre doğal değil de yapay bir erdem olarak kabul edilecek olsa bile durum aynıdır. Çünkü o zaman onur, gelenek ve yurttaşlık yasaları doğal bilincin yerini alır ve belli bir derecede aynı sonuçları yaratırlar. Bu arada açıktır ki mülkiyetten söz etmek doğal olarak düşüncemizi mülk sahibine, mülk sahibinden söz etmek de mülkiyete götürür; bu da tasarımların eksiksiz bir ilişkisinin kanıtı olduğu için şimdiki amacımız için gerekli olanın tümünü oluşturur. Tasarımların ilişkisi, izlenimlerin ilişkisine katıldığında, her zaman duyguların geçişini üretir; öyleyse ne zaman bizimle mülkiyet yoluyla bağlantılı olan bir nesneden bir haz ya da acı doğacak olsa, önceki dizge sağlam ve doyurucu ise, ilişkilerin bu birlikteliği sayesinde gururun ya da kendini küçük görmenin doğması gerektiğinden emin olabiliriz. Böyle olup olmadığı konusunda hemen insan yaşamı üzerine en yüzeysel bir bakış yoluyla bile doyurucu bir yanıt bulabiliriz.

Kibirli birine ait olan her şey sahip olunabileceklerin en iyisidir. Evleri, uşakları, mobilyası, giysileri, atları, tazıları onun gözünde diğer hepsinden üstündür; kolayca gözlenebilir ki, bunlardan herhangi birindeki en küçük bir üstünlükten bile yeni bir gurur ve kibir konusu çıkarır. Asmaları, eğer ona inanacak olursanız, diğer bütün asmalardan daha güzel kokar; aşçıları daha üstün, masası daha düzenli, hizmetçileri daha uzman, soluduğu hava daha sağlıklı, ektiği toprak daha verimlidir; meyveleri daha erken ve daha bir güzel olgunlaşır; şöyle bir şey yeniliği açısından dikkat çekicidir; bir diğeri antikalığı sayesinde; bu eser ünlü bir sanatçının bir zamanlar şöyle bir prence ya da önemli bir insana ait olan işçiliğidir; kısaca yararlı, güzel ya da şaşırtıcı olan ya da bunlarla ilişkili olan tüm nesneler, mülkiyet aracılığıyla, bu tutkuyu doğurabilirler. Bu nesneler bir tek haz vermede anlaşırlar, başka hiçbir şeyde değil. Haz vermek onların tek ortak özelliğidir; dolayısıyla, ortak sonuçları olan gururu üreten de bu nitelik olmalıdır. Her yeni örnek yeni bir kanıtlama olduğu ve burada sayısız örnek olduğu için, deneyimin hemen hemen hiçbir dizgeyi burada ileri sürdüğüm dizge gibi tam olarak ispatlamamış olduğunu belirtmeyi göze alabilirim.

Eğer yararlılık, güzellik ya da yeniliği ile bize haz veren bir şeyin mülkiyeti izlenim ve tasarımların çifte ilişkisi yoluyla bir de gurur üretiyorsa, bu mülkiyeti elde etme gücünün de aynı sonucu doğuracak olması bizi şaşırtmamalıdır. İmdi zenginlik haz veren şeyin mülkiyetini elde etme gücü olarak görülecektir; zira bir tek bu açıdan tutkular üzerinde etkili olurlar. Kâğıt, parayı elde etme gücünü taşıyabilmesi nedeniyle, birçok durumda zenginlik olarak görülecektir; para ise belli bir sertlik, ağırlık ve eriyebilirlik nitelikleri ile donatılı bir metal olarak değil, ancak yaşam hazları ve rahatlıkları ile bir ilişkisi olduğu için zenginliktir. O zaman kendi başına böylesine açık olan bu

durumu sorgusuzca kabul edersek, buradan çifte ilişkilerin gurur ve kendini küçük görme üzerindeki etkisini ispatlamak için henüz kullanmadığım en güçlü kanıtlamalardan birini çıkarabiliriz.

Anlama yetisini incelerken sık sık belirtilmiştir ki, zaman zaman güç ile onun *uygulanması* arasında yaptığımız ayırım bütünüyle önemsizdir; nitekim ne insanın ne de herhangi bir başka varlığın, uygulanmadıkça ve eyleme geçirilmedikçe, herhangi bir yeteneğe sahip olduğu düşünülemez. Ancak bu adil ve *felsefi* düşünme açısından bakıldığında kesin olarak doğru olsa da, açıktır ki *tutkularımızın felsefesi* bu değildir: gücün tasarımı ve sayıltısı aracılığıyla ve gücün edimsel olarak uygulamasından bağımsız olarak birçok şey tutkular üzerinde etkide bulunur. Biz haz verme yeteneğini kazandığımız zaman hoşnut, bir başkası bir acı verme gücü kazandığı zaman ise rahatsız oluruz. Bu deneyim sayesinde açıktır; ama meselenin doğru bir açıklamasını ve bu doyum ve rahatsızlığın bir açıklamasını verebilmek için şu gözlemleri değerlendirmemiz gerekir.

Gücü uygulanışından ayırma yanılgısının bütünüyle, aslında gündelik yaşama pek bulaşmayan ve sıradan ve halka özgü düşünme yollarımız üzerinde çok az etkisi olan skolâstik *özgür-istenç* öğretisinden kaynaklanmadığı açıktır. Bu öğretiye göre, güdüler bizi özgür-istencimizden yoksun bırakmaz ve ayrıca bizim bir eylemi yerine getirme ya da ondan kaçınma gücümüzü elimizden almazlar. Ancak genel kavramlara baktığımızda bir insanın, kendisiyle isteklerinin doyumunu arasında çok önemli güdülerin yattığı ve bu güdülerin o kişiyi yerine getirmeyi istediği şeylerden kaçınmaya belirlediği durumda, hiçbir gücü yoktur. Yanımda hiçbir silah taşımayıorken düşmanımın sokaklarda belinde bir kılıçla yanımdan geçtiğini gördüğümde onun gücü altına kaldığımı düşünmem. Sulh hâkiminden duyulan korkunun demirden duyulan korku kadar güçlü bir çekince olduğunu, ama buna karşın sanki hâkim zincire vurulmuş ya da hapse atılmış gibi tam bir güven içinde olduğumu bilirim. Ancak bir kimse üzerimde yalnızca eylemleri önünde hiçbir dışsal engelin bulunmadığı değil bunun yanı sıra, karşılığında hiçbir ceza korkusu olmaksızın beni dilediği gibi cezalandırabileceği ya da ödüllendirebileceği bir yetke elde ettiği zaman, o kişiye tam bir güç yükler ve kendimi onun esiri ya da kölesi sayarım.

İmdi şu iki durumu, bir eylemden kaçınması için çok güçlü çıkar ya da güvenlik güdülerini olan bir kimsenin ve böyle bir yükümlülük altında bulunmayan bir başkasının durumlarını karşılaştıırırsak, önceki kitapta açıklanan felsefeye göre, aralarında *bilinen* tek farkın, ilk durumda *geçmiş deneyimden* kişinin hiçbir zaman o eylemde bulunmayacağı, ikincide ise o eylemi yerine getirmesinin olanaklı ya da olası olacağı vargısını çıkarmamız olduğunu buluruz. Hiçbir şey pek çok durumda insan istencinden daha tutarsız ve değişken değildir; ayrıca bir insanın gelecekteki eylemleri ile ilgili sözleri açısından güçlü güdüler dışında bize mutlak bir kesinlik verecek hiçbir şey yoktur. Bir kişinin bu güdülerden kurtulmuş olduğunu gördüğümüz zaman, bir eylemde bulunmasının ya da o eylemden kaçınmasının bir olanağı olduğunu varsayarız; genel olarak güdüler ve nedenler tarafından belirlen-

diği vargısını çıkarabilsek de, bu durum nedenlere ilişkin yargımızın kesinsizliğini ve ayrıca o kesinsizliğin tutkular üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaz. Öyleyse bir eylemden kaçınma konusunda çok güçlü bir güdüsü olmayan herkese o eylemi yerine getirme gücünü, ya da böyle bir güdüye sahip olanlara o eylemi reddetme gücünü yüklediğimiz için, *gücün* her zaman edimsel ya da olası *uygulanışı* ile bir ilgisi olduğu ve geçmiş deneyimden hareketle bir kişinin o gücü uygulamasının olası ya da en azından olanaklı olduğunu gördüğümüz zaman aslında o kişiyi herhangi bir yetenekle donatılı olarak görmüş olduğumuz vargısı haklı olarak çıkarılabilir. Gerçekten de, tutkularımız her zaman nesnelerin gerçek varoluşu ile ilgili olduklarından ötürü ve biz bu gerçekliği her zaman geçmiş durumlardan yargıladığımız için, deneyim ve hayatın akışı yoluyla saptandığı gibi, hiçbir şey kendiliğinden ve daha öte bir akıl yürütme olmaksızın, o gücün herhangi bir eylemin olanağına ya da olasılığa dayanmasından daha büyük bir olabilirlik taşıyamaz.

İmdi açıktır ki, bir kimse benim açımdan onu bana zarar vermekten caydıracak kadar güçlü bir güdüye sahip değilse ve buna göre beni incitip incitmeyeceği *belirsizse*, böyle bir durumda benim rahatsız olmam ve belirgin bir kaygı duymaksızın o zararın olanağını ya da olasılığını düşünmem gerekir. Tutkular yalnızca kesin ve yanılmaz olan olaylar değil, daha düşük bir düzeyde olanaklı ve olumsal olan olaylar tarafından da etkilenir. Belki de hiçbir zaman zararı gerçekten duyumsamasam da ve olay yoluyla, felsefe diliyle konuşursak, kişi bana hiçbir zarar vermediği için o kişinin hiçbir zaman bana zarar verme gücünü taşımadığını görsem de, bu önceki belirsizlikten rahatsız olmamın önüne geçmez. Burada hoşumuza giden tutkular da tıpkı rahatsız edici olanlar gibi etkili olabilir ve bu kişiyi daha önceden engelleyebilecek güçlü bir güdünün ortadan kaldırılmasının ardından bir iyiliği bir başkasından görmemin olanağı ya da olasılığı sayesinde bu iyiliğin olanaklı ya da olası olduğunu algıladığım zaman bir haz iletebilirler.

Ancak daha öte belirtebiliriz ki, bir iyilik o iyiliği kabul edip etmemenin kişinin *kendi* elinde olacağı şekilde yaklaştığı ve hazzımızı önleyecek fiziksel bir engelin ya da güçlü bir güdünün olmadığı zaman, bu doyum artar. Tüm insanlar haz istediklerine göre, hazzı üretmenin önünde dışsal bir engelin olmadığı ve insanlar eğilimlerini izleme konusunda hiçbir tehlike algılamadıkları zaman, hiçbir şey hazzın varoluşundan daha olası olamaz. Bu durumda imgelemleri doyumunu kolayca öngörür ve doyumun gerçek ve edimsel varoluşuna inandıkları zamanki gibi bir sevinç iletir.

Ancak bu durum zenginliğe eşlik eden doyumunu yeterince açıklamaz. Cimri biri parasından, daha açık bir ifadeyle, zenginliğini kırk yıl boyunca hiç kullanmaksızın elinde tutmuş olduğunu bilmesine karşın paranın ona yaşamın tüm haz ve rahatlıklarını sağlama *gücünden* haz duyar ve dolayısıyla hiçbir akıl yürütme türüyle, bu hazların gerçek varoluşunun, kendisine, tüm malvarlığından bütünüyle yoksun olduğu zamankinden daha yakın olduğu vargısını çıkaramaz. Ancak hazzın yakınlaşması ile ilgili akıl yürütüp böyle bir vargı çıkaramasa da, açıktır ki hazza karşı çıkan daha güçlü

çıkar ve tehlike güdöleri ile birlikte tüm dışsal engellerin uzaklaştırıldığı zamanlarda, onun daha da yaklaştığını *imgeler*. Bu konuda daha tam bir doyum elde etmek için istenç üzerine yaptığım değerlendirmeye⁴ göz atmamız gerekir ki, orada bizi çok tehlikeli ya da yok edici olmayan her şeyi yapabileceğimizi imgelemeye götüren yanlış özgürlük duyumunu açıklayacağım. Ne zaman biri bir hazdan kaçınma konusunda çıkarın dayattığı güçlü yükümlülükler altında değilse, *deneyimden* hareketle o hazzın varolacağı ve o kişinin büyük bir olasılıkla hazzı elde edeceği yargısında bulunuruz. Oysa biz kendimiz o durumdaysak, *düşlemin bir yanılsamasından* yola çıkarak hazzın daha da yakın ve daha da dolaysız olduğu yargısında bulunuruz. Görünüşe göre istenç her yolda kolayca hareket eder ve hatta üzerinde karar kılmadığı yana bile gölgesini ya da imgesini düşürür. Bu imge aracılığıyla haz bize daha da yaklaşıyormuş gibi gelir ve bütünüyle açık ve kaçınılmazmışçasına bize canlı bir doyum verir.

İmdi bu bütün akıl yürütmeyi bir noktada toparlamak ve zenginliğin, sürekli yaptığı gibi, zenginlerde bir gurur ya da kibir meydana getirdiği durumlarda, bunun yalnızca izlenim ve tasarımların çifte ilişkileri aracılığıyla gerçekleştiğini ispatlamak kolay olacaktır. Zenginliklerin özü yaşamın hazlarını ve rahatlıklarını sağlamasına dayanır. Bu gücün asıl özü ise varoluşunun olasılığına ve yine bizi *doğru* ya da *yanlış* bir akıl yürütme yoluyla hazzın gerçek varoluşunu öngörmeye götürmesine dayanır. Hazzın bu öngörölüşü, kendi başına, çok dikkate değer bir hazdır; nedeni, bize keyif veren ve böylelikle bizimle ilişkili olan belli bir sahiplik ya da mülkiyet olduğu için, burada önceki dizgenin tüm bölümlerinin çok kesin ve seçik olarak önümüze serildiğini açıkça görürüz.

Zenginliğin haz ve gurura, yoksulluğun ise rahatsızlık ve kendini küçük görmeye neden olması ile aynı sebeplerden ötürü, güç ilk duyguları, kölelik ise ikincileri üretmelidir. Başkaları üzerindeki bir güç ya da yetke bize tüm isteklerimizi karşılama imkânını verir; tıpkı köleliğin, bizi başkalarının istencine boyun eğmeye götürerek, binlerce yoksunluk ve alçalma ile yüz yüze bırakması gibi.

Burada belirtmeye değer ki, gücün kibri ya da köleliğin utancı yetkemizi uyguladığımız ya da onu bizim üzerimizde uygulayan kişilerin düşünölmesi ile daha da artar. Çünkü istence boyun eğerek işleyen ve ona göre hareket eden hayranlık verici bir düzeneğin heykellerini yapmanın olanaklı olduğunu varsayarsak, açıktır ki onlara sahip olmak kişiye haz ve kendini beğenmişlik verir, ama aynı yetkenin, durumları bizimki ile karşılaştırıldığında, onu daha hoş ve daha onurlu gösterecek olan duyarlı ve akla yatkın yaratıklar üzerinde uygulandığı zamanki düzeyde değil. Karşılaştırma bir şeye verdiğimiz değerin artırılması konusunda her zaman güvenebileceğimiz bir yöntemdir. Zengin bir insan refah durumunu bir dilencininki ile karşılaştırdığında zenginliğini daha belirgin bir şekilde duyumsar. Ancak güçte

⁴ III. Bölüm, 2. Kısım.

bir bakıma bize kendimiz ile buyruğumuz altında duran kişi arasında sunulan zıtlıktan ötürü kendine özgü bir üstünlük vardır. Karşılaştırma açık ve doğaldır ve imgelem onu her konuda bulur; ayrıca düşüncenin karşılaştırmanın imgelemdeki kavranışına geçişi pürüzsüz ve kolaydır. Bu durumun da onun etkisini artırmada önemli bir sonuca sahip olduğu daha sonra *garaz* ve *kıskançlığın* doğası irdelenirken görülecektir.

11. Kısım

Ün Sevgisi

Ancak bu kökensel gurur ve kendini küçük görme nedenlerinin yanı sıra, kimilerine göre duygular üzerinde eşit bir etkisi olan ikincil bir neden daha vardır. Üniümüz, kişiliğimiz ve namımız büyük ağırlığı ve önemi olan noktalardır; hatta erdem, güzellik ve zenginlikler gibi diğer gurur nedenlerinin, başkalarının görüş ve düşünceleri tarafından desteklenmedikleri zaman çok az etkileri vardır. Bu görüngüyü açıklayabilmek için yolu biraz uzatmak ve ilkin *duygudaşlığın* doğasını açıklamak zorunlu olacaktır.

İnsan doğasının hiçbir niteliği, hem kendi hem de sonuçları açısından, başkalarının duygusunu paylaşma ve onların eğilim ve hislerini, bizimkilerden ne denli farklı ya da hatta bizimkilere karşıt olsalar bile, iletişim yoluyla kazanma yatkınlığından daha çarpıcı değildir. Bu yalnızca kendilerine önerilen her görüşü örtük bir şekilde kabul eden çocuklarda değil, dostlarının ve bir arada oldukları insanların us ya da eğilimleri ile ters düştükleri zaman kendi us ya da eğilimlerini izlemeyi çok güç bulan üstün bir muhakeme ve zekâya sahip insanlarda da açıkça göze çarpar. Aynı ulustan olanların nüktelerinde ve düşünme yönlerinde gözleyebileceğimiz müthiş birörnekliği bu ilkeye yüklememiz gerekir; bu benzerliğin hep aynı kalmayı sürdürmelerine rağmen bir ulusun karakterini yüz yıl boyunca aynı durumda tutamayan toprağın ve iklimin etkilerinden ziyade duygudaşlıktan kaynaklanması çok daha olasıdır. İyi huylu bir insan kendini hemen yanındaki ile aynı ruh halinde bulur ve hatta en kendini beğenmiş ve en asık suratlı olanlar bile hemşerilerinden ve tanıdıklarından az da olsa etkilenirler. Gülen bir yüz zihnime belirgin bir gönül rahatlığı ve huzur verir; tıpkı kızgın ya da üzüntülü birinin birdenbire bana bir sıkıntı getirmesi gibi. Nefret, içerleme, saygı, sevgi, cesaret, neşe ve melankoli, tüm bu tutkuları kendi doğal mizaç ve durumundan çok iletişim yoluyla elde ederim. Böylesine çarpıcı bir görüngü dikkatimize değer ve ilk ilkelerine dek izlenmeyi gerektirir.

Bir duygu duygudaşlık yoluyla aşılandığında, ilkin yalnızca sonuçları yoluyla ve suratta ve konuşmada onun tasarımlarını ileten dışsal belirtileri yoluyla bilinir. Bu tasarım hemen bir izlenime dönüştürülür ve tutkunun kendisi olup, ilksel bir duygu ile eşit bir heyecan üretecek bir kuvvet ve dirilik derecesi kazanır. Tasarımın bir izlenime dönüşümü bir anda gerçekleşmesine rağmen, bu durum onları yapan kişinin gözünden kaçabilecek olsa da bir felsefecinin dikkatli incelemesinden kaçınmayı başaramayan belirli görüş ve düşüncelerden kaynaklanır.

Açıktır ki, kendimizin tasarımı ya da daha doğrusu izlenimi her zaman

çok yakınımızdadır; bilincimiz bize kendi şahsımızın öyle diri bir kavrayışını verir ki, başka herhangi bir şeyin bu tikel noktada onun ötesine gidebileceğini imgelemek olanaklı olmaz. Öyleyse hangi nesne bizimle ilişkili olursa olsun, yukarıdaki ilkelere göre, benzer bir kavrayış diriliği ile kavranmalı ve ayrıca bu ilişki, nedensellik ilişkisi kadar güçlü olmasa da, önemli bir etkiye sahip olmalıdır. Benzerlik ve bitişiklik göz ardı edilmeyecek ilişkilerdir; özellikle de neden-sonuçtan hareketle yaptığımız bir çıkar-sama ve dışsal belirtilerin gözlemi yoluyla benzer ya da bitişik olan nesnenin gerçek varoluşu konusunda bilgilendirildiğimiz zaman.

İmdi açıktır ki, doğa tüm insanlar arasındaki o müthiş benzerliği korumuştur: başkalarında hiçbir zaman kendimizde şu ya da bu derecede bir koşutunu bulamayacağımız bir tutku ya da ilke göremeyiz. Durum zihninin dokusu açısından da tıpkı bedenin dokusu açısından olduğu gibidir. Parçaların şekil ya da büyüklükleri ne denli farklı olsa da, yapı ve bileşimleri genel olarak aynıdır. Tüm bu çeşitliliklerin ortasında varlığını sürdüren çok önemli bir benzerlik vardır; bu benzerlik bizim başkalarının görüşlerine girmemize ve onları kolay bir şekilde ve keyifle kucaklamamıza çok büyük bir katkıda bulunuyor olmalıdır. Buna göre, doğalarımızın genel benzerliğinin yanı sıra, tavırlarımızda, kişiliklerimizde, ülke ya da dilimizde özel bir benzerlik varsa, bu benzerliğin duygudaşlığı kolaylaştırdığını görürüz. Bizimle bir nesne arasındaki ilişki ne kadar güçlüyse, imgelemenin geçiş yapması ve kendi şahsımızın tasarımını oluşturmamıza her zaman eşlik eden kavrayışın diriliğini ilişkili tasarıma iletmesi de o kadar kolay olur.

Kaldı ki benzerlik bu sonucu doğuran biricik ilişki değildir; aksine benzerlik, kendisine eşlik etmesi olası olan diğer ilişkilerle daha bir güçlenir. Başkalarının hisleri bizden çok uzak olduklarında üzerimizdeki etkileri de çok az olur ve bu hisler kendilerinin tam olarak iletilmelerini sağlamak için bitişiklik ilişkisine ihtiyaç duyarlar. Kan ilişkileri, bir nedensellik türü olarak, zaman zaman aynı sonuca katkıda bulunabilir; tıpkı aşağıda⁵ daha tam olarak göreceğimiz, eğitim ve alışkanlık ile aynı şekilde işleyen tanışıklık gibi. Tüm bu ilişkiler, bir araya getirildikleri zaman, kendi kişimizin izlenim ya da bilincini başkalarının hislerinin ya da tutkularının tasarımına iletir ve onları en güçlü ve en diri yolda kavramamızı sağlarlar.

Bu incelemenin başında da belirtildiği üzere, tüm tasarımlar izlenimlerden ödünç alınmıştır ve bu iki algı türü yalnızca ruha çarparken taşıdıkları kuvvet ve dirilik derecesinde ayrılırlar. Tasarımların ve izlenimlerin bileşen parçaları tam olarak benzerdir. Görünüşlerinin biçim ve düzeni de aynı olabilir. Öyleyse kuvvet ve diriliklerinin dereceleri onları ayıran biricik tikel noktalardır; bu farklılık izlenimler ve tasarımlar arasındaki bir ilişki yoluyla belli bir ölçüde giderilebildiği için, bir hissin ya da tutkunun tasarımının bu şekilde hissin ya da tutkunun kendisi olacak kadar dirileştirilebilmesine şaşırmamak gerekir. Bir nesnenin canlı tasarımı her zaman izlenimine yaklaşır

⁵ II. Bölüm, 4. Kısım.

ve açıktır ki salt imgelemin gücü sayesinde hastalık ve acıyı duyabilir ve bir hastalığı sık sık düşünerek onu gerçek saymaya başlayabiliriz. Ancak bu özellikle görüşlerde ve duygularda belirgin bir biçimde ortaya çıkar ve birincil olarak onlarda diri bir tasarım bir izlenime dönüştürülür. Diğer tüm izlenimlerden arasında en çok duygularımız kendimize ve zihnin iç işlemlerine dayanır; bu nedenle duygular daha doğal olarak imgelemden ve onlara ilişkin olarak oluşturduğumuz her diri tasarımdan doğarlar. Duygudaşlığın doğası ve nedeni budur; başkalarının görüş ve duygularını saptadığımız zaman onlara bu yolla derinlemesine gireriz.

Bütün bu meselede başlıca dikkati çeken nokta bu görüngülerin anlama yetisi ile ilgili önceki dizgeye ve dolayısıyla tutkular ile ilgili şimdiki dizgeye sağladıkları güçlü doğrulamadır; çünkü bunlar birbiriyle analoji içerisindedir. Aslında açıktır ki, başkalarının tutku ve hislerini duygudaşlık yoluyla paylaştığımız zaman, bu hareketler ilk başta *bizim* zihnimizde salt tasarımlar olarak görünür ve tıpkı bir başka olguyu kavrarken olduğu gibi, bir başka kişiye ait olarak kavranırlar. Yine açıktır ki, başkalarının duygularının tasarımları temsil ettikleri izlenimlere dönüştürülürler ve tutkular onlar için oluşturduğumuz imgelere uygun olarak ortaya çıkarlar. Tüm bunlar en yalın deneyimin nesnesidir ve felsefenin herhangi bir varsayımına dayanmazlar. Bu bilim ancak görüngüleri açıklamak için kabul edilebilir; ama aynı zamanda itiraf etmek gerekir ki, bunlar o bilimi kullanmayı pek gerektirmeyecek kadar kendiliklerinden açıktırlar. Çünkü bizi yakın olduğumuz tutkunun gerçekliğine inandıran neden-sonuç ilişkisinin yanı sıra, bunun yanı sıra diyorum, duyguyu tam olarak paylaşabilmek için benzerlik ve bitişiklik ilişkilerinin de bize yardımcı olması gerekir. Bu ilişkiler bir tasarımı bütünüyle bir izlenime dönüştürebildikleri ve ikincinin diriliğini geçiş sırasında kendisinden hiçbir şeyin yitmeyeceği kadar eksiksiz bir biçimde birinciye iletebildikleri için, neden-sonuç ilişkisinin yalnız başına bir tasarımı güçlendirmeye ve dirileştirmeye nasıl hizmet edebildiğini kolayca kavrayabiliriz. Duygudaşlıkta bir tasarımın bir izlenime açık bir dönüştürülüşü vardır. Bu dönüştürme nesnelerin bizimle olan ilişkilerinden kaynaklanır. Kendimiz kendimize her zaman çok yakınızdır. Tüm bu durumları irdelersek duygudaşlığın anlama yetimizin işlemlerine tam olarak karşılık düştüğünü ve hatta daha şaşırtıcı ve olağan dışı bir şey kapsadığını buluruz.

Şimdi bakışlarımızı duygudaşlığın genel irdelemesinden sonra bu tutkuların övgü ve yergiden, ün ve kötü ünden doğduklarında duygudaşlığın gurur ve kendini küçük görme üzerindeki etkisine çevirme zamanı gelmiştir. Belirtebiliriz ki, hiç kimse eğer gerçekse ona sahip olan kişide kendiliğinden gurur üretmeyecek bir nitelikten ötürü başka biri tarafından övülmez. Methiyeler kişinin gücü, zenginlikleri, ailesi ya da erdemi üzerine döner ve bunların tümü de daha önce açıklamış ve nedenini vermiş olduğumuz gurur güdüleridir. O zaman açıktır ki, eğer bir kişi kendisini hayranına görüldüğü ışıktaki görürse, yukarıda açıklanan varsayıma göre, ilkin ayrı bir haz ve daha sonra bir gurur ya da kibir duyacaktır. İmdi hiçbir şey bizim bu noktada başkalarının görüşlerini kabul etmemizden daha doğal değildir; hem onları

tüm görüşlerini bize dolaysızca gösteren *duygudaşlıktan* hem de bizi onların yargılarını ileri sürdüklerinden yana bir tür kanıtlama olarak görmeye götüren *akıl yürütmeden* dolayı. Bu iki ilke, yetke ve duygudaşlık ilkeleri hemen hemen tüm görüşlerimizi etkiler; ama bunların kendi değer ve kişiliğimizi yargıladığımız zaman kendilerine özgü bir etkileri olmalıdır. Bu tür yargılara her zaman tutku eşlik eder⁶; anlama yetimizi rahatsız etme ve bizi ne kadar mantıksız olursa olsun hızla her tür görüşe götürme konusunda hiçbir şey bu yargıların kendini imgelem üzerine yayan ve ilişkili her tasarıma ek bir güç veren tutku ile bağlantılarından daha yatkın değildir. Buna şunu ekleyebiliriz: büyük ölçüde bizden yana çıkıldığının bilincinde olduğumuz için, kendimize ilişkin olarak taşıdığımız iyi görüşü doğrulayan herhangi bir şeyden özellikle haz duyar ve buna karşı çıkan her şeye kolayca şaşırırız.

Tüm bunlar kuramda çok olası görünür; ama bu akıl yürütmeye tam bir kesinlik verebilmek için, tutkuların görüngülerini irdelemek ve onunla anlaşarak anlaşmadıklarını görmek zorundayız.

Bu görüngüler arasında şunu amacımıza oldukça uygun bir görüngü sayabiliriz: ünün genel olarak hoş olmasına karşın, gene de saygı gösterdiğimiz ve görüşlerine katıldığımız insanların onaylarından elde ettiğimiz doyum, nefret edip küçümsemiş insanlardan onaylarından aldığımız doyumdan çok daha büyüktür. Benzer olarak öncelikle, yargılarına belli bir değer verdiğimiz kişilerin küçümsemeleri bizi utandırır ama insanların geri kalanının görüşleri konusunda büyük ölçüde kayıtsızdır. Oysa eğer zihin ün isteğini ve kötü ün isteksizliğini ilksel bir içgüdüden almış olsaydı, ün ve kötü ün bizi hiçbir ayırım olmaksızın etkilerdi ve her görüş benzer şekilde, bizden yana olup olmamasına göre, o isteği ya da isteksizliği uyarırdı. Bir aptalın yargısı bilge bir insanın olduğu gibi bir başkasının da yargısıdır ve yalnızca bizim kendi yargımız üzerindeki etkisinde daha aşağıda durur.

Bilge bir insanın onayı ile bir aptalın onay verdiği zamankinden daha büyük bir haz duymakla kalmaz aynı zamanda eğer bu onay uzun ve yakın bir tanışıklıktan sonra kazanılmışsa, birincininkinden ek bir doyum daha elde ederiz. Bu da aynı şekilde açıklanır.

Başkalarının övgüleri kendi görüşümüzle uyuşmadıkça ve bizi üstün olduğumuz başlıca nitelikler vasıtasıyla yüceltmedikçe bize pek haz vermez. Salt bir asker belagat sanatına çok az değer verir; bir kalem efendisi cesaret ırasına; bir piskopos nüktecilik ırasına ya da bir tüccar âlimlik ırasına. Bir insan soyut olarak değerlendirdiği bir niteliğe hangi değeri verirse versin, ona sahip olmadığının bilincinde olduğu zaman bütün dünyanın görüşleri ona o belirli noktada çok az haz verecektir; bunun nedeni o insanların hiçbir zaman o kişinin görüşünü kendi yanlarına çeviremeyecek olmalarıdır.

Hiçbir şey iyi ailelerden gelen ama koşulları yetersiz olan insanların dostlarını ve ülkelerini bırakarak, geçimlerini, doğumları ve eğitimleri ile tanışık oldukları insanlar arasında değil de yabancılar arasında ve bayağı ve fiziksel

⁶ Birinci Kitap, III. Bölüm, 10. Kısım.

işler yaparak sağlamalarından daha olağan değildir. Nereye gidersek gidelim, derler, bilinmeyeceğiz. Hiç kimse hangi aileden geldiğimizden kuşku duymayacak. Tüm dostlardan ve tanıdıklardan uzaklaşacağız ve bu şekilde yoksulluk ve bayağılık bize daha kolay uyacak. Bu görüşleri incelediğimde, bunların bana şimdiki amacım için oldukça inandırıcı birçok kanıtlama sunduklarını görürüm.

İlk olarak bunlardan, küçümsemenin verdiği rahatsızlığın duygudaşlığa, duygudaşlığın da nesnelerin kendimizle olan ilişkilerine dayandığını çıkarırsınız; çünkü biz özellikle bize hem kan bağı ile bağlı olan hem de yaşadığımız yer açısından yakın olduğumuz kişilerin küçümsemelerinden rahatsız oluruz. Bu yüzden bu duygudaşlık ve rahatsızlığı bu ilişkileri ayırarak ve yabancıların yanına yerleşip yakın çevreden uzaklaşarak azaltmaya çalışırız.

İkinci olarak, ilişkilerin duygudaşlık için gerekli oldukları vargısını çıkarabiliriz –mutlak olarak görülen ilişkiler olarak değil, başkalarının görüşlerine ilişkin tasarımlarımızı, onların şahıslarının tasarımları ile bizim kendi şahsımıza ilişkin tasarımıımız arasındaki çağrışım aracılığıyla, görüşlerin kendilerine dönüştürmedeki etkileri yoluyla. Çünkü burada akrabalık ve duygudaşlık ilişkilerinin her ikisi de varlığını devam ettirir; ama aynı kişide birleşmedikleri için, duygudaşlığa daha küçük bir derecede katkıda bulunurlar.

Üçüncü olarak, ilişkilerin ayrılması yoluyla duygudaşlığın azaltılması durumunun kendisi dikkate değerdir. Varsayalım ki yabancılar arasında yoksul bir durumdayım ve bu yüzden ancak hafife alınıyorum; gene de o durumda kendimi her gün yakınlarımla ve hemşerilerimin küçümsemeleri altında bulduğumdan daha rahat bir durumda bulurum. Burada çifte bir küçümseme duyarım: yakın ilişkilerimden, ama bunlar ortada yoktur ve çevremdekilerden, ama bunlar yabancıdır. Bu çifte küçümseme benzer olarak akrabalık ve duygudaşlık ilişkileri gibi iki ilişki tarafından güçlendirilir. Ancak benimle o iki ilişki yoluyla bağlantılandırılan kişiler aynı olmadıkları için, tasarımların bu farklılığı küçümsemeden kaynaklanan izlenimleri ayırır ve birbirlerine karışmalarını önler. Komşularımın küçümsemesinin belli bir etkisi vardır, tıpkı akrabalarımın küçümsemelerinin de olduğu gibi; ancak bu etkiler ayrı ayrıdır ve hiçbir zaman küçümsemenin hem komşularım hem de akrabalarım olan kişilerden geldiği zımnı gibi birleşmezler. Bu görüngü yukarıda açıklanan ve sıradan zihinlere çok olağan dışı görünebilecek gurur ve kendini küçük görme dizgesiyle analoji içerisindedir.

Dördüncü olarak, bu durumdaki bir kişi doğal olarak soyunu aralarında yaşadığı insanlardan saklar ve birilerinin şimdiki yazgısının ve yaşam biçiminin çok üstündeki bir aileden geldiği konusunda kuşku duymasından büyük bir rahatsızlık duyar. Bu dünyadaki her şey karşılaştırma yoluyla yargılanır. Sıradan biri için büyük bir talih olan şey bir prens için dilenciliktir. Bir köylü bir beyefendinin gereksinmelerini karşılayamayan bir durumda kendini mutlu sayar. Bir insan ya daha gösterişli bir yaşam biçimine alışmışsa, ya da kendini soy ve niteliği yoluyla onu hak etmiş görüyorsa, böyle bir yaşam biçiminin altındaki her şey onun için dayanılmaz, hatta utanç ve-

ricidir; daha iyi bir servet isteğini çok büyük bir çabayla gizler. Burada kendisi talihsizliklerini bilir; ama birlikte yaşadıkları insanlar bunları bilmedikleri için, yalnızca kendi düşünceleri tarafından telkin edilen rahatsızlık verici gözlem ve karşılaştırmayı taşır ve hiçbir zaman onu başkaları ile bir duygudaşlık yoluyla kazanmaz; ki bu durum rahatlık ve doyumuna büyük ölçüde katkıda bulunuyor olmalıdır.

Eğer *övgüden aldığımız haz hislerin bir iletiminden kaynaklanır* varsayımına karşı çıkılacak olursa, inceleme üzerine görürüz ki, bu itiraz, doğru bir ışık altında ele alındığında, aslında varsayımı doğrulamaya yarayacaktır. Popüler ün sıradan insanları küçümseyen biri için bile haz verici olabilir; ama bunun nedeni o insanların sayıca çok oluşlarının onlara ek bir ağırlık ve yetke vermesidir. Düşünce hırsızları hak etmediklerinin bilincinde oldukları övgülerden memnundurlar; ama bu, imgelemin kendini kendi uydurmaları ile eğlendirdiği ve bu uydurmaları başkalarının görüşleri ile bir duygudaşlık yoluyla sağlam ve dayanıklı kılmaya çalıştığı bir şato inşa etmek gibidir. Gururlu insanlar kolay kolay kabul etmeseler de küçümsemediklerinde en büyük sarsıntı yaşayanlardır; bunun nedeni onlara doğal olan tutku ile duygudaşlık yoluyla kazanılan tutku arasındaki karşıtlıktır. Sevdiğine aşırı tutkun biri eğer sevgilisini suçlar ve ayıplarsanız bundan çok rahatsız olur; üstelik bu karşıtlığınızın onun kendisini etki altına almadıkça ve sizinle olan duygudaşlığının dışında hiçbir etkisinin olamayacağı açık olsa bile. Eğer sizi küçümserse, ya da şaka yaptığınızı algılayarsa, ne söylerseniz söyleyin üzerinde hiçbir sonuç doğurmaz.

12. Kısım

Hayvanlarda Gurur ve Kendini Küçük Görme

Böylece bu konuyu hangi ışıkta irdelersek irdelleyelim, gene de belirtebiliriz ki gurur ve kendini küçük görme nedenleri varsayımımızı tam olarak karşılar ve ayrıca hiçbir şey hem bizzat bizimle ilişki içinde olup hem de tutkudan bağımsız bir haz ya da acı üretmedikçe bu tutkulardan hiç birini uyaramaz. Yalnızca bir haz ya da acı üretme eğiliminin gurur ve kendini küçük görme nedenlerinin tümüne ortak olduğunu değil, ayrıca bu eğilimin ortak olan biricik şey ve buna göre de işlemelerini sağlayan nitelik olduğunu da ispatladık. Daha da öte, bu tutkuların en çarpıcı nedenlerinin gerçekte hoş ya da rahatsız edici duyumlar üretme gücünden başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla tüm sonuçlarının ve geri kalanlar arasında, gurur ve kendini küçük görmenin yalnızca o kökenden türediğini ispatladık. Bu tür sağlam kanıtlar üzerine kurulu böylesi yalın ve doğal ilkelerin, gözümünden kaçmış olan kimi karşıcılıklara açık olmadıkça, felsefeciler tarafından kabul edilmemeleri olanaksızdır.

Anatomicilerin insan bedenleri üzerindeki gözlem ve deneylerini hayvanlar üzerinde yaptıklarıyla birleştirmeleri ve bu deneylerin uyumundan belirli bir varsayım için ek bir kanıtlama türetmeleri olağandır. Gerçekten de açıktır ki, hayvanlardaki parçaların yapısının insanlardaki ile aynı olduğu ve bu parçaların işlemlerinin de aynı olduğu yerde, o işlemin nedenleri farklı

olamaz; bir türe ilişkin olarak doğru olduğunu bulduğumuz her şeyin duraksama olmaksızın öteki tür için de kesin olduğu vargısı çıkarılabilir. Böylece mizacının ve küçük parçaların bileşiminin insanlarda haklı olarak salt hayvanlarda olduğundan biraz farklı olduğu kabul edilebilse de ve dolayısıyla biri üzerinde ilaçların sonuçları ile ilgili olarak yaptığımız herhangi bir deney öteki için her zaman geçerli olmasa da, damar ve kasların yapıları, kalbin, akciğerlerin, midenin, karaciğerin ve diğer parçaların doku ve konumları tüm hayvanlarda aynı ya da hemen hemen aynı olduğu için, bir türde kas hareketini, bağırsak sıvısının ilerlemesini, kan dolaşımını açıklayan varsayımın diğer türlere de uygulanabilir olması gerekir ve herhangi bir yaratık türünde yapabileceğimiz deneyler ile uyuşup uyuşmamasına göre, bu varsayımın bütünde doğruluğunun ya da yanlışlığının bir kanıtını çıkarabiliriz. Öyleyse beden üzerine yapılan akıl yürütmelerde doğru ve yararlı olduğu bulunan bu araştırma yöntemini şimdiki zihin anatomimize uygulayalım ve onun sayesinde ne gibi keşiflerde bulunabileceğimizi görelim.

Bunu yapabilmek için ilkin *tutkuların* insanlarda ve hayvanlardaki karşılığını göstermemiz ve daha sonra bu tutkuları üreten nedenleri karşılaştırmamız gerekir.

Açıktır ki, hemen hemen her yaratık türünde, özellikle de daha soylu olanlarda, gurur ve kendini küçük görmenin birçok açık belirtileri vardır. Bir kuğunun, ya da hindinin, ya da tavus kuşunun duruş ve yürüyüşü kendisine ilişkin taşıdığı yüksek tasarımı ve diğerlerini küçümsemesini ortaya koyar. Hindide ve tavus kuşunda gururun her zaman güzelliğe eşlik etmesi ve yalnızca erkekte sergilenmesi daha da dikkat çekicidir. Bülbüllerin şakımada gösterdikleri kibir ve yarış haline sık sık dikkat çekilmiştir; benzer olarak atların çeviklikte, tazıların uyanıklık ve kokıda, boğa ve horozun güçte ve diğer hayvanların kendi belirli üstünlüklerinde olduğu gibi. Buna insana kendilerini onunla tanışık kılacak kadar sık yaklaşan her yaratık türünün gördüğü beğeni nedeniyle açık bir gurur sergilemesini ve diğer her açıdan bağımsız olarak onun övgü ve okşamaları ile haz duymasını ekleyebilirsiniz. Nitekim onlara bu kibri veren okşamalar sıradan kişilerin okşamaları değil, bildikleri ve sevdikleri başlıca kişilerin okşamalarıdır; tıpkı o tutkunun insanlarda uyarılması durumunda olduğu gibi. Tüm bunlar gurur ve kendini küçük görmenin yalnızca insan tutkuları olmadığının ve bütün hayvanlar üzerine de yayıldıklarının açık kanıtlarıdır.

Bu tutkuların hayvanlardaki *nedenleri* yine büyük ölçüde bizde olduğu gibidir; ama daha yüksek olan bilgi ve zekâmız konusunda haklı sınırlamaların getirilmesi gerekir. Böylece hayvanların erdem ya da erdemsizlik konusunda ya çok az anlayışları vardır, ya da hiç yoktur; hayvanlar kan ilişkilerini çabucak gözden yitirirler ve hak ve mülkiyet ilişkilerine yeteneksizdirler; dolayısıyla gurur ve kendini küçük görme nedenleri bir tek bedende yatıyor olmalıdır çünkü bu nedenler hiçbir zaman zihinsel doğalarına ya da dışsal nesnelere yerleştirilemezler. Sadece beden söz konusu olduğu sürece, aynı nitelikler hayvanlarda da insan türünde olduğu gibi gurura yol açar ve bu tutku her zaman güzellik, çeviklik ya da belli bir yararlı ya da hoş

nitelik üzerine kurulur.

Bundan sonraki soru, tüm bu tutkular aynı olduğu ve tüm yaratıklarda aynı nedenlerden kaynaklandığı için, nedenlerin işleyiş *yolunun* da aynı olup olmadığıdır. Tüm benzerlik kurallarına göre, bu haklı olarak beklenecektir ve eğer sınama üzerine bu görüngülerin tek bir tür açısından yaptığımız açım-lamasının geri kalanlar için geçerli olmadığını görürsek, açım-lamanın, görünürde ne denli doğru olursa olsun, gerçekte temelsiz olduğunu kabul edebiliriz.

Bu soruyu bir karara bağlayabilmek için, hayvanların zihinlerinde de insan zihinlerinde olduğu gibi açıkça aynı tasarım *ilişkilerinin* olduğunu ve aynı nedenlerden türediklerini düşünelim. Kemiğini saklayan bir köpek sık sık nereye sakladığını unuttur; ama oraya getirildiğinde, düşünme yetisi, tasarımları arasında bir ilişki üreten bitişiklik aracılığıyla kolayca daha önce gizlemiş olduğu şeye geçer. Benzer olarak, bir yerde sağlam bir dayak yemişse, oraya yaklaştığında titreyecektir, üstelik ortada herhangi bir tehlike belirtisi saptamasa bile. Benzerliğin sonuçları bu kadar çarpıcı değildir; ama bu ilişki tüm hayvanların böyle açıkça bir yargısını gösterdikleri nedenselliğin önemli bir bileşeni olduğu için, benzerlik, bitişiklik ve nedensellik ilişkilerinin hayvanlarda da insanlarla aynı şekilde işlediği vargısını çıkarabiliriz.

Ayrıca izlenimlerin ilişkisinin öyle örnekleri vardır ki, bunlar bizi belli duyguların daha üstün yaratık türlerinde olduğu gibi daha alçak olanlarda da birbirleri ile belli bir birliklerinin olduğuna ve bunların zihinlerinin sık sık bir dizi bağlantılı heyecan boyunca ilerlediğine inandırır. Bir köpek, sevinçten havalara uçtuğu zaman, ister efendisi için olsun isterse karşı cins için doğal olarak sevgi ve sevecenliğe yönelir. Benzer olarak, acı ve üzüntüyle dolduğunda, kavgacı ve aksi olur ve ilk başta üzüntü olan tutku küçük bir vesileyle öfkeye dönüşür.

Böylece bizde gurur ya da kendini küçük görme üretmek için zorunlu olan iç ilkelerin hepsi tüm yaratıklara da ortaktır ve bu tutkuları uyaran nedenler de benzer şekilde aynı oldukları için, haklı olarak bu nedenlerin bütün hayvanlar arasında aynı şekilde işledikleri vargısını çıkarabiliriz. Varsayımım öyle yalındır ve öyle az düşünme ve yargı gerektirir ki, her duyarlı yaratığa uygulanabilir; bu durum da varsayımımın yalnızca doğruluğunun inandırıcı bir kanıtı olarak kabul edilmekle kalmayacak, eminim ki, bu vesileyle diğer her bir dizgeye bir karşı çıkış olduğu da görülecektir.

II. Bölüm

Sevgi ve Nefret

1. Kısım

Sevgi ve Nefretin Nesneleri ve Nedenleri

Sevgi ve *nefret* tutkularının herhangi bir tanımını yapmak bütünüyle olanaksızdır; sebebi bu tutkuların bir karışım ya da bileşim olmaksızın yalnızca yalın bir izlenim üretmeleridir. Onların doğa, köken, neden ve nesnelerinden çıkarılan herhangi bir betimlemelerine girişmek de eşit ölçüde gereksiz olacaktır; bunun nedeni ise hem bunların şimdiki araştırmamızın konuları

olması, hem de bu tutkuların genel duygu ve deneyimimiz sayesinde kendiliklerinden yeterince biliniyor olmalarıdır. Bunu gurur ve kendini küçük görme açısından daha önce gözlemiştik, burada sevgi ve nefret açısından yineliyoruz; gerçekten de bu iki tutku kümesi arasında öyle büyük bir benzerlik vardır ki, ikincileri açıklayabilmek için birinciler üzerine yaptığımız akıl yürütmelerin bir tür özeti ile başlamak zorundayız.

Gurur ve kendini küçük görmenin dolaysız *nesnesinin* benlik ya da düşüncelerinin, eylemlerinin ve duyumlarının yakından bilincinde olduğumuz kişinin kendisi olması gibi, sevgi ve nefretin *nesnesi* de tasarım, eylem ve duyumlarının bilincinde olmadığımız bir başka kişidir. Bu deneyimle yeterince açıktır. Sevgi ve nefretimiz her zaman bizim dışsal olarak algıladığımız bir varlığa yöneliktir; *öz-sevgiden* söz ettiğimiz zaman, bu doğru bir anlam ifade etmez ve ayrıca ürettiği duyumun bir arkadaş ya da eş tarafından uyandırılan o narin heyecanla ortak hiçbir şeyi yoktur. Nefret açısından da durum aynıdır. Kendi hatalarımız ve budalalıklarımız tarafından küçük düşürülebiliriz; ama hiçbir zaman başkalarının incitmelerinin dışında bir öfke ya da nefret duymayız.

Ancak sevgi ve nefretin *nesnesi* her zaman bir başka kişi olsa da, açıktır ki nesne, sözcüğün kesin anlamıyla konuşursak, bu tutkuların nedeni değildir, ya da yalnız başına onları uyarmaya yeterli değildir. Çünkü sevgi ve nefret duyumlarında doğrudan doğruya karşıt oldukları ve aynı nesneyi ortaklaşa taşıdıkları için, eğer o nesne bir de nedenleri olmuş olsaydı, bu karşıt tutkuları eşit bir derecede üretir ve daha ilk andan itibaren birbirlerini yok etmeleri gerekeceği için, ikisinden hiç biri ortaya çıkmayı başaramazdı. Öyleyse nesneden ayrı bir neden olmalıdır.

Eğer sevgi ve nefretin nedenlerini incelersek, bu nedenlerin çok çeşitli olduklarını ve ortaklaşa pek fazla şeyleri olmadığını buluruz. Bir kimsenin erdemi, bilgisi, zekâsı, sağduyusu ve iyi huyu sevgi ve saygı üretir; tıpkı karşıt niteliklerin nefret ve küçümseme üretmeleri gibi. Aynı tutkular güzellik, kuvvet, çeviklik, ustalık gibi bedensel başarılarından ve karşıtlarından doğar; benzer olarak aile, mülk, giysiler, ulus ve iklimin yol açtığı dışsal üstünlük ve zararlardan olduğu gibi. Bu nesnelerden her biri farklı nitelikleri yoluyla sevgi ve saygı, ya da nefret ve küçümseme üretir.

Bu nedenlerin görüşünden hareketle, işleyen *nitelik* ve üzerine yerleştiği *nesne* arasında yeni bir ayrım türetebiliriz. Gösterişli bir sarayı olan bir prens bu sebeple insanlardan saygı görür: *ilk başta* sarayın güzelliği yoluyla, *ikinci olarak ise* onu kendisine bağlayan mülkiyet ilişkisi yoluyla. Bunlardan herhangi birinin ortadan kaldırılması tutkuyu yok eder; bu da, açıktır ki, nedenin bileşik bir neden olduğunu ispatlar.

Sevgi ve nefret tutkularını gurur ve kendini küçük görme açısından yaptığımız ve her iki tutku kümesine eşit olarak uygulanabilir olan tüm gözlemler boyunca izlemek sıkıcı olacaktır. Genel olarak *belirtmek* yeterlidir ki, sevgi ve nefretin *nesnesi* açıkça düşünen bir kişidir ve o ilk tutkunun duyumu her zaman hoş, ikincinininki ise rahatsız edicidir. Yine belli bir olasılık payıyla *varsayabiliriz* ki, *bu her iki tutkunun da nedenleri her zaman düşünen bir varlık ile ilişkili-*

dir ve birincinin nedeni ayrı bir haz, ikincinininki ise ayrı bir rahatsızlık üretir.

Bu sayıtlılardan biri, yani sevgi ve nefretin nedeninin bu tutkuları üretebilmek için bir kişi ya da düşünen varlık ile ilişkili olması gerektiği, yalnızca olası değil aynı zamanda karşı çıkılamayacak denli apaçıktır. Soyut olarak ele alındıklarında erdem ve erdemsizlik, cansız nesneler üzerine yerleştirildiklerinde güzellik ve çirkinlik, üçüncü bir kişiye ait olduklarında yoksulluk ve zenginlik onlarla hiçbir ilişkisi olmayanlarda en ufak derecede sevgi ya da nefret, saygı ya da küçümseme yaratmazlar. Pencereden bakan bir kişi yolda beni ve benim arkamda hiçbir ilgimin olmadığı bir sarayı görür; kimse-
nin çıkıp da bu kişinin bana sanki sarayın sahibi benmişim gibi bir saygı göstereceğini ileri süreceğine inanmıyorum.

Bu tutkular için izlenimlerin bir ilişkisinin gerekli olduğu ilk bakışta çok açık değildir; bunun nedeni geçişte bir izlenimin öteki ile çok fazla karışması ve ikisinin bir bakıma ayırt edilemez olmalarıdır. Ancak gurur ve kendini küçük görmede ayırmayı ve bu tutkuların her bir nedeninin ayrı bir acı ya da haz ürettiğini ispatlamayı kolayca başarabilmemiz gibi, burada da sevgi ve nefretin çeşitli nedenlerini özel olarak irdelerken aynı yöntemi aynı başarı ile izleyebilirim. Ancak bu dizgelerin tam ve belirleyici bir kanıtı için aceleci davrandığımdan, bu yoklamayı bir süre erteleyeceğim; bu arada gurur ve kendini küçük görme ile ilgili tüm akıl yürütmelerimizi sorgulanamaz deneyim üzerine kurulu bir kanıtlama yoluyla şimdiki amacım lehine dönüştürmeye çalışacağım.

Kendi kişilik, deha ya da talihleri ile doyum bulan ve kendilerini tüm dünyaya gösterip, insanlığın sevgi ve beğenisini kazanma isteği duymayan çok az kimse vardır. İmdi açıktır ki gurur ve öz-saygının nedenleri olan nitelik ve durumların kendileri bir o kadar da kibrin ya da ün isteğinin nedenleridir ve biz her zaman kendi içimizde bize en çok doyum veren belirli noktaları göz önüne alırız. Oysa eğer sevgi ve saygı, bu niteliklerin kendimiz ya da başkaları ile ilişkili olmalarına göre, gurur ile aynı nitelikler sayesinde üretilmeselerdi, bu ilerleme yöntemi çok saçma olur ve ayrıca insanlar diğer kişilerin görüşlerinin kendi benimsedikleri görüşlere karşılık düşmesini bekleyemezlerdi. Hiç kuşkusuz çok az kimse tutkuların kesin bir dizgesini oluşturabilir, ya da genel doğaları ve benzerlikleri üzerine gözlemlerde bulunabilir. Oysa felsefede böyle bir ilerleme olmaksızın, bu belirli noktada çok sayıda yanlış fırsat vermeyiz ve ayrıca genel deneyim ve bize dolaysızca içimizde duyumsadıklarımız yoluyla başkaları üzerinde neyin etkili olacağını söyleyen bir tür *temsil* bize yeterince yol gösterir. O zaman gurur ya da kendini küçük görmeyi üreten ve sevgi ya da nefrete neden olan nitelikler aynı oldukları için, ilk tutkuların nedenlerinin tutkudan bağımsız bir acı ya da haz ürettiğini ispatlamada kullandığımız kanıtlamaların tümü de eşit açıklıkla ikincilerin nedenlerine uygulanabilir olacaktır.

2. Kısım

Bu Dizgeyi Doğrulayan Deneyler

Bu kanıtlamaları uygun bir biçimde değerlendirdikten sonra, hiç kimse

ilişkili izlenimler ve tasarımlar boyunca geçiş ile ilgili olarak onlardan çıkar-
dığım vargıyı kabul etmede duraksamayacaktır, özellikle de bu kendinde
öyle kolay ve doğal bir ilke olduğu için. Ancak bu dizgeyi hem sevgi ve nef-
ret, hem de gurur ve kendini küçük görme açısından kuşkunun ötesine yer-
leştirebilmek için, tüm bu tutkular ile ilgili olarak bazı yeni deneyler yapmak
ve ayrıca daha önce değindiğim gözlemlerden birkaçını hatırlamak uygun
olacaktır.

Bu deneyleri yapabilmek için, varsayalım ki daha önce hakkında her-
hangi bir dostluk ya da düşmanlık hissi beslemediğim bir kişi ile birlikte
olayım. Burada bu dört tutkunun da doğal ve en son nesnesi önüme konmuş
olur. Kendim gurur ya da kendini küçük görmenin asıl nesnesiyimdir; öteki
kişi ise sevgi ve nefretin.

Şimdi dikkatle bu tutkuların doğalarına ve birbirleri açısından durumla-
rına bakalım. Açıktır ki bu dört duygu burada bir bakıma bir karenin ya da
düzenli bir bağlantının içine ve birbirlerinden uzağa yerleştirilmişlerdir. Gu-
rur ve kendini küçük görme tutkuları, tıpkı sevgi ve nefret tutkuları gibi,
nesnelerinin özdeşliği yoluyla bir araya getirilir ve nesne ilk tutkular kümesi
için kendi, ikincisi içinse bir başka kişidir. Bu iki iletişim ya da bağlantı çiz-
gisi karenin iki karşıt kenarını oluşturur. Yine gurur ve sevgi hoş giden tut-
kulardır; nefret ve kendini küçük görme rahatsız edici. Gurur ile sevgi ara-
sındaki duyum benzerliği ve kendini küçük görme ile nefret arasındaki du-
yum benzerliği yeni bir bağlantı oluşturur ve bunlar karenin öteki iki kenarı
olarak görülebilirler. Bütün ele alındığında, gurur kendini küçük görme ile,
sevgi ise nefret ile nesneleri ya da tasarımları yoluyla bağlantılıdır; duyum
ya da izlenimleri yoluyla da, gurur sevgi ile, kendini küçük görme ise nefret
ile bağlantılı.

O zaman diyorum ki, hiçbir şey bu tutkulardan herhangi birini, onunla
çifte bir ilişki, yani tasarımların tutkunun nesnesi ile ilişkisi ve duyumun
tutkunun kendisi ile ilişkisini taşımadığı sürece üretmez. Bunu deneyleri-
miz yoluyla ispatlamalıyız.

Birinci Deney. Bu deneylerde daha düzenli bir şekilde ilerlemek için, il-
kin varsayalım ki yukarıda değinilen durumda, yani başka bir kişi ile bir-
likte olma durumunda, bu tutkulardan herhangi birinin izlenimleri ya da ta-
sarımları ile hiçbir ilişkisi olmayan bir nesne yerleştiriliyor olsun. Böylece
varsayalım ki birlikte ikimizden hiç birine ait olmayan ve kendi başına hiç-
bir heyecana ya da bağımsız haz ve acıya neden olmayan sıradan bir taşı ya
da başka bir nesneyi görüyor olalım; açıktır ki böyle bir nesne bu dört tut-
kudan hiç birini üretmeyecektir. Bunu sırayla her biri üzerinde deneyelim.
Onu sevgiye, nefrete, kendini küçük görmeye, gurura uygulayalım; bunlar-
dan hiç biri imgelenebilecek en küçük bir derecede bile doğmaz. Nesneyi
dilediğimiz sıklıkla değiştirelim ama yeter ki yine bu iki ilişkiden hiç birini
taşımayan bir nesne seçelim. Deneyi zihnin duyarlı olduğu tüm durumlarda
yineleyelim. Doğanın engin çeşitliliği arasında hiçbir nesne hiçbir durumda
bu ilişkiler olmaksızın bir tutku üretmeyecektir.

İkinci Deney. Bu her iki ilişkiden de yoksun bir nesne hiçbir zaman bir

tutku üretemeyeceği için, ona bu ilişkilerden yalnızca birini verelim ve ne olacağına bakalım. Böylece varsayalım ki bana ya da yanımdaki kişiye ait olan ve bu yolla tasarımların tutkuların nesnesi ile bir ilişkisini kazanan bir taşa ya da herhangi bir sıradan nesneye bakıyor olayım; açıktır ki, sorunu *a priori* görececek olursak, mantıklı olarak hiçbir tür heyecan beklenemez. Çünkü tasarımların bir ilişkisinin zihin üzerinde gizlice ve dingin bir şekilde işliyor olmasının yanı sıra, bu ilişki nesnenin bize ya da başkalarına ait olmasına göre karşıt gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret tutkularına da eşit bir dürtü verir; tutkuların bu çatışması her ikisini de yok etmeli ve zihni herhangi bir duygu ya da heyecandan bütünüyle muaf bırakmalıdır. Bu akıl yürütme deneyim tarafından *a priori* doğrulanır. Tutkudan bağımsız olarak bir acıya ya da bir hazza neden olmayan önemsiz ya da sıradan bir nesne, hiçbir zaman özelliği ya da diğer ilişkileri yoluyla gurur ya da kendini küçük görme, sevgi ya da nefret duygularını üretemeyecektir.

Üçüncü Deney. Öyleyse açıktır ki, tasarımların bir ilişkisi yalnız başına bu duyguları ortaya çıkaramaz. Şimdi bu ilişkiyi ortadan kaldıralım ve hoş ya da rahatsız edici olan, ama kendimiz ya da yanımdaki ile hiçbir ilişkisi olmayan bir nesne sunarak, onun yerine izlenimlerin bir ilişkisini koyalım ve sonuçları gözleyelim. Önceki deneyde olduğu gibi sorunu ilkin *a priori* irdersek, nesnenin bu tutkularla küçük ama belirsiz bir bağlantısının olacağı vargısını çıkarabiliriz. Çünkü bu ilişki soğuk ve algılanamaz bir ilişki olmanın yanı sıra, tasarımların ilişkisinin uygunsuzluğunu da taşımaz ve ayrıca bizi eşit bir güçle çatışmaları nedeniyle birbirini yok eden iki karşıt tutkuya da yöneltmez. Ancak, öte yandan, eğer duyumdan duyguya geçişin tasarımların bir geçişini üreten herhangi bir ilke tarafından desteklenmediğini, aksine, bir izlenimin kolayca ötekine aktarılmasına karşın gene de nesnelerin değişikliğinin o türden bir geçişe neden olan ilkelerin tümüne karşıt olması gerektiğini düşünersek, buradan hiçbir şeyin bir tutkunun onunla yalnızca izlenimlerin bir ilişkisi yoluyla bağlantılı olan sağlam ya da dayanıklı bir nedeni olmayacağını çıkarsayabiliriz. Usumuzun bu kanıtlamaları değerlendirdikten sonra analogiden çıkaracağı vargı şu olacaktır: haz ya da rahatsızlık üreten, ama kendimiz ya da başkaları ile hiçbir şekilde bağlantısı olmayan bir nesne duruma öyle bir yön verebilir ki, doğal olarak gurura ya da sevgiye, kendini küçük görmeye ya da nefrete dönüşebilir ve çifte bir ilişki sayesinde kendilerinde bu duyguları bulabileceği başka nesneler arayabilir; ama en yararlısı olsa da bu ilişkilerden yalnızca birini taşıyan bir nesne, hiçbir zaman sürekli ve yerleşik bir tutku ortaya çıkaramaz.

Tüm bu akıl yürütmenin deneyime ve tutkuların görüngülerine tam olarak uygun olduğunun bulunması ne sevindiricidir. Varsayalım ki yanımda biri ile ikimizin de tam anlamıyla yabancı olduğu bir ülkede yolculuk ediyorum; açıktır ki, eğer manzara güzel, yollar iyi ve hanlar rahatsa, bu beni hem kendimden hem de yanımdaki yolcudan keyif almaya götürebilir. Ancak bu ülkenin kendimle ya da arkadaşım ile hiçbir ilişkisinin olmadığını varsaydığımız için, hiçbir zaman dolaysızca gurur ya da sevgi nedeni olamaz; öyleyse tutkuyu ikimizden biri ile daha yakın bir ilişkisi olan bir başka

nesne üzerinde bulmadığım sürece, heyecanlarım yerleşik bir tutkudan çok, yüksek ve insana özgü bir durumun taşkınlıkları olarak görülecektir. Nesnenin rahatsızlık ürettiği yerde de bu böyledir.

Dördüncü Deney. Ne tasarım ya da izlenimler ile hiçbir ilişki olmayan bir nesnenin, ne de yalnızca tek bir ilişkisi olan bir nesnenin hiçbir zaman gurura ya da kendini küçük görmeye, sevgiye ya da nefrete neden olamayacağını bulduktan sonra, daha öte herhangi bir deney olmaksızın tek başına us bizi çifte bir ilişkisi olan her şeyin zorunlu olarak bu tutkuları uyarması gerektiğine ikna edebilir; çünkü bir nedenlerinin olması gerektiği açıktır. Ancak kuşkuya olabildiğince az yer bırakmak için, deneylerimizi yenileyelim ve bu durumda olayın beklentilerimize karşılık verip veremeyeceğini görelim. Ayrı bir doyuma neden olan erdem gibi bir nesne seçerim; bu nesneye benlik ile bir ilişki veririm ve işlerin bu düzeninden hemen bir tutkunun doğduğunu bulurum. Ancak hangi tutkunun? Bu nesnenin çifte bir ilişkisi olduğu o gurur tutkusunun ta kendisi. Tasarımı, tutkunun nesnesi olan benliğin tasarımı ile ilişkilidir ve neden olduğu duyum tutkunun duyumuna benzer. Bu deneyde yanılmadığımdan emin olabilmek için, ilkin ilişkilerden birini, sonra da ötekini ortadan kaldırırım ve her ortadan kaldırışın tutkuyu yok ettiğini ve nesneyi bütünüyle kayıtsız bıraktığını bulurum. Ancak bununla yetinmem. Daha da öte bir deneme yaparım ve ilişkiyi ortadan kaldırmak yerine, yalnızca onu farklı türde bir ilişki ile değiştiririm. Erdemin kendime değil arkadaşma ait olduğunu varsayar ve bu değiştirmeden çıkan şeyi gözlerim. Hemen duyguların dönmeye başladıklarını ve kendisinde yalnızca tek bir ilişki, yani izlenimlerin ilişkisi olan gururu bırakıp, bunların izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi tarafından çekildikleri sevgi yanına düştüğünü algılarım. Tasarımların ilişkisini yeniden değiştirip aynı deneyi yineleyerek duyguları geriye, gurura getirir ve yeni bir yineleme ile onları bir kez daha sevgi ya da sevecenliğe yerleştiririm. Bu ilişkinin etkisine bütünüyle inanarak, ötekinin sonuçlarını denerim ve erdemi erdemsizlik ile değiştirerek, birinciden doğan hoş izlenimi ikinciden gelen rahatsız edici izlenime dönüştürürüm. Sonuç beklentiye yanıt vermeyi sürdürür. Erdemsizlik, bir başkası üzerine yerleştirildiğinde, çifte ilişkileri aracılığıyla, aynı nedenle erdemden doğan sevginin yerine nefret tutkusunu uyarır. Deneyi sürdürürsek, tasarımların ilişkisini yeniden değiştirir ve erdemsizliğin kendime ait olduğunu varsayarım. Ne çıkar? Olağan olan. Tutkunun sonuçta nefretten kendini küçük görmeye dönüşmesi. Bu kendini küçük görmeyi izlenimin yeni bir değişimi yoluyla gurura dönüştürür ve hepsinden sonra turu tamamladığımı ve bu değişimler yoluyla tutkuyu geriye, tam olarak onu ilk başta içinde bulduğum duruma getirdiğimi bulurum.

Ancak sorunu daha da açık kılabilmek için, nesneyi değiştirir ve erdemsizlik ve erdem yerine, güzellik ve çirkinlik, zenginlik ve yoksulluk, güç ve kölelik üzerine denemeler yaparım. Bu nesnelerden her biri tutkular çemberini ayrı yolda, ilişkilerinin bir değişimi yoluyla geçer; hangi düzende ilerlersek ilerleyelim, ister gurur, sevgi, nefret, kendini küçük görme yoluyla, isterse kendini küçük görme, nefret, sevgi, gurur yoluyla, deney en küçük

bir çeşitlilik kazanmaz. Gerçekten de, kimi durumlarda sevgi ve nefret yerine saygı ve küçümseme doğar; ama bunlar temelde, daha sonra açıklayacağımız gibi, yalnızca bazı nedenler tarafından değiştirilmiş olan aynı tutkulardır.

Beşinci Deney. Bu deneylere daha büyük bir yetke vermek için, işlerin durumunu mümkün olduğu ölçüde değiştirelim ve tutku ve nesneleri yetenekli oldukları tüm farklı konumlara yerleştirelim. Yukarıda değinilen ilişkilerin yanı sıra varsayalım ki kendisi ile birlikte tüm bu deneyleri yaptığım kişi benimle kan ya da dostluk yoluyla yakından bağlantılı olsun. Yine varsayalım ki o kişi benim oğlum ya da kardeşim olsun ya da benimle uzun ve teklifsiz bir tanışıklık yoluyla birleşsin. Bundan sonra tutkunun nedeninin izlenim ve tasarımların bu kişi ile çifte bir ilişkisini kazandığını varsayalım ve tüm bu karışık çekim ve ilişkilerin sonuçlarının neler olduğunu görelim.

Bunların gerçekte neler olduklarını irdelemeden önce, varsayımına uygun olarak ne olmaları gerektiğini belirleyelim. Açıktır ki, izlenimin hoş ya da rahatsız edici olmasına göre, sürekli olarak gerekli gördüğüm bu çifte ilişkiler yoluyla izlenimin nedeni ile bağlantılı olan kişiye yönelik sevgi ve nefret tutkusu doğmalıdır. Bir kardeşin erdemi onu bana sevdirmelidir; tıpkı erdemsizliğinin ya da haysiyetsizliğinin karşıt tutkuyu yaratmak zorunda olması gibi. Ancak yalnızca işlerin durumundan yargıarsak, duyguların orada durup kalacağını ve hiçbir zaman kendilerini başka bir izlenime aktarmayacaklarını beklememem gerekir. Burada çifte bir ilişki aracılığıyla tutkumun nesnesi olan bir kişi olduğundan, aynı akıl yürütme beni tutkunun daha ileri götürüleceğini düşünmeye yöneltir. Kişinin, varsayımına göre, benimle bir tasarımlar ilişkisi vardır; onu nesnesi olarak alan tutkunun, hoş ya da rahatsız edici olduğu için, gurur ya da kendini küçük görme ile bir izlenimler ilişkisi vardır. Açıktır ki, o zaman, bu tutkulardan biri sevgi ya da nefretten doğuyor olmalıdır.

Varsayımına uygun olarak oluşturduğum akıl yürütme budur; deneme üzerine her şeyin beklentime tam olarak yanıt verdiğini görmekten memnunum. Bir oğulun ya da kardeşin erdem ya da erdemsizliği yalnızca sevgi ya da nefret uyandırmakla kalmaz, aynı zamanda yeni bir geçiş yoluyla, benzer nedenlerden dolayı, gurura ya da kendini küçük görmeye sebep olur. Hiçbir şey akrabalarımızdaki parlak bir nitelikten daha büyük bir kibir yaratamaz; tıpkı hiçbir şeyin bizi onların erdemsizlik ya da haysiyetsizliklerinden daha çok küçük düşürmemesi gibi. Deneyimin akıl yürütmemize olan bu kesin uygunluğu akıl yürütmemizi dayandırdığımız varsayımın sağlamlığının inandırıcı bir kanıtıdır.

Altıncı Deney. Eğer deneyi tersine çevirir ve yine aynı ilişkileri koruyup yalnızca farklı bir tutku ile başlarsak, bu kanıt daha da güçlenecektir. Varsayalım ki, bir oğul ya da kardeşin ilk başta sevgi ya da nefrete ve daha sonra gurura ya da kendini küçük görmeye neden olan erdem ya da erdemsizliği yerine, bu iyi ya da kötü nitelikleri bizimle ilişkili olan kişi ile herhangi bir dolaysız bağlantı olmaksızın üstümüze almış olalım; deneyim bize gösterir ki, durumun bu değişimi ile bütün zincir kopar ve zihin önceki örnekte ol-

duğu gibi bir tutkudan bir diğerine iletilmez. Her ne kadar onlardaki nitelikler bize çok belirgin bir gurur ya da kendini küçük görme duygusu verse de, hiçbir zaman kendimizde saptadığımız erdem ya da erdemsizlik yüzünden bir oğula ya da kardeşe sevgi ya da nefret duymayız. Gururdan ya da kendini küçük görmeden sevgiye ya da nefrete geçiş sevgiden ya da nefretten gurura ya da kendini küçük görmeye geçiş kadar doğal değildir. Bu ilk bakışta varsayımına aykırı görülebilir; çünkü izlenim ve tasarımların ilişkileri her iki durumda da bire bir aynıdır. Gurur ve kendini küçük görme sevgi ve nefret ile ilişkili izlenimlerdir. Kendim kişi ile ilişkiliyimdir. Öyleyse benzer nedenlerin benzer sonuçlar üretmesi beklenmelidir ve diğer tüm durumlarda olduğu gibi burada da çifte ilişkiden eksiksiz bir geçiş doğmalıdır. Bu güçlüğü şu gözlemler yoluyla kolayca çözebiliriz.

Açıktır ki, her zaman kendimizin, görüş ve tutkularımızın yakından bilincinde olduğumuz için, bunların tasarımları bize başka herhangi bir kişinin görüş ve tutkularının tasarımlarından daha büyük bir dirilikle çarpıyor olmalıdır. Ancak bize dirilikle çarpan ve tam ve güçlü bir ışıktaki görünen her şey kendini bir bakıma irdelememize dayatır ve en küçük bir ipucu ve en önemsiz bir ilişki üzerine bile zihne sunulmaya başlar. Aynı nedenle, bir kez sunulduğu zaman, dikkati kendi üzerine çeker ve dikkatin ilk nesnemizle ilişkileri ne denli güçlü olursa olsun başka nesnelere yönelmesini engeller. İmgelem bulanık tasarımlardan diri olanlara kolayca geçer, ama diri olanlardan bulanık olanlara güçlük. Bir durumda ilişki başka bir ilkedan yardım alır; bir diğer durumda onların karşıtlığı ile karşılaşır.

İmdi belirtmiştim ki zihnin bu iki yetisi, imgelem ve tutkular, yatkınlıkları benzer olduğu ve aynı nesne üzerinde etkide bulundukları zaman işlemlerinde birbirlerine yardım ederler. Zihin her zaman bir tutkudan onunla ilişkili bir diğer tutkuya geçme yatkınlığı taşır ve bu yatkınlık bir tutkunun nesnesi ötekini nesnesi ile ilişkili olduğu zaman ilerler. İki dürtü birbiri ile çakışır ve bütün geçişi daha pürüzsüz ve kolay kılar. Ancak eğer tasarımların ilişkisi, sözcüğün kesin anlamıyla konuşursak, aynı kalmayı sürdürürken, imgelemin bir geçişine neden olmadaki etkisi artık gerçekleşmiyorsa, açıktır ki tutkular üzerindeki etkisi de, bütünüyle o geçiş üzerine bağımlı olduğu için, sona ermelidir. Gururun ya da kendini küçük görmenin sevgi ya da nefrete bu iki tutkunun birincilere dönüştürülmelerindeki kolaylıkla aktarılmamasının nedeni budur. Eğer bir kişi benim kardeşimse, aynı şekilde ben de onun kardeşiyimdir. Ancak ilişkiler karşılıklı olsalar da, imgelem üzerinde çok farklı sonuçları vardır. Geçiş pürüzsüzdür ve bizimle ilişkili herhangi bir kişiye ilişkin kaygıdan çok her an bilincinde olduğumuz kendimize ilişkin kaygıya açıktır. Ancak duygular bir kez kendimize yöneldiğinde, düşlem o nesneden bizimle ne denli yakından bağlantılı olursa olsun başka bir kişiye aynı kolaylıkla geçmez. İmgelemin bu kolay ya da güç geçişi tutkular üzerinde etkilidir ve tutkuların geçişlerini kolaylaştırır ya da geciktirir; ki bu, tutkular ve imgelem gibi iki yetinin birbirleriyle bağlantılı olduklarının ve tasarımların ilişkisinin duygular üzerinde bir etkisi olduğunun açık bir kanıtıdır. Bunu ispatlayan sayısız deneyin yanı sıra, burada gö-

rürüz ki, ilişki sürdüğü zaman bile eğer belirli bir durum yoluyla bir çağrışım ya da geçişini üretmede tasarımların düşlem üzerindeki olağan sonucu önlenirse, bizi bir tutkudan ötekine iletmede tutkular üzerindeki olağan sonucu da benzer olarak önlenir.

Kimileri belki de bu görüngü ile zihnin kendimizin tasarımından bizimle ilişkili bir başka nesnenin tasarımına kolayca geçtiği duygudaşlık görüngüsü arasında bir çelişki bulabilirler. Ancak eğer duygudaşlıkta kendi kişimizin hiçbir tutkunun nesnesi olmadığını ve gurur ya da kendini küçük görme ile harekete geçirilmemiz gereken şimdiki durumda olduğu gibi dikkatimizi kendi üzerimizde yoğunlaştıran bir şeyin bulunmadığını düşünersek, bu güçlük ortadan kalkacaktır. Kendimiz, başka her nesnenin algısından bağımsız olduğu için, gerçekte hiçbir şeydir; bu nedenle de bakışımızı dışsal nesnelere çevirmemiz gerekir; bize bitişik olan ya da bize benzeyen nesneleri büyük bir dikkatle düşünmemiz doğaldır. Ancak benlik bir tutkunun nesnesi olduğu zaman, tutku tükeninceye dek onu düşünmeyi bırakmak doğal değildir; ki bu durumda izlenim ve tasarımların çifte ilişkileri işleyemez hale gelir.

Yedinci Deney. Bu bütün akıl yürütmeyi daha ileri bir denemeden geçirmek için yeni bir deney yapalım ve ilişkili tutku ve tasarımların sonuçlarını daha önce gördüğümüz için, burada tasarımların ilişkisinin yanı sıra bir tutkular özdeşliğini varsayalım ve bu yeni durumun sonuçlarını inceleyelim. Açıktır ki burada haklı olarak tutkuların bir nesneden ötekine geçişi beklenecektir; çünkü tasarımların ilişkisinin sürmesi gerekir ve izlenimlerin özdeşliği imgelenebilecek en eksiksiz benzerlikten daha güçlü bir bağlantı üretmelidir. Öyleyse eğer izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi birinden ötekine bir geçiş üretebiliyorsa bu, izlenimlerin tasarımların bir ilişkisi ile özdeşliği için özellikle böyledir. Buna göre görürüz ki, bir kişiyi sevdiğimiz ya da ondan nefret ettiğimiz zaman, tutkular nadiren ilk sınırları içersinde kalır ve çoğunlukla kendilerini tüm bitişik nesnelere doğru genişletip sevdiğimiz ya da nefret ettiğimiz kişinin dostlarını ve ilişkilerini de kapsarlar. Kardeşlerden birine, öteki ile olan dostluğumuzdan ötürü, kişiliğini çok da incelemeden bir sevecenlik duymamız gayet doğaldır. Bir kişi ile yaşadığımız kavga bize, bizi rahatsız eden şey konusunda hiçbir şey bilmeseler de, bütün bir aileyi kapsayan bir nefret duygusu verir. Bu tür örneklerle her yerde karşılaşılır.

Bu deneyde yalnızca tek bir güçlük vardır ki, daha ileri gitmeden önce bu güçlüğü açıklamak zorunlu olacaktır. Açıktır ki, tüm tutkular bir nesneden onunla ilişkili bir diğer nesneye kolayca geçseler de, gene de bu geçiş daha önemli nesnenin ilk önce sunulduğu ve daha önemsiz olanın onu izlediği zaman, bu düzenin tersine çevrilerek önemsiz olanın öne geçtiği zamankinden daha kolay yapılır. Böylece bizim için babadan ötürü oğulu sevmek oğuldan ötürü babayı sevmekten daha doğaldır; aynı şekilde efendiden ötürü hizmetçiyi sevmek hizmetçiden ötürü efendiyi sevmekten, prensten ötürü halkı sevmek de halktan ötürü prensi sevmekten daha kolaydır. Benzer olarak ilk kavgamızın ailenin başı ile olduğu zaman bütün bir aileye

karşı duyduğumuz nefret bir oğuldan, hizmetçiden ya da ailenin daha önemsiz herhangi bir üyesinden rahatsızlık duyduğumuz zamankinden daha kolay gelişir. Kısaca, tutkularımız, diğer nesneler gibi, çıkmaktan daha kolay bir şekilde inerler.

Bu görüngüyü açıklama konusunda güçlüğün nerede oluştuğunu kavrayabilmek için, imgelemi uzak nesnelerden bitişik olanlara, bitişik olanlardan uzak olanlara olduğundan daha kolay bir şekilde geçmeye belirleyen sebebin ta kendisinin, benzer olarak onun daha küçük olanı daha büyük olanla, daha büyük olanı daha küçük olanla olduğundan daha kolay bir şekilde değiştirmesine neden olduğunu düşünmemiz gerekir. En çok etkisi olan en çok göze çarpandır ve en çok göze çarpan kendini imgeleme en kolay sunar. Bir konudaki önemsiz bir şeyi gözden kaçırmaya daha önemli görünenden daha çok yatkınsınız; özellikle de ikincisi önceliği alıyor ve dikkatimizi ilkin o çekiyor. Böylece herhangi bir iline bizi *Jüpiter'in Uydularını* düşünmeye götürüyorsa, düşlemimiz doğal olarak o gezegenin tasarımını oluşturmaya belirlenir; ama ilkin birincil gezegeni düşünürsek, ona eşlik edenleri gözden kaçırmamız daha doğal olur. Bir imparatorluğun eyaletlerinden söz edilmesi düşünce yetimizi imparatorluğun başkentine götürür; ama düşlem eyaletleri düşünmeye aynı kolaylıkla geri dönmez. Hizmetçi tasarımı bizi efendiyi düşünmeye götürür; halk tasarımı ise görüşümüzü prence. Ancak aynı ilişkinin bizi geri götürmedeki etkisi daha azdır. *Cornelia'nın*, oğullarını, kendisinin *Gracchi'lerin* annesi sanıyla bilinmekten çok *Scipio'nun* kızı sanıyla bilinmesinden utanmaları gerektiği şeklinde azarlaması buna dayanır. Bu, başka bir deyişle, onlara kendilerini büyükbabaları gibi şanlı ve ünlü kılmaları için öğüt vermenin bir yoluydu, yoksa insanların imgelemi arada duran kendisi üzerinden geçerek ve her ikisi ile de eşit bir ilişki içine yerleşerek, her zaman onları es geçecek ve onu daha dikkate değer ve daha önemli olan şekilde adlandıracaktı. Kocaların kadınların adını taşımasından çok kadınların kocalarının adlarını taşımasını sağlayan ortak gelenek de aynı ilke üzerine kurulmuştur; tıpkı önceliği onur ve saygı duyduğumuz insanlara verme inceliği gibi. Bu ilke eğer daha şimdiden yeterince açık olmasaydı, onu doğrulayan başka birçok örnek bulabilirdik.

İmdi düşlem daha küçük olandan daha büyük olana geçişte, uzak olandan bitişik olana geçişteki kolaylığı bulduğu için, niçin tasarımların bu kolay geçişleri son durumda olduğu gibi ilk durumda da tutkuların geçişine yardım etmesin? Bir arkadaşın ya da kardeşin erdemleri ilkin sevgi, sonra gurur üretir; çünkü o durumda imgelem yatkınlığına göre uzak olandan bitişik olana geçer. Bizim kendi erdemlerimiz, bir arkadaş ya da kardeşte, ilkin gurur sonra da sevgi üretmez; çünkü geçiş o durumda yatkınlığına karşıt olarak bitişik olandan uzak olana olacaktır. Ancak daha aşağıdaki birine duyulan sevgi ya da nefret, imgelemin doğal yatkınlığı bu olsa bile, kolayca üstteki için bir tutkuya neden olmaz; üsttekine duyulan sevgi ya da nefret ise, yatkınlığına karşıt olarak, aşağıdaki biri için bir tutkuya neden olur. Kısaca, geçiş kolaylığı üstteki ve aşağıdaki üzerinde, bitişik ve uzak olanlarla aynı şekilde işlemez. Bu iki görüngü çelişkili görünür ve uzlaştırılmaları belli bir

dikkati gerektirir.

Tasarımların geçişi burada imgelemin doğal yatkınlığına karşıt kılındığı için, o yeti bir başka türden daha güçlü bir ilke tarafından bastırılmalı ve zihnin önünde izlenim ve tasarımlardan başka hiçbir şey bulunmadığı için, bu ilke zorunlu olarak izlenimlerde yatıyor olmalıdır. İmdi, belirtilmiştir ki, izlenimler ya da tutkular yalnızca benzerlikleri yoluyla bağlantılıdır ve herhangi iki tutkunun zihni aynı ya da benzer durumlara soktuğu yerde, zihin çok doğal olarak birinden ötekine geçer; tıpkı, evrik olarak, durumlardaki bir zıtlığın tutkuların geçişinde bir güçlük yaratması gibi. Ancak belirtilebilir ki, bu çelişki bir tür farklılığından olduğu gibi bir derece farklılığından da doğabilir; ayrıca birdenbire küçük bir sevgi derecesinden küçük bir nefret derecesine geçmede bu iki duygudan birinin küçük bir derecesinden büyük bir derecesine geçmede olduğundan daha büyük bir güçlük duymayız. Bir insan sakın ya da yalnızca biraz heyecanlı olduğunda, şiddetli bir tutku tarafından rahatsız edildiği durumdaki kendisinden her şeyiyle öyle farklıdır ki, herhangi iki insan bile daha farklı olamaz; ayrıca önemli bir zaman aralığı olmadan bir uçtan ötekine geçmek kolay değildir.

Kuvvetli tutkudan zayıf tutkuya geçişteki güçlük zayıftan kuvvetliye geçişte olduğundan çok daha büyük değilse de, daha küçük de değildir, yeter ki tutkulardan biri ortaya çıkışıyla diğerini yok etsin ve ikisi birden varolmasın. Ancak tutkular bir araya geldiklerinde ve zihni aynı anda harekete geçirdiklerinde durum bütünüyle değişir. Zayıf bir tutku, güçlü bir tutkuya eklendiği zaman, durumda güçlü bir tutku zayıf bir tutkuya eklendiği zamanki kadar önemli bir değişime neden olmaz; bu nedenle büyük derece ile küçük arasında küçük derece ile büyük derece arasında olduğundan daha yakın bir bağlantı vardır.

Bir tutkunun şiddeti nesnesinin yapısına dayanır ve bizim nazarımızda önemli olan bir kişiye yönelik bir duygu zihni, nesnesi olarak daha az önem verdiğimiz bir kişiyi alan bir duygudan çok daha fazla doldurur ve ele geçirir. Öyleyse burada imgelemin yatkınlıkları ile tutkular arasındaki çelişki kendini gösterir. Düşüncemizi büyük ve küçük iki nesneye çevirirsek, imgelem küçükten büyüğe geçişte büyükten küçüğe geçişte olduğundan daha büyük bir kolaylık bulur; ama duygular daha büyük bir güçle karşılaşır ve imgelemden daha güçlü bir ilke oldukları için, duyguların imgeleme baskın çıkmalarına ve zihni kend'i yanlarına çekmelerine şaşırmamak gerekir. Büyüğün tasarımından küçüğünkine geçmenin güçlüğüne karşın, birinciye yönelik bir tutku, büyük ve küçüğün birbiri ile ilişkili olduğu her zaman, ikinciye doğru benzer bir tutku üretir. Hizmetçi tasarımı düşüncemizi efendiye çok kolayca götürür; ama öte yandan efendiye duyulan sevgi ya da nefret hizmetçiye yönelik öfke ya da iyi niyeti daha büyük bir kolaylıkla üretir. En güçlü olan tutku bu durumda önceliği ele geçirir ve zayıf olanın eklenmesi durum üzerinde önemli bir değişiklik meydana getirmediği için, geçiş bu yolla aralarında daha kolay ve doğal kılınır.

Tıpkı önceki deneyde tasarımların bir ilişkisinin, belirli bir koşul yoluyla, tasarımların geçişini kolaylaştırma biçimindeki olağan sonucunu üretmeye

son verdiği zaman benzer şekilde tutkular üzerinde de etkili olmaya son verdiğini bulmamız gibi, şimdiki deneyde de izlenimlerin aynı özelliğini görürüz. Aynı tutkunun iki farklı derecesi hiç kuşkusuz birbiriyle ilişkilidir; ama eğer küçük olan ilk sunulansa, büyük olanı getirme yönünde çok az eğilim gösterir, ya da hiç göstermez; bunun nedeni büyük olanın küçüğe eklenmesinin ruh durumu üzerinde küçüğün büyüğe eklenmesinden daha belirgin bir değişiklik üretmesidir. Bu görüngüler, uygun bir şekilde değerlendirildiklerinde, bu varsayımın inandırıcı kanıtları olarak görüleceklerdir.

Eğer zihnin burada tutkular ve imgelem arasında belirtmiş olduğum çelişkiyi uzlaştırma yolunu düşünürsek, bu kanıtlamalar doğrulanacaktır. Düşlem küçükten büyüğe büyükten küçüğe olduğundan daha büyük bir kolaylıkla geçer; ancak, tersine, şiddetli bir tutku zayıf bir tutkuyu bunun şiddetli bir tutku üretmesinden daha kolay bir şekilde üretir. Bu çatışmada tutku sonunda imgelem üzerinde üstünlük kazanır; ama bu genellikle onunla uyuşarak ve çatışmaya neden olan ilkeyi dengeleyebilecek bir başka nitelik arayarak olur. Bir ailede babayı ya da efendiyi sevdiğimiz zaman, çocukları ya da hizmetçileri konusunda pek düşünmeyiz. Ancak bunlar bizimle birlikte bulundukları zaman, ya da bu bir şekilde onlara hizmet etmek elimizde olduğunda, bu durumda yakınlık ve bitişiklikler büyüklüklerini arttırır, ya da en azından düşlemin duyguların geçişi karşısında ortaya koyduğu o karşıtlığı ortadan kaldırır. Eğer imgelem büyükten küçüğe geçmede bir güçlük çekiyorsa, uzaktan bitişğe geçmede eşit bir kolaylık bulur, bu da durumu bir eşitliğe getirir ve bir tutkudan ötekine giden yolu açık bırakır.

Sekizinci Deney. Belirtmiştim ki sevgi ya da nefretten gurur ya da kendini küçük görmeye geçiş, gurur ya da kendini küçük görmeden sevgi ya da nefrete geçişten daha kolaydır ve imgelemin bitişikten uzak olana geçişte karşılaştığı güçlük duyguların bu ikinci geçişinin herhangi bir örneğini pek bulamayışımızın sebebidir. Bununla birlikte, gurur ve kendini küçük görme nedeninin kendisi bir başka kişiye yerleştirildiği zaman bir kuraldışına izin vermeliyim. Çünkü bu durumda imgelem kişiyi düşünmek zorunda kalır ve görüşünü kendimizle sınırlayamaz. Böylece hiçbir şey bir kişiye yönelik sevecenlik ve şefkati onun davranış ve kişiliğimizi beğenmesinden daha kolay üretmez; tıpkı, öte yandan, hiçbir şeyin bizde onun ayıplama ya da küçümsemesinden daha güçlü bir nefret uyandırmaması gibi. Burada ilksel tutkunun nesnesi benlik olan gurur ya da kendini küçük görme olduğu ve bu tutkunun, nesnesi başka bir kişi olan sevgi ya da nefrete aktarıldığı açıktır, üstelik daha önce saptamış olduğum *imgelem bitişik olandan uzak olana güçlkle geçer* kuralına karşın. Ancak bu durumda geçiş yalnızca kendimiz ve kişi arasındaki ilişkiden ötürü yapılmaz, aynı zamanda o kişinin kendisi ilk tutkumuzun gerçek nedeni olduğu ve dolayısıyla onunla yakından bağlantılı olduğu için de yapılır. Gururu üreten şey bu beğenidir; kendini küçük görmeyi üreten ise ayıplama. O zaman imgelemin yine ilişkili sevgi ve nefret tutkularının eşliğinde geri dönmesine şaşmamak gerekir. Bu bir çelişki değil kuraldışıdır: kuralın kendisi ile aynı nedenden doğan bir kuraldışı.

Öyleyse bunun gibi bir kuraldışı bir bakıma kuralın doğrulanışıdır. Ve

gerçekten de eğer açıkladığım sekiz deneyin tamamını irdelersek görürüz ki sekiz deneyde de aynı ilke ortaya çıkar ve izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisinden doğan bir geçiş aracılığıyla gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret üretilir. Bir ilişki olmaksızın bir nesne⁷ ya da yalnızca bir ilişki ile bir nesne⁸ hiçbir zaman bu tutkulardan birini üretmez; ayrıca tutkunun her zaman ilişkiye uygun olarak değiştiği bulunur.⁹ Dahası, belirtebiliriz ki ilişki, herhangi bir tikel koşul yoluyla, tasarımların¹⁰ ya da izlenimlerin bir geçişini üretme biçimindeki olağan sonucunu doğurmadığı zaman, tutkular üzerinde işlemeye son verir ve ne gurura ne de sevgiye, ne kendini küçük görmeye ne de nefrete neden olur. Bu kuralın, karşıtı ortaya çıksa bile, geçerliliğini koruduğunu buluruz¹¹ ve ilişkinin sık sık hiçbir sonucunun olmadığı görüldüğünden, ki inceleme üzerine bunun geçişi önleyen tikel bir koşuldan kaynaklandığı bulunur, o koşulun, ortada bulunmasına karşın, geçişi engellemediği örneklerde bile onu dengeleyen başka bir koşuldan doğduğu bulunur. Böylece yalnızca değişmeler kendilerini genel ilkeye çözmekle kalmaz, ayrıca bu değişmelerin değişmeleri de kendilerine bu ilkeye çözerler.

3. Kısım

Güçlükler Çözülüyor

Gündelik deney ve gözlemden alınan böylesi yadsınamaz ve çok sayıdaki kanıttan sonra, sevgi ve nefretin nedenlerinin hepsinin tek tek incelemesine girişmek gereksiz görülebilir. Bu yüzden bu bölümün arta kalanını, *ilk olarak*, bu tutkuların belirli nedenlerini ilgilendiren kimi güçlükleri gidermek için kullanacağım, *ikinci olarak* da sevgi ve nefretin diğer heyecanlarla karışımından doğan bileşik duyguları irdeleyeceğim.

Hiçbir şey bir kişinin ondan aldığımız haz ya da rahatsızlıkla orantılı olarak sevecenliğimizi kazanmasından ya da bizden düşmanlık görmesinden ve tutkuların tüm değişiklik ve değişmelerinde duyumlara tam olarak ayak uydurmalarından daha açık değildir. Hizmetleri, güzelliği ya da dalkavukluğu yoluyla kendini bize yararlı ya da hoş kılmanın bir yolunu bulan herkes sevgimizden emindir; tıpkı, öte yandan, bize zarar ya da rahatsızlık veren herkesin hiçbir zaman öfke ya da nefretimizi uyandırmadan yapamaması gibi. Ulusumuz bir başka ulusla savaştayken, onlardan acımasız, hain, haksız ve zorba kişilikleri nedeniyle nefret ederiz; ancak her zaman kendimizi ve müttefiklerimizi haklı, ılımlı ve insaflı sayarız. Eğer düşmanımızın generali başarılı olursa, ona güçlüklerle bir erkeklik ve kişilik yükleriz. Bir büyüücüdür o; cinlerle iletişindedir; *Oliver Cromwell* ve *Lüksemburg Diükü* için söylendiği gibi, kana susamıştır ve öldürmekten ve yok etmekten haz duyar. Ancak eğer kazanan taraf bizsek, kumandanımız tüm karşıt iyi nitelikleri ta-

⁷ Birinci Deney.

⁸ İkinci ve Üçüncü Deneyler.

⁹ Dördüncü Deney.

¹⁰ Altıncı Deney.

¹¹ Yedinci ve Sekizinci Deneyler.

şır ve cesaret ve davranış örneği olduğu gibi de bir de erdem örneğidir. Onun ihanetine politika deriz; acımasızlığına ise savaşın ayrılmaz bir parçası. Kısaca, kusurlarından her birini ya hafifletmeye ya da ona yaklaşan erdemini adı ile onurlandırmaya çalışırız. Açıktır ki günlük yaşam boyunca aynı düşünme yöntemi işler.

Bir başka koşul daha ekleyen ve acı ve hazzın yalnızca kişiden doğmasını değil, benzer olarak bilerek ve özel bir tasar ve niyet doğrultusunda doğmasını gerekli görenler vardır. Bizi kazayla yaralayan ve bize zarar veren bir insan bu sebeple düşmanımız olmaz, ayrıca bize aynı şekilde hizmet eden birine bir minnettarlık bağı ile bağlı olduğumuzu düşünmeyiz. Eylemleri niyet ile yargılarız: niyetin iyi ya da kötü olmasına göre, eylemler sevgi ya da nefret nedenleri olurlar.

Ancak burada bir ayırım yapmalıyız. Eğer bir başkasında haz ya da rahatsızlık veren nitelik onun kişilik ve karakterinde mevcut ve değişmez ise, niyetten bağımsız sevgi ya da nefrete neden olacaktır; ancak bunun dışında bu tutkulara neden olabilmek için bir bilgi ve tasar gereklidir. Çirkinliği ve budalılığı ile rahatsız edici olan biri, bizi bu niteliklerle rahatsız etme gibi en küçük bir niyetinin olmadığı her şeyden daha açık olsa da hoşnutsuzluğumuzun nesnesidir. Ancak rahatsızlık bir nitelik değil bir anda üretilen ve ortadan kaldırılan bir eylemden kaynaklanıyorsa, bir ilişki üretebilmek ve bu eylemi kişi ile yeterince ilişkilendirebilmek için onun belirli bir ön-düşünce ve tasardan türetilmiş olması zorunludur. Eylemin kişiden kaynaklanması ve onu dolaysız nedeni ve yaratıcısı olarak alması yeterli değildir. Bu ilişki yalnız başına bu tutkulara temel olamayacak kadar zayıf ve tutarsızdır. Anlayan ve düşünen parçaya ulaşmaz ve ne kişideki *dayanıklı* bir şeyden kaynaklanır ne de ardında herhangi bir şey bırakır: bir anda geçer ve sanki hiç olmamış gibidir. Öte yandan, bir niyet belli özelliklere sahiptir ki, bunlar eylem yerine getirildikten sonra geride kalarak onu kişi ile ilişkilendirir ve tasarımların birinden ötekine geçişini kolaylaştırırlar. Eğer pişmanlık ve bir yaşam biçimi değişikliği o anlamda bir değişim üretmemişse, ki bu durumda tutku da benzer olarak değişir, onu hiçbir zaman bu nitelikleri düşünmeksizin düşünemeyiz. Öyleyse bu, sevgi ya da nefret uyandırmak için bir niyetin gerekli olmasının sebeplerinden biridir.

Ancak bunun da ötesinde düşünmemiz gerekir ki, bir niyet, tasarımların ilişkisini güçlendirmesinin yanı sıra, sık sık izlenimlerin bir ilişkisini üretmek ve haz ve rahatsızlığa neden olmak için de zorunludur. Çünkü belirtilebilir ki, bir incinmenin birincil parçası bizi inciten kişide ortaya çıkan küçümseme ve nefrettir; bu olmaksızın, tek başına zarar bize daha az belirgin bir rahatsızlık verir. Benzer olarak, iyi bir hizmet hoştur; bunun başlıca nedeni gururunuzu okşamaması ve onu yerine getiren kişinin sevecenlik ve saygısının bir kanıtı olmasıdır. Niyetin ortadan kaldırılması bir durumda küçük düşürmeyi, ötekinde kibirlenmeyi ortadan kaldırır ve hiç kuşkusuz sevgi ve nefret tutkularında dikkate değer bir azalmaya neden olmalıdır.

Kabul ediyorum ki tasarın ortadan kaldırılmasının bu sonuçları, izlenim ve tasarımların ilişkilerini azaltmada tam değildir, zira bu ilişkilerin her de-

recesini ortadan kaldıramaz. Ancak o zaman soruyorum: tasarın ortadan kaldırılması sevgi ve nefreti bütünüyle ortadan kaldırabilecek midir? Dene-yim, eminim ki, bize aksini söyler; nitekim insanların sık sık kendilerinin bütünüyle istemeden ve rastlantısal olarak kabul etmeleri gereken incinme-ler uğruna şiddetli bir öfkeye kapılmalarından daha açık başka bir şey yok-tur. Bu heyecan aslında uzun süreli olamaz; ama gene de rahatsızlık ve öfke arasında doğal bir bağlantı olduğunu ve izlenimlerin ilişkisinin tasarımların çok küçük bir ilişkileri üzerinde bile etkili olacağını göstermeye yeter. Oysa izlenimlerin şiddeti bir kez azalır azalmaz, ilişkinin kusuru daha iyi duyul-maya başlar; bir kişinin kişiliği rastlantısal ve istemeden olan incinmelerle hiçbir biçimde ilgilenmediği için, onlardan ötürü kalıcı bir düşmanlık bes-lememiz ender görülen bir şeydir.

Bu öğretiyi koşut bir durumla örnekleyebilmek için, belirtebiliriz ki yal-nızca kazayla bir başkasından gelen bir rahatsızlık değil, kabul edilen bir zo-runluluk ve ödevden doğan rahatsızlık da tutkumuzu uyarma konusunda çok ufak bir güce sahiptir. Bize zarar vermeyi gerçekten tasarlamış olan kişi, nefret ve düşmanlıktan değil adalet ve haktanırlıktan yola çıktıysa, çektiği-miz sıkıntıların hem nedeni, hem de bilen nedeni olmasına karşın, biraz ol-sun makul isek, öfkemizi üzerine çekmez. Bu görüngüyü biraz irdeleyelim.

İlk olarak açıktır ki, bu durum belirleyici değildir; zira tutkuları azaltabi-lecek olsa da, onları nadiren tamamen ortadan kaldırabilir. Hak ettiklerinin bilincinde olsalar bile, onları suçlayan kişiye ya da onları mahkûm eden yar-gıca hiçbir düşmanlık beslemeyen suçlu sayısı ne kadar da azdır? Benzer olarak bir davadaki hasmımız, ya da herhangi bir görev için bizimle yarışan biri, biraz düşünecek olursak güdülerinin bizimkiler gibi bütünüyle haklı olduğunu kabul etmemiz gerekse de, genellikle düşmanlarımız olarak gö-rülürler.

Bunun yanı sıra, birinden zarar gördüğümüzde, onu suçlu olarak gör-meye yatkın olduğumuzu ve haklılığını ve suçsuzluğunu kabul etmeye pek yanaşmadığımızı düşünebiliriz. Bu, haksızlık görüşünden bağımsız olarak, herhangi bir zarar ya da rahatsızlığın nefretimizi uyandırma konusunda do-ğal bir eğilim taşıdığının ve daha sonra üzerinde tutkuyu aklayabileceğimiz ve saptayabileceğim nedenler aradığımızın açık bir kanıtıdır. Burada in-cinme tasarımı tutkuyu üretmez, tutkudan doğar.

Kaldı ki tutkunun incinme görüşünü üretmesinde şaşıracak bir yan yoktur; yoksa dikkate değer bir azalmaya uğramak zorunda kalırdı ki, tüm tutkular bundan mümkün olduğunca kaçınırlar. İncinmenin giderilmesi, öf-kenin yalnızca incinmeden doğduğunu ispatlamaksızın, öfkeyi giderebilir. Zarar ve adalet iki karşıt nesnedir: bunlardan birinin nefret, ötekinin sevgi üretme eğilimi vardır; farklı derecelerine ve belirli düşünme yönümüze göre nesnelerden biri baskın çıkar ve kendi uygun tutkusunu uyarır.

4. Kısım

Akraba Sevgisi

Gerçek bir haz ya da rahatsızlığa neden olan çeşitli eylemlerin eylemde

bulunanlara karşı herhangi bir derecede değil, küçük bir derecede sevgi ve nefret uyandırmasının açıklamasını yaptıktan sonra, deneyim yoluyla bu tutkuları ürettiklerini bulduğumuz birçok nesnenin haz ya da rahatsızlığının nereden kaynaklandığını göstermek zorunlu olacaktır.

Önceki dizgeye göre, sevgi ya da nefret üretebilmek için her zaman neden-sonuç arasında izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi olması gerekir. Ancak bu evrensel olarak doğru olsa da, sevgi tutkusunun yalnızca farklı türden bir *ilişki* yoluyla, yani kendimiz ile nesne arasındaki bir ilişki yoluyla üretilbileceği, ya da sözcüğün kesin anlamıyla konuşursak, bu ilişkiye her zaman öteki ikisinin de eşlik etmesi dikkate değerdir. Bizimle herhangi bir bağlantı yoluyla birleşen herkes daha diğer nitelikleri sorgulanmaksızın ve bağlantısı ile orantılı olarak, her zaman sevgimizden bir pay alacağından emindir. Böylece kan ilişkisi ebeveynlerin çocuklarına sevgisinde zihninin yetenekli olduğu en güçlü bağı ve ilişki küçüldükçe aynı duygunun daha küçük bir derecesini üretir. Yalnızca kan akrabalığı değil, hiçbir istisnası olmaksızın tüm diğer ilişkiler de bu sonucu taşır. Hemşerilerimizi, komşularımızı, bizimle aynı işi, mesleği, hatta aynı adı olanları severiz. Bu ilişkilerden her biri bir bağ sayılır ve sevecenliğimizden bir pay almaya hak kazanır.

Buna koşut bir başka görüngü daha vardır; bu da herhangi bir tür akrabalık olmaksızın sevgi ve sevecenliğe neden olan *tanışıklıktır*. Bir kişiye yönelik aşinalık ve yakınlık duygusu geliştirdiğimiz zaman, onda arkadaşlığımız boyunca sahip olduğu çok değerli bir nitelik görememiş olsak da, gene de onu üstün değerlerine tam olarak inandığımız yabancılara yeğlemenin önüne geçemeyiz. Akrabalık ve tanışıklığın sonuçlarının bu iki görüngüsü birbirlerini karşılıklı olarak aydınlatacaktır zira her ikisi de aynı ilkeyle açıklanabilir.

İnsan doğasına karşı nutuk çekmekten haz alanlar demişlerdir ki, insan kendine yetmek konusunda tamamen yetersizdir; dışsal nesnelerde bulduğu tüm dayanakları ortadan kaldırdığınız zaman, hemen en derin melankoli ve umutsuzluğa düşer. Bundan, derler, kumar, avcılık ve ticarete eğlence peşindeki sürekli arayış doğar; bunlarla kendimizi unutmaya ve dinç ve diri heyecan tarafından desteklenmedikleri zaman ruhlarımızı içine düştükleri başıboş durumdan kurtarmaya çabalarız. Zihninin kendini eğlendirmek için tek başına yetersiz olduğunu ve doğal olarak diri bir duyum üretebilecek ve canıklarını kaynaştırabilecek yabancı nesneler peşinde koştuğunu kabul ettiğim düzeye dek, bu düşünme yöntemi ile hemfikirim. Böyle bir nesnenin görünüşü üzerine bir bakıma bir düştten uyanırız; kan yeni bir dalga ile akmaya başlar; kalbimiz canlanır ve bütün insanlar yalnız ve dingin anlarında kazanamayacağı bir dinçlik kazanır. Bu yüzden dostluk tüm nesnelerin en canlısını, yani kendimiz gibi utsal ve düşünen bir Varlığı sunduğu için doğal olarak mutluluk vericidir; bu öyle bir Varlıktır ki, bize zihninin tüm eylemlerini iletir, bizi en özel duygu ve düşüncelerine sırdaş yapar ve tam üretildikleri anda bir nesnenin neden olduğu tüm o heyecanları görmemize izin verir. Her diri tasarım hoştur, ama özellikle bir tutkunun tasarımı, çünkü böyle bir tasarım bir tür tutku olur ve zihne başka herhangi bir imge

ya da tasarımdan daha belirgin bir kaynaşma verir.

Bu bir kez kabul edildi mi, gerisi kolaydır. Çünkü yabancıların arkadaşlığı düşünce yetimizi dirileştirerek bize *kısa bir süre* için hoş geldiğinden, akrabalarımız ve tanıdıklarımızla birlikteliğin kendine özgü bir hoşluğu olmalıdır, çünkü bunlar sonucu daha büyük bir derecede taşır ve daha *kalıcı* bir etkiye sahiptirler. Bizimle ilişkili her şey kendimizle ilişkili nesneye kolay geçiş yoluyla diri bir şekilde kavranır. Alışkanlık ya da tanışıklık da girişi kolaylaştırır ve herhangi bir nesnenin kavranışını güçlendirir, ilk durum neden-sonuçtan akıl yürütmelerimize koşuttur; ikincisi eğitime. Akıl yürütme ve eğitim yalnızca bir nesnenin diri ve güçlü bir tasarımını üretmede çakıştıkları için bu, akrabalık ve tanışıklığa ortak olan biricik tikel noktadır. Bu öyleyse onların tüm ortak sonuçlarını üretmelerini sağlayan etkileyici nitelik olmalıdır; sevgi ya da sevecenlik bu sonuçlardan biri olduğu için, tutku kavrayışın kuvvet ve diriliğinden türetiliyor olmalıdır. Böyle bir kavrayışın kendine özgü bir hoşluğu vardır, sevecenlik ve iyi niyetin asıl nesnesi olduğu zaman, onu üreten her şey için şefkatli bir ilgi taşımamıza yol açar.

Açıktır ki, insanlar belirli mizaç ve durumlarına göre bir araya gelirler; neşeli bir mizaca sahip olan insanlar doğal olarak neşelileri severler, tıpkı ciddi olanların ciddi olanlara yönelik bir yakınlık taşımaları gibi. Bu yalnızca kendileri ve başkaları arasındaki benzerliği gözledikleri zaman değil, durumun doğal akışı ve benzer kişilikler arasında her zaman ortaya çıkan belli bir duygudaşlık yoluyla da olur. Bunu nerede gözlerlerse, benzerlik tasarımların bir bağlantısını üreterek bir ilişki tarzında işler. Onu fark ettikleri zaman, başka bir ilke yoluyla işler; eğer bu son ilke birinciye benziyorsa, önceki akıl yürütmenin bir doğrulaması olarak alınmalıdır.

Kendimize ilişkin tasarım her zaman yakinen içimizde bulunur ve ilişkili olduğumuz başka herhangi bir nesnenin tasarımına belirgin bir dirilik derecesi iletir. Bu diri tasarım derece derece gerçek bir izlenime dönüşür; çünkü bu iki tür algı büyük ölçüde aynıdır ve yalnızca kuvvet ve dirilik derecelerinde ayrılırlar. Ancak bu değişim daha büyük bir kolaylıkla üretilmelidir ki doğal huyumuz bize başkalarında gözlediğimiz izlenime yönelik bir yatkınlık versin ve onun bir önemsiz bir vesile üzerine doğmasına yol açsın. O durumda benzerlik, yalnızca ilişki aracılığıyla ve ilksel diriliği ilişkili tasarıma aktarma şeklinde değil, ayrıca en küçük bir kıvılcımdan ateş alan gereçleri sunma yoluyla da tasarımı bir izlenime dönüştürür. Her iki durumda da benzerlikten bir sevgi ya da duygu doğduğu için, başkaları ile bir duygudaşlığın yalnızca canıklara bir heyecan verme yoluyla hoş olabileceğini öğreniriz, çünkü yalnızca kolay bir duygudaşlık ve birbirlerini karşılayan heyecanlar *ilişki, tanışıklık ve benzerliğe* ortaktırlar.

İnsanların gurura olan büyük yatkınlıkları bir başka benzer görüngü olarak görülebilir. Sık sık herhangi bir kentte uzunca bir süre yaşadktan sonra, kent başlangıçta bize ne denli rahatsız edici gelmiş olursa olsun, yalnızca sokaklar ve yapılarla bile olsa nesnelere alışıp bir bu nesnelerle bir tanışıklık geliştirdikçe, hoşnutsuzluk derece derece azalır ve sonunda karşıt tutkuya dönüşür. Zihin alıştığı nesneleri gördüğünde bir doyum ve rahatlık bulur,

doğal olarak da onları belki de kendi başlarına daha değerli olmalarına karşın daha az bildiği diğer nesnelere yeğler. Zihnin aynı niteliği yoluyla kendimizle ve bize ait tüm nesnelerle ilgili olumlu bir görüşe çekiliriz. Bunlar daha güçlü bir ışıktaki görünürler ve daha hoşturlar; dolayısıyla gurur ve kibir açısından diğer nesnelerden daha uygun bir hal alırlar.

Tanıdıklarımıza ve akrabalarımıza ilişkin duygularımızı incelerken ona eşlik eden oldukça çarpıcı kimi görüngüleri gözlemek yararlı olabilir. Gündelik yaşamda çocukların, anneleri ile ilişkilerinin annenin ikinci evliliği tarafından büyük ölçüde zayıflatıldığını düşündüklerini, bundan böyle ona eğer dulluk durumunu sürdürmüş olsaydı bakacakları gözle bakmadıklarını görmek kolaydır. Ayrıca bu yalnızca ikinci evliliğinden belli bir rahatsızlık duydukları ya da kocası ondan daha aşağı bir konumda olduğu zaman söz konusu değildir; aksine, bu kaygılardan hiçbirisi olmaksızın ve yalnızca anne bundan böyle bir başka ailenin parçası olmuş olduğu için bile bu durum ortaya çıkabilir. Bu ayrıca bir babanın ikinci evliliği açısından da geçerlidir; ama çok daha düşük bir derecede; açıktır ki kan bağları ikinci durumda bir annenin evlenmesi yoluyla olduğu kadar gevşemez. Bu iki görüngü kendi başlarına çarpıcıdır, ama karşılaştırıldıkları zaman daha da çarpıcı olurlar.

İki nesne arasında eksiksiz bir ilişki üretebilmek için, yalnızca imgelemin benzerlik, bitişiklik ya da nedensellik yoluyla birinden ötekine iletilmesi değil, ikinciden birinciye de aynı rahatlık ve kolaylıkla geri dönmesi gerekir. İlk bakışta bu zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç gibi görünebilir. Eğer bir nesne bir başka nesneye benziyorsa, ikinci nesne de zorunlu olarak birinciye benzemelidir. Eğer bir nesne bir başkasının nedeni ise, ikinci nesne onun nedeninin sonucudur. Bitişiklik ile ilgili olarak da aynı durum geçerlidir; öyleyse, ilişki her zaman karşılıklı olunca, düşünülebilir ki imgelemin ikinciden birinciye geri dönüşü de, her durumda, birinciden ikinciye geçişi ile eşit ölçüde doğal olmalıdır. Ancak daha ileri inceleme üzerine yanlışımları kolayca buluruz. Çünkü ikinci nesnenin, birinci ile karşılıklı ilişkisinin yanı sıra, üçüncü bir nesne ile güçlü bir ilişkisinin de olduğunu varsayarsak, bu durumda ilk nesneden ikinciye geçen tasarım, ilişki aynı kalmayı sürdürse de, aynı kolaylıkla geri dönmez ve fakat kendini sunan ve imgeleme yeni bir dürtü veren yeni ilişki aracılığıyla kolayca üçüncü nesneye taşınır. Öyleyse bu yeni ilişki birinci ve ikinci nesneler arasındaki bağı zayıflatır. Düşlem doğası gereği yalpalayıcı ve tutarsızdır; geçişin hem gidişte hem de geri dönüşte eşit olarak kolay olduğunu bulduğu yerde her zaman, iki nesnenin birinden diğerine geçişin bu hareketlerden yalnızca birinde kolay olduğu yerdekenden daha güçlü olarak ilişkili olduğunu düşünür. Çifte hareket bir tür çifte bağdır ve nesneleri çok yakın ve sıkı şekilde bir araya bağlar.

Bir annenin ikinci evliliği çocuğun ve ebeveynin ilişkisini koparmaz; o ilişki imgelemimi kendimden anneye çok büyük rahatlık ve kolaylıkla iletmek için yeterlidir. Ancak imgelem bu bakış noktasına ulaştıktan sonra, nesnenin onun bakışına meydan okuyan öyle çok başka ilişki tarafından kuşatıldığını görür ki, hangisini yeğleyeceğini bilemez ve hangi yeni nesne üzerinde karar kılacağı konusunda çıkmaza düşer. Çıkar ve ödev bağları

anneyi bir başka aileye bağlar, düşlemin ondan kendime dönmesini önler, bu da birliği desteklemek için zorunludur. Tasarımın artık ona tam bir rahatlık sağlamak için gerekli olan titreşimi yoktur, eğilimi değişimden taraf olur. Kolaylıkla gider, ama güçlkle geri döner; bu kesintiye uğrama yoluyla ilişkinin geçişin her iki yanda açık ve kolay olduğu durumdan çok daha zayıflamış olduğunu bulur.

İmdi bu etkinin bir babanın ikinci evliliği ile ilgili olarak niçin aynı derecede ortaya çıkmadığı konusunda bir açıklama yapmak için, daha önce ispatlanmış olan üzerine, imgelemin daha küçük bir nesnenin görüşünden daha büyük bir nesneninkine kolayca gitmesine karşın, büyük olandan küçük olana aynı kolaylıkla dönmemesi üzerine düşünebiliriz. İmgelemim kendimden babama gittiği zaman, ondan kolaylıkla ikinci karısına geçmez; onu ayrı bir aileye giriyor olarak değil, benim kendimin bir parçası olduğum ailenin başı kalmayı sürdürüyor olarak görür. Üstünlüğü düşünce yetisinin ondan eşine kolay geçişini önler, ama aynı çocuk ve ebeveyn ilişkisi boyunca kendime bir geri dönüş yapması için geçişi hala açık tutar. Kazandığı yeni ilişkiye batmış değildir, öyle ki tasarımın çifte hareketi ya da titreşimi henüz kolay ve doğaldır. Düşlemin kendi tutarsızlığına olan bu düşkünlüğü yoluyla, çocuk ve ebeveyn bağı tam kuvvet ve etkisini korur.

Bir anne bir oğul ile ilişkisinin bu ilişki baba ile paylaşıldığı için zayıfladığını düşünmez; ayrıca bir oğul da ebeveynleri ile ilişkisinin bu ilişki bir kardeş ile paylaşıldığı için zayıfladığını düşünmez. Üçüncü nesne burada ikinci ile olduğu gibi birinci ile de ilişkilidir; öyle ki imgelem tümü arasında çok büyük bir kolaylıkla gidip gelir.

5. Kısım

Zenginler ve Güçlülere Olan Saygımız

Hiçbir şey bizi bir kişiye saygı duymaya götürme konusunda onun güç ve zenginliğinden daha büyük bir eğilim taşımaz ya da o kişiyi küçümsememiz için, yoksulluk ve cimriliğinden; saygı ve küçümseme sevgi ve nefretin türleri olarak görülecekleri için, burada bu görüngüleri açıklamak uygun olacaktır.

Burada ne sevindiricidir ki, en büyük güçlük böyle bir sonucu üretme yeteneğinde bir ilke bulmak değil, kendilerini sunan çeşitli ilkeler arasında başlıca ve başat olanı seçmektir. Başkalarının zenginliklerinden duyduğumuz *doyum* ve mala mülke sahip olanlar için beslediğimiz *saygı* üç ayrı nedene yüklenebilir. *İlk olarak*, sahip oldukları nesnelere; örneğin evler, bahçeler, araç gereç; bunlar kendi başlarına hoş oldukları için, zorunlu olarak onları düşünen ya da gözleyen herkeste bir haz duygusu üretirler. *İkinci olarak*, zengin ve güçlülerden onların malını mülkünü paylaşmamız şeklindeki kazanç beklentisine. *Üçüncü olarak*, bize yaklaşan herkesin doyumundan pay almamıza yol açan duygudaşlığa. Tüm bu ilkeler bu görüngüyü üretme konusunda anlaşabilirler. Soru bunu başlıca onlardan hangisine yüklememiz gerektiğidir.

Açıktır ki ilk ilkenin, yani hoş nesneler üzerine düşünmenin ilk bakışta

tahmin edebileceğimizden daha büyük bir etkisi vardır. Nadiren güzel ya da çirkin, hoş ya da rahatsız edici olan üzerine bir haz ya da rahatsızlık duygusu olmaksızın düşünürüz; gerçi bu duyular gündelik tembel düşünme yolumuzda çok fazla kendilerini göstermeseler de, okumada ya da söyleşide onları saptamak kolaydır. İnce kavrayışlı insanlar lafı her zaman imgelem için eğlendirici olan konulara getirirler; şairler hiçbir zaman aynı yapıda olanların dışında nesne sunmazlar. Bay *Philips* eşsiz bir şiirin konusu olarak *Elma Şırasını* seçmiştir. Bira ne dile ne de göze hoş geleceği için pek uygun olmayacaktı. Ancak eğer ülkesi ona böyle hoş bir içecek sunabilmiş olsaydı, hiç kuşkusuz şarabı her ikisine de yeğleyebilirdi. Buradan öğrenebiliriz ki, duyulara hoş gelen her şey belli bir ölçüde düşleme de hoş gelir ve düşünme yetisine onun bedensel örgenlere gerçekten uygulanması yoluyla verdiği doyumun bir imgesini iletir.

Ancak bu nedenler bizi imgelemin bu inceliğini zengin ve güçlülere gösterdiğimiz saygının nedenleri arasında görmeye götürebilse de, bizi onu tek ya da birincil sebep olarak görmekten alıkoyacak başka birçok sebep daha vardır. Çünkü haz tasarımlarının ancak onları izlenimlere yaklaştıran dirilikleri aracılığıyla bir etkileri olabileceğinden, o tasarımların birçok durum tarafından desteklenen etkiyi taşımaları ve güçlü ve diri olmak için doğal bir eğilime sahip olmaları gayet doğaldır; örneğin bir insanın tutku ve görüşlerine ilişkin tasarımlarımız gibi. Her insan bize benzer ve bu yolla imgelem üzerinde etkili olma konusunda diğer nesnelerden daha büyük bir üstünlük taşır.

Bunun yanı sıra, eğer o yetinin yapısını ve tüm ilişkilerin onun üzerindeki büyük etkilerini incelersek, kolayca inandırılacağız ki, zengin bir insanın yararlanabileceği hoş şarapların, müzik ve bahçelerin tasarımları ne denli diri ve hoş olabilse de, düşlem kendini onlarla sınırlamayacak ve görüşünü ilişkili nesnelere götürecektir; özel olarak da, onlara sahip olan kişiye. Hoş tasarımın ya da imgenin burada kişinin nesne ile ilişkisi aracılığıyla ona yönelik bir tutku üretmesi daha doğaldır; öyle ki onun kökensel tasarıma girmesi kaçınılmazdır, çünkü nesnesini türevsel tutkudan çıkaran odur. Ancak eğer ilksel tasarıma girer ve bu hoş nesnelerden yararlanıyor olarak görülürse, sevgisinin asıl nedeni *duygudaşlıktır*; üçüncü ilke birinciden daha güçlü ve daha evrensel olur.

Buna, yalnız başına zenginliğin ve gücün, kullanılmaları bile, doğallıkla saygı ve hürmete neden olmalarını ekleyelim; buna göre bu tutkular güzel ya da hoş bir nesnenin tasarımından doğmazlar. Hiç kuşkusuz para böyle nesneleri elde etme gücünü sağlaması nedeniyle onların bir tür temsilini imler ve bu nedenle yine tutkuya neden olabilecek hoş imgeleri iletmek için uygun sayılabilir. Ancak bu beklenti çok uzak olduğu için, bizim için bitişikteki bir nesneyi, yani gücün ona sahip olan kişiye sağladığı doyumunu almak daha doğaldır. Ve eğer zenginliklerin yaşamın iyiliklerini ancak onları kullanan istenç aracılığıyla temsil ettiğini, dolayısıyla da asıl içyapılarında kişinin bir tasarımını imlediklerini ve onun duyum ve hazları ile bir tür duygudaşlık olmaksızın görülemeyeceklerini düşünürsek, bu konuda daha

öte bir doyum elde ederiz.

Bunu belki de kimilerine çok fazla ince ve keskin görünecek bir tasarım yoluyla doğrulayabiliriz. Daha önce belirtmiştim ki, gücün, uygulamasından ayrılmış olarak, ya hiçbir anlamı yoktur, ya da güç burada bir varoluş olanağı ya da olasılığıdır; ki onunla bir nesne gerçekliğe yaklaşır ve zihin üzerinde belirgin bir etki taşır. Yine belirtmiştim ki bu yaklaşım, düşlemin bir yanılması yoluyla, bizzat kendimiz güce sahip olduğumuz zaman güç bize bir başkasında olduğundan çok daha büyük görünür; ilk durumda nesneler gerçekliğin asıl sınırına dokunur gibi görünür ve neredeyse gerçekten onlara sahipmişiz gibi bir doyum iletirler. İmdi ileri sürüyorum ki, bir kişiye zenginliklerinden ötürü saygı duyduğumuz zaman, sahip olanın bu hissini içine girmemiz gerekir, böyle bir duygudaşlık olmaksızın hoş nesnelerin ona üretme gücünü verdikleri tasarımlarının üzerimizde ancak zayıf bir etkisi olacaktır. Açgözlü bir insan, pek bir gücü olmasa da, yani bu gücü yaşam hazları ve rahatlıkları uğruna kullanması için pek bir *olasılık* ya da hatta *olanak* olmasa da, parasından ötürü saygı görür. Bu güç yalnızca kendisine eksiksiz ve tam görünür; öyleyse bu hazların güçlü ve yoğun bir tasarımını taşıyabilmemiz ya da ona onlardan ötürü saygı duyabilmemiz için, duygudaşlık yoluyla hislerini kazanmamız gerekir.

Böylece görmüştük ki *ilk ilke*, yani *zenginliklerin yararlanılmalarına olanak verdikleri nesnelerin hoş tasarımı* büyük ölçüde üçüncünün içinde çözelir ve *saydığımız ya da sevdiğimiz* insan ile bir *duygudaşlık* olur. Şimdi ikinci ilkeyi, yani *hoş iistünlük beklentisini* inceleyelim ve ona haklı olarak ne gibi bir güç yükleyebileceğimizi görelim.

Açıktır ki, zenginliklerin ve yetkenin sahiplerine hiç kuşkusuz bize yarar sağlama gücü vermesine karşın, gene de bu güç onların ona kendini hoşnut etmesi ve kendi itkilerini doyurması konusunda sağladıkları güç ile aynı düzeyde görülmeyecektir. Öz-sevgi güç ve uygulamayı ikinci durumda birbirine oldukça yaklaştırır; ama birincide benzer bir sonuç üretebilmek için, zenginliklerle dostluğun ve iyi niyetin birleşmiş olduğunu varsaymamız gerekir. Bu koşul olmaksızın, doğal olarak zenginlere onlarda bize karşı böyle kayırmacı bir eğilim saptamadan önce bile saygı ve hürmet göstermemizden daha kesin hiçbir şey olmasa da, başkalarının zenginliklerinden elde edeceğimiz yarar beklentisini neye dayandırabileceğimizi düşünmek güçtür.

Ancak bunu daha ileri götürerek belirtiyorum ki, zengin ve güçlü olanlara yalnızca bize yarar sağlama yönünde hiçbir eğilim göstermedikleri zaman değil etkinlik alanlarının o güçle donatılı olduklarını düşünemeyecekleri denli dışında bulunduğumuz zaman da saygı duyarız. Savaş tutsaklarına her zaman durumlarına uygun düşen bir saygı ile davranılır ve zenginliklerin çok ileriye, herhangi bir kimsenin durumunu düzeltmeye dek gittikleri açıktır. Eğer soy ve nitelik pay için işin işine girerse, bu da bize aynı türden bir kanıtlama verecektir. Çünkü soylu dediğimiz biri zengin, güçlü ve uzun bir atalar silsilesinden gelen ve saygımızı saygı duyduğumuz kişilerle ilişkisinden kazanan biri değil de nedir? Öyleyse ataları, ölmüş olsalar da, belli bir ölçüde zenginliklerinden ötürü ve dolayısıyla herhangi bir tür

beklenti olmaksızın saygı görürler.

Ancak zenginliklere duyulan bu çıkarsız saygının örneklerini bulmak için savaş tutsaklarına ve ölümlere dek gitmeden önce, biraz dikkatle gündelik yaşam ve ilişkilerde karşılaştığımız görüngüleri ortaya koyalım. Kendisinin ciddi bir serveti olan bir insan yabancıların arasına karıştığında, farklı servet ve durumları konusunda bilgilendirilmesine göre, onlardan herhangi bir çıkar tasarlaması ya da kabul etmesi olanaksız olsa da onlara doğal olarak farklı saygı ve hürmet dereceleri ile davranır. Bir yolcu her zaman ardındaki yük arabaları dizisinin ve uşaklarının onun büyük ya da ortalama bir serveti olduğunu göstermesi ile orantılı olarak kabul edilir ve ağırlanır. Kısaca, insanların konumlarının farklı dereceleri büyük ölçüde zenginlikler tarafından düzenlenir, bu astlar için olduğu gibi üstler için de, yabancılar için olduğu gibi tanıdıklar için de böyledir.

Aslında bu kanıtlamalara *genel kuralların* etkisinden çıkarılan bir yanıt vardır. İleri sürülebilir ki, zengin ve güçlülerden yardım ve koruma beklemeye ve onlara bundan ötürü saygı göstermeye alışmakla, aynı görüşleri servetlerinde onlara benzeyen ama kendilerinden hiçbir zaman hiçbir üstünlük umamayacağımız insanlara da yöneltiriz. Genel kural hala geçerlidir, imgeleme bir eğilim vererek tutkuyu sanki asıl nesnesi gerçek ve varolan bir şeymiş gibi peşi sıra sürükler.

Ancak, eğer bir genel kural saptayabilmek ve onu asıl sınırlarının ötesine genişletebilmek için deneyimimizde belli bir birörneklik ve kurala uygun düşen durumların karşıt olanlar karşısında büyük bir üstünlüğünün gerekli olduğunu düşünürsek, bu ilkenin burada yer almadığı kolayca görünecektir. Oysa burada durum bütünüyle başka türliüdür. Kendileriyle karşılaştığım güvenilir ve servet sahibi yüz kişiden belki de kendisinden yarar bekleyebileceğim biri bile yoktur; öyle ki bu durumda herhangi bir alışkanlığın baskın çıkabilmesi olanaksızdır.

Bütünü ele alırsak, bize güç ve zenginlikler için bir saygı ve cimrilik, yoksulluk ile ilgili bir küçümseme verebilme konusunda, zenginlerin ve yoksulların hislerine girmemizi ve onların haz ve rahatsızlıklarını paylaşmamızı sağlayan *duygudaşlık* ilkesi dışında geriye hiçbir şey kalmaz. Zenginlikler onlara sahip olanlara doyum verir; bu doyum ilksel izlenime kuvvet ve dirilik bakımından benzeyen bir tasarım üreten imgelem tarafından seyredene iletilir. Bu hoş tasarım ya da izlenim hoş bir tutku olan sevgi ile ilişkilendirilir. Bu sevgi, nesnesi kendisi olan düşünen bilinçli bir varlıktan gelir. Varsayımıma göre, izlenimlerin bu ilişkisinden ve tasarımların özdeşliğinden, tutku doğar.

Bizi bu görüşle uzlaştıracak en iyi yöntem evrenin genel bir gözlemini yapmak ve bütün hayvanlarda duygudaşlığın kuvvetini ve hislerin düşünen bir varlıktan bir diğerine kolayca iletilişini gözlemektir. Başkalarını avlayarak beslenmeyen ve şiddetli tutkularla heyecana kapılmayan tüm yaratıklarda birliklerinden elde etmeyi tasarlayabilecekleri herhangi bir çıkar olmaksızın onları birbirine bağlayan dikkate değer bir yakınlaşma isteği görürüz. Bu, evrenin toplum konusunda en istekli olan ve sahip olduğu pek çok

üstünlük sayesinde toplum yaşantısına uygun olan insanda daha da belirgindir. Toplumla bir ilgisi olmayan hiçbir dilek oluşturamayız. Eksiksiz bir yalnızlık belki de çekebileceğimiz en büyük cezadır. Her haz arkadaşlıktan ayrı olarak duyulduğunda ruhsuzlaşır, her acı daha acımasız ve dayanılmaz olur. Bizi harekete geçiren tutkular ne olursa olsun –gurur, hırs, açgözlülük, merak, öç ya da şehvet– tümünün ruhu ya da can veren ilkesi duygudaşlıktır; ayrıca başkalarının tasarım ve görüşlerinden bütünüyle soyutlanacak olsaydık, bunların hiçbir gücü olmazdı. Doğanın tüm güçleri ve öğeleri tek bir insana hizmet etmek ve boyun eğmek için el birliği etseler; güneş onun buyruğu üzerine doğsa ve batsa; denizler ve ırmaklar onun dilediği gibi aksalar ve toprak ona yararlı olan ya da hoş gelen her şeyi kendiliğinden sağlasa da, gene de ona en azından kendisiyle mutluluğunu paylaşacağı ve saygı ve dostluğundan yararlanacağı tek bir kişi verinceye dek o insan mutlu olmayacaktır.

İnsan doğası üzerine genel bir görüşten çıkarılan bu vargıyı duygudaşlığın kuvvetinin çok dikkate değer olduğu belirli durumlar yoluyla doğrulayabiliriz. Pek çok güzellik türü bu kökenden türer; ilk nesnemiz duyusuz ve cansız bir parça özdek olsa da, nadiren onda durup kalır ve görüşümüzü onun duyarlı ve ussal yaratıklar üzerindeki etkisine götürmeyiz. Bize herhangi bir evi ya da yapıyı göstermekte olan bir insan başka şeyler arasında dairelerin uygunluğunu, konumlarının üstünlüğünü ve basamaklar, girişler ve koridorlar arasında kaybolmuş küçük odayı göstermek için özel bir çaba sarf eder; aslında açıktır ki, güzelliğin ana bölümü bu özel şeylerden oluşur. Rahatlığın gözlemi haz verir çünkü rahatlık bir güzelliştir. Ancak ne şekilde haz verir? Açıktır ki kendi çıkarımız hiçbir biçimde söz konusu değildir; bu, deyim yerindeyse, bir biçim güzelliği değil, çıkar güzelliği olduğu için, bize yalnızca iletişim yoluyla ve konuta sahip olanla yakınlığımız yoluyla haz veriyor olmalıdır. Onun ilgisine imgelemen kuvveti yoluyla girer ve nesnelerin doğallıkla onda yarattıkları ile aynı doyumunu duyarız.

Bu gözlem masalara, iskemlelere, yazı odalarına, bacalara, koltuklara, semerlere, pulluklara ve aslında her esere dek genişler; çünkü güzelliklerinin başlıca yararlılıklarından ve belirlendikleri amaca uygunluklarından türemesi evrensel bir kuraldır. Ancak bu yalnızca sahip olanı ilgilendiren bir üstünlüktür, duygudaşlıktan başka seyirciyi ilgilendirebilecek hiçbir şey yoktur.

Açıktır ki verimliliğinden başka hiçbir şey bir tarlayı daha hoş kılmaz, süslemenin ya da konumun herhangi bir üstünlüğü bu güzelliğe eşit olmayı pek başaramayacaktır. Belirli ağaçlar ve bitkiler açısından da durum, üzerinde yetiştikleri tarla ile aynıdır. Katırtırmağı ve süpürge otu bürümüş bir ovanın kendi başına, her birinin değeri ile tanışık birine böyle görünmeyecek olsa da, asmalar ve zeytin ağaçları ile kaplı bir tepe kadar güzel olabileceğini düşünürüm. Ancak bu yalnızca imgelemen bir güzelliğidir, duyulara görünen şeylerde hiçbir temeli yoktur. Verimlilik ve değer kullanım ile, bunun da zenginlikler, sevinç ve bolluk ile açık bir ilişkisi vardır; onlardan pay alma gibi bir umudumuz olmasa da, düşlemin diriliği yoluyla onlara gi-

rer ve onları belli bir ölçüde mülkün sahibi ile paylaşıyoruz.

Resimde şekilleri dengeleme ve onları büyük bir titizlikle gerçek ağırlık merkezlerine göre yerleştirme kuralından daha akla yatkın hiçbir kural yoktur. Tam olarak dengelenmemiş bir şekil rahatsız edicidir; bunun nedeni onun düşüş, zarar ve acı tasarımlarını iletmesidir; ki bu tasarımlar, duygudaşlık yoluyla herhangi bir kuvvet ve dirilik derecesi kazandıkları zaman, acı verici olurlar.

Buna kişisel bir güzelliğin birincil parçasının sağlık ve dinçlik havası olduğunu ve beden parçalarının kuvvet ve etkinlik beklentisi veren bir şekilde yapılanmaları olduğunu ekleyin. Bu güzellik tasarımı duygudaşlık yolunun dışında başka türlü açıklanamaz.

Genel olarak belirtebiliriz ki, insanların zihinleri birbirlerine tuttukları aynadır, yalnızca birbirlerinin heyecanlarını yansıttıkları için değil, aynı zamanda tutkuların, hislerin ve görüşlerin o ışınları sık sık aksettirilebildikleri ve duyumsanamayan dereceler yoluyla sönüp gidebildikleri için de. Böylece zengin bir insanın mülkünden duyduğu haz, seyreden üzerine aksettirilerek, bir haz ve saygıya neden olur; ki yine bu hisler, algılanıp kendilerinden haz duyuldukça, mülk sahibinin hazzını arttırmaları; bir kez daha aksettirildiklerinde ise, seyircide haz ve saygı için yeni bir temel olurlar. Hiç kuşkusuz zenginliklerde yaşamın tüm hazlarından yararlanmak için verdikleri o güçten türeyen kökensel bir doyum vardır; bu onların doğa ve özlerinin ta kendisi olduğu için, onlardan doğan tutkuların tümünün de ilk kaynağı olmalıdır. Bu tutkuların en dikkate değer olanlarından biri mülk sahibinin hazzı ile bir duygudaşlıktan kaynaklanan başkalarındaki sevgi ve saygı tutkusudur. Ancak mülk sahibinin zenginliklerde onlar yoluyla kazandığı sevgi ve saygıdan doğan ikincil bir doyum daha vardır, bu doyum mülk sahibinin kendisinden gelen ilksel hazzın ikinci bir yansımasından başka bir şey değildir. Bu ikinci doyum ya da kibir zenginlikleri tavsiye eden nedenlerden biri olur ve ayrıca onları kendimiz için istememizin ya da onlara başkalarında saygı duymamızın başlıca nedenidir. Burada ilksel hazzın üçüncü bir yansıması vardır ki, bundan sonra imgeleri ve yansımaları sönüklük ve karışıklıkları nedeniyle ayırt etmek güç olacaktır.

6. Kısım

İyilikseverlik ve Öfke

Tasarımlar özdeğin uzam ve katılığına benzetilebilir, izlenimler, özellikle de iç duyum izlenimleri ise renklere, tatlara, kokulara ve diğer duyulur niteliklere. Tasarımlar hiçbir zaman tam bir birliği kabul etmezler, ama bir tür içine-işlenemezlik ile donatılıdırlar ki, bu sayede birbirlerini dışlarlar ve karışımları değil, birliktelikleri yoluyla bir bileşim oluşturma yeteneğindedirler. Öte yandan, izlenimler ve tutkular tam bir birliğe açıktırlar; renkler gibi, bir arada öylesine eksiksiz karıştırılabilirler ki, her biri kendini yitirebilir ve yalnızca bütünden doğan o birörnek izlenimi değiştirmeye katkıda bulunabilir. İnsan zihninin en ilgi çekici görüngülerinden biri tutkuların bu özelliğinden türer.

Sevgi ve nefret ile birleşme yeteneğindeki bileşenleri irdelerken, belli bir

ölçüde, dünyanın şimdiye dek tanışık olduğu her felsefe dizgesine eşlik eden bir talihsizliğin farkına varmaya başladım. Sık sık görüldüğü gibi, doğanın işlemlerini belirli bir varsayım yoluyla açıklarken, saptamaya çalıştığımız ilkelerle kesin olarak uyuşan bir dizi deney arasında her zaman belli bir görüngü vardır ki, bu görüngü daha dik başlıdır ve amacımıza kolayca boyun eğmez. Bu ilkenin doğa felsefesinde olmasına şaşırmamamız gerekir. Dışsal cisimlerin öz ve bileşimleri öyle bulanıktır ki, onlarla ilgili akıl yürütmelerimizde ya da daha doğrusu tahminlerimizde zorunlu olarak kendimizi çelişki ve saçmalıklar içinde buluruz. Ancak zihnin algıları eksiksiz olarak bilinmesi sayesinde ve onlarla ilgili vargılar oluştururken imgelenebilecek her tür önlemi aldığım için her zaman diğer dizgelere eşlik eden o çelişkilerden uzak durmayı umdum. Buna göre şimdi önümdeki güçlük hiçbir biçimde dizgame karşıt değildir; yalnızca dizgemin şimdiye dek birincil güç ve güzelliği olmuş olan yalınlığından biraz uzaklaşır.

Sevgi ve nefret tutkuları her zaman iyilikseverlik ve öfke tarafından izlenir ya da daha doğrusu onlara bağlıdır. Bu duyguları gurur ve kendini küçük görmeden ayıran şey başlıca bu bağlılıktır. Çünkü gurur ve kendini küçük görme ruhtaki saf heyecanlardır: onlara herhangi bir istek eşlik etmez ve bu tutkular bizi hemen harekete geçirmezler. Ancak sevgi ve nefret kendi içlerinde tamamlanmış değildirler ve ayrıca ürettikleri o heyecanda dinginleşmez, aksine zihni uzaktaki bir şeye götürürler. Sevgi her zaman sevilen kişinin mutluluğu için bir istek ve onun mutsuzluğuna karşı bir isteksizlik tarafından izlenir; tıpkı nefretin nefret edilen kişinin mutsuzluğu için bir istek ve mutluluğu için bir isteksizlik üretmesi gibi. Birçok başka bakımdan birbirine karşılık düşen bu gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret tutkularının iki kümesi arasındaki ayrım öyle çarpıcıdır ki, üzerinde dikkatle durmaya değer.

Bu istek ve isteksizliğin sevgi ve nefret ile birlikteliği iki ayrı varsayım yoluyla açıklanabilir. Birincisi şudur: Sevgi ve nefret için yalnızca onları uyaran birer *neden*, yani haz ve acı, yöneldikleri birer *nesne*, yani bir kişi ya da düşünen varlık değil, benzer olarak erişmeye çabaladıkları birer *erek*, yani sevilen ya da nefret edilen kişinin mutluluk ya da mutsuzluğu da vardır; ki tüm bu görüşler, bir araya karışarak, yalnızca tek bir tutku oluştururlar. Bu dizgeye göre, sevgi bir başka kişi için mutluluk, nefret ise mutsuzluk isteginden başka bir şey değildir. İstek ve isteksizlik sevgi ve nefretin asıl doğasını oluştururlar. Yalnızca ayrılamaz olmakla kalmazlar aynı zamanda aynıdırlar.

Ancak bu açıktır ki deneyime aykırıdır. Hiçbir zaman bir kişiyi mutluluğunu istemeksizin sevmeyeceğimiz ve mutsuzluğunu dilemeksizin ondan nefret etmeyeceğimiz açık olsa da, gene de bu istekler yalnızca dostumuzun ya da düşmanımızın mutluluk ya da mutsuzluk tasarımlarının imgelem tarafından sunulmasıyla doğarlar; sevgi ve nefrete mutlak olarak özünü oluşturmazlar. Bunlar bu heyecanların en açık ve doğal ilişkileridirler, ama başka ilişkiler de vardır. Tutkular kendilerini yüzlerce yolda anlatabilirler, nesnelerinin mutluluk ya da mutsuzlukları üzerine düşünmediğimiz müd-

detçe, uzunca bir süre varlıklarını sürdürürler; ki bu açıkça bu isteklerin sevgi ve nefret ile aynı olmadıklarını ve onların herhangi bir özsel parçalarını oluşturmadıklarını ispatlar.

Öyleyse iyilikseverlik ve öfkenin sevgi ve nefretten farklı tutkular olduklarını ve yalnızca zihnin kökensel yapısı yoluyla onlarla birlikte olduklarını çıkarsayabiliriz. Doğa nasıl ki bedene sıvıların ve katıların durumuna göre artan, azalan ya da değişen belli itkiler ve eğilimler vermişse, zihin açısından da aynı şekilde ilerlemiştir. Sevgi ya da nefretin elinde olmamıza göre, bu tutkuların nesnesi olan kişinin karşılık düşen mutluluk ya da mutsuzluğunun isteği zihinde doğar ve bu karşıt tutkuların her değişimi ile değişir. Şeylerin bu düzeni, soyut olarak düşünüldüğünde, zorunlu değildir. Sevgi ve nefrete böyle bir istek eşlik etmeyebilir, ya da tikel bağlantıları bütünüyle tersine çevrilmiş olabilir. Eğer doğa istemiş olsaydı, sevgi nefret ile ve nefret sevgi ile aynı sorucu doğurabilirdi. Mutsuzluk üreten bir isteğin sevgiye, mutluluk üreten bir isteğin nefrete ekli olduğunu düşünmede hiçbir çelişki görmüyorum. Eğer tutku ve istek duyumları karşıt iseler, doğa duyumu isteğin eğilimini değiştirmeksizin değiştirebilir ve bu yolla onları bir-biri ile uyumlu kılabilirdi.

7. Kısım

Şefkat

Ancak başkaları için taşıdığımız sevgi ya da nefrete göre onların mutluluk ya da mutsuzluklarını istememiz doğamıza yerleştirilmiş keyfi ve ilksel bir içgüdü olsa da, bunun birçok durumda taklit edilebileceğini ve ikincil ilkelere doğabileceğini buluruz. *Acıma*, bu kaygı ya da sevince vesile olacak herhangi bir dostluk ya da düşmanlık olmaksızın, başkalarının mutsuzluğu için bir kaygı, *garaz* ise onların mutsuzluğundan duyulan sevinçtir. Yabancılar ve bizimle bütünüyle ilgisiz olanlara bile acırız; eğer bir başkasına olan düşmanlığımız bir zarar ya da incinmeden kaynaklanıyorsa, bu, sözcüğün tam anlamıyla konuşursak, *garaz* değil öçtür. Oysa bu *acıma* ve *garaz* duygularını irdelersek, onların tasarım ve imgelemin belirli bir yönü tarafından değiştirilen ilksel duygulardan doğan ikincil duygular olduklarını buluruz.

Acıma tutkusunu *duygudaşlık* ile ilgili önceki akıl yürütmeyeyle açıklamak kolay olacaktır. Bizimle ilişkili her şeyin diri bir tasarımını taşırız. Tüm insanlar benzerlik yoluyla bizimle ilişkilidirler. Öyleyse kişileri, ilgileri, tutkuları, acı ve hazları bize diri bir yolda çarpmalı, ilksel duyguya benzer bir duygu üretmelidir; çünkü diri bir tasarım kolayca bir izlenime dönüştürülür. Eğer bu genel olarak doğruysa, dert ve üzüntü için de doğru olmalıdır. Bunların her zaman bir haz ya da keyiften daha güçlü ve daha kalıcı bir etkileri vardır.

Bir trajedi izleyicisi, şairin sunduğu kişilerde temsil ettiği üzüntü, terör ve kızgınlığın ve diğer duyguların uzun bir dizisi içinden geçer. Birçok trajedi mutlu olarak sonlandığı ve belli bir talihin tersine dönüşü olmaksızın çok iyi bir trajedi yazmak olanaksız olduğu için, seyirci tüm bu değişiklik-

lere duygudaşlık göstermeli ve diğer her tutku gibi yapıntısal sevinci de kabul etmelidir. Öyleyse her ayrı tutkunun ayrı bir doğuştan nitelik ile iletil-diği ve yukarıda açıklanan genel duygudaşlık ilkesinden türemediği ileri sü-rülmedikçe, her tür tutkunun o ilkedен doğduğu kabul edilmelidir. Özel olarak herhangi birini dışarıda bırakmak usa oldukça aykırı görünmelidir. Tümü de ilk başta tek bir kişinin zihninde bulundukları ve daha sonra bir başkasının zihninde göründükleri ve ilk önce bir tasarım sonra da bir izle-nim olarak ortaya çıkışları her durumda aynı olduğu için, geçiş aynı ilkedен doğuyor olmalıdır. En azından eminim ki bu akıl yürütme yöntemi ya doğa felsefesinde ya da gündelik yaşamda açık olarak görülecektir.

Şunu ekleyebiliriz ki, acıma büyük ölçüde nesnenin bitişikliğine, hatta görülüşüne dayanır; bu da imgelemden türediğinin bir kanıtıdır. Kadınların ve çocukların en çok acıma yetisi tarafından güdüldükleri için acımaya en açık olduklarının sözünü etmek bile gereksizdir. En iyi arkadaşlarının elinde bile olsa kınından çıkarılmış bir kılıcı gördüklerinde bayılmalarına yol açan zayıflık, onları bir üzüntü ya da dert içinde gördüklerine aşırı ölçüde acı-maya götürür. Bu tutkuyu talihin dengesizliği üzerine ve gözlediğimiz mut-suzluklara açık olmamız ile ilgili bilmem hangi ince gözlemlerden türeten o felsefeciler üretmesi kolay olan diğer birçok gözlem arasında bu gözlemin de onlara karşıt geldiğini bulacaklardır.

Geriye yalnızca bu tutkunun biraz dikkate değer bir görüngüsüne göz atmak kalıyor; iletilen duygudaşlık tutkusu zaman zaman ilksel tutkunun zayıflığından güç kazanır ve hatta hiçbir varoluşu olmayan duygulardan bir geçiş yoluyla bile doğar. Böylece bir kimse onurlu bir görevi elde ettiği ya da büyük bir miras devraldığı zaman, rahatını ne denli az umursuyor ve ondan yararlanmada ne denli ölçülülük ve kayıtsızlık içinde görünüyorsa, biz de o kişinin rahatından o denli sevinç duyarız. Benzer olarak, talihsizlikler nede-niyle bezginliğe düşmeyen bir insana dayanıklılığından ötürü daha çok elem duyulur ve eğer o erdem tüm rahatsızlık duygusunu bütünüyle kaldıracak denli büyükse, şefkatimizi daha da arttırır. Değerli bir insan kabaca büyük bir talihsizlik sayılan bir duruma düşerse, durumuyla ilgili bir fikir oluşturu-ruz; düşlemimizi nedenden olağan sonuca götürerek, ilkin üzüntüsünün diri bir tasarımını tasarlar, sonra onun bir izlenimini duyumsarız, bu arada onu böyle heyecanların üstüne yükselten o zihinsel büyüklüğünü bütünüyle gözden geçirir, ya da onu yalnızca o kişi için hayranlık, sevgi ve sevecenli-ğimizi arttıracak düzeyde düşünürüz. Deneyim yoluyla buluruz ki, şöyle bir tutku derecesi genellikle şöyle bir talihsizlik ile bağlantılıdır; her ne kadar şimdiki durumda bir kuraldışı olsa da, gene de imgelem *genel kural* tarafından etkilenir ve bizi tutkunun diri bir tasarımını oluşturmaya ya da daha doğrusu sanki kişi gerçekten tutku tarafından harekete geçirilmiş gibi o tutkunun ken-disini duyumsamaya götürür. Aynı ilkedен ötürü, kendileri hiçbir utanma duygusu göstermeseler ve budalalıklarından bihaber olsalar bile, önümüzde kendilerini aptal durumuna düşürenlerin davranışlarından dolayı yüzümüz kızarır. Tüm bunlar duygudaşlıktan ileri gelir; ama bu kısmi bir duygudaşlık-tır, nesnelerini karşıt bir etkisi olan ve ilk görünüşten doğan heyecanı bütü-

nüyle yok edecek olan öteki yanı görmeyerek yalnızca bir yandan görür.

Ayrıca öyle durumlar vardır ki, talihsizliğe gösterilen bir kayıtsızlık ve duyarsızlık, kayıtsızlık herhangi bir erdemden ve yüce gönüllülükten kaynaklanmasa da talihsizler için duyduğumuz kaygıyı arttırır. Bir cinayetin kişiler yatakta ve tam bir güvenlik içindeyken işlenmiş olması cinayetin ağırlaştırılmış bir halidir; tıpkı düşmanlarının elinde tutsak olan küçük bir prens için tarihçilerin kolayca onun içinde bulunduğu sefil koşulu daha az anlamasından ötürü daha çok şefkate değer olduğunu belirtmeleri gibi. Kendimiz burada kişinin acıklı durumundan haberdar olduğumuz için, bu bize ona genellikle eşlik eden tutku olan üzüntünün diri bir tasarımını ve duyumunu verir ve kişinin kendisinde gözlediğimiz güvenlik ve kayıtsızlık ile arasındaki bir zıtlık yoluyla, bu tasarım daha da diri ve duyum daha da şiddetli olur. Herhangi bir türde bir zıtlık, özellikle konu tarafından sunulmuşsa, her zaman imgelemi etkiler ve acıma bütünüyle imgeleme bağımlıdır¹².

8. Kısım

Garaz ve Kıskanma

Şimdi tıpkı acımanın sevginin sonuçlarını taklit etmesi gibi nefretin sonuçlarını taklit eden ve başkalarından gelen herhangi bir saldırı ya da incitme olmaksızın, onların acı ve mutsuzluklarından bir sevinç duymamıza yol açan *garaz* tutkusunun açıklamasına geçmeliyiz.

İnsanlar duygularında ve görüşlerinde us tarafından yönetilmekten öylesine uzaktırlar ki, nesneleri her zaman asıl değerlerinden çok birbirleri ile karşılaştırarak yargırlar. Zihin bir eksiksizlik derecesini düşündüğü ya da ona alıştığı zaman, onun gerisinde kalan her şey, gerçekte değerli olsa bile, gene de tutkular üzerinde kusurlu ve kötü olanla aynı sonuca sahip olur. Bu ruhun *doğuştan* bir niteliğidir ve bedenlerimizde her gün deneyimini edindiğimize benzer. Bir insan bir elini ısıtırken öteki soğutuyor olsun; farklı organların durumlarına göre aynı su aynı zamanda hem sıcak hem de soğuk olacaktır. Bir niteliğin küçük bir derecesi, daha büyük bir dereceyi izlediğinde, aynı duyumu sanki gerçekte olduğundan daha azmış gibi ve hatta zaman zaman karşıt bir nitelikmiş gibi üretir. Şiddetli bir acıyı izleyen hafif bir acı bize vız gelir, ya da daha doğrusu bir haz halini alır; tıpkı öte yandan hafif bir acıyı izleyen şiddetli bir acının iki kat ağır ve rahatsız edici olması gibi.

Hiç kimse tutkularımız ve duyumlarımız açısından bundan kuşku duyamaz. Ancak tasarımlarımız ve nesneler açısından belli bir güçlük doğabilir. Bir nesne başkaları ile karşılaştırma içinde görme yetisi ya da imgelem için büyüdüğü ya da küçüldüğü zaman, nesnenin imgesi ve tasarımı hala

¹² Belirsizliği önlemek adına belirtmeliyim ki, imgelemi bellek ile karşıtlık içine soktuğumda, genel olarak daha zayıf tasarımlarımızı sunan yetiyi kastediyorum. Diğer tüm yerlerde ve özellikle de anlama yetisi ile karşıtlık içindeyken ise aynı yetiyi ama bu sefer tanıtlayıcı ve olası akıl yürütmelerimizi dışlayarak kullanıyorum.

aynı ve *retinada* ve beyinde ya da algı örgeninde eşit uzamlıdır. Gözler ışık ışınlarını kırarlar ve optik sinirler ister daha büyük isterse daha küçük bir nesne tarafından öncelenmiş olsun imgeleri beyne aynı şekilde iletirler; nitekim imgelem bile başkaları ile bir karşılaştırmadan ötürü nesnelerinin boyutlarını değiştirmez. O zaman soru nasıl aynı izlenimden ve aynı tasarımdan çıkarak aynı nesne üzerine böylesine farklı yargılar oluşturabildiğimiz ve bir zamanlar büyüklüğüne hayranlık duyabilirken, bir başka zaman küçüklüğünü küçümseyebildiğimizdir. Yargılarımızdaki bu çeşitlilik hiç kuşkusuz belli bir algıdaki çeşitlilikten kaynaklanıyor olmalı; ama çeşitlilik nesnenin dolaysız izlenim ya da tasarımında yatmadığı için, ona eşlik eden bir başka izlenimde yatıyor olmalıdır.

Bu sorunu açıklayabilmek için, yalnızca iki ilkeyi inceleyeceğim; bunlardan biri bu incelemenin ilerleyen bölümlerinde daha bir tam olarak açıklanacaktır; öteki ise daha önce açıklanmıştır. Genel bir ilke olarak genellikle saptanabileceğine inanıyorum ki, belli bir duygunun ya da canıkların onunla orantılı belli bir hareketinin eşliğinde olanın dışında, hiç bir nesne duyulara sunulmaz ve düşlemede imge oluşturmaz; alışkanlık her ne kadar bizi bu duyuma duyarsız kılarsa ve onu nesne ya da tasarım ile karıştırmamıza neden olsa da, dikkatli ve kesin deneyler yoluyla, onları ayırmak ve ayırt etmek kolay olacaktır. Çünkü yalnızca uzam ve sayı durumlarında örnek verirse, açıktır ki, büyük kütleli bir nesne, söz gelimi okyanus, uzanıp giden bir ova, engin bir dağ silsilesi, geniş bir orman, ya da söz gelimi bir ordu, filo, bir kalabalık gibi çok sayıda nesneden oluşan bir toplam zihinde duyulur bir heyecan yaratır; böyle nesnelerin görünüşü üzerine doğan hayranlık insan doğasının yaşama yeteneğinde olduğu en canlı hazlardan biridir. İmdi bu hayranlık nesnelerin artması ya da azalması ile arttığı ya da azaldığı için, önceki ilkelerimize göre¹³, bunun, nedenin her bir parçasından doğan çeşitli sonuçların birlikteliğinden kaynaklanan bileşik bir sonuç olduğu vargısını çıkarabiliriz. O zaman uzamın her parçasının, her sayı biriminin, zihin tarafından algılandığında, ona eşlik eden ayrı bir duygusu vardır; o duygu her zaman hoş olmasa da, gene de başkaları ile birlikteliği yoluyla, canıkları tam bir doruğa kışkırtarak, her zaman hoş olan hayranlık üretimine katkıda bulunur. Eğer bu uzam ve sayı açısından kabul edilirse, erdem ve erdemsizlik, zekâ ve budalalık, zenginlik ve yoksulluk, mutluluk ve mutsuzluk ve kendilerine her zaman açık bir duygunun eşlik ettiği o türden diğer nesneler açısından da hiçbir güçlük çıkaramayız.

Ele alacağım ikinci ilke eylemler ve anlama yetisi üzerinde çok güçlü bir etkiye ve bu etkiyi duyulara dayatma yeteneğine sahip olan *genel kurallara* bağlılığımız ilkesidir. Bir nesnenin her zaman bir başka nesneye eşlik ettiği görüldüğünde, ne zaman ilk nesne görünse, çok hayati koşullarda değişmiş olsa bile, doğallıkla ikincinin kavramına uçar ve sanki varoluşunu anlama yetimizin en doğru ve en gerçek vargısı yoluyla çıkarsamışçasına diri ve

¹³ Kitap I, III. Bölüm, 15. Kısım.

güçlü bir şekilde bir tasarımını oluştururuz. Hiçbir şey bizi bu aldanmadan kurtaramaz, üstelik duyularımız bile; öyle ki, duyularımız bu yanlış yargıyı düzeltmek yerine, çoğu kez onun tarafından saptırılır ve yanılgılarını onaylıyor görünürler.

Bu iki ilkenin karşılaştırmasından çıkaracağım vargı, yukarıda değinilen karşılaştırmanın etkisine eklendiğinde, çok kısa ve belirleyici olur. Her nesneye onunla orantılı belli bir *heyecan* eşlik eder: büyük bir nesneye büyük bir heyecan, küçük bir nesneye küçük bir heyecan. Öyleyse, küçük bir nesneyi izleyen büyük bir *nesne*, büyük bir heyecanı küçük bir heyecanı izlemeye götürür. İmdi küçük bir heyecanı izleyen büyük bir heyecan daha da büyür ve olağan oranının ötesine yükselir. Ancak bir heyecanın genellikle bir nesnenin her büyüklüğüne eşlik eden belli bir derecesi olduğu için, heyecan büyüdüğü zaman doğal olarak nesnenin de benzer şekilde büyüdüğünü imgeleriz. Sonuç görüşümüzü olağan nedenine iletir, belli bir heyecan derecesi ise nesnenin belli bir büyüklüğüne; zira karşılaştırmanın nesnede herhangi bir şeyi değiştirmeksizin heyecanı değiştirebileceğini düşünmeyiz. Optiğin metafizik yanı ile tanışık olanlar ve anlama yetisinin yargı ve vargılarını duyulara nasıl aktardığımızı bilenler bütün bu işlemi kolayca anlayacaklardır.

Ancak her tasarıma gizlice eşlik eden bir izlenimin bu yeni keşfini bir yana bırakarak, en azından keşfin doğmuş olduğu o ilkeden *nesnenin diğer nesnelerle karşılaştırılması yoluyla daha büyük ya da daha küçük görüldüğünü* kabul etmemiz gerekir. Bunun öyle çok örneğini görürüz ki, doğruluğunu tartışabilmemiz olanaksızdır; garaz ve kıskançlık tutkularını işte bu ilkeden türetirim.

Açıktır ki kendi durum ve koşullarımız üzerine düşünmekten, bunların çok ya da az talihli ya da mutsuz görünmeleri ile orantılı olarak, sahip olduğumuzu düşündüğümüz zenginlik, güç, değer ve ün derecesi ile orantılı olarak, çok ya da az doyum ya da rahatsızlık duymamız gerekir. İmdi nadiren nesneleri asıl değerleri ile yargıladığımız, aksine onlar hakkındaki fikirlerimizi diğer nesneler ile yaptığımız bir karşılaştırmadan oluşturduğumuz için, bundan şu çıkar: başkalarında gözlediğimiz mutluluk ya da mutsuzluk payının büyük ya da küçük olmasına göre, kendimizinkinin bir hesabını yapmamız ve buna göre bir acı ya da haz duymamız gerekir. Bir başkasının mutsuzluğu bize kendi mutluluğumuzun daha diri bir tasarımını verir, mutluluğu ise mutsuzluğumuzun. Öyleyse birincisi memnuniyet verir, ikincisi ise rahatsızlık.

O zaman burada bir tür ters acıma vardır, ya da bakan kişide düşündüğü kişi tarafından duyulan duyumlardan doğan duyumlar karşıt olmuştur. Genel olarak belirtebiliriz ki, her tür karşılaştırmada bir nesne her zaman kendisiyle karşılaştırıldığı bir diğer nesneden doğrudan ve dolaysız gözleminde kendisinden doğana karşıt bir duyum almamıza yol açar. Küçük bir nesne büyük bir nesnenin daha da büyük görünmesine yol açar. Büyük bir nesne küçük bir nesneyi daha küçük gösterir. Biçimsizliğin kendisi rahatsızlık yaratır; ama güzelliği onun tarafından artırılan güzel bir nesne ile zıtlığı yoluyla yeni bir haz duymamıza yol açar; tıpkı öte yandan kendiliğinden haz

üreten güzelliğin çirkinliğini artırdığı çirkin bir şey ile zıtlık yoluyla yeni bir acı duymamıza yol açması gibi. Öyleyse durum mutluluk ve mutsuzluk açısından da aynı olmalıdır. Bir başkasının hazzının doğrudan gözlemi bize doğal olarak haz verir, dolayısıyla kendimizinki ile karşılaştırıldığında acı üretir. Onun acısı, kendi başına görüldüğünde, bize acı vericidir, ama kendi mutluluğumuzun tasarımını artırır ve bize haz verir.

İmdi başkalarının mutluluk ve mutsuzluklarından tersine dönmüş bir dış duyum duyabilmemiz tuhaf görünecektir; çünkü aynı karşılaştırmanın bize kendimize karşı bir tür garaz verebileceğini ve kendi acılarımızdan sevinç, hazlarımızdan üzüntü duymamıza yol açabileceğini buluruz. Böylece acı beklentisi, şimdiki durumumuzda doyum bulduğumuzda, hoştur; tıpkı öte yandan geçmiş hazlarımızın, şimdi onlara eşit hiçbir şeyden haz duymadığımız zaman, bize rahatsızlık vermesi gibi. Karşılaştırma, başkalarının hisleri üzerine düşündüğümüz zamanki ile aynı olduğu için, aynı sonuçların eşliğinde olmalıdır.

Hatta bir kimse kendisine karşı bu garazı şimdiki talihine bile genişletebilir ve onu bile bile dert arama ve acı ve üzüntülerini artırma noktasına dek götürebilir. Bu iki durumda olur. *İlk olarak*, onun için değerli bir dostun ya da kişinin bir sıkıntı ve talihsizliği üzerine. *İkinci olarak*, suçlunun kendisi olduğu bir suç için bir pişmanlık duyduğunda. Kötülük için bu her iki kural dışı itki de karşılaştırma ilkesinden doğar. Arkadaşının bir derdi varken zevküsefaya dalan bir kimse arkadaşından yansıyan rahatsızlığı kendisinin duymakta olduğu ilksel haz ile yaptığı karşılaştırma yoluyla daha belirgin olarak duyar. Bu zıtlığın aslında şimdiki hazzı dirileştirmesi de gerekir. Ancak üzüntünün burada başat tutku olması gerektiği için, yapılan her ekleme karşıt duygu üzerine en küçük bir etkisi olmaksızın o tarafa düşer ve orada yutulur. İnsanların geçmiş günahlar ve kusurlar için kendilerine verdikleri cezalar açısından da durum aynıdır. Bir suçlu hak ettiği cezayı düşünürken, cezanın tasarımı şimdiki rahatlık ve doyumunu ile yaptığı karşılaştırma sonucunda daha da büyür; ki bu onu bir bakıma böylesine rahatsız edici bir zıtlıktan kaçınabilmek için bir rahatsızlık aramaya zorlar.

Bu akıl yürütme garazın olduğu gibi *kıskançlığın* da kökenini açıklayacaktır. Bu tutkular arasındaki biricik fark şuradan kaynaklanır: kıskançlık bir başkasının duyduğu ve karşılaştırma yoluyla kendi düşüncemizi küçülten bir haz tarafından uyandırılır; buna karşılık garaz ise karşılaştırmadan bir haz elde edebilmek için bir başkasına yönelik olan kışkırtılmamış kötülük yapma isteğidir. Kıskançlığın hedefi olan haz genellikle kendi hazzımıza üstündür. Bir üstünlük doğallıkla bizi gölgeliyor görünür ve bize rahatsız edici bir karşılaştırma sunar. Ancak bir altta kalma durumunda bile, kendi tasarımımızı büyütebilmek için daha büyük bir uzaklık istemeyi sürdürürüz. Bu uzaklık azalırken, karşılaştırma daha az bizim lehimize olur; buna göre de bize daha az haz verir ve giderek rahatsız edici bile olur. Buradan insanların kendilerinden aşağıda olanların şan ve mutluluk peşinde kendilerine yaklaştıklarını ya da kendilerini aştıklarını algıladıkları zaman duydukları kıskançlık türü doğar. Bu kıskançlıkta karşılaştırmanın sonuçlarının

iki kez yinelendiğini görebiliriz. Kendini ondan daha aşağıda duran biri ile karşılaştıran bir insan karşılaştırmadan bir haz duyar ve aşağılık aşağıda olanın yükselmesiyle azaldığı zaman, yalnızca bir haz azalması olması gereken şey önceki durumu ile yeni bir karşılaştırma yoluyla gerçek bir acıya dönüşür.

Başkalarındaki bir üstünlükten doğan kıskançlık ile ilgili olarak ise, onu üreten şeyin kendimiz ve bir başkası arasındaki büyük oransızlık değil, aksine yakınlığımız olduğu belirtilmeye değer. Sıradan bir asker generaline karşı çavuş ya da onbaşısına karşı duyduğu türde bir kıskançlık duymaz; ne de ünlü bir yazar sıradan ikinci sınıf yazarlarda ona daha çok yaklaşan yazarlarda olduğu gibi büyük bir kıskançlık ile karşılaşır. Gerçekten de düşünülebilir ki orantının büyüklüğü arttıkça karşılaştırmadan doğan rahatsızlık da artmak zorundadır. Ancak öte yandan belirtebiliriz ki, büyük bir orantısızlık ilişkiyi koparır ve ya kendimizi bizden uzak olanla karşılaştırmamızı önler, ya da karşılaştırmamanın sonuçlarını azaltır. Benzerlik ve yaklaşıklık her zaman bir tasarımlar ilişkisi üretir; bu bağları yok ettiğiniz zaman, her ne kadar başka ilinekler iki tasarımı bir araya getirebilseler de, bunların onları imgelemde birleştirecek hiçbir bağları ya da bağlayıcı nitelikleri olmadığı için, uzun süre birleşmiş kalmaları ya da birbirleri üzerinde herhangi bir önemli etkilerinin olması olanaksızdır.

Hırsın doğasını irdelerken belirtmiştim ki efendiler kendi durumlarının kölelerinininki ile karşılaştırmasıyla yetke açısından çifte bir haz duyarlar; bu karşılaştırmamanın çifte bir etkisi vardır, çünkü doğaldır ve köle tarafından sunulur. Düşlem, nesnelerin karşılaştırmasında, bir nesneden bir diğerine kolayca geçmiyorsa, zihnin eylemi büyük ölçüde kırılır ve düşlem, ikinci nesneyi irdelemeye, bir bakıma yeni bir zeminde başlar. Her nesneye eşlik eden izlenim o durumda aynı türden daha küçük birinin arkadan gelmesi yoluyla daha büyük görünmez; ama bu iki izlenim ayrıdırlar, birlikte herhangi bir iletişim olmaksızın, ayrı etkilerini üretirler. Tasarımlardaki ilişki yoksunluğu izlenimlerin ilişkisini koparır ve böyle bir ayrılma yoluyla karşılıklı işlem ve sonuçlarını önler.

Bunu doğrulamak için belirtebiliriz ki, liyakat derecesinde yakınlık kıskançlığa neden olmak için yalnız başına yeterli değildir ve fakat diğer ilişkilerden yardım görmelidir. Bir şair bir felsefeciyi, ya da farklı türden, farklı bir ulustan, ya da farklı bir çağdan bir şairi kıskanmaya yatkın değildir. Tüm bu farklılıklar karşılaştırmayı ve dolayısıyla tutkuyu önler ya da zayıflatır.

Bu da tüm nesnelerin yalnızca aynı türün nesneleri ile bir karşılaştırması yoluyla büyük ya da küçük görülmelerinin nedenidir. Bir dağ gözümüzde bir atı ne büyütür ne de küçültür; ama bir *Flaman* ve bir *Gal* atı birlikte görüldüklerinde, biri ayrı ayrı görüldüklerinde olduğundan daha büyük ve öteki daha küçük görünür.

Aynı ilkeden, tarihçilerin bir iç savaşta taraflardan birinin herhangi bir tehlike durumunda her zaman kendi yurttaşlarına teslim olmaksızın yabancı bir düşmanı ülkelerine çağırmayı seçtiği yolundaki gözlemlerini de açıklayabiliriz. *Guicciardin* bu gözlemi farklı devletler arasındaki ilişkilerin

kelimenin tam anlamıyla ad, dil ve bitişiklik ilişkilerinden başka bir şey olmadığı *İtalya*'daki savaflara uygular. Gene de bu ilişkiler bile, üstünlük ile birleştikleri zaman, karşılaştırmayı daha doğal kıldıkları için, benzer olarak daha da acı verici olur ve insanların hiçbir ilişkinin eşliğinde olmayabilecek ve bu yolla imgelem üzerinde daha az belirgin bir etkide bulunabilecek başka bir üstünlük aramalarına yol açarlar. Zihin ona yarar sağlayan ve zarar veren çeşitli şeyleri çabucak algılar; yararın diğer ilişkilerle birlikte bulunduğu yerde durumunu çok rahatsız edici bularak, onların ayrılması ve tasarımların karşılaştırmayı çok daha doğal ve etkili kılan çağrışımlarını koparma yoluyla, mümkün olduğunca dinginliğini arar. Çağrışımı koparamadığı zaman, üstünlüğü uzaklaştırmak için daha güçlü bir istek duyar; gezginlerin genellikle *Çinlilere* ve *Perslere* övgülerinde aşırıya kaçmalarının ve aynı zamanda kendi ülkeleri ile bir hasımlık zemininde durabilen komşu ulusları küçümsemelerinin nedeni budur.

Tarihten ve gündelik deneyimden verilen bu örnekler zengin ve ilgi çekicidir; ama sanatlarda da daha az dikkate değer olmayan koşut örnekler bulabiliriz. Bir yazar bir bölümü ciddi ve derin, bir diğer bölümü hafif ve şakacı bir inceleme yazacak olsa, herkes böylesine tuhaf bir karışımı kınayacak ve onu tüm sanat ve eleştiri kurallarını göz ardı etmekle suçlayacaktır. Bu sanat kuralları insan doğasının nitelikleri üzerine kuruludur ve insan doğasının her amelde bir tutarlılık isteyen niteliği zihnin bir anda bir tutku ve yatkınlıktan bütünüyle farklı bir tutku ve yatkınlığa geçebilmesini önleyen niteliktir. Gene de bu bizi Mr. *Prior*'u *Alma* ve *Solomon*'unu aynı ciltte birleştirmesinden ötürü suçlamaya götürmez; üstelik o hayranlık verici şair birinin hafifliğinde tıpkı ötekinin melankolisinde olduğu gibi çok başarılı olmuş olsa da. Okuyucunun bu yazıları bir ara vermeden okuyacağını varsaysak bile, tutkuların değişiminde ya çok az güçlük duyacaktır ya da hiç; niçin, bu amelleri bütünüyle farklı gördüğü için değil mi, ya da tasarımlardaki bu kopma ile duyguların ilerlemesini kopardığı ve birinin ötekini etkilemesini veya onunla çelişmesini engellediği için değil mi?

Tek bir tabloda birleştirilen kahramanca ve komik bir tasar canavarca olurdu; üstelik, herhangi bir duraksama ya da güçlük olmaksızın, böylesine zıt ıralardaki iki tabloyu aynı odaya, hatta birbirlerine yakın olarak koysak bile.

Tek bir sözcükle, tasarımlar onların ve dolayısıyla onlara eşlik eden heyecan ya da izlenimlerin kolay bir geçişine neden olabilen, bir izlenimi imgelemenin bir diğer izlenimin nesnesine geçişinde koruyabilen belli ilişkiler tarafından birleştirilmedikçe, ister karşılaştırma yoluyla olsun isterse ayrı olarak ürettikleri tutkular yoluyla, birbirlerini etkileyemezler. Bu ilke çok dikkate değerdir, çünkü *hem anlık* hem de *tutkular* üzerine gözlemiş olduğumuza benzer. Herhangi bir ilişki yoluyla bağlantılı olmayan iki nesnenin bana sunulduğunu varsayalım. Yine varsayalım ki bu nesnelerden her biri ayrı olarak bir tutku üretiyor olsun ve bu iki tutku birbirine karşıt olsun; deneyim yoluyla görürüz ki nesnelerdeki ya da tasarımlardaki ilişki yoksunluğu tutkuların doğal karşıtlığını önler ve düşünme yetisinin geçişindeki

kopuş duyguları birbirinden uzaklaştırır ve çatışmalarını önler. Karşılaştırma açısından da durum aynıdır; bu her iki görüngüden tasarımların ilişkisinin izlenimlerin geçişini ilerletmesi gerektiği vargısını güvenle çıkarabiliriz; çünkü yalnızca onun yokluğu bunu önleyebilir ve doğal olarak her biri üzerinde etkili olmuş olması gerekeni ayırabilir. Bir nesnenin ya da niteliğin yokluğu olağan ya da doğal bir sonucu ortadan kaldırırken, varlığının sonucun üretimine katkıda bulunduğu vargısını kesin olarak çıkarabiliriz.

9. Kısım

İyilikseverlik ve Öfkenin Şefkat ve Garaz ile Karışımı

Böylece *acıma* ve *garazı* açıklamaya çabaladık. Bu duygulardan ikisi de imgelemenden onun nesnesini koyduğu ışığa göre doğar. Düşlemimiz doğrudan doğruya başkalarının hislerini irdeler ve onlara derinlemesine girerse, bizi gözlediği tüm tutkulara duyarlı kılar, ama belirli bir keder ya da üzüntü içinde. Aksine, başkalarının hislerini kendi hislerimizle karşılaştırdığımızda, ilksel duyuma doğrudan karşıt bir duyum duyarız, yani başkalarının kederinden bir sevinç, sevinçlerinden de bir keder. Ancak bunlar *acıma* ve *garaz* duygularının yalnızca ilk temelleridirler. Diğer tutkular daha sonra onlarla karıştırılır. Her zaman sevgi ya da sevecenliğin *acıma* ile, nefret ya da öfkenin de *garaz* ile bir karışımı vardır. Ancak itiraf etmek gerekir ki, bu karışım ilk bakışta benim dizgem ile çelişkili görünür. Çünkü *acıma* başkalarının mutsuzluğundan doğan bir rahatsızlık, *garaz* ise bir sevinç olduğu için, *acıma* doğal olarak tüm diğer durumlarda nefret, *garaz* ise sevgi üretmelidir. Bu çelişkiyi şu şekilde uzlaştırmaya çabalayacağım.

Tutkuların bir geçişine neden olmak için izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi gerekir ve bu sonucu üretmek için tek bir ilişki yeterli değildir. Ancak bu çifte ilişkinin tam gücünü anlayabilmemiz için, herhangi bir tutkunun ırasını belirleyen şeyin yalnızca şimdiki duyum ya da geçici acı ya da haz değil, onun baştan sona dek tam bir eğimi ya da eğilimi olduğunu görmeliyiz. Bir izlenim bir başkası ile, önceki tüm durumlarda kabul etmiş olduğumuz gibi yalnızca duyumları benzer olduğu zaman değil, ayrıca dürtüleri ya da yönleri de benzer olduğu ve birbirlerine karşılık düştüğü zaman da ilişkili olabilir. Bu gurur ve kendini küçük görme açısından gerçekleşmez; çünkü bunlar eyleme doğru herhangi bir yön ya da eğilimleri olmayan yalnızca saf duyumlardır. Öyleyse izlenimlerin bu kendine özgü ilişkisinin örneklerini sevgi ve nefret duyguları gibi yalnızca belli bir itki ya da isteğin eşliğinde olan duygularda arayacağız.

Sevgiye eşlik eden iyilikseverlik ya da itki sevilen kişinin mutluluğu için bir istektir; tıpkı nefrete eşlik eden öfke ya da itkinin nefret edilen kişinin mutsuzluğu için bir istek ve mutluluğu için bir isteksizlik olması gibi. Öyleyse bir başkasının mutluluğu için istek ve mutsuzluğu için isteksizlik iyilikseverliğe benzerdir; mutsuzluğu için bir istek ve mutluluğu için bir isteksizlik ise öfkeye karşılık düşer. İmdi *acıma* bir başkasının mutluluğu için bir istek, mutsuzluğu için bir isteksizliktir; tıpkı *garazın* karşıt itki olması gibi. Öyleyse *acıma* iyilikseverlik ile ilişkilidir, *garaz* öfke ile; iyilikseverliğin

daha şimdiden doğal ve ilksel bir nitelik yoluyla sevgi ile ve öfkenin nefret ile bağlantılı olduğu bulunduğu için, bu zincir yoluyla acıma ve garaz tutkuları sevgi ve nefret ile bağlantılıdır.

Bu varsayım yeterli deneyime dayanır. Belli güdülerden eylemde bulunma kararını taşıyan bir insan doğal olarak o kararı güçlendirebilecek diğer her görüşe ya da güdüye uzanır ve ona zihin üzerinde yetke ve etki verir. Kendimizi herhangi bir tasarda doğrulamak için, çıkardan, onurdan, ödevden türetilen güdüler ararız. O zaman acıma ve iyilikseverlik, garaz ve öfke farklı ilkelerden doğan aynı istekler oldukları için, bunların birbirleriyle ayırt edilemeyecek kadar bütünüyle karışmasına neden şaşıralım? İyilikseverlik ve sevgi, öfke ve nefret arasındaki bağlantıya gelince, *ilksel* ve birincil olduğu için, bu bağlantı böyle bir güçlüğü kabul etmez.

Buna bir başka deneyimi, yani iyilik ve öfkenin, dolayısıyla sevgi ve nefretin mutluluk ya da mutsuzluğumuzun, daha öte herhangi bir ilişki olmaksızın, herhangi bir yolda başka kimselerin mutluluk ya da mutsuzluklarına bağımlı olduğu zaman doğmasını ekleyebiliriz. Bu deneyin onu incelemek için üzerinde biraz durmamız konusunda bize bir gerekçe sunacak kadar önemli olduğundan kuşku duymuyorum.

Varsayalım ki, aynı meslekten iki kişi ikisini birden geçindiremeyecek bir kasabada iş arıyor olsunlar; açıktır ki birinin başarısı ötekininki ile bütünüyle bağdaşmazdır, birinin çıkarına olan her şey rakibinin çıkarına aykırıdır ve tam tersi. Yine varsayalım ki, iki tüccar, dünyanın farklı yerlerinde yaşıyor olmalarına karşın, birlikte ortaklığa girmiş olsunlar; birinin kazancı ya da zararı hemen ortağının da kazancı ya da zararı olur, aynı talih zorunlu olarak her ikisini de bulur. İmdi açıktır ki ilk durumda nefret her zaman çıkarların karşıtlığını izler; tıpkı ikinci durumda sevginin birliklerinden doğması gibi. Bu tutkulara hangi ilkeyi yükleyebileceğimizi irdeleyelim.

Açıktır ki, eğer yalnızca şimdiki duyumu göz önüne alırsak, bu tutkular izlenim ve tasarımların çifte ilişkisinden doğmazlar. Çünkü ilk hasımlık durumunu alırsak, bir karşıtın haz ve üstünlüğü zorunlu olarak acı duymama ve zarara uğramama neden olsa da, gene de bunu dengelemek için, onun acısı ve zararı benim haz ve üstünlüğüme neden olur; öte yandan onun başarısız olduğunu varsayarak, bu yolla ondan daha üstün bir doyum derecesi elde edebilirim. Aynı şekilde bir ortağın başarısı beni sevindirir, ama sonra talihsizliği eşit bir oranda kederlendirir; bu ikinci hissin birçok durumda ağır basabildiğini imgelemek kolaydır. Ancak bir hasmın ya da ortağın talihi ister iyi ister kötü olsun, her zaman birinciden nefret eder ve ikinciye severim.

Bir ortağa duyulan bu sevgi aramızda bir kardeşi ya da yurttaşı sevmemdeki gibi bir ilişki ya da bağlantıdan kaynaklanmaz. Bir hasım benimle hemen hemen bir ortak kadar yakın bir ilişkiye sahiptir. Çünkü ortağın hazzı benim hazzıma ve acısı benim acıma neden olurken, hasmın hazzı da benim acıma ve acısı hazzıma neden olur. O zaman neden-sonuç bağlantısı her iki durumda da aynıdır; eğer bir durumda neden-sonuç daha öte bir benzerlik ilişkisi taşıyorsa, ötekinde karşıtlık ilişkisi taşırlar; ki, kendisi de bir benzerlik türü olduğu için, sorunu oldukça eşit bir durumda bırakır.

O zaman bu görüngüye ilişkin olarak verebileceğimiz biricik açıklama yukarıda değinilen koşut bir yön ilkesinden türer. Kendi çıkar kaygımız bize bir ortağın hazzından haz ve acısından acı verir, tıpkı duygudaşlık yoluyla yanımızda bulunan herhangi bir kişideki duyumlara karşılık düşen bir duyumu duymamız gibi. Öte yandan, kendi çıkarımız için beslediğimiz kaygı bizi bir hasmın hazzından acı ve acısından haz duymaya götürür; kısaca hislerin karşılaştırma ve garazdan doğan karşıtlığına. Öyleyse, çıkardan kaynaklanan duyguların koşut bir yönü iyilikseverlik ya da öfkeye yol açabildiği için, duygudaşlıktan ve karşılaştırmadan türeyen aynı koşut yönün aynı sonucu doğurmasına hayret etmemek gerekir.

Genel olarak belirtebiliriz ki, başkalarına karşı belli bir ölçüde sevecenlik ve iyi niyet duymaksızın, hangi güdüden olursa olsun onlara iyilik yapmak olanaksızdır; tıpkı neden olduğumuz incitmelerin yalnızca onlara hedef olan kişide değil, bizim kendimizde bile nefret uyandırması gibi. Bu görüngü aslında kısmen diğer ilkelerle açıklanabilir.

Ancak burada daha ileri gitmeden önce yoklamanın zorunlu olacağı önemli bir karşı çıkış kendini gösterir. Herhangi bir ilksel haz ya da rahatsızlık üretmeksizin sevgi ya da nefrete neden olan güç ve zenginliğin, ya da yoksulluk ve cimriliğin, onlara sahip olan kişide ürettikleri acı ya da doyum ile bir duygudaşlıktan türeyen ikincil bir duyum aracılığıyla üzerimizde etkili olduğunu ispatlamaya çalışmıştım. Onun hazzı ile bir duygudaşlıktan sevgi doğar; onun rahatsızlığı ile duygudaşlıktan ise nefret. Ancak tam da şimdi saptamış olduğum ve acıma ve garaz görüngülerinin açıklaması için mutlak olarak zorunlu olan ilke 'Herhangi bir tutkunun ırasını belirleyen şey şimdiki duyum ya da geçici bir acı ya da haz değil, onun başından sonuna dek taşıdığı genel eğim ya da eğilimidir' biçimindedir. Bu nedenle acıma ya da acı ile bir duygudaşlık sevgi üretir, bunun nedeni bizi başkalarının iyi ya da kötü talihleri ile ilgilendirmesi ve bize birincil duyuma karşılık düşen ikincil bir duyum vermesidir; ki bunda sevgi ve iyilikseverlik ile aynı etkiyi taşır. O zaman, bu kural bir durumda geçerli olduğu için, niçin baştan sona geçerli olmasın ve niçin rahatsızlık ile duygudaşlık iyi-niyetin ve sevecenliğin yanı sıra bir başka tutku üretmesin? Akıl yürütme yöntemini değiştirmek ve bir ilkeden açıklamak istediği tikel görüngüye göre onun karşıtına geçmek bir felsefeciye yakışır mı?

Kendilerinden tutkunun bir geçişinin doğabileceği iki ayrı nedenden söz etmiştim: tasarım ve izlenimlerin çifte bir ilişkisi ve ona benzeyen bir şey, yani farklı ilkelerden doğan herhangi iki isteğin eğilim ve yönlerindeki uygunluk. Şimdi ileri sürüyorum ki rahatsızlığa olan duygudaşlığımız zayıf olduğunda, ilk neden yoluyla bir nefret ya da küçümseme üretir; güçlü olduğunda, ikincisi yoluyla sevgi ya da sevecenlik. Bu çok acil görünen önceki güçlüğün çözümü ve öyle açık kanutlamalar üzerine kurulu bir ilkedir ki, herhangi bir görüngünün açıklaması için zorunlu olmamış olsaydı bile, onu saptamış olmamız gerekirdi.

Açıktır ki duygudaşlık her zaman şimdiki anla sınırlı değildir, sık sık iletişim yoluyla başkalarının varolmayan ama yalnızca imgelem gücüyle önce-

den gördüğümüz acı ve hazlarını duyarız. Çünkü varsayalım ki tarlada uyurken atların ayakları altında kalma tehlikesi içinde olan hiç tanımadığım birini görmüş olsam, hemen yardımına koşarım; bunda beni bir yabancının şimdiki üzüntüleri için kaygı duymaya götüren aynı duygudaşlık ilkesi tarafından harekete geçirilirim. Bunun yalnızca sözünün edilmesi yeterlidir. Duygudaşlık bir izlenime dönüştürülmüş diri bir tasarımdan başka bir şey olmadığı için, açıktır ki herhangi bir kişinin gelecekteki olanaklı ya da olası durumunu düşünerek, ona kaygısını kendi kaygımız yapacak kadar diri bir tasarımla girebiliriz; bu yolla ne kendimize ait olan ne de şimdiki anda herhangi bir gerçek varoluşları olan acı ve hazlara duyarlı olabiliriz.

Ancak bir kişi ile duygudaşlıkta geleceğe nasıl bakarsak bakalım, duygudaşlığımızı genişletmemiz büyük ölçüde onun şimdiki durumunu anlamamıza bağlıdır. Başkalarının şimdiki hislerinin bile bu hislerin kendilerini duyumsayacak denli diri tasarımlarını oluşturmak imgelemin büyük bir çabasıdır; ama bu yakınlığı geleceğe genişletmemiz, şu anda bizi canlı bir şekilde etkileyen belli bir koşulun yardımı olmaksızın olanaksızdır. Bir başkasının şimdiki mutsuzluğunun üzerimde güçlü bir etkisi olduğu zaman, tasarımın diriliği yalnızca dolaysız nesnesiyle sınırlı kalmaz, etkisini tüm ilişkili tasarımlar üzerine yayar ve bana o kişinin geçmiş, şimdiki ya da gelecek, olanaklı, olası ya da açık tüm koşullarının canlı bir tasarımını verir. Bu diri tasarım aracılığıyla onlara ilgi duyarım; onlara katılırım; yüreğimde onunkinde imgelediğim her şeye uygun düşen yakın bir hareket duyarım. Eğer ilk tasarımın diriliğini azaltırsam, ilişkili tasarımların diriliğini de azaltmış olurum; tıpkı boruların kaynakta doğandan daha çok su iletememeleri gibi. Bu azaltma yoluyla başkasının talihine eksiksiz olarak ilgi duymam için zorunlu olan gelecek beklentiyi yok etmiş olurum. Şimdiki izlenimi duyumsayabilirim, ama yakınlığımı daha ileri götürmem ve hiçbir zaman ilk tasarımın kuvvetini ilişkili nesnelerin bendeki tasarımlarına geçirmem. Eğer bu zayıf yolda sunulan bir başkasının mutsuzluğu ise, onu iletişim yoluyla alır ve onunla ilişkili tüm tutkuların etkilenirim; ancak onunla hem kötü hem de iyi talihiyle kaygılanacak kadar ilgilenmediğim için, hiçbir zaman geniş bir duygudaşlık ve ayrıca onunla ilişkili tutkuları duymam.

İmdi hangi tutkuların bu farklı duygudaşlık türleri ile ilişkili olduğunu bulabilmek için, iyilikseverliğin sevilen kişinin hazzından doğan ilksel bir haz ve acının acısından kaynaklanan bir acı olduğunu düşünmemiz gerekir; izlenimlerin bu çakışmasından daha sonra onun hazzı için bir istek, acısı için de bir isteksizlik doğar. O zaman bir tutkuyu iyilikseverlik ile koşut kılabilmek için, gözlediğimiz kişinin izlenimlerine karşılık düşen bu çifte izlenimi duymamız gerekir; zira onlardan herhangi biri bu amaç için kendi başına yeterli değildir. Salt bir izlenim ile yakın olduğumuz ve bu da acıklı bir izlenim olduğu zaman, bu duygudaşlık bize ilettiği rahatsızlıktan ötürü öfke ile ve nefret ile ilişkilidir. Ancak geniş ya da sınırlı duygudaşlık ilk duygudaşlığın kuvvetine bağımlı olduğu için, bundan sevgi ya da nefret tutkusunun da aynı ilkeye dayandığı sonucu çıkar. Güçlü bir izlenim, iletildiği zaman, tutkuların çifte bir eğilimini verir ki bu, ilk izlenim ne denli acı verici olmuş

olursa olsun, bir yön benzerliği yoluyla iyilikseverlik ve sevgi ile ilişkilidir. Acı verici olan zayıf bir izlenim duyumların benzerliği yoluyla öfke ve nefret ile ilişkilidir. Öyleyse iyilikseverlik büyük bir mutsuzluk derecesinden, ya da güçlü bir duygudaşlık duyulan herhangi bir dereceden doğar; nefret ya da küçümseme küçük bir dereceden, ya da zayıf olarak duygudaşlık duyulan bir dereceden; ki kanıtlamaya ve açıklamaya niyet ettiğim ilke budur.

Bu ilke için kendisine güvendiğimiz şey yalnızca usumuz değildir; aksine, burada deneyime güveniriz. Belli bir yoksulluk derecesi küçümseme yaratır; ama ondan daha çok şefkat ve iyi niyete yol açar. Bir köylüyü ya da hizmetçiyi değersiz görebiliriz; ama bir dilencinin mutsuzluğu çok büyük görünürse, ya da açıkça ortaya konursa, dertlerinde ona duygudaşlık gösterir ve yüreğimizde acıma ve iyilikseverliğin açık dokunmalarını hissederiz. Aynı nesne farklı derecelerine göre karşıt tutkulara neden olur. Öyleyse tutkular, varsayımına göre, böyle belli derecelerde işlemeyen ilkelere dayanıyor olmalıdırlar. Duygudaşlığın artışı açıktır ki mutsuzluğun artışı ile aynı sonucu taşır.

Çıplak ya da terk edilmiş bir arazi her zaman çirkin ve rahatsız edici görünür ve çoğu kez orada yaşayanları küçümsememize yol açar. Bununla birlikte, bu biçimsizlik, daha önce belirtildiği gibi, büyük ölçüde orada yaşayanlarla aramızdaki duygudaşlıktan ileri gelir; ama bu yalnızca zayıf bir duygudaşlıktır ve rahatsız edici olan dolaysız duyumdan daha öteye ulaşmaz. Bir kentin acılar içindeki görüntüsü bize iyiliksever hisler iletir; çünkü oradaki sefil insanların çıkarlarının öylesine içine gireriz ki, düşmanlıklarını duyumsamanın yanı sıra rahatları için de dilekte bulunuruz.

Ancak izlenimin kuvveti genellikle acıma ve iyilikseverlik yaratsa da, açıktır ki çok ileri götürüldüğünde o sonucu taşımaya son verir. Bu belki dikkatimize değer olabilir. Rahatsızlık tek başına küçük ya da bizden uzakta olduğu zaman, imgelemin dikkatini çekmez ve ayrıca gelecekteki ve olumsal iyilik için şimdiki ve gerçek bir kötülük için olanla eşit bir kaygı iletemez. Daha büyük bir kuvvet kazanması üzerine, kişinin kaygıları ile onun hem iyi hem de kötü talihine duyarlılık gösterecek denli ilgilenir oluruz; bu tam duygudaşlıktan acıma ve iyilikseverlik doğar. Ancak kolayca imgelenecektir şimdiki kötülük, bize olağandan daha öte bir kuvvetle çarptığı zaman, dikkatimizi bütünüyle çekebilir ve yukarıda sözü edilen o çifte yakınlığı önleyebilir. Böylece görürüz ki, her ne kadar herkes, özellikle de kadınlar, darağacına giden suçlular için bir sevecenlik duymaya ve kolayca onları alışılının üstünde yakışıklı ve çekici tasarlamaya yatkın olsa da, gene de bedeninin gerilmesiyle idamın vahşetini gören biri böyle yumuşak duygular duymaz, bir bakıma dehşete kapılır ve bu rahatsız duyumu herhangi bir karşıt duygudaşlık yoluyla yumuşatmaya zaman bulamaz.

Ancak varsayımına en açık katkıda bulunan örnek nesnelerin bir değişimi yoluyla çifte yakınlığı tutkunun ortalama bir derecesinden bile ayırt ettiğimiz yerdir; ki bu durumda acımanın, alışıldığı gibi sevgi ve sevecenlik üretmek yerine, her zaman karşıt duyguya neden olduğunu görürüz. Talihsizlikler içinde bir kişiyi gözlediğimiz zaman, acıma ve sevgi ile etkileniriz;

ama o talihsizliği yaratan en büyük nefretimizin nesnesi olur ve şefkatimizin derecesi ile orantılı olarak ondan nefret edilir. İmdi ikinci durumda bu talihsizliği yaratanın yalnızca talihsizlik ile bir ilişkisi varken, buna karşın acı çekenini düşündüğümüzde görüşümüzü her yana çevirmemiz ve onun hem derdine ortak olmamız hem de rahatı için dilekte bulunmamız değilse hangi sebepten ötürü aynı acıma tutkusu talihsizliğe uğrayan kişi için sevgi ve ona neden olan kişi için nefret üretir?

Bu konuyu kapatmadan önce kısaca belirteceğim ki, bu çifte duygudaşlık görüngüsü ve onun sevgiye neden olma eğilimi, doğal olarak akrabalarımız ve tanıdıklarımız için duyduğumuz sevginin üretimine katkıda bulunabilir. Alışkanlık ve ilişki başkalarının hislerine derinden girmemize yol açarlar; onlara hangi talihin eşlik ettiğini düşünürsek düşünelim bu, imgelem yoluyla bizim önümüze getirilir ve sanki kökensel olarak bizim kendimizinmiş gibi üzerimizde etkide bulunur. Yalnızca duygudaşlığın kuvvetinden, onların hazlarından sevinç ve üzüntülerinden keder duyarız. Onları kaygılandıran hiçbir şey bizim için kayıtsız değildir; hislerin bu karşılıklılığı doğal olarak sevgiye eşlik eden bir şey olduğu için, kolayca o duyguyu üretir.

10. Kısım

Saygı ve Küçümseme

İmdi, herhangi bir sevgi ya da nefret karışımı taşıyan tüm tutkuları anlayabilmek için, sevgi *duygusunun* yanı sıra, geride yalnızca *saygı* ve *küçümseme* tutkularını açıklamak kalıyor. Saygı ve küçümseme ile başlayalım.

Başkalarının özellik ve durumlarını incelerken, ya onları gerçekten kendilerinde oldukları gibi görebiliriz ya da onlar ve kendi özellik ve durumumuz arasında bir karşılaştırma yapabiliriz veyahut bu iki irdeleme yöntemini birleştirebiliriz. Başkalarının iyi nitelikleri, ilk bakış açısına göre sevgi üretir; ikincisine göre kendini küçük görme; üçüncüsüne göre ise bu iki tutkunun karışımı olan saygı. Kötü nitelikleri ise, aynı şekilde, onları gözlediğimiz ışığa göre, ya nefrete ya gurura ya da küçümsemeye neden olur.

Küçümsemede bir gurur karışımı, saygıda bir kendini küçük görme karışımı olması, sanırım, duygularının ya da görünüşlerinin kendisinden herhangi bir tikel kanıtlama istemeyecek denli açıktır. Bu karışımın küçümseme ya da saygı gösterilen kişilerin bizimle gizlice karşılaştırılmalarından doğduğu daha az açık değildir. Aynı insan, onu inceleyen kişinin onun astı olmaktan çıkıp eşiti ya da üstü olmasına göre, durum ve yetenekleri yoluyla saygı, sevgi ya da küçümsemeye neden olabilir. Bakış açısını değiştirince, nesnenin aynı kalabilmesine karşın, bizimle orantısı bütünüyle değişir; bu tutkulardaki bir değişimin nedenidir. Bu tutkular öyleyse orantıyı gözlememizden doğarlar; diğer bir ifadeyle, bir karşılaştırmadan.

Daha önce zihnin gurura kendini küçük görmeye olduğundan daha büyük bir yatkınlığı olduğunu belirtmiş ve insan doğasının ilkelerinden yola çıkarak bu görüngü için bir neden saptamaya çalışmıştım. Akıl yürütmem kabul edilsin ya da edilmesin, görüngü tartışmasızdır ve birçok durumda ortaya çıkar. Geri kalanlar arasında, küçümsemede gururun, kendini küçük

görmede saygınınkinden çok daha büyük bir karışımı olmasının, bizden aşağı olan birinin görüşünün bizi yükseltmesinin, üstümüzde olan birinin olduğu yerde küçük düşmekten çok daha fazla olmasının sebebi budur. Küçümsemede ya da küçük görmede öyle güçlü bir gurur tonu vardır ki, orada başka bir tutku güçlkle seçilebilir; oysa saygıda ya da hürmette sevgi kendini küçük görmekten çok daha önemli bir bileşen olarak bulunur. Kibir tutkusu öylesine çeviktir ki, en küçük bir çağrıda uyanır; buna karşılık kendini küçük görmeyi uyandırmak için daha güçlü bir dürtü gerekir.

Ancak burada haklı olarak niçin bu karışımın yalnızca kimi durumlarda gerçekleştiği ve her fırsatta ortaya çıkmadığı sorulabilir. Bir başka insana ait olduklarında sevgiye neden olan tüm nesneler bize geçtiğinde gurur nedenleri olurlar; buna göre, başkalarına aitken, sevgi nedenleri gibi kendini küçük görme nedenleri de olmalıdırlar ve yalnızca bizim sahip olduğumuz şeylerle karşılaştırılırlar. Benzer olarak, doğrudan incelendiğinde nefret üreten her niteliğin karşılaştırma yoluyla her zaman gururu ortaya çıkarması ve bu nefret ve gurur tutkularının bir karışımı yoluyla küçümseme ya da küçük görme uyandırması gerekir. O zaman güçlük niçin her zaman nesnenin saf sevgi ya da nefret yaratması ve her zaman karışık saygı ve küçümseme tutkuları üretmemesindedir.

Her zaman sevgi ve gurur tutkularının ve kendini küçük görme ve nefret tutkularının duyumlarında benzer olduklarını, ilk ikisinin her zaman hoş ve son ikisinin acı verici olduğunu varsaydım. Ancak bunun evrensel olarak doğru olmasına karşın, belirtilebilir ki iki hoş ve ayrıca iki acı verici tutkunun onları ayıran belli farklılıkları ve hatta karşıtlıkları vardır. Hiçbir şey zihni gurur ve kibir ile eşit ölçüde dirileştiremez ve yüceltmez; ama aynı zamanda sevgi ya da sevecenliğin, aksine, onu zayıflattığı ve güçsüzleştirdiği görülür. Rahatsız edici tutkular arasında da aynı farklılık gözlenebilir. Öfke ve nefret tüm tasarım ve eylemlerimize yeni bir güç verir; buna karşılık kendini küçük görme ve utanç bizi üzer ve cesaretimizi kırar. Tutkuların bu nitelikleri üzerine seçik bir tasarım oluşturmak zorunlu olacaktır. Gurur ve nefretin ruhu dirileştirdiğini, sevgi ve kendini küçük görmenin ise zayıflatıldığını anımsayalım.

Buradan şu çıkar: duyumları açısından sevgi ve nefret arasındaki uygunluk onların her zaman aynı nesneler tarafından uyarılmasına yol açsa da, bu öteki karşıtlık çok farklı derecelerde uyarılmalarının nedenidir. Deha ve okumuşluk *hoş* ve *görkemli* nesnelerdir ve bu her iki durum tarafından gurur ve kendini küçük görmeye uyarlanırlar; ama sevgi ile yalnızca hazları yoluyla bir ilişkileri vardır. Cahillik ve budalalık *rahatsız edici* ve *bayağıdır*, ki aynı şekilde onlara kendini küçük görme ile çifte ve nefret ile tekil bir bağlantı verir. Öyleyse aynı nesnenin farklı durumlarına göre her zaman sevgi ve gurur, kendini küçük görme ve nefret üretmesine karşın, gene de bu tutkulardan birincileri ya da ikincileri ancak seyrek olarak aynı oranda ürettiğini kesin sayabiliriz.

Yukarıda değinilen güçlüğün, niçin bir nesnenin hep saf sevgi ya da nefret ürettiği ve her zaman kendini küçük görme ya da gurur karışımı ile saygı

ya da küçümseme üretmediği sorusunun bir çözümünü bulmaya çalışmalıyız. Bir başkasındaki hiçbir nitelik, bize yerleştirildiğinde gurur üretmedikçe, karşılaştırma yoluyla kendini küçük görmeye neden olmaz; tam tersi, hiçbir nesne, doğrudan gözlem yoluyla kendini küçük görme üretmedikçe, karşılaştırma yoluyla gurur yaratmaz. Açıktır ki nesneler her zaman karşılaştırma yoluyla ilksel duyumlara doğrudan karşıt bir dış duyum üretirler. Öyleyse varsayalım ki sevgi üretmek için özellikle uygun olan, ama gurur yaratmak için tam olarak uygun olmayan bir nesne sunulmuş olsun; bu nesne, bir başkasına ait olduğu için, doğrudan doğruya büyük bir sevgi derecesine, ama karşılaştırma yoluyla da küçük bir kendini küçük görme derecesine neden olur; dolayısıyla bu ikinci tutku bileşimde güçlülük duyumsanır ve ayrıca sevgiyi saygıya dönüştüremez; iyi huyluluk, neşelilik, hüner, yüce gönüllülük, güzellik ve birçok başka nitelik açısından da durum budur. Bunların diğerlerinde sevgi üretmeye özel bir yatkınlıkları vardır; ama kendimizde gurur yaratacak denli büyük bir eğilimleri yoktur; bu nedenle de bir başkasına ait görülmeleri, ancak küçük bir kendini küçük görme ve saygı karışımı ile saf sevgi üretir. Aynı akıl yürütmeyi karşıt tutkulara genişletmek kolaydır.

Bu konuyu kapatmadan önce, oldukça ilginç bir görüngüyü, yani küçümsediklerimizi niçin uzakta tuttuğumuzu ve astlarımızın yer ve konum açısından bile çok fazla yaklaşımlarına izin vermediğimizi açıklamak yerinde olacaktır. Daha önce belirtilmişti ki hemen hemen her tür tasarıma, hatta sayı ve uzam tasarımlarına bile belli bir heyecan eşlik eder, yaşamda önemli kabul edilen ve sürekli olarak dikkatimizi çeken nesnelerin tasarımları durumunda ise bu çok daha geçerlidir. Zengin bir insanı ya da yoksul birini tam bir kayıtsızlıkla gözlemeyiz, kaçınılmaz olarak birincinin durumunda saygı için ve ikincinin durumunda ise küçümseme için en azından zayıf belirtiler duyumsarız. Bu iki tutku birbirine karşıttır; ama bu karşıtlığı duyumsanır kılabilmek için, nesneler bir şekilde ilişkili olmalıdır; yoksa duygular bütünüyle ayrı ve seçik olur ve hiçbir zaman karşılaşmazlar. İlişki kişilerin yan yana oldukları her yerde gerçekleşir; ki bu, zengin bir insanla yoksul biri ve bir soyluyla bir hamal gibi orantısız nesneleri o durumda görmekten rahatsızlık duymamızın genel bir nedenidir.

Her gözlemciye ortak olan bu rahatsızlık daha üstün olan için daha belirgin olmalıdır; bunun nedeni astın çok fazla yaklaşmasının bir görgüsüzlük belirtisi olarak görülmesi, orantısızlığa duyarsız olduğunu ve ondan hiçbir biçimde etkilenmediğini göstermesidir. Bir başkasındaki üstünlüğün duyumsanması insanlarda kendini o kişiden uzakta tutma eğilimini doğurur ve ona yaklaşmak zorunda oldukları zaman onları saygı ve hürmet işaretlerini iki katına çıkarmaya zorlar; o davranışa uymadıkları zaman, bu onun üstünlüğüne duyarlı olmadıklarının bir kanıtı olur. Yine buradan çıkarılabileceği gibi bir niteliğin derecesindeki büyük bir *farklılık* ortak bir eğretilenile ile bir *uzaklık* olarak adlandırılır ki bu ne denli önemsiz görünürse görünsün, imgelemin doğal ilkeleri üzerine kurulmuştur. Büyük bir farklılık bizi bir uzaklık yaratmaya iter. Uzaklık ve farklılık tasarımları öyleyse birbirlerine

bağlıdırlar. Bağlantılı tasarımlar kolayca birbirlerinin yerine alınır; daha sonra gözleme fırsatı bulacağımız gibi, eğretilenlerin kaynağı genel olarak budur.

11. Kısım

Sevgi Tutkusu ya da Cinsiyetler Arası Sevgi

Sevgi ve nefretin diğer duygularla bir karışımından meydana gelen bileşik tutkuların hiç biri, hem bize kendileri için karşı çıkılamaz bir kanıtlama sağladığı o tuhaf felsefe ilkelerinden ötürü hem de kuvvet ve şiddetinden ötürü, cinsiyetler arasında doğan sevgiden daha çok dikkatimizi çekmez. Açıktır ki bu duygu, en doğal durumunda, üç farklı izlenim ya da tutkunun birlikteliğinden türer: güzellikten doğan haz verici duyum, üreme için bedensel itki, soylu bir sevecenlik ya da iyi niyet. Sevecenliğin güzellikteki kökeni önceki akıl yürütmeye açıklanabilir. Soru bedensel itkinin onun tarafından nasıl uyarıldığıdır.

Üreme itkisi, belli bir dereceyle sınırlandığı zaman, açıktır ki hoş türdedir ve tüm hoş heyecanlarla güçlü bir bağlantısı vardır. Sevinç, keyif, kibir ve sevecenlik tümü de bu istek için uyarıcı güdülerdir; tıpkı müzik, dans, şarap ve neşe gibi. Öte yandan üzüntü, melankoli, yoksulluk, kendini küçük görme bu tutkuyu yok eder. Bu nitelikten kolayca niçin güzellik duyusu ile bağlantılı olması gerektiği kavranabilir.

Ancak aynı sonuca katkıda bulunan bir başka ilke daha vardır. Daha önce de belirttiğim üzere, isteklerin koşut yönleri gerçek bir ilişkidir ve duyumlarındaki bir benzerlikten daha az olmamak üzere, aralarında bir bağlantı üretir. Bu ilişkinin düzeyini tam olarak kavrayabilmemiz için, birincil bir isteğin onunla bağlantılı olan boyun eğen isteklere eşlik edebileceğini düşünmeliyiz, eğer bunlara başka istekler koşutsa bu yolla birincil istek ile ilişkilidirler. Böylece açlık sık sık ruhun birincil eğilimi olarak, yemeğe yaklaşma isteği ise ikincil bir eğilim olarak görülebilir; çünkü o itkiyi doyurmak mutlak olarak zorunludur. Öyleyse eğer bir nesne kimi ayrı nitelikler yoluyla bizi yemeğe yaklaşma eğilimine sokarsa, doğal olarak iştahımızı artırır; tıpkı, öte yandan, bizi yiyeceklerden uzaklaştıran her şeyin açlıkla çelişkili olması ve onlara olan eğilimimizi azaltması gibi. İmdi açıktır ki güzellik ilk sonucu doğurur, çirkinlik ikincisini; ki bu birincinin bize yiyeceklerimiz için daha büyük bir itki vermesinin, ikincininse aşçılığın yaptığı en lezzetli yemekten bile tiksinnemiz için yeterli olmasının nedenidir. Tüm bunlar üreme itkisine kolayca uygulanabilir.

Bu iki ilişkiden, yani benzer ve koşut bir istekten, güzellik duyusu, bedensel itki ve iyilikseverlik arasında öyle bir bağlantı doğar ki, bunlar bir bakıma ayrılamaz olurlar; deneyimden de hangisinin ilk ortaya çıktığının önemsiz olduğunu buluruz çünkü onlardan herhangi birine ilişkili duyguların eşlik edecekleri hemen hemen kesindir. Şehvet ile tutuşmuş bir erkek şehvetinin nesnesine en azından anlık bir sevecenlik duyar, aynı zamanda kızın sıradan kızlardan daha güzel olduğunu düşler; tıpkı kişinin kavrayış inceliği ve değeri için sevecenlik ve saygı ile başlayıp buradan diğer tutku-

lara geçen birçoklarının olması gibi. Ancak en yaygın sevgi türü ilkin güzellikten doğan ve daha sonra kendini sevecenlik ve bedensel itkiye yayandır. Sevecenlik ya da saygı, üreme itkisiyle kolay kolay bir araya gelmeyecek denli uzaktırlar. Biri belki de ruhun en inceltilmiş tutkusudur; öteki en kabası. Güzellik sevgisi onlar arasında doğru bir orta noktaya yerleşir ve her ikisinin de doğalarından pay alır; her ikisini de meydana getirmeye böylesine çarpıcı bir biçimde uygun olması bundan ileri gelir.

Sevginin bu açıklaması benim dizgime özgü değildir, herhangi bir varsayımda kaçınılmaz olarak yer alır. Bu tutkuyu oluşturan üç duygu açıkça ayrıdırlar, her birinin ayrı ayrı nesnesi vardır, öyleyse açıktır ki yalnızca ilişkileri yoluyla birbirlerini üretirler. Ancak tutkuların ilişkisi tek başına yeterli değildir. Tasarımların bir ilişkisinin olması da zorunludur. Bir kişinin güzelliği hiçbir zaman bizi bir başkasının sevgisi ile esinlendirmez. Öyleyse bu izlenim ve tasarımların çifte ilişkisinin belirgin bir kanıtı olur. Böylesine açık tek bir örnekten geri kalanlar için bir yargı oluşturabiliriz.

Bu ayrıca bir başka görüşte gururun ve kendini küçük görmenin, sevginin ve nefretin kökeni üzerine direktmiş olduğum şeyi örneklemeye yarayabilir. Belirtmiştim ki, kendinin ilk tutkular kümesinin ve bir başka kişinin ikinci kümenin nesnesi olmasına karşın, gene de bu nesneler yalnız başlarına tutkuların nedenleri olamazlar; çünkü her birinin daha ilk anda birbirlerini yok etmeleri gereken iki karşıt duygu ile birer ilişkisi vardır. O zaman daha önce betimlediğim gibi zihnin durumu budur. Zihnin tutkuyu üretmeye uygun belli örgeçleri vardır; bu tutku, üretildiğinde, doğal olarak görüşü belli bir nesneye çevirir. Ancak bu tutkuyu üretmek için yeterli olmadığından, izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi yoluyla bu ilkeleri harekete geçirebilecek ve onlara ilk dürtülerini verebilecek bir başka heyecan gerekir. Bu durum üreme itkisi açısından daha da çarpıcıdır. Cinsiyet itkinin yalnızca nesnesi değil bir o kadar da nedenidir. İtki tarafından harekete geçirildiğimiz zaman yalnızca ona dönmekle kalmayız, onu düşünmek bile itkiyi uyandırmak için yeterli olur. Ancak bu neden sıklığının çok fazla olması yoluyla kuvvetini yitirdiği için, yeni bir dürtü tarafından dinçleştirilmesi zorunludur; bu dürtünün kişinin *güzelliğinden*, diğer bir ifadeyle, izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisinden doğduğunu buluruz. Bu çifte ilişki bir duygunun hem ayrı bir nedeninin hem de nesnesinin olduğu yerde zorunlu olduğu için, belirli bir neden olmaksızın yalnızca ayrı bir nesnesinin olduğu yerde bu ne kadar daha zorunludur?

12. Kısım

Hayvanların Sevgi ve Nefreti

Ancak insanda göründükleri biçimiyle sevgi ve nefret tutkularından ve karışım ve bileşimlerinden, kendilerini hayvanlarda ortaya koydukları biçimiyle aynı duygulara geçersek, belirtebiliriz ki, yalnızca sevgi ve nefret bütün duyarlı yaratılışa ortak olmakla kalmaz, benzer olarak nedenleri de, yukarıda açıklandığı gibi, öylesine yalın bir doğası vardır ki, kolayca bunların salt hayvanlar üzerinde de etkili oldukları düşünülebilir. Hiçbir düşünme ya

da özümseme kuvveti gerekmez. Her şey insana ya da tek bir hayvan türüne özgü olmayan kaynaklar ve ilkeler yoluyla yönetilir. Bu vargı açıkça yukarıdaki dizge lehinedir.

Hayvanlarda sevgi biricik nesnesi olarak yalnızca aynı türün hayvanlarını almaz, daha öteye genişler ve hemen hemen duyarlı ve düşünen her varlığı kapsar. Bir köpek doğal olarak bir insanı kendi türünün üstünde sever ve çok sık olmak üzere duygularına bir karşılık görür.

Hayvanlar imgelemin haz ve acılarına çok az duyarlı oldukları için, nesneleri yalnızca ürettikleri duyulur iyilik ya da kötülük yoluyla yargılayabilirler ve onlara yönelik duygularını bundan çıkararak düzenlemelidirler. Buna göre görürüz ki sevgi ya da nefretlerini iyilikler ya da incitmeler yoluyla üretiriz; bir hayvanı besler ve okşarsak, duygularını çabucak kazanırız; tıpkı iteleyip kakalamakla ya da dövmekle her zaman onun nefret ve düşmanlığını üzerimize çekmemiz gibi.

Hayvanlarda sevgiye, kendi türümüzde olduğu gibi, genellikle ilişki neden olmaz bunun sebebi tasarımlarının çok açık durumlar dışında ilişkileri izleyecek kadar etkin olmamasıdır. Gene de kolayca görülebilir ki, tasarımların kimi durumlarda bunlar üzerlerinde önemli ölçüde bir etkisi vardır. Böylece ilişki ile aynı sonucu doğuran tanışıklık her zaman hayvanlarda insanlara ya da birbirlerine karşı sevgi üretir. Aynı nedenle aralarındaki bir benzerlik duygu kaynağıdır. Atlarla birlikte hayvanat bahçesine kapatılan bir öküz deyim yerindeyse doğal olarak onlarla arkadaş olacak, ama her iki türü de seçebilecek olduğu durumda her zaman kendi türüne eşlik etmeyi yeğleyecektir.

Ebeveynlerin çocuklarına olan sevgileri kendi türümüzde olduğu gibi hayvanlarda da kendine özel bir içgüdüden kaynaklanır.

Açıktır ki *duygudaşlık* ya da tutkuların iletimi insanlar arasında olduğundan daha az olmamak üzere hayvanlar arasında da yer alır. Korku, öfke, cesaret ve daha başka duygular sık sık, ilksel tutkuyu üretmiş olan nedene ilişkin bilgileri olmaksızın, bir hayvandan ötekine iletilir. Üzüntü benzer olarak duygudaşlık yoluyla alınır ve kendi türümüzde olanla aynı sonuçların ve aynı heyecanların hemen hemen tümünü üretir. Bir köpeğin ulumaları ve inlemeleri başka köpeklerde belirgin bir kaygıya neden olur. Ve belirtmeye değer ki, hemen hemen tüm hayvanlar oyunda da kavgada kullandıkları aynı örgenleri ve yaklaşık olarak aynı eylemleri kullansalar da –aslan, kaplan ve kedi pençelerini, bir öküz boynuzlarını, bir köpek dişlerini, bir at tekmelerini– gücenmelerinden korkacak hiçbir şeyleri olmasa bile arkadaşlarına zarar vermekten büyük bir dikkatle kaçınırlar; ki bu, hayvanların birbirlerinin acı ve hazlarını duyuşlarının açık bir kanıtıdır.

Herkes köpeklerin sürü olarak avlandıklarında avlarını ayrı olarak izlediklerinde olduğundan çok daha fazla dirileştiklerini gözlemiştir; bunun duygudaşlıktan başka bir şeyden ileri gelemeyeceği açıktır. Yine avcılar iyi bilir ki, bu sonuç birbirine yabancı iki köpek sürüsü birleştiği zaman daha büyük bir derecede ve hatta çok büyük bir derecede ortaya çıkar. Belki de, eğer kendimizde bir benzerini yaşamamış olsaydık, bu görüngüyü açıkla-

mada çıkmaza düşebilirdik.

Kıskançlık ve garaz hayvanlarda oldukça önemli tutkulardır. Belki de, daha az tasarım ve imgelem çabası gerektirdikleri için, acımadan daha sık-tırlar.

III. Bölüm

İstenç ve Doğrudan Tutkular

1. Kısım

Özgürlük ve Zorunluluk

Şimdi iyilik ya da kötülükten, acı ya da hazdan dolaysızca doğan doğru-dan tutkuları ya da izlenimleri açıklamaya sıra geldi. *İstek ve tikslenme, üzüntü ve sevinç, umut ve korku* bu türden tutkulardır.

Acı ve hazzın tüm dolaysız sonuçları arasında en dikkate değer olanı İSTENÇtir; her ne kadar sözcüğün sağın anlamıyla konuşursak, tutkular arasında sayılması gerekme de, gene de doğasını ve özelliklerini tam olarak anlamak onları açıklamak için zorunlu olduğu için, burada istenci araştırmamızın konusu yapacağız. Şuna dikkat edilmesini istiyorum ki, *istenç* ile kastettiğim şey *bedenimizin herhangi bir yeni eylemini ya da zihnimizin yeni algısını bilerek ortaya koyarken duyumsadığımız ve bilincinde olduğumuz iç izlenimden* başka bir şey değildir. Bu izlenimi, tıpkı daha önceki kendini beğenmişlik ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret izlenimleri gibi, tanımlamak olanaksız ve daha öte betimlemek gereksizdir; bu nedenle felsefecileri bu soruyu durulaştırmaktan çok karıştırmaya alıştırmış olan tüm o tanım ve ayrımları kestirip atacağız; konuya girerken ilk olarak istenci irdelemede *özgürlük ve zorunluluk* üzerine bütünüyle doğal olarak ortaya çıkan ve uzun süredir tartışılmakta olan o soruyu yoklayacağız.

Evrensel olarak kabul edilir ki, dışsal cisimlerin işlemleri zorunludur ve hareketlerinin iletiminde, çekimlerinde ve karşılıklı uyumluluklarında en küçük bir kayıtsızlık ya da özgürlük izi yoktur. Her nesne mutlak bir yazgı tarafından belirli bir derece ve yönde bir harekete belirlenir, içinde hareket ettiği tam o çizgiden kendini bir meleğe ya da ruha yahut da herhangi bir daha üstün töze dönüştürebileceğinden daha çok sapamaz. Öyleyse özdeğin hareketleri zorunlu eylemlerin örnekleri olarak görülecektir; bu bakımdan özdek ile aynı zeminde olan her şey zorunlu olarak kabul edilmelidir. Zihnin eylemleri açısından durumun böyle olup olmadığını bilebilmemiz için, özdeği irdeleyerek ve işlemlerindeki zorunluluk tasarımının neye dayandığını ve niçin bir cismin ya da eylemin bir başka eylem ya da cismin yanılmaz nedeni olduğu vargısını çıkardığımızı inceleyerek başlayacağız.

Daha önce belirtilmişti ki, hiç bir tek örnekte nesnelerin en son bağlantısı duyularımız ya da usumuz tarafından saptanamaz ve hiçbir zaman cisimlerin öz ve yapılarına karşılıklı etkilerinin dayandığı ilkeyi algılayacak denli derinlemesine giremeyiz. Bildiklerimiz yalnızca sürekli birlikleridir; zorunluluk sürekli birlikten doğar. Eğer nesnelerin birbirleri ile biçimdeş ve ku-

rallı birliktelikleri olmamış olsaydı, hiçbir zaman herhangi bir neden-sonuç tasarımına varamazdık; ne olursa olsun, o tasarıma giren zorunluluk zihninin bir nesneden her zaman ona eşlik edene geçme ve birinin varoluşunu ötekisinin varoluşundan çıkarsama belirleniminden başka bir şey değildir. O zaman zorunluluğa özsel olarak göreceğimiz iki tikel nokta değişmez *birlik* ve zihninin *çıkarsamasıdır*, bunları saptadığımız her yerde bir zorunluluk kabul etmemiz gerekir. Özdeğin eylemlerinin bu koşullardan türeyenden başka hiçbir zorunluluğu olmadığından ve cisimlerin bağlantılarını saptamamızı sağlayan şey özleri üzerine bir içgörü olmadığı için, bu içgörünün yokluğu, birlik ve çıkarsama varlığını koruduğu sürece, hiçbir zaman herhangi bir durumda zorunluluğu ortadan kaldırmayacaktır. Çıkarsamayı üreten şey birliğin gözlemidir; ki bu nedenle çıkarsamayı doğrulayabilmek için, zihninin eylemlerinde sürekli bir birliği ve bunun yanı sıra bu eylemlerin zorunluluğunu ispatlamanın yeterli olduğu düşünülebilir. Ancak akıl yürütmemi daha güçlü kılabilmek için, bu tikel noktaları ayrı ayrı irdeleyecek, eylemlerimizin güdülerimiz, ruh durumlarımız ve koşullarımız ile sürekli bir birliklerinin olduğunu deneyimden çıkararak ispatlayacak, sonra da ondan yaptığımız çıkarsamaları irdeleyeceğim.

Bu amaçla insan sorunlarının her zamanki ilerleyiş yollarına ilişkin çok kısa ve genel bir görüş yeterli olacaktır. Onları ele alabileceğimiz hiçbir ışık yoktur ki bu ilkeyi doğrulamasın. İnsanlığı ister cinsiyetlerin, isterse çağların, hükümetlerin, koşulların ya da eğitim yöntemlerinin farkına göre irdeleyelim, doğal ilkelerin biçimdeşlikleri ve kurallı işlemleri seçilebilir. Benzer nedenler yine benzer sonuçlar doğururlar; tıpkı doğanın öğelerinin ve güçlerinin karşılıklı eylemlerinde olduğu gibi.

Düzenli olarak lezzetleri birbirinden farklı olan meyveler üreten farklı ağaçlar vardır; bu düzenlilik dışsal cisimlerdeki zorunluluk ve nedenlerin bir örneği olarak kabul edilecektir. Ancak *Guenna* ve *Champagne*'nin ürünleri, biri kuvvet ve olgunluğu ile öteki ise incelik ve yumuşaklığı ile ayırt edilen iki cinsiyetin his, eylem ve tutkularından daha düzenli oldukları için mi farklıdır?

Bedenimizin bebeklikten ileri yaşa değin geçirdiği değişimler zihnimizin ve davranışlarımızın değişimlerinden daha düzenli ve açık mıdır? Dört yaşında bir çocuktan yüz elli kilogramlık bir ağırlığı kaldırmasını bekleyen bir insan aynı yaştaki bir kişiden felsefi bir akıl yürütme ya da sağgörülü ve iyi düzenlenmiş bir eylem bekleyen birinden daha mı gülünç olur?

Hiç kuşkusuz kabul etmeliyiz ki, özdeğin parçalarının uyumlulukları onları açıklamada hangi güçlkle karşılaşırsak karşılaşalım doğal ve zorunlu ilkelerden doğar; benzer bir nedenle kabul etmeliyiz ki, insan toplumu benzer ilkeler üzerine kuruludur; usumuz bu son durumda ilk durumda olduğundan bile daha iyidir çünkü yalnızca insanların her zaman bir toplum aradıklarını gözlemekle kalmaz, ayrıca üzerinde bu evrensel yatkınlığın kurulu olduğu ilkeleri de açıklayabiliriz. Çünkü iki düz mermer parçasının birbiri ile birleşmesi farklı cinsiyetlerden iki genç yabanılın çiftleşmesinden daha mı kesindir? Bu çiftleşmeden doğan çocuklar ebeveynlerin onların gü-

venlik ve sakınımları ile kaygılanmasından daha birörnek olarak mı doğarlar? Ve ebeveynlerinin ilgileri sayesinde karar verme çağına vardıktan sonra, ayrılmalarına eşlik eden uygunsuzluklar bu uygunsuzlukları öngörmelerinden ve yakın bir birlik ve bağlaşma yoluyla onlardan kaçınma kaygılarından daha mı kesindir?

Gündelikçi işçinin deri, gözenek, kas ve sinirleri nitelikli bir insanınkilerden farklıdır; his, eylem ve tavırları da. Farklı yaşam koşulları içsel ve dışsal bütün dokuyu etkiler; bu farklı koşullar insan doğasının zorunlu ve birörnek ilkelerinden, birörnek olarak ve dolayısıyla zorunlu olarak doğarlar. İnsanlar toplum olmaksızın yaşayamaz, hükümet olmaksızın bir arada olamazlar. Hükümet bir mülkiyet ayrımı yapar ve farklı insan düzeyleri ortaya koyar. Bu endüstriyi, ticari ilişkileri, üreticileri, mahkemeleri, savaşı, birlikleri, bağlaşmaları, yolculukları, gezileri, kentleri, filoları, limanları ve böyle bir çeşitliliğe neden olan ve aynı zamanda insan yaşamında böyle bir birörnekliliği sürdüren diğer tüm eylem ve nesneleri üretir.

Uzak bir ülkeden dönen gezgin bize on beşinci kuzey enleminde tüm meyvelerin kışın yetişip tam olarak olgunlaştıkları ve yazın bozuldukları bir iklim gördüğünü, bunun *İngiltere'*de bunların karşıt iklimlerde üremeleri ve çürümeleri ile aynı şekilde gerçekleştiğini söyleyecek olursa, kendisine inacak kadar saf olan çok az insan bulacaktır. Bize bir yanda *Platon'un Devlet'*indekilerle ya da öte yanda *Hobbes'un Leviathan'*indakilerle tam olarak aynı kişiliğe sahip insanlar olduğunu söyleyen bir gezginin benzer şekilde güvensizlikle karşılaşacağını düşünmeye yatkınlımdır. Doğanın insan eylemlerinde de tıpkı güneşin ve iklimin işlemlerinde olduğu gibi genel bir çizgisi vardır. Farklı uluslara ve belirli kişilere özgü kişilikler de vardır, tıpkı insanlığa ortak kişiliklerin olması gibi. Bu kişiliklerin bilgisi onlardan kaynaklanan eylemlerdeki birörnekliliğin gözlemine dayanır ve bu birörneklilik zorunluluğun asıl özünü oluşturur.

Bu kanıtlamadan kaçınmanın tek bir yolunu imgeleyebilirim: temel aldığı insan eylemlerinin birörnekliliğini yadsımak. Eylemlerin eylemde bulunanın durum ve mizacı ile sürekli bir birlik ve bağlantıları olduğu sürece, zorunluluğu kelimelerle ne kadar yadsırsak yadsıyalım, gerçekte bu şeyi kabul ederiz. İmdi belki de kimileri bu düzenli birlik ve bağlantıyı yadsımak için bir gerekçe bulabilirler. Zira insan eylemlerinden daha değişken ne vardır ki? Ya da insanın isteklerinden daha tutarsız ne olabilir? Ve hangi yaratık yalnızca doğru ustan değil de kendi kişilik ve yatkınlığından daha çok uzaklaşır? Bir saat, bir an insanın bir uçtan öteki uca değişmesi için ve yapılması çok büyük acılara ve emeğe mal olanı yıkması için yeterlidir. Zorunluluk düzenli ve kesindir. İnsan davranışı düzensiz ve belirsiz. Öyleyse biri ötekinden gelmez.

Buna yanıtlım şu olur: insanların eylemlerini yargılarken de dışsal nesneler üzerine akıl yürütürken kullandığımız ilkeler üzerinde ilerlemeliyiz. Görüngüler sürekli olarak ve değişmeksizin birleşirken imgelemde öyle bir bağlantı kazanırlar ki, imgelem herhangi bir kuşku ya da duraksama olmaksızın birinden ötekine geçer. Ancak bunun altında birçok açıklık ve olasılık

dereceleri vardır ve ayrıca tek bir deneyin karşıtlığı tüm akıl yürütmelerimizi bütünüyle yok etmez. Zihin karşıt deneyleri dengeler, daha aşağıda olanı daha yukarıda olandan çıkarsayarak, arta kalan inanca ya da açıklık derecesi ile ilerler. Hatta bu karşıt deneyler bütünüyle eşit olduğu zaman bile, nedenlerin ve zorunluluğun kavramını ortadan kaldırmayız ve fakat olağan karşıtlığın karşıt ve gizli nedenlerin işleminden ileri geldiğini varsayarak, şansın ya da kayıtsızlığın, eşit ölçüde sürekli ve açık görünmemelerine karşın her durumda eşit ölçüde zorunlu olan şeylerin kendilerinde değil, yalnızca eksik bilgimizden ötürü bizim yargımızda yattığı vargısını çıkarırız. Hiçbir birlik belirli eylemlerin belirli güdüler ve kişiler ile birliklerinden daha sürekli ve açık olamaz; eğer başka durumlarda birlik belirsizse, bu beden işlemlerinde olandan daha belirsiz değildir ve ayrıca tek bir düzensizlikten benzer şekilde başkasından doğmayacak herhangi bir şeyi yargılayamayız.

Genellikle delilerin hiçbir özgürlüklerinin olmadığı kabul edilir. Ancak eylemlerinden hareketle yargıda bulunursak, bu eylemlerin bilge insanların eylemlerinden daha az düzenlilik ve süreklilikleri olduğu görülür, dolayısıyla bunlar zorunluluktan daha uzaktırlar. Öyleyse bu noktadaki düşünme yolumuz mutlak olarak tutarsızdır çünkü seçtiğimiz bu yol özellikle bu konuda olmak üzere, akıl yürütmelerimizde çok sık kullandığımız karışık tasarımların ve tanımlanmamış terimlerin doğal bir sonucudur.

İmdi, güdüler ve eylemler arasındaki *birlik* tüm doğal işlemlerde aynı tutarlılığı gösterdiği için, bu birliğin anlama yetisi üzerinde de bizi birinin varoluşunu ötekini varoluşundan çıkarsamaya *belirlerken* aynı etkiye sahip olması gerektiğini göstermemiz gerekiyor. Eğer bu ortaya çıkarsa, zihnin tüm işlemlerinde bulunup da özdeğin eylemlerinin bağlantı ve üretimine dahil olmayacak bilinen hiçbir koşul olamaz; buna göre de, bariz bir saçmalık olmaksızın, birine zorunluluk yükleyip bunu ötekinde yadsıyamayız.

Ahlaksal kanıtın gücünü kabul etmeyecek derecede yargısını bu düşlemsel özgürlük dizgesine perçinleyen ve böylesi bir yargı üzerinde hem kurguda hem de kılıgıda akla yatkın bir temel üzerinde olduğu gibi ilerleyen hiçbir felsefeci yoktur. İmdi ahlaksal kanıt insanların eylemlerini ilgilendiren ve güdülerinin, ruh hallerinin ve durumlarının incelemesinden türeyen bir vargıdan başka bir şey değildir. Böylece kâğıt üzerine çizili belli harfler ya da rakamlar gördüğümüz zaman, onları üretmiş olan kişinin *Sezar*'ın ölümü, *Augustus*'un başarısı, *Neron*'un acımasızlığı gibi olguları doğrulayacağını çıkarsarız; anlaşılan başka birçok tanıklıkları anımsayarak bu olguların bir zamanlar gerçekten varoldukları ve ortada bir çıkar olmadığı için çok sayıda insanın hiçbir zaman bizi aldatmak üzere işbirliği yapmayacağı vargısını çıkarırız; özellikle de bu olgular yakın zamanda gerçekleştikleri ve evrensel olarak bilindiklerinde böylesi bir girişim kendilerini kaçınılmaz olarak çağdaşlarının alay konusu haline getireceği için. Aynı tür akıl yürütme politika, savaş, ticaret, ekonomi boyunca ilerler ve aslında kendini insan yaşamı ile öyle bir bütünüyle karıştırır ki, ona başvurmaksızın hareket etmek ya da bir an olsa da varlığımızı sürdürmek olanaksızdır. Halkına yeni bir vergi geti-

ren prens onlardan boyun eğmelerini bekler. Bir orduyu yöneten general belli bir cesaret ölçüsünün hesabını yapar. Bir tüccar kendi kâhyasında ya da yük memurunda bağlılık ve beceri arar. Sofra için emirler veren biri hizmetçilerinin itaatlerinden kuşku duymaz. Kısaca, bizi kendi eylemlerimiz ve başkalarının eylemleri kadar yakından ilgilendiren başka bir şey olmadığı için, akıl yürütmelerimizin en büyük bölümü onlarla ilgili yargılarda kullanılır. İmdi ileri sürüyorum ki, kim bu yolda akıl yürütürse, istencin eylemlerinin zorunluluktan doğacağına *ipso facto* inanır ve onu yadsıdığı zaman aslında neyi yadsıdığını bilmez.

Birine *neden* ve ötekine *sonuç* dediğimiz tüm nesneler, kendi başlarına değerlendirildiklerinde, birbirinden doğadaki herhangi iki şey kadar ayrı ve ayrılmıştırlar, zira onların en doğru gözlemi yoluyla bile birinin varoluşunu ötekininkinden çıkarsayamayız. Yalnızca deneyimden ve sürekli birliklerinin gözleminden bu çıkarsamayı oluşturmayı başarabiliriz; bununla birlikte, çıkarsama alışkanlığın imgelem üzerindeki sonuçlarından başka bir şey değildir. Burada neden-sonuç tasarımının sürekli olarak bir araya gelen nesnelerden doğduğunu söylemekle yetinmemeliyiz bir de onun bu nesnelerin tasarımı ile tam olarak aynı olduğunu, zorunlu bağlantının anlama yetisinin bir vargısı yoluyla saptanmadığını ve yalnızca zihnin bir algısı olduğunu ileri sürmeliyiz. Öyleyse ne zaman aynı birliği gözleyecek olursak ve ne zaman birlik inanç ve görüş üzerinde aynı şekilde işliyorsa, bu anlatımlardan kaçınabilsek de, nedenlerin ve zorunluluğun tasarımını taşıyırız. Gözlediğimiz tüm geçmiş durumlarda, tek bir cisimdeki hareket bir başka cisimdeki hareket dürtüsünü izler. Zihnin daha derine gitmesi olanaksızdır. Bu sürekli birlikten neden-sonuç tasarımını *oluşturur* ve onun etkisiyle zorunluluğu *duyumsar*. Ahlaksal kanıt dediğimiz şeyde aynı süreklilik ve aynı etki olduğu için, daha fazlasına ihtiyacım yok. Geriye kalan yalnızca sözcükler üzerine bir tartışma olabilir.

Gerçekten de, *doğal* ve *ahlaksal kanıtların* kenetlenmelerinin ne denli uygun olduğunu ve aralarında yalnızca tek bir akıl yürütme zinciri olduklarını düşünürsek, bunların doğalarının aynı olduğunu ve aynı ilkelerden türediklerini kabul etmede bir an bile duraksamayız. Ne parası ne mülkü olan bir mahkûm kaçışının olanaksızlığını, hem onu kuşatan duvar ve demir çubuklardan hem de gardiyanın inatçılığından anlar; özgürlüğü uğruna giriştiği tüm mücadelelerde gardiyanın kalıplaşmış doğasından ziyade taş ve demir üzerinde çalışmayı seçer. Aynı mahkûm darağacına götürüldüğü zaman, ölümünün kesinliğini baltanın ya da tekerleğin hareketinden olduğu gibi gardiyanlarının kararlılık ve bağlılıklarından da kestirebilir. Zihni belli tasarımlar zinciri içinden geçer: askerlerin kaçmasına göz yummayı reddetmeleri, cellâdın eylemi; kafa ve beden ayrılması; kanama, kasılmalar ve ölüm. Burada doğal nedenlerin ve istençli eylemlerin bağlantılı bir zinciri vardır; ama zihin bir halkadan bir diğerine geçerken aralarında hiçbir fark duymaz ve ayrıca başına gelecek olayla ilgi olarak, bu olay bellek ve duyuların şimdiki izlenimleri ile *fiziksel zorunluluk* dediğimiz şey tarafından kenetlenen bir nedenler zinciri yoluyla bağlanmış olsaydı bile, olayın gerçekleş-

ceğinden daha çok emin olmazdı. Bir araya gelen nesneler ister güdüler, istençler, eylemler olsun, isterse şekil ve hareket olsun, deneyimlediğimiz aynı birliğin zihin üzerindeki sonucu da aynıdır. Şeylerin adlarını değiştirebiliriz, ama doğaları ve anlama yetisi üzerindeki işlemleri hiçbir zaman değişmez.

Kesinlikle ileri sürmeyi göze alıyorum ki, hiç kimse tanımlarımı değiştirmeden ve *neden, sonuç, zorunluluk, özgürlük ve şans* terimlerine farklı anlamlar yüklemeyen, bu akıl yürütmeleri çürütmeye çalışmayacaktır. Tanımlarıma göre, zorunluluk nedenselliğin özsel bir parçasını oluşturur; dolayısıyla özgürlük, zorunluluğu ortadan kaldırdığında, nedenleri de ortadan kaldırır, ki bu da şans ile aynı şeydir. Şansın genellikle bir çelişki imlediği düşünüldüğü, en azından şans doğrudan doğruya deneyime karşıt olduğu için, aynı kanıtlamalar özgürlüğe ya da özgür istence karşı da her zaman geçerlidir. Eğer biri tanımları değiştirirse, bu terimlere yüklediği anlamları öğreninceye dek onunla tartışabileceğimi düşünmüyorum.

2. Kısım

Aynı Konu Sürüyor

Sanırım bir açıdan ne denli saçma ve bir başka açıdan ne denli anlaşılmasa olursa olsun, özgürlük öğretisinin üstünlüğü ile ilgili olarak şu üç gerekçeyi sıralayabiliriz. İlk olarak, bir eylemi gerçekleştirdikten sonra, belirli görüşler ve güdüler yoluyla etkilendiğimizi kabul etsek de, kendimizi zorunluluk tarafından yönetildiğimize ve başka türlü davranmış olmamızın tam olarak olanaksız olduğuna inandırmak güçtür; çünkü zorunluluk tasarımı bize içerisinde anlamadığımız zorlu, şiddetli, kısıtlayıcı bir şeyler barındırıyor gibi gelir. Çok az kimse okullarda sözü edildiği gibi *kendiliğindenlik* özgürlüğü ve *kayıtsızlık* özgürlüğü arasında, yani zorlamaya karşıt olan ve zorunluluğun ve nedenlerin bir olumsuzlanması anlamına gelenler arasında bir ayrım yapabilir. Birincisi sözcüğün en sıradan anlamıdır; korumakla ilgilendiğimiz özgürlük türü yalnızca o olduğu için, düşünce yetimiz birincil olarak ona dönmüş ve hemen hemen evrensel olarak onu öteki ile karıştırmıştır.

İkinci olarak, kayıtsızlık özgürlüğünün bile gerçek varoluşu için bir kanıtlama olarak görülen *yanlış bir duyum* ya da *deneyimi* vardır. İster özdeğin isterse zihnin olsun, bir eylemin zorunluluğu gerçek anlamda eylemi yapan aracıdaki değil, eylemi irdeleyebilen herhangi bir düşünen ya da zekâ sahibi varlıktaki bir niteliktir ve bu nitelik düşünme yetisinin varoluşunu kimi önceki nesnelerden çıkarsama belirleniminden oluşur; tıpkı öte yandan özgürlük ya da şansın o belirlenimin yokluğundan ve birinin tasarımından ötekininkine geçme ya da geçmemede duyumsadığımız belirli bir rahatlıktan başka bir şeyden oluşmaması gibi. İmdi belirtebiliriz ki, insan eylemleri üzerine düşünürken böyle bir rahatlık ya da kayıtsızlığı pek duymamamıza karşın, gene de eylemleri gerçekleştirirken buna benzer bir şeyi fark etmemiz sık görülen bir şeydir ve tüm ilişkili ya da benzer nesneler kolayca birbirleri yerine alındığı için, bu insan özgürlüğünün tanıtılamalı ya da hatta sezgisel bir kanıtı olarak bile kullanılmıştır. Eylemlerimizin pek çok durumda istencimize bağlı olduğunu duyumsar ve istencin hiçbir şeye boyun

eğmediğini duyduğumuzu imgeleriz; çünkü yadsınması yoluyla denemeye kışkırtıldığımız zaman, her yolda kolayca hareket ettiğini ve karar vermediği yanda bile kendisinin bir imgesini ürettiğini duyarız. Kendimizi bu imgenin ya da soluk hareketin şeyin kendisinde tamamlanmış olabileceğine inandırırız; çünkü, bunu yadsırsak, ikinci bir deneme üzerine, tamamlanabileceğini görürüz. Ancak bu çabaların hepsi boşunadır; ne denli değişken ve düzensiz eylemlerde bulunursak bulunalım, özgürlüğümüzü ortaya koyma isteği eylemlerimizin biricik güdüsü olduğu için, hiçbir zaman kendimizi zorunluluk bağlarından kurtaramayız. Kendi içimizde bir özgürlük duyduğumuzu imgeleyebiliriz; ama bir seyirci genellikle eylemlerimizi güdülerimizden ve kişiliğimizden çıkarsayabilir; çıkarsayamadığında bile, genel olarak durum ve mizacımızın her koşulunu ve yapı ve eğilimimizin en gizli kaynaklarını eksiksiz olarak bildiği zaman çıkarsayabileceği vargısına ulaşır. İmdi, yukarıdaki öğretiyeye göre, zorunluluğun asıl özü budur.

Özgürlük öğretisinin dünyada genellikle karşıtıdan daha iyi karşılanmış olmasının bir üçüncü nedeni de çok gereksiz olarak bu soruyla ilgilenmiş olan *dinden* gelir. Felsefi tartışmalarda bir varsayımı, onun din ve ahlak için tehlikeli sonuçları olduğu gerekçesiyle çürütmeye çalışmaktan daha yaygın ve gene de daha kınanabilir hiçbir akıl yürütme yöntemi yoktur. Bir görüş bizi saçmalıklara götürdüğü zaman, açıktır ki yanlıştır; ama tehlikeli sonuçları yüzünden bir görüşün yanlış olduğu kesin değildir. Öyleyse bu tür konulardan tamamen kaçınmak gerekir, çünkü bunlar hakikatin bulunuşuna değil yalnızca bir karşıtın kişiliğini iğrençleştirmeye hizmet ederler. Bunu ondan herhangi bir yarar sağlamaya çalışmaksızın genel olarak belirtiyorum. Kendimi içtenlikle bu tür bir yoklamaya bırakıyor ve zorunluluk öğretisinin, benim açıklamama göre, yalnızca suçsuz değil aynı zamanda din ve ahlakın lehine olduğunu ileri sürmeyi göze alıyorum.

Zorunluluğu onun özsel bir parçasını oluşturan *nedenin* iki tanımına göre iki şekilde tanımlıyorum. Onu ya benzer nesnelerin sürekli birlik ve birlikliklerine ya da zihnin birinden ötekini çıkarsamasına yerleştiriyorum. İmdi zorunluluğun, bu her iki anlamda da, evrensel ama örtük olarak, okullarda, kilise kürsüsünde ve gündelik yaşamda insan istencine ait olmasına izin verilmiştir; hiç kimse insan eylemleri üzerinde çıkarsamalar yapabileceğimizi ve bu çıkarsamaların benzer eylemlerin benzer güdü ve koşullar ile deneyimlenmiş birliği üzerine kurulduklarını yadsımayı ileri sürmemiştir. Herhangi birinin benden ayrılabilceği biricik tikel nokta, ya belki de buna zorunluluk demeyi yadsıyacak olmasıdır. Ancak anlam anlaşıldığı sürece, sözcüğün hiçbir zarar veremeyeceği düşünüyorum. Ya da, özdeğin işlemlerinde başka bir şeyin olduğunu ileri sürecektir. İmdi böyle olup olmaması doğa felsefesi için ne anlama gelirse gelsin, din için hiçbir önem taşımaz. Cismin eylemlerindeki başka herhangi bir bağlantıya ilişkin hiçbir tasarımıımızın olmadığını ileri sürmede yanılıyor olabilirim, bu konuda daha öte bilgilendirilmekten memnun olacağım; ama eminim ki zihnin eylemlerine kolayca kabul edilmesi gerekenden başka hiçbir şey yüklemiyorum. Öyleyse hiç kimse, yalnızca insan eylemlerinin zorunluluğunu ileri sürdüğümü söyleye-

rek sözlerim üzerine haksız bir yorum getirmesin ve onları duyusuz özdeğin işlemleri ile aynı kefeye koymasın. İstence özdekte yatması gereken o anlaşılmaz zorunluluğu yüklemiyorum. Ancak özdeğe, zorunluluk densin ya da denmesin, en katı ortodoksluğun bile istence ait olmasına izin verdiği ya da vermek zorunda olduğu o anlaşılır niteliği yüklüyorum. Öyleyse kabul edilen dizgelerde, yalnızca özdeksel nesnelere ilişkin olanlar dışında, istence ilişkin hiçbir şeyi değiştirmiyorum.

Hatta, daha da ileri giderek bu tür zorunluluğun dine ve ahlaka öylesine özsel olduğunu ileri süreceğim ki, onsuz kaçınılmaz olarak her ikisinin de mutlak bir devrilişi ortaya çıkacak ve tüm diğer sayılıtlar hem *tanrısal* olan hem de *insan eliyle yapılmış* tüm yasaları bütünüyle yok edecektir. Gerçekten de açıktır ki, tüm insan yasaları ödül ve ceza üzerine kurulduğunu için, bu güdülerin zihin üzerinde bir etkilerinin olması ve her ikisinin de iyi eylemleri üretip kötü olanları önlediği temel bir ilke olarak kabul edilir. Bu etkiye hangi ismi istersek verebiliriz; ama genellikle eylem ile birlikte olduğu için, sağduyu onun neden olarak sayılmasını ve o saptayacağım zorunluluğun bir örneği olarak görülmesini gerektirir.

Bu akıl yürütme, *tanrısal* yasalara uygulandığı zaman tanrının bir yasa koyucu olarak düşünülmesi ve boyun eğdirme amacıyla ceza vermesinin ve ödüller sunmasının gerekli olması ölçüsünde, benzer şekilde sağlamdır. Ancak yine ileri sürüyorum ki hükmeden gücüyle hareket etmediği ve işlenen suçların yalnızca iğrençlik ve çirkinliklerinden ötürü onların öç alıcısı olarak görüldüğü zaman bile, insan eylemlerinde neden-sonucun zorunlu bağlantısı olmaksızın, adalet ve ahlaksal haktanırlık ile bağdaşabilir cezaların verilebilmesi yalnızca olanaksız olmakla kalmaz, aynı zamanda bu cezaları uygulamak herhangi bir ussal varlığın düşüncelerine bile giremez. Nefretin ya da öfkenin sürekli ve evrensel hedefi düşünce ve bilinç ile donatılı bir kişi ya da yaratıktır; bir suç ya da zarar verici herhangi bir eylem o tutkuyu uyardığı zaman, bu ancak onların kişi ile ilişkileri ya da onunla bağlantıları yoluyla olur. Oysa özgürlük ya da şans öğretisine göre, bu bağlantı bir hiçe indirgenir ve insanlar tasarlanmış ve önceden amaçlanmış eylemlerden en rastlantısal ve ilineksel olanlar için olduğundan daha fazla sorumlu tutulamazlar. Eylemler kendi doğaları bakımından geçici ve yitici dirler; onları yerine getiren kişinin kişilik ve yatkınlıklarındaki bir nedenden kaynaklanmadıkları zaman, kendilerini onun içine yerleştiremez ve eğer iyi ise onuruna, kötü ise haysiyetsizliğine etkide bulunmazlar. Eylemin kendisi kınanabilir olabilir, eylem tüm ahlak ve din kurallarına aykırı olabilir ama kişi bunun sorumlusu değildir; ondaki kalıcı ve sürekli bir şeyden kaynaklanmadığı ve ardında o doğada hiçbir şey bırakmadığı için, kişi o yüzden ceza ya da öç nesnesi olamaz; öyleyse özgürlük varsayımına göre bir insan en korkunç suçları işledikten sonra tıpkı yeni doğmuş bir bebek gibi saf ve lekesizdir ve ayrıca hiçbir şekilde kişiliği eylemlerini ilgilendirmez çünkü bunlar ondan türememişlerdir ve birinin kötülüğü hiçbir zaman ötekinin ahlaksızlığının bir kanıtı olarak kullanılamaz. Ancak genel kanı ne denli karşıtına eğilimli olursa olsun bir kişi eylemlerinden yalnızca zorunluluk ilkeleri sayesinde bir

değer ya da değersizlik elde eder.

Ancak insanlar kendi içlerinde öylesine tutarsızdır ki, sık sık zorunluluğun insanlığa ya da üstün güçlere yönelik tüm değer ve değersizliği bütünüyle yok ettiğini ileri sürmelerine karşın, gene de bu sorunla ilgili tüm yargılarında bu zorunluluk ilkeleri üzerinde akıl yürütmeyi sürdürürler. İnsanlar sonuçları ne olursa olsun bilmeden ve rastlantısal olarak yaptıkları kötü eylemler için kınanmazlar. Neden? Bu eylemlerin nedenlerinin yalnızca anlıksal olduğu ve yalnızca onlarda sonlandığı için değil mi? İnsanlar ivedilikle ve önceden tasarlamadan yerine getirdikleri kötü eylemler için üzerine düşünüp taşınarak yaptıkları kötü eylemler için olduğundan daha az suçlanırlar. Neden? Aceleci bir mizaç, zihinde sürekli bir neden olsa da, ancak aralıklarla işlediği ve bütün kişiliğe bulaşmadığı için değil mi? Yine, tövbe, özellikle de yaşantı ve tavırların açık bir düzeltilmesine eşlik ediyorsa, her suçu siler. Bunun açıklaması eylemlerin yalnızca zihindeki suça eğilimli tutku ve ilkelerin kanıtları oldukları için bir kişiyi suçlu kıldıklarını ve bu ilkelerin herhangi bir değişime uğrayarak haklı kanıtlar olmaya son verdikleri zaman eylemlerin de benzer olarak suçlu olmaya son verdiklerini ileri sürmekten başka nasıl yapılacaktır? Ancak bunlar *özgürlük* ya da *şans* öğretisine göre hiçbir zaman doğru kanıtlar değildirler, buna göre de hiçbir zaman birer suç olmamışlardır.

Burada o zaman karşıtıma dönüyor ve bu iğrenç sonuçlarla başkalarını suçlamadan önce kendi dizgesini bunlardan kurtarmasını istiyorum. Ya da eğer bu sorunun milletin önünde bir şeyler söylemekten ziyade felsefeciler önünde adil kanıtlamalar yoluyla bir karara bağlanmasını seçiyorsa, özgürlük ve şansın anlamdaş olduklarını kanıtlamak için ve ahlaksal kanıtın doğası ve insan eylemlerinin düzenliliğiyle ilgili olarak ileri sürdüklerime geri dönsün. Bu akıl yürütmelerin yeniden bir gözden geçirilmesi üzerine, mutlak bir zaferden kuşku duymam; öyleyse istencin tüm eylemlerinin belirli nedenleri olduğunu ispatladıktan sonra, bu nedenlerin neler olduklarını ve nasıl işlediklerini açıklamaya geçiyorum.

3. Kısım

İstencin Etkileyici Güdülleri

Felsefede ve hatta gündelik yaşamda bile hiçbir şey tutku ve usun kavgasından söz etmekten, usa öncelik vermekten ve insanların ancak kendilerini onun buyruklarına uydurdukları ölçüde erdemli olduklarını ileri sürmekten daha olağan değildir. Her ussal yaratık, derler, eylemlerini usu yoluyla düzenleme yükümlülüğü altındadır; eğer herhangi bir başka güdü ya da ilke davranışının yönetimine karşı duracak olursa, bütünüyle boyunduruk altına alınıncaya ya da en azından o üstün ilke ile uyumlu hale getirilinceye dek onunla çatışması gerekir. Eski ve modern ahlak felsefesinin büyük bir bölümü bu düşünme yöntemi üzerine kurulu görünüyor; ayrıca hem halk arasında söylenen sözler hem de metafiziksel kanıtlamalar için, usun tutkunun üstündeki bu sözde üstünlüğünden daha verimli bir başka alan yoktur. Usun sonsuzluk, değişmezlik ve tanrısal kökeni en büyük üstünlük nokta-

sına dek sergilenmiştir; tutkunun körlüğü, tutarsızlığı ve aldatıcılığı üzerine de eşit ölçüde diretilmiştir. Tüm bu felsefenin yanlışlığını gösterebilmek için, *ilkin* usun yalnız başına hiçbir zaman istencin herhangi bir eylemi için bir güdü olamayacağını, *ikinci olarak* da, onun hiçbir zaman istencin yönetiminde tutkuya karşı çıkamayacağını ispatlamaya çalışacağım.

Anlama yetisi iki farklı yolda hareket eder: tanıtlama ya da olasılıktan hareketle yargıda bulunur ya da tasarımlarımızın soyut ilişkilerini ya da nesnelerin bize bir tek deneyimin bildirdiği ilişkilerini inceler. İnaniyorum ki yalnızca ilk akıl yürütme türünün bir eylemin nedeni olduğu pek ileri sürülmeyecektir. Asıl alanı tasarımlar dünyası olduğu ve istenç her zaman bizi gerçeklikler dünyasına yerleştirdiği için, tanıtlama ve isteme, bu açıklama üzerine, birbirlerinden bütünüyle uzaklaşmış görüneceklerdir. Matematik gerçekten de tüm düzeneksel işlemlerde yarar sağlar, aritmetik hemen hemen her sanat ve meslekte; ancak bunların kendi başlarına bir etkileri yoktur. Düzenekbilim cisimlerin hareketlerini belli bir *tasarlanmış erek* ya da amaç için düzenleme sanatıdır; sayıların orantılarını saptamada aritmetiği kullanmamızın nedeni ise yalnızca etkilerinin ve işlemlerinin orantılarını ortaya çıkarabilmektir. Bir tüccar bir kişiyle arasındaki hesapların genel toplamını bilme isteğini duyar; niçin, tüm tikel noktalar birlikte alındığında hangi toplamın borçlarını ödemedi ve pazara gitmedi aynı *sonucu* üreteceğini öğrenebilmek için değil mi? Öyleyse soyut ya da tanıtlayıcı akıl yürütme neden-sonuç konusunda yargımızı yönlendirmenin dışında, hiçbir zaman eylemlerimizi etkilemez; bu da bizi anlama yetisinin ikinci işlemine götürür.

Açıktır ki herhangi bir nesneden acı ya da haz beklentisinde olduğumuz zaman, buna bağlı bir hoşnutsuzluk ya da eğilim heyecanı duyar ve bize bu rahatsızlığı ya da doyumunu verecek olandan kaçınmaya ya da onu kucaklamaya götürülürüz. Yine açıktır ki, bu heyecan burada dinmez ve görüşümüzü dört bir yana çevirerek, neden-sonuç ilişkisi yoluyla ilksel nesnesi ile bağlantılı olan her nesneyi kavrar. Öyleyse akıl yürütme burada bu ilişkiyi saptamak için yer alır; akıl yürütmelerimizin değişmesine göre, eylemlerimiz de buna karşılık bir değişim elde ederler. Ancak bu durumda açıktır ki dürtü ustan doğmaz, yalnızca onun tarafından yönetilir. Bir nesneye karşı isteksizlik ya da eğilim acı ya da haz beklentisinden doğar ve bu heyecanlar kendilerini o nesnenin bize us ve deneyim tarafından gösterildiği gibi neden-sonuçlarına dek genişletirler. Eğer nedenler de sonuçlar da bizim için fark etmiyorsa, şu nesnelerin nedenler ve diğerlerinin de sonuçlar olduğunu bilmek bizi en küçük bir biçimde kaygılandıramaz. Nesnelerin kendilerinin bizi etkilemedikleri yerde, bağlantıları onlar üzerinde hiçbir zaman herhangi bir etkide bulunamaz; açıktır ki, us bu bağlantının keşfinden başka bir şey olmadığı için, nesnelerin bizi etkileyebilmesi onun aracılığıyla gerçekleşmez.

Us yalnız başına hiçbir zaman bir eylem üretemeyeceği ya da isteme doğuramayacağı için, aynı yetinin istemeyi önlemeye ya da bir tutku ya da duygu tercihini tartışmaya yetenekli olmadığını çıkarsıyorum. Bu sonuç zorunludur. Usun, tutkumuza karşıt bir yönde bir dürtü vererek olmanın dı-

şında, istemeyi önleme gibi bir sonucunun olması olanaksızdır; o dürtü, eğer yalnız başına işlemiş olsaydı, isteme üretebilirdi. Karşıt bir tutkudan başka hiçbir şey tutkunun dürtüsüne karşı çıkamaz ya da onu yavaşlatamaz; eğer bu karşıt dürtü ustan doğacak olursa, bu son yetinin istenç üzerinde ilksel bir etkisi olmalı ve herhangi bir isteme edimini engelleyebileceği gibi ona neden de olabilmelidir. Ancak eğer usun ilksel bir etkisi yoksa, böyle bir etkililiği olan bir ilkeye direnebilmesi, ya da zihni bir an bile olsa belirsizlik içinde bırakabilmesi olanaksızdır. Buna göre öyle görünür ki, tutkumuza karşı çıkan ilke us ile aynı şey olamaz, yalnızca yanlış bir şekilde böyle adlandırılır. Tutkunun ve usun kavgasından söz ederken kesin ve felsefi olarak konuşmuyoruzdur. Us tutkuların kölesidir ve yalnızca öyle olması gerekir; hiçbir zaman onlara hizmet etmekten ve boyun eğmekten başka bir görev üstlenemez. Bu görüş biraz olağan dışı görünebileceği için, onu kimi başka incelemelerle doğrulamak yerinde olacaktır.

Bir tutku ilksel bir varoluş, ya da eğer dilerseniz, varoluş değişkisidir ve onu bir başka varoluşun ya da değişkinin bir kopyası yapacak hiçbir temsil edici niteliği kapsamaz. Kızgın olduğum zaman, gerçekten tutkunun elindeyimdir, o heyecanda bir başka nesne ile susuz ya da hasta ya da beş ayaktan uzun olmamdan daha öte bir ilişkim yoktur. Öyleyse bu tutkuya hakikat ve us tarafından karşı çıkılabilmesi ya da onun bunlarla çelişkili olabilmesi olanaksızdır; çünkü bu çelişki kopyalar olarak görülen tasarımlar ve temsil ettikleri nesneler arasındaki anlaşmazlıktan meydana gelir.

Bu noktada düşünülebilecek ilk şey, hakikate ya da usa onunla bir ilişkisi olan dışında hiçbir şey karşıt olamayacağı için ve yalnızca anlama yetimizin yargıları bu ilişkiye sahip olduğu için bunu, tutkuların ancak belli bir yargıya ya da görüşe eşlik ettikleri ölçüde usa karşıt olabilecekleri izlemelidir. Çok açık ve doğal olan bu ilkeye göre herhangi bir duygunun ancak iki anlamda usa uygun olmadıkları söylenebilir. İlkin, örneğin umut ya da korku, üzüntü ya da sevinç, umutsuzluk ya da güven gibi bir tutku gerçekte var olmayan nesnelerin varoluşu sayıltısı üzerine kurulu olduğunda. İkinci olarak, bir tutku eyleme uygulanırken, tasarlanan erek için yetersiz araç seçtiğimiz ve neden-sonuçlar ile ilgili yargımızda kendimizi aldattığımız zaman. Bir tutku yanlış sayıltılar üzerine kurulu olmadığı ya da erek için yetersiz araç seçmediği zaman, anlama yetisi onu ne aklayabilir ne de suçlayabilir. Parmağımın çizilmesi yerine bütün dünyanın yokolmasını yeğlemek usa aykırı değildir. Bir *Hintlinin* ya da hiç bilmediğim bir kimsenin en küçük rahatsızlığını önlemek için mahvoluşumu seçmem usa aykırı değildir. Hatta bizzat benim dahi küçük olduğunu kabul ettiğim bir iyiliği daha büyük olana yeğlemem ve birincisi için ikinciden daha ateşli bir duygu taşımam bile usa o denli az aykırıdır. Önemsiz bir iyilik, belli koşullardan ötürü, en büyük ve en değerli hazdan kaynaklanandan daha güçlü bir istek üretebilir; kaldı ki bunda mekanikte bir kilogram ağırlığın konumunun üstünlüğü sayesinde yüz kilogramlık bir ağırlığı yukarı kaldırabilmesini görmekten daha olağan dışı bir şey yoktur. Kısaca, bir tutkunun usa uygun olmaması için, belli bir yanlış yargının ona eşlik etmesi gerekir; hatta o zaman bile usa uygun olma-

yan şey sözcüğün sağın anlamıyla tutku değil yargıdır.

Sonuçlar açıktır. Bir tutkuya, tutku yanlış bir sayılı üzerine kurulduğu ya da tasarlanmış erek için yetersiz araç seçtiği zamanın dışında, hiçbir zaman herhangi bir anlamda usa uygun değil denemeyeceği için, us ve tutkunun birbirlerine karşıt olmaları ya da istencin ve eylemlerin yönetimi için mücadele etmeleri olanaksızdır; bir sayılının yanlışlığını ya da bir aracın yetersizliğini algıladığımız anda tutkumuz hiçbir karşıtlık olmaksızın usu muza boyun eğer. Bir meyveyi benzersiz bir lezzete sahipmişçesine arzula-yabilirim; ama beni yanıltığıma ikna ettiğinizde, özlemim sona erer. Belli eylemlerin istenen bir iyiliği elde etme aracı olarak yerine getirilmesini isteyebilirim; ama bu eylemleri istemem yalnızca ikincil olduğu ve önerilen sonucun nedenleri oldukları sayılına dayandığı için, o sayılının yanlışlığını görür görmez, kaçınılmaz olarak benim için önemsiz olurlar.

Nesneleri katı bir felsefi gözle incelemeyen birinin, zihninin farklı bir duyum üretmeyen ve duygu ve algı tarafından hemen ayırt edilebilir olmayan eylemlerinin bütünüyle aynı olduklarını imgelemesi doğaldır. Örneğin us herhangi bir duyulur heyecan üretmeksizin işler; daha incelikli felsefe yazılarının ya da okulların önemsiz anlaşılmalıklarının dışında, usun bir haz ya da rahatsızlık ilettiğini söylemek güçtür. Bu yüzden, zihninin aynı sakinlik ya da dinginlikle işleyen her eylemi şeyleri ilk görüşten ve görünüşten yola çıkarak yargılayanların tümü tarafından us ile karıştırılır. İmdi açıktır ki gerçek tutkular olmalarına karşın zihinde çok az heyecan üreten ve sonuçları ile değil de dolaysız duygu ya da duyum yoluyla bilinen belli dingin istekler ve eğilimler vardır. Bu istekler iki türdür: ya belli içgüdüler ilksel olarak doğalarımıza yerleştirilmiştir, örneğin iyilikseverlik ve içerleme, yaşam sevgisi, çocukları sevme gibi ya da yalnızca genel olarak değerlendirildiğinde, iyi olana itki, kötü olana isteksizlik. Bu tutkulardan kimileri dingin olduğu ve ruhta hiçbir rahatsızlığa neden olmadığı zaman, kolaylıkla usun belirlenimleri şeklinde alınırlar ve bunların doğruluk ve yanlışlığı yargılayan yeti ile aynı yetiden geldikleri sanılır. Doğalarının ve ilkelerinin aynı oldukları sanılmıştır, çünkü duyumları belirgin bir biçimde farklı değildir.

Sık sık istenci belirleyen bu dingin tutkuların yanı sıra, aynı türden benzer olarak o yeti üzerinde büyük bir etkiye sahip olan şiddetli duygular da vardır. Birinden bir zarar gördüğüm zaman, sık sık beni kendi haz ve çıkarıma ilişkin tüm kaygılardan bağımsız olarak onun kötülüğünü ve cezalandırılmasını istemeye götüren şiddetli bir içerleme tutkusu duyarım. Çok ciddi bir kötülükle açıkça tehdit edildiğimde, korkularım, kaygılarım ve nefretim artar ve belirgin bir heyecan üretir.

Metafizikçilerin ortak yanılgıları istencin yönetimini bütünüyle bu ilkelere birine yüklemekten ve ötekinin hiçbir etkisinin olmadığını varsaymaktan kaynaklanır. İnsanlar sık sık bile bile kendi çıkarlarına aykırı davranırlar; bu nedenle olanaklı en büyük iyiye ilişkin görüş her zaman onları etkilemez. İnsanlar çoğunlukla çıkarlarının ve emellerinin peşinde ve şiddetli bir tutkuya karşıt olarak davranırlar. Öyleyse onları belirleyen tek başına şimdiki rahatsızlık değildir. Genel olarak belirtebiliriz ki bu her iki ilke de

istenç üzerinde etkide bulunur; birbirlerine zıt oldukları zaman, kişinin *genel* kişiliğine ya da *şimdiki* durumuna göre bu ikisinden biri baskın çıkar. Zihin gücü dediğimiz şey dingin tutkuların şiddetli olanlar karşısındaki üstünlüklerine işaret eder; ama kolayca görebiliriz ki, bu erdeme hiçbir durumda tutku ve isteğin kışkırtmalarına boyun eğmeyecek kadar sürekli olarak bağlı kalan hiçbir insan yoktur. Güdü ve tutkuların herhangi bir karşıtlığının olduğu yerde, insanların eylem ve kararlarını belirlemede yatan büyük güçlük bu huy değişmelerinden kaynaklanır.

4. Kısım

Şiddetli Tutkuların Nedenleri

Felsefede dingin ve şiddetli tutkuların farklı *nedenleri* ve *sonuçları* üzerine bundan daha güzel bir kurgulama konusu yoktur. Açıktır ki tutkular istenci şiddetleri ile ya da mizahta yol açtıkları düzensizlik ile orantılı olarak etki-lemmezler; aksine, bir tutku bir kez yerleşik bir eylem tutkusuna dönüştüğü ve ruhun başat eğilimi olduğu zaman, genellikle bundan böyle belirgin bir kışkırtmaya neden olmaz. Yinelenen alışkanlık ve kendi gücü her şeyi ona boyun eğdirdiğinde, bu başat tutku her geçici tutku fırtınasına doğal olarak eşlik eden o karşıtlık ve heyecan olmaksızın eylemleri ve davranışı yönetir. Öyleyse dingin ve zayıf bir tutku ile şiddetli ve güçlü bir tutku arasında bir ayrım yapmalıyız. Ancak buna karşılık, açıktır ki bir insanı yöneteceğimiz ve onu herhangi bir eyleme götüreceğimiz zaman, şiddetli tutkular üzerinde çalışmak dingin olanlar üzerinde çalışmaktan, yani onu kabaca *usu* denilen şeyde olmaktan ziyade eğiliminde yakalamak genellikle daha iyi bir politika olacaktır. Nesneyi tutkunun şiddetinin artmasına uygun olan belirli durumlara koymamız gerekir. Çünkü belirtebiliriz ki, her şey nesnenin durumuna bağlıdır ve bu belirli noktadaki bir değişiklik dingin ve şiddetli tutkuları birbirine dönüştürebilir. Bu her iki tür tutku iyi olanı izler ve kötü olandan kaçınır; her ikisi de iyinin ya da kötünün artması ya da azalması ile artar ya da azalır. Ancak aralarındaki farklılık şunda yatar: uzak olduğunda yalnızca dingin bir tutku üreten aynı iyilik yakın olduğunda şiddetli bir tutkuya neden olacaktır. Bu konu haklı olarak istençle ilgili önümüzdeki soruya ait olduğu için, burada onu baştan aşağı inceleyecek ve nesnelerin bir tutkuyu dingin ya da şiddetli kılan kimi durum ve koşullarını irdeleyeceğiz.

Bir tutkuya eşlik eden bir heyecanın, bunlar doğaları bakımından birbirlerinden ilksel olarak farklı ve hatta birbirlerine karşıt olsalar bile, kolayca o tutkuya dönüştürülmesi insan doğasının çarpıcı bir özelliğidir. Tutkular arasında eksiksiz bir birlik kurmak için her zaman izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisinin gerekli olduğu doğrudur; nitekim bu amaç için tek bir ilişki yeterli değildir. Ancak bunun su götürmez deneyim tarafından doğrulanmasına karşın, onu asıl sınırlamaları ile anlamalı ve çifte ilişkiyi yalnızca bir tutkunun bir diğerini üretmesini sağlamak için gerekli olduğu şeklinde görmeliyiz. İki tutku daha şimdiden ayrı nedenleri tarafından üretilmiş ve her ikisi de zihinde bulunuyorsa, yalnızca bir ilişkileri olsa ve zaman zaman hiçbir ilişkileri olmasa bile, kolayca karışır ve birleşirler. Başat tutku zayıf

olanı yutar ve onu kendine dönüştürür. Cancıklar, bir kez uyarıldıkları zaman, yönlerinde bir değişimi kolayca kabul ederler; bu değişimin baskın duygudan gelmesini imgelemek doğaldır. Bağlantı birçok bakımdan herhangi iki tutku arasında herhangi bir tutku ve kayıtsızlık arasında olandan daha yakındır.

Bir kimse bir kez yürekten sevdiği zaman, sevgilisinin küçük hata ve kaprislerinin ve o ilişkinin fırsat verdiği tüm o kıskançlık ve kavgaların, ne denli rahatsız edici ve öfke ve nefret ile ilişkili olsalar da, gene de başat tutkuya ek bir güç verdikleri görülür. Bir kimseyi ona söyleme niyetinde oldukları açık bir olgu ile çok fazla etkilemeyi isteyen politikacıların ortaklaşa kullandıkları bir yöntem de ilkin o kişinin merakını uyandırmak, onu tatmin etmeyi mümkün olduğunca ertelemek ve ona iş konusunda tam bir bilgi vermeden önce bu yolla endişesini ve sabırsızlığını doruğa çıkartmaktır. Çünkü merakının onu yaratmayı tasarladıkları tutkuya götüreceğini ve nesneye zihin üzerindeki etkisinde yardım edeceğini bilirler. Çarpışmaya yaklaşmakta olan bir asker, arkadaşlarını ve yanındaki askerleri düşündüğü zaman doğal olarak cesaret ve güvenle esinlenir; düşmanı düşündüğü zaman ise korku ve terörle çarpılır; öyleyse birinciden kaynaklanan her yeni heyecan doğal olarak yürekliliği artırırken, ikinciden gelen aynı heyecan korkuyu artırır; bu, tasarımların ilişkisi ve zayıf heyecanın başat heyecana dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Bu yüzdendir ki askeri disiplinde alışkanlığımızın birörnekliği ve göz alıcılığı, görünüş ve hareketlerimizin düzenliliği savaşın tüm şaşaaası ve görkemi ile kendimizi ve bağlaşıklarımızı yüreklendirir; oysa kendi başlarına hoş ve güzel olsalar da aynı nesneler düşmanda görülürse bizi dehşete sürükler.

Tutkular, eğer her ikisi de aynı zamanda bulunuyorsa, ne denli bağımsız olsalar da, doğal olarak birbirlerine aktarıldıkları için, bundan şu çıkar: iyilik ya da kötülük, doğrudan istek ya da isteksizlik tutkusunun yanı sıra herhangi bir tikel heyecana neden olacakları bir duruma koyuldukları zaman, bu ikinci tutkunun yeni bir kuvvet ve şiddet kazanması gerekir.

Bu, başka nedenleri de olmakla birlikte, bir nesne karşıt tutkuları uyardığı zaman gerçekleşir. Çünkü gözlenebilir ki tutkuların karşıtlığı genellikle cancıklarda yeni bir heyecana neden olur ve eşit güçte herhangi iki duygunun anlaşmasından daha çok düzensizlik yaratır. Bu yeni heyecan kolayca başat tutkuya dönüştürülür ve şiddetini hiçbir karşıtlıkla karşılaşmadığında ulaşacağı doruğun ötesine yükseltir. Bu yüzden doğal olarak yasaklanmış olanı ister ve eylemleri yalnızca yasa dışı oldukları için yerine getirmekten bir haz duyarız. Ödev kavramı, tutkulara karşıt olduğu zaman, pek onların üstesinden gelemez; bu sonucu doğuramayınca, güdü ve ilkelerimizde bir karşıtlık üreterek, aksine onları artırmaya yatkın olur.

Karşıtlık ister içsel güdülerden isterse dış engellerden doğsun, aynı sonuç ortaya çıkar. Tutku genellikle her iki durumda da yeni bir kuvvet ve şiddet kazanır. Zihnin engeli aşma çabaları da cancıkları uyarır ve tutkuyu dirileştirir.

Belirsizlik karşıtlık ile aynı etkiye sahiptir. Tasarımın kışkırtması; bir gö-

rüşten bir diğerine yaptığı çabuk dönüşler; farklı görüşlere göre birbirini izleyen tutkuların çeşitliliği: tüm bunlar zihinde bir kışkırtma meydana getirir ve kendilerini başat tutkuya aktarırlar.

Benim görüşümde güvenliğin tutkuları azaltması konusunda, güvenliğin o tutkuları artıran belirsizliği ortadan kaldırmasından başka doğal bir neden yoktur. Zihin, kendi başına bırakıldığı zaman, dolaysızca gevşer; dinçliğini koruyabilmek için, her an yeni bir tutku akışı tarafından desteklenmelidir. Aynı nedenle umutsuzluğun, güvenliğe karşıt olsa da, benzer bir etkisi vardır.

Açıktır ki hiçbir şey bir duyguyu nesnesinin bir parçasını bir tür gölgeye atarak gizlemekten daha güçlü olarak dinçleştirmez, öyle ki bu bizi nesne lehine yeterince ele geçirdiğini gösterdiği zaman, yine de imgeleme bıraktığı belli bir iş vardır. Bunun yanı sıra bulanıklığa her zaman bir tür belirsizlik eşlik eder ve düşlemin tasarımı tamamlamak için gösterdiği çaba cancıkları uyandırıp tutkuya ek bir kuvvet verir.

Umutsuzluk ve güvenlik, birbirlerine karşıt olsalar da, aynı sonuçları doğururlar; böylece ortada olmayışın karşıt sonuçları olduğu gözlenir, bu durum farklı durumlarda duygularımızı artırır ya da azaltır. *Duc de la Rochefoucault* ortada olmayışın zayıf tutkuları yok ettiğini ve güçlü olanları artırdığını çok doğru bir biçimde ortaya koymuştur; tıpkı rüzgârın bir mumu söndürmesi ve fakat bir ateşi canlandırması gibi. Uzun süreli ortada olmayış doğal olarak tasarımı zayıflatır ve tutkuyu azaltır ancak tasarımın kendi kendisini destekleyecek kadar güçlü ve diri olduğu yerde, ortada olmayıştan doğan rahatsızlık tutkuyu artırır ve ona yeni bir kuvvet ve şiddet verir.

5. Kısım

Alışkanlığın Sonuçları

Ancak hiçbir şey tutkularımızı hem artırmak hem de azaltmak ve hazzı acıya, acıyı da hazza dönüştürmek konusunda alışkanlık ve yinelemeden daha büyük bir sonuç doğurmaz. Alışkanlığın bir eylemin yerine getirilmesine ya da bir nesnenin kavranmasına sağladığı *kolaylık* ve daha sonra buna doğru *eğilimi ya da yatkınlığı* olmak üzere zihin üzerinde iki *ilksel* sonucu vardır; bunlardan hareketle, ne denli olağan dışı olurlarsa olsunlar, alışkanlığın diğer tüm sonuçlarını açıklayabiliriz.

Ruh kendini alışık olmadığı bir eylemin yerine getirilmesine ya da herhangi bir nesnenin kavranmasına verdiği zaman, yetilerde belli bir esneklik yoksunluğu ve cancıkların yeni yönlerindeki hareketlerinde bir güçlük meydana gelir. Bu güçlük cancıklarını uyardığı için hayret, şaşkınlık ve yenilikten doğan tüm heyecanların kaynağıdır; kendi başına, tıpkı zihni ılımlı bir ölçüde dirileştiren her şey gibi, çok hoştur. Ancak şaşkınlık kendi başına hoş olsa da, gene de cancıkların kışkırtılmasına yol açtığı için, *bir tutkuyu önceleyen ya da ona eşlik eden her heyecan kolayca ona dönüştürülür* biçimindeki önceki ilkeye göre, yalnızca hoş duygularımızı değil acı verici olanları da artırır. Bu yüzden yeni olan her şey çok etkileyicidir, bize kelimenin tam anlamıyla, doğal olarak ona ait olandan ya daha çok haz ya da acı verir. Sık sık bize geri döndüğü zaman, yenilik aşınır gider; tutkular sürer; cancıkların aceleciliği

geçer ve biz de nesneleri daha büyük bir dinginlikle gözleriz.

Aşamalı olarak yineleme, kolaylığın belli bir derecenin ötesine ulaşmadığı durumda, insan zihninin çok güçlü bir başka ilkesi ve yanılmaz bir haz kaynağı olan bir kolaylık üretir. Ve burada belirtmeye değer ki, ölçülü bir kolaylıktan doğan haz, hoş duyguları olduğu gibi acı verici olan duyguları da artırmak konusunda yenilikten doğan haz ile aynı eğilimi göstermez. Kolaylık hazzı cancıkların karışıklığından ziyade onların düzenli hareketlerinden oluşur ki, bu düzenli hareketler zaman zaman acıyı hazza çevirecek kadar güçlüdürler ve ilk başta çok sert ve rahatsız edici olandan bir süre sonra keyif almamızı sağlarlar.

Ancak yine, kolaylık acıyı hazza çevirdiği için, çok çok büyük olduğu zaman da sık sık hazzı acıya çevirir ve zihnin eylemlerini öyle sönük ve gevşek kılar ki, bu eylemler artık zihni ilgilendirmez ve desteklemez olur. Ve aslında aşırı sıklıkla yapılan yinelemelerin yok ettiği belli bir heyecana ya da duyguya doğal olarak eşlik eden nesnelerin dışında alışkanlık yoluyla rahatsız edici hale gelen başka nesneler yoktur. Kişi bulutları, gökyüzünü, ağaçları, taşları, ne denli sık yinelenirse yinelensin, herhangi bir isteksizlik duyumsuz gözleyebilir. Ancak karşı cins, ya da müzik, ya da neşe ya da doğal olarak hoş olması gereken herhangi bir şey kayıtsız olduğu zaman kolaylıkla karşıt duyguyu üretir.

Ancak alışkanlık yalnızca bir eylemi yerine getirmek için bir kolaylık sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bütünüyle rahatsız edici olmadığı yerlerde benzer olarak ona bir eğilim ve yatkınlık da verir; ama hiçbir zaman eğilimin nesnesi olamaz. Alışkanlığın, tüm *etkin* alışkanlıkları artırmasının ve saygın bir felsefecinin gözlemine göre *edilgen* olanları azaltmasının nedeni budur. Kolaylık cancıkların hareketini zayıflatıp durgunlaştırarak edilgen alışkanlıkların kuvvetini alır. Ancak etkin alışkanlıklarda cancıklar kendilerini yeterince destekledikleri için, zihnin eğilimi onlara yeni bir kuvvet verir ve onları eyleme daha büyük bir güçle yöneltir.

6. Kısım

İmgelemin Tutkular Üzerinde Etkisi

Belirtmeye değer ki imgelemin ve duyguların yakın bir birlikleri vardır ve birinciye etkileyen hiçbir şey ikincilere bütünüyle kayıtsız olamaz. İyilik ve kötülük tasarımlarımızın yeni bir dirilik kazandıkları her durumda, tutkular daha şiddetli olur ve imgelemin tüm değişimlerinde ona ayak uydururlar. Bunun yukarıda sözünü ettiğimiz *eşlik eden herhangi bir heyecan kolayca başat olana dönüştürülür* ilkesinden gelip gelmediğini belirlemeyeceğim. Şimdiki amacım için imgelemin tutkular üzerindeki bu etkisini doğrulayan birçok örneğimizin olması yeterlidir.

Tanışık olduğumuz bir haz bizi daha üstün olduğunu kabul ettiğimiz ama doğası konusunda bütünüyle bilgisiz olduğumuz başka bir hazdan daha çok etkiler. Birinin tikel ve belirgin bir tasarımını oluşturabiliriz, ötekini ise genel haz kavramı altında tasarlarız; açıktır ki, tasarımlarımızın daha genel ve evrensel olması durumunda imgelem üzerindeki etkileri de daha az

olur. Genel bir tasarım, belli bir baş açısı altında görülen tikel bir tasarımdan başka bir şey olmasa da, genellikle daha bulanıktır; bunun nedeni genel bir tasarımı tasarlamamızı sağlayan tikel tasarımların hiçbir zaman sabit ya da belirlenmiş olmamaları ve temsilde benzer şekilde hizmet edecek diğer tikel tasarımlarla kolayca değiştirilebilmeleridir.

Yunanistan tarihinde amacımıza hizmet edebilecek ünlü bir pasaj vardır. *Themistokles Atinalılara* kamuya büyük ölçüde yararlı olacak, ama başarısı bütünüyle uygulanmasındaki gizliliğe bağlı olduğu için, gerçekleştirilmesini bozmadan kendilerine iletmesinin olanaksız olduğu bir tasarı oluşturduğunu söyledi. Atinalılar, ona nasıl uygun görürse öyle hareket etmesi için tam yetki vermek yerine, tasarımı sağgörsüne tam olarak güvendikleri ve görüşüne körü körüne boyun eğmeye karar verdikleri *Aristides'e* aktarmasını buyurdular. *Themistokles'in* tasarısı tüm *Yunan* devletlerinin komşu bir limanda toplanmış olan filolarını gizlice ateşe vermek ve böylece *Atinalılara* tüm düşmanlarından arınıp denizlerin imparatorluğunu kazandırmaktı. *Aristides* meclise geri döndü ve onlara hiçbir şeyin *Themistokles'in* tasarısından daha yararlı, ama aynı zamanda daha adaletsiz olamayacağını söyledi; bunun üzerine halk oybirliği ile tasarımı reddetti.

Yakın zamanların ünlü bir tarihçisi¹⁴ antik çağın bu pasajına karşılaşılabilecek en çarpıcı pasajlardan biri gözüyle bakıp, hayranlık duyar. *Burada, der, çıkarın hiçbir zaman adalete üstün olmaması gerektiğine karar verenler okullarında ahlakın en güzel ilkelerini ve en yüce kurallarını kolayca saptayan felsefeciler değildir. Kendilerine sunulan öneri ile ilgilenen, onu kamu yararı için önemli bulan ama gene de yalnızca adil olmadığı için oy birliği ile ve tereddütsüz reddeden bütün bir halktır. Kendi payına Atinalıların bu kararlarında böyle olağan dışı bir şey görmüyorum. Felsefeciler için bu yüce ilkeleri oluşturmayı kolaylaştıran nedenler, kısmen, o halkta böyle bir davranışın değerini azaltma eğilimindedir. Felsefeciler hiçbir zaman kâr ve dürüstlüğü aynı terazide tartmazlar, çünkü kararları geneldir ve ne tutkuları ne de imgelemleri nesnelerle ilgilenir. Önümüzdeki durumda üstünlük Atinalılar için yakın olmuş olsa da, gene de belirli bir tasarım yoluyla kavranmaksızın yalnızca genel üstünlük kavramı altında bilindiği için, imgelemleri üzerinde tüm koşulları ile tanışık olmaları durumunda olabileceğinden daha az ağırlıklı bir etkisi olmuş ve daha az cezbedici görünmüş olmalıdır; yoksa insanlar genellikle adaletsiz ve zorba iken, bütün bir halkın adalete müthiş bir birlik içinde sarılmalarını ve dikkate değer bir üstünlüğü yadsımalarını düşünmek güçtür.*

Yakınlarda yaşadığımız ve anısı taze ve yeni olan bir doyum istenç üzerinde izleri bozulmuş ve hemen hemen silinmiş bir başka doyumdan daha büyük bir şiddetle işler. Bu belleğin ilk durumda düşleme yardım etmesinden ve tasarımlarına ek bir kuvvet ve dirilik vermesinden başka neyden kaynaklanabilir? Geçmiş hazzın imgesi güçlü ve yoğun olduğu için, bu nitelikleri onunla benzerlik ilişkisi yoluyla bağlantılı olan gelecek hazzın tasarımı

¹⁴ Bay Rollin.

mına verir.

Sürdürdüğümüz yaşam tarzına uygun olan bir haz isteklerimizi ve itkilerimizi yaşam tarzımıza yabancı olandan daha çok uyarır. Bu görüngü aynı ilkeyle açıklanabilir.

Herhangi bir tutkuyu zihne aşılama konusunda hiçbir şey nesneleri en güçlü ve en diri renklerde sunan belagat sanatından daha başarılı değildir. Şu nesnenin değerli, diğerinin ise iğrenç olduğunu kendiliğimizden kabul edebiliriz; ama bir söylevci imgelemi uyarıncaya ve bu tasarımlara kuvvet verinceye dek bunların gerek istenç gerek duygular üzerinde yalnızca zayıf bir etkileri olabilir.

Ancak güzel konuşma yeteneği her zaman zorunlu değildir. Bir başkasının yalın görüşü bile, özellikle tutku ile güçlendirildiğinde, başka türlü bütünüyle göz ardı edilecek olan bir iyilik ya da kötülük tasarımının üzerimizde bir etkide bulunmasına yol açacaktır. Bu duygudaşlık ya da iletişim ilkesinden kaynaklanır; duygudaşlık, daha önce de belirttiğim gibi, bir tasarımın imgelemenin gücü yoluyla bir izlenime dönüştürülmesinden başka bir şey değildir.

Belirtmeye değer ki, diri tutkular genellikle diri bir imgeleme eşlik ederler. Bu sebepten ve diğer sebeplerden ötürü, tutkunun gücü nesnenin içyapısı ya da durumuna bağlı olduğu kadar kişinin mizacına da bağlıdır.

Daha önce de belirttiğim üzere, inanç ortada olan bir izlenim ile ilişkili diri bir tasarımdan başka bir şey değildir. Bu dirilik hem şiddetli hem de dingin tüm tutkularımızı uyarmak için gerekli bir koşuldur ve ayrıca imgelemenin hiçbir yapıntısının bunlardan biri üzerinde önemli bir etkisi yoktur. Zihni yakalayamayacak ya da heyecan tarafından eşlik edilemeyecek denli zayıftır.

7. Kısım

Bitişiklik ve Zaman ve Mekânda Uzaklık

Bize zamanda ya da mekânda bitişik olan her şeyin kendine özgü bir kuvvet ve dirilik ile kavranmasının ve imgelem üzerindeki etkisinde diğer her nesneyi aşmasının basit bir nedeni vardır. Kendi kendimizin en yakınında bulunuruz ve benlik ile ilişkili olan her şey o nitelikten pay almalıdır. Ancak bir nesne bu ilişkinin getirdiği üstünlüğü yitirecek kadar uzakta olduğu zaman, daha öte uzaklaştırılırken o nesnenin tasarımının daha da sö-nükleşmesi ve daha bulanık olması belki de sıkı bir incelemeyi gerektirir.

Açıktır ki imgelem hiçbir zaman içinde varolduğumuz mekân ve zaman noktalarını bütünüyle unutamaz; tutkulardan ve duygulardan onların tanı-tımlarını öyle sık alır ki, dikkatini yabancı ve uzak nesnelere ne denli çevirirse çevirsin, her an ortada olanı düşünmek zorunda kalır. Yine belirtmeye değer ki, gerçek ve var olarak gördüğümüz nesneleri kavrarken onları asıl düzen ve konumlarında alırız ve hiçbir zaman bir nesneden ondan uzak olan bir diğer nesneye aralarına giren tüm nesnelerin üzerinden en azından yüzeysel olarak geçmeksizin sıçramayız. Öyleyse bizden uzak bir nesneyi düşündüğümüzde, yalnızca ona ilk başta kendimiz ve nesne arasındaki tüm

ara mekân içinden geçerek ulaşma değil, ilerlememizi her an yenileme yükümlülüğü de taşırız; çünkü her an kendimizi ve şimdiki konumumuzu görmeye yeni baştan çağırılırız. Kolayca kavranacağı üzere, bu kesinti zihnini eylemini yarıda kesip, kavramanın daha yakın bir nesneyi düşündüğümüz zamankinden daha yoğun ve sürekli olmasını engelleyerek, tasarımı zayıflatmalıdır. Nesneye ulaşmak için attığımız adımlar ne denli *azsa* ve gittiğimiz yol ne denli *pürüzsüz* ise, diriliğin bu azalması daha az duyulur, ama gene de uzaklık ve güçlük derecelerine orantılı olarak az ya da çok gözlenebilir.

Burada o zaman iki tür nesneyi, bitişik ve uzak nesneleri irdeleyeceğiz: birinciler bizimle olan ilişkileri aracılığıyla kuvvet ve dirilik açısından bir izlenime yaklaşıırken, ikinciler onları kavrama yolumuzdaki kesinti nedeniyle daha zayıf ve daha eksik bir ışıktaki görünürler. Bunlar imgelem üzerindeki sonuçlarıdır. Eğer akıl yürütmem doğruysa, istenç ve tutkular üzerinde de oranlanabilir bir sonuçları olmalıdır. Bitişik nesnelerin uzak olanlardan çok daha üstün bir etkileri olmalıdır. Buna göre gündelik yaşamda insanların birincil olarak zaman ya da mekân açısından çok uzak olmayan nesneler konusunda kaygılandıklarını, önlerinde bulunan şeyden yararlandıklarını ve uzakta olanları şansa ve talihe bıraktıklarını buluruz. Bir insana otuz yıl sonraki durumundan söz edin, sizi dinlemeyecektir. Yarın ne olacağından söz edin, dikkatini size yöneltecektir. Evdeyken bir aynanın kırılması bize, yurt dışında, birkaç yüz mil uzaktayken bir evin yanmasından daha çok kaygı verir.

Ancak dahası, hem mekânda hem de zamandaki uzaklığın imgelem üzerinde ve onun aracılığıyla istenç ve tutkular üzerinde daha çarpıcı bir sonucunun olmasına karşın, gene de *mekânda* bir uzaklaştırmanın sonucu *zamanda* bir uzaklaştırmanın sonuçlarının çok daha aşağısındadır. Yirmi yıl hiç kuşkusuz tarihin ve hatta kimilerinin belleklerinin onları bilgilendirebileceği şeylerin karşılaştırılması için kısa bir zaman aralığıdır, gene de bin milin, ya da hatta bu kürenin kabul edebileceği en büyük yer uzaklığının çok dikkate değer bir biçimde tasarımlarımızı zayıflatacağından ve tutkularımızı azaltacağından kuşku duyarım. Çok az kimse görüşlerini çok uzak kazalardan korkacak kadar geleceğe dek genişletse de *Batı-Hint Adalı* bir tüccar size *Jamaika*'da olanlar konusunda kaygısız olmadığını söyleyecektir.

Bu görüngünün nedeni açıktır ki mekân ve zamanın farklı özelliklerinde yatar. Metafiziğe başvurmak gerekmezsiniz, herhangi biri kolayca gözleyebilir ki, mekân ya da uzam belli bir düzende dağılmış ve görme ya da dokunma duyuları için hemen bulunur olmaya yetenekli bir arada varolan bir dizi parçadan oluşur. Tersine, zaman ya da ardışıklık, benzer olarak parçalardan oluşsa da, hiçbir zaman bize aynı zamanda birden fazla parça sunmaz ve bu parçalardan herhangi ikisinin bir arada varolması olanaksızdır. Nesnelerin bu niteliklerinin imgelem üzerinde uygun düşen bir sonucu vardır. Uzamın parçaları bir birlik açısından duyulara açık oldukları için, düşlemede bir birlik kazanırlar; bir parçanın görünüşü bir diğerini dışlamadığı için, tasarımın bitişik parçalar içerisinde geçişi bu yolla daha pürüzsüz ve

kolay kılınır; öte yandan, zaman parçalarının kendi gerçek varoluşlarında bağdaşmaz oluşları onları imgelemde ayırır ve o yeti için olayların uzun bir ardışıklığını ya da dizilerini izlemeyi daha güç kılar. Her parça tek ve tek başına görünmelidir; ayrıca bunlar hemen öncesinde yer almış olması gerekeni yerinden etmeksizin düzenli olarak düşleme giriş yapamazlar. Bu yolla zamandaki bir uzaklık düşünme yetisinde mekândaki eşit bir uzaklıktan daha büyük bir kesintiye neden olur; sonuç olarak da benim dizgime göre büyük ölçüde imgeleme bağımlı olan tasarımı ve dolayısıyla tutkuları daha büyük ölçüde zayıflatırlar.

Önceki ile benzer bir içyapıya sahip bir başka görüngü olarak belirtebiliriz ki, *aynı uzaklığın gelecekte geçmişte olandan daha büyük sonuçları vardır*. Bu fark istenç açısından kolayca açıklanır. Eylemlerimizin hiçbirisi geçmişi değiştiremeyeceği için, geçmişin hiçbir zaman istenci belirleyemeyecek olması tuhaf değildir. Ancak tutkular açısından soru hala bütünüyle ortadadır ve pekâlâ incelemeye değer.

Düşünme yöntemimizde mekân ve zaman noktaları içinden aşama aşama ilerleme yatkınlığının yanı sıra, bir başka kendine özgü yan daha vardır ki, bu görüngüyü üretmede diğeriyle birlikte hareket eder. Tasarımlarımızı yerleştirirken her zaman zaman ardışıklığını izler ve bir nesneyi irdelerken onun hemen arkasından gelene ondan önce çekip gitmiş olana geçmemizden daha kolay bir şekilde geçeriz. Bunu, diğer örneklerin yanı sıra, tarihsel anlatılarda her zaman takip edilen sıradan öğrenebiliriz. Mutlak bir zorunluluk dışında hiçbir şey bir tarihçiyi zaman sırasını bozup *gerçekte* bir başkasından sonra gelen bir olayı *anlatısında* öne çekmeye götüremez.

Eğer daha önce belirttiğim gibi kişinin şimdiki konumunun her zaman imgeleminin konumu olduğunu ve uzak bir nesnenin tasarımına oradan ilerlediğimizi düşünürsek bunu şimdiki soruya kolayca uygularız. Nesne geçmiş olduğunda, tasarımın şimdiden ona geçişindeki ilerleyişi doğaya terstir, tıpkı tek bir zaman noktasından çıkıp öndeki noktaya, o noktadan da daha önceki bir diğer noktaya ilerlemenin ardışıklığın doğal akışı ile karşılık içinde olması gibi. Öte yandan, düşüncemizi gelecekteki bir nesneye çevirdiğimiz zaman, düşlemimiz zamanın akışı boyunca ilerler ve nesnesine her zaman bir zaman noktasından hemen ondan sonrakine geçerek doğal görünen bir sırayı izleyerek varır. Tasarımların bu *kolay* ilerleyişi imgeleme yarar ve onu nesnesini geçişimizde sürekli olarak engellendiğimiz ve düşlemin doğal yatkınlığından doğan güçlüklerin üstesinden gelmek zorunda olduğumuz zamankinden daha güçlü ve daha tam bir ışıktaki tasarlama götürür. Öyleyse, geçmişteki küçük bir uzaklık derecesi tasarımı kesintiye uğratmak ve zayıflatmak açısından gelecekteki çok daha büyük bir uzaklık derecesinden daha büyük bir etkiye sahiptir. İmgelem üzerindeki bu sonucundan istenç ve tutkular üzerindeki etkisi türer.

Hem aynı sonuca katkıda bulunan hem de düşlemin bizi zamanın ardışıklığını tasarımların benzer bir ardışıklığı yoluyla izlemeye belirleyen niteliğinden kaynaklanan bir başka neden daha vardır. Şimdiki andan gelecek ve geçmiş açısından eşit ölçüde uzak olan iki zaman noktasını göz önüne al-

dığımızda, soyut olarak düşünürsek açıktır ki, şimdi ile ilişkileri hemen hemen eşit olur. Çünkü geleceğin *bir zaman* şimdi olacak olması gibi, geçmiş de *bir zamanlar* şimdidi, öyleyse eğer imgelemin bu niteliğini ortadan kaldırbilseydik, geçmişte ve gelecekte de eşit bir uzaklığın benzer etkileri olurdu. Ayrıca bu yalnızca düşlem durağan kaldığı ve şimdiki durumdan geleceği ve geçmişi gözlediği zaman değil, durumunu değiştirdiği ve bizi değişik zaman dönemlerine yerleştirdiği zaman da doğrudur. Çünkü bir yandan, kendimizi şimdiki an ve gelecekteki nesne arasına yerleştirilmiş bir zaman noktasında var olarak kabul ettiğimizde, gelecek nesnenin bize yaklaştığını, geçmişin geriye doğru gittiğini ve daha da uzaklaştığını bulmamız gibi, öte yandan kendimizi şimdi ve geçmiş arasındaki bir zaman noktasında var olarak kabul ettiğimizde, geçmiş bize yaklaşır ve gelecek bizden daha da uzaklaşır. Oysa düşlemin yukarıda değinilen özelliğinden, düşüncemizi şimdi ve geçmiş arasına yerleştirilmiş zaman noktası üzerinde tutmaktansa şimdi ve gelecek arasına yerleştirilmiş zaman noktası üzerinde tutmayı seçeriz. Varoluşumuzu geriletmekten çok ilerletiriz ve zamanın doğal ardışıklığı olarak görünen şeyi izleyerek geçmişten şimdiye ve şimdiden geleceğe doğru gideriz. Bu yolla geleceği her an daha yakınıma akıyor, geçmiş ise geriye çekiliyor olarak tasarlarız. Öyleyse geçmişte ve gelecekteki eşit bir uzaklık imgelem üzerinde aynı sonucu doğurmaz; bunun nedeni birini sürekli olarak artırıyor, ötekini ise sürekli olarak azalıyor olarak görmemizdir. Düşlem şeylerin akışını önceden görür ve nesneyi şimdi olarak görülen durumda olduğu gibi, eğilimli olduğu o durumda da gözler.

8. Kısım

Aynı Konunun Devamı

Böylece oldukça önemli üç görüngüyü açıklamış olduk. Niçin uzaklık tasarımı ve tutkuyu zayıflatır; niçin zamandaki uzaklığın mekândaki uzaklıktan daha büyük bir sonucu vardır ve niçin geçmişteki uzaklığın gelecekteki uzaklıktan daha da büyük bir sonucu vardır. Şimdi bir bakıma bunların tersi olarak görünen üç görüngüyü irdelememiz gerekiyor: Niçin çok büyük bir uzaklık bir nesne için saygı ve hayranlığımızı arttırır; niçin zamandaki böyle bir uzaklık onu mekândaki bir uzaklıktan ve geçmiş zamandaki bir uzaklık gelecekteki bir uzaklıktan daha çok arttırır. Konunun ilginçliği umarım üzerinde bir süre durmamı bağışlamanızı sağlar.

İlk görüngü ile, niçin büyük bir uzaklığın bir nesne için saygı ve hayranlığımızı arttırdığı sorusuyla başlarsak, açıktır ki ister ardışık isterse uzamlı olsun herhangi bir büyüklüğün yalnızca görülüşü ve seyredilişi ruhu genişletir ve ona belirgin bir memnuniyet ve haz verir. Geniş bir ova, okyanus, sonsuzluk, çeşitli çağların ardışıklığı, tüm bunlar eğlenceli nesnelerdir ve nedeni güzel olursa olsun güzelliğine uygun bir büyüklüğün eşlik etmediği her şeyi aşarlar. İmdi çok uzak bir nesne imgeleme sunulduğu zaman, doğal olarak araya giren uzaklığı düşünürüz, bu yolla, bir şeyi büyük ve görkemli olarak tasarlayarak, olağan doyumunu elde ederiz. Ancak düşlem bir tasarımdan onunla ilişkili bir diğer tasarıma kolayca geçtiği ve birinci tarafından

uyarılan tüm tutkuları ikinciye aktardığı için, uzaklığa yönelik hayranlık doğal olarak kendini uzak nesnenin üzerine yayar. Buna göre hayranlığımıza neden olabilmek için nesnenin gerçekten bizden uzak olmasının zorunlu olmadığını ve eğer tasarımların doğal çağrışımı sayesinde görüşümüzü önemli bir uzaklığa iletirse, bunun da yeterli olacağını görürüz. Büyük bir gezgin, aynı odada da olsa, çok sıradışı bir kişi sayılacaktır; tıpkı bir *Yunan* parasının, dolabımızda bile olsa, her zaman ilgi çekici ve değerli görülmesi gibi. Burada nesne doğal bir geçiş yoluyla görüşümüzü uzağa iletir ve o uzaklıktan doğan hayranlık bir başka doğal geçiş yoluyla nesneye geri döner.

Ancak her büyük uzaklık uzaktaki nesne için bir hayranlık üretse de, zamandaki bir uzaklığın mekândakinden daha önemli bir etkisi vardır. Antik büstlere ve yazıtlara *Japon* tablolarından daha çok değer verilir; *Yunanlılar* ve *Romalılar* bir yana, açıktır ki eski *Keldanilere* ve *Mısırlılara* modern *Çinlilere* ve *İranlılara* olduğundan daha büyük bir saygı ile bakarız; birincilerin tarih ve zamandizinlerini ortaya çıkarmak için öyle verimsiz sıkıntıları göze alırız ki, bunlar bize bir yolculuğa çıkıp ikincilerin kişilik, ilim ve hükümetleri hakkında kesin bir biçimde bilgilenmekten daha pahalıya patlar. Bu görüngüyü açıklayabilmek için konudan biraz uzaklaşmak zorundayım.

Cesaretimizi kırmayan ve gözümüzü korkutmayan bir karşıtlığın oldukça zıt bir sonucunun olması ve bizi olağandan daha büyük bir görkem ve ruh yüceliği ile esinlendirmesi insan doğasında oldukça göze çarpan bir niteliktir. Karşıtlığın üstesinden gelmek için gücümüzü toplarken, ruhu dinçleştirir ve ona başka türlü hiçbir zaman tanışık olamayacağı bir yükseklik veririz. Boyun eğme, gücümüzü yararsızlaştırarak, bizi ona duyarsız kılar; ama karşıtlık onu uyandırır ve kullanır.

Bu ters haliyle de doğrudur. Karşıtlık yalnızca ruhu büyütmez; ruh da cesaret ve yücelikle doluyken, bir bakıma karşıtlık arar.

*Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.*

Tutkuları destekleyen ve dolduran her şey bizim için hoştur; tıpkı aksine onları zayıflatıp güçsüzleştiren şeylerinin rahatsız edici olması gibi. Karşıtlık birinci sonucu ve kolaylık ikinciye doğurduğu için, zihnin belli eğilimlerde birinciye isteyip ikinciye karşı çıkmasına şaşırmamak gerekir.

Bu ilkelerin tutkular gibi imgelem üzerinde de bir sonuçları vardır. Buna inanmak için yalnızca *yükseklik* ve *derinliklerin* o yeti üzerindeki etkisini düşünmemiz yeterlidir. Büyük bir yersel yükseklik imgelemin bir tür gurur ve yüceliğini iletir ve aşağıdakine kıyasla ortaya çıkan düşlemsel bir üstünlük verir; tam tersi, yüce ve güçlü bir imgelem yükselme ve yücelme tasarımını iletir. Buna göre, bir bakıma iyi olan her şeyin tasarımını yükseklik tasarımı ile, kötününkini aşağılık ile bağlantılandırırız. Cennetin yukarıda, cehennem aşağıda olması gerekir. Soylu bir deha yüksek ve yüce bir deha olarak adlandırılır. *Atque udam spernit humum fugiente penna*. Tersine, kaba ve önemsiz bir tasarım kayıtsızca aşağı ya da bayağı olarak belirtilir. Huzur tırmanış, sıkıntı iniştir. Kralların ve prenslerin insan işlerinin tepesine yerleştirilmeleri

ve köylülerin ve gündelik işçilerin en aşağı konumlarda olduklarının söylenmesi gerekir. Bu düşünme ve kendimizi ifade etme yöntemleri ilk bakışta görünebileceği kadar önemsiz değildir.

Hem felsefeye hem de sağduyuya açık olduğu üzere, yüksek ve alçak arasında ne doğal ne de özsel bir fark vardır, bu fark yalnızca özdeğin birinden ötekine bir hareket üreten çekiminden meydana gelir. Kürenin bu bölümünde *yükseliş* denilen yön antipodumuzda *iniş* olarak adlandırılır; bu tamamıyla cisimlerin karşıt eğilimlerinden kaynaklanır. İmdi açıktır ki, duyularımız üzerinde sürekli olarak etkide bulunan cisimlerin eğilimi alışkanlık yoluyla düşlemde benzer bir eğilim üretmelidir; yokuştaki bir nesneyi incelerken, ağırlığının tasarımı bize onu bulunduğu yerden hemen altındaki yere aktarma yönünde bir eğilim verir ve bu sonunda cismi ve imgelemimizi eşit ölçüde durduran zemine gelinceye dek sürer. Benzer bir nedenle tırmanmada bir güçlük duyumsarız: sanki tasarımlarımız nesnelerinden bir tür ağırlık elde etmiş gibi, altta durandan onun üstünde durana bir tür isteksizlik olmadan geçmeyiz. Bunun bir kanıtı olarak, müzik ve şiirde çok fazla incelenen kolaylığın uyum ya da devrin düşüşü ya da sesin alçalması olarak adlandırıldığını ve kolaylık tasarımının bize inişin bir kolaylık üretmesiyle aynı şekilde iniş tasarımını ilettiğini bulmaz mıyız?

Öyleyse imgelem alçaktan yükseğe geçerken içsel nitelik ve ilkelerinde bir karşıtlık bulduğu için, ruh sevinç ve cesaretle yükseldiği zaman, bir bakıma karşıtlık aradığı ve kendini şevkle orada cesaretinin onu besleyecek ve kullanacak olan gereçle karşılaştığı herhangi bir düşünce ya da eylem sahnesine attığı ve tutkulara ya da imgeleme dokunduğu için ruhu dinçleştiren ve dirileştiren her şey doğal olarak düşlemi bu yükseliş eğilimine iletir ve onu tasarımlarının ve tasarımlarının doğal akışına karşı işlemeye belirler. İmgelemenin bu can atan ilerleyişi zihnin şimdiki durumuna uyar ve güçlük, onun dinçlik ve şevkini söndürmek yerine, onu sürdürme ve artırma biçimindeki karşıt sonucu doğurur. Erdem, deha, güç ve zenginlikler bu nedenle yükselik ve yücelik ile ilişkilendirilirler; tıpkı yoksulluk, kölelik ve budalalığın iniş ve aşağılık ile ilişkilendirilmesi gibi. Durum bizim açımızdan da *Milton*'un *inişlerinin ters olduğu ve zahmet ve zorlama olmaksızın alçalamayan melekler* açısından sunduğu durumla aynı olmuş olsaydı, şeylerin bu düzeni bütünüyle tersine çevrilmiş olurdu; buradan açıktır ki, yükseliş ve alçalışın doğası güçlükten ve yatkınlıktan türer, dolayısıyla sonuçlarının her biri o kökenden ileri gelir.

Tüm bunlar önümüzdeki soruya, niçin zamandaki önemli bir uzaklık uzak nesneler için mekândaki benzer bir uzaklaştırmadan daha büyük bir saygı üretir sorusuna kolayca uygulanır. İmgelem bir zaman parçasından bir diğerine geçişte mekân parçaları içinden yaptığı geçişte olduğundan daha büyük bir güçle hareket eder; bunun nedeni mekân ya da uzam duyularımıza birleşik görünürken, zaman ya da ardışıklığın her zaman kopuk ve bölünmüş görünmesidir. Bu güçlük, küçük bir uzaklık ile birleştiği zaman, düşlemi kesintiye uğratar ve zayıflatır; ancak büyük bir uzaklaşmada karşıt bir etkisi vardır. Nesnesinin enginliği tarafından yükseltelen zihin tasarımın

güçlüğü tarafından daha da öte yükseltilir; zamanın bir parçasından bir diğer parçasına geçişte her an çabalarını yenilemek zorunda olduğu için, tasarımların kolaylık ve rahatlıkla aktıkları mekân parçaları içinden yaptıkları geçişte olduğundan daha diri ve daha yüce bir yatkınlık duyar. Bu yatkınlıkta, imgelem her zaman olduğu gibi uzaklığın irdelemesinden uzak nesnelerin görüşüne geçişte bize onun için oranlanabilir bir kolaylık verir; antikçağ kalıntılarının bizim için çok değerli olmasının ve hatta dünyanın en uzak yerlerinden getirilmiş olandan daha değerli görülmesinin nedeni budur.

Belirttiğim üçüncü görüngü bunun tam bir doğrulaması olacaktır. Zamanında her uzaklaşma hürmet ve saygı üretme sonucunu taşımaz. Gelecek kuşakların bizi aşacaklarını ya da atalarımıza eşit olacağını imgelemeye yatkın değilizdir. Bu görüngü daha önemlidir, çünkü gelecekteki bir uzaklık tasarımlarımızı geçmişteki eşit bir uzaklık kadar zayıflatmaz. Geçmişteki bir uzaklık, çok büyük olduğu zaman, tutkularımızı gelecekteki benzer bir uzaklıktan daha çok artırsa da, gene de küçük bir uzaklığın onları azaltmada daha büyük bir etkisi vardır.

Sıradan düşünme yolumuzda geçmiş ve gelecek arasında bir tür orta noktaya yerleşmişizdir; imgelemimiz birincisi boyunca ilerlerken bir tür güçlük ve ikincinin yolunu izlemede bir kolaylık bulduğu için, güçlük yükseliş kavramını, kolaylık ise karşıtının kavramını iletir. Bu yüzden atalarımızın bir bakıma üstümüze çıktıklarını ve gelecek kuşakların altımızda kaldığını imgeleriz. Düşlemimiz birine zahmetsizce varamazken, ötekine kolayca ulaşır; bu çaba uzaklığın küçük olduğu yerde tasarımı zayıflatır; ama uygun bir nesne eşlik ettiğinde imgelemi büyütür ve yükseltir. Tıpkı, öte yandan, kolaylığın küçük bir uzaklıkta düşleme yardımcı olurken, buna karşın önemli bir uzaklığı düşünürken onun gücünü azaltması gibi.

Bu istenç konusunu kapatmadan önce, bütünü okurun önüne daha seçik olarak koyabilmek için, üzerine söylenmiş her şeyi birkaç sözcükle sürdürmek yararlı olabilir. *Tutku* ile genel olarak anladığımız şey zihnin, iyilik veya kötülük ya da yetilerimizin ilksel oluşumu yoluyla bir iştah uyandırmaya uygun olan herhangi bir nesne sunulduğu zaman, şiddetli ve belirgin bir duygusudur. *Us* ile kastettiğimiz şey ise birincisi ile tam olarak aynı türden duygulardır, ama bunlar bizi onlar açısından bir yanlışlığa götüren ve onları yalnızca zihinsel yetilerimizin vargıları olarak görmemize neden olan dینگinlikle işler ve ruh durumunda hiçbir düzensizliğe neden olmazlar. Bu şiddetli ve dینگin tutkuların hem *nedenleri* hem de *sonuçları* oldukça değişkendir ve büyük ölçüde her bireyin kendine özgü mizaç ve yatkınlığına dayanır. Genel olarak konuşursak, şiddetli tutkuların istenç üzerinde, her ne kadar iç duyumdan yardım aldıklarında ve karar tarafından desteklendiklerinde dینگin tutkuların sık sık onları en taşkın hareketlerinde bile denetleyebildikleri görülse de, daha güçlü bir etkileri vardır. Bütün bu meseleyi daha da belirsiz kılan şey, dینگin bir tutkunun ya bir huy değişimi yoluyla ya da nesnenin durum ve koşullarının değişmesi yoluyla kolayca şiddetli bir tutkuya dönüşebilmesidir; örneğin kendisine eşlik eden bir tutkudan kuvvet ödünç alınması yoluyla, alışkanlık yoluyla, ya da imgelemi uyarma yoluyla. Bütünü ele

aldığımızda, tutkunun ve usun deyim yerindeyse bu savaşımlı insan yaşamına çeşitlendirir ve insanları yalnızca birbirinden değil farklı zamanlardan kendilerinden de büyük ölçüde farklı kılar. Felsefe ancak bu savaşın daha büyük ve daha belirgin olaylarının birkaçını açıklayabilir; ama tüm daha küçük ve daha hassas devrimleri, onun kavrayışı için çok ince ve dakik ilkeler üzerine dayandıkları için, bir yana bırakmalıdır.

9. Kısım

Doğrudan Tutkular

Hem doğrudan hem de dolaylı tutkuların acı ve haz üzerine kurulduklarını, herhangi bir tür duygu üretebilmek için yalnızca belli bir iyilik ya da kötülük sunmanın gerekli olduğunu gözlemek kolaydır. Acı ve hazzın ortadan kaldırılmasını hemen sevgi ve nefretin, gurur ve kendini küçük görmenin, istek ve isteksizliğin, iç duysal ve ikincil izlenimlerimizin çoğunun ortadan kaldırılması izler.

İyilik ve kötülükten en doğal şekilde ve en az hazırlıkla doğan izlenimler istencin yanı sıra istek ve isteksizlik, üzüntü ve sevinç, umut ve korku gibi *doğrudan* tutkulardır. Zihin *ilksel* bir içgüdü ile kendini, bunlar yalnızca düşüncede kavransalar ve gelecek bir zaman döneminde var olarak görülseler de, iyi ile birleştirme ve kötülükten kaçınma eğilimindedir.

Ancak dolaysız bir acı ya da haz izleniminin olduğunu ve bunun kendimiz ya da başkaları ile ilişkili bir nesneden doğduğunu varsayarsak, bu birbirini izleyen duygular açısından yatkınlık ya da isteksizliği önlemez ama insan zihninin etkin olmayan belirli ilkeleri ile işbirliği yaparak, yeni gurur ya da kendini küçük görme, sevgi ve nefret izlenimleri yaratır. Bizi nesne ile birleştiren ya da ondan ayıran yatkınlık işlerliğini sürdürür, ama izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisinden doğan dolaylı tutkular ile birliktelik içinde.

Bu dolaylı tutkular, her zaman hoş ya da rahatsız edici olduklarından, kendi paylarına doğrudan tutkulara ek bir kuvvet verirler ve nesneye yönelik istek ya da isteksizliğimizi artırır. Böylece sık kumaştan yapılmış bir elbise güzelliği ile haz yaratır; bu haz doğrudan tutkuları ya da istem ve istek izlenimlerini yaratır. Yine, bu giysi kendimize ait olarak görülürse, çifte ilişki yoluyla bize dolaylı bir tutku olan gurur hissi iletir; o tutkuya eşlik eden haz doğrudan duygulara geri döner ve istek ya da istemimize, sevinç ya da umudumuza yeni bir kuvvet verir.

İyilik kesin ya da olası olduğu zaman, SEVİNÇ üretir. Kötülük aynı durumda olduğunda KEDER ya da üzüntü doğar.

İyilik ya da kötülük belirsiz olduğu zaman, bir yandaki ya da öte yandaki belirsizlik derecelerine göre, ortaya KORKU ya da UMUT çıkar.

İSTEK yalın olarak düşünülen iyilikten doğar, İSTEKSİZLİK kötülükten türer. İSTENÇ iyiliğin ya da kötülük yokluğunun zihnin ya da bedenin herhangi bir eylemi tarafından ulaşılabilir olduğu zaman kendini ortaya koyar.

İyiliğin ve kötülüğün, ya da başka bir deyişle, acının ya da hazzın yanı sıra, doğrudan tutkular sık sık tam olarak açıklanamaz olan doğal bir dürtü ya da içgüdüden doğarlar. Düşmanlarımıza ceza ya da dostlarımıza mutlu-

luk isteği, açlık, şehvet ve diğer pek çok bedensel itki bu türdendir. Bu tutkular, sözcüğün sağın anlamıyla konuşursak, iyilik ve kötülük üretirler, diğer duygular gibi onlardan ileri gelmezler.

Doğrudan tutkulardan burada açıklamaya çalışacağımız umut ve korkunun dışında hiç biri özel olarak dikkate değer değildir. Açıktır ki kesinliği yoluyla üzüntü ya da sevinç yaratacak olan olay yalnızca olası ve belirsiz olduğunda her zaman korku ya da umut verir. Öyleyse bu durumun niçin böyle önemli bir farklılığa yol açtığını anlayabilmek için, önceki kitapta olasılığın doğası üzerine daha önce ileri sürdüklerimiz konusunda düşünmemiz gerekir.

Olasılık karşıt şansların ya da nedenlerin, zihnin iki yandan biri üzerinde sabitlenmesine izin vermeyip sürekli olarak birinden ötekine geçmesine ve bir anda bir nesneyi var olarak ve bir başka anda karşıtı olarak görmeye belirlenmesine yol açan bir karşıtlığından doğar. İmgelem ya da anlama yetisi, nasıl adlandırırsanız adlandırın, karşıt görüşler arasında gidip gelir; belki de şu taraftan çok bu tarafa daha sık dönebilse de, nedenlerin ya da şansların karşıtlığı nedeniyle ikisinden birinde kalması olanaksızdır. Soruya verilen *olumlu* ya da *olumsuz* yanıtlar almaşık olarak üstünlük kazanır; zihin, nesneyi karşıt ilkeleri içinde gözleyerek, böyle bir karşıtlığın kesinliği ve yerleşik görüşü bütünüyle yok ettiğini görür.

O zaman gerçekliğinden kuşku duyduğumuz nesnenin istek ya da isteksizlikten birinin nesnesi olduğunu varsayarsak, açıktır ki zihnin kendini bir tarafa ya da ötekine çevirmesine göre, anlık bir sevinç ya da üzüntü izlenimi duyması gerekir. Varoluşuna hayranlık duyduğumuz bir nesne onu üreten nedenleri düşündüğümüz zaman haz verir; aynı nedenle, karşıt kaygılar yüzünden üzüntü ya da rahatsızlık yaratır: öyle ki anlama yetisi tüm olası sorularda karşıt görüş noktaları arasında bölünmüş olduğu için, duygular da aynı şekilde karşıt heyecanlar arasında bölünmüş olmalıdır.

İmdi eğer insan zihnini irdelersek, tutkular açısından onun tüm notaların üstünden geçip nefes sona erdikten sonra sesi birdenbire kesilen nefesli bir müzik aleti doğasında olmadığını, daha çok her vuruştan sonra titreşimlerin aşamalı olarak ve usulca yitip gittiği ama belli bir ses vermeyi sürdüren bir yaylı çalgıya benzediğini bulacağız. İmgelem aşırı çabuk ve çeviktir; tutkular ise yavaş ve ağır; bu nedenle, birine bir görüşler çeşitliliği ve diğerine heyecanlar veren bir nesne sunulduğunda, düşlem görüşlerini büyük bir hızla değiştirebilse de, her vuruş açık ve seçik bir tutku notası üretmeyecek ve tek bir tutku her zaman diğeriyle karışacak ve karıştırılacaktır. Olasılığın iyilikten ya da kötülükten yana eğilimli olmasına göre, sevinç ya da üzüntü tutkusu bileşimde ağır basar; çünkü olasılığın doğası tek bir yan üzerine daha çok sayıdaki görüşler ya da şanslar düşürmektir; ya da, yine aynı şey, bir tutkunun geri dönüşlerinin daha yüksek bir sayısını; ya da dağınık tutkular tek bir tutkuda toplandıkları için, o tutkunun daha yüksek bir derecesini. Başka bir deyişle, üzüntü ve sevinç imgelemin karşıt görüşleri aracılığıyla kendi aralarında karışınca, birlikleri yoluyla umut ve korku tutkularını üretirler.

Bu başlık altında tutkuların şimdiki konumuz olan karşıtlıkları ile ilgili

çok ilginç bir soru ortaya atılabilir. Karşıt tutkuların nesnelerinin hep birden sunuldukları yerde, başat tutkunun artışının yanı sıra (ki daha önce açıklanmıştır, genellikle ilk şok ya da karşılaşmalarında doğarlar) kimi zaman her iki tutkunun ardışık olarak ve kısa aralıklarla varoldukları, kimi zaman birbirlerini yokettikleri ve hiç birinin yer almadığı, kimi zaman da her ikisinin de zihinde birleşmiş olarak kaldıkları görülür; öyleyse hangi kuram yoluyla bu değişimleri açıklayabileceğimiz ve onları hangi genel ilkeye indirgeyebileceğimiz sorulabilir.

Karşıt tutkular bütünüyle farklı nesnelerden doğduğu zaman, almaşık olarak yer alırlar, çünkü tasarımlar arasında bir ilişkinin olmaması izlenimleri birbirinden ayırır ve karşıtlıklarını önler. Böylece bir insan bir davanın kaybedilmesiyle ile kedere boğulduğunda ve bir oğulun doğumuyla sevince kapıldığında, zihin bu hareketi yerine getirebileceği hızla hoş nesneden yıkım getirici nesneye geçince, duygulardan birini öteki ile yumuşatmayı pek başaramayarak bir kayıtsızlık durumu içinde aralarında kalakalır.

Aynı olay karışık bir yapıya sahip olduğu ve farklı durumlarında hem zararlı bir şey hem de yararlı bir şey içerdiği zaman o dingin duruma daha kolay erişir. Çünkü o durumda, her iki tutku da, ilişki aracılığıyla birbiri ile karışarak, karşılıklı olarak yok edici olur ve zihni tam bir dinginlik içinde bırakırlar.

Ancak, üçüncü olarak, nesnenin bir iyilik ve kötülük bileşimi olmadığını ve herhangi bir derecede olası ya da olası-olmayan olarak görüldüğünü varsayalım; o durumda ruhta karşıt tutkuların her ikisinin birden bulunacağını, birbirini yok etmek ve yumuşatmak yerine, bir arada kalacaklarını ve birlikleri yoluyla üçüncü bir izlenim ya da duygu üreteceklerini ileri sürüyorum. Karşıt tutkular, karşıt hareketleri tam olarak karşı karşıya gelmedikçe ve ürettikleri duyumda olduğu gibi yönlerinde de karşıt olmadıkça birbirlerini yok edemezler. Bu tam karşılaşma kendilerinden türetildikleri tasarımların ilişkilerine bağlıdır ve ilişkinin derecelerine göre az ya da çok eksiksizdir. Olasılık durumunda karşıt şanslar öyle ilişkilidirler ki, aynı nesnenin varoluş ya da varolmayışını belirlerler. Ancak bu ilişki eksiksiz olmaktan çok uzaktır; çünkü şansların kimileri varoluş yanında ve diğerleri varolmayış yanında yer alır; bu ikisi bütünüyle bağdaşmaz nesnelerdir. Tek bir sabit görüşle karşıt şansları ve onlara bağımlı olayları gözlemek olanaksızdır; aksine, imgelemenin almaşık olarak birinden ötekine gitmesi zorunludur. İmgelemenin her görüşü kendine özgü tutkusunu üretir ki bu derece derece sönüp yiter ve vuruştan sonra belirgin bir titreşim tarafından izlenir. Görüşlerin bağdaşmazlığı, ifademi mazur görün, tutkuların doğru bir çizgide çarpışmasının önüne geçer ama gene de ilişkileri daha zayıf heyecanlarını karıştırmak için yeterlidir. Umut ve korku bu karşıt üzüntü ve sevinç tutkularının farklı karışımları ve eksik birlik ve birliktelikleri nedeniyle bu şekilde doğarlar.

Bütünü ele aldığımızda, karşıt tutkular farklı nesnelerden doğdukları zaman, birbirlerini almaşık olarak izlerler; aynı nesnenin farklı bölümlerinden ileri geldikleri zaman, karşılıklı olarak birbirlerini yok ederler ve bir nesnenin bağımlı olduğu karşıt ve bağdaşmaz şans ya da olanaklardan türe-

dikleri zaman, her ikisi de varlığını sürdürür ve bir araya karışırlar. Tasarımların ilişkilerinin etkisi bütün bu meselede açıkça görünür. Eğer karşıt tutkuların nesneleri bütünüyle farklı ise, tutkular farklı şişelerde birbirleri üzerinde hiçbir etkisi olmayan iki karşıt sıvı gibidir. Eğer nesneler yakından bağlantılı iseler, tutkular karıştıklarında birbirini yok eden bir *alkali* ve bir *asit* gibidir. Eğer ilişki daha da eksikse ve aynı nesneye ilişkin çelişkili görüşlerden oluşuyorsa, tutkular ne denli karıştırılırsa karıştırılsın hiçbir zaman tam olarak birleşip bütünleşmeyen zeytinyağı ve sirke gibidirler.

Umut ve korku ile ilgili varsayımım kendiliğinden açık olduğu için, kanıtlarımızda daha özlü olacağız. Birkaç güçlü kanıtlama birçok zayıf kanıtlamadan daha iyidir.

Korku ve umut tutkuları şanslar her iki yanda eşit olduğu ve birinin öteki üstünde hiçbir üstünlüğünün saptanamadığı zaman doğabilir. Hatta aksine bu durumda tutkular daha güçlüdürler, çünkü o zaman zihnin temel alacağı hiçbir şey yoktur ve zihin büyük bir belirsizlikle fırlatılır. Daha yüksek bir olasılık derecesinde üzüntünün olduğu tarafa fırlatıldığınızda, hemen tutkunun kendisini bileşim üzerine yaydığını ve onu hafifçe korkuya dönüştürdüğünü görürsünüz. Olasılığı artırın, bu yolla üzüntü ve korku giderek artan bir üstünlük kazanmaya başlar, ta ki sonunda sevinç sürekli olarak azalırken usulca saf bir üzüntüye geçinceye dek. Onu bu duruma getirdikten sonra, üzüntüyü artırdığınız şekilde azaltın; o yanda olasılığı azaltmakla, tutkunun usulca umuda dönüşüncüye dek her an yittiğini göreceksiniz; ki yine, bileşimin o parçasını olasılığın artırılması yoluyla artırmanızla birlikte, yavaş dereceler içersinden aynı yolda sevince geçer. Bunlar korku ve umut tutkularının üzüntü ve sevinç karışımları olmasının açık kanıtları değil midir, tıpkı optikte bir prizmadan geçen renkli bir güneş ışınının iki başka ışının bir bileşimi oluşunun kanıtını ve ikisinden birinin niceliğini azaltır ya da artırırsanız bileşimde bunun az ya da çok oranlanabilir olarak baskın hale gelişini görmemiz gibi? Eminim ki ne doğa felsefesi ne de moral felsefe daha güçlü kanıtlara izin verir.

Olasılık iki türdür: Ya nesne gerçekten kendinde belirsiz olduğu ve şans yoluyla belirleneceği zaman; ya da, nesne daha şimdiden açık olsa da, sorunun her bir yanında bir dizi kanıt bulan yargımız için durum belirsiz olduğu zaman. Bu her iki tür olasılık da korku ve umut yaratır ve bunlar ancak üzerinde anlaştıkları o özellikten doğabilirler, yani imgeleme her ikisine de ortak olan o görüşler karşıtlığı yoluyla verdikleri belirsizlikten ve dalgalanmadan.

Umut ya da korku üreten şey genellikle olası bir iyilik ya da kötülüktür; çünkü olasılık, bir nesneyi gözlemenin dalgalı ve kararsız bir yöntemi olmakla, doğal olarak benzer bir tutku karışımına ve belirsizliğine neden olur. Ancak belirtebiliriz ki, bu karışımın başka nedenlerden üretilebildiği her yerde, hiçbir olasılık olmasa bile, korku ve umut tutkuları doğacaktır; bu da önümüzdeki varsayımın inandırıcı bir kanıtı olarak kabul edilmelidir.

Sadece *olanaklı* olarak tasarlanan bir kötülüğün zaman zaman korku yarattığını görürüz; özellikle de kötülük çok büyükse. Bir insan, eğer onlarla karşılaşması yönünde en küçük bir tehlike söz konusuysa, aşırı acıları ve iş-

kenceleri titremeden düşünemez. Olasılığın küçüklüğü kötülüğün büyüklüğü tarafından giderilir; sanki kötülük daha olası imiş gibi duyum da eşit ölçüde diridir. Birincinin tek bir görülüş ya da bakışının ikincinin pek çoğu ile aynı sonucu vardır.

Ancak bunlar yalnızca korkuya neden olan olanaklı kötülükler değildir; bunlardan bazılarının *olanaksız* olması kabul edilebilir; örneğin tam bir güvenlik içinde olduğumuzu bilmemize ve bir adım ilerleyip ilerlememenin bizim seçimimize bağlı olmasına karşın bir uçurumun kıyısında titrediğimiz zamanki gibi. Bu kötülüğün dolaysız varlığından kaynaklanır ve imgelemi tıpkı kesinliğinin etkileyeceği gibi etkiler; ama güvenliğimizi düşünmemizle karşılaştığında, hemen geri çekilir ve şansların karşıtlığından karşıt tutkuların üretildiği zamankiyle aynı tür tutkuya neden olur.

Kesin olan kötülükler zaman zaman korku üretmede olanaklı ya da olanaksız olanla aynı sonucu taşırlar. Böylece iyi korunan güçlü bir hapishanede bulunan ve en ufak kaçış imkânından yoksun bir mahkûm gergi içinde bulunduğu düzenliğini düşündüğü an titrer. Bu ancak *kesin* kötülük korku verici ve kafa karıştırıcı olduğu zaman olur; ki bu durumda sürekli olarak tasarımı sıkıştırırken, zihin dehşet içinde sürekli olarak onu yadsır. Kötülük orada sabitlenmiş ve yerleşmiştir, ama zihin onun üzerinde sabitlenmeye dayanamaz; bu dalgalanma ve belirsizlikten korku ile büyük ölçüde aynı görünüşte bir tutku doğar.

Ancak iyilik ya da kötülüğün yalnızca varoluşu açısından değil, türleri açısından da belirsiz olduğu yerde korku ya da umut doğar. Birine doğruluğuna kuşku duyamayacağı bir kimse tarafından oğullarından birinin birdenbire öldüğünü söylensin; açıktır ki bu olayın neden olacağı tutku oğullarından hangisini yitirdiği konusunda açık bilgiyi alıncaya dek saf acıya dönüşmeyecektir. Burada açık bir kötülük vardır, ama türü belirsizdir; buna göre bu vesile üzerine duyduğumuz korku en küçük bir sevinç karışımından yoksundur, yalnızca düşlemin nesneleri arasında dalgalanmasından doğar. Ve sorunun her bir yanının burada aynı tutkuyu yaratmasına karşın, duyumunda olduğu gibi nedeninde de üzüntü ve sevinç karışımına ve çekişmesine benzediği için, o tutku yatışmaz ve imgelemenden titrek ve kararsız bir hareket kazanır.

Bu ilkelerden yola çıkarak tutkularda ilk bakışta çok olağan dışı görünen bir görüngüyü açıklayabiliriz, yani şaşkınlığın korkuya dönüşmeye yatkın olmasını ve beklenmedik her şeyin bizi korkutmasını. Bundan çıkan en açık vargı insan doğasının genel olarak korkak olduğudur; çünkü bir nesnenin birden görünüşü üzerine hemen onun kötü olduğu vargısını çıkarırız, ister iyi ister kötü olsun doğasını incelemeyi beklemeden ilk önce korku ile etkilendiriz. Bunun en açık vargı olduğunu söylüyorum; ama daha öte irdeleme üzerine görüngünün başka şekilde açıklanacağını buluruz. Bir görüntünün birdenbire ortaya çıkması ve tuhaflığı, hazırlıklı olmadığımız ve alışmadığımız her şey gibi, zihinde doğal olarak bir kışkırtma yaratır. Bu kışkırtma, yine, doğal olarak bir merak ya da tecessüs üretir ki, nesne güçlü ve ani dürtüsünden ötürü çok şiddetli olduğu için, rahatsız edici olur ve dalgalan-

masında ve belirsizliğinde korku duyumuna ya da karışık üzüntü ve sevinç tutkularına benzer. Bu korku imgesi doğal olarak şeyin kendisine döner ve zihin yargılarını her zaman nesnelerinin doğasından çok şimdiki durumundan hareketle oluşturduğu için, bize gerçek bir kötülük endişesi verir.

Böylece her tür belirsizliğin, bize sundukları karşıt görüşler ve kaygılar yoluyla tutkuların karşıtlığına neden olmamalarına karşın, korku ile güçlü bir bağlantısı vardır. Arkadaşını hasta halde bırakan bir kimse onun bu durumundan orada bulunduğu sırada olduğundan daha büyük bir endişe duyacaktır; üstelik belki de yalnızca ona yardım etme konusunda değil onun hastalığı olayını yargılama konusunda da elinden bir şey gelmeyecek olsa da. Bu durumda, her ne kadar tutkunun birincil nesnesi, yani arkadaşının ölmesi ya da yaşaması onun açısından orada bulunduğu zaman bulunmadığı zamankiyle eşit ölçüde belirsiz olsa da, gene de arkadaşının durumunun ve koşulunun binlerce küçük ayrıntısı vardır ki, bunların bilgisi tasarımı durağanlaştırır ve korkuya çok yakından bağlaşıp olan dalgalanma ve belirsizliği önler. Belirsizlik aslında bir bakıma tıpkı korkuya olduğu gibi umuda da yakından bağlaşıktır, çünkü birinci tutkunun bileşiminde özsel bir parçayı oluşturur; ama o yana eğilimli olmamasının nedeni yalnız başına belirsizliğin rahatsızlık verici olması ve izlenimlerin rahatsız edici tutkular ile bir ilişkisini taşımasıdır.

Böylece bir kimseyi ilgilendiren herhangi bir önemsiz durumla ilgili olarak belirsizlik içinde kalmamız onun ölüm ya da talihsizliği ile ilgili kaygımızı artırır. Horace bu görüngüyü ortaya koymuştur.

Ut assidens implumibus pullis avis
Serpentium allapsus timet,
Magis relictis; non, ut adsit, auxili
Latura plus praesentibus.

Ancak korkunun belirsizlik ile bağlantısına ilişkin bu ilkeyi daha ileri götürüyor ve bize herhangi bir yanda iyi ve istenebilir olandan başka hiçbir şey sunmuyor olsa da her kuşunun o tutkuyu ürettiğini belirtiyorum. Bir bakire, büyük bir hazdan ve uzun süredir dilemiş olduğundan başka bir şey beklemiyor olsa da düğün gecesinde yatağa korku ve kaygılarla girer. Olayın yeniliği ve önemi, dileklerin ve sevinçlerin karışıklığı zihni öyle bir sıkıntıya düşürür ki, hangi tutku üzerinde odaklaşacağını bilemez; buradan bir derece rahatsız edici olduğu için çok doğal olarak korkuya dönüşen can-cıkların bir dalgalanması ortaya çıkar.

Böylece yine tutkuların dalgalanmasına ya da karışımına neden olan her şeyin, belli bir rahatsızlık derecesi ile, her zaman korku ya da en azından ona ondan güçlülükle ayırt edilebilecek kadar benzeyen bir tutku ürettiğini görürüz.

Burada kendimi en yalın ve doğal durumlarındaki umut ve korkunun irdelemesiyle sınırladım; bunu da farklı görüş ve düşünceler karışımından kazanabilecekleri çeşitliliği bütünüyle göz ardı ederek yaptım. *Terör, dehşet, şaşkınlık, endişe*, bu türden diğer tutkular korkunun farklı tür ve derecelerinin

den başka bir şey değildir. Nesnenin farklı bir durumunun, ya da tasarımın farklı bir dönüşünün giderek bir tutkunun duyumunu bile nasıl değiştirebileceğini imgelemek kolaydır; bu, korkunun olduğu gibi genel olarak başka duyguların belirli alt bölümlerini açıklayabilir. Sevgi kendini sevecenlik, dostluk, içtenlik, saygı, iyi-niyet şeklinde ve başka birçok görünüş altında gösterebilir; ki bunlar temelde aynı duygulardır ve herhangi bir tikel açıklamasını vermenin gereksiz olduğu küçük bir çeşitlilik ile olsa da aynı nedenlerden doğarlar. Bu nedenle kendimi bütünüyle birincil tutkuyla sınırladım.

Sözü çok uzatmaktan kaçınmadaki kaygım, hayvanlarda göründükleri biçimiyle istencin ve doğrudan tutkuların incelemesini askıya almamın nedenidir; çünkü hiçbir şey bunların aynı doğaya sahip olduklarından ve insanlarla ayrı nedenlerle uyarıldıklarından daha açık değildir. Bunu okurun kendi gözlemine bırakıyor ve aynı zamanda bunun önümüzdeki dizgeye verdiği ek kuvveti düşünmesini istiyorum.

10. Kısım

Merak ya da Hakikat Sevgisi

Ancak tüm incelemelerimizin ilk kaynağı olan hakikat sevgisini bir kez bile göz önüne almaksızın, insan zihninin pek çok farklı bölümü üzerinden geçmek ve pek çok tutkuyu incelemek sanırım bizim payımıza küçük bir dikkatsizlik değildir. Öyleyse bu konuyu kapatmadan önce o tutku üzerine birkaç gözlemde bulunmak ve insan doğasındaki kökenini göstermek doğru olacaktır. Bu öylesine kendine özgü bir duygu türüdür ki, ele aldığımız tüm o başlıkların herhangi biri altında bulanıklık ve karışıklık barındırmadan incelenmesi olanaksız olurdu.

Hakikat iki türdür, buna göre ya genel olarak irdelenen tasarımların oranlarının saptanmasından ya da nesnelere ilişkin tasarımlarımızın onların gerçek varoluşları ile uyumundan oluşur. Açıktır ki, birinci hakikat türü yalnızca hakikat olarak istenmez ve bize haz veren şey yalnızca vargılarımızın doğruluğu değildir. Çünkü örneğin iki cismin eşitliğini bir pergel ile bulduğumuz ve bunu matematiksel bir tanıtlama ile öğrendiğimiz zaman, bu vargılar eşit olarak doğrudurlar; her ne kadar kanıtların bir durumda tanıtlamalı ve ötekinde yalnızca duyusal olmasına karşın, gene de genel olarak konuşursak zihin birini ötekinde olanla eşit bir inanca ile onaylar. Ve örneğin en derin cebirsel problemde olduğu gibi hem hakikatin hem de inancanın aynı doğaya sahip oldukları bir aritmetiksel işlemde, eğer bunun yerine acıya dönüşmezse, haz oldukça önemsizdir; ki bu zaman zaman doğruluğun saptanmasından elde ettiğimiz doyumun yalnızca hakikat olarak hakikatten değil belli niteliklerle donatılı olan hakikatten kaynaklandığının açık bir kanıtıdır.

Hakikati hoş kılmak için gereken ilk ve en dikkate değer durum icat ve keşifte kullanılan deha ve yetenektir. Kolay ve açık olana hiçbir zaman değer verilmez; hatta *kendi başına* güç olana bile, eğer bilgisine güçlük olmaksızın ve herhangi bir düşünce ya da yargı gerilmesi olmaksızın ulaşırsak, ancak çok az değer verilir. Matematikçilerin tanıtlamalarını izlemeyi severiz; ama

bizi yalnızca çizgilerin ve açıların orantıları konusunda bilgilendiren bir kimse yargısına ve doğruluğuna en son düzeyde güven duymuş olsak bile bizi pek eğlendirmez. Bu durumda kulakların hakikati duyması yeterlidir. Hiçbir zaman dikkatimizi yoğunlaştırmak ya da dehamızı kullanmak zorunda değilizdir; ki bunlar zihnın diğer tüm uygulamaları içinde en hoş ve haz verici olanlarıdır.

Ancak dehanın kullanılması bilimlerden aldığımız o doyumun birincil kaynağı olsa da, bunun bize önemli bir haz vermede kendi başına yeterli olduğundan kuşkuluyum. Keşfettiğimiz hakikat biraz önemli de olmalıdır. Çok az matematikçi bu araştırmalardan bir haz duysa ve tasarımlarını daha yararlı ve önemli olana yöneltse de cebir problemlerini sonsuza dek çoğaltmak kolaydır, ayrıca konik kesimlerin orantılarının keşfinde bir son yoktur. Şimdi soru bu yararlılık ve önemin üzerimizde ne şekilde etkili olduğudur. Bu noktadaki güçlük birçok felsefecinin önemli ve dünyaya yararlı saydıkları hakikatleri sorarken zamanlarını tüketmiş, sağlıklarını yok etmiş ve talihlerini göz ardı etmiş olmalarından kaynaklanır, üstelik bütün tutum ve davranışlarından onlara kamu ruhundan bir pay verilmediği ve insanlığın çıkarları konusunda bir kaygılarının olmadığı görülmüş olsa da. Eğer keşiflerinin önemsiz olduğuna inanmış olsalardı, çalışmalarından duydukları tüm hazzı yitirirlerdi; sonuçlara bütünüyle kayıtsız olsalardı bile bu böyle olurdu; bu da bir çelişki olarak görülür.

Bu çelişkiyi gidermek için imgelemiden daha öteye gitmeyen, gerçek duygular olmaktan çok tutkuların sönük gölgeleri ve imgeleri olan belli istek ve eğilimlerin olduğunu düşünmemiz gerekir. Böylece bir kentin savunma duvarlarının denetimini yapan, doğal ya da kazanılmış güç ve üstünlüklerini irdeleyen, burçların, surların, tünellerin ve diğer askeri yapıların düzen ve tasarımlarını gözleyen bir insanı ele alalım; açıktır ki, tüm bunların amaçlarına ulaşmaya uygun olmaları ile orantılı olarak uygun bir haz ve doyum kazanacaktır. Bu haz, nesnelerin biçiminden değil, yararlılığından doğduğu için, bu sanatın güvenliğini sağlamak için kullanıldığı kent sakinlerine olan duygudaşlığından başka bir şey olamaz; üstelik bu kişinin, bir yabancı ya da bir düşman olarak, yüreğinde onlar için hiçbir sevecenlik taşımıyor olmasının, ya da hatta onlara karşı bir nefret barındırıyor olmasının olanaklı olmasına karşın.

Aslında karşı çıkılabilir ki böyle uzak bir duygudaşlık bir tutku için çok önemsiz bir temeldir ve felsefecilerde sık sık gözlediğimiz o yoğun çalışma ve kendini adama hiçbir zaman böylesi önemsiz bir kökenden türemez. Ancak burada daha önce söylediklerime geri dönüyorum: inceleme hazzı başlıca zihnın eyleminden ve bir hakikatin bulunuş ya da kavranışındaki deha ve anlama yetisi uygulamalarından meydana gelir. Eğer hakikatin önemi hazzı tamamlamak için gerekliyse, bu kendiliğinden hazzımıza getirdiği önemli bir artıdan ötürü değil, yalnızca belli bir ölçüde dikkatimizi yoğunlaştırmak için gerekli olduğu içindir. Özensiz ve dikkatsiz olduğumuz zaman, anlama yetisinin aynı eyleminin üzerimizde hiçbir etkisi yoktur, ne de başka bir durumda olduğumuz zaman ondan doğan doyumun herhangi bir

bölümünü iletmeye yeteneklidir.

Ancak zihnin hazzın birincil temeli olan eyleminin yanı sıra, benzer olarak amaca ulaşmada ya da irdelediğimiz hakikatin bulunuşunda bir başarı derecesi gerekir. Bu noktada birçok durumda yararlı olabilecek genel bir gözlemde bulunmak istiyorum; şöyle ki, zihnin bir amacı tutku ile izlediği yerde, tutku ilksel olarak amaçtan değil de yalnızca eylemden ve uğraştan türüyor olsa da, gene de duyguların doğal ilerleyişi yoluyla amacın kendisi için bir kaygı elde eder ve onu izlerken karşılaştığımız bir düş kırıklığından rahatsız oluruz. Bu, tutkuların yukarıda değinilen ilişki ve koşut yönlerinden kaynaklanır.

Tüm bunları bir durumla örnekleme için belirteceğim ki aralarında ilk bakışta hangi oransızlık görünürse görünsün, avcılık ve felsefe tutkularından birbirlerine daha yakından benzeyen başka iki tutku yoktur. Açıktır ki avcılık hazzı zihin ve bedenin eyleminden oluşur; hareket, dikkat, zorluk ve belirsizlik. Yine açıktır ki, üzerimizde herhangi bir sonuçlarının olabilmesi için, bu eylemlere bir yararlılık tasarımı eşlik etmelidir. Talihi en yaver giden ve açgözlülüğten en uzak olan insan, keklik ve sülün avlamaktan bir haz duysa da, karga ve saksağanlara ateş etmekten bir doyum elde etmez; bunun nedeni birincileri sofrası için uygun görürken ötekileri bütünüyle yarar-sız bulmasıdır. Burada açıktır ki, yararlılık ya da önem kendiliğinden hiçbir gerçek tutkuya neden olmaz, yalnızca imgelemi desteklemek için gereklidir; bir başka konuda on kat daha büyük bir kârı göz ardı eden kişi onları avlamak için saatler geçirdikten sonra eve bir düzine çulluk ve yağmurkuşu getirmekten haz duyar. Avcılık ve felsefe arasındaki koşutluğu daha tam kılmak için belirtebiliriz ki, her iki durumda da eylemimizin amacı kendi başına küçümsenebilse de, gene de eylemin sıcaklığında bu amaca öyle bir ilgi duyarız ki bir düş kırıklığından büyük ölçüde rahatsız olur ve avımızı kaçırdığımız zaman ya da akıl yürütmelerimizde herhangi bir yanılgıya düştüğümüz zaman üzüntü duyarız.

Eğer bu duygulara bir başka koşutluk istersek, avcılık ve felsefe ile aynı ilkelerle haz veren kumar tutkusunu inceleyebiliriz. Belirtilmiştir ki, kumar hazzı yalnızca çıkardan kaynaklanmaz; çünkü birçokları bu eğlence için ciddi bir servet kaybeder; kumar hazzı yalnızca oyundan da türemez; çünkü aynı kişiler bir şeye oynamazken hiçbir doyum elde etmezler; her ne kadar bunların ayrı ayrı hiçbir sonuçları olmasa da kumar hazzı birlikte bu her iki nedenden doğar. Burada durum iki duru ve saydam sıvının karışımının saydam olamayan ve renkli bir üçüncü sıvıyı ürettiği belli kimyasal karışımlarda olduğu gibidir.

Oyundaki çıkarımız ilgimizi çeker, bu olmaksızın onda ya da başka bir eylemde hiçbir haz duyamayız. İlgimiz bir kez çekildikten sonra, talihimizdeki güçlükler, değişmeler, beklenmedik tersine dönmeler bizi daha da çok ilgilendirir; doyumumuz işte bu kaygıdan doğar. İnsan yaşamı öyle yorucu bir sahnedir ve insanlar genellikle tembelliğe öyle yatkındırlardır ki, onları eğlendiren her şey, acıyla karışık bir tutku yoluyla olsa bile, temelde onlara duyulur bir haz verir. Ve bu haz burada duyulur ve dar bir erimde olduğu için içlerine kolayca girilen ve imgeleme hoş gözüken nesnelerin doğası tara-

fından artırılır.

Matematik ve cebirde gerçeklik sevgisini açıklayan kuram ahlaka, politika, doğa felsefesine ve tasarımların soyut ilişkilerini değil, gerçek bağlantı ve varoluşlarının incelediğimiz diğer incelemelere genişletilebilir. Ancak kendini bilimlerde ortaya koyan bilgi sevgisinin yanı sıra, insan doğasına aşılarmış belirli bir merak vardır ki, bu merak tamamen farklı bir ilkedен türeyen bir tutkudur. Kimi insanların, çıkarları onları hiçbir şekilde ilgilendirmese ve bilgileri için bütünüyle başkalarına bağımlı olmaları gerekse de komşularının eylem ve durumlarını bilmek konusunda doymak bilmez bir istekleri vardır; ki bu durumda inceleme ya da kendini adamaya yer yoktur. Gelin bu görüngünün nedenini araştıralım.

Genel olarak ispatlanmıştır ki inancın etkisi imgelemde bir tasarımı hemen dirileştirmek, sıkı sıkıya yerleştirmek ve ona ilişkin her tür duraksama ve belirsizliği önlemektir. Bu her iki durum da yararlıdır. Tasarımın diriliği yoluyla düşlemin ilgisini uyandırırız ve daha küçük bir derecede de olsa ölçülü bir tutkudan doğan hazzı üretiriz. Tasarımın diriliği haz verirken, kesinliği de zihinde tek bir tasarım üzerinde odaklanıp onu nesnelerinin seçiminde yalpalamaktan koruyarak rahatsızlığı önler. İnsan doğasının birçok durumda ortaya çıkan ve hem zihin hem de bedene ortak olan bir niteliği de birden ortaya çıkan şiddetli bir değişimin bize rahatsız edici gelmesi ve nesneler kendilerinde ne denli kayıtsız olsalar da değişimlerinin rahatsızlık vermesidir. Kuşkunun doğası düşünme yetisinde bir değişikliğe ve bizi birdenbire bir tasarımdan bir diğerine götürmeye neden olmak olduğu için, sonuçta kuşku acının vesilesi olmalıdır. Bu acı başlıca herhangi bir olayın ilgisi, ilişkisi ya da büyüklük ve yeniliği bizi ona ilgi duymaya götürdüğü zaman ortaya çıkar. Her olgu hakkında bilgilendirilmek için bir merak taşımamız ve tüm olgular yalnızca onları bilmede bir çıkarımızın olacağı türde değildirler. Eğer tasarım kararsızlığında ve tutarsızlığında bize rahatsızlık verecek derecede bir kuvvetle çarpıyor ve bizi yakından kaygılandırıyorsa, bu yeterlidir. Bir yabancı, bir kasabaya ilk defa gittiğinde, orada yaşayanların tarihlerini ve serüvenlerini bilme konusunda kayıtsız olabilir; ama onlarla olan tanışıklığı arttıkça ve aralarında bir süre yaşadıkça, yerlilerle aynı merak duygusunu kazanır. Bir ulusun tarihini okuduğumuz zaman, orada yer alan bir kuşku ya da güçlüğü giderme konusunda ateşli bir istek duyabiliriz; ama bu olayların tasarımları büyük ölçüde silindiği zaman bu tür araştırmalar konusunda kaygısız oluruz.

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

III. Kitap AHLAK ÜZERİNE

Üçüncü Kitap Hakkında

Her ne kadar İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme'nin üçüncü cildi olsa da, bu kitabın bir ölçüde öteki ikisinden bağımsız olduğu ve okurun diğer iki kitapta kapsanan tüm soyut akıl yürütmelere girmesini gerektirmediği konusunda kamuyu bilgilendirmeyi yararlı görüyorum. Bu kitabın bir akıl yürütme kitabının genel olarak ihtiyaç duyduğu az biraz dikkatle sıradan okurlar tarafından da anlaşılabileceğini ümit ediyorum. Yalnızca, izlenim ve tasarım terimlerini daha önceki kitaplarda kullandıklarımla aynı anlamda kullanmaya devam ettiğimi belirtmem gerekiyor; izlenim ile örneğin duyumlar, duygular ve hisler gibi daha güçlü algılarımızı, tasarımlar ile ise daha zayıf algıları ya da bunların bellekte ve imgelemdeki kopyalarını kastediyorum.

I. Bölüm

Genel Olarak Erdem ve Erdemsizlik

1. Kısım

Ahlaksal Ayrımlar Ustan Türemez

Tüm soyut akıl yürütmelere eşlik eden bir sakınca vardır ki, bu tür akıl yürütmeler karşımızdakini ikna etmese de susturabilir ve güçlü olup olmadıklarını anlayabilmemiz için bizi, onları ilk defa ortaya koyarken yaptığımız o yoğun çalışmayı tekrarlamaya mecbur bırakırlar. Odamızdan çıkıp yaşamın gündelik meselelerine daldığımızda vargıları, tıpkı güneşin doğuşuyla hayaletlerin ortadan kaybolması gibi yitiyor görünürler; güçlülük elde ettiğimiz kanıyı sürdürmemiz bile oldukça zordur. Bu durum ilk önermelerin açıklığını baştan sona dek korumamızı gerektiren ama aynı zamanda sık sık felsefenin ya da gündelik yaşamın en çok kabul gören ilkelerini dahi gözden yitirmemize yol açan uzun bir akıl yürütmeler zincirinde daha da belirgin bir hal alır. Bununla birlikte, bu felsefe dizgesinin, ilerledikçe daha bir güçlü olacağından ve *ahlak* üzerine olan akıl yürütmelerimizin *anlama yetisi* ve *tutkular* ile ilgili olarak söylediğimiz her şeyi doğrulayacağından umutsuz değilim. Ahlak bizi diğer her şeyden daha fazla ilgilendirir; ahlakla ilgili her kararımızda toplumun huzurunun söz konusu olduğunu düşünürüz ve açıktır ki böyle bir kaygı bizi, buradaki kurgulamalarımızı, büyük ölçüde ilgisiz olduğumuz konulara oranla daha gerçek ve sağlam kılmaya götürür. Bizi etkileyen her şeyin asla bir kuruntu olamayacağı vargısını çıkarırız; tutkumuz şu ya da bu yana yöneldikçe, doğal olarak sorunun insan kavrayışı içerisinde yattığını düşünürüz; ne ki bu doğaya sahip olan diğer durumlarda, bu kavrayış konusunda belli bir kuşku duymaya yatkınsınız. Bu üstünlük olmasaydı, insanların büyük bir bölümünün okumayı bir eğlenceye dönüştürme ve kavranması için az da olsa dikkat gerektiren her şeyi reddetme konusunda anlaşıyor göründükleri bir dönemde, böyle soyut bir felsefenin üçüncü cildini göze alamazdım.

Belirtildiği üzere zihinde algılarından başka hiçbir şey olamaz; görme, işitme, yargılama, sevme, nefret etme ve düşünme eylemlerinin tümü algı başlığı altında ele alınır. Zihin kendini hiçbir zaman *algı* terimiyle kapsayamayacağımız bir eylemde ortaya koyamaz; sonuç olarak bu terim ahlaksal iyiyi ve kötüyü ayırt etmemizi sağlayan yargılara zihnin diğer işlemlerinden daha az uygulanabilir değildir. Bir kişiliği beğenip, bir diğerini kınamak yalnızca çok sayıdaki farklı algılardır.

İmdi algılar kendilerini *izlenimler* ve *tasarımlar* olarak iki türe ayrıldıkları için, böyle bir ayrım ahlakla ilgili şimdiki soruşturmamıza giriş yapacağımız bir soruya neden olur: *Acaba tasarımlarımız mı yoksa izlenimlerimiz aracılığıyla mı erdem ve erdemsizliği birbirinden ayırır ve bir eylemin kusurlu ya da övgüye değer olduğunu söyleriz?* Bu soru tüm üstünkörü söylem ve sözleri hemen kesip atacak ve önümüzdeki konuda bizi tam ve kesin bir şeye götürecektir.

Erdemin usa uygunluktan başka bir şey olmadığını, şeylerin onları inceleyen her ussal varlık için aynı olan sonsuz uygunluk ve uygunsuzlukları olduğunu, değişmez doğruluk ve yanlışlık ölçülerinin yalnızca insanlar değil bizzat Tanrı üzerinde de bir yükümlülük dayattığını ileri sürenler... Tüm bu dizgeler ahlakın da, doğruluk gibi, yalnızca tasarımlar ve tasarımların yanyana konulup karşılaştırılmaları yoluyla anlaşıldığı görüşünde birleşirler. Öyleyse bu dizgeleri yargılayabilmek için yapmamız gereken şey ahlaksal iyiyi ve kötüyü tek başına us yoluyla ayırt etmenin olanaklı olup olmadığını, değilse bu ayrımı yapabilmemiz için bazı başka ilkelerin işbirliği yapmasının mı gerektiğini irdelemektir.

Eğer ahlakın doğal olarak insan tutkuları ve eylemleri üzerinde hiçbir etkisi olmasaydı, ahlakı insanlara zorla işlemek için böylesi büyük sıkıntılara girmek boşuna olur ve hiçbir şey ahlakçıların tamamında fazlasıyla bulunan o kurallar ve emirler kalabalığından daha yararsız olmazdı. Felsefe genel olarak *kurgusal* ve *kılgısal* felsefe şeklinde ikiye ayrılır; ahlak her zaman ikinci başlık altında ele alındığı için, ahlakın tutkularımızı ve eylemlerimizi etkilediği ve anlama yetisinin sakın ve hareketsiz yargılarının ötesine geçtiği varsayılır. Bu da bize insanların sık sık ödevleri tarafından yönetildiklerini, bazı eylemlerden adaletsizlik anlayışı nedeniyle caydırıldıklarını ve diğer bazı eylemlereyse sorumluluk anlayışıyla mecbur bırakıldıklarını söyleyen genel deneyim tarafından doğrulanır.

Öyleyse ahlakın eylemler ve duygular üzerinde bir etkisi olduğuna göre buradan ahlakın ustan türetilmeyeceği sonucu çıkar; bunun nedeni tek başına usun, daha önce ispatladığımız gibi, böyle bir etkiye sahip olamamasıdır. Ahlak tutkuları uyarır, eylemleri üretir ya da önler. Us bu noktada kendi başına bütünüyle acizdir. Öyleyse ahlak kuralları usumuzun vargıları değildir.

İnanıyorum ki hiç kimse bu çıkarsamanın haklılığını yadsımayacaktır; zira temel aldığı ilkeyi yadsımanın dışında bu vargıdan kaçınmanın hiçbir yolu yoktur. Usun tutkularımız ve eylemlerimiz üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı kabul edildiği sürece, ahlakın bir tek usun çıkarımlarıyla keşfedilebileceğini ileri sürmek boşunadır. Etkin bir ilke hiçbir zaman etkin-olmayan bir ilke üzerine kurulamaz; eğer us kendi başına etkin değilse, kendini ister doğal ister ahlaksal konulara versin, ister dışsal cisimlerin güçlerini isterse ussal varlıkların eylemlerini irdelesin, tüm şekil ve görünüşlerinde yine etkinlikten yoksun kalmalıdır.

Usun bütünüyle durağan olduğunu ve hiçbir zaman bir eylemi ya da duyguyu önleyemeyeceğini ya da üretemeyeceğini ispatlamamı sağlayan tüm kanıtlamaları¹ yinelemek sıkıcı olacaktır. Konuyla ilgili olarak söylediklerimi anımsamaksa kolay. Burada bu kanıtlamalardan daha belirleyici olan ve önümüzdeki konuya daha rahat uygulanabilen yalnızca bir tanesini anımsatacağım.

Us doğruluk ve yanlışlığın keşfidir. Doğruluk ya da yanlışlık, *gerçek* tasa-

¹ İkinci Kitap, III. Bölüm, 3. Kısım

rım ilişkileriyle veya *gerçek* varoluş ve olgularla anlaşılmaya ya da anlaşmazlığa dayanır. Öyleyse bu anlaşılmaya ya da anlaşmazlığa açık olmayan hiçbir şey doğru ya da yanlış olmaya yetenekli değildir ve hiçbir zaman usumuzun nesnesi olamaz. İmdi açıktır ki tutkularımız, istemlerimiz ve eylemlerimiz böyle bir anlaşılmaya ya da anlaşmazlığa kapalıdır; çünkü bunlar kendi başlarına tamamlanmış ilksel olgu ve gerçeklikler olup diğer tutku, istem ve eylemlere hiçbir gönderme içermezler. Öyleyse doğru ya da yanlış ilan edilmeleri ve usa karşıt ya da uyumlu olabilmeleri olanaksızdır.

Bu kanıtlama şimdiki amacımıza çifte bir üstünlük kazandırır. Çünkü hem eylemlerin değerlerini us ile uyumlarından ya da kusurlarını usa karşıtlıklarından türetmediklerini *doğrudan* ispatlar hem de bize, us hiçbir zaman bir eylemi onunla çelişerek ya da onu onaylayarak dolaysızca önleyemediği ya da üretmediği için, usun o etkiyi taşıdığı bulunan ahlaksal iyi ve kötü arasındaki ayrımın kaynağı olamayacağını göstererek, aynı hakikati daha *dolaylı olarak* ispatlar. Eylemler övgüye değer ya da kusurlu olabilirler; ama usa uygun ya da usa karşıt olamazlar; öyleyse övgüye değer ya da kusurlu usa uygun ya da usa karşıt ile bir değildir. Eylemlerin değerleri ve kusurları sık sık doğal yatkınlıklarımızla çelişir ve bazen onlara hâkim olurlar. Ancak usun böyle bir etkisi yoktur. Öyleyse ahlaksal ayrımlar ustan doğmaz. Us hiçbir şekilde etkin değildir ve hiçbir zaman bilinç ya da ahlak duygusu gibi etkin bir ilkenin kaynağı olamaz.

Ancak belki de denebilir ki hiçbir istenç ya da eylemin us ile dolaysızca çelişkili olamamasına karşın, gene de eyleme eşlik eden kimi şeylerde, yani onun neden ya da sonuçlarında böyle bir çelişki bulabiliriz. Eylem bir yargıya neden olabilir ya da bir yargı bir tutku ile birlikte hareket ettiği zaman *dolaylı olarak* eyleme neden olabilir; bu açıklamaya göre de aynı karşıtlık, felsefenin pek izin vermeyeceği kaba bir ifadeyle, eyleme yüklenebilir. Şimdi doğruluk ya da yanlışlığın ne ölçüde ahlakın kaynağı olabileceğini irdelemek yerinde olacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere, kesin ve felsefi anlamdaki us davranışımız üzerinde yalnızca iki şekilde etkide bulunabilir: ya bir tutkunun uygun bir nesnesi olan şeyin varoluşu konusunda bizi bilgilendirip tutkuyu uyardığı zaman; ya da bize bir tutkuyu uygulama imkânı sunacak şekilde neden-sonuç bağlantısını ortaya çıkardığı zaman. Bunlar eylemlerimize eşlik edebilecek ya da bir şekilde onları ürettikleri söylenebilecek biricik yargı türleridir ama bu yargıların sık sık yanlış ve hatalı olabildikleri de kabul edilmelidir. Bir kimse acı ya da haz duyumlarından hiç birini üretme eğilimi olmayan ya da imgelenene karşıt olanı üreten bir nesnede bir acı ya da hazzın yattığını sanarak tutku ile etkilenebilir. Yine bir kimse amacına ulaşma konusunda yanlış önlemler alabilir ve aptalca davranışı yüzünden bir tasarın yerine getirilmesini kolaylaştırmak yerine geciktirebilir. Bu yanlış yargıların onlarla bağlantılı olan tutkuları ve eylemleri etkilediği düşünülüp, mecazi ve yanlış bir ifadeyle, onları usa karşıt kıldığı söylenebilir. Ancak bunu kabul etsek de, bu yanlışlar kolayca gözleneceği üzere ahlaksızlıkların kaynağı olmaktan öyle uzaktırlar ki, genel anlamda masumdurlar ve bu hataları ya-

pacak kadar talihsiz olan kişilere hiçbir şekilde bir suç yüklemesler. Bütünüyle istemeden yapıldığı için ahlakçıların genel olarak suç saymadıkları bir *olgu* yanlışından öteye gitmezler. Eğer nesnelerin acı ya da haz üretmedeki sonuçları açısından yanılırsam ya da eğer isteklerimi doyurmanın uygun araçlarını bilmiyorsam, insanlar beni suçlamaktan çok bana acırlar. Hiç kimse bu tür hataları ahlaksal kişiliğimdeki bir bozukluk olarak göremez. Örneğin gerçekten rahatsız edici olan bir meyveyi çok uzaklardan görür ve yanlışlıkla o meyvenin hoş ve nefis olduğunu düşlerim. Burada bir hata vardır. Bu meyveye ulaşmanın amacım için uygun olmayan belli araçlarını seçmişimdir. Bu da ikinci bir yanılgıdır; ama eylemler ile ilgili akıl yürütmelerimize dahil olabilmesi olanaklı bir üçüncü yanılgı söz konusu değildir. Öyleyse soruyorum: Acaba bu durumda ve bu iki hatanın suçlusu olan bir insan, bunlar ne denli kaçınılabilir olmuş olsalar da, kötü niyetli ve suçlu mu görülecektir? Ya da bu tür yanılgıların ahlaksızlıkların kaynağı olduğunu imgelemek olanaklı mıdır?

Burada belirtmek uygun olabilir ki, eğer ahlaksal ayrımlar o yargıların doğruluk ve yanlışlıklarından türüyorlarsa, yargıda bulunduğumuz her yerde ortaya çıkmalıdırlar; soru ister bir elmayı isterse bir krallığı ilgilendirsın, ya da hata ister kaçınılabilir isterse kaçınılmaz olsun, ortada hiçbir fark olmayacaktır. Çünkü ahlakın özünün us ile anlaşılmaya ya da anlaşmazlığa dayanması gerektiği için, diğer koşullar bütünüyle keyfi olur ve hiçbir zaman bir eyleme erdemli ya da erdemsiz olma özelliğini veremez ve ayrıca eylemi o özellikten yoksun bırakamazlar. Buna ekleyebiliriz ki bu anlaşma ya da anlaşmazlık ölçü kabul etmedikleri için, tüm erdemler ve erdemsizlikler hiç kuşkusuz eşit olacaktır.

Bir *olgu* yanlışının suç olmadığı kabul edilip, bir *hak* yanlışının sık sık suç olduğu ve bunun da ahlaksızlığın kaynağı olabileceği ileri sürülürse, yanıtlım böyle bir yanlışlığın ahlaksızlığın ilksel kaynağı olmasının olanaksız olduğu, çünkü bu durumun gerçek bir doğru ve yanlış, diğer bir ifadeyle ahlakta bu yargılardan bağımsız olan gerçek bir ayrımı varsaydığı olur. Öyleyse hak yanlışlığı bir ahlaksızlık türü olabilir; ama yalnızca ikincil bir türdür ve ondan önce gelen bir başka türe dayanır.

Eylemlerimizin *sonuçları* olan ve yanlış olduklarında eylemlerin hakikate ve usa karşıt olduklarını söylememizi sağlayan yargılara gelince, belirtebiliriz ki eylemlerimiz hiçbir zaman bizde doğru ya da yanlış herhangi bir yargıya neden olmazlar, yalnızca başkaları üzerinde böyle bir etkileri vardır. Açıktır ki bir eylem çoğu zaman başkalarında yanlış vargılara yol açabilir: bir pencereden komşumun karısı ile aramdaki müstehcen bir ilişkiyi gören biri, o kadının kesinlikle benim kendi karım olduğunu düşünecek kadar saf olabilir. Bu bakımdan eylemim biraz yalana ya da kandırmacaya benzer ama yalnızca şu somut farkla: ben bu eylemi bir başkasında yanlış bir yargıya yol açma gibi bir niyetle değil, yalnızca şehvet ve tutkumu doyurmak için yerine getiririm. Bununla birlikte, eylem ilineksel olarak bir yanlışlığa ve yanlış yargıya neden olur; sonuçlarının yanlışlığı da, tuhaf bir eğretileme yoluyla, eylemin kendisine yüklenebilir. Ancak yine de böyle bir yanılgıya neden

olma eğiliminin tüm ahlaksızlığın ilk kaynağı ya da kökeni olduğunu ileri sürmek için hiçbir gerekçe göremiyorum.²

² Eğer talihinin yardımıyla az da olsa ün kazanabilmiş olan merhum bir yazar [Wollaston] böyle bir yanlışlığın tüm suç ve ahlaksal bozukluğun temeli olduğunu ciddi olarak ileri sürmeseydi, bunu ispatlamanın bütünüyle gereksiz olduğu düşünülebilirdi. Varsayımındaki hatayı bulabilmemiz için, yanlış bir vargının bir eylemden yalnızca doğal ilkelerin –bir nedeni karşıt nedenler yoluyla işleyişinde gizlice kesintiye uğratan ve iki nesne arasındaki bağlantıyı belirsiz ve değişken kılan-- bulanıklığı aracılığıyla çıkarılabileceğini görmemiz yeterli olur. İmdi, nedenlerin benzer bir belirsizliği ve değişkenliği giderek doğal nesnelerde bile kendine yer edindiği ve yargımızda benzer bir yanlışlığı ürettiği için, eğer o yanlışlığı üretme eğilimi bizzat erdemsizlik ve ahlaksızlığın özü olmuş olsaydı, bundan cansız nesnelerin bile erdemsiz ve ahlaksız olabilecekleri sonucu çıkardı.

Cansız nesnelerin özgürlük ve seçim olmadan hareket ettiklerinde direktmek boşunadır. Çünkü özgürlük ve seçim bizde bir eyleme hatalı bir sonuç çıkarttırmak için zorunlu olmadıklarına göre, bunlar hiçbir bakımdan ahlaka özsel olamazlar; bu dizgeye göre onun tarafından nasıl olup da öyle görülebileceklerine anlam veremiyorum. Eğer hataya neden olma eğilimi ahlaksızlığın kökeni ise, o eğilim ve ahlaksızlık her durumda ayrılmaz olurlardı.

Buna şunu ekleyebiliriz, eğer komşumun karısı ile samimileştiğim sırada önceden pencereleri kapatma gibi bir önlemden yararlanmış olsaydım, hiçbir ahlaksızlık ile suçlu olmazdım; bunun nedeni eyleminin, bütünüyle gizlenmiş olduğu için, yanlış bir vargı üretme gibi bir eğilimi taşıyamamasıdır.

Aynı sebeple, hiç ses çıkarmamak için akla gelebilecek tüm önlemleri alan ve duvara dayadığı merdiven yardımıyla pencereden girip hırsızlık yapan bir hırsız hiçbir bakımdan suçlu değildir. Çünkü ya algılanmayacaktır, ya da eğer algılanırsa, herhangi bir hata yapması olanaksızdır; bir de kimse, bu durumlara bakıp, onu gerçekte olduğundan başka türlü sanmayacaktır.

Çok iyi bilindiği üzere şaşı bakışlı olanlar başkalarında kolayca yanlışlıklara neden olurlar: biriyle konuşurken bir başkasıyla konuştuklarını ya da selamlaştıklarını sanırsınız; öyleyse bu kimseler bu yüzden ahlaksız mıdır?

Bunun dışında, kolayca görebiliriz ki tüm bu kanıtlamalarda açıkça çember içinde dönen bir akıl yürütme vardır. Bir *başkasının* eşyalarını ele geçiren ve onları *kendisininmişçesine* kullanan bir kimse bir bakıma o şeylerin kendisine ait olduğunu iddia eder; bu yanlışlık, haksızlık ahlaksızlığının kaynağıdır. Ancak mülkiyet ya da hak ya da yükümlülük, ön bir ahlak olmaksızın anlaşılabilir midir?

Kendisine iyilik yapan birine minnettarlık duymayan bir insan bir bakıma ondan hiçbir iyilik görmediğini ileri sürer. Ancak hangi bakıma? Minnettar olmak o kişinin ödevi olduğu için mi? Oysa bu durumda, ödev ve ahlakın belli bir ön kuralı olduğu varsayılır. Yoksa insan doğası genellikle minnettar olduğu ve bu bizi birine zarar veren insan kötülükte bulunduğu kimseden hiçbir zaman bir yardım görmemiştir vargısına götürdüğü için mi? Oysa insan doğası genel olarak böyle bir vargıyı aklayacak kadar değerbilir değildir. Ya da öyle olsaydı, genel bir kuralın istisnası, sırf bir istisna olduğu için, her durumda suç mudur?

Ancak bu tuhaf dizgeyi bütünüyle ortadan kaldırmaya yeten şey, bir eylemin fazileti ya da ahlaksızlığı ile ilgili bir açıklama getirirkenki güçlüğün, doğruluğun erdemli ve yanlışlığın erdemsiz olduğu konusunu açıklarken de peşimizi bırakmamasıdır. Dilerseniz tüm ahlaksızlığın eylemdeki bu varsayılan yanlışlıktan türediğini

Böylece bütünü ele aldığımızda, ahlaksal iyi ve kötü arasındaki ayrımın us tarafından yapılması olanaksızdır; çünkü o ayrımın eylemlerimiz üzerinde usun tek başına yeteneksiz olduğu bir etkisi vardır. Us ve yargı, bir tutkuyu kışkırtarak ya da yönlendirerek, gerçekten de bir eylemin dolaylı nedeni olabilir; ancak bu tür bir yargıya, doğruluğunda ya da yanlışlığında, erdem in ya da erdemsizliğin eşlik ettiği ileri sürülmez. Yargılarımızın neden olduğu yargılara gelince, bunların, nedenleri olan eylemlere ahlaksal nitelikler verebilmeleri tabi ki söz konusu olamaz.

Ancak daha belirli olmak ve şeylerin o sonsuz uygunluk ve uygunsuzluklarının sağlam felsefe tarafından savunulamayacağını göstermek için, şu gözlemleri değerlendirebiliriz.

Eğer düşünme yetisi ve anlık yalnız başına doğrunun ve yanlışın sınırlarını belirleyebilseydi, erdemli ve erdemsiz özelliklerinin nesnelerin kimi ilişkilerinde yatması ya da bunların akıl yürütmelerimiz tarafından saptanan olgular olmaları gerekirdi. Bu sonuç açıktır. İnsan zekâsının işlemleri iki türe, yani tasarımların karşılaştırılmasına ve olguların çıkarsanmasına ayrıldığı için, eğer erdem anlık tarafından ortaya çıkarılmış olsaydı, bu işlemlerden birinin nesnesi olması gerekirdi, zira anlığın onu ortaya çıkarabilecek üçüncü bir işlemi yoktur. Bazı felsefeciler tarafından büyük bir çabayla yayılan ve ahlakın tanıtlamaya açık olduğunu ileri süren bir görüş vardır; her ne kadar hiç kimse bu tanıtlamalar konusunda tek bir adım bile atamamış olsa da; gene de bu bilimin geometri ya da cebir ile eşit bir kesinliğe getirilebileceği düşünülür. Bu sayıltıya göre, erdem ve erdemsizlik belli ilişkilere dayanmalıdır, çünkü olguların tanıtlanmaya imkân vermediği her açıdan kabul edilir, öyleyse bu varsayımı incelemeye başlayalım ve eğer olanaklı ise çok uzun süredir sonuçsuz kalan araştırmalarımızın nesneleri olan o ahlaksal nitelikleri saptamaya çalışalım. Ahlakı ya da yükümlülüğü meydana getiren ilişkileri seçik olarak gösterin ki, neden oluştuklarını ve onları ne şekilde yargılamamız gerektiğini bilebilelim.

Eğer erdem ve erdemsizliğin kesinlik ve tanıtlamaya açık ilişkilere dayandığını ileri sürerseniz, kendinizi o kanıt derecesini kabul eden salt dört ilişkiyle sınırlandırınanız gerekir ki bu durumda hiçbir zaman içinden çıkamayacağınız saçmalıklara düşersiniz. Çünkü ahlakın özünü ilişkilerde yatıyor olarak gördüğünüz için ve bu ilişkilerin hepsi yalnızca usdışı değil, cansız olan bir nesneye de uygulanabilir olduklarından, buradan bu tür nesnelerin bile fazilet ve ahlaksızlığa açık olmaları gerektiği çıkar. *Benzerlik, karşıt-*

kabul edeceğim, yeter ki bana niçin böyle bir yanlışlığın ahlaksız olduğu konusunda makul bir sebep sunabilin. Eğer sorunu doğru olarak irdelerseniz, kendinizi başlangıçtaki ile aynı güçlük içinde bulacaksınız.

Bu son kanıtlama oldukça belirleyicidir; zira bu doğruluk ya da yanlışlık türüne eklenmiş açık bir fazilet ve ahlaksızlık olmazsa, bunların eylemlerimiz üzerinde hiçbir zaman bir etkisi olamaz. Çünkü kim başkaları belki de ondan yanlış vargılar çıkarabilir diye bir eylemden kaçınmayı düşünür ki? Ya da, kim doğru vargılar ortaya çıkarabilsin diye bir eylemde bulunur?

lık, nitelik derecesi ve nicelik veya sayıda oran; tüm bu ilişkiler eylemlerimize, tutkularımıza ve isteklerimize ait oldukları uygunlukla özdeğe de aittirler. Öyleyse ahlakın bu ilişkilerden herhangi birinde ya da ahlak duygusunun bu ilişkilerin keşfinde yatmadığı kesindir.³

Ahlak duygusunun bunlardan ayrı bir ilişkinin keşfine dayandığı ve tüm tanıtlanabilir ilişkileri dört genel başlık altında topladığımızda bu genellenmenin eksik olduğu ileri sürülürse, birileri yardım edip bana bu yeni ilişkiyi gösterinceye dek buna ne yanıt vereceğimi bilmiyorum. Henüz açıklanmamış bir dizgeyi çürütmek olanaksızdır. Karanlıkta yapılan böyle bir kavga, insan yumruklarıyla havayı döver ve sık sık düşmanın olmadığı yere yumruk sallar.

Öyleyse, bu durumda, bu dizgeyi düzeltme görevini üstlenecek birinden şu iki koşulu istemekle yetinmek zorundayım. *İlk olarak*, ahlaksal iyi ve kötü yalnızca zihnin eylemlerine ait olduğu ve bizim dışsal nesneler karşısındaki durumumuzdan türediği için, bu ahlaksal ayrımların doğduğu ilişkiler yalnızca içsel eylemler ile dışsal nesneler arasında yatıyor olmalı ve kendi aralarında karşılaştırılan içsel eylemlere, ya da diğer dışsal nesnelerle karşıtlık içindeki dışsal nesnelere uygulanabilir olmamalıdır. Çünkü ahlakın belirli ilişkilere eşlik ettiği varsayıldığı için, eğer bu ilişkiler tekil olarak görülen içsel eylemlere ait olabilselerdi, bundan kendi içimizdeki suçların suçlusu ve evren karşısındaki durumumuzdan bağımsız olabileceğimiz sonucu çıkardı; benzer olarak, eğer bu ahlaksal ilişkiler dışsal nesnelere uygulanabilselerdi, bundan da cansız varlıkların bile ahlaksal güzellik ve çirkinliğe açık oldukları sonucu çıkardı. İmdi öyle görünüyor ki, tutkularımız, istemelerimiz ve eylemlerimiz arasında, dışsal nesnelerle karşılaştırıldığında bu tutku ve istemelere ya da *kendi* aralarında karşılaştırıldığında bu dışsal nesnelere ait olmayabilen bir ilişkinin keşfini imgelemek güçtür.

Ancak bu dizgeyi aklamak için gerekli olan *ikinci* koşulu yerine getirmek daha da güç olacaktır. Ahlaksal iyi ve kötü arasında soyut bir ussal ayrımı ve şeylerin doğal uygunluk ve uygunsuzluklarını ileri sürenlerin ilkelerine

³ Bu konuyu düşünme biçimimizin genellikle ne kadar karışık olduğunun bir kanıtı olarak belirtebiliriz ki, ahlakın tanıtlanabilir olduğunu ileri sürenler ahlakın ilişkilerde yattığını ve ilişkilerin us tarafından ayırt edilebilir olduklarını söylemezler. Yalnızca usun böyle bir eylemi şu tür ilişkilerde erdemli olarak, diğerlerindeyse erdemsiz olarak saptayabileceğini söylerler. Öyle görünüyor ki, amaçlarına uygun olup olmadığı konusunu bir kenara bırakıp, sırf ilişki sözcüğünü önermeye dâhil edebilmelerinin bile yeterli olduğunu düşünmüşler. Ancak bana kalırsa burada basit bir uslamlama vardır. Tanıtlamacı us yalnızca ilişkileri ortaya çıkarır. Oysa bu us, bu varsayıma göre, erdem ve erdemsizliği de ortaya çıkarır. Öyleyse bu ahlaksal nitelikler ilişkiler olmalıdır. Herhangi bir durumda bir eylemi kınadığımız zaman, eylemin ve durumun bütün o karışık nesnesi erdemsizliğin özünü oluşturan belli ilişkileri meydana getirmelidir. Bu varsayım başka türlü anlaşılır değildir. Çünkü us bir eylemin erdemsiz olduğunu söylediğinde neyi keşfetmiştir? Bir ilişkiyi mi yoksa bir olguyu mu? Bu sorular belirleyicidir, geçiştirilmemelidir.

göre, bu ilişkiler sonsuz ve değişmez oldukları için, her ussal varlık tarafından değerlendirildiklerinde kendileri aynı olduğundan zorunlu olarak sonuçlarının da aynı olması gerektiği varsayılır ve bunların tanrının istencini yönlendirmede kendi türümüzün ussal ve erdemli istencini yönlendirmesinden daha küçük değil aksine daha büyük bir etkisinin olduğu vargısı çıkarılır. Bu iki tikel nokta açıkça ayrıdır. Erdemi bilmek bir şeydir, onu istence uyumlu kılmak başka bir şey. Öyleyse doğru ve yanlış ölçülerinin her ussal zihin üzerinde bir yükümlülük yaratan sonsuz yasalar olduğunu ispatlayabilmek için, temel aldıkları ilişkileri ortaya koymak yeterli olmaz; aynı zamanda ilişki ve istenç arasındaki bağlantıyı da göstermemiz ve her ne kadar bu zihinler arasındaki fark başka bakımlardan çok büyük ve sonsuz olsa da, bu bağlantının iyi düzenlenmiş her zihinde kendine yer edinecek ve etkisini gösterecek kadar zorunlu olduğunu da ispatlamamız gerekir. İmdi, daha önce ispatlamış olduğum şeyin, yani insan doğasında bile hiçbir ilişkinin hiçbir zaman tek başına bir eylem üretemeyeceğinin yanı sıra, diyorum ki, anlama yetisini incelerken ortaya koyduğumuz üzere, bu ilk ilişki için varsayıldığı gibi, deneyim yolunun dışında başka bir şekilde keşfedilebilecek ve nesnelerin yalın irdelemesi yoluyla güven duyduğumuzu ileri sürebileceğimiz hiçbir neden-sonuç bağlantısı yoktur. Evrendeki tüm varlıklar, kendi başlarına değerlendirildiklerinde, bütünüyle başıboş ve birbirlerinden bağımsız görünürler. Yalnızca deneyim sayesinde bu nesnelerin etkilerini ve bağlantılarını öğreniriz; haliyle de bu etkiyi hiçbir zaman deneyimin ötesine genişletmememiz gerekir.

Böylece doğru ve yanlışın sonsuz ussal ölçüleri dizgesi için gereken ilk koşulu yerine getirmek olanaksız olacaktır, çünkü üzerine böyle bir ayrımın kurulabileceği ilişkileri ortaya koymak olanaksızdır; *ikinci* koşulu yerine getirmek de bir o kadar olanaksızdır, çünkü bu ilişkilerin, eğer gerçekten varolsalar ve algılsalar bile, evrensel olarak zorlayıcı ve yükümlülük yaratıcı olacaklarını *a priori* ispatlayamayız.

Ancak bu genel gözlemleri daha açık ve inandırıcı kılmak için, bunları ahlaksal iyi ve kötü ırasının evrensel olarak kabul edildiği kimi belirli durumlarla örneklendirebiliriz. İnsanların işlemeye yetenekli oldukları suçlar arasında en korkuncu ve en doğal olmayanı nankörlüktür, özellikle de anne-babaya karşı işlendiği ve ölüm ve yaralama gibi daha alçakça durumlarla birlikte ortaya konulduğu zaman. Bu tüm insanlık tarafından kabul edilir: hem halk hem de felsefeciler tarafından; ancak bu eylemin suçluluğunun ya da ahlaksal çirkinliğinin tanıtlayıcı akıl yürütme tarafından mı saptanacağı yoksa böyle bir eylemi düşünmenin doğal olarak yol açtığı bir his aracılığıyla içsel bir duygu tarafından mı duyumsanacağı sorusu yalnızca felsefecileri ilgilendirir. Bu soru, eğer aynı ilişkiyi başka nesnelerde ve fakat onlara eşlik eden bir suçluluk ya da haksızlık kavramı olmaksızın ortaya koyabilirsek, hemen birinci görüşe karşı bir karara bağlanacaktır. Us ya da bilim, tasarımların karşılaştırılmasından ve ilişkilerinin ortaya çıkarılmasından başka bir şey değildir ve eğer aynı ilişkilerin farklı özellikleri varsa, bunu açıkça o özelliklerin salt us yoluyla ortaya çıkarılmadıkları sonucu izlemelidir. Öy-

leyse sorunu bu sınamadan geçirmek için, örneğin bir meşe ya da karaağaç gibi cansız bir nesneyi seçelim ve bu ağacın, tohumunu düşürerek altında bir filiz ürettiğini, bu filizin de aşama aşama büyüyerek sonunda ebeveyn ağacın boyunu aşıp onu yok ettiğini varsayalım; böyle bir durumda anne-baba katlinde ya da nankörlükte saptanabilen bir ilişkinin eksik olup olmadığı soruyorum. Bir ağaç öteki ağacın varoluşunun nedeni ve bu ikincisi bir çocuğun anne-babasını öldürmesiyle aynı şekilde birincinin yok olmasının nedeni değil midir? Bir seçimin ya da istencin eksik olduğu yanıtını vermek yeterli olmaz. Çünkü baba-katli durumunda, bir istenç *farklı* ilişkiler meydana getirmez, yalnızca kendisinden eylemin türediği nedendir ve sonuç olarak meşede ya da karaağaçta diğer ilkelerden kaynaklananla *aynı* ilişkileri üretir. Bir insanı anne-babasını öldürmeye belirleyen şey istenç ya da bir seçimdir; bir filizi kendisinden yetiştirdiği ağacı yok etmeye belirleyen ise özdek ve hareket yasaları. Öyleyse burada aynı ilişkilerin farklı nedenleri vardır; ama gene de ilişkiler aynıdır ve ortaya çıkarılmalarına her iki durumda birden bir ahlaksızlık kavramı eşlik etmediği için, bundan o kavramın böyle bir keşiften doğmadığı sonucu çıkar.

Ancak daha da benzer bir durum seçmek için, ensestin insan türünde niçin suç olduğunu ve niçin aynı eylemin ve aynı ilişkilerin hayvanlarda en küçük bir ahlaksal alçaklık ve çirkinlik taşımadığını sormak isterim. Eğer hayvanlar bu eylemin alçaklığını ortaya çıkarmaya yetecek usa sahip olmadıkları için bu eylem hayvanlarda masum kabul edilir, ama insan onu ödevlerine dahil etmemesini *gerektiren* yeti ile donatılı olduğu için aynı eylem insanlarda hemen bir suç halini alır, yanıtı verilecek olursa yanıtım bunun açıkça bir döngü içinde akıl yürütmek olduğu şeklinde olacaktır. Çünkü us daha bu alçaklığı algılayamadan önce alçaklık varolmalıdır; buna göre de alçaklık usumuzun kararlarından bağımsızdır ve onların sonucu olmaktan ziyade nesnesi olmaya uygundur. Öyleyse bu dizgeye göre duyuları, itkisi ve istenci olan her hayvan, diğer bir ifadeyle tüm hayvanlar insanları övmemize veya suçlamamıza neden olan erdem ve erdemsizliklerin tümüne açık olmalıdır. Aradaki tek fark bizim daha üstün olan usumuzun erdemsizliği ya da erdemi keşfetmeye yaraması ve bu yolla suçlamayı ya da övgüyü artırabilmesidir; ancak gene de bu keşif bu ahlaksal ayrımlarda yalnızca istenç ve itkiye bağlı olan ve hem düşüncede hem de gerçekte ustan ayırt edilebilen ayrı bir varlığı varsayar. Hayvanlar birbirleri açısından insan türü ile aynı ilişkilere açıktırlar, öyleyse eğer ahlakın özü bu ilişkilerden oluşmuşsa aynı ahlaka da açık olacaklardır. Yeterli bir derecesinden yoksun olmaları onların ödevleri ve ahlaksal yükümlülükleri algılamalarını önleyebilir, ama hiçbir zaman bu ödevlerin varolmasını önleyemez; çünkü ödevler algılanabilmek için önceden varolmalıdırlar. Us onları hiçbir zaman üretemez ama bulmalıdır. Bu kanıtlama üzerinde düşünmeye değer, çünkü bana kalırsa bütünüyle belirleyicidir.

Bu akıl yürütme yalnızca ahlakın bilimin nesneleri olan belli ilişkilere dayanmadığını ispatlamakla kalmaz, aynı zamanda, eğer sıkı bir şekilde incelenecek olursa, ahlakın anlık tarafından keşfedilebilecek herhangi bir ol-

guya dayanmadığını da eşit bir kesinlikle ispatlayacaktır. Akıl yürütmelerimizin *ikinci* kısmı budur; eğer açık kılınabilirse, ahlakın usun bir nesnesi olmadığı vargısına ulaşabiliriz. Ancak erdemin ve erdemsizliğin varoluşlarını us yoluyla çıkarsayabileceğimiz olgular olmadığını ispatlamada güçlük çeker miyiz? Erdemsiz sayılan bir eylemi ele alın, örneğin kasten cinayet. Onu her açıdan inceleyin ve onda *erdemsizlik* dediğiniz o olguyu ya da olgusal varoluşu bulup bulamayacağınıza bakın. Ne şekilde ele alırsanız alın, onda yalnızca belli tutkular, güdüler, istemeler ve düşünceler bulacaksınız. Bu durumda başka hiçbir olgu yoktur. Nesneyi incelediğiniz sürece, erdemsizlik sizden tamamen kaçır. Onu hiçbir zaman bulamazsınız, ta ki düşünce-nizi kendi yüreğinize çevirip sizde bu eyleme karşılık olarak ortaya çıkan bir onaylamama hissi buluncaya dek. Burada bir olgu vardır ama bu, duygunun nesnesidir, usun değil. Sizin içinizdedir, nesnede değil. Öyle ki, bir eylemin ya da kişiliğin erdemsiz olduğunu söylediğiniz zaman, aslında doğanızın yapısı gereği onu düşünmekten kaynaklanan bir suçlama duygusu ya da hissi taşıdığınızı söylemek istemişsinizdir. Öyleyse erdem ve erdemsizlik modern felsefeye göre, nesnelerdeki nitelikler değildir, yalnızca zihindeki algılar olan seslere, renklere, sıcaklık ve soğukluğa benzetilebilirler; ahlak-taki bu keşif, her ne kadar fizikteki gibi, kılğı üzerinde çok az ya da hiç de-nebilecek bir etkiye sahip olsa da, yine fizikteki diğer keşifler gibi, kurgula-malı bilimlerde önemli bir ilerleme olarak görülecektir. Hiçbir şey kendi haz ya da rahatsızlık hislerimizden daha gerçek olamaz ya da bizi daha çok ilgi-lendiremez; eğer bunlar erdemi destekleyici ve erdemsizliğin karşısında ise-ler, tutum ve davranışımızın düzenlenmesi için daha çoğu gerekli değildir.

Bu akıl yürütmelere belki de biraz önemli görülebilecek bir gözlem eklemeden yapamayacağım. Şimdiye dek karşılaştığım her ahlak dizgesinde her zaman yazarın bir süre olağan akıl yürütmeler yoluyla ilerlediğine ve bir Tanrının varlığını doğruladığına, ya da insan sorunlarıyla ilgili gözlemlerde bulunduğu dikkat etmişken, birdenbire önermelerin olağan bağları olan *dir* ve *değildir* yerine *gerek* ve *gerek değildir* ile bağlı olmayan hiçbir önerme ile karşılaşmadığımı fark etmek beni şaşırttı. Bu sezilmesi zor bir değişimdir; ama aynı zamanda son derece önemlidir. Çünkü bu *gerek* ya da *gerek değildir* belli bir yeni ilişkiyi ya da doğrulamayı ifade ettiği için, gözlenmesi ve açıklanması zorunludur; aynı zamanda tamamıyla kavranamaz görünen bu şey için de, bu yeni ilişkinin nasıl olup da kendisinden tamamıyla farklı olan diğer ilişkilerden çıkarıldığı konusunda bir açıklama yapılmalıdır. Ancak yazarlar genellikle bu uyarıyı yapmadıkları için, bunu okurlara tavsiye etmeyi görev biliyorum ve inanıyorum ki bu küçük dikkat tüm kaba ahlak dizgelerini alt üst edecek ve bize erdemsizlik ve erdem ayrımının salt nesnelerin ilişkilerine dayanmadığını ve ayrıca usun bu ayrımı algılamadığını gösterecektir.

2. Kısım

Ahlaksal Ayrımlar Ahlak Duygusundan Türer

Böylece kanıtlama bizi şu vargıya götürür: Erdemsizlik ve erdem salt us ya da tasarımların karşılaştırılması yoluyla keşfedilebilir olmadıkları için,

aralarındaki farkı yol açtıkları belli bir izlenim ya da his aracılığıyla saptayabiliyor olmamız gerekir. Ahlaksal doğruluk ve ahlaksal bozulma ile ilgili kararlarımız açıktır ki algılardır; tüm algılar ya izlenim ya da tasarım olduğu için de, birinin dışarıda bırakılması bize öteki için ikna edici bir kanıtlama sunar. Öyleyse ahlak, yargılanmaktan ziyade duyumsanır; ama bu duygu ya da his genellikle öyle yumuşak ve incedir ki, bizi birbirleriyle yakın bir benzerlikleri olan her şeyi aynı şey olarak görmeye götüren ortak alışkanlığımıza bakılırsa, bu duyguyu bir tasarım ile karıştırmaya yatkındır.

Sonraki soru şudur: Bu izlenimlerin nasıl bir doğası vardır ve üzerimizde ne şekilde etkili olurlar? Burada uzun süre kararsız kalamayız; erdemden doğan izlenimlerin hoş, erdemsizlikten doğanlarınsa rahatsız edici olduklarını söylememiz gerekir. Yaşadığınız her deneyim bizi buna ikna etmelidir. Asil ve yüce gönüllü bir eylem kadar zarif ve güzel bir görünüş yoktur; ayrıca bizde zalimane ve haince bir eylemden daha çok nefret uyandıran bir şey de. Hiçbir haz sevip saydıklarımızla bir arada olmanın verdiği doyuma eşit değildir; tıpkı en büyük cezanın yaşamımızı nefret ettiğimiz ya da küçümsediğimiz kişilerle birlikte geçirme zorunluluğu olması gibi. Bir oyun ya da romans bize erdemini ilettiği bu hazzın ve erdemsizlikten doğan acının örneklerini verebilir.

İmdi ahlaksal iyiyi ve kötüyü bilmemizi sağlayan ayırt edici izlenimler *belirli* acılar ya da hazlar oldukları için, bu ahlaksal ayrımlarla ilgili tüm soruşturmalarda bizi bir kişiliğin gözleminden keyif almaya ya da rahatsızlık duymaya götüren ilkeleri göstermek, kişiliğin niçin övgüye değer ya da kusura dolu olduğu konusunda bir doyum bulabilmemiz açısından yeterli olacaktır. Bir eylem ya da his ya da kişilik niçin erdemli ya da erdemsizdir? Görünüşleri bir tür haz ya da rahatsızlığa neden olduğu için değil mi? Öyleyse haz ya da rahatsızlığı açıklarken erdem ya da erdemsizliği de yeterince açıklamış oluruz. Erdem duygusuna sahip olmak bir kişiliğin düşünülmesinden doyum almaktan başka bir şey değildir. *Duygunun kendisi* övgümüzü ve hayranlığımızı meydana getirir. Buradan daha ileriye gitmez ve doyumun nedenlerini araştırmayız. Birisi bize haz verdiği için o kişinin erdemli olduğunu çıkarsıyor değilizdir, sırf o kişinin bize bir şekilde haz verdiğini duyumsadığımız için, gerçekte o kişinin erdemli olduğunu hissederiz. Her tür güzellik, beğeni ve duyumlarla ilgili yargılarımızda da aynı durum söz konusudur. Bize ilettikleri dolaysız haz beğenimizi de içerir.

Doğru ve yanlış konusunda sonsuz ussal ölçüler saptayan dizgeye, ussal varlıkların eylemlerinde dışsal nesnelerde bulunmayan bir ilişkiyi ortaya koymanın olanaksız olduğu şeklinde karşı çıkmıştım; bu yüzden eğer ahlak her zaman bu ilişkilere eşlik ediyorsa, cansız özdeğin de erdemli ya da erdemsiz olması olanaklı olurdu. Şimdi bu dizgeye de, eğer erdem ve erdemsizlik haz ve acı tarafından belirleniyorsa, bu nitelikler her durumda duyumlardan doğmalıdır, dolayısıyla ister canlı ister cansız, ister ussal isterse usdışı olsun herhangi bir nesne ahlaksal olarak iyi ya da kötü olabilir, yeter ki bir doyum ya da rahatsızlık yaratabilsin, denilerek benzer şekilde karşı çıkılabilir. Ancak bu karşı çıkış diğeriyle tam olarak aynı görünse de, hiçbir

şekilde öteki gibi güçlü değildir. Çünkü *ilk olarak* açıktır ki *haz* başlığı altında birbirinden çok çok farklı olan ve yalnızca onları aynı soyut terim tarafından anlatılır kılmak için gereken uzak benzerliği taşıyan duyumları bir araya getiririz. İyi bir müzikle birlikte iyi bir şişe şarap benzer şekilde haz yaratır, dahası iyi olup olmamaları yalnızca haz tarafından belirlenir. Ancak bu yüzden şarap ahenkli ya da müziğin tadı güzeldir mi diyeceğiz? Benzer olarak cansız bir nesne ve bir kişinin kişiliği ya da hisleri, her ikisi de doyum verebilir; ama aldığımız doyumlar farklı olduğu için, bu onlara ilişkin hislerimizin karışmasını önler ve bizi erdemi birine değil de ötekine yüklemeye götürür. Kaldı ki kişiliklerden ve eylemlerden doğan her haz ya da acı duygusu bizi bir şeyi övmeye ya da yermeye götüren o *belirli* türden değildir. Bir düşmanın iyi nitelikleri bizim için tehlikelidir; ama yine de saygı ve hürmetimizi kazanabilir. Bir kişilik yalnızca, çıkarlarımızla bir bağlantısı olmaksızın genel anlamda değerlendirildiğinde, kendisini ahlaksal olarak iyi ya da kötü gösterecek türde bir duygu ya da hisse neden olur. Çıkardan ve ahlaktan kaynaklanan o hislerin karıştırılmaya yatkın oldukları ve doğal olarak birbirlerine kaynaştıkları doğrudur. Nadiren bir düşmanın erdemsiz olduğunu düşünmez ve çıkarlarımıza aykırı olması ile gerçek kötülük ya da alçaklığını birbirinden ayırabiliriz. Ancak bu durum hislerin kendi başlarına ayrı olmalarını engellemez; ölçülü ve muhakemesi güçlü bir insan kendini bu yanılsamalardan koruyabilir. Benzer şekilde, ahenkli bir sesin doğal olarak, haz veren *belirli* bir tür ses olduğunun açık olmasına karşın, gene de bir insanın düşmanın sesini hoş bulması ya da o sesin ahenkli olduğunu kabul etmesi güçtür. Yalnızca kendine hâkim, müzik kulağına sahip biri bu duyguları ayırabilir ve övgüyü hak edeni övebilir.

İkinci olarak, acılarımız ve hazlarımız arasındaki daha önemli bir farkı ortaya koyabilmek için tutkularla ilgili önceki dizgeyi hatırlatabiliriz. Gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret bize hem tutkunun nesnesi ile ilişkili olan hem de tutkunun duyumu ile ilişkili ayrı bir duyum üreten bir şey sunulduğunda uyarılırlar. İmdi, erdem ve erdemsizliğe bu durumlar eşlik eder. Bunlar zorunlu olarak kendimize ya da başkalarına yerleştirilmeli, haz ya da rahatsızlık yaratmalı ve bu yüzden de bu dört tutkudan birini ortaya çıkarmalıdır; bu durum onları genelde bizimle hiçbir ilişkisi olmayan cansız nesnelerden kaynaklanan haz ve acıdan açıkça ayırır; bu belki de erdem ve erdemsizliğin insan zihni üzerinde doğurduğu en önemli sonuçtur.

İmdi, ahlaksal iyiyi ve kötüyü ayıran bu acı ya da haz ile ilgili *genel olarak* şu sorulabilir: *Hangi ilkelerden türer ve insan zihninde nereden doğarlar?* Buna yanıtlım *ilk olarak* her tikel durumda bu hislerin bir *ilksel* nitelik ve *birincil yapı* tarafından üretildiğini imgelemenin saçma olduğudur. Çünkü ödevlerimiz bir bakıma sonsuz sayıda olduğu için, kökensel içgüdülerimizin onların her birine uzanması ve bebekliğimizden başlayıp insan zihni ile ilgili en eksiksiz etik dizgesinde kapsanan tüm o ilkeler çokluğuna etki etmesi olanaksızdır. Böyle bir ilerleme yöntemi evrende gözlediğimiz tüm o çeşitliliğin birkaç ilkeyle üretildiği ve her şeyin en kolay ve en basit şekilde sürdürüldüğü doğanın yönetimini sağlayan o alışılmış maksimlere uygun değildir.

Öyleyse bu birincil dürtüleri kısaltmak ve üzerinde tüm ahlak kavramlarımızı kurduğumuz birkaç genel ilke daha bulmak zorunlu olur.

Ancak *ikinci olarak*, bu ilkeleri doğada mı araştırmamız gerekir, yoksa onları başka bir kaynakta mı aramalıyız sorusu sorulmalıdır. Bu soruya vereceğimiz yanıtın ondan daha belirsiz ve çokanlamlı bir sözcüğün olmadığı Doğa sözcüğünün tanımına bağlı olduğu karşılığını vereceğim. Eğer *doğa* mucizelerin karşısına konursa, yalnızca erdemsizlik ve erdem arasındaki ayırım doğal olmakla kalmaz, aynı zamanda *dinimizin temeli olan mucizeler dışında* dünyada olup biten her olay da doğal olur. O zaman erdemsizlik ve erdem hislerinin bu anlamda doğal olduklarını söylerken, çok olağanüstü bir buluş yapmış olmayız.

Ancak *doğa* ender ve alışılmadık olana da karşıt olabilir; sözcüğün genel olan bu anlamında sık sık doğal olan ya da doğal olmayan ile ilgili tartışmalar meydana gelebilir ve bu tartışmaları bir karara bağlayabilecek kesin bir ölçünümüzün olmadığı genel olarak ileri sürülebilir. Sık ve ender, gözlediğimiz örneklerin sayısına bağlıdır; bu sayı aşamalı olarak artıp azalabildiği için, aralarında kesin sınırlar saptamak olanaksız olacaktır. Bu noktada yalnızca şunu ileri sürebiliriz ki, eğer bu anlamda doğal diyebileceğimiz bir şey olabilseydi, ahlak hisleri hiç kuşkusuz böyle adlandırılabilirdi; çünkü dünyada hiçbir zaman bu hislerden tamamıyla yoksun olan ve herhangi bir durumda tavırlar karşısında en ufak bir beğeni ya da hoşnutsuzluk sergilemeyen bir ulus veya herhangi bir ulusta böyle tek bir kişi olmamıştır. Bu hisler yapı ve mizacımızda öyle kökleşmiştir ki, insan zihnini hastalık ya da delilikle bütünüyle birbirine katmadan, bu hislerin kökünü kazıyıp onları yok etmek olanaksızdır.

Ancak *doğa* ender ve alışılmadığa olduğu gibi yapay olana da karşıt olabilir; bu anlamda erdem kavramlarının doğal olup olmadığı tartışılabilir. İnsanların tasarılarının, amaçlarının ve görüşlerinin kendi işlemlerinde sıcaklık ve soğukluk, nem ve kuruluk kadar zorunlu ilkeler olduklarını kolayca unuturuz; ancak onları özgür ve bütünüyle kendimize ait olarak aldığımızda, onları doğanın diğer ilkeleri ile karşıtlık içine koymamız olağandır. Öyleyse, eğer erdem duygusunun doğal mı yoksa yapay mı olduğu sorulursa, bu soruya şu an için kesin bir yanıt vermemin olanaksız olduğunu söylerim. Belki de daha sonra erdem duygularımızdan bazılarının yapay, bazılarının da doğal olduğu ortaya çıkacaktır. Bu sorunu her tikel erdemsizlik ve erdemin kesin ayrıntısına girdiğimiz zaman tartışmak daha uygun olacaktır.⁴

Bu arada *doğal olanın* ve *doğal olmayanın* bu tanımlarından hareketle, hiçbir şeyin felsefeye erdemin doğal olanla erdemsizliğin ise doğal olmayanla aynı olduğunu ileri süren dizgelerden daha aykırı olmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Çünkü mucizelere karşıt olma şeklindeki Doğa sözcüğünün ilk anlamında, hem erdemsizlik hem de erdem eşit ölçüde doğaldır; alışıl-

⁴ Aşağıdaki tartışmada *doğal* kimi zaman *uygar*, kimi zaman da *ahlaksal* ile karşıtlık içindedir. Karşıtlık her zaman sözcüğün ele alındığı anlamı ortaya koyacaktır.

madık olana karşıt olma şeklindeki ikinci anlamında ise, belki de erdem in doğallıktan en uzak şey olduğu görülecektir. En azından kabul etmek gerekir ki, kahramanlık erdemi, alışılmadık olduğu için, en acımasız barbarlık kadar doğallıktan uzaktır. Sözcüğün üçüncü anlamına gelince, açıktır ki bu durumda hem erdemsizlik hem de erdem eşit ölçüde yapay ve doğanın dışındadırlar. Çünkü her ne kadar belirli eylemlerdeki fazilet ya da kusur kavramının doğal mı yoksa yapay mı olduğu tartışılsa da, açıktır ki eylemlerin kendileri yapaydır ve belli bir tasar ve niyetle gerçekleştirilirler; aksi takdirde hiçbir zaman bu adlandırmalardan biri altında ele alınamazlardı. Öyleyse doğal olma ve doğal olmama özelliğinin herhangi bir anlamda erdemsizliğin ve erdem in sınırlarını belirlemesi olanaksızdır.

Böylece yine ilk konumumuza, yani erdem bir eylemin, hissin ya da kişiliğin bize salt görüş ve düşünüş yoluyla verdiği haz, erdemsizlik ise bunların verdiği acı sayesinde birbirlerinden ayrılırlar noktasına dönmüş oluruz. Bu karar elimizi oldukça rahatlatır; çünkü bizi şu yalın soruya getirir: *Niçin bir eylem ya da his genel olarak görülmesi ya da gözlenmesiyle bize belli bir doyum ya da rahatsızlık verir* ve böylece hiçbir zaman doğada ve hatta açık ve seçik bir kavram yoluyla imgelemimizde bile varolmamış olan kavranamaz ilişki ya da nitelikleri aramamıza gerek kalmadan, ahlaksal doğruluk ya da bozukluğun kökenini gösterebilmemizi sağlar. Soruyu bana çok anlamlılık ve bulanıklıktan tam olarak kurtulmuş görünen bu haliyle ortaya koyarak, şimdiki amacımın büyük bir kısmını gerçekleştirdiğim için kendimle gurur duyuyorum.

II. Bölüm

Adalet ve Adaletsizlik

1. Kısım

Adalet, Doğal Mı Yoksa Yapay Bir Erdem Mi?

Daha önce de ima ettiğim gibi, erdem duygularımızın hepsi doğal değildir; insanlığın koşul ve zorunluluklarından kaynaklanan bir tür yapıntı ya da buluş aracılığıyla haz ve beğeni üreten bazı erdemler vardır. *Adaletin* bu tür bir erdem olduğunu ileri sürüyorum; o erdem duygusunu türeten yapıntının doğasını irdelemeden önce, bu görüşü kısa ama ikna edici olduğunu umduğum bir usamlama yoluyla savunmaya çalışacağım.

Açıktır ki, kimi eylemleri övdüğümüz zaman, yalnızca onları meydana getiren güdüler göz önüne alır ve eylemleri zihindeki ve ruhsal yapıdaki belirli ilkelerin işaretleri ve belirtileri olarak görürüz. Dışsal eylemlerin nazarımızda hiçbir değeri yoktur. Ahlaksal niteliği bulmak için içeriye bakmamız gerekir. Bunu doğrudan yapamayız; bu yüzden de dikkatimizi dışsal işaretler olan eylemlere yöneltiriz. Ancak bu eylemler hala işaret olarak görülürler; övgü ve onayımızın en son nesnesi onları üreten güdüdür.

Aynı şekilde bir eylemin yapılmasını istediğimizde ya da bir kimseyi o eylemi gerçekleştirmemekle suçlarken, her zaman o durumdaki birinin o

eylemin asıl güdüsü tarafından etkilenmesi gerektiğini varsayar ve bu güdüyü dikkate almamayı o kişinin erdemsizliği olarak görürüz. Eğer soruşturma üzerine o kişide, bilmediğimiz kimi koşullar tarafından işleyişinde durdurulmuş olsa da, güçlü bir erdem güdüsünün olduğunu görürsek, suçlamamızı geri alır ve o kişiye sanki kendisinden istediğimiz eylemi gerçekten yerine getirmiş gibi saygı duyarız.

Bu yüzden öyle görünür ki, tüm erdemli eylemler değerlerini erdemli güdülerden türetirler ve yalnızca o güdülerin işaretleri olarak görülürler. Bu ilkedен vargı olarak şunu çıkarıyorum: bir eyleme değerini veren ilk erdem güdüsü, hiçbir zaman o eylemin erdemine duyulan saygı olamaz; aksine, başka bir doğal güdü ya da ilke olmalıdır. Salt eylemin erdemine duyulan saygının o eylemi üreten ve onu erdemli kılan ilk güdü olabileceğini varsaymak bir nevi çember içerisinde akıl yürütmektir. Böyle bir saygıyı duya-bilmemiz için, eylem gerçekten erdemli olmalıdır; bu erdem belli bir erdemli güdüden türetilmiş olmalı ve buna göre de erdem güdüsü eylemin erdemine duyulan saygıdan farklı olmalıdır. Bir eylemi erdemli kılmak için bir erdem güdüsü gerekir. Bir eylem biz o eylemin erdemine saygı duymadan önce erdemli olmalıdır. Öyleyse belli bir erdem güdüsü o saygıdan önce gelmelidir.

Bu salt metafiziksel bir incelik değildir; aksine, her ne kadar onu böyle seçik felsefi terimlerle anlatamasa da, gündelik yaşamdaki tüm akıl yürütmelerimizde kendine bir yer edinir. Bir babayı çocuğunu ihmal ettiği için kınarız. Niye? Her ebeveynin ödevi olan doğal şefkat açısından yetersiz olduğu için değil mi? Doğal şefkat bir ödev olmasaydı, çocuklara bakmak bir ödev olamaz ve çocuklarımıza gösterdiğimiz ilgide bir ödevi göz önünde tutmamız olanaksız olurdu. Öyleyse bu durumda tüm insanlar eylem için bir ödev duygusundan ayrı bir güdüyü varsayarlar.

Birçok iyiliksever eylemde bulunan, sıkıntıda olanlara yardım eden, dertlileri sevindiren ve eli açıklığını yabancılara dek uzatan bir insan olsun. Kimse bu kişiden daha sevimli ve erdemli olamaz. Bu eylemleri yüce bir insanlığın kanıtları olarak görürüz. Bu insanlık eylemlere bir değer kazandırır. Öyleyse bu değere duyulan saygı ikincil bir noktadır ve değerli ve övgüye değer olan ve kendisini önceleyen insanlık ilkesinden türer.

Kısaca, şu kuşku duyulmaz bir maksim olarak saptanabilir: *Hiçbir eylem, insan doğasında o eylemi üretecek, ahlak duygusundan ayrı, belli bir güdü olmadıkça erdemli ya da ahlaksal olarak iyi olamaz.*

Ama ahlak ya da ödev duygusu bir başka güdü olmadan bir eylem üretemez mi? Yanıtım, üretebileceğidir; ancak bu şimdiki öğretiyeye bir karşı çıkış olmaz. Bir erdem güdüsü ya da ilkesi insan doğasına ortak olduğu zaman, birisi kendisinin o ilkedен yoksun olduğunu hissettiğinde sırf bu sebeple kendinden nefret edebilir ve eylemi güdü olmadan da belli bir ödev duygusuyla yerine getirebilir; bunu da o erdem ilkesini alıştırmaya yoluyla elde edebilmek ya da en azından ondan yoksun oluşunu mümkün olduğunca kendinden saklayabilmek için yapabilir. Gerçekten mizacı gereği minnettar olamayan bir insan yine de kıymetbilir eylemler yapmaktan haz duyar ve bu şekilde ödevini yerine getirdiğini düşünür. Eylemler ilkin yalnızca güdüle-

rin işaretleri olarak görülürler; ama bu durumda, diğer tüm durumlarda olduğu gibi, dikkatimizi işaretler üzerinde toplayıp, işaret edilen şeyi bir miktar göz ardı etmemiz olağandır. Ancak bazı durumlarda bir kişi eylemi yalnızca ahlaksal yükümlülüğüne olan saygısından yerine getirebilse de, bu gene de insan doğasında eylemi üretmeye yetenekli olan ve ahlaksal güzellikleri eylemi değerli kılan kimi ayrı ilkeleri varsayar.

İmdi tüm bunları önümüzdeki duruma uygulamak için, bana birkaç gün sonra geri almak koşuluyla bir miktar para ödünç veren bir kişiyi varsayalım; yine varsayalım ki, bu kişi anlaştığımız süre sona erdikten sonra benden parasını istiyor olsun, sorarım: *Ne sebeple ya da hangi güdüyle parayı geri vermek zorunda olurum?* Belki de denecektir ki, eğer en küçük bir dürüstlük kırıntısı ya da ödev ve sorumluluk duygusu taşıyorsam, adalete olan saygım ve kötülük ve dolandırıcılıktan nefret ediyor olmam benim için yeterli sebeplerdir. Bu yanıt hiç kuşkusuz medeni olan ve belli bir disiplin ve eğitime göre yetiştirilen bir insan için haklı ve doyurucu olacaktır. Ancak o kişi kaba ve daha *doğal* olan koşullarındaysa, tabi böyle bir koşula *doğal* diyorsanız, bu yanıt bütünüyle anlaşılmaz ve safsata olarak yadsınacaktır. Çünkü o durumdaki biri hemen soracaktır: *Bir borcu geri verme ve başkalarının mülkiyetinden uzak durma konusundaki bu dürüstlük ve adalet neye dayanır?* Hiç kuşkusuz, bunlar dışsal eylemde yatmazlar. Öyleyse dışsal eylemin türediği güdüde yatıyor olmalıdırlar. Bu güdü hiçbir zaman eylemin dürüstlüğüne duyulan saygı olamaz. Çünkü bir eylemi dürüst kılmak için bir erdem güdüsü gereklidir demek ve fakat aynı zamanda dürüstlüğe duyulan saygı eylemin güdüsüdür demek düpedüz bir kandırmacadır. Bir eylem önceden erdemli olmadıkça, o eylemin güdüsüne hiçbir zaman saygı duyamayız. Bir erdem güdüsünden kaynaklanmadığı sürece, hiçbir eylem erdemli olamaz, öyleyse bir erdem güdüsü erdeme duyulan saygıdan önce gelmelidir; zira erdem güdüsünün ve erdeme duyulan saygının aynı olabilmesi olanaksızdır.

O zaman adalet ve dürüstlük edimleri için dürüstlüğe duyduğumuz saygıdan ayrı bir güdü bulmak gerekir; güçlük de büyük ölçüde buradan kaynaklanır. Çünkü kişisel çıkar ya da ün kaygımız tüm dürüst eylemlerin meşru güdüsüdür dersek, bundan o kaygının sona erdiği yerde dürüstlüğün de sona ereceği sonucu çıkar. Ancak açıktır ki öz-sevgi, bizi dürüst eylemlere bağlamak yerine başına buyruk hareket ettiği zaman, tüm adaletsizlik ve şiddetin kaynağı olur ve böyle biri o itkinin *doğal* hareketlerini düzelterip kısıtlamadığı sürece o erdemsizlikleri düzeltemez.

Ancak bu tür eylemlerin gerekçesinin ya da güdüsünün *kamu çıkarına duyulan saygı* olduğu ileri sürülecek olursa ki, hiçbir şey buna adaletsizlik ve sahtekârlık örneklerinden daha zıt değildir, eğer bu ileri sürülürse, sizlere önemli bulduğum şu üç değerlendirmeyi önereceğim. *İlk olarak*, toplumun çıkarı adalet kurallarına uyulmaya *doğal* olarak bağlanmış değildir, aksine adaletle yalnızca, daha sonra ayrıntılarıyla gösterileceği gibi, bu kuralların yerleştirilmesini öngören yapay bir sözleşme aracılığıyla bağlantılıdır. *İkinci olarak*, eğer borcun gizli olduğunu ve borç veren kişinin kişisel çıkarı nedeniyle paranın aynı şekilde iade edilmesinin zorunlu olduğunu varsayarsak

(ödünç verenin zenginliğini gizlemek isteyeceği zamanki gibi), o halde örnek ortadan kalkar ve kamu bundan böyle borçlunun eylemleriyle ilgilenmez; ama yine de hiçbir ahlakçının ödev ve yükümlülüğün sona erdiğini ileri süreceğini zannetmiyorum. *Üçüncü olarak*, borçlarını ödedikleri, sözlerini yerine getirdikleri ve hırsızlık, soygun ve her türlü adaletsizlikten uzak durdukları zaman, insanların günlük meseleler açısından kamu çıkarına çok fazla aldırmadıkları, deneyim tarafından yeterince ispatlanır. Bu insanlığın büyük bir kısmını etkilemeyecek kadar uzak ve ince bir güdüdür ve eylemlerde sık sık adalet ve genel dürüstlüğe olduğu gibi kişisel çıkara da karşıt bir güçle işler.

Genel olarak, ileri sürülebilir ki insan zihninde kişisel niteliklerden, hizmetlerden ya da kendimizle olan ilişkimizden bağımsız ve salt bir sevgi olan insarılık sevgisi diye bir tutku yoktur. Yakınımıza getirilip canlı renklerle sunulduğunda, mutluluk ya da mutsuzluğu bir ölçüde bizi etkilemeyen hiçbir insanın, hatta algılanabilen hiçbir canlının olmadığı doğrudur; ancak bu yalnızca duygudaşıktan kaynaklanır ve insanlığa yönelik evrensel bir sevginin kanıtı olamaz, çünkü böyle bir kaygı kendi türümüzün ötesine genişler. Karşı cinsler arasındaki sevgi açıktır ki insan doğasına yerleştirilmiş bir tutkudur; bu tutku yalnızca kendine özgü belirtilerinde değil, diğer her duygu ilkesini coşturduğu zaman da görünür olur ve güzellik, kavrayış inceliği ve sevecenliği alıp bunların daha güçlü bir sevgi doğurmasını sağlar. İnsanlar arasında evrensel bir sevgi olsaydı, o da aynı şekilde ortaya çıkardı. Deneyim yoluyla bulduğumuzun aksine, iyi bir nitelik aynı derecedeki kötü bir niteliğin neden olacağı nefretten daha güçlü bir sevecenliğe neden olurdu. İnsanların huyları farklı farklıdır, kimileri daha narin, diğerleri ise daha kaba duygulara yatkındır; ancak temelde ileri sürebiliriz ki genel olarak insan, ya da insan doğası, yalnızca hem sevgi hem de nefret nesnesidir ve izlenim ve tasarımların çifte bir ilişkisi sayesinde bu tutkuları uyarabilen başka bir nedene ihtiyaç duyar. Bu varsayımdan kaçmaya çalışmak boşuna olacaktır. İnsanların faziletlerinden ve diğer tüm koşullardan bağımsız ve onlara yönelik böyle bir sevgiyi ortaya çıkarabilecek hiçbir görüngü yoktur. Birlikteliği genel olarak severiz; ama bu başka herhangi bir eğlenceyi sevdiğimiz gibidir. *İtalya*'daki bir *İngiliz* bizim için bir dosttur; *Çin*'de de bir *Avrupalı*; belki de bir insanı, eğer onunla *Ay*'da karşılaşılsaydık, salt bir insan olarak severdik. Ancak bu sırf bizimle ilgisinden kaynaklanır ve böyle durumlarda ne kadar az kişiyle sınırlanırsa o kadar güçlü olur.

Öyleyse kamu yararını istemek ya da insanlığın çıkarlarına saygı duymak adaletin kökensel güdüsü olamaz, tıpkı *hayırseverliğin* ya da *ilgili tarafın çıkarlarına saygı duymanın* da bu güdü olamaması gibi. Çünkü ya birisi benim düşmanımsa ve ondan nefret etme konusunda haklı gerekçelere sahipsem? Ya kötü biriye ve tüm insanlığın nefretini hak ediyorsa? Ya cimriyse ve onu yoksun bırakacağım şeyden zaten yararlanamayacaksa? Ya arsız bir zamparayla ve mal mülk edindiğinde yarardan çok zarar göreceksen? Ya sıkıntıdaysam ve ailem adına bir şeyler elde etmemi gerektiren acil güdülerim varsa? Tüm bu durumlarda, ilksel adalet güdüsü geçersiz olacaktır; dolayısıyla da

adalet ve onunla birlikte tüm mülkiyet, hak ve yükümlülük.

Varlıklı bir insanın sahip olduğu fazla şeylerin bir kısmını darda olanlara verme gibi ahlaksal bir yükümlülüğü vardır. Eğer hayırseverlik adaletin ilksel güdüsü olsaydı, bir insan verme yükümlülüğünde olduğundan daha fazlasını bağışlamazdı. En azından aradaki fark çok önemsiz olurdu. Genel olarak insanlar duygularını yararlanmadıkları şeylerden ziyade sahip oldukları şeylere yöneltirler; bu nedenle, bir insanı bir şeyden yoksun bırakmak ona o şeyi vermemekten daha büyük bir acımasızlık olacaktır. Ancak bunun adaletin biricik temeli olduğu ileri sürülebilir mi?

Bunun yanı sıra, insanların sahip oldukları şeylere çok fazla bağlanmalarının başlıca nedenini, bu şeyleri kendi mülkleri olarak görmelerinde ve böyle bir güvencenin kendilerine toplum yasaları tarafından dokunulmaz bir şekilde verildiğini düşünmelerinde aramalıyız. Ancak bu ikincil bir noktadır ve önceki adalet ve mülkiyet kavramlarına bağlıdır.

Bir insanın mülkiyetinin diğer tüm ölümlülere mümkün olan her durumda kapatılmış olduğu varsayılır. Ancak hayırseverlik bazı insanlarda diğerlerinde olduğundan daha zayıftır ve öyle olması da gerekir; birçok kişide, ya da aslında çoğumuzda, mutlak olarak yoktur. Öyleyse hayırseverlik adaletin ilksel güdüsü değildir.

Tüm bunlardan şu çıkar: haktanırlık yasalarına boyun eğme konusunda haktanırlığın kendisinden ve o boyun eğmenin faziletinden başka gerçek ya da evrensel hiçbir güdümüz yoktur; hiçbir eylem, ayrı bir güdüden doğmadığında, adil ya da faziletli olamayacağı için, burada açık bir sofistlik ve bir döngü içinde akıl yürütme söz konusudur. Öyleyse doğanın bir sofistlik meydana getirdiğini ve bunu zorunlu ve kaçınılmaz kıldığını kabul etmedikçe, adalet ve adaletsizlik duygusunun doğadan türemediğini, aksine her ne kadar zorunlu olarak eğitimden ve insan sözleşmelerinden olsa da, yapay bir şekilde doğduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bu akıl yürütmeye bir yan sonuç olarak şunu ekleyeceğim, hiçbir eylem ahlak duygusundan ayrı bir güdü ya da zorlayıcı tutkular olmadan övgüye değer ya da kusurlu olmadığı için, bu ayrı tutkuların o duygu üzerinde büyük bir etkisi olmalıdır. Bunları insan doğasındaki genel kuvvetlerine bakarak suçlar ya da överiz. Hayvan bedenlerinin güzelliğini yargılarken, daima belli bir türün yapısal düzenini göz önünde tutar ve uzuvları ve yüz hatları türe ortak olan orana uyduğu zaman, bunların alımlı ve güzel olduklarını söyleriz. Benzer olarak, erdem ve erdemsizlik ile ilgili karar vereceksek, her zaman tutkuların *doğal* ve *olağan* güçlerini irdeleriz; eğer tutkular bir tarafta ortak ölçülerden çok fazla ayrılırsa, erdemsiz olarak görülür ve beğenilmezler. Bir insan, diğer her bir şeyin eşit olduğu yerde, doğal olarak çocuklarını yeğenlerinden daha çok, yeğenlerini kuzenlerinden daha çok, kuzenlerini de yabancılardan daha çok sever. Birini ötekine yeğleme konusundaki ortak ödev ölçülerimiz buradan doğar. Ödev duygumuz her zaman tutkularımızın ortak ve doğal olan yolunu takip eder.

Yanlış anlaşılmaya fırsat vermemek için, adalete doğal bir erdem olduğunu yadsıdığım zaman, *doğal* sözcüğünü yalnızca *yapay* sözcüğünün karşıtı

anlamında kullandığımı belirtmeliyim. Sözcüğün bir diğer anlamında, insan zihninin hiçbir ilkesi erdem duygusundan daha doğal olmadığı için, hiçbir erdem de adaletten daha doğal değildir. İnsanoğlu yaratıcı bir türdür; bir buluşun açık ve mutlak olarak zorunlu olduğu yerde, o şeyin düşünce yetisi ya da düşünme araya girmeden, ilksel ilkelerden dolaysızca ilerleyen bir şey kadar doğal olduğu söylenebilir. Adalet kuralları *yapay* olsalar da, *keyfi* değildirler. Ayrıca eğer doğal ile bir türe ortak olanı anlıyor ya da hatta sadece o türden ayrılmaz olanı kastediyorsak, adalet kurallarını *Doğa Yasaları* olarak adlandırmak yanlış olmaz.

2. Kısım

Adalet ve Mülkiyetin Kökeni

Şimdi *adalet kurallarının insanların yapıntıları tarafından nasıl belirlendiği ve bu kurallara uyma ya da onları göz ardı etmeye ahlaksal bir güzellik ve çirkinlik yüklememizi hangi nedenlerin belirlediği* sorularını incelemeye geçiyoruz. Daha sonra bu soruların ne kadar seçik oldukları görülecektir. Birincisi ile başlayalım.

İlk bakışta dünya üzerinde yaşayan hayvanlar arasında doğanın insan karşısındaki acımasızlığından daha acımasız davrandığı bir başka hayvan olmadığı görülür, çünkü doğanın insana yüklediği sayısız ihtiyaçlar ve zorunluluklara karşın, bu zorunlulukları hafifletmek için sağladığı araçlar yetersizdir. Diğer yaratıklarda bu iki nokta genellikle birbirini dengeler. Eğer aslanı doymak bilmez bir etobur hayvan olarak görürsek, kolayca onun muhtaç olduğunu buluruz; ama eğer gözümüzü yapı ve huyuna, çevikliğine, gözüpekliğine, silahlarına ve kuvvetine çevirirsek, üstünlüklerinin eksiklikleri ile orantılı olduğunu anlarız. Koyun ve öküz bu üstünlüklerden hiçbirine sahip değildir, ama öte yandan bu hayvanların iştahları ölçülü, besinleri de kolay elde edilebilirdir. Yalnızca insanda zayıflığın ve zorunluluğun bu doğal olmayan birlikteliği böylesi bir eksiksizlik içinde gözlenebilir. Hayatta kalabilmesi için gerekli olan besin arandıkça ve yaklaşıldıkça insandan kaçır ya da en azından ciddi bir zahmet gerektirir ve aynı zamanda insan, kötü hava koşullarından etkilenmemek için giysi ve konuta sahip olmak zorunda kalır; oysa insanın, yalnızca kendi başına düşünüldüğünde, böylesine çok sayıdaki ihtiyacını bir ölçüde karşılayabileceği ne silahı, ne gücü, ne de başka doğal bir yeteneği vardır.

Bir tek toplum sayesinde bir insan eksikliklerini giderebilir, diğer canlılarla eşit hale gelebilir ve hatta onlara karşı bir üstünlük elde edebilir. Tüm zayıflıkları toplum sayesinde giderilir; her ne kadar böyle bir durumda eksiklikleri her an çoğalsa da, buna karşın yetenekleri daha çok artar ve bu durum her açıdan o insanı yabanıl ve yalnız durumunda olanaklı olandan daha doyumlu ve daha mutlu kılar. Her birey ayrı ayrı ve salt kendi için çalıştığı zaman, gücü pek bir işe yaramaz; emeğini tüm o farklı ihtiyaçlarını karşılamaya harcadığı için, asla belirli bir beceride yetkinliğe erişemez; ayrıca gücü ve başarısı her zaman eşit olmadığından, bu noktalardan birinde en ufak bir başarısızlık beraberinde kaçınılmaz olarak yıkım ve mutsuzluk getirir. Top-

lum bu üç sıkıntıya çare olur. Güçlerin birleştirilmesiyle gücümüz, işlerin paylaşılmasıyla yeteneğimiz artar ve yaptığımız karşılıklı yardımlarla talih-sizlik ve kazalara daha az açık oluruz. Bu ek güç, yetenek ve güvenlik sayesinde toplum daha üstün olur.

Ancak bir toplumu oluşturmak için, yalnızca o toplumun üstün olması değil, aynı zamanda insanların bu üstünlüklerin farkında olmaları da gerekir; yabanıl ve eğitimsiz bir insanın, yalnızca inceleme ve düşünme yoluyla bu bilgiye erişebilmesi olanaksızdır. Öyleyse ne büyük talihtir ki, çareleri uzak ve bulanık olan o ihtiyaçlara bir başka ihtiyaç daha eklenmiştir; bu yeni ihtiyaç, hazır ve daha açık bir çareye imkân verdiği için, haklı olarak toplumun ilk ve ilksel ilkesi olarak görülebilir. Bu ihtiyaç karşı cinsler arasındaki, onları birleştiren ve evlatları için duydukları kaygıda yeni bir bağ ortaya çıkıncaya dek birliklerini koruyan doğal itkidenden başka bir şey değildir. Bu yeni kaygı ebeveynler ve çocuklar arasındaki birliğin de bir ilkesi olur ve daha kalabalık bir toplum oluşturur; güç ve bilgeliklerinin üstünlüğü sayesinde orayı ebeveynler yönetir ama aynı zamanda çocuklarına yönelik o doğal şefkatleri nedeniyle yetkelerini tam olarak uygulamaz ve kendilerini kısıtlarlar. Kısa süre içinde, çocukların narin zihinleri üzerinde işleyen alışkanlık onları toplum sayesinde elde edebilecekleri üstünlüklere duyarlı kılar ve birleşmelerini engelleyen kaba köşeleri ve aksi duyguları törpüleyerek onları adım adım topluma hazırlar.

Çünkü itiraf etmek gerekir ki, her ne kadar insan doğasının koşulları birliği zorunlu hale getirirse ve o şehvet ve doğal şefkat tutkuları bu birliği kaçınılmaz kılıyor görünse de, yine de *doğal mizacımızda* ve *dışsal koşullarımızda* pek uygun olmayan ve hatta bu gerekli birlikteliğe karşıt olan başka tikel noktalar da vardır. Birinciler arasında en önemlisinin, haklı olarak *bencilliği-miz* olduğunu söyleyebiliriz. Genel anlamda, bu niteliğin temsilinin çok fazla abartıldığını ve bazı felsefecilerin bu durumdaki insanlarla ilgili olarak oluşturmaktan büyük bir keyif aldıkları betimlemelerin masallarda ve romanslarda karşılaştığımız canavar tasvirleri gibi sınır tanımayan bir doğaya sahip olduklarını görüyorum. İnsanların kendilerinin dışında hiçbir şeye yönelik sevgi beslemediklerini düşünmekten öyle uzağım ki, her ne kadar bir insanı kendisinden daha çok seven biriyle pek sık karşılaşmasak da, tüm sevgi duygularının, birlikte ele alındıklarında, bencillik duygularının tamamlanandan üstün olmayan biriyle de pek sık karşılaşılmayacağını düşünüyorum. Sıradan deneyime bakın: Ailenin bütün harcamasının genellikle evin reisinin yönetiminde olmasına karşın, gene de servetlerinin küçük bir kısmını kendi kişisel ihtiyaç ve eğlencesi için ayırıp, çok büyük bir kısmını eşlerinin zevkleri ve çocuklarının eğitimi için harcamayan çok az insan olduğunu görmez misiniz? Bu o şefkatli bağları olanlar açısından gözleyebileceğimiz bir şeydir; benzer bir duruma koyulacak olsalardı, başkaları açısından da durumun böyle olacağını farz edebiliriz.

Her ne kadar bu yüce gönüllülüğü insan doğasının onuruna kabul etmek gerekse de, aynı zamanda belirtebiliriz ki böylesine soylu bir duygu, insanları büyük toplumlara hazırlamak yerine, hemen hemen en bağınaz bencillik

kadar topluma terstir. Çünkü her insan kendini bir başkasından çok daha fazla sevip başkalarına olan sevgisinde en büyük payı akraba ve tanıdıklarına ayırırken, bunun zorunlu olarak bir tutkular çatışması ve sonuçta bir eylemler çatışması yaratması gerekir; ki bu da yeni kurulmuş birlik için yalnızca tehlikeli olabilir.

Bununla birlikte, belirtmeye değer ki, tutkuların bu karşıtlığı, eğer *dış koşullarımızın* ona kendini uygulama fırsatı veren bir özelliği ile birlikte hareket etmiyor olsaydı, yalnızca ufak bir tehlikeyi beraberinde getirirdi. Sahip olduğumuz üç ayrı türde iyi vardır; zihnimizin içsel doyumu, bedenimizin dışsal üstünlükleri, çalışma ve talihimiz sayesinde elde ettiğimiz malı mülkü kullanma. Birinciden yararlanmamız tam olarak güvence altındadır. İkinciler bizden zorla koparılabilir, ama bizi onlardan yoksun bırakana hiçbir üstünlük sağlamazlar. Sonuncuların her ikisi de yalnızca başkalarının şiddetine açıktır ve herhangi bir zarar ya da değişikliğe uğramaksızın devredilebilirler; ama aynı zamanda, herkesin istek ve zorunluluklarını karşılamaya yetecek kadar çok değildirler. Öyleyse bu iyiliklerin gelişimi toplumun temel üstünlüğü olduğu için, mülklerinin *el değiştirebilirliği* de, *nadirliği* ile birlikte, toplumun önündeki başlıca engeldir.

Eğitilmemiş doğada boş yere bu sıkıntıya bir çare bulmayı bekleriz; ya da insan zihninin o taraflı duyguları denetleyip kendi özel koşullarımızdan kaynaklanan baştan çıkarmaların üstesinden gelebilmemizi sağlayacak yapay olmayan bir ilkesi için boş yere umutlanırız. Adalet tasarımı hiçbir zaman bu amaca hizmet edemez ya da insanları birbirlerine karşı adil olmaya esinlendirecek doğal bir ilkenin yerini alamaz. O erdem, şimdi anlaşıldığı üzere, asla kaba ve yabanıl insanlar arasında düşünmüş olamaz. Çünkü kötülük ya da haksızlık kavramı bir başka kişiye karşı yapılan bir ahlaksızlığa ya da erdemsizliğe işaret eder; her ahlaksızlık da tutkuların belli bir kusur ya da bozukluğundan türediği ve bu kusurun büyük ölçüde zihnin yapısındaki doğanın olağan akışına göre yargılanması gerektiği için, başkalarına göre herhangi bir ahlaksızlıkla suçlu olup olmadığımızı onlara yöneltilen çeşitli duyguların doğal ve olağan kuvvetlerini irdeleyerek öğrenmek kolay olacaktır. İmdi öyle görünüyor ki, zihnimizin ilksel yapısı içerisinde, dikkatimiz en çok kendimize yöneltilir, sonra akraba ve tanıdıklarımıza, en sonunda da en zayıf şekilde yabancılara ve ilgisiz kişilere. O zaman, bu yanlılığın ve orantısız duygusallığın yalnızca toplumdaki davranış ve tutumumuz üzerinde değil, erdemsizlik ve erdem tasarımlarımız üzerinde bile bir etkisi olması gerekir; öyle ki bu bizi böyle bir yanlılık derecesinin, duyguların çokça genişlemesi ya da daralması yoluyla önemli ölçüde aşılmasını erdemsiz ve ahlaksız olarak görmeye götürmelidir. Bunu tüm duygularını ailesi üzerinde toplayan ya da tam tersi, bir çıkar çatışması durumunda önceliği onlara değil de bir yabancıya ya da rastgele bir tanıdığa verecek kadar ailesine kayıtsız olan bir kişiyi kınadığımız durumlarda görüldüğü üzere eylemlerle ilgili ortak yargılarımızda gözleyebiliriz. Tüm bunlardan şu çıkar: doğal, eğitilmemiş ahlak tasarımlarımız, duygularımızın yanlılığına çare olmaktan çok, kendilerini o yanlılığa uydurur ve ona ek bir kuvvet ve etki verirler.

O zaman çare doğadan değil *yapıntıdan* türer; ya da daha doğru bir deyişle, doğa bize duygularda düzensiz ve elverişsiz olan için yargıda ve anlama yetisinde bir çare sunar. Çünkü insanlar toplumdaki erken eğitimleri sayesinde toplumun sonsuz üstünlüklerini gördükleri ve bunun yanı sıra yine toplumdan birliktelik ve ilişkiler konusunda yeni bir duygu kazandıkları zaman ve ayrıca toplumdaki esas rahatsızlığın dışsal dediğimiz şeylerden, bunların başıboşluklarından ve bu şeylerin bir kişinin mülkiyetinden bir başkasına kolayca geçmelerinden kaynaklandığını gözlediklerinde, çareyi bu şeyleri mümkün olduğunca zihin ve bedenin sabit ve sürekli üstünlükleri ile aynı düzleme koyarak aramalıdır. Bu ise o dışsal şeylere sahip olma konusuna bir düzenlilik getirebilen ve herkesin talihi ve çalışması sayesinde elde ettiği şeyleri huzur içinde kullanmasını sağlayan, toplumun tüm üyelerinin katıldığı bir uylaşım ile mümkün olur. Bu yolla herkes neye güven içinde sahip olabileceğini bilir ve tutkular yanlı ve çelişkili hareketleri bakımından kısıtlanırlar. Böyle bir kısıtlama bu tutkulara karşıt değildir; çünkü eğer karşıt olsaydı, hiçbir zaman ne gerekli görülebilir, ne de sürdürülebilirlerdi; bu kısıtlama yalnızca onların başıboş ve aceleci hareketlerine karşıttır. Başkalarının malından mülkünden uzak durup kendi çıkarlarımızdan ya da en yakın dostlarımızın çıkarından vazgeçmek yerine, böyle bir uylaşım sayesinde bu her iki çıkarı da korumanın en uygun yolunu buluruz; çünkü bu yolla kendi iyiliğimiz ve geçimimiz için olduğu gibi onlarınki için de son derece zorunlu olan toplumsal yapıyı sürdürebiliriz.

Bu uylaşım söz vermekle aynı yapıda değildir; çünkü verdiğimiz sözler bile, daha ileride göreceğimiz üzere, insan uylaşımlarından doğarlar. Bu yalnızca, toplumun tüm üyeleri tarafından birbirlerine anlatılan ve onları davranışlarını belli kurallar yoluyla düzenlemeye yönlendiren genel bir ortak çıkar duygusudur. Şunu söyleyebilirim ki, bir başkasının malına mülküne karışmamak benim çıkarımadır, *yeter ki* o kişi de bana benim ona davrandığım şekilde davransın. O kişi de tutumunu belirlerken benzer bir çıkarın farkına varır. Bu ortak çıkar duygusu karşılıklı olarak ifade edildiği ve taraflarca bilindiği zaman, yerinde bir çözüm ve davranış üretir. Bu da uygun bir deyişle, aramızdaki bir uylaşım ya da anlaşma olarak adlandırılabilir, üstelik söz vermeye gerek kalmadan; çünkü her birimizin eylemleri diğerlerinin eylemleriyle bağlantılıdır ve bir şeyin karşı tarafta da yerine getirilmesi sayılıştına bağlı olarak yerine getirilir. Bir tekne kürek çeken iki kişi birbirlerine bir söz vermiş olmasalar da bunu bir anlaşma ya da uylaşım yoluyla yaparlar. Kaldı ki mülkün el değiştirmezliği ile ilgili kuralın insan uylaşımlarından türemediğini, aşama aşama ortaya çıkıp, yavaşça ilerleyerek ve bu kuralı çiğnemenin getirdiği sıkıntılar konusunda defalarca yinelediğimiz deneyimimiz sayesinde güç kazanmadığını söyleyemeyiz. Aksine, bu deneyim bizi çıkar duygusunun hepimizde ortak olduğu konusunda daha fazla ikna eder ve bize davranışlarımızın düzeni konusunda güvence verir; zira ölçülülüğümüz ve gelecekteki aksi davranışlardan kaçınmamız yalnızca bu beklentiler üzerine kurulur. Benzer şekilde diller de, verilmiş bir söz olmadan insan uylaşımları yoluyla aşama aşama oluşturulur. Yine ben-

zer şekilde, altın ve gümüş ortak değişim ölçüleri olur ve değerlerinin yüz kat fazlası olan ödemeler için yeterli sayılırlar.

Başkalarının mülklerinden uzak durma konusundaki bu uylasım geçerlilik kazandıktan ve herkes kendi mülkü ile ilgili belli bir değişmezlik elde ettikten sonra, hemen adalet ve adaletsizlik tasarımları ve ayrıca *mülkiyet*, *hak* ve *yükümlülük* tasarımları ortaya çıkar. Mülkiyet, hak ve yükümlülük öncelikle adalet ve adaletsizlik anlaşılmadan tam olarak anlaşılamaz. Mülkiyetimiz, sürekli sahiplikleri toplum yasaları, diğer bir ifadeyle adalet yasaları tarafından belirlenen şeylerdir. Öyleyse adaletin kökenini açıklamadan ve hatta bunları adaletin açımılamasında kullanmadan önce *mülkiyet*, *hak* ya da *yükümlülük* sözcüklerini kullananlar, çok büyük bir hata yapmış olur ve asla sağlam bir temel üzerinde akıl yürütemezler. Bir insanın mülkiyeti onunla ilişkili olan belli bir nesnedir; bu ilişki doğal değil, ahlaksaldır ve adalet üzerine kuruludur. Öyleyse adaletin doğasını tam olarak kavramadan ve kökenini insanların yapıntı ve buluşlarında ortaya koymadan, mülkiyet tasarımına sahip olabileceğimizi imgelemek abestir. Adaletin kökeni mülkiyetin kökenini açıklar. Aynı yapıntı her ikisini de ortaya çıkarır. İlk ve en doğal ahlak hissimiz tutkularımızın doğası üzerine kurulduğu ve yabancılardan ziyade kendimize ve dostlarımıza öncelik verdiği için, sabit hak ya da mülkiyet diye bir şeyin var olabilmesi olanaksızdır, çünkü insanların karşıt tutkuları onları karşıt yönlelere iter ve bu tutkular doğal olarak bir uylasım ya da anlaşma yoluyla kısıtlanmazlar.

Hiç kimse mülkiyetin ayrımı ve mülkün el değıştirmezliği için yapılan uylasımın, toplumun kuruluşu açısından en zorunlu koşul olduğundan ve bu kuralı saptayıp ona uymak için anlaştıktan sonra tam bir uyum ve ahenk sağlamak adına yapılacak pek bir şey kalmadığından kuşku duyamaz. Bu çıkar tutkusunun dışında, diğer tüm tutkular ya kolayca kısıtlanır ya da kişi o tutkulara kapıldığında, tehlikeli bir sonuca yol açmazlar. *Kibir* daha çok toplumsal bir tutku ve insanlar arasında bir birlik bağı sayılır. *Acıma* ve *sevgi* de aynı şekilde değerlendirilebilirler. *Kıskançlık* ve *öç almaya* gelince, bu tutkular tehlikeli olsalar da, yalnızca ara ara etkide bulunurlar ve üstümüz ya da düşmanımız olarak gördüğümüz belirli kişilere yöneliktirler. Bir tek kendimiz ve yakınlarımız için mala mülke sahip olma hırsı doymak bilmez, sürekli, evrensel ve toplumu doğrudan yok edicidir. Bu tutku tarafından uyarılmayan hemen hemen hiç kimse yoktur; tabi bir kısıtlama olmadan ve ilk ve en doğal hareketleriyle ortaya çıktığında, bu tutkudan korkmayacak kimse de. Öyle ki, bütünü ele aldığımızda, toplumsal yapının yerleşmesinin önündeki güçlüklerin büyüklüğünü bu tutkuyu düzenlemede ve kısıtlamada karşılaştığımız güçlüklerle göre ölçmemiz gerekir.

Açıktır ki, insan zihninin hiçbir duygusunun, insanların başkalarının mülkünden uzak durmalarını sağlayarak, kazanç sevgisini dengeleme ve insanları toplumun yararlı üyeleri yapma konusunda hem yeterince gücü hem de doğru bir yönü yoktur. Yabancılara yönelik yardımseverliğimiz zayıf kalır; öteki tutkularsa, mülkümüz arttıkça tüm itkilerimizi doyurma yeteneğimizin de arttığını gözlediğimiz zaman bunların daha ziyade bu açgözlülüğü

alevlendirdiğini fark ederiz, öyleyse çıkar duygusunu denetleyebilmemiz için elimizde, bu duygunun yönü değiştirilmiş halinden başka hiçbir tutku yoktur. İmdi bu değişmenin zorunlu olarak az biraz düşünmeyle gerçekleşmesi gerekir; çünkü açıktır ki, tutku kısıtlandığında özgür bırakıldığı zamankinden daha iyi doyurulur ve toplumu korumak açısından, mülk edinecek yapacağımız ilerlemeler, şiddet ve evrensel bir ahlaksızlığın ardından ortaya çıkması gereken yalnızlık ve terk edilmişlik koşuluna düşme durumunda olduğundan çok daha büyüktür. Öyleyse insan doğasının kötülük ya da iyiliği sorusu toplumun kökeni sorusuna hiçbir şekilde dahil olmaz; ayrıca insanların bilgelik ya da budalalık derecelerinden başka üzerinde düşünülecek bir şey yoktur. Çünkü kişisel çıkar tutkusu ister erdemsiz isterse erdemli sayılsın, bu tek bir durumdur; zira onu yalnızca kendisiyle sınırlandırır; böylece bu tutku erdemli ise, insanlar erdemleriyle toplumsal yaşama karışırlar; yok bu kişisel çıkar tutkusu erdemsizse, bu sefer de erdemsizlikleriyle.

İmdi bu tutku kendisini mülkün el değiştirmezliği kuralını yerleştirerek kısıtladığı için, eğer o kural çok soyutsa ve güçlülükle icat ediliyorsa, toplumun bir bakıma ilineksel olması ve çağların sonucu olarak görülmesi gerekir. Ancak eğer hiçbir şeyin o kuraldan daha yalın ya da açık olamayacağı, her ebeveynin çocukları arasındaki huzuru sürdürebilmek için bu kuralı sağlamlaştırmak durumunda olduğu ve toplum genişledikçe adaletin bu başlangıç kısmının her geçen gün geliştirilmesi gerektiği görülürse; eğer tüm bunlar açık olarak görülüyorsa –ki hiç kuşkusuz görülmelidir–, insanların uzun bir süre boyunca toplumu önceleyen o yabancı koşulda kalmalarının tam anlamıyla olanaksız olduğu ve fakat insanoğlunun ilk durum ve koşulunun haklı olarak toplumsal sayılabileceği vargısını çıkarabiliriz. Ancak bu felsefecilerin isterlerse akıl yürütmelerini varsayılan *doğal duruma* genişletmelerinin önüne geçmez; yeter ki bunun hiçbir zaman gerçekliği olmayan ve gerçek olması olanaklı olmayan felsefi bir kurmaca olduğunu kabul etsinler. İnsan doğası tüm eylemlerinde gerekli olan başlıca iki parçadan, yani duygular ve anlaktan oluştuğu için, açıktır ki duyguların gözü kapalı hareketleri, anlağın yönetimi olmazsa, insanları toplumsal yaşama yeteneksiz kılar; zihnin bu iki bileşen parçasının ayrı işlemlerinden kaynaklanan sonuçlarını ayrı ayrı irdeleyebiliriz. Doğa felsefecilerine tanınan özgürlük ahlak felsefecilerine de tanınabilir; doğa felsefecilerinin bir hareketi, her ne kadar o hareketin kendi başına bileşimsiz ve ayrılamaz olduğunu kabul etseler de, bileşik ve birbirinden ayrı iki parçadan oluşmuş olarak görmeleri olağandır.

Öyleyse bu *doğal durum*, ozanların icat ettikleri o *altın çağ* kurgusu gibi salt bir yapıntı olarak görülecektir; yalnızca şu farkla: birincisi savaş, şiddet ve haksızlıklarla betimlenirken, ikincisi bize hayal edilebilmesi mümkün olan en çekici ve en barışçıl durum olarak gösterilir. Eğer ozanlara inanırsak: doğanın o ilk çağında iklimler öyle yumuşakmış ki, insanlar sıcaklığın ve soğukluğun şiddetinden korunmak için kendilerine giysiler ve evler yapmak zorunda değillermiş. Irmaklar şarap ve süt akarmış; meşeler bal verirmiş ve doğa en lezzetli şeyleri kendiliğinden üretirmiş. O mutlu çağın başlıca üs-

tünlükleri bunlarla da kalmazmış. O zamanlar doğada fırtınalar ve boralar yokmuş; tabi bir de insanlar şimdi çokça gürültüye yol açan ve büyük karışıklıklar çıkaran o daha azgın kasırgaları da bilmezlermiş. Açıgözlülük, hırs, acımasızlık, bencillik, bunların bahsi bile olunmazmış. Samimiyet, şefkat, yakınlık insan zihninin tanışık olduğu henüz biricik hareketlermiş. Hatta *benim* ve *senin* ayrımı bile ölümlülerin o mutlu ırkından kovulmuş ve peşi sıra mülkiyet ve yükümlülük, adalet ve adaletsizlik kavramlarını da sürüklemiş.

Bu hiç kuşkusuz boş bir kurmaca olarak görülecektir; ne ki oldukça önemlidir zira başka hiçbir şey şimdiki incelememizin konuları olan erdemlerin kökenini bu kadar açık bir şekilde ortaya koyamaz. Daha önce belirttiğim üzere adalet, kaynağını insan uylaşımlarından alır, bu uylaşımlar da insan zihninin belirli *niteliklerinin* dışsal nesnelerin durumları ile çakışmasından doğan kimi uygunsuzluklara karşı bir çare olarak düşünülmüştür. Zihnin nitelikleri *bencillik* ve *sınırlı hayırseverliktir*; dışsal nesnelerin durumu ise, insanların istek ve dileklerine oranla *nadir* olmalarına ek olarak kolayca *değişmeleridir*. Ancak her ne kadar o kurgulamalarla felsefecilerin kafaları karışmış görünse de, ozanlar pek çok akıl yürütme türünde henüz kendileriyle tanışık olmadığımız o sanat ve felsefe türlerinin ötesinde belli bir beğeni ya da ortak içgüdü tarafından gayet de yanlışsız bir şekilde güdülmüşlerdir. Kolayca algılamışlardır ki, eğer her insan bir başkasına içten bir saygı duymuş olsaydı, ya da doğa tüm istek ve dileklerimizi bol bol karşılamış olsaydı, adaletin varsaydığı çıkar kıskançlığı bundan böyle yok olur gider ve ayrıca şimdilerde insanlar arasında geçerli olan mülkiyet ve sahipliğin ayrım ve sınırlarına gerek kalmazdı. İnsanların iyilikseverliğini ya da doğanın cömertliğini yeterli bir düzeye çektiğinizde adaletin yerini daha soylu erdemler ve daha değerli nimetlerle doldurarak adaleti yararsız hale getirmiş olursunuz. İsteklerimize oranla sahip olduğumuz şeylerin az olması bencilliğimizi coşturur; bu bencilliği sınırlamak için insanlar kendilerini toplumdan ayırmış ve kendi mülkleri ile başkalarının mülklerini ayrı tutmak zorunda kalmışlardır.

Bunu öğrenmek için ozanların kurmacalarına başvurmamıza gerek yok; bu şeyin sebebinin yanı sıra, aynı hakikati günlük deneyim ve gözlem yoluyla da ortaya çıkarabiliriz. Kolayca görülebileceği üzere, candan bir duygu her şeyi dostların ortaklığına açar; özellikle de evlenen insanlar karşılıklı olarak mülkiyetlerini bırakırlar ve toplumda son derece zorunlu olan ve fakat bir o kadar da rahatsızlığa neden olan *benim* ve *senin* kavramlarını unutturlar. İnsanoğlunun koşullarındaki bir değişim de aynı sonucu doğurur; örneğin bir şey insanların tüm isteklerine yetecek kadar bol olduğu zaman; böyle bir durumda mülkiyet ayrımı tamamen ortadan kalkar ve her şey ortak olur. Bunu dışsal nesnelerin en değerlileri olmalarına karşın hava ve su açısından da gözleyebilir ve kolayca çıkarsayabiliriz ki, eğer insanlara her şey aynı bollukla verilmiş olsaydı ya da *herkes* kendisi için duyduğu sevgi ve içten saygıyı *herkes* için duymuş olsaydı, adalet de adaletsizlik de insanlar arasında bilinmez olurdu.

Öyleyse burada sanırım açık olduğu düşünülebilecek önerme şudur:

Adalet kökenini yalnızca insanların bencilliği ve sınırlı cömertliğinden ve bunun yanı sıra doğanın insan istekleri için sunmuş olduğu şeylerin nadir oluşunda bulur. Geriye baktığımızda, bu önermenin bu konu üzerine daha önce yapmış olduğumuz gözlemlerin birçoğuna ek bir kuvvet verdiğini buluruz.

İlk olarak, ondan kamu çıkarına duyulan saygının ya da güçlü ve engin bir hayırseverliğin adalet kurallarına uyma konusunda ilk ve kökensel güdümüz olmadığı vargısını çıkarabiliriz; çünkü kabul edilecektir ki, insanlara böyle bir iyilikseverlik bahşedilmiş olsaydı, bu kurallar hiçbir zaman hayal edilmezdi.

*İkinci olarak, aynı ilkedен hareketle, adalet duygusunun us üzerine ya da sonsuz, değişmez ve evrensel olarak yükümlülük getirici olan tasarımların belirli bağlantı ve ilişkilerinin keşfi üzerine kurulmadığı vargısını çıkarabiliriz. Çünkü yukarıda değinildiği gibi bir değişimin insanoğlunun huy ve koşullarındaki ödev ve yükümlülükleri bütünüyle değiştireceği kabul edildiği için, *erdem duygusunun ustan türediğini* söyleyen sıradan dizgede bu durumun ilişkilerde ve tasarımlarda meydana getirmesi gereken değişimi ortaya koymak zorunludur. Ancak açıktır ki, insanın engin cömertliğinin ve her şeyin tam anlamıyla bol olmasının adalet tasarımını ortadan kaldırmasının tek sebebi bunların adaleti yararsız hale getirmeleridir; öte yandan yine açıktır ki, insanın sınırlı hayırseverliği ve muhtaç hali o erdemi ancak hem kamu çıkarı hem de her bir bireyin çıkarı için gerekli kılarak yaratabilir. Bu yüzden bizi adalet yasalarını oluşturmaya götüren şey kendi çıkarımız ve kamu çıkarı için duyduğumuz kaygıydı; hiçbir şey bize bu kaygıyı veren şeyin tasarımların bir ilişkisi değil, onlar olmadan doğadaki her şeyin bize tam anlamıyla ilgisiz hale geleceği ve hiçbir zaman bizi en ufak bir şekilde etkilemeyeceği izlenimlerimiz ve duygularımız olduğundan daha açık olamaz. Öyleyse adalet duygusu tasarımlarımız değil izlenimlerimiz üzerine kurulmuştur.*

*Üçüncü olarak, yukarıdaki önermeyi, yani *adalet duygusunu doğuran izlenimler insan zihni açısından doğal değildir, çünkü yapıntı ve insan uylarımlarından kaynaklanırlar* ifadesini daha öte doğrulayabiliriz. Mizaç ve koşulların önemli ölçüde değişmesi adaleti ve adaletsizliği de aynı şekilde ortadan kaldırdığı ve böyle bir değişme ancak kendi çıkarımızı ve kamu çıkarını değiştirerek bir sonuç doğurabileceği için, açıktır ki adalet kurallarının yerleşmesi bu farklı çıkarlara bağlıdır. Ancak eğer insanlar doğal olarak ve yürekten bir duygu ile kamu çıkarını izlemiş olsalardı, birbirlerini bu kurallar yoluyla kısıtlamayı hiçbir zaman düşlemiş olmazlar ve hiçbir önlem almadan kendi çıkarlarının peşinden gitmiş olsalardı da, kafalarını her tür adaletsizlik ve şiddete çarparlardı. Öyleyse bu kurallar yapaydır ve hedeflerine dolaylı ve dolambaçlı bir yoldan varırlar; ayrıca onlara neden olan çıkar insanların doğal ve yapay olmayan tutkuları yoluyla izlenebilecek türden değildir.*

Bunu daha açık kılmak için, adalet kurallarının yalnızca çıkar nedeniyle ortaya konmuş olmalarına karşın, çıkar ile aralarındaki bağlantılarının biraz tekil ve diğer durumlarda gözlediklerimizden farklı olduğunu düşünelim. Tekil bir adalet edimi sık sık kamu çıkarıyla çelişir ve diğer edimler tarafın-

dan izlenmeyip yalnız kaldığı takdirde, kendi başına topluma epeyce zararlı olabilir. Faziletli, iyiliksever bir yapıdaki insan cimri birine ya da bozguncu bir bağına büyük bir servet bıraktığı zaman, haklı ve övgüye değer bir davranış ortaya koymuş olur ama bu durumda kamu gerçek bir zarara uğrar. Ayrıca tek başına her bir adalet edimi, ayrı olarak ele alındığında, kamu çıkarından çok kişisel çıkara katkıda bulunur; bir insanın çarpıcı ve dürüst bir davranışla kendini nasıl da yoksullaştırabileceği ve o tek edim açısından evrendeki adalet yasalarının bir an için askıya alınmasını hangi gerekçelerle arzuladığı kolayca kavranabilir. Ancak tekil adalet edimleri kamu ya da kişi çıkarına ne denli karşıt olursa olsun, açıktır ki bütün tasar ya da şema hem toplumun varlığını devam ettirmesine hem de bireylerin refahına büyük ölçüde katkıda bulunur ya da aslında mutlak olarak katkıda bulunmak zorundadır. İyiyi kötüden ayırmak olanaksızdır. Mülkiyet el değiştirmez olmalı ve genel kurallar tarafından sağlamlaştırılmalıdır. Tek bir durumda kamu zarara uğrasa bile, bu anlık zarar kuralın kararlı bir şekilde uygulanmasıyla ve bir topluma getirdiği huzur ve düzen sayesinde yeterince karşılanmalıdır. Hatta her birey hesabını yapıp kendini kazançlı saymalıdır; çünkü, adalet olmazsa, toplum hemen çözülecek ve herkes toplum açısından akla gelebilecek en büyük kötülük olan yabanılık ve yalnızlık durumuna gerileyecektir. Öyleyse insanlar, tek bir kişi tarafından gerçekleştirilen bir adalet ediminin, sonucu ne olursa olsun, toplumun tamamı kendisiyle uyumlu olan o eylemler dizgesinin hem bütün hem de parçalar için sonsuz ölçüde yararlı olduğunu anlamaya yetecek deneyime sahipken, adalet ve mülkiyetin ortaya çıkması uzun sürmez. Toplumun her üyesi bu çıkarın farkındadır: Herkes bu duygunun yanı sıra, eylemlerini başkalarının da aynı şeyi yapmaları koşuluyla bu duyguya göre ayarlama konusunda aldığı kararı başkalarına anlatır. Onlardan ilk fırsatı elinde bulunduran birini bir adalet edimini yerine getirmeye yöneltmek için daha çoğu zorunlu değildir. Bu biri başkalarına örnek olur. Ve böylece adalet kendini bir tür uyluşım ya da anlaşma yoluyla yerleştirir; diğer bir ifadeyle, herkeste ortak olması gereken bir çıkar duygusuyla ve her bir tekil edimin başkalarının da öyle hareket edecekleri beklentisiyle yerine getirildiği zaman. Böyle bir uyluşım olmadan, hiç kimse adalet diye bir erdemin olduğunu hayal edemez ya da eylemlerini adalete uygun kılmaya zorlanamazdı. Tekil bir eylem ele alındığında, benim adaletim her bakımdan zararlı olabilir ve yalnızca başkalarının da benim örneğimi taklit edecekleri sayıltısıyla o erdemi kabul etmeye götürülebilirim; çünkü bu bileşimden başka hiçbir şey adaleti yararlı kılamaz ya da bana kendimi adaletin kurallarına uydurma konusunda bir güdü veremez.

Şimdi önerdiğimiz ikinci soruya geldik: *Niçin erdem tasarımını adalete, erdemsizlik tasarımını da adaletsizliğe bağlarız?* Bu soru daha önce doğruladığımız ilkelerden sonra çok fazla vaktimizi almayacaktır. Şimdilik bu konu hakkında söyleyebileceklerimizin tümü birkaç sözcükle verilebilir; daha öte doyum için, okurun bu kitabın üçüncü bölümüne gelene dek beklemesi gerekecek. Adalet konusundaki *doğal* yükümlülük, yani çıkar, tam olarak açıklanmıştır; ama *ahlaksal* yükümlülüğe, ya da doğru ve yanlış hissine ge-

lince, bunun tam ve doyurucu bir açıklamasını vermeden önce ilkin doğal erdemleri irdelemek gerekiyor.

İnsanlar deneyim yoluyla bencilliklerinin ve sınırlı cömertliklerinin, özgürce hareket ettiklerinde, onları toplumsal yaşama tamamıyla yeteneksiz kıldığını gördükten ve aynı zamanda toplumun bizzat o tutkuların doyumunu için zorunlu olduğunu gözledikten sonra, doğal olarak ilişkilerini daha güvenli ve elverişli kılacak kuralların kısıtlamalarını kabul etmeye yatkın olurlar. O zaman, bu kuralların ortaya konması ve hem genel durumlarda hem de her bir tikel durumda bu kurallara uyulmasına giden yolda ilk başta yalnızca çıkara duydukları saygıyla ilerlerler; bu güdü toplumun ilk kez oluşumu açısından yeterince güçlü ve zorlayıcıdır. Ancak toplum kalabalıklaştığı ve bir kabile ya da bir ulus haline geldiği zaman, bu çıkar bizden uzaklaşır ve bir de insanlar, daha dar ve sınırlı bir toplumda olduğu gibi, bu kuralların çiğnenmesinin düzensizlik ve karışıklık doğuracağına kolay kolay ikna olmazlar. Ancak kendi eylemlerimizle düzeni sürdürerek elde edeceğimiz çıkarı sık sık gözden kaçırırsak ve daha önemsiz ve daha yakın bir çıkarın peşinden gitsek de, tutku tarafından kör edilmedikçe ya da karşıt bir kıskırtma tarafından önyargılı hale getirilmedikçe, her zaman dolaylı ya da dolaysız olarak başkalarının adaletsizliğinin bize verdiği zararın farkında oluruz. Hatta, adaletsizlik bizden çıkarımızı hiçbir şekilde etkilemeyecek kadar uzak olduğu zaman bile bizi rahatsız etmeyi sürdürür; çünkü adaletsizliğin insan toplumuna zararlı, onunla suçlanan kişiye yaklaşan herkesin de tehlikeli olduğunu düşünürüz. *Duygudaşlık* yoluyla onların rahatsızlıklarını paylaşıyoruz; insanların eylemlerinde bize rahatsızlık veren her şeye genel gözlem yoluyla Erdemsizlik dendiği ve doyum veren her şey de aynı şekilde Erdem olarak adlandırıldığı için, bu durum ahlaksal iyi ve kötü duygusunun adalet ve adaletsizliği izlemesinin sebebidir. Her ne kadar bu duygu önümüzdeki durumda yalnızca başkalarının eylemlerini düşünmekten türemiş olsa da, yine de bu duyguyu kendi eylemlerimize dek genişletmeyi başarırız. *Genel kural* kendilerinden doğduğu örneklerin ötesine ulaşır; biz de doğal olarak başkalarıyla bizimle ilgili hisleri açısından duygudaşlık kurarız. *Bu yüzden kişisel çıkar adaletin kuruluşunun ilksel güdüsüdür; ama kamu çıkarına yönelik duygudaşlığımız o erdeme eşlik eden ahlaksal onayın kaynağıdır.*

Duyguların bu ilerleyişi *doğal* ve hatta zorunlu olsa bile, açıktır ki bu duygular burada insanları daha kolay yönetebilmek ve toplumsal barışı koruyabilmek için adaletle saygı duyulmasını ve adaletsizlikten nefret edilmesini sağlamaya çalışan politikacıların yapıntıları sayesinde daha da kolaylaştırılır. Bunun hiç kuşkusuz bir sonucu olmuş olmalıdır; ama hiçbir şey bu sorunu insanlar arasındaki tüm erdem duygularının kökünü kazımak için çokça çaba harcamış görünen bazı ahlak yazarlarının çok fazla ileri götürdüğünden daha açık olamaz. Politikacıların yapıntıları doğanın bize telkin ettiği o hislerin üretiminde doğaya yardımcı olabilir ve hatta kimi durumlarda yalnız başına belirli bir eylem için onay ya da saygı üretebilir; ama bu yapıntının erdemsizlik ve erdem arasında yaptığımız ayrımın biricik nedeni olması olanaksızdır. Çünkü eğer doğa bu noktada bize yardım etmeseydi,

politikacıların *onurlu* ya da *onursuz*, *övgüye değer* ya da *kusurlu* şeyler hakkında konuşmaları boşuna olurdu. Bu sözcükler bütünüyle anlaşılmaz hale gelirlerdi ve hiç bilmediğimiz bir dile aitlermişçesine bu sözcüklere hiçbir tasarım eşlik etmezdi. Politikacıların yapabilecekleri en fazla doğal duyguları ilksel sınırlarının ötesine genişletmek olur; ama yine de doğanın gereçleri temin etmesi ve bize ahlaksal ayrımlar konusuna bir fikir vermesi gerekir.

Nasıl ki kamunun övmesi ya da kınaması adalete olan saygımızı artırıyor, özel eğitim ve öğretim de aynı sonuca katkıda bulunur. Çünkü ebeveynler bu ilkelerin, bir insanın dürüstlük ve onuruna oranla hem kendilerine hem de başkalarına yararlı olduğunu ve alışkanlık ve eğitim ilgi ve düşünmeye yardım ettiği zaman daha da güçlendiğini kolayca gördükleri için, erken yaştan itibaren çocuklarına dürüstlük ilkelerini aşılamaya ve toplumun korunmasına yardım eden kurallara uymayı değerli ve onurlu olarak, bu kuralların çiğnenmesini ise aşağılık ve ayıp olarak görmeyi öğretmeye yönelirler. Böylelikle onur duyguları onların yumuşak zihinlerinde kök salabilir ve öyle bir sağlamlık ve sıkılık kazanabilir ki, hemen hemen doğalarımız için en özsel olan ve içsel yapımızda en derinden kök salmış ilkeler düzeyine çıkabilirler.

Fazilet ya da *kusur adalet* ve *adaletsizliğe* eşlik eder görüşü insanoğlu arasında bir kez sıkı sıkıya yerleştikten sonra sağlamlıklarını daha öte artıran şey ün çıkarımızdır. Bize ünümüzden daha yakın temas eden hiçbir şey yoktur, ne de ünümüzün başkalarının mülkiyetiyle ilişkili tutumumuzdan daha çok bağımlı olduğu bir şey. Bu nedenle, kişiliğine saygı duyan ya da insanoğluyla huzur içinde bir arada yaşamaya niyetlenen herkes kendisine çiğnenmez bir yasa saptamalı ve hiçbir zaman herhangi bir kışkırtma yoluyla dürüst ve onurlu bir insan için özsel olan o ilkeleri çiğnemeye zorlanmamalıdır.

Bu konuyu kapatmadan önce son bir gözlem daha yapacağım; şöyle ki, *doğal durumunda*, ya da toplumu önceleyen o farazi durumda adaletin de adaletsizliğin de olmadığını ileri sürsem de, böyle bir durumda başkalarının mülkiyetinin çiğnenmesine izin verilebilir olduğunu ileri sürmüyorum. Yalnızca mülkiyet diye bir şeyin var olmadığını ve buna göre adalet ve adaletsizlik diye bir şeyin de varolamayacağını ileri sürüyorum. Söz verme konusunu ele aldığımda, onlar açısından da benzer bir gözlemde bulunma fırsatı bulacağım; umarım bu gözlem, dikkatlice değerlendirildiğinde, adalet ve adaletsizlik ile ilgili önceki görüşlerden kaynaklanan tüm o nefreti ortadan kaldırmaya yeter.

3. Kısım

Mülkiyeti Belirleyen Kurallar

Sahip olunan mülkün el değiştirmezliği ile ilgili kuralın yerleşmesi toplum açısından yararlı olmakla kalmayıp aynı zamanda mutlak olarak zorunlu olsa da, bu tür genel terimlerde kaldığı sürece asla bir amaca hizmet edemez. Belirli şeylerin mülkiyet ve kullanımından insanlığın geri kalanını dışlarken, bunların kimlere tahsis edileceğini belirleyebilmemizi sağlayan

bir yöntem ortaya konulmalıdır. Öyleyse şimdiki işimiz bu genel kuralı değiştirip, ortak kullanıma ve dünyanın gidişatına uygun hale getiren nedenleri ortaya çıkarmaktır.

Açıktır ki, bu nedenlerin kaynağı, *belirli* şeylerin kullanımından, başkasının bu şeylere sahip olduğunda elde edeceği yararın ötesinde, *belirli* bir kişinin ya da kamunun elde edebilecekleri daha büyük bir yararlılık ya da kazanç değildir. Hiç kuşkusuz, herkesin kendisine en uygun ve işine en çok yarayacak şeye sahip olması en iyisi olurdu; ama bu uygunluk ilişkisi pek çok kişide birden ortak olabilmesinin yanı sıra, birçok anlaşmazlığa da açıktır ve insanlar bu anlaşmazlıkları yargılama konusunda öyle yanlı ve hırslıdır ki, böylesi ucu açık ve belirsiz bir kural toplumunun huzuruyla mutlaka çelişir. Mülkün el değiştirmezliği ile ilgili uyuşma, tüm bu uyuşmazlık ve anlaşmazlıkları kesip atabilmek için ortaya konulur; eğer bu kuralı her tikel duruma ayrı ayrı uygulamamıza izin verilse ve bu böyle bir uygulamada karşımıza çıkabilecek her bir tikel yararlılığa göre yapılıyorsa, bu amaca asla ulaşamazdı. Adalet, verdiği kararlarda, hiçbir zaman nesnelerin tek tek kişilere uygun olup olmadığına bakmaz, aksine daha kapsamlı görüşleri dikkate alır. Bir insan ister cömert isterse cimri biri olsun, her iki durumda da adalet tarafından eşit ölçüde iyi kabul edilir ve işine yaramayacak olsa bile, yine eşit bir kolaylıkla adalet vasıtasıyla kendi lehine bir karar elde edebilir.

Öyleyse bundan şu çıkar: *mülk el değiştirmez olmalıdır* şeklindeki genel kural belirli yargılar tarafından değil, bütünü kapsaması ve ister garaz isterse kayırma yoluyla olsun hiçbir şekilde esnetilmemesi gereken diğer genel kurallar tarafından uygulanır. Bunu örneklemek için şöyle bir durum tasarlıyorum. Öncelikle insanları yabanıl ve yalnız koşullarında düşünüyorum; insanların o durumun sefilliğinin farkında olduklarını, toplumsal yaşamın getireceği üstünlükleri öngörerek bir arada olmayı istediklerini ve karşılıklı koruma ve yardımlaşma önerileri getirdiklerini varsayıyorum. Yine varsayıyorum ki, insanlar, toplumsal yaşam ve ortaklık tasarılarının önündeki başlıca engelin mizaçlarının açgözlülük ve bencilliği olduğunu çabucak algılayacak bilgeliktedirler ve bu engeli aşmak için mülkün el değiştirmezliği ve karşılıklı kısıtlama ve kaçınma temelinde bir uyuşma içerisine girerler. Bu ilerleme yönteminin bütünüyle doğal olmadığının bilincindeyim; bunun yanı sıra, gerçekte pek fark edilmeden ve aşama aşama doğan o düşüncelerin burada birden bire oluşturulduğunu varsayıyorum; bundan başka, farklı rastlantılar sonucu, daha önce ait oldukları toplumlardan ayrılmış olan birçok kişinin kendi aralarında yeni bir toplum oluşturmak zorunda kalmalarının da gayet olanaklı olduğunu söylüyorum; bu durumda tam olarak yukarıda değinilen durumdadırlar.

O zaman açıktır ki, bu durumda toplumun kurulması ve mülkün el değiştirmezliği genel uyuşumlarından sonra karşılıklarına çıkan ilk güçlük, malları nasıl ayıracakları ve her kişiye, gelecekte de bir değişiklik olmadan yararlanacakları kendi belirli paylarını nasıl verecekleri konusu olur. Bu güçlük onları uzun süre oyalamayacaktır; herkesin şu an için sahip olduğu şeylerden yararlanmayı sürdürmesi ve mülkiyetin ve sürekli sahip olmanın

dolaysız sahip olmakla birleşmesi şeklindeki en doğal çözümü bulmaları zor olmaz. Alışkanlık üzerimizde öyle bir sonuç doğurur ki, uzun bir süredir yararlandığımız şeylerle bizi uyumlu kılar hem de aramızda bir sevgi bağı meydana getirir ve böylece belki de daha değerli olan ama bizim pek bilmediğimiz diğer nesneleri bunlara tercih etmemizi engeller. Uzun süredir gözümüzün önünde olan ve sık sık bize yarar sağlayan şeyler ayrılmayı en son isteyeceğimiz şeylerdir; öte yandan hiç yararlanmadığımız ve alışkın da olmadığımız şeyler olmadan da kolayca yaşayabiliriz. Öyleyse açıktır ki *herkes şu an için sahip olduğu şeylerden yararlanmayı sürdürsün* şeklindeki çözüme razı olacaktır; bunu bu kadar doğal bir şekilde tercih etmelerinin sebebi budur.⁵

⁵ Felsefede hiçbir soru, bir görüngüde bir dizi neden ortaya çıktığında bu nedenlerden hangisinin birincil ve başat olduğunu belirlemekten daha güç değildir. Seçimimizi yapma konusunda nadiren kesin bir kanıtlama karşımıza çıkar; burada analojiden ve benzer durumların karşılaştırılmasından kaynaklanan bir tür beğeni ya da düş tarafından yönlendirilmekle yetinmemiz gerekir. Bu yüzden, önümüzdeki durumda, hiç kuşkusuz mülkiyeti belirleyen kuralların çoğunda kamu çıkarı güdüleridir; ama yine de bu kuralların esas olarak imgelem tarafından ya da düşünce ve kavrayışımızın en önemsiz özellikleri tarafından belirlendiğinden kuşkuluyum. Kamu yararından türetilenleri mi, yoksa imgelemden türetilenleri mi yeğleyeceği konusunu okurun tercihinine bırakarak, bu nedenleri açıklamaya devam edeceğim. Şu an için sahip olanın hakkı ile başlayacağız.

İki nesne birbiriyle yakından ilişkili görüldüğü zaman, birliği tamamlayabilmek için, zihnin onlara ek bir ilişki yüklemesi şeklindeki eğilim insan doğasında daha önce* sözünü ettiğim bir niteliktir; eğer o amaca hizmet edebileceklerini bulursak bu eğilim, bizi sık sık yanılgılara (örneğin tasarım ve özdeğin birlikteliği yanılgısı gibi) düşürecek kadar güçlü olur. İzlenimlerimizin birçoğu yere ya da yerel konuma açık değildir; ancak biz yine de o izlenimlerin, sırf nedensellik yoluyla bağlanmış ve imgelemde daha şimdiden birleşmiş oldukları için, görme ve dokunma izlenimleri ile yerel bir birliktelikleri olduğunu varsayabiliriz. Öyleyse, herhangi bir birliği tamamlayabilmek adına yeni ve hatta saçma bir ilişki uydurabileceğimiz için, kolayca tahmin edilecektir ki, eğer zihne bağlı olan ilişkiler varsa, zihin onları rahatlıkla önceki herhangi bir ilişkiyle bağlayacak ve daha şimdiden düşlemde bir birlikleri olan nesneleri yeni bir bağ ile birleştirecektir. Böylece örneğin cisimleri düzenlerken her zaman *benzer* olanları birbirlerine *bitişik* olarak, ya da en azından *karşılık düşen* bakış açıları içine yerleştiririz; çünkü bitişiklik ilişkisini benzerlik ilişkisine, ya da konum benzerliğini niteliklerin benzerliğine eklemeye bir doyum buluruz. Bu, insan doğasının bilinen özellikleriyle kolayca açıklanır. Zihin bazı nesneleri birleştirmeye belirlendiği, ama belirli nesneleri seçmeye belirlenmediği zaman, doğal olarak gözünü birbirleri ile ilişkili olan türde nesnelere çevirir. Bunlar zihinde şimdiden birleşmişlerdir; kendilerini aynı anda kavrayışa sunar ve birliktelikleri için yeni bir sebebe ihtiyaç duymaktan çok, bizi bu doğal eğilimi göz ardı etmeye götürecek çok güçlü bir sebep ararlar. Bunu ileride *güzelliği* incelemeye başladığımız zaman daha tam olarak açıklama fırsatı bulacağız. Şimdilik, kütüphanede kitapları, oturma odasında ise koltukları düzenleyen aynı düzen ve birörneklik sevgisinin, mülkün el değiştirmesizliği ile ilgili genel kuralı değişikliğe uğratarak, toplumun oluşumuna ve insanoğlunun refahına katkıda bulunduğunu belirtmekle yetinebiliriz. Mülkiyet bir kişi ile bir nesne ara-

Ancak belirtebiliriz ki mülkiyetin ona şu an için sahip olana verilmesi kuralının doğal, dolayısıyla da yararlı olmasına karşın, yine de yararlılığı toplumun ilk oluşumundan öteye gitmez; zira sürekli olarak bu kurala uymak son derece tehlikeli olurdu; böyle bir durumda geri verme hesaba katılmamış ve adaletsizlikler de onaylanıp ödüllendirilmiş olur. Öyleyse toplum bir kez kurulduktan sonra mülkiyeti ortaya çıkarabilecek başka bir koşul bulmamız gerekir; bu açıdan en önemlileri olarak şu dördünü görüyorum: İşgal, Mülkiyet Hakkı, Çoğalma, Ardışıklık. *İşgal* ile başlayarak, bunların her birini kısaca inceleyeceğiz.

Tüm dışsal şeylerin sahipliği değişebilir ve belirsizdir; bu da toplumun kuruluşunun önündeki en büyük engellerden biri ve açık ya da gizli evrensel bir anlaşma yoluyla insanların şimdi adalet ve haktanırlık kuralları dediğimiz şeylere göre kendilerini kısıtlamalarının nedenidir. Bu kısıtlamayı önceleleyen durumun sefilliği böyle bir çareye mümkün olduğunca çabuk razı gelmemizin nedenidir; bu, mülkiyet tasarımını niçin ilk sahiplik ya da *işgale* bağladığımız konusunda da bize basit bir neden sunar. İnsanlar mülkiyeti çok kısa bir süre de olsa belirsiz bırakmayı ya da şiddet ve düzensizliğe meydan vermeyi istemezler. Buna, dikkati en çok çeken şeyin her zaman ilk sahiplik olduğunu ve bunu göz ardı ettiğimizde, mülkiyeti ardışık bir sahipliğe yükleme konusunda hiçbir gerekçemizin olmayacağını ekleyebiliriz.⁶

Geriye sahiplik ile neyin kastedildiğini kesin olarak belirlemekten başka bir şey kalmaz ama bu ilk bakışta sanılabileceği kadar kolay değildir. Bir şeye yalnızca dolaysızca el sürdüğümüz zaman değil, o şeyle ilgili olarak onu kullanma gücünü elimizde bulundurduğumuz ve onu keyfimize ya da çıkarlarımıza göre hareket ettirebileceğimiz, değiştirebileceğimiz ya da yok edebileceğimiz bir konumda olduğumuz zaman da bir şeye sahip olduğumuz söylenir. Öyleyse bu ilişki bir tür neden-sonuçtur; mülkiyet adalet kurallarından ya da insanların uylaşımlarından kaynaklanan sürekli bir sahiplikten başka bir şey olmadığı için, o da aynı ilişki türü olarak görülecektir.

sında bir ilişki oluşturduğu için, onu belli bir ön ilişki üzerine kurmak doğaldır; mülkiyet toplumun yasaları tarafından güvence altına alınmış sürekli bir sahiplikten başka bir şey olmadığı için de, onu benzer bir ilişki olan şu an için sahip olmaya eklemek doğaldır. Çünkü bunun da kendi etkisi vardır. Eğer her tür ilişkiyi birleştirmek doğalsa, benzer olanları ve ilişkili olanları birleştirmek çok daha doğaldır.

* Birinci Kitap, IV. Bölüm, 5. Kısım.

⁶ Kimi felsefeciler herkesin kendi emeğinde bir mülkiyeti vardır ve bir kişi emeğini herhangi bir şeye kattığı zaman, bu ona bütünün mülkiyetini verir diyerek, işgal hakkı konusuna bir açıklama getirirler; ancak, 1. Emeğimizi elde ettiğimiz nesneye kattığımızı söyleyemeyeceğimiz birçok işgal türü vardır; örneğin sığırlarımızı üzerinde otlatarak bir çayıra sahip olduğumuz zaman. 2. Bu, sorunu *çoğalma* aracılığıyla açıklar; ki bu boş yere bir döngüye girmektir. 3. Emeğimizi, mecazi anlamının dışında, herhangi bir şeye kattığımız söylenemez. Sözcüğün sağın anlamıyla konuşursak, emeğimiz yoluyla yalnızca o nesne üzerinde bir değişiklik yaparız. Bu bizimle nesne arasında bir ilişki oluşturur ve önceki ilkelere göre de bundan mülkiyet doğar.

Ancak burada belirtebiliriz ki, bir nesneyi kullanma gücümüz karşılaşılabileceğimiz kesintilerin az ya da çok olası olmasına göre az ya da çok kesin olduğu ve bu olasılık fark edilemeyen derecelerle artabildiği için, birçok durumda sahipliğin ne zaman başlayıp ne zaman sonlandığını belirlemek olanaksızdır; zira elimizde bu tür anlaşmazlıkları bir karara bağlayabileceğimiz kesin bir ölçün yoktur. Tuzağa düşürdüğümüz bir yaban domuzunun kaçması olanaksızsa, bizim ona sahip olduğumuz söylenir. Ancak olanaksız ile neyi kastederiz? Bu olanaksızlığı olası olmama durumundan nasıl ayırırız? Yine bunu olasılıktan kesin olarak nasıl ayırırız? Lütfen ikisinin de kesin sınırlarını belirleyin ve bu konuda doğabilecek ve deneyim sayesinde sık sık doğduğunu bulduğumuz tüm bu tartışmaları karara bağlamamızı sağlayabilen ölçünü gösterin.⁷

⁷ Eğer bu güçlüklerin çözümünü usta ve kamu çıkarında ararsak, asla doyum bulamayız; çözümü imgelemde ararsak, açıktır ki o yeti üzerinde etkili olan nitelikler öyle belirsizce ve aşama aşama birbirlerine kaynaşırlar ki, bu niteliklere kesin bir sınır ya da son biçmek olanaksızdır. Bu noktadaki güçlükler, yargımızın konuya göre belirgin bir biçimde değiştiğini ve aynı güç ve yakınlığın bir durumda sahiplik sayılırken bir başka durumda sayılmadığını gördüğümüz zaman daha da artmalıdır. Çokça zahmetin ardından bir yaban tavşanını avlayan biri bir başkasının kendisinden önce koşup avını kapmasını bir haksızlık olarak görecektir. Ancak aynı kişi, erişebileceği yükseklikteki bir elmayı koparmak için ağaca yaklaşıırken yine kendisinden daha hızlı davranan biri onu geçip elmaya sahip olursa, şikâyet edecek bir neden bulamaz. Bu farklılığın kaynağı nedir? Yaban tavşanının, alışık olmadığı bir mücadelenin sonucunda hareketsiz kalmasının avcı ile arasında, öteki durumda olmayan güçlü bir ilişki oluşturması değil mi?

Burada öyle görünüyor ki, kesin ve şaşmaz bir yararlanma gücü, dokunma ya da duyulur başka bir ilişki olmadığı sürece, çoğunlukla mülkiyet üretmez; dahası, diyoruz ki, duyulur bir ilişki, ortada bir güç olmasa da, zaman zaman bir nesne üzerinde hak elde etmeye yeter. Bir şeyin görülmesi çok çok önemli bir ilişki değildir, hatta yalnızca nesne gizli ya da belirsiz olduğu zaman bunun bir ilişki olduğu düşünülür; böyle bir durumda görüşün, *bütün bir kıta bile onu ilk keşfeden ulusa aittir* maksimine göre, tek başına bir mülkiyeti ilettiğini buluruz. Bununla birlikte, belirtmeye değer ki hem keşif hem de mülkiyet durumunda, ilk keşfeden ve sahip olan kişi ilişkiye kendini mülk sahibi kılma gibi bir niyet eklemek zorundadır, aksi takdirde ilişkiden istediği sonucu elde edemeyecektir zira düşlemimizde mülkiyet ve ilişki arasındaki bağlantı çok büyük olmadığı için, ilişki böyle bir niyetin yardımına ihtiyaç duyar.

Tüm bu koşullar sayesinde, işgal yoluyla mülkiyet kazanımı ile ilgili birçok sorunun ne denli karışık olabileceğini görmek kolaydır; düşünme yetisinin en ufak çabası bile bize makul bir karara açık olmayan çok sayıda örnek sunabilir. Eğer gerçek örnekleri uydurma örneklerin üzerinde görüyorsak, doğa yasaları ile ilgilenen hemen hemen her yazarda karşılaşılabileceğimiz şu örneği inceleyebiliriz. Yeni yerler keşfetmek için anavatanlarını terk eden iki Yunan kolonisine, yakınlarındaki bir kentin orada yaşayanlar tarafından terk edildiği söylenir. Bu sözlerin doğruluğunu öğrenebilmek için hemen, her biri bir koloniden iki ulak gönderirler; ulaklar kente yaklaşıp da haberin doğru olduğunu görünce bu iki ulak kentin sahipliğini kendi yurttaşları için ele geçirme niyetiyle aralarında bir yarışa başlarlar. Ulaklardan biri diğeriyle

Ancak bu tür tartışmalar yalnızca mülkiyetin ve sahipliğin gerçek varoluşu ile ilgili olarak değil, bunların kapsamı ile ilgili olarak da ortaya çıkabilir; bu tartışmalar çoğunlukla hiçbir karara açık değildirler ya da imgelemiden başka hiçbir yeti tarafından karara bağlanamazlar. Issız ve boz haldeki küçük bir adanın kıyısına çıkan bir kişi daha ilk andan itibaren o adanın sahibi sayılır ve bütün bir adanın mülkiyetini elde eder; çünkü bu durumda nesne düşlemde sınırlanmış ve çevrelenmiştir ve aynı zamanda yeni sahibi ile orantılıdır. Aynı kişi *Büyük Britanya* büyüklüğünde ıssız bir adaya çıktığında, her ne kadar kalabalık bir koloni karaya çıktıkları andan itibaren adanın tamamının sahipleri olarak görülse de, mülkiyetini dolaysızca sahip olduğu şeylerden daha öteye genişletemez.

Ancak sık sık ilk sahiplik hakkının zamanla bulanıklaştığı ve onunla ilgili muhtemel anlaşmazlıkları çözmenin olanaksızlaştığı görülür. Bu durumda doğal olarak uzun süreli *sahiplik* ya da mülkiyet hakkı ortaya çıkar ve bir kişiye yararlandığı şeyin yeterli mülkiyetini verir. Toplumun doğası büyük bir kesinliği kabul etmez; ayrıca her istediğimizde şimdiki durumlarını belirleyebilmek için şeylerin ilk kökenlerine geri dönemeyiz. Uzun bir süre nesneleri bizden öyle bir uzaklaştırır ki nesneler bir bakıma gerçekliklerini yitirmiş ya da sanki hiçbir zaman var olmamışlar da zihin üzerinde çok ufak bir etkileri varmış gibi görünürler. Bir insanın şimdi açık ve kesin olan hakkı, dayandığı olgular en büyük açıklık ve kesinlikle ispatlansalar bile elli yıl sonra belirsiz ve kuşkulu bir hal alacaktır. Aynı olgular uzun bir zamanın ardından aynı etkiye sahip olamazlar. Bu da mülkiyet ve adalet ile ilgili önceki öğretimiz açısından ikna edici bir kanıtlama olarak kabul edilebilir. Uzun bir süre boyunca elde tutulan sahiplik kişiye nesne üzerinde bir hak kazandırır. Oysa her şeyin zaman içinde üretildiği ne kadar açık olursa ol-

başa çıkamayacağını anlayınca, mızrağını kentin kapılarına fırlatır ve arkadaşı varnadan önce mızrağı oraya saplamayı başaracak kadar talihli çıkar. Bu, terk edilmiş kente kolonilerden hangisinin sahip olacağı konusunda bir tartışmaya yol açar; işte bu bu tartışma felsefeciler arasında bugün de sürmektedir. Kendi payıma tartışmayı bir karara bağlamayı olanaksız buluyorum, çünkü bu durumda bütün sorun hüküm verebilmek için elinde kesin ya da belirlenmiş bir ölçünü olmayan düşleme bağlıdır. Bunu açık kılmak için şunu düşünelim, eğer bu iki kişi ulak ya da temsilci değil de yalnızca kolonilerin üyeleri olmuş olsalardı, yaptıklarının hiçbir önemi olmazdı; çünkü bu durumda kolonilerle aralarındaki ilişkiler zayıf ve eksik olurdu. Buna ulakları duvarlardan ya da kentin bir başka bölümünden çok kapılara koşmaya belirleyen şeyin, en belirgin ve en çarpıcı bölüm olan kapıların bütünü ele geçirme konusunda düşleme çok büyük bir doyum vermesi olduğunu ekleyelim, ki bu durumu sık sık imge ve eğretilmeleri için kapılardan yararlanan ozanlarda da görebiliriz. Bunun yanı sıra, tek bir ulağın dokunmasının ya da değmesinin de tıpkı kapıların bir mızrakla delinmesi gibi tam olarak sahiplik olmadığını ve fakat yalnızca bir ilişki oluşturduğunu, ayrıca öteki durumda da diğeri kadar güçlü olmasa da onun kadar belirgin bir ilişkinin olduğunu düşünebiliriz. O zaman bu ilişkilerden hangisinin bir hak ve mülkiyet ilettiğini, ya da bu ilişkilerden herhangi birinin bu sonucu ortaya çıkarmaya yetip yetmeyeceğini benden daha bilge olanların kararına bırakıyorum.

sun, zaman tarafından üretilen gerçek hiçbir şey yoktur; buna göre de, mülkiyet zaman tarafından üretildiği için, nesnelerde gerçek bir şey değil, üzerlerinde yalnızca zamanın etkisinin olduğu bulunan ve hislerden kaynaklanan bir şey olur.⁸

Nesneler hâlihazırda bizim mülkümüz olan nesnelerle yakından bağlantılı ve aynı zamanda onlardan aşağıda oldukları zaman, bu nesnelerin mülkiyetlerini *çoğalma* yoluyla elde ederiz. Böylece bahçemizdeki meyveler, sığırlarımızın yavruları, kölelilerimizin işleri, tüm bunlar onlara sahip olmadan da mülkümüz sayılır. Nesneler, imgelemde ilişkilendirildikleri zaman, onları aynı zeminde görmeye yatkın olur ve genellikle onların aynı niteliklere sahip olduklarını varsayarak. Kolayca birinden ötekine geçer ve onlarla ilgili yargılarımızda hiçbir fark gözetmeyiz; özellikle de ikinciler birincilerden aşağıdalarsa.⁹

⁸ Şu an için mülke sahip olma açıktır ki kişi ve nesne arasındaki bir ilişkidir; ama, bu uzun ve kesintisiz olmadığı sürece, ilk sahipliğin ilişkisini karşılamaya yetmez; bu durumda ilişki zamanın uzamasıyla şu an için sahip olma lehine artar ve yine uzaklık yoluyla ilk sahiplik açısından azalır. İlişkideki bu değişiklik mülkiyette de ona bağlı bir değişim üretir.

⁹ Mülkiyetin bu kaynağı yalnızca imgelem vasıtasıyla açıklanabilir ve burada nedenlerin karışık olmadığı ileri sürülebilir. Nedenleri daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya ve gündelik yaşam ve deneyimden örnekler yoluyla ortaya koymaya çalışalım. Yukarıda belirtildiği üzere zihnin ilişkileri, özellikle de benzer olan ilişkileri birleştirme eğilimi vardır, zihin böyle bir birlikte bir tür uygunluk ve birörneklik bulur. Bu eğilimden şu doğa yasaları türer: *toplumun ilk oluşumuyla birlikte mülkiyet her zaman şu anki sahipliği izler* ve daha sonra, *ilk ya da uzun süreli sahiplikten doğar*. İmdi kolayca gözleyebiliriz ki ilişki yalnızca tek bir dereceyle sınırlı değildir; bizimle ilişkili bir nesne sayesinde o nesneyle ilişkili diğer tüm nesnelerle aramızda bir ilişki elde ederiz, bu durum tasarım çok uzun bir ilerleme nedeniyle zinciri yitirinceye dek sürer. İlişki her uzaklaşma ile ne kadar zayıflarsa zayıflasın, hemen yok olmaz ve sık sık iki nesneyi her ikisi ile de ilişkili olan bir ara nesne aracılığıyla bağlar. Bu ilişki *çoğalma* hakkını ortaya çıkaracak kadar güçlüdür ve bizi yalnızca dolaysızca sahip olduğumuz nesnelerin değil, onlarla yakından bağlantılı olanların da mülkiyetini elde etmeye götürür.

Bir *Alman*, bir *Fransız* ve bir *İspanyol*'un bir odaya girdiklerini, orada masanın üstünde duran üç şarap şişesi, *Rhenish*, *Burgundy* ve *Port*, bulduklarını ve bunları paylaşma konusunda aralarında bir tartışma çıktığını varsayalım; hakem seçilen kişi doğal olarak tarafsızlığını ortaya koymak adına her birine kendi ülkesinin ürününü verecektir; bu da bir ölçüde mülkiyeti mesleğe, mülkiyet hakkına ve çoğalmaya yükleyen doğa yasalarının kaynağı olan bir ilkedен gelir.

Tüm bu durumlarda, özellikle de çoğalma durumunda, ilk başta kişinin tasarımı ve nesnenin tasarımı arasında *doğal* bir birlik, daha sonra da kişiye yüklediğimiz o hak ya da mülkiyet tarafından üretilen yeni ve *ahlaksal* bir birlik vardır. Ancak burada dikkatimizi çeken ve bize bu konuda kullanılan o tuhaf akıl yürütme yöntemini bir sınamadan geçirme fırsatını verebilecek bir güçlük ortaya çıkar. Daha önce belirtmiştim ki, imgelem küçükten büyüğe büyüktен küçüğe olduğundan daha kolay geçer ve tasarımların geçişi birinci durumda her zaman ikinci durumdakinden daha rahat ve daha pürüzsüzdür. İmdi çoğalma hakkı tasarımların ilişkili nesneleri bağ-

lantılı hale getirdiği kolay geçişinden doğduğu için, doğal olarak tahmin edileceği üzere, çoğalma hakkı tasarımların geçişinin daha büyük bir kolaylıkla yerine gelmesi ile orantılı olarak güçlenir. Buna göre düşünülebilir ki, küçük bir nesnenin mülkiyetini elde ettiğimiz zaman, kolayca onunla ilişkili büyük bir nesneyi bir çoğalma ve küçük nesneye sahip olana ait olarak göreceğiz; çünkü bu durumda küçük nesneden büyük nesneye geçiş çok kolaydır ve onları en yakın şekilde bağliyor olmalıdır. Ancak gerçekte durumun her zaman bunun tersi olduğu görülür. *Büyük Britanya* imparatorluğu *Orkneys'in*, *Hebrides'in*, *Man* adasının ve *Wight* adalarının yönetim hakkına sahip gibi görünür; ama daha küçük olan bu adalar üzerindeki yetke doğal olarak *Büyük Britanya* üzerinde herhangi bir hak barındırmaz. Kısaca, küçük bir nesne doğal olarak büyük bir nesneyi onun çoğalması olarak izler; ama büyük bir nesnenin yalnızca o mülkiyet ve ilişkiden ötürü hiçbir zaman onunla ilişkili küçük bir nesneye sahip olana ait olması gerekmez. Yine de bu son durumda tasarımların mülk sahibinden mülkiyeti olan küçük nesneye ve küçük nesneden büyük nesneye geçişi, ilk durumda mülk sahibinden büyük nesneye ve büyük nesneden küçük nesneye geçişlerinden daha pürüzsüzdür. Bu yüzden bu görüngülerin önceki varsayıma, yani *mülkiyetin çoğalmaya yüklenmesi, tasarımların ilişkilerinin ve imgelemin pürüzsüz geçişinin bir sonucundan başka bir şey değildir* görüşüne yönelik karşıcılıklar oldukları düşünülebilir.

Eğer imgelemin kıvraklık ve kararsızlığını, nesnelerini sürekli olarak içine yerleştirdiği farklı bakış açılarıyla birlikte düşünürsek, bu karşıcılığı çözmek kolay olacaktır. Bir kişiye iki nesnenin mülkiyetini yüklediğimiz zaman, her zaman kişiden tek bir nesneye ve ondan onunla ilişkili öteki nesneye geçmeyiz. Nesneler burada kişinin mülkiyeti olarak görüldüğünden, onları bir araya getirmeye ve aynı ışık altına koymaya yatkınsızdır. Öyleyse bir büyük ve bir küçük nesnenin birbirleriyle ilişkili olduklarını varsayalım; eğer bir kişi büyük nesne ile güçlü olarak ilişkiliyse, benzer olarak birlikte düşünülen her iki nesneye de güçlü olarak ilişkili olacaktır, çünkü en dikkat çekici parçayla ilişkilidir. Öte yandan, eğer yalnızca küçük nesne ile ilişkiliyse, birlikte düşünülen her ikisiyle de güçlü olarak ilişkili olmayacaktır, çünkü ilişkisi yalnızca en önemsiz parça ile olacaktır zira bütünü düşündüğümüz zaman, bu nesne bize güçlü bir şekilde çarpmaya uygun değildir. Büyük nesnelerden küçük nesnelere değil, küçüklerden büyüklere doğru 'çoğalma' olmasının nedeni budur.

Felsefecilerin ve halkın genel görüşü denizin herhangi bir ulusun mülkiyeti olmayacağı şeklindedir; bunun nedeni denize sahip olmanın ya da onunla mülkiyetin temeli olabilecek herhangi bir seçik ilişki oluşturma olanağına sahip olmasıdır. Bu nedenle sona erdiği yerde, hemen mülkiyet ortaya çıkar. Böylece denizlerin özgürlüğünün en ateşli savunucuları koyların ve körfezlerin doğallıkla onları çevreleyen anakaraya sahip olanlara bir çoğalma olarak ait olduğunu evrensel anlamda kabul ederler. Bunların, sözcüğün sağın anlamıyla konuşursak, kara ile *pasifik* okyanusu arasındaki bağdan daha öte bir bağları ya da birlikleri yoktur; ama düşlemede bir birlik taşıyarak ve aynı zamanda daha küçük oldukları için, hiç kuşkusuz bir çoğalma olarak görülürler.

Nehirlerin mülkiyeti, birçok ulusun yasalarına ve düşüncemizin doğal eğilimine göre, onların kıyılarına sahip olanlara yüklenir ve yalnızca *Ren* ve *Tuna* gibi komşu alanların mülkiyetine bir çoğalma olarak izlenmeyecek kadar büyük görünen geniş nehirler bu kuralın dışında kalırlar. Ancak gene de bu nehirler bile topraklarından aktıkları ulusun mülkiyeti olarak görülürler; çünkü bir ulusun tasarımı onları karşılamaya ve düşlemede böyle bir ilişki taşımaya uygun bir büyüklüğe sahiptir.

Nehirlere komşu olan topraklara doğru yapılan çoğalma toprağı izler, der vatan-

daşlar, yeter ki *aliivyon* dedikleri şey tarafından, yani fark edilmeden ve algılanmadan yapılmış olsunlar; bu koşullar yan yana geldiklerinde imgeleme güçlü şekilde yardım eden koşullardır. Önemli bir parça bir kıyıdan ayrılarak bir başka kıyıya eklendiği zaman, toprakla birleşinceye ve ağaçlar ya da bitkiler köklerini her ikisine de yayıncaya dek, bu parça toprağı ile birleştiği kişinin mülkiyeti olmaz. Dahası, imgelem onları yeterince birleştirmez.

Çoğalma durumuna biraz benzeyen ama temelde ondan büyük ölçüde farklı olan ve dikkatimize değer başka durumlar da vardır. Farklı kişilerin mülkiyetlerinin *ayrılmayı* kabul etmeyecek bir şekilde birleşmesi bu türdendir. Soru bu birleşik kütlenin kime ait olması gerektiğidir.

Bu birleşme *ayrılmayı* değil de *bölünmeyi* kabul edeceği bir yapıya sahip olduğu zaman, çözüm doğal ve kolaydır. Bütün kütlenin çeşitli parçalara sahip olanlar arasında ortak olması ve daha sonra bu parçaların oranlarına göre bölünmesi gerekir. Ancak burada kaynaşma ve karışım arasında ayırım yaparken *Roma* yasalarının çarpıcı inceliğini belirtmeden edemeyeceğim. Kaynaşma, farklı sınıflar gibi iki cismin parçaların bütünüyle ayırt edilemez olduğu zamanki birliğidir. Karışma, iki cismin parçaların açık ve görülür bir şekilde ayrı kaldıkları zamanki karışmasıdır, örneğin iki kile mısır gibi. İkinci durumda imgelem birincideki gibi bütün bir birlik saptadığı, ama her birinin özelliklerinin seçik bir tasarımı izleyebildiği ve saklayabildiği için, işte bu nedenle, *yurttaşlık* yasası da, her ne kadar *kaynaşma* durumunda bütün bir ortaklığı ve ondan sonra orantılı bir bölüşümü gerçekleştirmiş olsa da, yine de *karışma* durumunda her bir mülk sahibinin ayrı bir hakkı sürdürmesini kabul eder; üstelik zorunluluk sonunda onları aynı bölüşümü kabul etmeye zorlasa da.

Quod si frumentum Titii frumento tuo mistum fuerit: siquidem ex votuntate vestra, commune est: quia singula corpora, id est, singula grana, quæ cujusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur id commune esse; quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune sit frumentum quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrûm totum id frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cujusque competit. Arbitrio autem judicis, ut ipse æstimet quale cujusque frumentum fuerit. Inst. Lib. II. Tit. I. § 28.

İki kişinin mülkiyetlerinin *bölünme* ya da *ayrılmayı* kabul etmeyeceği bir şekilde birleştiği zaman, örneğin biri bir başkasının toprağı üzerinde bir ev inşa ettiği zaman, bu durumda bütün, mülk sahiplerinden birine ait olmalıdır; ayrıca burada ileri sürüyorum ki, bütün doğal olarak en önemli parçaya sahip olana ait görülür. Çünkü bileşik nesne iki farklı kişiyle ilişkili olsa ve görüşümüzü hemen ikisine birden götürse de, yine de esas olarak en önemli parça dikkatimizi çektiği ve sıkı birlik yoluyla küçük olanı onun yanı sıra sürüklediği için, işte bu nedenle bütün o parçaya sahip olanla bir ilişki meydana getirir ve onun mülkiyeti olarak görülür. Biricik güçlük neyi en önemli ve imgelem için en çekici parça olarak adlandıracamızdır.

Bu nitelik birbirleri ile çok az bağlantısı olan birçok farklı duruma bağlıdır. Bileşik nesnenin bir parçası ya daha sürekli ve daha dayanıklı olduğu, daha değerli olduğu, daha belirgin ve dikkat çekici olduğu ve daha büyük uzamlı olduğu için ötekinden daha önemli olabilir; ya da varoluşu daha ayrı ve bağımsız olduğu için. Bu durumlar imgelenebilecek tüm farklı şekillerde ve derecelerde birleştirilebildiği ve karşı karşıya getirilebildiği için, her iki tarafta da nedenlerin, doyurucu bir karara ulaşmamızı olanaksız kılacak şekilde birbirini dengelediği birçok durumun ortaya çıkacağını kavramak kolaydır. O zaman burada kent yasalarının asıl işi insan doğa-

Ardışıklık hakkı, ebeveynin ya da yakın akrabasının farzolunan onayı nedeniyle ve insanların sahip oldukları şeylerin kendileri için en değerli olan kişileri daha çalışkan ve tutumlu kılması için onlara geçmesini gerektiren insanoglunun genel çıkarından ötürü, doğal bir haktır. Belki de bu nedenlere bizi ebeveynin ölümünden sonra doğal olarak oğulu düşünmeye ve ona babasının sahip olduğu şeyler üzerinde bir hak yüklemeye yönelten *ilişki* etkisi ve tasarımların çağrışımları da yardımcı olurlar. Bu mallar birinin mülkiyeti olmalıdır; ancak soru *kimin* sorusudur. Burada açıktır ki çocuklar doğal olarak akla gelen kişilerdir; vefat eden babaları aracılığıyla bu mülklerle hâlihazırda bağlantılı oldukları için, onları mülkiyet ilişkisi yoluyla daha fazla ilişkilendirmeye yatkınsızdır. Bunun birçok koşut örneği vardır.¹⁰

sının hangi ilkelerinin belirlenmemiş kaldığını saptamaktır.

Yüzey toprağa boyun eğer, der yurttaşlık yasası; yazı kâğıda; tuval da tabloya. Bu kararlar birbirlerine tam olarak uymazlar ve kendilerinden türetildikleri ilkelerin karşıtlığının bir kanıtıdır.

Ancak bu tür soruların en ilginç *Proculus* ve *Sabinus*'un öğrencilerini çağlar boyunca ayıran sorudur. Bir kişinin bir başkasının madenini kullanarak bir kap ya da ahşabını kullanarak bir tekne yaptığını ve maden ya da ahşabın sahibinin mallarını geri istediğini varsayalım; soru bu kişinin kap ya da tekne üzerinde bir hak elde edip etmediği sorusudur. *Sabinus* olumlu yanıtı savunur ve tözün ya da özdeğin tüm niteliklerin temeli olduğunu, bozulmaz ve ölümsüz olduğunu ve bu yüzden de rastlantısal ve bağımlı olan biçimden üstün olduğunu ileri sürer. Öte yandan, *Proculus* biçimin en belirgin ve çarpıcı parça olduğunu ve ondan çıkarak cisimlerin şu ya da bu tikel şeklinde adlandırıldığını belirtir. Buna özdeğin ya da tözün birçok cisimde son derece kararsız ve belirsiz olduğunu ve onu tüm değişikliklerinde izlemenin bütünüyle olanaksız olduğunu ekleyebilirdi. Kendi payıma böyle bir çekişmenin hangi ilkeler vasıtasıyla kesin olarak belirlenebileceğini bilmiyorum. Bu yüzden *Trebonian*'ın çözümünün, yani kabın madene sahip olana ait olduğu, çünkü ilk biçimine geri getirilebileceği, ama teknenin zıt nedenlerle biçiminin yaratıcısına ait olduğunun bana oldukça dâhice görüldüğünü belirtmekle yetineceğim. Ancak bu gerekçe ne denli dâhice görünürse görünsün, açıkça böyle bir indirgemenin olanağı sayesinde, töz daha sabit ve değiştirilemez olduğunda, kap ve madenin sahibi arasında tekneyle ahşabın sahibi arasında olandan daha yakın bir bağlantı ve ilişki bulan düşleme dayanır.

¹⁰ Hükümetin yetkesi konusundaki farklı hakları incelerken, bizi ardışıklık hakkının büyük ölçüde imgeleme dayandığına ikna eden birçok gerekçeyle karşılaşacağız. Şimdilik bu konuyla ilgili bir örneği belirtmekle yetineceğim. Bir kişinin çocuksuz öldüğünü ve mirasıyla ilgili olarak akrabaları arasında bir tartışmanın çıktığını varsayalım; açıktır ki eğer zenginliği kısmen babasından, kısmen de annesinden gelmişse, böyle bir tartışmayı belirlemenin en doğal yolu mülklerini bölmek ve her parçayı gelmiş olduğu aileye vermektir. İmdi bir zamanlar bu kişinin malların tamamına ve tek başına sahip olmuş olması gerektiği için, bizi bu bölüştürmede kesin bir eşitlik ve doğal bir neden bulmaya götürenin imgeleminden başka ne olabileceğini soruyorum. Bu ailelere duyduğu sevecenlik sahip olduğu şeylere bağlı değildir ve bu nedenle hiçbir zaman böyle bir bölüştürme için onay verdiği kesin olarak farz edilemez. Kamu çıkarına gelince, bir taraf ya da öteki taraf ile en küçük bir biçimde ilgili görünmez.

4. Kısım

Mülkiyetin Rıza Yoluyla Devri

Mülkün el değiştirmezliği toplum için ne denli yararlı ya da hatta zorunlu olsa bile, ciddi sıkıntıları da beraberinde getirir. Elverişlilik ya da uygunluk ilişkisinin insanoğlunun mülk dağılımında asla dikkate alınmaması gerekir; zira uygulamada kendimizi daha genel, kuşku ve belirsizliklerden daha özgür olan kurallara göre yönetmeliyiz. Toplumun ilk kuruluşuyla birlikte gelen *şu an için* sahip olma, daha sonra da *işgal, mülkiyet hakkı, çoğalma ve ardışıklık* bu türdendir. Bunlar büyük ölçüde şansa bağlı oldukları için sık sık insanların hem ihtiyaçlarına hem de isteklerine aykırıdırlar; kişiler ve mülkler çoğunlukla kötü ayarlanır. Bu durum çözüm gerektiren çok büyük bir rahatsızlık doğurur. Birini doğrudan uygulamak ve herkesin kendisi için uygun gördüğünü şiddet yoluyla kapmasına izin vermek toplumu yok edecektir; bu yüzden adalet kuralları, katı bir el değiştirmezlik ile bu değişebilir ve belirsiz ayarlama arasında bir orta nokta arar. Ancak *şu* açık orta noktadan, yani sahip olma ve mülkiyetin, mülk sahibinin onları bir başka kişiye vermeye razı olması dışında hiçbir şekilde el değiştirmemesinden daha iyi bir orta nokta yoktur. Bu kural savaş ve anlaşmazlıklara neden olma gibi hiçbir olumsuz sonuca neden olamaz; çünkü devretme sırasında biricik ilgili olan mülk sahibinin rızası alınır ve bu da mülkiyeti kişilere uyarlamada birçok iyi amaca hizmet edebilir. Yeryüzünün farklı bölgeleri farklı eşyalar üretir; yalnızca bu da değil, farklı insanlar da hem doğa tarafından farklı işler için uygun kılınmıştır, hem de kendilerini herhangi bir işle sınırladıkları zaman o işte daha büyük bir yetkinliğe ulaşırlar. Tüm bunlar takas ve ticareti gerektirir; bu nedenle mülkiyetin rıza yoluyla devredilmesi, tıpkı böyle bir rıza olmadığı sürece el değiştirmezliği gibi, bir doğa yasası üzerine kurulmuştur.

Bu noktaya kadar her şey açık bir fayda ve çıkar tarafından belirlenir. Ancak belki de, daha önemsiz sebeplerden ötürü, nesnenin *teslimi* ya da duyulur bir devri, birçok yazara göre mülkiyet devrinde gerekli bir koşul olarak ve çoğunlukla yurttaşlık yasaları tarafından ve ayrıca doğa yasaları tarafından gerekli kılınır. Bir nesnenin mülkiyeti, ahlaka ya da zihnin hislerine herhangi bir gönderme içermeden gerçek bir şey olarak alındığında, hiçbir biçimde duyulur olmayan, hatta kavranamaz bir niteliktir; ayrıca ister el değiştirmezliği isterse devri konusunda olsun hiçbir seçik kavram oluşturamayız. Tasarımlarımızın bu eksikliğinin mülkiyetin el değiştirmezliği açısından duyumsanışı daha az belirgindir, çünkü daha az ilgimizi çeker ve dikkatli bir inceleme olmadıkça zihin tarafından kolayca fark edilmez. Ancak mülkiyetin bir kişiden bir başkasına devredilmesi daha önemli bir olay olduğu için, tasarımlarımızın eksikliği o durumda daha duyulur olur ve bizi her tarafta bir çare aramak zorunda bırakır. İmdi hiçbir şey tasarımı ortada olan bir izlenimden ve o izlenim ile tasarım arasındaki bir ilişkiden daha çok dirileştirmede için, bu bölgede bulacağımız çözümün yanlış olması doğaldır. İmgeleme mülkiyetin devrini kavramada yardım edebilmek için, duyulur nesneyi alır ve fiilen onun sahipliğini mülkiyeti vereceğimiz kişiye devrede-

riz. Eylemlerin varsayılan benzerliği ve bu duyulur teslimin varlığı zihni aldatır ve onu mülkiyetin gizemli geçişini tasarlamaya götürür. Sorunun bu açımamasının doğru olması insanların gerçek bir teslimin uygulanabilir olmadığı yerde *simgesel* bir teslimi icat etmelerinde ortaya çıkar. Böylece bir tahıl ambarının anahtarlarının verilmesi o ambardaki mısırların teslimi olarak anlaşılır; taşın ve toprağın verilmesi ise bir tımarın teslimini temsil eder. Bu yurttaşlık yasaları ve doğa yasaları açısından, dinde *Roma katolikliğinin* batıl inançlarına benzeyen bir tür batıl inanç uygulamasıdır. *Roma katoliklerinin Hristiyan* dininin kavranamaz gizemlerini temsil etmeleri ve bunlara benzemesi gereken bir mum, alışkanlık ya da surat buruşturma yoluyla zihnin önünde bunların daha bir somut kılınmalarını sağlaması gibi, hukukçular ve ahlakçılar da aynı nedenle benzer icatlara götürülmüş ve mülkiyetin rıza yoluyla devri açısından kendilerini o araçlarla doyurmaya çabalamışlardır.

5. Kısım

Söz Vermenin Getirdiği Yükümlülük

Sözlerin yerine getirilmesini buyuran ahlak kuralının *doğal* olmadığı, birazdan ispatlayacağım şu iki önermeyle yeterince açık olarak görünecektir: *söz verme insan uylaşmaları onu doğrulamadan önce anlaşılır olmaz ve anlaşılır olsa bile, ona herhangi bir ahlaksal yükümlülük eşlik etmez.*

İlk olarak, söz vermenin doğal olarak anlaşılır olmadığını ve insan uylaşmalarından önce gelmediğini ve toplumsal yaşamla tanışık olmayan bir insanın hiçbir zaman bir başkası ile anlaşmalara giremeyeceğini söylüyorum, üstelik sezgi yoluyla birbirlerinin düşüncelerini algılayabilseler bile. Eğer sözler doğal ve anlaşılır ise, zihnin bu söz *veriyorum* sözcüklerine eşlik eden belli bir edimi olmalıdır; yükümlülük de zihnin bu edime dayanmalıdır. Öyleyse ruhun yetilerinin tümü üzerinden geçelim ve söz verdiğimizde bunlardan hangisinin uygulandığını görelim.

Zihnin bir söz tarafından anlatılan edimine bir şeyi yerine getirmek için verilmiş bir *karar* değildir; çünkü karar tek başına asla bir yükümlülük dayatmaz. Ayrıca böyle bir yerine getirme için duyulan *istek* de değildir. Çünkü kendimizi böyle bir istek olmaksızın ya da hatta ifade edilen ve açıkça kabul edilen bir isteksizlikle bile bağlayabiliriz. Yerine getirme sözünü verdiğimiz o eylemin *istenmesi* de değildir, çünkü bir söz her zaman gelecek zamanı ilgilendirir, oysa *istencin* yalnızca şimdiki eylemler üzerinde bir etkisi vardır. Öyleyse bundan şu çıkar: zihnin bir söz veren ve yükümlülüğünü üreten edimi belirli bir şeyi yerine getirme kararı, isteği ya da istenci olmadığı için, söz vermekten zorunlu olarak doğan o *yükümlülüğün istenmesi* olmalıdır. Bu yalnızca felsefenin vardığı bir sonuç değildir; kendi rızamızla bağlı olduğumuzu ve yükümlülüğün yalnızca istenç ve hazzımızdan doğduğunu söylediğimiz zamanki sıradan düşünme ve kendimizi ifade etme yollarımıza tamamen uygundur. O zaman biricik soru zihnin bu edimini varsaymada tasarımları önyargı ve dilin yanlış kullanımı tarafından karıştırılmamış hiçbir insanın içine düşemeyeceği türde bariz bir saçmalık olup olmadığıdır.

Ahlak hislerimize dayanır; zihnin herhangi bir eylemi ya da niteliği bize *belli bir şekilde* haz verdiği zaman, onun erdemli olduğunu söyleriz; o şeyin göz ardı edilmesi ya da yerine getirilmemesi bizi *benzer bir şekilde* rahatsız ettiği zaman, onu yerine getirme yükümlülüğünde olduğumuzu söyleriz. Yükümlülüklerdeki bir değişiklik hislerde de bir değişiklik gerektirir; yeni bir yükümlülüğün yaratılması ise belli bir yeni hissin doğmasını. Ancak açıktır ki doğal olarak gökyüzünün hareketlerini ne kadar değiştirebiliyorsak kendi hislerimizi de o kadar değiştirebiliriz; istencimizin tek bir eylemiyle, yani söz verme yoluyla, bir eylemi hoş ya da rahatsız edici, ahlaklı ya da ahlaksız kılamayız; zira o edim olmasaydı, karşıt izlenimler üretecek ya da değişik nitelikler ile donatılı olacaktı, öyleyse yeni bir yükümlülüğü, yani yeni bir acı ya da haz hissini istemek saçma olacaktır; kaldı ki insanların doğal olarak böylesine büyük bir saçmalığa düşebilmeleri olanaksızdır. Öyleyse verilen bir söz doğal olarak bütünüyle anlaşılmaz bir şeydir ve ayrıca zihnin ona ait hiçbir edimi yoktur.¹¹

Ancak, *ikinci olarak*, eğer zihnin ona ait bir edimi olsaydı, bu *doğal olarak* bir yükümlülük üretmezdi. Bu önceki akıl yürütmeden açıkça görülür. Bir söz verme yeni bir yükümlülük yaratır. Yeni bir yükümlülük yeni hislerin doğmasını gerektirir. İstenç hiçbir zaman yeni hisler yaratmaz. Öyleyse doğal olarak bir sözden herhangi bir yükümlülük doğamaz, üstelik zihnin o yükümlülüğü isteme saçmalığına düşebileceği kabul edilse bile.

Aynı gerçeklik genel olarak adaletin yapay bir erdem olduğunu ispatlayan o akıl yürütme tarafından daha da açık olarak ispatlanabilir. İnsan doğasına eylemi üretmeye yetenekli ve harekete geçirici belli bir tutku ya da güdü yerleştirilmiş olmadığı sürece, hiçbir eylem bizden ödevimiz olarak

¹¹ Ahlak his tarafından değil de us tarafından saptanabilir olsaydı, sözlerin onun üzerinde hiçbir değişiklik yapamayacakları daha da açık olurdu. Ahlakın ilişkiye bağlı olması gerekir. Öyleyse ahlakın yeni her dayatılması nesnelerin yeni bir ilişkisinden doğmalıdır; buna göre istenç *dolaysızca* ahlakta herhangi bir değişim üretmez, ama o etkiye yalnızca nesneler üzerinde bir değişim üreterek sahip olabilir. Ancak bir sözün ahlaksal yükümlülüğü, evrenin herhangi bir bölümünde en küçük bir değişim olmaksızın, istencin saf sonucu olduğu için, bundan sözlerin hiçbir *doğal* yükümlülükleri olmadığı sonucu çıkar.

İstencin bu edimi aslında yeni bir nesne olduğu için yeni ilişkiler ve yeni ödevler üretir, denirse yanıttım bunun yalnızca çok ölçülü bir kesinlik ya da incelik tarafından saptanabilecek katıksız bir sofizm olduğudur. Yeni bir yükümlülük istemek nesnelerin yeni bir ilişkisini istemektir; öyleyse eğer nesnelerin bu yeni ilişkisi bizzat isteme tarafından oluşturulmuş olsaydı, esasen istemeyi istemiş olurduk ki, bu açıkça saçma ve olanaksızdır. İstencin burada eğilimli olabileceği hiçbir nesnesi yoktur; istenç *sonsuz* dek kendi üzerinde geri dönmek zorundadır. Yeni yükümlülük yeni ilişkilere dayanır. Yeni ilişkiler de yeni bir istemeye. Yeni isteme nesnesi olarak yeni bir yükümlülüğü, dolayısıyla yeni ilişkileri ve dolayısıyla yeni bir istemeyi alır; bu isteme yine yeni bir yükümlülük, ilişki ve istemeyi alır ve bu işin sonu gelmez; öyleyse yeni bir yükümlülük isteyebilmemiz olanaksızdır; buna göre istencin bir söze eşlik etmesi, ya da yeni bir ahlak yükümlülüğü üretmesi olanaksızdır.

istenemez. Bu güdü ödev duygusu olamaz. Bir ödev duygusu ön bir yükümlülüğü varsayar ve bir eylem doğal bir tutku tarafından gerekli kılınmadığında, o eylem doğal bir yükümlülük tarafından gerekli kılınmaz; çünkü zihinde ve mizaçta kusur ya da eksikliği ispatlamadan ve dolayısıyla herhangi bir erdemsizlik olmadan atlanabilir. İmdi açıktır ki, bizi verilen sözleri yerine getirmeye götürme konusunda ödev duygusunun dışında hiçbir güdümüz yoktur. Eğer söz vermenin hiçbir ahlaksal yükümlülüğü olmadığını düşünseydik, hiçbir zaman onlara uyma eğilimi duymazdık. Doğal erdemler açısından durum böyle değildir. Mutsuz olanları sevindirme konusunda hiçbir yükümlülüğümüz olmamasına karşın, insanlığımız bizi ona götürür; o ödevi boşladığımız zaman, boşlamanın ahlaka aykırılığı bizim insanlığın doğal duygularından yoksun olduğumuzun bir kanıtı olmasından kaynaklanır. Bir baba çocuklarına bakmayı ödevi bilir; ancak bu yönde doğal bir eğilimi de vardır. Eğer hiçbir insan bu eğilimi taşımamış olsaydı, hiç kimse böyle bir yükümlülük altında olamazdı. Ancak doğal olarak sözlere uyma konusunda onlara yönelik bir yükümlülük duygusundan başka hiçbir eğilim olmadığına göre, açıktır ki bağlılık doğal bir erdem değildir ve sözlerin insan uylaşımlarından önce gelen hiçbir güçleri yoktur.

Eğer bunu kabul etmeyen biri varsa, şu iki önermenin güvenilir birer kanıtını vermelidir: *zihnin verilen sözlere eklenmiş kendine özgü bir edimi vardır ve zihnin bu ediminin sonucu olarak, bir şeyi yerine getirmek için bir ödev duygusunun dışında bir eğilim doğar.* Bu noktalardan ikisini de kanıtlamanın olanaksız olduğunu ileri sürüyor ve dolayısıyla söz vermenin toplumun zorunlulukları ve çıkarları üzerine kurulu insan icatları olduğu vargısını çıkarmayı göze alıyorum.

Bu zorunluluk ve çıkarları saptayabilmek için, insan doğasının önceki toplum yasalarını ortaya çıkardığını bulduğumuz niteliklerini irdelememiz gerekir. İnsanlar doğal olarak bencil oldukları ya da yalnızca sınırlı bir cömertlik ile donatıldıkları için, yabancılara çıkarı için herhangi bir eylemi yerine getirmeye, böyle bir edimin dışında elde etmeyi umut etmedikleri karşılıklı bir kazancı göz önüne almaksızın, kolay kolay götürülmezler. İmdi sık sık bu karşılıklı edimlerin aynı anda tamamlanamadıkları görüldüğü için, bir tarafın belirsizlik içinde kalmakla yetinmesi ve inceliğe karşılık olarak öteki tarafın değerbilirliğine bağımlı olması zorunludur. Ancak insanlar arasında bozulma öyle büyüktür ki, genel anlamda, bu ancak cılız bir güven sağlar; iyilikte bulunanın burada kendi çıkarını göz önüne alarak iyilikte bulunması gerektiği için, bu hem yükümlülükten uzaklaşır, hem de değerbilmezliğin hakiki anası olan bir bencillik örneği sunar. Öyleyse eğer tutku ve eğilimlerimizin doğal yollarını izleyecek olsaydık, çıkarsız görüşlerden hareketle, başkalarının kazancı için çok az eylemde bulunurduk; çünkü incelik ve sevecenliğimizde doğal olarak çok sınırlıyızdır; bir çıkar kaygısından hareketle de, o türden çok az eylemde bulunmamız gerekir çünkü onların minnettarlığına bağımlı olamayız. Öyleyse burada iyi işlerin karşılıklı değiş tokuşu insanoğlu arasında bir bakıma yitip gitmiş ve herkes refah ve geçimi için kendi beceri ve çalışmasına kilitlenmiştir. Mülkün *el değiştirmez-*

liği ile ilgili doğa yasasının keşfi daha şimdiden insanları birbirlerine karşı hoşgörülü hale getirmiştir; mülkiyet ve mülkün *devredilmesinin* keşfi ise onları karşılıklı olarak kazançlı hale getirmeye başlamıştır; ancak henüz bu yasalar, onlara ne denli sıkı biçimde uyulsa da, doğa tarafından uygun görüldüğü ölçüde insanları birbirlerine yararlı kılmaya yetmez. Mülk *el değiştirmez* olsa bile, insanlar bir şey açısından gereksindiklerinden daha çoğuna sahip oldukları ve aynı zamanda başka bir şeyin yoksunluğundan sıkıntı çektikleri için, çoğunlukla ondan ancak ufak bir üstünlük sağlayabilirler. Bu sıkıntının doğru çaresi olan mülkiyet *devri* onu bütünüyle gideremez; çünkü *mevcut olmayan* ve *genel* değil ancak *mevcut* ve *tekil* nesneler açısından işe yarayabilir. 50 mil uzaktaki belirli bir evin mülkiyeti devredilemez, çünkü gerekli bir koşul olan teslim etme rızaya eşlik edemez. Ayrıca yalnızca ifade ve rıza yoluyla on kilo mısırın ya da beş fıçı şarabın mülkiyeti devredilemez çünkü bunlar yalnızca genel terimlerdir ve belirli bir mısır yığını ya da şarap fıçası ile doğrudan bir ilişkileri yoktur. Bundan başka, ticaret metaların pazarlığıyla sınırlı kalmaz ve karşılıklı çıkar ve kazancımız için değiş tokuş edebileceğimiz hizmetlere ve eylemlere dek genişletilebilir. Sizin mısırınız bugün olgunlaşmıştır; benimkiler ise yarın olgunlaşacaktır. Benim bugün sizin için emek harcamam, sizin de yarın bana yardım etmeniz her ikimiz için de kârlıdır. Size yönelik bir sevecenlik duygum yoktur, sizin de benim için pek olmadığını bilirim; bu yüzden sizin için bir sıkıntıya girmem; eğer bir karşılık beklentisi içinde kendi adıma sizin için emek harcarsam düşkünlüğüne uğrayacağımı ve kıymetbilirliğinize boşuna bağımlı olacağımı bilirim. Öyleyse burada sizi emeğinizle başbaşa bırakıyorum; siz de bana aynı şekilde davranıyorsunuz. Mevsimler değişir ve her ikimiz karşılıklı güven ve güvenlik yokluğundan ötürü hasatlarımızı yitiririz.

Tüm bunlar insan doğasının doğal ve bu doğada var olan ilkelerinin ve tutkularının sonucudur; bu tutkular ve ilkeler değiştirilemez olduğu için, onlara bağımlı olan davranışımızın da öyle olması gerektiği ve ahlakçıların ya da politikacıların kamu çıkarını göz önüne alarak işimize karışmalarının ya da eylemlerimizin olağan akışını değiştirmeye çalışmalarının boşuna olacağı düşünülebilir. Gerçekten de, tasarılarının başarısı insanların bencillik ve değerbilmezliklerini düzeltmedeki başarılarına bağlı olsaydı, insan zihnini yeniden yoğurma ve kişiliğini böyle temel noktalarda değiştirme yeteneğindeki her şeye-gücü-yeter biricik varlığın yardımı olmadıkça, hiçbir zaman bir ilerleme yapamazlardı. Tüm ileri sürebilecekleri o doğal tutkulara yeni bir yön vermek ve bize itkilerimizi dolaylı ve yapay bir şekilde doyurmamızın, onları acele acele ve düşüncesizce doyurmaktan daha iyi olacağını öğretmektir. Bir başkasına gerçek bir sevecenlik duymaksızın bir hizmette bulunmayı öğrenirim; çünkü o kişinin aynı türden bir beklentiyle, benimle ya da başkaları ile arasındaki iyi işlerin aynı karşılıklı işleyişini sürdürebilmek için, hizmetime karşılık vereceğini öngörürüm. Ve buna göre, ben ona hizmet ettikten ve o benim eylemimden doğan kazançlara sahip olduktan sonra, reddetmesinin sonuçlarını öngördüğü için kendi payını yerine getirmeye zorlanır.

Ancak insanların bu kişisel çıkara dayalı ilişkileri ortaya çıkmaya ve toplumda egemen olmaya başlasa da, bu dostluk ve iyi davranışların daha yüce gönüllü ve soylu etkileşimini bütünüyle ortadan kaldırmaz. Sevdiğim ve daha yakından tanıdığım kişilere herhangi bir kazanç beklentisi içinde olmaksızın hizmetlerde bulunmayı sürdürebilirim; onlar da, geçmiş hizmetlerimin karşılığını verme dışında herhangi bir şeyi göz önünde tutmaksızın, aynı şekilde bana karşılık verirler. Öyleyse çıkarıcı ve çıkarsız olmak üzere bu iki farklı ilişki türünü ayırt etmek üzere birincisi için icat edilmiş ve onlarla kendimizi herhangi bir eylemin yerine getirilmesine bağladığımız *sözcüklerin belli bir biçimi* vardır. Sözcüklerin bu biçimi söz *verme* dediğimiz şeyi oluşturur ki bu insanlığın çıkara dayalı ilişkisinin onaylanmasıdır. Bir insan *bir şeye söz verdiğini söylediği* zaman, gerçekte onu yerine getirmeye yönelik bir *kararı* ifade eder; bununla birlikte, *sözcüklerin bu biçimini* kullanarak, herhangi bir yerine getirmeme durumunda bir daha güvenilir olmama cezasıyla karşıya karşıya kalır. Bir karar zihnin sözler tarafından anlatılan doğal edimidir; ancak bu durumda bir karardan daha çoğu olmamış olsaydı, sözler yalnızca önceki güdülerimizi bildirir ve yenibir güdü ya da yükümlülük yaratmazlardı. Deneyim bize belirli bir durumda birbirimize karşı davranışımız konusunda güvence verebilmemizi sağlayan belli *simgeler* ya da işaretler olsaydı insani meselelerin çok daha fazla karşılıklı kazanç için yönetileceğini öğrettiği zaman, onlar insanların yeni bir güdü yaratan uylarımları olurlar. Bu işaretler saptandıktan sonra, onları kullanan herkes hemen üstlenimlerini yerine getirmedeki çıkarı tarafından bağlanır ve eğer verdiği sözü yerine getirmeyi reddederse ona bir daha hiçbir zaman güvenilmemesi gerekir.

Ancak insanlığı sözlerin *verilmesinde* ve onlara *uyulmasında* yatan bu çıkar konusunda duyarlı kılabilmek için gerekli olan o bilgi, ne denli yabanıl ve eğitimsiz olsa da, insan doğasının yeteneğinden üstün sayılmayacaktır. Tüm bu sonuçları ve kazançları algılamamız için, dünyaya ilişkin çok az bir çaba yeterli olur. Topluma ilişkin en ufak deneyim onları her ölümünün önüne serer; her birey diğer tüm bireylerde de aynı çıkar duyusunu algıladığı zaman, onların da kendi paylarını eksik bırakmayacaklarından emin olarak, hemen herhangi bir sözleşmedeki payını yerine getirir. Tüm de, uyum içinde ve ortak yarar için hesaplanmış bir eylemler şemasına girerler ve sözlerine bağlı kalma konusunda anlaşır; ayrıca bu uyum ya da uylarımlı oluşturmak için herkesin üstlenimlerin bağlılık içinde yerine getirilmesinde bir çıkar duygusu taşımasından ve o duyguyu toplumun diğer üyelerine anlatmasından başka bir şey gerekmez. Bu hemen o çıkarın üzerlerinde etkili olmasına yol açar; çıkar sözlerin yerine getirilmesine yönelik ilk yükümlülüktür.

Daha sonra bir ahlak hissi çıkar ile işbirliği yapar ve insanoğlu üzerinde yeni bir yükümlülük haline gelir. Bu ahlak hissi, sözlerin yerine getirilmesi ve başkalarının mülkiyetinden uzak durulmasıyla aynı ilkelerden doğar. *Kamu çıkarı, eğitim ve politikacıların becerileri* her iki durumda da aynı sonucu doğururlar. Söz vermeye ahlaksal bir yükümlülüğün eşlik edeceğini varsa-

yarken, karşımıza çıkan güçlüklerin ya üstesinden gelir ya da onlardan kaçırız, örneğin, bir kararın ifade edilmesi genellikle yükümlülük yaratıcı sayılmaz; belli sözcük biçimlerini kullanmanın nasıl ciddi bir farklılığa neden olabileceğini kolayca kavrayamayız. Öyleyse burada zihnin bir yükümlülüğü *isteme* dediğimiz yeni bir edimini *uydurur* ve ahlakın buna dayandığını varsayabiliriz. Ancak zihnin böyle bir ediminin olmadığını, buna göre de sözlerin hiçbir doğal yükümlülük dayatmadıklarını daha önce ispatlamıştık.

Bunu doğrulamak için, söz vermeye dahil olması gereken ve onun yükümlülüğüne neden olan o istenç ile ilgili kimi başka irdelemeler ekleyebiliriz. Açıktır ki, istencin yalnız başına hiçbir zaman yükümlülüğe neden olmadığı varsayılır, istenç bir insana bir bağ dayatabilmek için sözcükler ya da simgeler tarafından ifade edilmelidir. İfade etme bir kez istence hizmet eder olarak ortaya konulur konulmaz, çok geçmeden söz vermenin birincil parçası olur; her ne kadar gizlice niyetini değiştirse ve kendini hem bir karardan hem de bir yükümlülüğü istemekten geri çekse de bir insanın verdiği sözün dışında daha az bağlanması söz konusu değildir. Ancak ifade etme birçok durumda sözün bütününe oluşturmaya karşın, gene de bu her zaman böyle değildir; anlamını bilmediği ve kendisini bağlama gibi bir niyet olmaksızın bir ifadeyi kullanan biri hiç kuşkusuz onun tarafından bağlanmayacaktır. Dahası, anlamını bilmesine karşın, gene de onu yalnızca şaka olarak, kendini bağlama konusunda ciddi bir niyeti olmadığını açıkça gösteren işaretlerle kullanırsa, bir şeyi yerine getirme yükümlülüğünde olmayacaktır; herhangi bir karşıt işaret olmaksızın, sözcüklerin istencin eksiksiz bir anlamı olması zorunludur. Hatta, bunu bile, anlayış çabukluğumuz yoluyla belli işaretlerle bizi aldatma gibi bir niyeti olduğunu tahmin ettiğimiz birinin ifadesi ya da sözü tarafından –eğer o sözü kabul edersek– bağlanmadığını sanacak kadar ileri götürmememiz gerekir; bu vargıyı işaretlerin aldatma işaretlerinden farklı bir türde olduğu durumlarla sınırlamalıyız. Eğer sözlerin getirdiği yükümlülük yalnızca toplumun huzuru için yapılmış bir insan icadı ise, tüm bu çelişkiler kolayca açıklanabilir; ama zihin ya da bedenin herhangi bir eyleminden doğan gerçek ve doğal bir şey ise, hiçbir zaman açıklanamayacaklardır.

Hatta belirteceğim ki, verilen her yeni söz o sözü veren kişi üzerinde yeni bir ahlaksal yükümlülük dayattığı ve bu yeni yükümlülük istencinden doğduğu için, bu imgelenmesi olanaklı en gizemli ve kavranamaz işlemlerden biridir, hatta *tözsel dönüşüme* ya da belli sözcük biçimlerinin, belli bir niyet ile birlikte, dışsal nesnenin, hatta bir insanın bile doğasını bütünüyle değiştirdiği *kutsal emirlere*¹² benzetilebilir. Ancak bu gizemler bu noktaya dek benzer olsalar bile, diğer konularda büyük ölçüde farklı olmaları ve bu farklılığın kökenlerinin farklılığın güçlü bir kanıtı olarak görülebilmesi oldukça önemlidir. Verilen sözün yükümlülüğü toplumun çıkarına yönelik bir icat oldu-

¹² Kutsal emirlerin *silinmez kişiliği* üretmeleri gerektiği düzeyi kastediyorum. Bunlar diğer açılardan yalnızca hukuki bir sınırlamadır.

ğundan, o çıkarın gerektirdiği ölçüde farklı biçimlere saptırılır, ve hatta nesnesinin görüşünü yitirmektense doğrudan çelişkilere bile düşer. Ancak o diğer canavarca öğretiler yalnızca rahiplerin icatları olduğu ve hiçbir kamu çıkarını göz önünde tutmadıkları için, ilerlemelerinde yeni engeller tarafından daha az rahatsız edilirler; kabul etmek gerekir ki, ilk saçmalıktan sonra, us ve sağduyunun akışını daha doğrudan izlerler. Tanrıbilimciler sözcüklerin dışsal biçimlerinin, salt birer ses oldukları için, onlara etkililik verecek bir niyet gerektirdiklerini ve bu niyet bir kez gerekli bir koşul olarak görüldükten sonra, yokluğunun, ister açıkça kabul edilsin isterse gizlensin, ister samimi isterse bir aldatmaca olsun, sonucu eşit ölçüde önlemesi gerektiğini açıkça algıladılar. Buna göre rahibin niyetinin kutsamayı yaptığına, niyetini gizlice ortadan kaldırdığı zaman, kendi içinde büyük ölçüde suçlu olduğuna, gene de vaftizi, ya da ortaklaşmayı, ya da kutsal düzenleri yok ettiğine ortak olarak karar verdiler. Bu öğretinin korkunç sonuçları öğretinin ortaya çıkışını önleyemedi; tıpkı verilen sözler açısından benzer bir öğretinin uygunsuzluğunun o öğretinin kendini sağlamlaştırmasının önüne geçmesi gibi. İnsanlar her zaman gelecek yaşamdan çok şu an ile ilgilenirler; ikinciye ilgilendiren en küçük bir kötülüğün birinciyle ilgili en büyük kötülükten daha kötü olduğunu düşünmeye yatkındırlar.

Sözlerin kökeni ile ilgili aynı vargıyı tüm sözleşmeleri geçersiz kılması ve bizi onların yükümlülüklerinden kurtarması gereken *güçten* çıkarabiliriz. Böyle bir ilke verilen sözlerin hiçbir doğal yükümlülüğünün olmadığı ve toplumun yararı ve kazancı için salt birer yapay icat olduklarının bir kanıtıdır. Eğer sorunu doğru olarak görürsek, güç bizi sözümüzü üstlenmeye ve kendimizi bir yükümlülük altına sokan umut ya da korku gibi herhangi bir başka güdüden özsel olarak farklı değildir. Tehlikeli bir biçimde yaralanmış ve bir cerraha onu iyileştirmesi için yeterli bir miktarı ödeme sözünü veren bir insan hiç kuşkusuz sözünü yerine getirmeye bağlı olacaktır; ama durum bir hırsıza bir miktar para için söz veren birinin durumundan ahlak hislerimizde büyük bir farklılık yaratacak kadar farklı değildir –eğer bu hisler bütünüyle kamu çıkarı ve yararı üzerine kurulu olmasalardı.

6. Kısım

Adalet ve Adaletsizlik Üzerine Birkaç Gözlem Daha

İmdi üç temel doğa yasasının üzerinden geçtik: *mülkün el değiştirmezliği*, *mülkün rıza yoluyla devredilmesi* ve *verilen sözlerin yerine getirilmesi* yasaları. Bütün bir toplumun huzur ve güvenliği bu üç yasaya tam anlamıyla uyulmasına bağlıdır; zira bunlar göz ardı edildiği sürece insanlar arasında iyi ilişkiler kurmak olanaksızdır. Toplum insanların huzuru için mutlak olarak zorunludur; bu yasalar da toplumsal yaşamı sürdürebilmenin olmazsa olmazlarıdır. Bunlar, insanların tutkularına hangi kısıtlamaları dayatırsa dayatsın, aslında o tutkuların gerçek ürünleri ve yalnızca o tutkuları doyurmanın daha yaratıcı ve inceltmiş yollarıdır. Hiçbir şey tutkularımızdan daha uyanık ve daha buluşçu değildir ve hiçbir şey bu kurallara uyma uylasımından daha açık değildir. Öyleyse doğa bu sorunu bütünüyle insanların

davranışına emanet etmiş ve zihne bizi bir dizi eyleme belirleyecek olan kendine özgü ilksel ilkeler yerleştirmemiştir, çünkü yapı ve oluşumumuzun diğer ilkeleri bizi bu eylemlere götürmeye yeter. Kendimizi bu hakikat karşısında daha tam olarak ikna edebilmek için, burada biraz durabilir ve önceki akıl yürütmeleri yeniden gözden geçirerek o yasaların, zorunlu olsalar da, bütünüyle yapay birer insan icadı olduklarını ve buna göre de adaletin doğal değil yapay bir erdem olduğunu ispatlamak için kimi yeni kanıtlamalar çıkarabiliriz.

I. Yararlanacağım ilk kanıtlama halka özgü adalet tanımından türetilir. Adalet genellikle *sürekli ve sonsuz bir herkese hakkını verme isteği* olarak tanımlanır. Bu tanımda adaletten bağımsız olan ve ondan önce gelen hak ve mülkiyet gibi şeylerin olduğu ve bunların insanlar hiçbir zaman böyle bir erdemi uygulamayı düşlemiş olmasalar bile var olmaya devam edecekleri varsayılır. Daha önce yüzeysel olarak bu görüşün yanlışlığını belirtmiştim, burada bu konu ile ilgili görüşlerimi biraz daha seçik olarak ortaya koymayı sürdüreceğim.

Mülkiyet dediğimiz bu niteliğin *peripatosçu* felsefenin farazi niteliklerinin pek çoğu gibi olduğunu ve ahlaksal hislerimizden ayrı olarak irdelendiğinde, konunun daha doğru bir gözlemi üzerine ortadan kaybolduğunu belirterek başlayacağım. Açıktır ki mülkiyet nesnenin duyulur niteliklerinin hiç birine bağlı değildir. Çünkü mülkiyet değişirken, bunlar değişmeden aynı kalmayı sürdürürler. Öyleyse mülkiyet nesnenin belli bir ilişkisinden oluşuyor olmalıdır. Ancak diğer dışsal ve cansız nesnelerle ilişkisinden değil. Çünkü bunlar da, mülkiyet değişirken, aynı kalmayı sürdürebilirler. Öyleyse bu nitelik nesnelerin zihinsel ve ussal varlıklar ile ilişkilerinden oluşur. Ancak mülkiyetin özünü oluşturan şey dışsal ve cisimsel ilişki değildir. Çünkü her ne kadar bu durumlarda hiçbir mülkiyet oluşturmasa da bu ilişki cansız nesneler arasında ya da yabancı yaratıklar açısından aynı olabilir. Öyleyse mülkiyet belli bir içsel ilişkiden oluşur; diğer bir ifadeyle nesnelerin dışsal ilişkilerinin zihin ve eylemler üzerinde taşıdığı belli bir etkiden. Böylece *işgal* ya da *ilk sahiplik* dediğimiz ilişki kendiliğinden nesnenin mülkiyeti olarak değil, yalnızca onun mülkiyetine neden oluyor olarak imgelenir. İmdi açıktır ki, bu dışsal ilişki dışsal nesnelerde hiçbir şeye neden olmaz ve bize o nesneden uzak durma ve onu ilk sahibine bırakma yönünde bir ödev duygusu vererek, yalnızca zihin üzerinde bir etkide bulunur. Bu eylemler sözcüğün tam anlamıyla *adalet* dediğimiz şeylerdir; buna göre mülkiyetin doğası o erdeme dayanır, erdem mülkiyete değil.

Öyleyse eğer biri adaletin doğal bir erdem ve adaletsizliğin de doğal bir erdemsizlik olduğunu ileri sürecektse olursa, *mülkiyet*, *hak* ve *yükümlülük* kavramlarını soyutlayarak, belli bir davranışın ve eylemler dizisinin, nesnelerin belli dışsal ilişkilerinde doğal olarak ahlaksal bir güzellik ya da çirkinlik taşıdığını ve ilksel bir haz ya da rahatsızlığa neden olduğunu ileri sürmelidir. Böylece bir insanın mallarını ona geri vermek erdemli olarak görülür, bunun nedeni doğanın başkalarının mülkiyeti ile ilgili böyle bir davranışa belli bir haz hissi eklemiş olması değil, başkalarının ilk olarak ya da uzun süre bo-

yunca sahip oldukları ya da onlara ilk olarak ya da uzun süre boyunca sahip olmuş olanların onayı yoluyla elde ettikleri dışsal nesneler ile ilgili böyle bir davranışa o hissi eklemiş olmasıdır. Eğer doğa bize böyle bir his vermemişse, doğal olarak, insan uylaşımlarından önce gelen mülkiyet diye bir şey olmaz. Şimdi, bu konunun bu kuru ve kesin irdelemesinde, doğanın böyle bir davranışa hiçbir haz ya da onay duygusu ekmediğinin yeterince açık olarak görülmesine karşın, gene de kuşkuyla mümkün olduğunca az yer bırakabilme amacıyla, görüşümü doğrulamak için birkaç kanıtlama daha ekleyeceğim.

İlk olarak, eğer doğa bize bu tür bir haz vermiş olsaydı, bu başka her durumda olduğu kadar açık ve seçilebilir olurdu; ayrıca böyle bir durumda bu tür eylemlerin incelenmesinin belli bir haz ve beğenme duygusu verdiğini algılamada hiçbir güçlük çekmezdik. Adaletin tanımında mülkiyet kavramlarına başvurma ve aynı zamanda mülkiyetin tanımında adalet kavramlarından yararlanma gibi bir yükümlülüğümüz olmazdı. Bu aldatıcı akıl yürütme yöntemi bu konuda üstesinden gelemediğimiz ve bu yapıntı yoluyla kaçınmayı istediğimiz belli bulanıklık ve güçlüklerin kapsandığının açık bir kanıtıdır.

İkinci olarak, mülkiyet, hak ve yükümlülüğü belirleyen kurallar kendilerinde doğal bir kökene ilişkin hiçbir belirti taşımazken, birçok yapıntı ve icat belirtisi taşırlar. Doğadan ileri gelmiş olamayacak denli çokturlar; insan yasaları tarafından değiştirilebilirler ve tümü de kamu yararı ve toplumun desteği konusunda doğrudan ve açık bir eğilim gösterirler. Bu son durum iki nedenle dikkate değerdir. Çünkü *ilk olarak*, bu yasaların kuruluşunun nedeninin kamu yararına duyulan *saygı* olmuş olmasına ve kamu yararının onların doğal eğilimleri olmasına karşın, gene de amaçlı olarak tasarlanmış ve belli bir amaca yönelmiş oldukları için yapay olacaktırlar. Çünkü *ikinci olarak*, eğer insanlar kamu yararı için böyle güçlü bir saygı ile donatılı olsalardı, kendilerini hiçbir zaman bu kurallar yoluyla kısıtlamazlardı; böylece adalet yasaları daha da dolaylı ve yapay bir şekilde doğa ilkelerinden doğardı. Gerçek kökenleri öz-sevgisidir; bir kişinin öz-sevgisi doğal olarak bir başkasınıninkine karşıt olduğu için, bu çeşitli çıkar tutkuları kendilerini belli bir tutum ve davranış dizgesi ile uyuşacak bir şekilde ayarlama yükümlülüğündedir. Öyleyse, her ne kadar onu icat edenler tarafından bu amaçla niyetlenilmiş olmasa da, her bir bireyin çıkarını kapsayan bu dizge hiç kuşkusuz kamu için kazançlıdır.

II. İkinci olarak belirtebiliriz ki her tür erdemsizlik ve erdem farkına varılmadan birbirine karışır ve birinin sonlanıp ötekinin başladığı yeri belirlemeyi, mutlak olarak olanaksız olmasa da, çok güç kılacak algılanamaz dereceler yoluyla birbirlerine yaklaşabilirler; bu gözleminden hareketle önceki ilke için yeni bir kanıtlama türetebiliriz. Çünkü her tür erdemsizlik ve erdem açısından durum ne olursa olsun, açıktır ki haklar, yükümlülükler ve mülkiyet böyle ayrımsanamaz bir derecelendirmeye izin vermez; bir insanın ya tam ve eksiksiz bir mülkiyeti vardır, ya da hiç yoktur; ya bir eylemi yerine getirmek için tam bir yükümlülük altındadır, ya da hiçbir yükümlülüğü

yoktur. Yurttaşlık yasaları eksiksiz bir *egemenlik* ve eksik bir egemenlikten ne denli söz etse de, kolayca görülebilir ki bu usun kendisinde hiçbir temeli olmayan bir yapıntıdan doğar ve doğal adalet ve haktanırlık kavramlarımıza hiçbir zaman giremez. Salt bir günlüğüne de olsa bir at kiralayan bir insanın o atı o süre boyunca kullanma hakkı tamdır, tıpkı ona sahip olduğunu söylediğimiz kişinin onu başka bir günde kullanmasının gerekmesi gibi; açıktır ki, kullanım zamanda ya da derecede ne denli sınırlı olursa olsun, hakkın kendisi böyle bir derecelendirmeye açık değildir ve uzandığı noktaya dek mutlak ve bütündür. Buna göre belirtebiliriz ki bu hak hem bir anda doğar hem de bir anda yokolur; bir insan bir nesnenin mülkiyetini işgal yoluyla, ya da ona sahip olanın rızası yoluyla bütünüyle elde eder ve başka nitelik ve ilişkilerde dikkate değer olan o duyumsanmaz derecelenme olmaksızın onu kendi onayı ile yitirir. Öyleyse mülkiyet, haklar ve yükümlülükler açısından durum bu olduğu için, şimdi adalet ve adaletsizlik açısından durumun nasıl olduğunu soruyorum. Bu soruya ne şekilde yanıt verirsiniz verin, çözülmez güçlüklerle düşersiniz. Eğer adalet ve adaletsizliğin derecelendirme kabul ettiği ve duyumsanmadan birbirine geçtiği yanıtını verirsiniz, kesinlikle yükümlülük ve mülkiyet böyle bir derecelenmeye açık değildir biçimindeki önceki konumla çelişirsiniz. Bunlar bütünüyle adalet ve adaletsizliğe bağımlıdırlar ve tüm değişimlerinde onları izlerler. Adaletin bütün olduğu yerde, mülkiyet de bütündür; adaletin eksik olduğu yerde, mülkiyet de eksik olmalıdır. Ve tam tersi eğer mülkiyet bu tür değişimleri kabul etmiyorsa, bunlar da adalet ile bağdaşmaz olmalıdır. Öyleyse bu son önermeyi kabul eder ve adalet ve adaletsizliğin derecelere açık olmadığını ileri sürerseniz, gerçekte onların *doğal olarak* erdemsiz ya da erdemli olmadığını ileri sürmüş olursunuz; çünkü erdemsizlik ve erdem, ahlaksal iyi ve kötü ve aslında tüm *doğal* nitelikler ayrımsanamadan birbirlerine geçerler ve birçok durumda ayırt edilemezdirler.

Burada belirtmeye degebilir ki, soyut akıl yürütme ve felsefenin genel maksimleri ve yasalar bu konumu, yani *mülkiyetin, hakkın ve yükümlülüğün dereceleri kabul etmediğini* doğrulamasına karşın, gene de gündelik ve baştan savmacı düşünme yolumuzda o görüşü benimsemeye büyük güçlük çeker ve hatta *gizlice* karşıt ilkeyi kabulleniriz. Bir nesne ya bir kişinin ya da bir başkasının sahipliğinde olmalıdır. Bir eylem ya gerçekleştirilmelidir ya da gerçekleştirilmemeli. Oradaki zorunluluk bu ikilemlerde bir tarafı seçme zorunluluğu, oradaki olanaksızlık ise çoğu kez sorun üzerine düşündüğümüz zaman bizi mülkiyet ve yükümlülüklerin bütün olduklarını kabul etmeye zorlayan doğru bir orta nokta bulmanın olanaksızlığıdır. Ancak öte yandan, mülkiyetin ve yükümlülüğün kökeni üzerine düşündüğümüz ve bunların kamu yararına ve bazen de imgelemin nadiren bir tarafta güvenilir olan eğilimlerine bağlı olduklarını gördüğümüz zaman, doğal olarak bu ahlaksal ilişkilerin duyumsanmaz bir derecelendirmeyi kabul ettiklerini imgelemeye yatkınsınız. Bu yüzden, tarafların rızalarıyla hakemlerin konunun tam hâkimi kıldığı başvurularda, onlar her iki tarafta da öyle haktanırlık ve adalet bulurlar ki, bu onları bir orta nokta bulmaya ve farklılığı taraflar arasında

bölmeye götürür. Bu özgürlükten yoksun olan, ama belli bir taraf lehine belirleyici hüküm verme yükümlülüğündeki yargıçlar sık sık nasıl karar verecekleri konusunda bir çıkmaza düşer ve dünyadaki en yanıltıcı nedenler üzerinde ilerlemek zorunda kalırlar. Gündelik yaşamda son derece doğal görünen yarım haklar ve yükümlülükler onların mahkemelerinde tam bir saçmalaktır; bu nedenle de mahkemeler sorunu şu ya da bu şekilde sonlandırabilmek için sık sık yarım bir kanıtlamayı bütün bir kanıtlama olarak almak zorunda kalırlar.

III. Bu türden yararlanacağım üçüncü kanıtlama şöyle açıklanabilir. Eğer insan eylemlerinin olağan akışını irdelersek görürüz ki, zihin kendini genel ve evrensel kurallar yoluyla kısıtlamaz ve fakat pek çok durumda şimdiki güdüler ve eğilimi tarafından belirlendiği gibi davranır. Her eylem tikel bir bireysel olay olduğu için, tikel ilkelerden ve kendi içimizdeki dolaysız durumumuzdan, evrenin geri kalanı ile ilişkili olarak ortaya çıkmalıdır. Eğer kimi durumlarda güdülerimizi onları ortaya çıkaran durumların ötesine genişletirsek ve davranışımız için *genel kurallar* gibi bir şey oluşturursak, bu kuralların tam anlamıyla esnemez olmadıklarını ve birçok kuraldışına izin verdiklerini görmek kolaydır. Öyleyse, insan eylemlerinin olağan akışı bu olduğu için, adalet yasalarının, evrensel ve tam olarak esnemez oldukları için, hiçbir zaman doğadan türetilemeyecekleri ve ayrıca herhangi bir doğal güdü ya da eğilimin dolaysız ürünü de olmadıkları vargısını çıkarabiliriz. Hiçbir eylem, bizi ona iten ya da ondan caydıran belli bir doğal tutku ya da güdü olmadığı sürece, ahlaksal olarak iyi ya da kötü olamaz; açıktır ki, ahlak tutkuda doğal olan değişimlerin tümüne açık olmalıdır. Bir arazi için tartışan iki insan olsun; bunlardan biri zengin, aptal ve bekârken, öteki ise yoksul, anlayışlı ve kalabalık bir aileye sahip biri olsun: birincisi düşmanım, ikincisi ise dostum olur. Bu sorunda ister kamu çıkarı isterse kişisel çıkarı, ister dostluğu isterse düşmanlığı göz önüne alarak hareket edeyim, araziye ikinciye kazandırmak için elimden geleni yapmam gerekir. Ayrıca eğer başka güdülerle herhangi bir birleşme ya da uyuşma olmaksızın yalnızca doğal güdüler yoluyla harekete geçirilecek olsaydım, kişilerin hak ve mülkiyetleri düşüncesi beni kısıtlayamazdı. Çünkü tüm mülkiyet ahlaka, tüm ahlak da tutku ve eylemlerimizin olağan akışına bağımlı olduğu ve yine bu tutku ve eylemler yalnızca tikel güdüler tarafından yönetildikleri için, açıktır ki böyle yanlı bir davranış en sıkı ahlaka uygun olmalı ve hiçbir zaman mülkiyetin çiğnenmesi olarak görülmemelidir; öyleyse eğer insanlar diğer her sorunda yaptıkları gibi toplum yasalarına göre davranma özgürlüğünü seçselerdi, pek çok durumda tikel yargılar yoluyla davranır ve hem sorunun genel doğasını hem de insanların kişilik ve durumlarını dikkate alırlardı. Ancak bunun toplumda sonsuz bir karışıklığa neden olacağını ve belirli genel ve esnemez ilkeler tarafından kısıtlanmazlarsa insanların açgözlülük ve tarafgirliklerinin dünyaya hemen düzensizlik getireceğini görmek kolaydır; öyleyse insanlar bu sakıncayı göz önüne alarak o ilkeleri belirlemişler ve kendilerini garaz ve kayırma nedeniyle değiştirilemeyecek genel kurallarla kısıtlama konusunda anlaşımlıdır. Öyleyse bu kurallar belli bir amaç için

yapay olarak icat edilmişlerdir ve insan doğasının kendilerini durumlara uyduran ortak ilkelerine aykırıdırlar, ayrıca belirlenmiş sürekli bir işleyiş yöntemleri yoktur.

Bu konuda kolay kolay yanılabileceğimi düşünmüyorum. Açıkça görüyorum ki, biri başkalarına karşı davranışında kendine hiçbir esnekliğe izin vermeyen genel kurallar dayattığı zaman, belli nesneleri o kişilerin kutsal ve çiğnenemez kabul ettiği mülkiyetleri olarak görür. Ancak hiçbir önerme, nasıl ki adalet ve adaletsizlik varsayılmadan mülkiyet hiçbir biçimde anlaşılmayacaksa, bu ahlaksal niteliklerin de bizi ahlaktan bağımsız olarak doğru eylemlere iten ve yanlış eylemlerden caydıran güdülerimiz olmadığı sürece aynı şekilde anlaşılmaz olacağından daha açık olamaz. Öyleyse bu güdüler nasıl olursa olsunlar, kendilerini durumlara uyumlu kılmalı ve sonu gelmez altüst oluşları içinde insan sorunlarının açık olduğu tüm değişiklikleri kabul etmelidirler. Buna göre bu güdüler doğa yasaları kadar katı ve esnemez kurallar için oldukça uygunsuz temellerdir ve açıktır ki bu yasalar ancak insanlar doğal ve değişebilir ilkelerini izlemekten doğan düzensizlikleri algıladıkları zaman insan uylaşımlarından türeyebilir.

Öyleyse bütünü ele aldığımızda, adalet ve adaletsizlik arasındaki bu ayrımın iki farklı temeli olduğunu göreceğiz: insanlar kendilerini belli kurallar yoluyla kısıtlamadıkça toplum içerisinde yaşamının olanaksızlığını gördükleri zaman, *çıkâr* temeli; bu çıkâr bir kez tüm insanlıkta ortak olarak görüldüğü ve insanlar toplumun huzuruna yönelik eylemlerin görüşünden bir haz ve ona karşıt olanlardan bir rahatsızlık duydukları zaman ise, *ahlak* temeli. İlk çıkarın ortaya çıkmasını sağlayan şey insanların gönüllü uylaşımları ve yapıntılarıdır; dolayısıyla o adalet yasaları bu noktaya kadar *yapay* olarak görülecektir. Her ne kadar yeni bir yapıntı tarafından da artırıldığı ve politikacıların kamuyu yönlendirmelerinin ve ebeveynlerin özel eğitimlerinin eylemlerimizin başkalarının mülkiyetleri açısından sıkı bir biçimde düzenlenişinde bize bir onur ve ödev duygusu vermeye katkıda bulundukları açık olsa da o çıkarın bir kez belirlenmesinden ve kabul edilmesinden sonra, ahlak duygusu bu kurallara uyma konusunda doğal olarak ve kendiliğinden ortaya çıkar.

7. Kısım

Hükümetin Kökeni

Hiçbir şey insanların büyük ölçüde çıkar tarafından yönetildiklerinden ve hatta kaygılarını kendi ötelere genişlettikleri zaman bile, çıkarlarından çok uzaklaşmadıklarından daha açık değildir; zira onların gündelik yaşamda en yakın dost ve tanıdıklarının ötesine bakmaları alışılmışın dışında olacaktır. Yine eşit ölçüde açıktır ki, insanların, çıkarlarını yalnızca onların sayesinde toplumsal yaşamı koruyabildikleri ve genellikle *doğa durumu* olarak tasarlanan o sefil ve yabanıl duruma düşmelerinin önüne geçebildikleri adalet kurallarına hiçbir esnekliğe izin vermeden ve evrensel olarak uyacak kadar etkili bir biçimde dikkate almaları olanaksızdır. Bu, insanların toplumu destekleme ve toplumsal adalet kurallarına uyma konusunda çok

önemli çıkarları olduğu için, insan soyunun en yabanıl ve eğitimsiz olanları için bile oldukça somut ve açıktır; toplum deneyimini edinmiş herhangi birinin bu noktada yanılması olanaksızdır. Öyleyse insanlar çıkarlarına son derece içten bağlı oldukları, çıkarları adalete uyulması ile çok fazla ilgili olduğu ve bu çıkar açıkça kabul edildiği için, toplumda düzensizliğin nasıl doğabileceği ve insan doğasında böylesine güçlü bir tutkunun üstesinden gelecek kadar *kuvvetli* ya da böylesine açık bir bilgiyi bulanıklaştıracak kadar *şiddetli* hangi ilkenin olduğu sorulabilir.

Tutkuları incelerken belirttiğimiz üzere, insanlar güçlü bir biçimde imgelemleri tarafından yönetilir ve duygularını herhangi bir nesnenin gerçek ve asıl değerinden çok kendilerine görüldüğü ışığı dikkate alarak belirlerler. Onlara güçlü ve diri bir tasarım ile çarpan şeyler genellikle daha bulanık bir ışıktaki görünenlere baskın çıkar; bu üstünlüğü dengelemeyi başarabilen şey ise büyük bir değer üstünlüğü olmalıdır. Şimdi mekânda ya da zamanda bizimle birlikte olan her şey bize böyle bir tasarım ile çarptığı için, bunlar istenç ve tutkular üzerinde orantılı bir sonucu doğurur ve genellikle daha uzak ve bulanık bir ışıktaki nesnelerden daha güçlü bir şekilde etkili olurlar. Bu son nesnenin birinciden üstün olduğu konusunda tam olarak emin olabilsek bile, eylemlerimizi bu yargıya göre düzenlemeyi başaramaz ve her zaman yakında ve bitişikte olandan yana bir bahane bulan tutkularımızın vesveselerine boyun eğeriz.

İnsanların sık sık bilinen çıkarları ile çelişecek şekilde hareket etmelerinin ve özellikle de şimdiki önemsiz bir üstünlüğü toplumda adalete uyulmasına son derece bağlı olan düzenin sürdürülmesine yeğlemelerinin nedeni budur. Adaletin çiğnenmesinin sonuçları bize çok uzak görünür ve diğerinden elde edilebilecek dolaysız bir üstünlüğü dengelemeyi başaramazlar. Bununla birlikte, hiçbir zaman uzakta oldukları için daha az gerçek değildirler; tüm insanlar aynı zayıflığa belli bir derecede açık oldukları için, adaletin çiğnenmesi toplumda zorunlu olarak çok sık görülür ve bu yolla insanların ilişkileri oldukça tehlikeli ve belirsiz bir hale getirilir. Sizde de bende olduğu gibi uzakta olandan ziyade yakındakine yönelen bir eğilim vardır. Öyleyse siz de tıpkı benim gibi doğal olarak haksız edimlerde bulunmaya götürülürsünüz. Sizin örneğiniz hem taklit etme yoluyla beni bu yola iter, hem de ayrıca, eğer başkaları serbestken bir tek ben kendime ağır bir kısıtlama dayatırsam, bana kendi dürüstlüğümün kurbanı olacağımı göstererek, adaletin çiğnenmesi için yeni bir sebep sunar.

Öyleyse insan doğasının bu niteliği yalnızca toplum için çok tehlikeli olmakla kalmaz, aynı zamanda üstünkörü bir değerlendirmeye, çözüme kapalı olarak da görünür. Çözüm ancak insanların rızasından gelebilir; eğer insanlar kendi kendilerine uzak olanı yakın olana yeğlemeyi başaramıyorlarsa, onları böyle bir seçime zorlayan ve böylesine belirgin bir şekilde doğal ilkeleri ve eğilimleri ile çelişen bir şeyi asla kabul etmeyeceklerdir. Kim araçları seçerse, amacı da seçer; eğer uzak olanı yeğlemek bizim için olanaksızsa, bizi böyle bir davranış biçimine yükümlü kılacak bir zorunluluğa boyun eğmemiz de eşit ölçüde olanaksızdır.

Ancak burada belirtilebilir ki, insan doğasının bu zayıflığının çaresi kendisi olur: uzak nesneleri göz ardı etmemize karşı aldığımız önlemler sırf o göz ardı etmeye yönelik doğal eğilimimizden kaynaklanır. Uzaktaki nesneleri incelediğimiz zaman, aralarındaki tüm küçük farklılıklar ortadan kaybolur ve her zaman önceliğimizi durum ve koşullarını irdelemeden kendi başına yeğlenebilir olana veririz. Bu yanlış bir şekilde, nesne yaklaştıkça gün yüzüne çıkan o yatkınlıklar ile sık sık çelişen bir ilke olan *us* dediğimiz şeyi ortaya çıkarır. Bugünden on iki ay sonra yerine getirecek olduğum bir eylemi düşünürken, o sırada ister daha yakın isterse uzak ama her zaman daha büyük olan iyiliği yeğlemeye karar veririm; ayrıca o noktadaki bir farklılık şimdiki niyet ve kararlarımda bir farklılığa yol açmaz. Son kararlılıktan uzak oluşum tüm o küçük farklılıkların yitmesine yol açar; ayrıca genel ve daha iyi seçilebilir iyilik ve kötülük niteliklerinin dışında beni hiçbir şey etkilemez. Ancak daha çok yaklaştığımda, ilkin gözden kaçırdığım koşullar görünmeye başlar ve davranış ve duygularım üzerinde etkili olurlar. Şimdiki iyiliğe yönelik yeni bir eğilim ortaya çıkar ve ilk amaç ve kararına tereddütsüz bir şekilde sarılmamı güçleştirir. Bu doğal zayıflıktan çokça pişmanlık duyabilir ve mümkün olan tüm araçlarla kendimi ondan kurtarmaya çalışabilirim. Kendi içimde inceleme ve düşünmeye, dostlarımdan öğütlerine, sık sık tefekküre ve yinelenen kararlılığa başvurabilirim; tüm bunların ne denli etkisiz olduğunu deneyimledikten sonra, kendimi kısıtlamamı ve bu zayıflığa karşı korunmamı sağlayan başka bir çözüm yoluna keyifle sarılabirim.

Öyleyse biricik güçlük insanların doğal zayıflıklarını iyileştirmelerini ve yakında oları uzakta olana yeğleme yönündeki şiddetli eğilimlerine karşı adalet ve haktanırlık yasalarına uyma zorunluluğuna girmelerini sağlayan bu çözüm yolunu bulmaktır. Açıktır ki böyle bir çare bu eğilimi düzeltmeden asla etkili olamaz; doğamızdaki önemli herhangi bir şeyi değiştirmek ya da düzeltmek olanaksız olduğu için, yapabileceğimizin en çoğu koşullarımızı ve durumumuzu değiştirmek ve adalet yasalarına uymayı en yakın çıkarımız, çiğnenmelerini ise en uzak çıkarımız kılmaktır. Oysa bu insanoğlu açısından uygulanabilir olmadığı için, bu şekilde adaleti sağlamasıyla dolaysızca ilgilendiğimiz yalnızca birkaç kişi açısından gerçekleşebilir. Bunlar devletin büyük bir bölümüne kayıtsız oldukları için, herhangi bir adaletsizlik ediminde ya hiçbir çıkarları olmayan ya da uzak bir çıkarları olan devlet görevlileri, krallar ve bakanları, vali ve yöneticiler dediğimiz kişilerdir; şimdiki durumlarından ve toplumdaki rollerinden memnun oldukları için toplumun desteklenmesi açısından son derece zorunlu olan adaletin işlemesi durumunda dolaysız bir çıkarları vardır. O zaman sivil yönetimin ve toplumun kökeni buradadır. İnsanlar kendilerinde ya da başkalarındaki onları burada olanı uzakta olana yeğlemeye götüren ruh darlığını kökten tedavi etmeye yetenekli değildirler. Doğalarını değiştiremezler. Yapabileceklerinin tümü durumlarını değiştirmek ve adalete uymayı belirli kişilerin dolaysız çıkarı, çiğnenmesini ise daha uzak çıkarları kılmaktır. O zaman bu kişiler yalnızca kendi davranışlarında o kurallara uymaya götürülmekle kalmazlar, başkalarını da benzer bir kurallılığa zorlamaya ve bütün bir toplum içeri-

sinde adaletin gereklerini işler kılmaya götürülürler. Ve eğer gerekirse, başkalarını adaletin yerine getirilmesi konusuna daha ilgili kılabilir ve hükümetlerinde kendilerine yardımcı olacak sivil ya da askeri bir dizi görev de yaratabilirler.

Ancak adaletin işler kılınması, hükümetin birincil olsa da yine de biricik üstünlüğü değildir. Şiddetli tutkunun insanların başkalarına yönelik adaletli bir davranışta buldukları o çıkarı seçik olarak görmelerini engellemesi gibi, adaletin kendisini görmelerinin de önüne geçer ve onlara kendilerini kayırma konusunda önemli bir tarafgirlik verir. Bu uygunsuzluk yukarıda sözü edilenle aynı şekilde düzeltilir. Adalet yasalarını yürüten kişiler onlarla ilgili tüm çekişmeleri karara bağlarlar ama bunu toplumun büyük bir bölümüne kayıtsız oldukları için, herkesin kendi durumunda yapacak olduğundan daha adil bir şekilde gerçekleştirirler.

Bu iki üstünlük sayesinde adaletin *işler kılınıp egemen olması* açısından, insanlar hem kendilerinin hem de başkalarının zayıflık ve tutkularına karşı bir güven elde eder ve yöneticilerinin sağladığı koruma altında toplumun ve karşılıklı yardımlaşmanın meyvelerinden huzur içinde tatmaya başlarlar. Ancak hükümet iyiliksever etkisini çok uzaklara dek genişletir; karşılıklı çıkarları için yaptıkları o uyuşumlarda insanları korumakla yetinmeyerek, onları sık sık bu tür uyuşumlara katılmaya götürür ve belli bir ortak hedef ya da amaç temelinde anlaşıp kendi kazançlarını aramaya zorlar. İnsan doğasında başka hiçbir nitelik yoktur ki hareketlerimizde bizi önümüzde bulunanı uzakta olana yeğlemeye götüren ve nesneleri asıl değerlerinden çok konumlarına göre istememize yol açan nitelikten daha vahim yanılgılara neden olsun. İki komşu ortaklaşa sahip oldukları bir çayırın suyunu çekmek için anlaşabilir; çünkü her birinin diğerinin kafasında olanı bilmesi kolaydır ve yine her birinin kendi payını yerine getirmemesinin doğrudan sonucunun bütün tasardan vazgeçmek olduğunu algılaması gerekir. Ancak bin kişinin böyle bir eylemde anlaşması çok güç, hatta olanaksızdır; onların böyle karmaşık bir tasar konusunda anlaşmaları zor olduğu için, bu tasarın yerine getirilmesi daha da zordur, çünkü her biri kendini sıkıntıdan ve harcamalardan kurtarmak için bahaneler arar ve bütün yükü başkaları üzerine yıkmak ister. Politik toplum bu her iki uygunsuzluğa da kolayca çare bulur. Devlet görevlileri vatandaşlarının önemli bir bölümünün çıkarında kendileri için dolaysız bir çıkar görür. O çıkarı geliştirmek için bir şema oluştururken kendilerinden başka hiç kimseye danışmazlar. Ve yürütmedeki tek bir parçanın başarısızlığı dolaysızca olmasa da bütünün başarısızlığı ile bağlantılı olduğu için, o başarısızlığı önler, çünkü o durumda ne dolaysız ne de uzak bir çıkar bulabilirler. Böylece köprüler yapılır; limanlar açılır; surlar dikilir; kanallar kazılır; filolar donatılır; ordular disiplin altına alınır ve her yerde insanoğlunun tüm zayıflıklarına açık olan insanlardan oluşmasına karşın, hayal edilebilecek en güzel ve en ince icatlardan biri olan hükümetin kaygısı sayesinde, tüm bu zayıflıklardan belli bir ölçüde bağışık olan bir bileşim olur.

8. Kısım

Bağlılığın Kaynağı

Her ne kadar hükümet insanoğlu için oldukça yararlı ve hatta kimi durumlarda mutlak olarak zorunlu bir buluş olsa da, her durumda zorunlu değildir, zira insanların böyle bir buluşa başvurmak zorunda kalmadan da toplumu bir süre korumaları olanaklıdır. İnsanlar, hiç kuşkusuz her zaman, ortada olan çıkarı uzakta ve belirsiz olan çıkara yeğlemeye yatkındır; ayrıca kendilerinden biraz uzakta duran bir kötülüğün farkına varılmasından elde edebilecekleri dolaysız üstünlüğün çekiciliğine kolay kolay direnemezler; ancak yine de bu zayıflık toplumun ilk dönemlerinde olduğu gibi mülkün ve yaşam hazlarının çok az olduğu ve pek de değerli olmadıkları yerde daha az göze çarpar. Bir *Kızilderili* bir başkasını kulübesinin sahipliğinden etmeye ya da onun yayını çalmaya pek fazla kışkırtılmaz, çünkü aynı üstünlükler onda zaten vardır; avcılıkta ve balıkçılıkta birilerinin daha talihli olmasına gelince, bu durum yalnızca raslantısal ve geçicidir ve toplumu rahatsız edecek kadar önemli değildir. Kimi felsefecilerle birlikte, insanların hükümet olmazsa toplumsal yaşama bütünüyle yeteneksiz hale geleceklerini düşünmekten öyle uzağım ki, hükümetin ilk halinin aynı toplumdaki insanlar arasındaki değil, farklı toplumlara ait insanlar arasındaki kavgalardan doğduğunu ileri sürüyorum. Bu ikinci sonuç için birinci için gerekenden daha az miktarda mal-mülk yetecektir. İnsanlar halk savaşlarından ve şiddetten değil, karşılaştıkları dirençten korkarlar; bu da ortaklaşa paylaştıkları için daha az korkunç gelir; yabancılardan kaynaklandığı için ise, ilişkisi onların lehine olan ve o kişinin toplumu olmadan hayatta kalmalarının olanaksız olduğu biri karşısında tek başlarına maruz kaldıkları zamankinden daha az zararlı sonuçlar veriyor görünür. İmdi başka bir topluma karşı yapılan savaş hükümet yoksa zorunlu olarak iç savaşa neden olur. Çok sayıda malı insanların arasına atın, hemen kavgaya başlarlar ve her biri sonuçların, düşünmeksiz hoşlarına gidenin sahibi olmaya çabalar. Bir dış savaşta en çarpıcı olan şey, yaşam ve bedenin tehlikede olmasıdır; herkes tehlikeli noktalardan uzak durur, en iyi silahları kapar ve en küçük yaraları bahane ederken, insanların sakinken pekâlâ uyabilecekleri toplumsal kurallar böyle bir karışıklıkta artık ortaya çıkmaz olur.

Bunun *Amerikan* kabilelerinde doğrulandığını buluruz: Orada insanlar yerleşik bir hükümet olmaksızın kendi aralarında uyum ve dostluk içinde yaşar ve savaş zamanı dışında aralarından hiç birine boyun eğmezler; bir tek savaş esnasında liderleri gölgemsi bir yetkeden yararlanırlar ve fakat savaş meydanından dönülüp komşu kabilelerle barış sağladıktan sonra bu yetkeyi de yitirir. Bununla birlikte, bu yetke onlara hükümetin üstünlükleri konusunda bir fikir verir ve savaş ganimetleri, ticaret ya da kimi raslantısal buluşlar sayesinde zenginlikleri ve mülkleri olağanüstü koşullarda adaletin korunmasındaki çıkarlarını unutturacak kadar arttığı zaman, onlara hükümete başvurmayı öğretir. Buradan, diğer nedenler arasında, niçin tüm hükümetlerin bir farklılık ve çeşitlilik olmaksızın ilk başta monarşik oldukları ve niçin cumhuriyetlerin yalnızca monarşinin ve baskıcı erkin suistimallerinden

doğduğu konusunda makul bir neden sunabiliriz. Karargâhlar kentlerin gerçek analarıdır; beklenmedik durumların aniden ortaya çıkışı nedeniyle, savaşın yetke tek bir kişide olmazsa yönetilemeyeceği gibi, aynı tür yetke doğal olarak askeri hükümetin ardından ortaya çıkan sivil hükümette de yer alır. Bu nedenin, ataerkil hükümetten ya da bir babanın ilk başta tek bir aile içinde ortaya çıktığı ve daha sonra üyelerini tek bir kişinin hükümetine alıştırdığı söylenen yetkesinden türetilen yaygın nedenden daha doğal olduğunu düşünüyorum. Toplumun hükümeteşiz durumu insanların en doğal durumlarından biridir ve ilk kuşaktan çok daha sonra birçok ailenin birleşmesiyle birlikte varlığını sürdürmesi gerekir. Zenginliklerin ve mülkün artışının dışında hiçbir şey insanları o durumu bırakmaya zorlayamazdı; tüm toplumlar ilk kez ortaya çıktıklarında öyle barbar ve bilgisizdirler ki, bunların insanları huzur ve uyum durumlarında rahatsız edecek bir dereceye dek artabilmeleri için yılların geçmesi gerekir. Ancak insanların hükümet olmadan eğitimsiz küçük bir toplumu sürdürmeleri olanaklı olsa da, adalet olmadan mülkün el değıştirmeşliğı, onay yoluyla devredilmesi ve sözlerin yerine getirilmesi ile ilgili o üç temel yasaya uyulmaksızın herhangi bir toplumu sürdürmeleri olanaksızdır. Öyleyse bunlar hükümetten önce gelir ve daha kamu görevlilerine bağıllık ödevi düşünülmeden önce bir yükümlölük dayatmaları gerekir. Hatta, daha da ileri giderek ileri süreceğim ki, hükümetin, ilk kuruluşuyla birlikte, doğal olarak yükümlölüğünü o doğa yasalarından, özellikle de sözlerin yerine getirilmesi ile ilgili yasadan türetmesi gerekir. İnsanlar bir kez barışın korunması ve adaletin işler kılınması açısından hükümetin zorunluluğunu algıladıktan sonra, doğal olarak bir araya toplanacaklar, kamu görevlilerini seçecekler, onların güçlerini belirleyecekler ve onlara boyun eğme sözü vereceklerdir. Bir sözün hali hazırda kullanımda olan bir bağ ya da güvenlik olması ve ahlaksal bir yükümlölüğün bu söze eşlik etmesi gerektiğı için bu, hükümetin ilksel onaylanması ve ilk boyun eğme yükümlölüğünün kaynağı olarak görülecektir. Bu akıl yürütme öyle doğal görünür ki, bizim yürürlükteki politik dizgemizin temeli olmuş ve bir bakıma aramızda kendilerini haklı olarak felsefelerinin sağlamlığı ve düşünce özgürlükleriyle değerlendiren bir partinin öğretisi haline gelmiştir. *Tüm insanlar, derler, özgür ve eşit doğarlar; hükümet ve üstünlük ancak rıza yoluyla kurulabilir; insanların hükümeti kurma konusundaki rızaları onlara doğa yasalarına yabancı yeni bir yükümlölük dayatır. Öyleyse insanlar yalnızca söz verdikleri için kamu görevlilerine boyun eğme yükümlölüğü altındadırlar; eğer açıkça ya da örtük olarak bağıllıklarını sürdürme sözlerini vermiş olmasalardı, bu hiçbir zaman ahlaksal ödevlerinin bir parçası olmazdı.* Bununla birlikte, bu varğı, hükümetin tüm çağ ve durumlarını kapsayacak kadar ileri götürüldüğü zaman, bütünüyle yanlış olur; şunu ileri sürüyorum, bağıllık ödevi ilkin verilen sözün yükümlölüğüne aşılarmış olsa da, gene de çabucak kendiliğinden kök salar ve tüm sözleşmelerden bağımsız ilksel bir yükümlölük ve yetke taşır. Bu daha ileri gitmeden önce özen ve dikkatle incelememiz gereken önemli bir ilkedir.

Adaletin doğal bir erdem olduğunu ve insan uylasımlarından önce ortaya çıktığını öne süren felsefecilerin tüm yurttaş sözleşmelerini bir sözün

yükümlülüğü içinde çözeltilmeleri ve bizi kamu görevlilerine boyun eğme gibi bir yükümlülükle bağlayan şeyin yalnızca kendi onayımız olduğunu ileri sürmeleri makuldür. Çünkü hükümetler açıkça insanların bir buluşu olduğu ve tarihteki birçok hükümetin kökeni bilindiği için, politik ödevlerin doğal bir ahlak yükümlülüğü taşıdıklarını ileri süreceksak, onların kaynağını bulabilmek için daha yukarılara tırmanmamız gerekir. Öyleyse bu felsefeciler hemen toplumun insan türü kadar gerilere gittiğini ve o üç temel doğa yasasının toplum kadar eski olduğunu söylerler; öyle ki antikçağdan, bu yasaların bulanık kökeninden bir üstünlük çıkararak, ilkin onların insanların yapay ve gönüllü buluşları olduğunu yadsır ve daha sonra onları daha açık bir şekilde yapay olan diğer ödevler üzerine aşlamaya çalışırlar. Ancak bir kez bu noktada yanılığdan kurtulup *yurttaşlık* adaletinin olduğu gibi *doğal* adaletin de kökenini insan uylasımından türettiğini gördükten sonra, birini öteki içinde çözeltmenin ve doğa yasalarında politik ödevlerimiz için çıkardan ve insan uylasımından daha güçlü bir temel aramanın ne kadar verimsiz olduğunu çabucak algılayacağız; çünkü bu yasaların kendileri tam olarak aynı temel üzerine kuruludur. Bu konuyu hangi yana çevirsek çevirelim, bu iki tür ödevin tam olarak aynı zeminde durduklarını ve hem *ilk icatları* hem de *ahlaksal yükümlülükleri* açısından aynı kaynağı taşıdıklarını bulacağız. Bunlar benzer uygunsuzluklara çare bulmak için tasarlanmışlardır ve ahlaksal onaylarını aynı şekilde o uygunsuzluklara çare olmalarından kazanırlar. Bunlar mümkün olduğunca seçik olarak kanıtlamaya çalışacağımız iki noktadır.

Daha önce de gösterdiğimiz üzere, insanlar karşılıklı olarak varoluşlarını sürdürebilmek için toplumsal yaşamın zorunlu olduğunu gördükleri ve doğal itkilerine belli bir kısıtlama getirmeksizin birlikte herhangi bir anlaşmayı sürdürmelerinin olanaksız olduğunu gördükleri zaman o üç temel doğa yasasını *icat ettiler*. Öyleyse insanları birbirleri için son derece elverişsiz kılan aynı öz-sevgisi yeni ve daha uygun bir yönelimle adalet kurallarını üretir ve onlara uyulmasının *ilk* güdüsüdür. Ancak insanlar adalet kurallarının herhangi bir toplumu sürdürmek için yeterli olmasına karşın gene de büyük ve gösterişli toplumlarda kendiliklerinden o kurallara uymalarının olanaksız olduğunu gördükleri zaman, amaçlarına ulaşmak ve adaletin daha tam bir yerine getirilişi yoluyla eski kazanımlarını korumak ya da yenilerini elde etmek için yeni bir buluş olarak hükümeti kurarlar. Öyleyse *yurttaşlık* ödevlerimiz *doğal* ödevlerimiz ile öyle bir bağlantılıdır ki, birinciler esasen ikinciler uğruna icat edilmiştir ve hükümetin asıl amacı insanları doğa yasalarına uymaya zorlamaktır. Bununla birlikte, bu bakımdan sözlerin yerine getirilmesiyle ilgili doğa yasası yalnızca geri kalanı ile birlikte kapsanır; ona tam anlamıyla uyulması hükümetin kuruluşunun bir sonucu olarak görülecektir, bir sözün yükümlülüğünün sonucu olarak hükümete boyun eğmenin değil. Her ne kadar yurttaşlık ödevlerimizin amacı doğal ödevlerimizin yerine getirilmesi olsa da, yine de her ikisinin yerine getirilmesinin olduğu gibi icad-

nın da ilk¹³ güdüsü kişisel çıkardan başka bir şey değildir ve hükümete boyun eğmede sözlerin yerine getirilmesinden ayrı bir çıkar olduğu için, ayrı bir yükümlülüğü de kabul etmemiz gerekir. Kamu görevlisine boyun eğmek toplumda düzen ve uyumu korumak için gereklidir. Sözleri yerine getirmek yaşamın gündelik işlerinde karşılıklı inanç ve güven doğurmak için gereklidir. Araçlar gibi amaçlar da bütünüyle farklıdır ve biri ötekine hizmet eder durumda değildir.

Bunu daha açık kılabilmek için, insanların yerine getirilmeleri verilen sözlerden bağımsız olarak, kendi çıkarlarına uygun şeyleri yapmak için sık sık sözler verip kendilerini bağladıklarını düşünelim; örneğin daha şimdiden üstlendikleri yükümlülüğe ilaveten yeni bir çıkar yükümlülüğü ekleyerek başkalarına daha tam bir güvence verdikleri zaman olduğu gibi. Söz vermenin getirdiği ahlaksal yükümlülüğünün yanı sıra, yerine getirilmelerindeki çıkar da geneldir, açıkça kabul edilir ve hayatımız açısından son derece önemlidir. Diğer çıkarlar daha belirli ve kuşkulu olabilir; insanların onlara aykırı davranarak keyiflerinin peşinden gidebilecekleri ya da kendilerini tutkularına bırakabilecekleri konusunda daha büyük bir kuşku beslemeye yatkındır. Öyleyse burada sözler doğal olarak ortaya çıkarlar ve sık sık daha tam bir doyum ve güvenlik için gereklidirler. Ancak öteki çıkarların bir sözün yerine getirilmesindeki çıkar kadar genel olduklarını ve açıkça kabul edildiklerini varsayarsak, onlar aynı zemin üzerinde duruyor olarak görülecekler ve insanlar onlara da aynı güveni duymaya başlayacaklardır. İmdi yurttaşlık ödevlerimiz ya da kamu görevlisine boyun eğme açısından durum tam olarak budur; bunlar olmadan hiçbir hükümet varlığını devam ettiremez ve bir tarafta çok sayıda mülkün ve diğer tarafta gerçek ya da imgesel çok sayıda ihtiyacın olduğu büyük toplumlarda huzur ya da düzen korunamaz. Öyleyse yurttaşlık ödevlerimiz kısa bir sürede kendilerini sözlerimizden koparmalı ve ayrı bir kuvvet ve etki kazanmalıdır. Her ikisinde de çıkar aynı türdendir: geneldir, açıkça kabul edilir ve tüm zamanlarda ve yerlerde geçerlidir. Bu yüzden her birinin kendine özgü bir temeli varken, birini ötekinin üzerine kurmak için hiçbir gerekçe ya da sebep yoktur. Bir sözün yükümlülüğünü de tıpkı bağlılığın yükümlülüğü gibi çözebiliriz. Çıkarlar bir durumda ötekinde olduğundan daha farklı değildir. Mülkiyete duyulan saygı doğal toplum için boyun eğmenin sivil toplum ya da hükümet için olduğundan daha zorunlu değildir; ayrıca birinci toplum insanlığın varlığı için ikincinin onların refah ve mutlulukları için olduğundan daha zorunlu değildir. Kısaca, eğer sözlerin yerine getirilmesi kazançlıysa, hükümete boyun eğme de öyledir; eğer birinci çıkar genel ise, ikincisi de öyledir; eğer bir çıkar açıkça kabul edilen bir şeyse, ikincisi de öyledir. Bu iki kural benzer çıkar yükümlülükleri üzerine kurulduğu için de, her birinin ötekinden bağımsız kendine özgü bir yetkesi olmalıdır.

Ancak sözlerde ve bağlılıkta ayrı olan şeyler yalnızca *doğal* çıkar yü-

¹³ Değer ya da kuvvette değil, zamanda ilk.

kümlülükleri değildir; *ahlaksal* onur ve vicdan yükümlülükleri de öyledir; ayrıca birinin fazilet ya da kusuru en ufak bir biçimde ötekinin fazilet ve kusuruna bağlı değildir. Gerçekten de, eğer doğal ve ahlaksal yükümlülükler arasındaki yakın bağlantıyı incelersek, bu vargının bütünüyle kaçınılmaz olduğunu görürüz. Çıkarımız her zaman kamu görevlilerine boyun eğmeden yanadır; şu anki büyük bir kazançtan başka hiçbir şey bizi toplumda huzur ve düzeni korumada yatan uzak çıkarımızı göz ardı etmemize yol açarak ayaklanmaya götüremez. Ancak şu anki bir çıkar bu şekilde bizi kendi eylemlerimiz açısından kör edebilse de, başkalarının eylemleri açısından durum böyle değildir; ayrıca onların kendilerini kamu çıkarına ve özellikle de kendi çıkarımıza büyük ölçüde zararlı olarak gerçek renklerinde göstermelerinin önüne geçmez. Bu doğal olarak böyle isyana teşvik eden ve bağlılığa aykırı olan eylemleri düşündüğümüzde bize bir rahatsızlık verir ve bizi onlara erdemsizlik ve ahlaksal çirkinlik tasarımını yüklemeye götürür. Her tür kişisel adaletsizliği ve özellikle de sözlerin çiğnenmesini kınamamıza neden olan şey aynı ilkedir. Tüm ihanetleri ve inançtan sapmaları kınarız; çünkü özgürlüğün ve insan ilişkisinin düzeyinin bütünüyle verilen sözlerle ilgili bağlılığa dayandığını düşünürüz. Kamu görevlilerine bağlılık göstermemeyi bütünüyle kınarız; çünkü mülkün el değiştirmeziği ve rıza yoluyla devredilmesinde adaletin işler kılınmasının ve sözlerin yerine getirilmesinin hükümete boyun eğme olmaksızın olanaksız olduğunu algılarız. Burada birbirinden tamamıyla ayrı iki çıkar olduğu için, eşit ölçüde ayrı ve bağımsız iki ahlaksal yükümlük ortaya çıkarmalıdır. Dünyada söz verme diye bir şey olmamış olsaydı bile, gene de hükümet büyük ve uygar toplumların hepsinde zorunlu olurdu; eğer sözlerin hükümetin ayrı onayı olmaksızın yalnızca kendilerine özgü yükümlülüğü olmuş olsaydı, bu tür toplumlarda ancak çok az etkililikleri olurdu. Bu kamusal ve özel ödevlerimizin sınırlarını belirler ve birincilerin ikincilere değil, ikincilerin birincilere bağımlı olduğunu ortaya koyar. *Eğitim* ve *politikacıların yapıntıları* bağlılığa daha büyük bir ahlak yükleme ve isyanı daha büyük bir suçluluk ve kötülük derecesi ile damgalama konusunda ortak hareket ederler. Ayrıca politikacıların çıkarlarının son derece özel olarak söz konusu olduğu yerde bu tür kavramları aşılama çok çalışkan olmalarına şaşırmamak gerekir.

O kanıtlamalar bütünüyle belirleyici görünmeyebilirler diye (ki öyle olduklarını düşünüyorum) yetkeye başvuracağım ve insanoğlunun evrensel rızasından hareketle, hükümete boyun eğme yükümlülüğünün vatandaşların verdikleri sözlerden türemediğini ispatlayacağım. Ayrıca her zaman dizgemi saf us üzerine kurmaya çalışmış olmama ve hatta herhangi bir konuda felsefecilerin ya da tarihçilerin yargılarını hemen hemen hiç alıntılammış olmama karşın, şimdi halka özgü yetkeye başvurmam ve ayak takımının hislerini felsefi bir akıl yürütmenin karşısına çıkarmam sizi şaşırtmamalıdır. Çünkü belirtmek gerekir ki, insanların görüşleri bu durumda kendi başlarına kendine özgü bir yetke taşır ve büyük ölçüde yanılmazdır. Ahlaksal iyi ve kötünün ayrımı herhangi bir hissin ya da kişiliğin görülmesinden kaynaklanan haz ya da acı üzerine dayanır; o haz ya da acı onu duyumsayan

kişi için bilinmez olamadığından, bundan şu çıkar¹⁴: herhangi bir kişilikte herkesin ona yerleştirdiği kadar erdemsizlik ya da erdem vardır ve bu noktada yanılmamız hiçbir biçimde olanaklı değildir. Her ne kadar erdemsizlik ya da erdemin *kaynağı* ile ilgili yargılarımız onların *dereceleri* ile ilgili yargılar kadar açık olmasa da, yine de, soru bu durumda bir yükümlülüğün felsefi bir kökenini ilgilendirmedeği ve fakat açık bir olgu olduğu için, bir yanılgıya nasıl kapılabileceğimiz kolay kolay düşünülemez. Bir başkasına belli bir miktar borcu olduğunu kabul eden bir insan hiç kuşkusuz bunun kendi senedi yoluyla mı yoksa babasınınki yoluyla mı olduğunu, bunun yalnızca iyi niyetten mi yoksa ona borç verilen paradan mı kaynaklandığını ve kendini hangi koşullar altında ve hangi amaçla borçlu kılmış olduğunu bilmelidir. Benzer olarak, herkesin böyle düşündüğü için hükümete boyun eğme konusunda ahlaksal bir yükümlülüğe açık olduğu ve bu yükümlülüğün verilen bir sözden kaynaklanmadığı da o denli açık olmalıdır; çünkü bir felsefe dizgesine çok fazla sarıldığı için yargısı yoldan çıkmamış biri onu o kökene yüklemeyi düşünde bile görmemiştir. Ne kamu görevlileri ne de vatandaşlar yurttaşlık ödevlerimizin bu tasarımını oluşturmuşlardır.

Kamu görevlilerinin yetkelerini ve vatandaşlarında boyun eğme yükümlülüğünü söz verme ya da ilksel bir sözleşme temelinden türetmekten öylesine uzak olduklarını görürüz ki, kökenlerini oradan aldıklarını halklarından, özellikle de sıradan insanlardan mümkün olduğunca gizlerler. Eğer bu hükümetin onayı olsaydı, yöneticilerimiz onu hiçbir zaman örtük olarak kabul etmezlerdi ki, ileri sürülebilecek olan en fazla budur; çünkü örtük olarak ve duyumsanmadan verili olanın hiçbir zaman insanlık üzerinde açık ve belirgin olarak yerine getirilen kadar etkisi olamaz. İstenç konuşma işaretlerinin dışında daha yaygın işaretler tarafından işaret edildiği zaman örtük bir söz vardır; ama bu durumda hiç kuşkusuz bir istenç olmalıdır ve bu ne kadar sessiz ya da örtük olsa da, hiçbir zaman onu uygulayan kişinin dikkatinden kaçamaz. Ancak ulusun büyük bir bölümüne yöneticilerinin yetkisine onay verip vermediklerini ya da onlara boyun eğme sözü verip vermediklerini soracak olursanız, hakkınızda çok tuhaf şeyler düşünmeye başlayacaklar ve hiç kuşkusuz sorunun onların onaylarına dayanmadığı ve kendilerinin böyle bir boyun eğme durumu içerisine doğmuş oldukları yanıtını vereceklerdir. Bu görüşün sonucu olarak, sık sık onların o sıralar tüm erk ve yetkeden yoksun olan ve ne denli aptal olursa olsun hiçbir insanın gönüllü olarak seçmeyeceği kişileri doğal yöneticileri olarak hayal ettiklerini görürüz; bunun nedeni yalnızca onların daha önce egemen olan soydan gelmeleri ve ardıllık derecesinde ona ait olmalarıdır, üstelik belki de yaşayan herhangi bir insanın herhangi bir boyun eğme sözü vermiş olamayacağı kadar

¹⁴ Bu önerme yalnızca his tarafından belirlenen her nitelik açısından kesin olarak doğru olmalıdır. Ahlakta, belagatte, ya da güzellikte hangi anlamda bir doğru ve yanlış beğeniden söz edebileceğimiz daha sonra incelenecektir. Bu arada belirtilebilir ki, insanoğlunun genel hislerinde bu tür soruları ancak çok az önemli kılacak kadar bir türdeşlik vardır.

uzak bir dönemde olsa da. Öyleyse hiçbir zaman hükümete onay vermedikleri ve böyle bir özgür seçim girişiminin kendisini bir tür küstahlık ve saygısızlık sayacakları için, hükümetin böyleleri üzerinde hiçbir yetkesi yok mudur? Deneyim yoluyla görürüz ki hükümet ihanet ve isyan dediği şeyler için onları oldukça rahat bir biçimde cezalandırır ki, bu dizgeye göre, kendini sıradan adaletsizliğe indiriyor gibi görünür. Eğer onun egemenlik alanlarında yaşadıkları için davranışlarıyla yerleşik hükümete onay verdiklerini söylerseniz, yanıtım bunun ancak sorunun onların seçimine bağlı olduğunu düşündükleri zaman olabileceğidir ki bunu, o felsefecilerden başka, henüz aralarından hiç biri hayal etmemiş ya da çok azı hayal etmiştir. Yetişkinlik çağına geldikten sonra yerine getirdiği ilk edimin devletin başına savaş açmak olması, çocukken kendisini kendi onayı ile yükümlü kılamayacağı ve büyüdükten sonra yerine getirdiği ilk edim ile kendine herhangi bir boyun eğme yükümlülüğü dayatma gibi bir tasarının olmadığını açıkça göstermesine hiçbir zaman bir isyancı için bir gerekçe olarak başvurulmamıştır. Aksine, yurttaşlık yasalarının bu suçu, bizim rızamız olmaksızın, kendiliğinden suçlu olan herhangi bir başkası ile aynı yaşta cezalandırdığını görürüz, diğer bir ifadeyle, kişi usunu tam olarak kullanmaya başladığı zaman; oysa bu suç için onların adalette en azından içinde örtük bir rıza varsayılabileceği belli bir ara zamana izin vermeleri gerekir. Buna ekleyebiliriz ki, mutlak bir hükümet altında yaşayan bir insan ona hiçbir bağlılığı kabul etmeyecektir, çünkü bu bizzat doğası nedeniyle rızaya dayanmaz. Ancak herhangi bir hükümet kadar *doğal* ve *olağan* olduğu için, hiç kuşkusuz belli bir yükümlülüğe neden olmalıdır; deneyimle açıktır ki, ona tabi olan insanlar her zaman böyle düşünürler. Bu bağlılığımızı genellikle rıza ya da sözümüzden kaynaklanıyor diye görmediğimizin açık bir kanıtıdır; daha öte bir kanıt da, herhangi bir sebepten ötürü kesin bir söz verdiğimizde, her zaman iki yükümlülük arasında tam bir ayırım yapmamız ve birinin ötekine aynı sözün bir yinelenmesinden daha fazla kuvvet kattığına inanmamızdır. Hiçbir sözün verilmediği yerde, bir insan ayaklanmadan ötürü kişisel sorunlarda inancına yıkılmış olarak bakmaz; o iki onur ve bağlılık ödevini tam olarak birbirlerinin dışında ve ayrı tutar. Bunların birleştirilmesi bu felsefeciler tarafından çok ince bir buluş olarak düşünüldüğü için, bu onun gerçek bir buluş olmadığının ikna edici bir kanıtıdır; çünkü ya hiçbir insan bir söz veremez, ya da onun kendisinin bilmediği onayı ve yükümlülüğü tarafından kısıtlanamaz.

9. Kısım

Bağlılığın Ölçüleri

Hükümete olan bağlılığımızın kaynağı için bir söze ya da ilksel sözleşmeye başvurmak zorunda kalan politik yazarlar, her ne kadar temel almaya çalıştıkları akıl yürütme yanıltıcı ve sofistçe olsa da tam anlamıyla etik ve usa uygun bir ilke belirleme niyetiyle hareket etmişlerdir. Hükümete boyun eğmemizin istisnaları olabileceğini ve yöneticilerin zorbalığının vatandaşları bağlılık ilişkilerinden özgür kılmaya yeteceğini ispatlamak istemişlerdir. Derler ki, insanlar özgür ve gönüllü rızaları ile toplumsal yaşama katıldık-

ları ve hükümete boyun eğdikleri için, bu durumdan elde etmeyi hedefledikleri ve uğruna doğal özgürlüklerinden vazgeçmeye razı oldukları belirli kazançları göz önünde tutmuş olmalıdırlar. Öyleyse kamu görevlisinin payına karşılık olarak üstlenilen bir şey vardır: koruma ve güvenlik; bir tek bu kazançlara ilişkin verdiği umutlar yoluyla insanları kendisine boyun eğmeye ikna edebilir. Ancak (tüm koşullu sözleşmelerde olduğu gibi) insanlar koruma ve güvenlik yerine zorbalık ve zulüm ile karşılaştıkları zaman verdikleri sözden kurtulur ve hükümetin kuruluşunu önceleyen o duruma geri dönerler. İnsanlar hiçbir zaman önce kendi durumlarını iyileştirmeyi düşünmeden tam anlamıyla başkalarının lehine olan şeyleri üstlenecek kadar aptal olamazlar. Boyun eğmemizden bir kâr elde etmeyi tasarlayan biri, açıkça ya da örtük olarak, bizim onun yetkesinden belli bir kazanç sağlamamızla da ilgilenmek zorundadır; ayrıca kendi payını yerine getirmeden boyun eğmemizin süreceğini beklememesi gerekir.

Yineliyorum: Bu vargı, ilkeler yanlış olsalar bile doğrudur; aynı vargıyı daha usa uygun ilkeler üzerine kurabileceğim için kendimle gurur duyarım. Politik ödevlerimizi belirlerken, insanların hükümetin kendilerine sağlayacağı kazancı algılayacaklarını, hükümeti o kazancı göz önüne alarak kurduklarını, bu kurumun bir boyun eğme sözü istediğini ve bunun bir ölçüde ahlaksal bir yükümlülük dayattığını, ama koşullu olduğu için, karşı taraf kendi payını yerine getirmediği zaman sözleşmenin bağlayıcılığının kalmayacağını ileri sürecektik kadar konuyu derinleştirmeyeceğim. Söz vermenin tam anlamıyla insan uylaşımlarından doğduğunu ve belli bir çıkar göz önünde tutularak icat edildiğini algılıyorum. Buna göre de, hükümetle daha dolaysızca bağlantılı olan ve hem onun kuruluşunun ilksel güdüsü hem de ona boyun eğmemizin kaynağı olabilen böyle bir çıkarı arıyorum. Bu çıkarın politik toplumda yararlandığımız ve tam olarak özgür ve bağımsız olsaydık hiçbir zaman erişemeyecek olduğumuz güvenlik ve korumadan oluştuğunu buluyorum. Öyleyse çıkar hükümetin hemen onaylanmasında yattığı için, biri varlığını ötekinden daha uzun süre koruyamaz; ne zaman kamu görevlisi zulmünü yetkesinin tam anlamıyla dayanılmaz hale geleceği noktaya götürecek olsa, ona boyun eğme yükümlülüğümüz ortadan kalkar. Neden sona erer; haliyle sonuç da sona ermelidir.

Bizi bağlılığa yönelten *doğal* yükümlülüğümüz ile ilgili vargı bu noktaya kadar dolaysız ve doğrudandır. Ahlaksal yükümlülüğe gelince, belirtebiliriz ki *neden sona erdiği zaman sonuç da sona ermelidir* ilkesi burada yanlış olacaktır. Çünkü insan doğasının sık sık dikkatini çekmiş olan şöyle bir ilkesi vardır: insanlar ciddi anlamda *genel kurallara* düşkünlüdürler; sık sık maksimlerimizi bizi ilkin onları oluşturmaya götüren nedenlerin ötesine sürükleriz. Durumlar birçok koşulda benzerken, çok önemli kimi koşullarda bu durumların farklı olduğunu ve benzerliğin gerçek olmaktan çok görünürde olduğunu düşünmeden, onları aynı temele oturtmaya yatkınsınız. Bu yüzden düşünülebilir ki, bağlılık durumunda nedeni olan doğal çıkar yükümlülüğü sona ermiş olsa bile ahlaksal ödev yükümlülüğümüz sona ermeyecektir; insanlar kendilerinin ve kamunun çıkarına karşı olsa da vicdanları nedeniyle

zorba bir hükümete boyun eğmeye zorlanabilirler; gerçekten de, genel kuralların sık sık temel aldıkları ilkelerin ötesine geçtiklerini ve bu bakımdan genel kuralın niteliklerini taşımadıkça ve çok sayıda ortak örnekler üzerine kurulu olmadıkça istisnalara pek izin vermediğimizi kabul ettiğim düzeye dek, bu kanıtlamanın gücüne boyun eğiyorum. İmdi bunun bütünüyle önümüzdeki durum olduğunu ileri sürüyorum. İnsanların başkalarının yetkesine boyun eğmelerinin nedeni, kaynaşma içindeki tutkuları ve şimdiki ve dolaysız çıkarları tarafından sürekli olarak toplum yasalarını çiğnemeye götürülen diğer insanların kötülük ve adaletsizliklerine karşı kendilerine belli bir güvenlik sağlamaktır. Ancak bu eksiklik insan doğasında var olduğu için, biliriz ki insanlara tüm durum ve koşullarında eşlik etmelidir; yönetici olarak seçtiklerimiz daha üstün güç ve yetkelerinden ötürü hemen- cecik insanoğlunun geri kalanı karşısında daha üstün bir doğaya kavuşmazlar. Onlardan beklediğimiz şey, düzenin korunmasında ve adaletin yerine getirilmesinde daha dolaysız bir çıkar elde ettiklerinde, doğalarının değil, durumlarının değişmesine dayanır. Ancak bu çıkarın sadece vatandaşları arasında adaletin yerine getirilmesinde daha dolaysız olmasının yanı sıra, bunun yanı sıra, diyorum ki, sık sık insan doğasının kuralsızlığından ötürü giderek bu dolaysız çıkarı bile göz ardı etmelerini ve tutkuları tarafından acımasızlık ve hırsta aşırılıklara sürüklenmelerini bekleyebiliriz. İnsan doğası hakkındaki genel bilgimiz, insanoğlunun geçmiş tarihi üzerine gözlemlerimiz ve şu anla ilgili deneyimimiz, tüm bu nedenler bizi kapıyı istisnalara açmaya götürmeli ve ortada bir suç ya da adaletsizlik olmasa da en yüksek erkin daha şiddetli sonuçlarına direnebileceğimiz vargısını çıkarmamızı sağlamalıdır.

Buna göre belirtebiliriz ki bu insanlığın hem genel kılıgı hem de ilkesidir ve buna bir çözüm bulabilen hiçbir ulus henüz bir zorbanın acımasız yokediciliğini yaşamamış ya da direnişi nedeniyle suçlanmamıştır. *Dionysius* ya da *Neron*, yahut *İkinci Philip*'e karşı silaha sarılanların tarihleri dikkatle okunduğunda her okurdan onay alır; ancak sağduyunun en şiddetli sapkınlığı bizi onları kınamaya götürebilir. Öyleyse açıktır ki tüm ahlaksal duygu kavramlarımızda asla edilgin boyun eğme gibi bir saçmalığı taşımayız, zira zorbalık ve zulüm çirkinleştğinde direnişe izin veririz. İnsanoğlunun genel görüşü tüm bu durumlarda belli bir yetkeye sahiptir; ama ahlakla ilgili bu durumda asla yanılmaz. Ayrıca insanlar ahlakın temel aldığı ilkeleri seçik olarak açıklayamadıkları için bu görüşün daha az yanılmaz olması da söz konusu değildir. Çok az kişi şu akıl yürütme zincirini sürdürebilir: "Hükümet toplumun çıkarına yönelik salt bir insan buluşudur. Hükmedenin zorbalığı bu çıkarı ortadan kaldırdığı zaman doğal olarak boyun eğme yükümlülüğü de ortadan kalkar. Ahlaksal yükümlülük doğal yükümlülük üzerine kuruludur, öyleyse o ortadan kalktığında yükümlülük de ortadan kalkmalıdır; özellikle de konunun bizi doğal yükümlülüğün sona erebileceği pek çok durumu öngörmeye götürdüğü ve bu tür olaylarda davranışımızın düzenlenmesi için bir tür genel kural oluşturmamıza neden olduğu yerde." Ancak bu akıl yürütme zinciri sıradan insan için çok ince olsa da, açıktır ki

tüm insanların ona ilişkin örtük bir fikirleri vardır ve hükümete yalnızca kamu çıkarından ötürü boyun eğmeye borçlu olduklarını duyumsarlar; aynı zamanda insan doğası zayıflık ve tutkulara öyle açıktır ki, bu kurumu kolayca saptırabilir ve ona hükmedenleri zorba ve kamu düşmanları haline getirebilir. Eğer çıkar duygusu boyun eğmenin ilksel güdüsü olmasaydı, insan doğasında insanların doğal hırslarını sindirmeye ve onları böyle bir boyun eğmeye zorlamaya yetenekli başka hangi ilkenin olduğunu sormak isterdim. Taklit etme ve alışkanlık yeterli değildir. Çünkü soru nüksetmiştir: Hangi güdü ilkin kendilerine öykündüğümüz o boyun eğme durumlarını ve alışkanlığı üreten o eylemler zincirini üretir? Açıktır ki çıkardan başka hiçbir güdü yoktur; eğer hükümete boyun eğmeyi ilk başta çıkar üretiyorsa, boyun eğme yükümlülüğü çıkarın büyük ölçüde ve çok sayıda durumda sona erdiği zaman sona ermelidir.

10. Kısım

Bağlılığın Nesneleri

Ancak kimi durumlarda hem sağlam politika hem de ahlak açısından en üstün güce direnmek hoş karşılanabilse de, açıktır ki insan ilişkilerinde başka hiçbir şey bundan daha zararlı ve suçlu olamaz; her zaman devrimlere eşlik eden karışıklıkların yanı sıra, böyle bir hareket doğrudan doğruya hükümetin devrilmesine ve insanlar arasında evrensel bir anarşi ve karışıklığa neden olmaya eğilimlidir. Sayısız uygar toplumun hükümet olmadığı takdirde varlıklarını sürdüremeyecek olmaları gibi, hükümet de tam bir boyun eğme olmaksızın bütünüyle yararsızdır. Her zaman yetkeden elde ettiğimiz kazançları uğradığımız zararlara oranlamamız gerekir; böylelikle direniş öğretisini uygulamaya geçirme konusunda daha dikkatli oluruz. Genel kural boyun eğmeyi gerektirir; ancak çok ağır zorbalık ve zulüm durumlarında istisnalar olabilir.

Öyleyse böyle körü körüne bir boyun eğme genellikle kamu görevlilerine özgü olduğu için, sonraki soru şudur: *Kime özgüdür ve kimi meşru kamu görevlilerimiz olarak göreceğiz?* Bu soruyu yanıtlayabilmek için, hükümetin ve politik toplumun kökeni konusunda daha önce doğrulamış olduklarımızı anımsayalım. İnsanlar herkes kendi efendisi iken ve toplum yasalarını şimdiki çıkar ya da hazzına göre çiğner ya da onlara uyarken toplumda sürekli bir düzeni korumanın olanaksızlığını bir kez yaşadıktan sonra, doğal olarak hükümetin icadına yönelirler ve toplum yasalarını çiğnemeyi mümkün olduğunca kendi güçlerinin dışında tutarlar. Öyleyse hükümet insanların gönüllü uylarıdır; açıktır ki hükümeti kuran aynı uyların yöneticileri de belirleyecek ve bu noktada tüm kuşku ve belirsizliği ortadan kaldıracaktır. İnsanların gönüllü onaylarının burada daha büyük etkililiği olmalıdır, şöyle ki kamu görevlisinin yetkesi ilkin vatandaşların kendi kendilerini boyun eğme yükümlülüğüne sokan sözlerinin temelidir; tıpkı diğer her sözleşme ya da anlaşmada olduğu gibi. O zaman onları boyun eğmeye yükümlü kılan aynı söz belli bir kişiye bağlar ve onu bağlılıklarının nesnesi yapar.

Ancak hükümet uzunca bir süre için bu temel üzerine kurulu olduğu ve boyun eğmede bulduğumuz ayrı çıkar ayrı bir ahlak hissi ürettiği zaman, durum bütünüyle değişir ve verilen söz artık kamu görevlilerini belirleyemez; çünkü bundan böyle hükümetin temeli olarak görülmez. Doğal olarak kendimizi bir boyun eğmenin içine doğmuş sayar ve belirli kişilerin emir vermeye hakları olduğunu hayal ederiz, tıpkı bizim kendi payımıza boyun eğme yükümlülüğünde olmamız gibi. Bu hak ve yükümlülük kavramları hükümetten elde edilen *kazançtan* başka bir şeyden türemez, bu ise bize direnç göstermeye karşı bir isteksizlik verir ve bizi direnişin başkalarındaki örneğinden rahatsız olmaya götürür. Ancak burada belirtmeye değer ki, işlerin bu yeni durumunda, hükümetin *çıkarı* olan ilksel onaylanışının kendilerine boyun egeceğimiz kişileri belirlemeşi kabul edilmez; hâlbuki işler verilen bir *söze* dayanırken belirleyebiliyordu. Bir söz kişileri herhangi bir belirsizlik olmaksızın saptar ve belirler; ancak açıktır ki, eğer insanlar bu noktada davranışlarını ister kamusal isterse kişisel olsun özel bir çıkarı göz önünde tutarak düzenleyeceklerse, kendilerini sonu gelmez bir karışıklığa düşürecek ve hükümeti büyük ölçüde etkisiz kılacaklardır. Herkesin özel çıkarı farklıdır; her ne kadar kamu çıkarı kendi başına her zaman tek ve aynı olsa da, onunla ilgili belirli kişilerin farklı görüşleri nedeniyle çok büyük farklılıkların kaynağı olur. Öyleyse bizi kamu görevlilerine boyun eğmeye götüren çıkar, kamu görevlilerimizin seçiminde kendisini yadsımaya götürür ve belli bir hükümet biçimine ve tek tek kişilere bağlar, bunu da her ikisinde de en son eksiksizliği istememize izin vermeksizin yapar. Durum burada mülkün el değiştirmesizliğiyle ilgili doğa yasasında olduğu gibidir. Mülkün el değiştirmemesi toplumun yararına ve hatta toplum için mutlak olarak zorunludur; bu bizi böyle bir kuralın saptanmasına götürür; ancak belirli malları belirli kişilere vermedeki yararı izleyecek olursak, amacımızı boşa çıkaracağımızı ve kuralın önlemesini istediğimiz karışıklığı sürdüreceğimizi buluruz, öyleyse, mülkün el değiştirmesizliği ile ilgili doğa yasasını değiştirirken, genel kurallar yoluyla ilerlemeli ve kendimizi genel çıkar yoluyla düzenlemeliyiz. Ayrıca bu yasayı belirleyen çıkarların görünürdeki hafifliğinden ötürü ona olan bağlılığımızın azalacağından korkmamamız gerekir. Zihnin dürtüsü çok güçlü bir çıkardan türer; öteki daha küçük çıkarlar yalnızca hareketi ona herhangi bir şey eklemeksizin ya da onu azaltmaksızın yönetmeye yararlar. Hükümet açısından da durum böyledir. Hiçbir şey topluma böyle bir buluştan daha yararlı değildir; bu çıkar bizi onu ateşli ve coşkulu bir kucaklamaya götürmek için yeterlidir; üstelik daha sonra hükümete olan bağlılığımızı aynı önemde olmayan çeşitli kaygılar yoluyla düzenleme ve yönetme ve kamu görevlilerimizi seçimden herhangi bir tikel kazancı göz önünde bulundurmadan seçme yükümlülüğünde olsak da.

Kamu görevi hakkının bir temeli olarak ele alacağım ilkelerin *ilki* dünyanın yerleşik hükümetlerinin hemen hemen tümüne yetke veren ilkedir: Herhangi bir hükümet biçiminde *uzun süren sahiplik* ya da hükümdarların ardışıklığı. Açıktır ki eğer her ulusun ilk kökenine dönersek, esas olarak gasp ve ayaklanma üzerine kurulu olmayan ve sahip olduğu hak ilk başta kuşkulu

ve belirsiz olmaktan da öte kötü olmayan herhangi bir krallar soyu ya da bir milletler topluluğu biçiminin pek olmadığını bulacağız. Yalnızca zaman haklarına sağlamlık verir, dereceli olarak insanların zihinleri üzerinde işleyerek onları bir yetke ile uzlaştırır ve onun adaletli ve usa uygun görünmesine yol açar. Alışkanlığın dışında hiçbir şey hislerin üzerimizde daha büyük bir etki taşımasına neden olmaz, ya da imgelemimizi herhangi bir nesneye daha güçlü olarak çevirmez. Bir grup insana boyun eğmeye uzun süre alıştığımız zaman, bağlılığa eşlik eden bir ahlaksal yükümlülüğü kabul etmek için taşıdığımız o genel içgüdü ya da eğilim kolayca bu tarafı tutar ve hedefleri olarak o insanlar kümesini seçer. Genel içgüdüğü veren şey çıkardır; belirli yönü verense alışkanlık.

Yine burada belirtilebilir ki aynı zaman uzunluğunun ahlak görüşlerimiz üzerinde zihin üzerindeki farklı etkisine göre değişen bir etkisi vardır. Doğal olarak her şeyi karşılaştırma yoluyla yargılarız; krallıkların ve cumhuriyetlerin yazgılarını irdelerken uzun bir süreyi kucakladığımız için, kısa bir sürenin bu durumda görüşlerimiz üzerinde başka herhangi bir nesneyi irdelerken olana benzer bir etkisi yoktur. Bir at ya da bir giysi takımı için çok kısa bir zamanda bir hak elde edildiği düşünülür; ama yeni bir hükümet kurmak ya da vatandaşların zihinlerinde onunla ilgili tüm tereddütleri gidermek için bir yüzyıl güçlkle yeterli olur. Buna bir hükümdara gasp edebileceği ek bir gücün hakkını elde etmek için, bütünün bir gasp olduğu yerde hakkını sağlama almak için hizmet edeceğinde olduğundan daha kısa bir zaman döneminin yeterli olacağını ekleyebiliriz. *Fransa* krallarının iki saltanattan daha çoğu için mutlak güçleri olmamıştır; gene de *Fransızlar* için hiçbir şey özgürlüklerinden söz etmekten daha aşırı görünmeyecektir. Eğer çoğalma üzerine söylenmiş olanları düşünürsek, bu görüngüyü kolayca açıklarız.

Uzun süreli sahiplik yoluyla kurulan bir hükümet biçimi olmadığında, *şu an için* sahiplik onun yerini doldurmaya yeter ve tüm kamu yetkesinin *ikinci* kaynağı olarak görülebilir. Yetke hakkı toplum yasaları ve insanların çıkarları tarafından sürdürülen sürekli yetke sahipliğinden başka bir şey değildir; hiçbir şey bu sürekli sahipliği yukarıda değinilen ilkelere göre şimdiki sahipliğe eklemekten daha doğal olamaz. Eğer aynı ilkeler özel kişilerin mülkiyeti açısından ortaya çıkmamışsa, bunun nedeni bu ilkelerin çok güçlü çıkar kaygıları tarafından dengelenmiş olmasıydı, çünkü belirtmiştik ki bu yolla geri verme önlenir, her şiddet aklanır ve korunurdu. Her ne kadar aynı güdüler kamu yetkesi açısından bir güç taşıyor görünebilseler de, karşıt bir çıkar ile çatışırlar, bu da huzurun korunmasından ve kişisel sorunlarda ne denli kolayca üretilebilseler de kamuyu ilgilendiren yerde kaçınılmaz olarak kan ve karışıklığın eşlik ettiği tüm değişimlerden kaçınmaktan oluşur.

Şimdiki sahibin hakkını kabul edilen bir etik dizgesi yoluyla açıklamanın olanaksızlığını görerek o hakkı mutlak olarak yadsımaya karar veren ve onun ahlak tarafından aklanmadığını öne süren birinin haklı olarak çok aşırı bir paradoks ileri sürdüğü ve insanoğlunun sağduyusunu ve yargısını sarstığı düşünülecektir. Hiçbir ilke hem sağgörüye hem de ahlaka, yaşamakta olduğumuz ülkede kurulu bulduğumuz ve kökenini ve ilk kuruluşunu bü-

yük bir merakla araştırmadığımız hükümete sessizce boyun eğmekten daha uygun değildir. Çok az sayıda hükümet böylesi sıkı bir araştırmaya dayanacaktır. Bugün dünyada yöneticilerinin yetkeleri için şimdiki sahiplikten daha iyi bir temel bulamadıkları ne kadar çok krallık vardır ve tarihte daha kaç tanesini buluruz? Kendimizi *Roma* ve *Yunan* imparatorluklarıyla sınırlarsak, *Roma* özgürlüğünün çözülüşünden o imparatorluğun Türkler tarafından yok edilişine dek uzun bir imparatorlar ardışıklığının imparatorluk için başka herhangi bir hak ileri süremeyecek olduğu açık değil midir? Senatonun seçimi her zaman lejyonerlerin seçimini izleyen salt bir şekildi; lejyonerler hemen hemen her zaman farklı illere bölünür ve farklılıkları kılıçtan başka bir şey sonlandıramazdı. Öyleyse kılıç yoluyla her imparator hakkını kazanır ve savunurdu; ya tüm bilinen dünyanın çağlar boyunca hiçbir hükümeti, herhangi bir hükümete bir bağlılığı yoktu demeliyiz, ya da kamu sorunlarında güçlülerin hakkının meşru olarak kabul edilmesini ve başka herhangi bir hak tarafından karşı çıkılmadığı zaman ahlak tarafından aklanmasını kabul etmeliyiz.

Fetih hakkı egemenlerin haklarının bir üçüncü kaynağı olarak görülebilir. Bu hak şimdiki sahiplik hakkına büyük ölçüde benzer; ama *gasp edenlere* yüklediğimiz nefret ve tikslenme duyguları yerine, *fatihlere* yüklediğimiz şan ve şeref kavramları tarafından desteklendikleri için, daha da üstün bir kuvveti vardır. İnsanlar doğal olarak sevdiklerini kayırırlar; dolayısıyla bir egemen ve bir başkası arasındaki başarılı şiddete bir hak yüklemeye bir vatandaşın egemenine karşı başarılı ayaklanmasına olduğundan daha yatkındırlar.¹⁵

Ne uzun süreli sahiplik, ne şimdiki sahiplik, ne de fetih ortaya çıktığı zaman, örneğin bir monarşiyi kuran ilk hükümdar öldüğünde olduğu gibi, *ardışıklık* hakkı doğal olarak onun yerini alır ve insanlar genellikle son hükümdarın oğlunu tahta çıkarmaya ve onun babasının yetkesini miras aldığını kabul etmeye yönelirler. Babanın varsayılan onayı, ardışıklığın belirli ailelerle sınırlanması ve devletin en güçlü ve peşinde en büyük kalabalığı sürükleyen kişiyi seçmedeki çıkarı, tüm bu nedenler insanları son hükümdarlarının oğlunu başka birine yeğlemeye götürür.¹⁶

Bu nedenlerin belli bir ağırlıkları vardır; ama inanıyorum ki, sorunu tarafsız olarak irdeleyecek biri için imgelemin kimi ilkelerinin o adalet ve çıkar görüşleri ile anlaştıkları açıkça ortadadır. Kraliyet yetkesi genç prens ile ba-

¹⁵ Burada *şimdiki sahipliğin* ya da *fethin uzun süreli sahipliğe* ve *olumlu yasalara* karşı bir hak vermeye yeterli oldukları ileri sürülmüyor; yalnızca belli bir kuvvetlerinin olduğu, hakların diğer açılardan eşit olduğu zaman dengeyi bozabilecekleri ve hatta zaman zaman daha zayıf hakkı onaylamak için yeterli bile olabilecekleri ileri sürülüyor. Ne kadar kuvvetli olduğunu belirlemek güçtür. Tüm ölçülü insanların bunların hükümdarların hakları ile ilgili tüm tartışmalarda büyük bir kuvvet taşıdıklarını kabul edeceklerine inanıyorum.

¹⁶ Yanlışlıkları önlemek için şunu belirtmeliyim, bu ardışıklık durumu alışkanlığın ardışıklık hakkını saptadığı kalıtsal monarşilerin durumu ile aynı değildir. Bunlar yukarıda açıklanan uzun süreli sahiplik ilkesine dayanır.

bası sağ olduğu zaman bile düşünce yetisinin doğal geçişi yoluyla bağlantılı görünür; ölümünden sonra daha da bağlantılı görünür: öyle ki hiçbir şey bu birliği yeni bir ilişki yoluyla ve ona son derece doğal olarak kendisine ait görünenin sahipliğini gerçekten verme yoluyla tamamlamaktan daha doğal değildir.

Bunu doğrulamak için kendi türlerinde oldukça ilginç olan şu görüngüleri inceleyebiliriz. Seçime dayalı monarşilerde ardışıklık hakkının yasalarda ve yerleşik törede hiçbir yeri yoktur; yine de etkisi öyle doğaldır ki, onu imgelemekten bütünüyle dışlamak ve vatandaşları ölmüş hükümdarın oğluna ilgisiz kılmak olanaksızdır. Bu yüzden bu türden kimi yönetimlerde seçim genellikle kraliyet ailesinden biri ya da bir diğeri üzerinde döner; kimi yönetimlerde tümü de dışlanır. Bu karşıt görüngüler aynı ilkedен kaynaklanırlar. Kraliyet ailesinin dışlandığı yerde, insanları o aileden bir hükümdar seçme eğilimlerinde duyarlı kılan ve bu eğilimden yardım gören yeni monarşileri ailesinin konumunu sağlamlaştırarak gelecek için seçim özgürlüğünü yok etmesin diye onlara özgürlükleri konusunda bir kıskançlık veren şey politikadaki bir inceliklerdir.

Artaxerxes'in ve genç *Cyrus*'un öyküsü bize aynı amaç konusunda kimi gözlemler sunabilir. *Cyrus* taht üzerinde ağabeyine göre bir öncelik hakkı olduğunu ileri sürdü, çünkü babasının tahta çıkmasından sonra doğmuştur. Bu nedenin geçerli olduğunu ileri sürmüyorum. Yalnızca ondan şu çıkarsamayı yapıyorum, eğer imgelemin yukarıda değinilen ve bize doğal olarak daha şimdiden birleşmiş olan tüm nesneleri yeni bir ilişki yoluyla birleştirme eğilimi veren o nitelikleri olmasaydı, asla böyle bir gerekçeden yararlanamazdı. *Artaxerxes* en büyük oğul ve ardışıklıkta ilk olduğu için kardeşi üzerinde bir üstünlüğü sahipti; ancak *Cyrus* babasına o yetkenin verilmesinden sonra doğduğu için kraliyet yetkesi ile daha yakından ilişkiliydi.

Eğer burada uygunluk görüşünün tüm ardışıklık hakkının kaynağı olabileceği ve insanların son hükümdarlarının ardılını saptamalarını sağlayabilecek ve her yeni seçime eşlik eden o anarşi ve karışıklığı önleyebilecek bir kuraldan yararlanmaktan memnun olacakları ileri sürülseydi, buna yanıtlım belki de bu güdünün sonuca biraz katkısı olabileceği, ama bir başka ilke olmaksızın böyle bir güdünün ortaya çıkmasının olanaksız olduğu biçiminde olurdu. Bir ulusun çıkarı tahta çıkışın şu ya da bu şekilde saptamasını gerektirir; ama çıkarı açısından onun hangi şekilde saptanacağı da önemlidir; öyle ki eğer kan ilişkisinin kamu çıkarından bağımsız bir sonucu olmasaydı, olumlu bir yasa olmadığı sürece, hiçbir zaman geçerli sayılmazdı ve farklı ulusların çok sayıdaki olumlu yasalarının tam olarak aynı görüşlerde ve niyetlerde anlaşabilmeleri olanaksız olurdu.

Bu bizi yetkenin *beşinci* kaynağını, yani *olumlu yasaları* irdelemeye götürür ki, bu durumda yasama belli bir hükümet biçimini ve hükümdarların ardışıklığını ortaya çıkarır. İlk bakışta bunun önceki yetke haklarından bazılarına çözülmesi gerektiği düşünülebilir. Olumlu yasanın türediği yasama gücü ya kökensel bir sözleşme, uzun süreli sahiplik, şimdiki sahiplik, fetih, ya da ardışıklık tarafından doğrulanmalıdır; dolayısıyla olumlu yasa gücünü

bu ilkelerden bazılarından türetmelidir. Ancak burada belirtilebilir ki, olumlu yasa gücünü ancak bu ilkelerden türetebilse de, gene de kendisinden türetildiği ilkenin gücünün tümünü elde etmez, aksine doğal olarak tahmin edilebileceği gibi, geçişte önemli ölçüde gücünü yitirir. Örneğin bir hükümet yüzyıllar boyunca belli bir yasalar dizgesi, ardışıklık biçimleri ve yöntemleri üzerine kurulur. Uzun süreli ardışıklık tarafından kurulan bu yasama gücü birdenbire bütün hükümet dizgesini değiştirir ve yerine yeni bir anayasa getirir. İnaniyorum ki, kamu yararına yönelik açık bir eğilim taşımadıkça, vatandaşlardan çok azı bu değişikliğe uyma zorunda olduklarını düşünecek ve çoğunluk kendilerini hala eski hükümete dönme özgürlüğü içinde görecektir. Bu yüzden hükümdarın iradesiyle değiştirilemeyen *temel yasalar* fikri ortaya çıkar ve *Fransa'da Salic* yasasının bu içyapıya sahip olduğu düşünülür. Bu temel yasaların ne düzeye dek uzandığı herhangi bir hükümet tarafından belirlenmez, kaldı ki belirlenmesi olanaklı değildir. En önemli yasalardan en önemsiz yasalara, en eski yasalardan en modern yasalara öyle dumsanmaz bir derecelilik vardır ki, yasama gücüne sınırlar koymak ve yönetim ilkelerinde ne ölçüde yenilikler yapabileceğini belirlemek olanaksız olacaktır. Bu ustan çok imgelem ve tutkunun işidir.

Dünyanın çeşitli uluslarının tarihini, devrimlerini, fetihlerini, büyümelerini ve küçülmelerini, belirli hükümetlerinin kuruluş yollarını, bir kişiden bir başkasına iletilen ardışık hakkı irdeleyen herkes çok geçmeden hükümdarların hakları ile ilgili tüm tartışmaları çok hafif bir biçimde ele almayı öğrenecek ve bazı insanların çok fazla değer verdikleri o genel kurallara sıkı sıkıya sarılmanın ve belirli kişi ve ailelere katı bir bağlılığın ustan çok bağınazlığa ve boşinanca sarılan erdemler olduğuna ikna olacaktır. Bu noktada tarihin incelenmesi bize insan doğasının kökensel niteliklerini göstererek, politika-daki çekişmeler pek çok durumda herhangi bir karar için elverişsiz olduğu için, barış ve özgürlüğün çıkarlarına bütünüyle hizmet ediyor olarak görmeyi öğreten doğru felsefenin akıl yürütmelerini doğrular. Kamu yararının açıkça bir değişim gerektirmediği yerde yine açıktır ki, tüm o hakların, ilksel sözleşme, uzun süreli sahiplik, şimdiki sahiplik, ardışıklık ve olumlu yasaların anlaşmaları egemenlik için en güçlü hakkı oluşturur ve haklı olarak kut-sal ve çiğnenemez olarak görülür. Ancak bu hakların birbirlerine karıştıkları ve farklı derecelerde karşıt oldukları yerde, sık sık kafa karışıklığına yol açar ve hukukçuların ve felsefecilerin kanıtlamalarından ziyade kılıç ve askerlik-ten gelen çözümlere açıktırlar. Örneğin kim eğer her ikisi de sağken *Tiberius* aralarından birini ardılı olarak göstermeden ölmüş olsaydı *Germanicus*'un mu yoksa *Drusus*'un mu *Tiberius*'un arkasından gelmesi gerektiğini söyleyecektir? Eğer bir ulusta kimi ailelerde aynı sonucu doğurmuş ve daha önceden iki örnekte halk arasında ortaya çıkmışsa o ulusta evlatlık hakkının kan hakkına eşdeğer olarak kabul edilmesi gerekir mi? *Germanicus*'un *Drusus*'tan önce doğduğu için en büyük oğul sayılması mı gerekir yoksa kardeşinin doğumundan sonra evlatlığa alındığı için küçük oğul mu? En büyük kardeşin bazı ailelere hiçbir ardıllık üstünlüğünün olmadığı bir ulusta büyük kardeşin hakkı geçerli sayılmalı mıdır? Roma imparatorluğunun iki örnek nede-

niyle o zamanlar kalıtsal olduğunun kabul edilmesi mi gerekir; yoksa çok erken bile olsa, çok yeni bir gasp üzerine kurulmuş olduğu için, daha güçlü ya da şimdiki sahibe ait olarak mı görülmesi gerekir? Bu sorulara ve benzerlerine hangi ilkelerle yanıt vermeyi ileri sürersek sürelim, korkarım ki politik tartışmalarda hiçbir tarafı kabul etmeyen ve sağlam us ve felsefeden başka hiçbir şey ile doyum bulmayacak tarafsız bir araştırmacıyı doyurmayı hiçbir zaman başaramayacağız.

Ancak burada *İngiliz* okurlar anayasamız üzerinde son derece güzel bir etkisi olan ve beraberinde oldukça önemli sonuçları getiren o ünlü *devrim* üzerine araştırmaya istekli olacaktır. Daha önce belirtmiştik ki, olağanüstü bir zorbalık ve zulüm durumunda en üstün güce karşı bile silahlara sarılmak meşrudur; hükümet karşılıklı üstünlük ve güvenliğine yönelik salt bir insan buluşu olduğundan, bir kez o eğilimi taşımaya son verir vermez, bundan böyle ister doğal isterse ahlaksal olsun herhangi bir yükümlülük dayatmaz. Ancak bu *genel* ilke sağduyu ve tüm çağların gördükleri tarafından onaylansa da, açıktır ki yasalar için, ya da hatta felsefe için, direnişin ne zaman yasal olduğunu bilmemizi sağlayacak ve o konuda doğabilecek tüm tartışmaları bir karara bağlayacak *belirli* kurallar saptamak olanaksızdır. Bu yalnızca en üstün güç açısından böyle olmayabilir, yasama yetkesini tek bir kişiye bırakmayan kimi anayasalarda bile, yasaları bu noktada sessiz kalmaya zorlayacak hatta seçkin ve güçlü bir kamu görevlisi olması olanaklıdır. Bu sessizlik yalnızca *saygılarının* değil *sağgörülerinin* de bir sonucu olacaktır; çünkü açıktır ki hükümetlerin hepsinde görülen durumların çeşitliliği içinde, öyle büyük bir kamu görevlisinde herhangi bir zamanda zararlı ve zalimane bir güç kullanımı bir başka zamanda kamuya yararlı olabilir. Ancak yasaların sınırlı monarşiliklerdeki bu sessizliğine karşın, açıktır ki halk hala direniş hakkını elinde tutar; çünkü en baskıcı hükümetlerde bile, onları o haktan mahrum bırakmak olanaksızdır. Aynı kendini koruma zorunluluğu ve aynı kamu yararı güdüsü onlara bir durumda bir başkasında olanla aynı özgürlüğü verir. Ve daha öte belirtebiliriz ki, böyle karışık hükümetlerde, direnişin yasal olduğu durumlar keyfi hükümetlerde olduğundan daha sık gerçekleşiyor olmalıdır ve vatandaşlara kendilerini silah gücüyle savunmak için keyfi hükümetlerden daha büyük bir hoşgörü gösterilmelidir. Yalnızca başbakanın kendi başına kamu adına aşırı ölçüde tehlikeli önlemler aldığı yerde değil, anayasasının başka bölümlerine de el uzattığı ve gücünü yasal sınırların ötesine genişlettiği zaman bile, direnmek ve onu tahttan indirmek kabul edilebilirdir; üstelik böyle bir direniş ve şiddet, yasaların genel yönü içinde, yasa dışı ve isyancı sayılsa da. Bunun yanı sıra kamu çıkarı adına hiçbir şey kamu özgürlüğünün korunmasından daha özel olmadığı için, açıktır ki, eğer böyle karışık bir hükümetin bir kez kurulması gerekirse, anayasasının her bölümünün ya da üyesinin kendisini savunması ve eski sınırlarını başka her yetkenin çiğnemesine karşı sürdürme hakkı olmalıdır. Onsuz hiçbir parçasının ayrı bir varoluş sürdüremeyeceği bir direniş gücünden yoksun olsaydı, sorun boşuna yaratılmış olacağı ve bütünün kendisi tek bir noktaya yığılacağı için, bir hükümette çare olmaksız-

zın bir hakkı varsaymak, ya da en üstün gücün halk ile paylaşılmasına izin vermek, ama bunu halk için kendi paylarını her el uzatana karşı savunmanın yasal olduğunu kabul etmeksizin yapmak büyük bir saçmalıktır. Öyleyse özgür hükümetimize saygı gösteriyor görünenler, gene de direniş hakkını yadsıyanlar tüm sağduyu istemlerinden vazgeçmişlerdir ve ciddi bir cevabı hak etmezler.

Bu genel ilkelerin son devrime uygulanabilir olduklarını ve özgür bir ulus için kutsal olmaları gereken tüm hak ve ayrıcalıkların o sırada en büyük tehlike tarafından tehdit edildiklerini göstermek şimdiki amacımın dışındadır, eğer gerçekten tartışmaya izin veriyorsa, bu tartışmalı konuyu burada bırakmak ve bu önemli olaydan doğal olarak doğan kimi felsefi düşüncelere girmek beni çok daha fazla memnun edecektir.

İlk olarak, belirtebiliriz ki, anayasamızdaki *lordlar* ve *avam*, kamu çıkarından kaynaklanan bir neden olmaksızın, varolan kralı düşürecek ya da ölümünden sonra yasalar ve yerleşik töre yoluyla ardıl olması gereken prensi dışlayacak olursa, hiç kimse işlemlerini yasal görmeyecek, ya da onlara uymak zorunda olduklarını düşünmeyecektir. Ancak eğer kral adaletsiz uygulamaları ya da zorba ve baskıcı bir güce yönelik girişimleri yoluyla haklı olarak meşruiyetini yitirecek olursa, o zaman onu tahttan indirmek yalnızca ahlaksal olarak yasal ve politik toplumun doğasına uygun olmakla kalmaz, dahası, benzer olarak anayasanın geri kalan üyelerinin onun sonraki mirasçısını dışlama ve ardılı olarak dilediklerini seçme hakkını kazandıklarını düşünme eğilimine de gireriz. Bu düşünme yetisi ve imgelemimizin oldukça önemli bir niteliğine dayanır. Bir kral yetkesini yitirdiği zaman, mirasçısının da, zorbalıklara dahil olarak kendi hakkını yitirmedikçe, sanki kral ölümle uzaklaştırılmış gibi doğal olarak aynı durumda kalması gerekir. Ancak bu akla yatkın görünebilse de, kolayca karşıt görüşle uzlaşırız. Bir kralın bizimki gibi bir hükümette düşürülmesi hiç kuşkusuz hükümetin olağan sürecinde anayasanın hiçbir üyesine ait olamayacak olan ve tüm ortak yetkenin ötesinde bir edimdir ve kamu yararına yönelik bir gücün yasadışı bir şekilde üstlenilmesidir. Kamu yararı eylemi aklayacak kadar büyük ve açık olduğu zaman, bu serbestliğin övülebilir kullanımı doğal olarak *parlamentoya* daha öte bir serbestliği kullanma hakkı yüklememize neden olur; yasaların eski yükümlülükleri bir kez onayla çiğnendikten sonra, kendimizi tam olarak onun sınırları içinde kısıtlama eğilimi taşımayız. Zihnin başlattığı bir eylem zincirini doğal olarak ileriye götürür ve ayrıca genellikle yerine getirdiğimiz türden bir ilk eylemden sonra ödevimiz konusunda duraksamayız. Böylece *devrimde* babanın düşürülmesinin haklı çıkarılabilir olduğunu düşünen hiç kimse kendini onun küçük oğluyla sınırlı görmez ama yine de o mutsuz kral o sıralar suçsuz olarak ölmüş olsaydı ve oğlu bir raslantı yoluyla deniz aşırı bir ülkede bulunsaydı, hiç kuşkusuz yaşı gelinceye ve egemenliği verilebilinceye dek yerine bir vekil atanırdı. İmgelemenin en önemsiz özelliklerinin insanların yargıları üzerinde bir sonucu olduğu için, bu tür özelliklerden yararlanmak, kamu görevlilerini sıradan insanların onlara doğal olarak yetke ve hak yükleyecek olmasına göre ya bir soyun içinden ya da dışından seç-

mek yasaların ve parlamentonun bilgeliğini gösterir.

İkinci olarak, her ne kadar *Hollanda Prensi*'nin tahta çıkması ilkin birçok tartışmaya yol açmış ve bu hakka karşı çıkmış olsa da, şu an için kuşkulu görülmesi gerekmez, zira aynı hakla ilgili onun ardından gelen o üç prens-ten yeterli bir yetke kazanmış olmalıdır. Her ne kadar hiçbir şey ilk bakışta daha akla aykırı görünmüyor olsa da hiçbir şey bu düşünme biçiminden daha olağan olamaz. Hükümdarlar sık sık atalarından olduğu gibi ardıllarından da bir hak elde ediyor *görünürler*; yaşamı sırasında haklı olarak bir gaspçı sayılabilecek bir kral gelecek kuşaklar tarafından meşru bir hükümdar olarak görülecektir, çünkü ailesini tahta geçirme ve eski hükümet biçimini bütünüyle değiştirme gibi bir şans yakalamıştır. *Julius Caesar* ilk *Roma* imparatoru olarak görülür; oysa onunla aynı hakka sahip olan *Sylla* ve *Marius* tiran ve gaspçı olarak kabul edilirler. Zaman ve alışkanlık tüm hükümet biçimlerine ve tüm hükümdarlar zincirine yetke verir ve ilk başta yalnızca adaletsizlik ve şiddet üzerine kurulan o güç zaman içinde meşru ve yükümlülük dayatıcı bir hale alır. Zihin orada durup kalmaz ve kendi ayak izleri üzerinde geri dönerek, gelecek kuşaklara birbirleriyle ilişkili olan ve imgelemde birleşmiş oldukları için doğal olarak yüklediği o hakkı onların öncellerine ve atalarına aktarır. Şimdiki Fransa kralı *Hugh Capet*'i *Cromwell*'dan daha meşru bir hükümdar yapar; tıpkı *Hollandalıların* yerleşmiş özgürlüklerinin ikinci *Philip*'e karşı inatçı dirençleri için hiç de önemsiz bir gerekçe olmaması gibi.

11. Kısım

Ulusların Yasaları

İnsanoğlunun büyük bir bölümü üzerinde sivil yönetimlerin kurulduğu ve birbirlerine bitişik farklı toplumlar olduğu zaman, komşu devletler arasında birbirleri ile sürdürdükleri ilişkinin doğasına uygun yeni bir ödevler kümesi doğar. Politika yazarları bize der ki, her tür etkileşimde politik bir cisim tek bir kişi olarak görülecektir; gerçekten de bu sav farklı ulusların da tıpkı özel kişiler gibi karşılıklı yardımlaşmaya ihtiyaçları olduğu ve aynı zamanda bencillik ve hırslarının savaş ve geçimsizliğin daimi kaynakları olduğu düzeye dek doğrudur. Ancak uluslar bu noktada bireylere benzeseler de, gene de başka bakımlardan bireylerden oldukça farklı oldukları için kendilerini farklı ilkelerle yönetmelerinde ve *ulusların yasaları* dediğimiz yeni bir kurallar kümesini ortaya çıkarmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Bu başlık altında elçilerin onaylanmasını, savaş ilanlarını, zehirli silahlardan kaçınmayı ve ayrıca farklı toplumlara özgü olan ticari ilişkiler için hesapladıkları diğer benzer ödevleri de kapsayabiliriz.

Ancak bu kurallar doğa yasalarının üstüne eklenmiş olmalarına karşın, birinciler ikincileri bütünüyle ortadan kaldırmazlar; rahatlıkla ileri sürülebilir ki, adaletin üç temel kuralı, mülkün el değiştirmezliği, onay yoluyla devredilmesi ve sözlerin yerine getirilmesi vatandaşların olduğu gibi hükümdarların da ödevleridir. Aynı çıkar her iki durumda da aynı sonucu doğurur. Mülkün el değiştirmezliğinin olmadığı yerde, sürekli savaş olmalıdır. Mül-

kiyetin rıza yoluyla devredilemediği yerde, ticaret olamaz. Sözlerin yerine getirilmediği yerde ise, ne anlaşmalar ne de ittifaklar olabilir. Öyleyse barış, ticaret ve karşılıklı yardımlaşmanın getirdiği üstünlük bizi bireyler arasında ortaya çıkan aynı adalet kavramlarını farklı krallıklara genişletmeye dek götürür.

Dünyada oldukça geçerli olan ve çok az politikacının açıkça kabul etmeye yanaştığı, ama tarihin haklı çıkardığı bir maksim vardır: *Hükümdarlar için ortaya konan ve sıradan insanları yönetmesi gerekenden çok daha özgür olan bir ahlak dizgesi vardır.* Açıktır ki bu kamu ödev ve yükümlülüklerinin daha düşük düzeyi açısından anlaşılmayacaktır ve ayrıca hiç kimse en ciddi antlaşmaların hükümdarlar arasında hiçbir güçlerinin olmaması gerektiğini ileri sürecektir kadar aşırıya kaçmayacaktır. Çünkü hükümdarlar kendi aralarında gerçekten antlaşmalar oluşturdıkları için, bu antlaşmaların uygulanmasından belli bir üstünlük tasarlamış olmadırlar; gelecek için böyle bir üstünlük beklentisi onları kendi paylarını yerine getirmeye yöneltmeli ve o doğa yasasını doğrulamalıdır. Öyleyse bu politik maksimin anlamı şudur: Hükümdarların ahlakı sıradan insanlarınkiyle aynı düzeyde olsa da, gene de aynı güce sahip değildir ve daha önemsiz bir güdü ile yasal olarak çiğnenebilir. Böyle bir önerme kimi felsefecilere ne denli sarsıcı gelse de, bu önermeyi adaletin ve haktanırlığın kökenini açıklamamızı sağlayan ilkeler üzerinden savunmak kolay olacaktır.

İnsanlar deneyim yoluyla toplum olmadan ayakta kalmanın, itkilerini tamamen serbest bıraktıklarında ise toplumsal yaşamı sürdürmenin olanaksız olduğunu buldukları zaman, acil bir çıkar çabucak eylemlerini kısıtlar ve *adalet yasaları* dediğimiz o kurallara uyma yükümlülüğünü dayatır. Bu çıkar yükümlülüğü burada durmaz ve tutkuların ve hislerin zorunlu ilerleyişiyle, ahlaksal ödev yükümlülüğünü ortaya çıkarır; toplumun huzuruna yönelik eylemleri onaylarken, onun rahatsızlığına eğilimli olanları kınarız. Aynı *doğal* çıkar yükümlülüğü bağımsız krallıklar arasında da ortaya çıkar ve aynı *ahlakı* ortaya çıkarır; öyle ki en bozuk ahlaklı biri bile, kendi iradesiyle ve tek başına sözünden cayan ve bir antlaşmayı çiğneyen hükümdarı onaylamayacaktır. Ancak burada belirtebiliriz ki farklı devletlerin ilişkileri yararlı ve hatta zaman zaman zorunlu olsa bile, gene de bireyler arasındaki kadar zorunlu ve kazançlı değildir, çünkü ikincisi olmadan insan doğasının varolması bütünüyle olanaksızdır. Öyleyse *doğal* adalet yükümlülüğü farklı devletler arasında bireyler arasında olduğu kadar güçlü olmadığı için, ondan doğan *ahlaksal* yükümlülük de onun zayıflığını paylaşmalıdır; bir diğer hükümdar ya da bakanı aldatan bir hükümdar ya da bakana zorunlu olarak şeref sözünü çiğneyen bir beyefendiden daha çok hoşgörü göstermemiz gerekir.

Eğer bu iki tür ahlakın aralarındaki oran nedir? diye sorulacak olsaydı, yanıtlım bunun hiçbir zaman kesin bir yanıt veremeyeceğimiz bir soru olduğu şeklinde olurdu; zira önermelerin arasında saptamamız gereken oranı sayılara indirgemek olanaksızdır. Güvenle ileri sürülebilir ki, bu oran, başka birçok durumda gözleyebileceğimiz gibi, insanların beceri ya da çabaları olmadan da kendisini bulur. Dünyanın gidişatı bize ödevimizin derecelerini öğ-

retme açısından şimdiye dek ortaya konan en ince felsefeden çok daha ileridedir. Bu da insanların doğal adalet ve yurttaşlık adaleti ile ilgili bu ahlak kurallarının temeline ilişkin örtük bir kavramları olduğunu ve bunların yalnızca insan uylaşımlarından ve barış ve düzeni sürdürmedeki çıkarımızdan doğduğunu anladıklarının inandırıcı bir kanıtı olarak işimize yarayabilir. Zira aksi takdirde çıkarın azalması hiçbir zaman ahlakta bir gevsemeye yol açmaz ve bizim hükümdarlar ve cumhuriyetler arasında adaletin çiğnenmesini, bir vatandaşın bir başkası ile özel ilişkisinde adaletin çiğnenmesinden daha büyük bir kolaylıkla kabul etmemize yol açmazdı.

12. Kısım

Namus ve İffet

Eğer doğanın ve ulusların yasaları ile ilgili bu dizgeye herhangi bir güçlük eşlik ediyorsa, bu güçlük bu yasalara uymayı ya da onları çiğnemeyi izleyen, kimilerinin toplumun genel çıkarlarından hareketle yeterince açıklanmadığını düşünebilecekleri evrensel onama ya da kınama açısından ortaya çıkacaktır. Bu türden tüm güçlükleri mümkün olduğunca gidermek için burada bir başka ödevler kümesini, yani kadınlara ait olan *alçakgönüllülüğü* ve *namusu* irdeleyeceğim; eminim bu erdemlerin üzerlerinde belirttiğim ilkelerin işlemlerinin daha da çarpıcı örnekleri olduğu görülecektir.

Kimi felsefeciler, kadına ait erdemlere şiddetle saldırır ve kadınların ifade, giyim ve davranışları açısından gerekli gördüğümüz tüm o dışsal iffetin doğada hiçbir temele sahip olmadığını ortaya koyabildikleri zaman halka özgü yanılgıları sezme açısından çokça ilerlediklerini hayal ederler. Sanırım kendimi böylesi açık bir konu üzerinde durma sıkıntısından bağışlayabilir ve daha fazla hazırlık yapmadan, bu tür kavramların eğitimden, insanların gönüllü uylaşımlarından ve toplumun çıkarından ne şekilde kaynaklandıklarını incelemeye geçebilirim.

Bebekliğimizin uzunluk ve zayıflığını her iki cinsin doğal olarak çocukları için besledikleri kaygıyı göz önüne alarak düşünen herkes kolayca algılayacaktır ki, gençlerin eğitimi için erkeğin ve kadının bir birliği olmalı ve bu birlik oldukça uzun sürmelidir. Ancak insanları kendilerini bu şekilde kısıtlamaya ve bu kısıtlamanın neden olacağı tüm zahmet ve külfetlere keyifle katlanmaya götürebilmek için, çocukların kendi çocukları olduğuna ve sevgi ve sevecenliklerini tam anlamıyla ortaya koyduklarında doğal içgüdülerinin yanlış bir nesneye yönelik olmadığına inanmalıdırlar. İmdi insan bedeninin yapısını irdelediğimizde göreceğiz ki, kendi açımızdan bu güvenliği elde etmek çok zordur; çiftleşme esnasında üreme gücü erkekten kadına gittiği için, bu ikincisi açısından bütünüyle olanaksız olsa da birincisi açısından bir yanılgı kolayca ortaya çıkabilir. Bu önemsiz ve anatomik gözlemden, iki cinsin eğitim ve ödevleri arasındaki geniş farklılık türer.

Eğer bir felsefeci sorunu *a priori* inceleyecek olsaydı, şu şekilde akıl yürütürdü. İnsanlar çocuklarının bakımı ve eğitimi için, onların gerçekten kendi çocukları olduğu inancından ötürü onları emek sarf eder; öyleyse onlara bu noktada belli bir güvenlik vermek usa uygun ve hatta zorunludur.

Bu güvenlik tam olarak sadakatin kadın tarafından çiğnenmesi karşısında ağır cezalar vermeye dayanmaz; çünkü bu kamu cezaları böyle bir konuda bulunması zor olan hukuksal kanıtlar olmadan verilemez. Öyleyse kadınları sadakatsizliğe yönelten son derece güçlü tahrikleri dengeleyebilmek için, hangi kısıtlamayı getireceğiz? İnsan zihni üzerinde güçlü bir etkisi olan ve aynı zamanda bir mahkemede hiçbir zaman kabul edilmeyecek zanlar, tahminler ve kanıtlar üzerine dünya tarafından verilen karalama ya da cezalandırmanın dışında olanaklı hiçbir kısıtlama yok gibi görünüyor. Öyleyse kadınlara haklı bir kısıtlama dayatabilmek için, sadakatsizliklerine, salt bu durumun adaletsizliğinin sebep olduğunun üzerinde kendine özgü bir utanç derecesini de eklemeli ve iffetleri ile ilgili olarak da bir o kadar övgüler yöneltmeliyiz.

Ancak her ne kadar bu sadakat için çok güçlü bir güdü olsa da, felsefecimiz bu amaç için onun tek başına yeterli olmayacağını çabucak keşfedecektir. Tüm insanlar, özellikle de kadınlar, uzak güdülerini şimdideki bir tahrikten yana göz ardı etmeye yatkındır; tahrik burada imgelenebilecek en güçlüsüdür; yaklaşırken duyumsanmaz ve ayartıcıdır ve bir kadın ismini korumanın ve arzularının tehlikeli sonuçlarını önlemenin belirli yollarını kolayca bulur ya da bunları bulacağım diyerek kendisiyle övünür. Öyleyse bu tür ahlaksızlıklara eşlik eden kötü ünün yaru sıra, onlara yönelik teşebbüsleri önleyebilecek ve kadınların o haz ile dolaysız bir ilişkide görülen tüm ifadelere, tavırlara ve serbestliklere karşı bir isteksizlik duymalarına yol açan belli bir ön çekingenliğin ya da korkunun olması zorunludur.

Kurgusal felsefecimizin akıl yürütmesi böyle olacaktır; ancak inanıyorum ki, eğer insan doğasının eksiksiz bir bilgisine sahip olmasaydık, bunları hiç kuşkusuz yalnızca boş kurgulamalar olarak görecektik ve sadakatsizliğe eşlik eden rezilliği ve her türlü sadakatsizlik teşebbüslerini, dünyada umut edilmekten çok dilenecek ilkeler olarak görecekti. Çünkü diyecekti ki, insanoğlunu ne şekilde evlilik ödevini çiğnemenin diğer adaletsizlik türlerinden daha kötü olduğuna ikna edebiliriz, hele ki ortada daha büyük bir tahrik söz konusu olduğu için bunların daha bağışlanabilir oldukları açıkken? Bir de doğanın en nihayetinde türün devamı için onunla uyuşmanın mutlak olarak zorunlu olduğu son derece güçlü bir eğilim aşıladığı hazza yönelik teşebbüslere karşı çekingenlik verme olanağı nedir?

Ancak felsefeciye böylesi büyük sıkıntılara mal olan kurgusal akıl yürütmeler çoğunlukla dünya tarafından doğal olarak ve düşünmeden oluşturulurlar; tıpkı kuramda üstesinden gelinemez görünen güçlüklerin kılıgıda kolayca aşılabilmesi gibi. Kadınların sadakatinde çıkarı olanlar doğal olarak onların sadakatsizliklerini ve buna yönelen tüm teşebbüsleri onaylamayacaklardır. Burada bir çıkarı olmayanlar akıntıya kapılıp sürüklenirler. Eğitim kadınların yumuşak zihinlerini bebekliklerinde ele geçirir. Böyle bir genel kural bir kez yerleştikten sonra, insanlar bunu bu kuralın temel aldığı ilkele- rin ötesine genişletmeye eğilimlidirler. Oysa bekârlar ne denli zampara ol-salar da kadınlarda gördükleri bir uçarılık ya da arsızlık örneği karşısında mutlaka şok geçirirler. Tüm bu maksimlerin üreme ile açık bir ilgilerinin

olmasına karşın, gene de çocuk doğurma çağını geçmiş kadınlar bu bakımdan gençlik ve güzelliklerinin baharında olanlardan daha ayrıcalıklı değildir. İnsanların tüm bu iffet ve edep tasarımlarının üreme ile bir ilgisi olduğu konusunda kuşkusuz ve örtük bir fikirleri vardır; çünkü aynı yasaları, *aynı güçle*, bu gerekçelerin ortaya konmadığı erkek cinsine dayatmazlar. Kuraldışı orada apaçık ve kapsamlıdır ve tasarımların açık bir ayrılma ve çözülmesine yol açan çarpıcı bir farklılık üzerine kuruludur. Ancak durum farklı yaşlardaki kadınlar açısından aynı olmadığı için, insanlar bu kavramların kamu çıkarına dayandığını bilseler de, gene de genel kural bizi ilksel ilkenin ötesine götürür ve iffet kavramlarını bebeklikten başlayarak en son yaşlılık ve zayıflık dönemlerini de kapsayacak şekilde bütün bir cins üzerine genişletmemize yol açar.

Erkekler arasında onur konusu olan cesaret, daha sonra göreceğimiz üzere, değerini doğada belli bir temeli olsa da büyük ölçüde yapıntıdan ve kadınların namusundan alır.

Erkek cinsinin yükümlülüklerine gelince, namus ile ilgili olarak belirtebiliriz ki, dünyadaki genel kavramlara göre kadınlarla hemen hemen aynı oranda yükümlülüklerle maruz kalırlar, tıpkı ulusların yasasının yükümlülüklerinin doğa yasasının yükümlülükleri karşısında olduğu gibi. İnsanların itkilerini tamamıyla cinsel hazza yöneltmeleri gibi *tam* bir özgürlüklerinin olması yurttaş toplumunun çıkarına aykırıdır; ancak bu çıkar kadınlarınkinden daha zayıf olduğu için, ondan doğan ahlaksal yükümlülük de orantılı olarak daha zayıf olmalıdır. Bunu kanıtlamak için ise yalnızca tüm ulusların ve çağların kılığı ve hislerine başvurmamız yeterli olur.

III. Bölüm

Diğer Erdem ve Erdemsizlikler

1. Kısım

Doğal Erdem ve Erdemsizliklerin Kökeni

Şimdi tamamen doğal olan ve hiçbir şekilde insanların yapıntı ve buluşlarına bağımlı olmayan erdem ve erdemsizliklerin incelenmesine sıra geldi. Bunların da incelenmesiyle bu ahlak dizgesi son bulacaktır.

İnsan zihninin başlıca kaynağı ya da harekete geçirici gücü haz ya da acıdır; bu duyumlar hem düşüncemizde hem de duygumuzda ortadan kaldırıldığı zaman, tutku ya da eyleme ve arzu ya da isteme büyük ölçüde yeteneksiz hale geliriz. Haz ve acının en dolaysız sonuçları, haz ya da acının kendi durumunu değiştirmesine, olası olup olmamasına, kesin olup olmasına ya da şu an için gücümüzün yetip yetmediğinin düşünülmesine göre çeşitlenip, istem, arzu ve isteksizlik, üzüntü ve sevinç, umut ve korkuya dönüşebilen zihnin çekici ve itici hareketleridir. Ancak bunun yanı sıra, haz ya da acıya neden olan nesneler bizimle ya da başkalarıyla bir ilişki elde ettikleri zaman, istek ve isteksizlik, üzüntü ve sevinç yaratmayı sürdürür ama aynı zamanda gurur ve kendini küçük görme, sevgi ve nefret gibi dolaylı

tutkulara da neden olur ve böyle bir durumda izlenim ve tasarımların acı ya da haz ile çifte bir ilişkisine sahip olurlar.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, ahlaksal ayrımlar tamamıyla kendine özgü belirli acı ve haz hislerine dayanırlar, ayrıca kendimizdeki ya da başkalarındaki gözlem ya da iç duyum yoluyla bize doyum veren her bir zihinsel nitelik hiç kuşkusuz erdemlidir, tıpkı bize rahatsızlık veren her şeyin erdemsiz olması gibi. İmdi bizdeki ya da başkalarındaki haz veren nitelikler her zaman gurura ya da sevgiye neden oldukları ve rahatsızlık üreten her nitelik de kendini küçük görme ya da nefret ürettiği için, şu iki tikel nokta zihinsel niteliklerimiz açısından eşdeğer görülecektir: *erdem* ve sevgi ya da gurur üretme gücü ile *erdemsizlik* ve kendini küçük görme ya da nefret üretme gücü. Öyleyse her durumda birini öteki yoluyla yargılamamız gerekir ve zihnin sevgiye ya da gurura neden olan herhangi bir niteliğine erdemli, nefrete ya da kendini küçük görmeye neden olan *niteliğine* ise erdemsiz diyebiliriz.

Eğer bir *eylem* ya erdemli ya da erdemsiz ise, bu eylem ancak bir nitelik ya da özelliğin bir işareti olarak erdemli ya da erdemsizdir. Eylem zihnin bütün davranışı üzerine yayılan ve karaktere dahil olan kalıcı ilkelerine dayanmalıdır. Kendileri sürekli bir ilkedен kaynaklanmadıkları için eylemlerin sevgi ya da nefret, gurur ya da kendini küçük görme üzerinde hiçbir etkileri yoktur ve buna göre hiçbir zaman ahlakta düşünülemezler.

Bu gözlem kendiliğinden açıktır; bu konu açısından son derece önemli olduğu için de dikkate alınmaya değer. Ahlakın kökeni ile ilgili incelemelerimizde asla tek bir eylemi değil, yalnızca eylemi meydana getiren nitelik ya da özelliği incelemeliyiz. Yalnızca bunlar kişiyle ilgili hislerimizi etkileyecek kadar *kalıcıdırlar*. Aslında bir kişilik hakkındaki en iyi belirtiler sözcüklerden, hatta dilek ve hislerden ziyade eylemlerdir; ama yalnızca bu tür belirtiler oldukları sürece eylemlere sevgi ya da nefret ve övgü ya da kınama eşlik eder.

Ahlakın ve zihinsel niteliklerden kaynaklanan sevgi ya da nefretin hakiki kökenini saptamak için, sorunu oldukça derinlere götürmeli ve daha önce inceleyip açıkladığımız kimi ilkeleri karşılaştırmalıyız.

Duygudaşlığın doğasını ve kuvvetini bir kez daha irdeleyerek başlayabiliriz. İnsanların zihinleri duyguları ve işlemleri açısından benzerdir ve hiç kimse diğerlerinin de belli bir derecede yetenekli olmadığı bir duygu tarafından harekete geçirilemez. Eşit ölçüde gerilmiş tellerde bir telin hareketini diğerlerine de iletmesi gibi, tüm duygular da kolayca bir kişiden bir başkasına geçer ve her insanda bu duyguya karşılık düşen hareketlere sebep olurlar. Bir kişinin sesinde ve tavrında tutkunun *sonuçlarını* gördüğüm zaman, zihnim hemen bu sonuçlardan nedenlerine geçer ve tutkunun öyle diri bir tasarımını oluşturur ki, o anda tutkunun kendisine dönüştürülmüş gibi olur. Benzer olarak, bir heyecanın *nedenlerini* algıladığım zaman, zihnim sonuçlara iletilir ve benzer bir heyecanla harekete geçirilir. Eğer cerrahın daha korkunç olan ameliyatlarından birinde bulunuyor olsaydım, açıktır ki ameliyat daha başlamadan, aletlerin hazırlanması, bandajların düzenle yerleşti-

rilmesi, demirlerin ısıtılması, hastalar ve yardımcılardaki tüm o endişe ve kaygı belirtileri ile zihnim üzerinde büyük bir sonuç doğurur ve en güçlü acıma ve terör hislerini uyarırdı. Bir başkasının tutkusu kendini dolaysızca zihne sunmaz. Yalnızca o tutkunun neden ve sonuçlarının farkında oluruz. Tutkuyu *bunlardan* çıkarsarız ve dolayısıyla da duygudaşlığımıza *bunlar* sebep olur.

Güzellik duygumuz büyük ölçüde bu ilkeye dayanır; bir nesne ona sahip olan kişide haz üretme eğilimi taşıyorsa, o nesne her zaman güzel olarak görülür; tıpkı acıya neden olma eğilimi taşıyan her nesnenin de rahatsız edici ve çirkin olması gibi. Böylece bir evin rahatlığı, bir tarlanın verimliliği, bir atın gücü, bir teknenin büyüklüğü, güvenliği ve çabukluğu bu çeşitli nesnelerin esas güzelliğini oluşturur. Burada güzel olarak adlandırılan nesne, yalnızca belli bir sonuç doğurma yatkınlığı sayesinde haz verir. Bu sonuç bir başka kişinin hazzı ya da üstünlüğüdür. İmdi, kendisi ile hiçbir dostluğumuzun olmadığı bir yabancının hazzı bize ancak duygudaşlık yoluyla haz verir. Öyleyse yararlı olan her şeyde bulduğumuz güzellik bu ilkeye bağlıdır. Bunun güzelliğin ne denli önemli bir parçası olduğu birazcık düşününce kolayca görülecektir. Nerede bir nesne ona sahip olan kişide haz üretme eğilimi taşıyorsa ya da başka bir deyişle, hazzın asıl *nedeni* ise, hiç kuşkusuz ona sahip olanla arasındaki ince bir duygudaşlık yoluyla seyredene de haz verecektir. Sanat eserlerinin çoğu işimize yarayıp yaramamalarına oranla güzel sayılır ve hatta doğa ürünlerinin bile birçoğu güzelliklerini bu kaynaktan türetir. Yakışıklı ve güzel, pek çok durumda, mutlak değil, göreceli bir niteliktir ve bize hoş olan bir son üretme eğiliminden başka bir şeyle haz vermez.¹⁷

Aynı ilke birçok durumda güzellik hislerimizin yanı sıra ahlak hislerimizi de üretir. Hiçbir erdem adaletten daha çok saygı görmez ve hiçbir erdemsizlik adaletsizlikten daha çok nefret uyandırmaz; kaldı ki ister sevimli isterse iğrenç olsun, kişiliği belirleme konusunda daha ileri gidebilen başka bir nitelik yoktur. İmdi adalet yalnızca insanlığın iyiliğine yönelik bir eğilim taşıdığı için ahlaksal bir erdem ve gerçekten de o amaca uyan yapay bir buluştan başka bir şey değildir. Aynı şey bağlılık, ulusların yasaları, alçakgönüllülük ve terbiye için de söylenebilir. Tüm bunlar yalnızca insanların toplumun çıkarlarına yönelik icatlarıdır. Ahlakta her zaman onlara eşlik eden çok güçlü bir his olduğu için, kişiliklerin ve zihinsel niteliklerin eğilimini düşünmek bize beğeni ve kınama hislerini vermeye yeter. İmdi bir amacın aracı yalnızca amacın hoş olduğu yerde hoş olabildiği ve kendi çıkarlarımız ya da dostlarımızın çıkarının söz konusu olmadığı yerde toplumun iyiliği bize yalnızca duygudaşlık yoluyla haz verdiği için, bundan duygudaşlığın tüm yapay erdemlere duyduğumuz saygının kaynağı olduğu sonucu çıkar.

¹⁷ Decentior equus cujus astricta sunt ilia; sed idem veiocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquarn vero species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere, modici iudicii est.—*Quinci*, lib, 8.

Böylece öyle görünüyor ki duygudaşlık insan doğasında çok güçlü bir ilkedir, güzellik beğenimiz üzerinde büyük bir etkisi vardır ve tüm yapay erdemlerde ahlak hislerimizi üretir. Bundan hareketle kabul edebiliriz ki, ayrıca duygudaşlık diğer erdemlerin birçoğunu meydana getirir ve bir de nitelikler insanlığın iyiliğine yönelik eğilimleri sayesinde beğenimizi elde ederler. *Doğal olarak* beğendiğimiz niteliklerin çoğunun gerçekten o eğilimi taşıdıklarını ve bir insanı toplumun asıl bir üyesi haline getirdiklerini gördüğümüz zaman, bu kabullenim bir kesinliğe dönüşür; oysa *doğal olarak* yerdığımız niteliklerin zıt bir eğilimleri vardır ve kişi ile olan bir ilişkiyi tehlikeli ve rahatsız edici kılarlar. Çünkü bu tür eğilimlerin en güçlü ahlak hissini üretmeye yetecek kadar kuvvetli olduklarını gördükten sonra, hiçbir zaman haklı olarak bu durumlarda beğenme ya da kınama konusunda başka bir sebep arayamayız; zira bir nedenin bir sonuç için yeterli olduğu yerde onunla doyum bulmamız gerektiği ve zorunluluk olmaksızın nedenleri çoğaltmamamız gerektiği felsefede çiğnenemez bir maksimdir. Ne mutludur ki, bir başka ilkenin işbirliği yaptığı konusunda hiçbir kuşku duymaksızın, niteliklerin toplumun iyiliğine yönelik eğilimlerinin ortaya koyduğumuz onama için *biricik* neden olduğu yerde, yapay erdemlerde deneyler yapmayı başardık. Bunlardan o ilkenin gücünü öğreniriz. O ilkenin yer alabildiği ve beğenilen niteliğin topluma gerçekten yararlı olduğu yerde, doğru bir felsefeci hiçbir zaman en güçlü beğeni ve saygıyı açıklamak için başka bir ilkeye gerek duymayacaktır.

Doğal erdemlerden birçoğunun toplumun iyiliğine yönelik bu eğilimi taşıdıklarından hiç kimse kuşku duyamaz. Uysallık, iyilikseverlik, yardımseverlik, cömertlik, merhamet, ölçülülük ve haktanırlık ahlaksal nitelikler arasında en önemlileri olarak görülür ve toplumun iyiliğine yönelik eğilimlerini belirtmek için genellikle toplumsal erdemler olarak adlandırılırlar. Bu durum, becerikli politikacıların insanların çalkantılı tutkularını kısıtlamaya çalıştıkları ve onları onur ve utanç kavramları yoluyla kamu yararına işler hale getirdikleri zaman, bazı felsefecilerin tüm ahlaksal ayrımları yapıntı ve eğitimin sonucu olarak sunmaları noktasına dek varır. Bununla birlikte, bu dizge deneyim ile tutarlı değildir. Çünkü *ilk olarak*, kamu yararına ve zararına yönelik bu eğilimi taşıyanların yanı sıra diğer erdem ve erdemsizlikler de vardır. *İkinci olarak*, eğer insanların doğal bir beğenme ve kınama hisleri olmasaydı, bu his hiçbir zaman politikacılar tarafından uyarılamaz ve ayrıca *övgüye değer*, *kusurlu* ve *iğrenç* sözcükleri, daha önce belirttiğimiz gibi, hiç bilmediğimiz bir dilden daha anlaşılır olmazdı. Ancak bu dizge yanlış olsa da, bize ahlaksal ayrımların büyük ölçüde nitelik ve özelliklerin toplum çıkarına eğilimlerinden kaynaklandığını ve bizi onları beğenmeye ya da kınamaya götüren şeyin o çıkarla ilgili kaygımız olduğunu öğretebilir. İmdi toplum için duygudaşlığın dışında öyle büyük bir kaygımız yoktur; buna göre, bizi başkalarının kişiliklerinde sanki bunların bizim kendi kazanç ya da zararımıza yönelik bir eğilimleri varmış gibi haz ya da rahatsızlık duyacağımız kadar kendi dışımıza götüren şey o ilkedir.

Doğal erdemler ve adalet arasındaki biricik farklılık şundan oluşur: Bi-

rincilerden doğan iyilik her bir edimden doğarken ve belli bir doğal tutkunun nesnesiyken, buna karşılık tek bir adalet edimi, kendi başına değerlendirildiğinde, sık sık kamu yararına aykırı olabilir; kazançlı olan biricik şey insanlığın genel bir eylem şemasında ya da dizgesinde anlaşmasıdır. Sıkıntı içindeki kişilere yardım ettiğimde, güdüm doğal insanlığımdır; yardıma ne kadar çok koşabilirsem, benim gibi olan canlıların mutluluğunu o kadar çok artırmışımdır. Ancak bir adalet mahkemesi önüne gelen soruları incelediğimizde görürüz ki, her durumu ayrı ayrı düşündüğümüz zaman, sık sık onlara uygun oldukları için adalet yasalarına aykırı kararlar vermek gibi bir insanlık durumu ortaya çıkar. Yargıçlar yoksul bir insandan zengin bir insana vermek için alırlar ve erdemsizlerin ellerine hem kendilerine hem de başkalarına zarar verecek araçları verirler. Bununla birlikte, bütün yasa ve adalet şeması toplumun yararınadır ve bu yararı göz önüne alarak insanlar gönüllü uylaşmaları yoluyla toplumu kurmuşlardır. Toplum bir kez bu uylaşmalar yoluyla kurulduktan sonra, *doğal olarak* ona güçlü bir ahlak hissi eşlik eder; bu da toplumun çıkarları ile duygudaşlığımızdan başka bir şeyden doğmaz. Doğal erdemler arasında kamu yararına eğilimli olanlara eşlik eden o saygının başka bir açımamasına ihtiyacımız yoktur.

Bunun dışında eklemeliyim ki, bu varsayımı yapay erdemlerden ziyade doğal erdemler açısından çok daha olası kılan çeşitli koşullar vardır. Açık ki, imgelem genel olandan çok tikel olandan etkilenir; hisler nesnelerinin biraz olsun başıboş ve belirsiz olduğu zamanlarda güçlkle hareket ederler; imdi her tikel adalet edimi değil, bütün bir şema ya da dizge topluma yararlıdır ve belki de adaletten yarar gören, kendisi için kaygılandığımız herhangi bir bireysel kişi değil, bütün bir toplum olabilir. Öte yandan, her tikel iyilik-severlik edimi ya da çalışkan ama meteliksiz olanın sıkıntılarını aşması yararlıdır; onun hak etmediği şey belirli bir kişi için yararlıdır. Öyleyse bu birinciden çok ikinci erdemin eğilimlerinin hislerimizi etkileyeceğini ve bizim onayımızı alacağını düşünmek daha doğaldır; dolayısıyla birinciye gösterilen onamanın onların eğilimlerinden doğduğunu gördüğümüz için, daha iyi bir sebeple, aynı nedeni ikinciye gösterilen onamaya yükleyebiliriz. Herhangi bir sayıdaki benzer sonuçlarda, eğer biri için bir neden bulunabilirse, o nedeni onunla açıklanabilecek diğer tüm sonuçlara da genişletmemiz gerekir; ancak eğer bu diğer sonuçlara o nedenin işlemesini kolaylaştıran özel koşullar eşlik ediyorsa, bir kez daha genişletmemiz gerekir.

Daha fazla ilerlemeden önce, bu sorunda dizgemize itirazlar olarak görülebilecek iki önemli durumu belirtmem gerekiyor. Birincisi şöyle açıklanabilir. Herhangi bir nitelik ya da kişilik insanlığın yararına bir eğilim taşıyorsa, ondan haz duyar ve onu onaylarız; çünkü diri haz tasarımını sunar ve bu tasarım bizi duygudaşlık yoluyla etkiler zira kendisi bir tür hazdır. Ancak bu duygudaşlık çok değişken olduğu için ahlak hislerimizin aynı değişimlerin tümünü kabul etmesi gerektiği düşünülebilir. Bize yakın olan kişilere bizden uzak olan kişilerden daha çok duygudaşlık gösteririz; tanıdıklarımızdan çok tanıdıklarımıza; yabancılardan çok kendi hemşerilerimize. Ancak duygudaşlığımızın bu değişmelerine karşın, *İngiltere'*de olduğu

gibi Çin’de de aynı ahlaksal niteliklere aynı onayı veririz. Bize eşit ölçüde erdemli görünürler ve adil bir gözlemciden eşit ölçüde saygı görmeyi başarırlar. Duygudaşlık saygımızda bir değişiklik olmaksızın değişir. Öyleyse, saygımız duygudaşlıktan kaynaklanmaz.

Buna yanıtlım şudur: ahlaksal niteliklerin onaylanması hiç kuşkusuz utan ya da tasarımların karşılaştırılmasından türemez; tamamıyla ahlaksal bir beğeniden ve belirli nitelik ya da kişiliklerin düşünülmesi ve görülmesiyle ortaya çıkan belirli haz ve tikslenme hislerinden türer. İmdi açıktır ki, o hisler, her nereden türemiş olurlarsa olsunlar, nesnelerin uzaklık ya da yakınlığına göre değişmelidirler zira iki bin yıl önce *Yunanistan*’da yaşamış bir kişinin erdemlerinden yakın bir dost ve tanıdığın erdemlerinden duyduğumla aynı diri hazzı duyamam. Yine de birine ötekinden daha fazla saygı duyduğumu söylemiyorum; öyleyse, eğer saygının bir değişmesi olmaksızın hissin değişmesi bir karşı çıkış olacaksa, diğer tüm dizgelere de duygudaşlık dizgesiyle aynı şekilde ve aynı şiddetle karşı çıkılmalıdır. Ancak durumu doğru irdelersek, bu itirazın hiçbir kuvvetinin olmadığını görürüz; hatta bu dünyada açıklanması en kolay sorundur. Hem kişiler hem de şeyler açısından durumumuz sürekli bir dalgalanma içindedir; bizden belli bir uzaklıkta duran bir insan kısa bir süre sonra yakın bir tanıdık olabilir. Bunun yanı sıra her bir insanın başkaları açısından kendine özgü bir konumu vardır; eğer her birimiz kişilikleri ve kişileri yalnızca kendimize özgü bakış açısıyla görsedydik, terimlerde makul bir anlaşma zemini oluşturmamız olanaksız olurdu. Öyleyse bu sürekli *çelişkileri* önleyebilmek ve şeyler üzerine daha kararlı bir yargıya varabilmek için, bazı *sağlam* ve *genel* bakış açıları saptarız; şimdiki konumumuz ne olursa olsun, düşüncemizde her zaman kendimizi onlara yerleştiririz. Benzer olarak, dışsal güzellik yalnızca haz tarafından belirlenir; açıktır ki güzel bir çehre yirmi adım uzaktan görüldüğünde daha yakınımda olduğu zamanki hazzı veremez. Bununla birlikte, bize daha az güzel göründüğünü söylemeyiz, çünkü böyle bir durumda hangi sonucu doğuracağını bilir ve o tasarım yoluyla geçici görünüşünü düzeltiriz.

Genel olarak, tüm kınama ve övgü hisleri kınanan ve övülen kişi açısından yakınlık ya da uzaklık konumumuza ve zihnimizin şimdiki durumuna göre değişebilir. Ancak genel kararlarımızda bu değişimleri göz önüne almayız; tabi yine de hoşlanmamızı ya da hoşlanmamamızı anlatan terimleri, sanki tek bir bakış açısında kalmışız gibi, aynı şekilde uygularız. Deneyim kısa sürede bize hislerimizi düzeltmenin ya da hislerin daha inatçı ve değiştirilemez olduğu zamanlarda en azından ifadelerimizi düzeltmenin yöntemini öğretir. Hizmetçimiz eğer çalışkan ve sadık ise tarihte temsil edildiği biçimiyle *Marcus Brutus*’ten daha güçlü sevgi ve sevecenlik hisleri yaratabilir; ama bu nedenle birinci kişiliğin ikinciden daha övgüye değer olduğunu söylemeyiz. Biliriz ki eğer benzer şekilde o ünlü yurtseverin de yakınında olsaydık, bizde çok daha yüksek bir derecede sevecenlik ve hayranlık yaratırdı. Bu tür düzeltmeler tüm duygular açısından geneldir; aslında, şeylerin geçici görünüşlerini düzeltmeseydik ve şimdiki konumumuzu göz ardı etmeseydik, dili kullanabilmemiz ya da hislerimizi birbirimize iletebilmemiz olanaksız olurdu.

Öyleyse kişiliklerin ve niteliklerin biriyle bir ilişkisi olanlar üzerindeki etkilerinden yola çıkarak o kişiyi kınar ya da överiz. Nitelikler tarafından etkilenen kişilerin tanıdıklarımız mı yoksa bilmediğimiz birileri mi, hemşerilerimiz mi yoksa yabancılar mı olduklarını düşünmeyiz. Hatta, o genel yargılarda kendi çıkarımızı göz ardı ederiz; bir insanı özellikle kendi çıkarı söz konusuysa ileri sürdüğümüz şeylerde bize karşı çıkıyor diye kınamayız. İnsanlarda belli bir bencillik derecesine izin veririz; çünkü onun insan doğasından ayrılamaz ve yapı ve oluşumumuzda var olduğunu biliriz. Bu gözlem yoluyla, bir karşıtlıktan gayet doğal bir şekilde doğan kınama hislerini düzeltiriz.

Ancak kınama ya da övgümüzün genel ilkesi diğer ilkeler tarafından ne kadar düzeltilirse düzeltilsin, açıktır ki bunlar bütünüyle etkili değildirler ve ayrıca tutkularımız çoğunlukla bu kurama tam olarak karşılık düşmez. İnsanlar kendilerinden uzakta duranı ve hiçbir şekilde kendi çıkarlarına hizmet etmeyi genelde yürekten sevmezler; tıpkı çıkarlarına aykırı hareket eden birini bağışlayabilen kişilerle karşılaşmanın daha az görülür olması gibi, üstelik bu aykırılık genel ahlak kuralları tarafından haklı çıkarılabilirse bile. Burada usun yansız bir tutum gerektirdiğini ama nadiren bunu başara bildiğimizi ve tutkularımızın kolay kolay yargımızın kararını izlemediğini belirtmekle yetiniriz. Eğer tutkularımıza karşı çıkabilme yeteneğine sahip olan ve tutkuların belli bir uzak görüş ya da düşünme üzerine kurulu genel bir dingin kararlılığından başka bir şey olmadığını gördüğümüz *us* konusunda daha önce söylediklerimizi düşünürsek, bu dil kolayca anlaşılacaktır. Kişilere ilişkin yargılarımızı yalnızca kişiliklerinin bizim ya da dostlarımızın yararına olan eğilimlerinden çıkarak oluşturduğumuzda, toplumda ve ilişkide hislerimize karşı öyle çok çelişki ve konumumuzun sürekli değişmelerinden kaynaklanan belirsizlik buluruz ki, böylesi büyük bir değişmeye izin vermeyebilen başka bir fazilet ve kusur ölçünü ararız. Böylece ilk konumumuzdan uzaklaştığımız için, daha sonra göz önüne aldığımız kişi ile bir ilişkisi olanlara kendimizi en iyi şekilde duygudaşlık yoluyla sabitleştirebiliriz. Bu bizim çıkarımız ya da bazı dostlarımızın çıkarı söz konusu olduğu zamanki dirilikten çok uzaktır ve ayrıca sevgimiz ve nefretimiz üzerinde öyle bir etkisi yoktur; ancak dingin ve genel ilkelerimize eşit ölçüde uygun olduğu için *us* üzerinde eşit bir yetkeye sahip olduğu ve yargı ve görüşümüze egemen olduğu söylenir. Tarihte karşımıza çıkan kötü bir eylemi önceki gün mahallemizde gerçekleşen eylemle aynı şiddetle kınarız; bu da düşünme yoluyla birinci eylemin aynı konuma yerleştirildiği varsayıldığında ikincisi kadar güçlü kınama hisleri yaratacağını bildiğimiz anlamına gelir.

Şimdi üzerinde duracağım *ikinci* önemli koşula geçiyorum. Bir kişi doğal eğiliminde topluma yararlı bir mizaç barındırıyorsa, onu erdemli sayar ve mizacının görülüşünden haz duyarız, üstelik kimi ilinekler işleyişinin önüne geçip dostlarına ve ülkesine hizmet verme yeteneğinden yoksun bıraksalar bile. Erdem en kötü halde bile hala erdemdir; yarattığı sevgi bir insana erdemin artık eyleme geçirilemeyeceği ve tüm dünya için yitmiş olduğu bir zindanda ya da çölde bile eşlik eder. İmdi bu şimdiki dizgeye bir karşı çıkış

sayılabilir. Duygudaşlık bizi insanoğlunun iyiliği açısından ilgilendirir; eğer duygudaşlık erdeme olan saygımızın kaynağı olsaydı, o onama hissi yalnızca erdemin gerçekten amacına ulaştığı ve insanlığa yararlı olduğu zaman ortaya çıkabilirdi. Amacına ulaşamadığı zaman, eksik bir araç olarak kalır; öyleyse hiçbir zaman o amaç ona bir değer kazandıramaz. Bir amacın iyi olması yalnızca tam olan ve amacı gerçekten üreten araca bir değer yükleyebilir.

Buna yanıt olarak belirtebiliriz ki, bir nesne tüm parçalarında güzel bir amaca ulaşmaya uygun olduğunda, doğal olarak bize haz verir ve güzel kabul edilir, üstelik onu bütünüyle etkili kılacak bazı dışsal koşullar eksik olsa bile. Eğer nesnenin kendisinde her şey tamsa bu yeterlidir. Yaşamın tüm rahatlıkları için eşsiz bir zevkle tasarlanan bir ev, hiç kimsenin o evde yaşamayacağını bilsek bile, bu açıdan bize haz verir. Verimli bir toprak ve güzel bir iklim, her ne kadar şu an için o topraklar çorak ve terk edilmiş olsa da, orada yaşayanlara sağlayacağı mutluluğu düşündüğümüzde bize haz verir. Uzuvları ve bedeniyle kuvvet ve hareketlilik sergileyen bir insan, müebbet hapse mahkûm olmuş olsa bile, yakışıklı sayılır. İmgelemin o kişide, güzellik hislerimizimizin dayandığı bir dizi tutkusu vardır. Bu tutkular *inançtan* aşağıda ve nesnelerinin gerçek varoluşundan bağımsız olan dirilik ve güç dereceleri tarafından hareket ettirilir. Bir kişinin her bakımdan topluma yararlı olabileceği durumda, imgelem kolayca nedenden sonuca geçer ve bunu hala nedeni tam bir neden kılmak için gerekli olan kimi koşulların eksik olduğunu düşünmeksizin yapar. *Genel kurallar* zaman zaman yargıyı ve her zaman imgelemi etkileyen bir olasılık türü yaratırlar.

Şüphesiz neden tam olduğu ve iyi bir mizaca onu gerçekten topluma yararlı kılan iyi bir talih eşlik ettiği zaman, seyirciye daha güçlü bir haz verir ve buna daha diri bir duygudaşlık eşlik eder. Bizi daha çok etkiler ama yine de onun daha erdemli olduğunu ya da ona daha çok saygı duyduğumuzu söylemeyiz. Biliriz ki talihteki bir değişme hayırsever bir mizacı bütünüyle güçsüz kılar; bu yüzden talihi mümkün olduğunca mizahtan ayrı tutarız. Bu durum bizimle arasındaki farklı uzaklıklardan kaynaklanan farklı erdem hislerini düzelttiğimiz zamanki durumla aynıdır. Tutkular her zaman düzeltmelerimizi izlemezler ama bu düzeltmeler soyut kavramlarımızı düzenlemeye yeter ve genel olarak erdem ve erdemsizlik derecelerinden bahsettiğimizde yalnızca onlar dikkate alınırlar.

Eleştirmenler telaffuzları zor olan sözcük ya da tümcelerin kulağa rahatsız edici geldiğini belirtirler. Bir insanın onları telaffuz etmesi ya da onları kendi kendine sessizce tekrar etmesi arasında hiçbir fark yoktur. Bir kitabı gözümle okuduğum zaman da kitabı işittiğimi imgeler ve ayrıca, imgelemin gücü nedeniyle, kitabın sözle ifade edildiği zaman konuşmacıya vereceği rahatsızlığa ortak olurum. Rahatsızlık gerçek değildir ama sözcüklerin bu bileşimi bu rahatsızlığı üretmeye doğal olarak eğilimli olduğu için bu, zihni acı verici bir hisle etkilemeye ve biçimi sert ve rahatsız edici kılmaya yeter. Gerçek bir niteliğin ilineksel durumlarla güçsüz kılındığı ve toplum üzerindeki doğal etkisinden yoksun bırakıldığı zaman da bu duruma benzer bir durum vardır.

Bu ilkelerden yola çıkarak, erdem hislerimize dayanak olan *kapsamlı duygudaşlık* ve sık sık insanlarda doğal olduğunu belirttiğim ve önceki akıl yürütmeye göre adalet ve mülkiyetin gerekli kıldığı *sınırlı iyilik* arasında ortaya çıktığı düşünülebilen çelişkileri kolayca ortadan kaldırabiliriz. Bir başkasıyla aramdaki duygudaşlık, onu rahatsızlık edebilecek bir nesne sunulduğu zaman, her ne kadar onun doyumuna adına kendi çıkarıma olan herhangi bir şeyden özveride bulunmaya ya da tutkularımdan herhangi birini bozmaya isteksiz olsam da bana acı ve onaylamama hissi verebilir. Bir ev ona sahip olanın rahatı için kötü tasarlanmış olduğu zaman bana rahatsız edici gelebilir ama yine de yeniden yapılması için bir şilin vermeyi reddedebilirim. Duygular, tutkularımızı denetleyebilmek için, yüreğimize temas etmelidir; ancak beğenimizi etkileyebilmek için imgelemin ötesine uzanmaları gerekmez. Bir yapı göze biçimsiz ve sallantılı görüldüğü zaman, çirkin ve rahatsız edicidir, üstelik işçiliğinin sağlamlığına tam olarak güvensek bile. Onaylamama hissine neden olan şey bir tür korkudur; ama bu tutku gerçekten sallantılı ve güvensiz olduğunu düşündüğümüz bir duvarın altında durmak zorunda olduğumuz zamankiyle aynı tutku değildir. Nesnelerin *görünür eğilimleri* zihni etkiler; bunların yarattıkları heyecanlar nesnelerin gerçek etkilerinden gelenlere benzer bir türdendir, ama duyguları farklıdır. Hatta, bu heyecanlar duygularında öyle farklıdır ki, tam anlamıyla yok olmalarını istesek de düşmana ait bir kentin duvarlarını gücü sayesinde güzel bulduğumuz zamanki gibi, bunlar da sık sık birbirlerini yok etmeden karşıt olabilirler. İmgelem şeylerin genel görünüşüne sarılır ve onların ürettiği duygularla bizim belirli ve geçici konumumuzdan doğan duyguları birbirinden ayırır.

Eğer genel olarak büyük insanlar için yazılan methiyeleri incelersek, bu insanlara yüklenen niteliklerin çoğunun iki türe ayrılabileceğini görürüz: toplumdaki görevlerini yerine getirmelerini sağlayanlar ve onları kendileri açısından yararlı kılıp, onlara kendi çıkarlarını geliştirme yeteneğini verenler. *Basiretli oluşları, ölçülülükleri, tutumlulukları, çalışkanlıkları, gayretkeşlikleri, girişimcilikleri, beceriklilikleri* de tıpkı cömertlikleri ve insanlıkları gibi övülür. Eğer bir insan, yaşamda şahsiyetini ortaya koyma yeteneğini engelleyen bir niteliğe düşkünse bu, insanı işlerinden ve yeteneğinden yoksun bırakması gerekmeyen, ama yalnızca işleyişlerini durduran *tembellik* düşkünlüğüdür; bu kişinin kendisine bir sıkıntı getirmez çünkü bir ölçüde kendi seçimine bağlıdır. Yine de tembellik her zaman bir kusur olarak, aşırı ise, çok büyük bir kusur olarak görülür; ayrıca bir insanın dostları daha vahim konularda onun şahsiyetini kurtarabilme amacının dışında o kişinin tembelliğe boyun eğdiğini kabul etmezler. Bir kişilik geliştirebilirdi, derler, eğer ciddi bir çaba sarf etseydi; zekidir, kavrayışı çabuk, belleği de güçlüdür ama işten nefret eder ve talihi konusunda kayıtsızdır. Ve bir insan bunu, her ne kadar bir kusuru itiraf etme havasıyla olsa da, zaman zaman bir kibir konusu bile yapabilir; çünkü düşünebilir ki, iş yapma konusundaki bu yeteneksizlik çok daha soylu niteliklere işaret eder, örneğin felsefi bir ruhu, ince bir beğeniyi, nükteci yapısını ya da zevklerini ve insanlarla birlikte olma eğilimini. Ancak

başka bir durumu alalım: diğer iyi niteliklerin bir belirtisi olmaksızın, bir insanı iş konusunda *her zaman* yeteneksiz kılan ve kendi çıkarları açısından mahvedici sonuçları olan bir niteliği varsayalım; örneğin hantal bir zekâ, yaşamdaki her şey üzerine yanlış yargılar; tutarsızlık ve kararsızlık; ya da hitabet yoksunluğu ve işleri çekip çevirme yeteneği olmayışı; bunlar tümüyle kişilik eksikliği olarak kabul edilirler; birçok insan bu tür eksiklikleri olduğu konusunda kuşku duyulmaktansa, en büyük suçları kabul ederler.

Felsefe araştırmalarımızda aynı görüngünün bir dizi koşul tarafından çeşitlendirildiğini fark etmek ve aralarındaki ortaklıkları keşfederek kendimizi o görüngüyü açıklarken yararlanabileceğimiz bir varsayımın doğruluğuna daha çok inandırabileceğimizi görmek mutluluk vericidir. Topluma yararlı olanın dışında hiçbir şey erdemli sayılmasaydı, inanıyorum ki, yine de ahlak duygusunun önceki açıklamasının kabul edilmesi, dahası, yeterli kanıt üzerine kabul edilmesi gerekirdi; ancak bu kanıt, o varsayım dışında başka bir açıklama kabul etmeyecek erdem çeşitleri bulduğumuz zaman, gözümüzde daha çok büyümelidir. Burada toplumsal nitelikleri açısından göze batacak kadar kusurlu olmayan bir insan vardır; ama onu esas olarak beğenilir kılan şey işteki ustalığıdır; ustalığı sayesinde kendini en büyük zorluklardan kurtarmış, en keskin sorunları çarpıcı bir hitabet yeteneği ve sağgörüsü ile yönetmiştir. Ona karşı içimde hemen bir saygının doğduğunu görürüm; arkadaşlığı benim için bir doyumdur; onunla daha yakından tanışmadan önce, kişiliği diğer tüm açılardan onunla eşit, ama bu noktada eksik olan başka birinden ziyade ona hizmette bulunmayı isterim. Bu durumda bana haz veren nitelikler tümüyle o kişiye yararlı ve onun çıkar ve doyumunu geliştirmeye yönelik olarak görülürler. Yalnızca bir amacın araçları olarak görülür ve beni o amaca uygunluklarıyla orantılı olarak memnun ederler. Öyleyse araç benim için hoş olmalıdır. Ancak amacı hoş yapan şey nedir? Bu kişi bir yabancıdır; onunla ne bir ilgim ne de ona karşı bir yükümlülüğüm vardır; mutluluğu beni her insanın, hatta her duyarlı yaratığın mutluluğundan daha çok ilgilendirmez; diğer bir ifadeyle, beni ancak duygudaşlık yoluyla etkiler. O ilkedен ötürü, ne zaman onun mutluluk ve iyiliğini görsem, ister nedenlerinde ister sonuçlarında olsun ona öyle derinden bağlanırım ki, bana duyulur bir heyecan verir. Onları geliştirme *eğilimi* olan niteliklerin görünüşü imgelemim üzerinde hoş bir sonuç doğurur ve sevgi ve saygıma neden olur.

Bu kuram niçin aynı niteliklerin tüm durumlarda hem gurur hem de sevgi, hem kendini küçük görme hem de nefret ürettiğini ve kendisi için erdemsiz ya da erdemli, başarılı ya da küçümsenebilir olan birinin başkaları için de her zaman öyle olduğunu açıklamaya yarayabilir. Başlangıçta kendisi için uygun olmayan bir tutkusu ya da alışkanlığı olduğunu saptadığımız bir kişi, salt bundan ötürü, bizim için her zaman rahatsız edici olur; tıpkı öte yandan kişiliği yalnızca başkaları için tehlikeli ve rahatsız edici olan birinin o kusurun farkında olduğu sürece, asla kendisinden doyum bulamaması gibi. Bu yalnızca kişilikler ve tavırlar açısından gözlenmez, aynı zamanda en önemsiz durumlarda bile göze çarpabilir. Her ne kadar kendi başına bize en

küçük bir etkisi olmasa da bir başkasındaki şiddetli bir öksürük bize rahatsızlık verir. Bir insana nefesinin koktuğunu söylerseniz, bu durum kendisine hiçbir rahatsızlık vermese de küçük düşecektir. Düşlemimiz kolayca konumunu değiştirir; ya kendimizi başkalarına göründüğümüz şekilde görerek ya da başkalarını hissettikleri gibi görerek, hiçbir biçimde bize ait olmayan ve içlerinde duygudaşlıktan başka hiçbir şeyin bizi etkileyemeyeceği duygulara girmemizi sağlar. Ve bu duygudaşlığı zaman zaman bizim için uygun olan bir nitelikten, her ne kadar kendimizi onlara hoş kılmak hiçbir zaman bize bir çıkar sağlamasa da, salt o nitelik başkalarını rahatsız ediyor ve bizi onların gözünde sevimsiz kılıyor diye rahatsızlık duyacak kadar ileri götürürüz.

Tüm çağlarda felsefeciler tarafından ileri sürülen birçok ahlak dizgesi olmuştur; ama sıkı bir şekilde incelenirse, bunlar kendi başlarına dikkatimizi çekebilecek iki kümeye indirgenebilirler. Ahlaksal iyi ve kötü kuşkusuz *hislerimiz* tarafından ayırt edilir, *us* tarafından değil; ancak bu hisler sırf kişiliklerin ve tutkuların türünden ya da görünüşlerinden, ya da insanoğlunun ve tek tek kişilerin mutluluğuna yönelik düşüncelerden doğabilir. Benim görüşüm bu her iki nedenin ahlaksal yargılarımızda birbiri ile karışmış olduğudur, tıpkı dışsal güzelliğin pek çok türünü ilgilendiren kararlarımızda olduğu gibi; ancak bunun yanı sıra bir de eylemlerin eğilimleri ile ilgili düşüncelerin büyük bir farkla en büyük etkiyi taşıdıkları ve ödevimizin genel çizgilerinin tamamını belirledikleri görüşündeyim. Bununla birlikte, daha az önemli durumlarda bu dolaysız beğeni ya da hissin onayımızı ürettiği örnekler de vardır. Kavrayış çabukluğuyla birlikte rahat ve serbest bir davranış başkaları açısından *dolaysızca hoş* olan nitelikler olup bu kişilerin sevgi ve saygılarına neden olurlar. Bu niteliklerden bazıları insan doğasının açıklamayacak belirli *ilksel* ilkeleri yoluyla başkalarında doyum üretirken, diğerleri de daha genel olan ilkeler içinde çözümlenebilir. Bunu görmenin en iyi yolu belirli bir araştırma yapmaktır.

Kimi nitelikler değerlerini, kamu çıkarına yönelik olmayıp, başkaları için *dolaysızca hoş* olmakla elde ederken, kimileri ise onlara sahip olan kişinin kendisine *dolaysızca hoş* olmalarından ötürü erdemli olarak adlandırılır. Zihnin tutkularının ve işlemlerinin her birinin ya hoş ya da rahatsız edici olması gereken belirli bir duygusu vardır. Birincisi erdemli, ikincisi erdemsizdir. Bu belirli duygu tutkunun doğasını meydana getirir; dolayısıyla bu duyguyu açıklamak gerekir.

Ancak erdem ve erdemsizlik ayrımı belirli niteliklerin bizde ya da başkalarında neden oldukları dolaysız haz ya da rahatsızlıktan ne denli doğrudan çıkıyor görünürse görünsün, bu ayrımın büyük ölçüde üzerinde sıklıkla durulan duygudaşlık ilkesine bağımlı olduğu da kolayca görülebilir. Bir şekilde ilişkili olduğu kişiler için *dolaysızca hoş* nitelikler taşıyan bir kişiyi, o niteliklerden hiçbir zaman bir haz duymamış olsak bile, beğeniriz. Bu niteliklerin hiçbir ölümlüye yararı olmasa da kendisi için *dolaysızca hoş* olan niteliklere sahip olan birini de beğeniriz. Bunu açıklamak için önceki ilkelere başvurmamız gerekiyor.

Böylece bu varsayımı genel olarak gözden geçirirsek, zihnin salt gözlem yoluyla haz veren her niteliği erdemli olarak adlandırılır; tıpkı acı üreten her niteliğe erdemsiz denmesi gibi. Bu haz ve bu acı farklı kaynaklardan doğabilir. Çünkü başkalarına ya da kişinin kendisine yararlı olmaya doğal olarak uygun olan bir kişiliğin görülüşünden haz duyarız. Belki de, tüm bu çıkarlar ve hazlar arasında, diğer tüm durumlarda bize oldukça yakından dokunan kendi çıkar ve hazlarımızı unutmamız şaşırtıcı gelebilir. Ancak her tek kişinin haz ve çıkarı farklı olduğu için, insanların nesnelerini gözleyebilecekleri ve bu nesnenin herkese aynı şekilde görünmesine neden olabilecek belirli bir ortak görüş noktası seçmediğimiz sürece, hislerinde ve yargılarında anlaşılmelerinin olanaksız olduğunu düşündüğümüz zaman kolayca doyum buluruz. İmdi, kişilikleri yargılarken her bakana aynı görünen biricik çıkar ya da haz, kişiliği incelenen kişinin kendisine ya da onunla bağlantısı olan kişilere aittir. Her ne kadar bu tür çıkar ve hazlar bize kendimizinkilerden daha zayıf bir şekilde dokunsalar da, gene de daha sürekli ve evrensel oldukları için, ikincileri kılıda bile dengelerler ve erdem ile ahlakın ölçünü olarak kurguda yalnızca onlar kabul edilirler. Yalnızca onlar ahlaksal ayrımların bağlı olduğu belirli duygu ya da hissi üretirler.

Erdemin ya da erdemsizliğin hak ettiği iyilik ya da kötülüğe gelince bu, haz ya da rahatsızlık hislerinin açık bir sonucudur. Bu hisler sevgi ya da nefret üretirler; sevgi ya da nefrete de, insan tutkusunun ilksel yapısı nedeniyle, iyilikseverlik ya da öfke, diğer bir ifadeyle sevdiğimiz insanı mutlu, nefret ettiğimiziyse mutsuz kılma isteği eşlik eder. Bunu bir başka vesile üzerine daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştik.

2. Kısım

Zihin Büyüklüğü

Şimdi bu genel ahlak dizgesini belirli erdem ve erdemsizlik durumlarına uygulayarak, bunların fazilet ve kusurlarının burada açıklanan dört kaynaktan nasıl doğduğunu göstererek örneklemek yerinde olabilir. *Gurur* ve *kendini küçük görme* tutkularını inceleyerek başlayacak ve aşırı ya da doğru oranlarında yatan erdem ya da erdemsizliği irdelleyeceğiz. Aşırı bir gurur ya da kendini beğenmişlik her zaman erdemsiz sayılır ve evrensel olarak nefret edilir; tıpkı alçak gönüllülük ya da zayıflığımızın doğru bir duygusunun erdemli sayılması ve herkesin iyi niyetine yol açması gibi. Bu ahlaksal ayrımların dört kaynağından *üçüncüye*, yani eğilimi ile ilgili bir düşünce olmadan, bir niteliğin başkaları için dolaysız olarak hoş ya da rahatsız edici oluşuna yüklenecektir.

Bunu ispatlayabilmek için, insan doğasında çok belirgin olan iki ilkeye başvurmamız gerekecektir. Bunlardan *ilki* duygudaşlık, yani hislerin ve tutkuların yukarıda değinilen şekilde iletimidir. İnsan ruhları birbirlerine öyle yakın bir şekilde karşılık düşerler ki, birisi bana yaklaşıp yaklaşmaz tüm görüşlerini üzerime yayar ve az ya da çok yargımı peşi sıra sürükler. Her ne kadar birçok durumda onunla duygudaşlığım hislerimi ve düşünme yolunu bütünüyle değiştirecek kadar ileri gitmese de, gene de düşüncemin

kolayca geçmesini rahatsız etmeyecek ve bana onun onay ve beğenisinin tavsiye ettiği görüşe bir yetke vermeyecek kadar zayıf değildir. Ayrıca onun ve benim düşünme yetimizi hangi konuda kullandığımızın bir önemi yoktur. İster ilgisiz bir kişiyi isterse kendi kişiliğimi yargılayalım, duygudaşlığım onun kararına eşit bir güç verir ve hatta kendi değeri ile ilgili hisleri bile beni onu kendisini gördüğü ışıktaki görmeye götürür.

Bu duygudaşlık ilkesinin öyle güçlü ve üstü kapalı bir doğası vardır ki, his ve tutkularımızın çoğuna girer ve sık sık karşıtının görünüşüyle ortaya çıkar. Çünkü belirtilebilir ki, bir kimse güçlü bir şekilde eğilimli olduğum bir histe bana karşı çıktığı ve çelişki yoluyla tutkumu uyandırdığında, her zaman ona karşı belli bir duygudaşlık derecesi taşırım; ayrıca içimdeki kaynaşma başka bir kökenden doğmaz. Burada karşıt ilke ve tutkuların açık bir çatışma ya da çarpışmasını gözleyebiliriz. Bir yanda bende doğal olan tutku ya da duygu vardır ve denebilir ki, bu tutku ne kadar güçlüyse kaynaşma da o kadar büyüktür. Öte yanda ise yalnızca duygudaşlıktan doğan belli bir tutku ya da his olmalıdır. Başkalarının hisleri hiçbir zaman bir ölçüde bizim kendi hislerimize dönüşmeden bizi etkileyemez; üzerimizde etkili olmalarının tek yolu ilksel olarak bizim kendi mizaç ve yapımızdan kaynaklanmışçasına tutkularımıza karşı çıkmak ya da onları artırmaktır. Başkalarının zihinlerinde gizli kaldıklarında, hiçbir şekilde üzerimizde etkili olamazlar; bilindikleri zaman bile, eğer imgelemekten ya da kavrayıştan daha ileri gitmemişlerse, o yeti farklı türden her nesneye öyle alışmıştır ki, salt bir tasarım, his ve eğilimlerimize karşıt olsa da, hiçbir zaman tek başına bizi etkileyemez.

Göz önüne alacağım *ikinci* ilke *karşılaştırma* ilkesidir, ya da nesnelerle ilgili yargılarımızın onları karşılaştırdığımız nesneler ile aralarındaki orantıya göre değişmesi. Nesneleri asıl değerlerinden çok karşılaştırma yoluyla yargılarız ve o türden daha üstün olan nesneyle karşıtlık içine koyulan her şeyi bayağı görürüz. Ancak hiçbir karşılaştırma kendimizle olandan daha açık değildir; bu karşılaştırma her durumda ortaya çıkar ve tutkularımızın çoğu ile karışır. Bu tür bir karşılaştırma, *şefkat* ve *garazı* irdelerken gördüğümüz üzere¹⁸, kendi işleyişindeki duygudaşlığa doğrudan karşıttır. *Her türlü karşılaştırmada bir nesne her zaman kendisiyle karşılaştırılan bir başka nesneden, kendisinin doğrudan ve dolaysız gözleminde doğana karşıt bir duyum almamıza yol açar. Bir başkasının hazzının doğrudan gözlemi bize doğal olarak haz verir ve dolayısıyla kendi hazzımızla karşılaştırıldığında acıya neden olur. Onun acısı, kendi başına düşünüldüğünde, acı vericidir, ama mutluluğumuzun tasarımını artırır ve bize haz verir.*

O zaman, o duygudaşlık ilkeleri ve kendimizle karşılaştırma doğrudan doğruya karşıt oldukları için, birinin ya da ötekinin üstünlüğü için kişinin belirli ruh durumunun yanı sıra, hangi genel kuralların oluşturulabileceği üzerinde durulmaya değer bir nokta olabilir. Varsayalım ki şimdi karada ve

¹⁸ İkinci Kitap, II. Bölüm, 8. Kısım.

güvendedeyim ve kendi isteğimle bu düşünceden belli bir haz duyacağım: denizde fırtınaya yakalanmış olanların sefil durumlarını düşünmeli ve kendi mutluluğumun daha çok farkına varabilmek için, bu tasarımı mümkün olduğunca güçlü ve diri kılmaya çalışmalıyım. Ancak hangi sıkıntılara girersem gireyim, karşılaştırmamanın hiçbir zaman sanki gerçekten de kıyıdaymışım¹⁹ da uzaklarda fırtınanın savurduğu ve her an bir kaya ya da sığlık üzerinde parçalanma tehlikesi içinde olan bir gemi görüyormuşum gibi bir etkililiği olmayacaktır. Ancak bu tasarımın daha da diri olmaya başladığını varsayalım. Yine varsayalım ki gemi, denizcilerin ve yolcuların yüzlerine yansıyan dehşeti seçik olarak algılayabileceğim, acıklı haykırıışlarını işitebileceğim ve en değerli dostların son kez veda ettiklerini ya da kararlılıkla birbirlerinin kollarında yok olmayı kabullendiklerini görebileceğim kadar yakınıma sürüklemiş olsun; hiçbir insan böyle bir manzaradan keyif duyacak ya da en hassas şefkat ve duygudaşlığın hareketlerine dayanabilecek kadar yabanıl bir yürek taşımaz; öyleyse açıktır ki bu durumda bir orta nokta vardır; eğer tasarım çok zayıfsa, karşılaştırma yoluyla hiçbir etkisi yoktur; öte yandan, eğer çok güçlüyse, üzerimizde bütünüyle duygudaşlık yoluyla etkide bulunur ki, bu da karşılaştırmamanın zıttıdır. Duygudaşlık bir tasarımın bir izlenime dönüştürülmesi olduğu için, tasarımda karşılaştırma için gerekli olandan daha büyük bir kuvvet ve dirilik ister.

Tüm bunlar bu konuya kolayca uygulanır. Büyük bir insanın ya da üstün bir dâhinin önünde olduğumuz zaman kendi gözümüzde çok aşağılara düşeriz; bu kendini küçük görme o tutku ile ilgili önceki akıl yürütmelerimize²⁰ göre üstlerimize gösterdiğimiz *saygının* önemli bir bileşenini oluşturur. Kimi zaman karşılaştırmadan kıskançlık ve nefret bile doğabilir; ama insanların büyük bir bölümünde, saygı ve hürmetle sınırlı kalır. Duygudaşlığın insan zihni üzerinde böylesine güçlü bir etkisi olduğu için, gururun bir ölçüde faziletle aynı sonucu doğurmasına neden olur ve kendini beğenmiş birinin kendisine ilişkin olarak taşıdığı o yüksek hislere girmemizi sağlayarak o son derece küçük düşürücü ve rahatsız edici olan karşılaştırmayı sunar. Yargımız ona haz veren o kibirli övünmede ona tam anlamıyla eşlik etmez; ama sunduğu tasarımı kabul edecek ve ona imgelemin başıboş tasarımlarının üstünde bir etki verecek kadar sarsılmayı sürdürür. Tembel bir mizaca sahip olan biri, değeri onun kendi değerinden çok çok yüksek olan bir kişi hakkında bir fikir edindiğinde o yapıntı tarafından küçük düşürülmeyecektir; ancak gerçekten çok değerli olmadığına inandığımız bir insan karşımıza çıktığında, eğer onu olağan dışı bir gurur ve kibir derecesinde görürsek, kendi değeriyle ilişkili olarak taşıdığı o katı inancalar imgelemi ele geçirir ve

¹⁹ Suave mari magno turbantibus aequora ventis

Et terra magnum alterius spectare laborem;

Non quia vexari quinquam est jucunda voluptas,

Sed quibus ipse malis careas quia cernere suav' est.—*Lucretius*

²⁰ İkinci Kitap, II. Bölüm, 10. Kısım.

sanki kendisine son derece rahat bir şekilde yüklediği tüm o iyi nitelikler gerçekten kendisinde varmış gibi bizi kendi gözümüzde küçültür. Burada tasarımı tam olarak onun bizim üzerimizde karşılaştırma yoluyla etkili olmasını sağlamak için gerekli olan o orta noktadadır. Eğer kişiye inanç eşlik etmeseydi ve kişi kendisi için üstlendiği o değeri taşıyor olarak görünseydi, karşıt bir sonuç doğurur ve üzerimizde duygudaşlık yoluyla etkili olurdu. O zaman o ilkenin etkisi kişinin değerinin ileri sürdüklerinin altında görüldüğü zamankinin aksine, karşılaştırmanın etkisinden üstün olurdu.

Bu ilkenin zorunlu sonucu gururun ya da aşırı kibirin erdemsiz olduğudur; çünkü bunlar tüm insanlarda rahatsızlığa neden olur ve onlara her an rahatsız edici bir karşılaştırma sunarlar. Bizi diğer insanların kendini beğenmişliği ile ilgili olarak son derece hoşnutsuz kılan şeyin bizim kendi kendimizi beğenmişliğimiz olması ve kibirin yalnızca kibirli olduğumuz için bize dayanılmaz gelmesi felsefede ve hatta gündelik yaşamda ve ilişkilerde bile bilinen bir gözlemdir. Neşeli insanlar doğal olarak neşeli olanlarla, sevecen olanlar sevecen olanlarla bir arada olurlar; oysa kendini beğenmişler hiçbir zaman kendini beğenmiş olanlara dayanamaz ve daha çok karşıt bir mizaca sahip olanların arkadaşlığını ararlar. Hepimiz bir ölçüde kendini beğenmiş olduğumuz için, gurur insanlık tarafından evrensel olarak kınanır ve ayıplanır; çünkü karşılaştırma yoluyla başkalarında rahatsızlık yaratma gibi doğal bir eğilimi vardır. Kendilerine ilişkin temelsiz bir kibirleri olanlar sürekli olarak o karşılaştırmaları yaptıkları ve kibirlerini desteklemenin başka bir yolu olmadığı için, bu sonuç daha da doğal olarak ortaya çıkmalıdır. Akıllı ve faziletli bir insan, yabancı kaygılardan bağımsız olarak kendisinden haz duyar; oysa aptal biri kendi yaptıklarından ve zekâsından memnun olabilmek için her zaman daha aptal bir kişi bulmak zorundadır.

Ancak kendi değerimizden ötürü aşırı kibire kapılmak erdemsiz ve rahatsız edici olsa da, hiçbir şey gerçekten değerli olan nitelikler taşıdığımız zaman kendimize değer vermekten daha övgüye değer olamaz. Bir niteliğin bizim için yararlı oluşu ve bize sağladığı kazanç erdem kaynağıdır, tıpkı hoş oluşunun da başkaları için öyle olması gibi; açıktır ki tutum ve davranışlarımız açısından hiçbir şey kendi değerimizin farkına varmamızı sağlayan ve bize tüm tasar ve girişimlerimizde bir güven ve inanca veren haklı bir gururdan daha yararlı değildir. Kişi hangi yeteneğe sahip olursa olsun, eğer o yeteneğin farkında değilse ve ona uygun tasarılar oluşturmuyorsa, bu yetenek onun hiçbir işine yaramaz. Her durumda kendi gücümüzü bilmemiz gerekir; eğer iki taraftan birinde hata yapmamız hoş görülebilseydi, değerimizi olduğundan çok göstermek, kendi değerimizi azımsamaktan daha olumlu bir sonuç doğururdu. Talih genelde gözüpek ve girişimci olandan yanadır; hiçbir şey gözüpeklik konusunda bize kendimize ilişkin olumlu bir görüşten daha çok yardımcı olmaz.

Buna şunu ekleyebiliriz: her ne kadar gurur ya da kendini övme zaman zaman başkalarına rahatsızlık verse de, bizim için daima hoştur; tıpkı öte yandan alçak gönüllülüğün, onu gözleyen herkese haz vermesine rağmen, alçak gönüllü olan kişide sık sık rahatsızlık üretmesi gibi. İmdi belirttiğimiz

üzere, kendi duyumlarımız hem bir niteliğin erdem ve erdemsizliğini hem de bunların başkalarında uyandırabileceği duyumları belirler.

Bu yüzden kendinden memnun olma ve gösteriş kabul edilebilir şeyler olmakla kalmayıp, aynı zamanda kişilik için gereklidirler de. Bunun yanı sıra, açıktır ki edep ve terbiye, o tutkuyu doğrudan doğruya ortaya koymaya yönelik tüm işaret ve ifadelerden kaçınmamızı gerektirir. Hepimiz kendi lehimize yönelik müthiş bir tarafgirlik sergileriz; eğer bu noktada hislerimizi daima açığa vursaydık, bir tek karşılaştırma gibi böylesine rahatsız edici bir konunun dolaysız varlığı yoluyla değil, yargılarımızın karşıtlığı yoluyla da, karşılıklı olarak birbirimizde büyük bir öfkeye neden olurduk. Öyleyse, toplumda mülkiyeti güvence altına alabilmek ve çıkar çatışmalarını önleyebilmek için nasıl ki *doğa yasaları* ortaya koyuyorsak, insanların gururları arasındaki çatışmayı önleyebilmek ve ilişkileri hoş ve zararsız kılabilmek için de *terbiye* kuralları ortaya koyarız. Hiçbir şey bir insanın kendini beğenmişliğinden daha rahatsız edici değildir; hemen hemen herkes bu erdemsizliğe meyillidir; hiç kimse *kendi içinde* erdem ve erdemsizlik arasında doğru bir ayırım yapamaz, ya da kendi faziletlerine duyduğu saygının sağlam temellere dayandığından emin olamaz; bu nedenlerle, bu tutkunun doğrudan ifade edilmesi kınanır ve ayrıca sırf akıllı ve faziletli biri için bu kuralın bir istisnasına mahal vermeyiz. Diğer insanların olduğu gibi bu kişilerin de sözlerinde kendilerini açıkça kayırmaları hoş karşılanmaz; düşüncelerinde kendilerini kayırmaya yönelik haklarını saklı tutsalar ve gizli bir kuşku besleseler bile, daha çok övüleceklerdir. İnsanları kendilerine gereğinden fazla değer vermeye yönelten o küstah ve hemen hemen evrensel eğilimler, bizde kendi ile övünmeye karşı öyle bir *önyargının* gelişmesine yol açmıştır ki, onunla nerede karşılaşsak bir *genel kural* yoluyla onu kınamaya alışkınızdır ve akıllı insanlara, en gizli düşüncelerinde bile, bir ayrıcalık vermekte zorlanırsınız. En azından kabul etmek gerekir ki bu noktada belli bir gizlilik mutlak olarak gereklidir; eğer yüreğimizde gurur barındırıyorsak, dışarıya karşı güzel bir yüzün yanı sıra tüm davranış ve tavırlarımızda alçak gönüllü ve saygılı olmamız gerekir. Her zaman başkalarını kendimize yeğlemeye, onlarla eşit olsak da onlara saygılı davranmaya ve onlardan çok fazla üstün olmadığımız zamanlarda onlarla birlikteyken her zaman en aşağı ve en küçük görünmeye hazır olmalıyız; eğer davranışlarımızda bu kurallara uyarsak, gizli duygularımızı dolaylı bir şekilde keşfettiğimizde, insanlar onların üstüne daha az düşeceklerdir.

Hayatı deneyimle dolu olan ve insanların iç hislerine girebilen hiç kimsenin, edep ve terbiyenin bizden istediği kendini küçük görmenin görünüşün ötesine gittiğini ya da bu durumdaki tam bir içtenliğin ödevimizin gerçek bir parçası kabul edildiğini ileri sürmeyeceğine inanıyorum. Aksine, belirtebiliriz ki gerçek ve yürekten bir gurur ya da öz-saygı, eğer iyi gizlenmiş ve sağlam temellendirilmişse, onurlu bir insanın kişiliğine özseldir ve insanın noğlunun takdir ve beğenisini kazanma açısından daha vazgeçilmez olan başka hiçbir zihinsel nitelik yoktur. Töre farklı düzeylerdeki insanlardan birbirlerine karşı belli bir saygı ve karşılıklı tevazu göstermelerini ister; bu

noktada aşırıya kaçan biri, eğer bunu çıkar nedeniyle yapmışsa, bayağılıkla, eğer bilgisizlikten ötürü yapmışsa, kabalıkla suçlanır. Öyleyse ister doğumumuz, servetimiz, yaptığımız işler ya da yeteneklerimiz yoluyla, isterse de ün yoluyla olsun, dünyadaki konum ve durumumuzu bilmemiz gerekir. Bu konuma uygun düşen gurur hissini ve tutkusunu duyumsayıp, eylemlerimizi de buna göre düzenlememiz gerekir. Eğer dense ki, bu noktada eylemlerimizi düzenleme konusunda gerçek bir gurur olmadan, sağgörü bize yeter, ben de derim ki, burada sağgörünün hedefi eylemleri gelenek ve göreneklere uyumlu kılmaktır; insanlar genel olarak kendini beğenmiş olmadıkça ve o tutku sağlam bir şekilde temellendirildiği zaman onaylanmadıkça, geleneğin o örtük üstünlük havalarını saptaması ve bunlara izin vermesi olanaksızdır.

Eğer gündelik yaşamdan ve ilişkilerden tarihe geçerse, insanoğlunun hayranlığını kazanan tüm o büyük eylem ve hislerin yalnızca gurur ve öz-saygıya dayandıklarını gözlediğimiz zaman, bu akıl yürütme yeni bir güç kazanır. *Gidin, der Büyük İskender onun Hindistan'a dek peşinden gelmeyi reddeden askerlerine, gidin ve yurttaşlarınıza İskender'i dünyanın fethini tamamlamada yalnız bıraktığınızı söyleyin. St. Evremond'dan öğrendiğimize göre, Conde prensi bu pasaja her zaman özellikle hayranlık duymuştur. "Barbarlar arasında askerleri tarafından terk edilen ve henüz tam anlamıyla ram olmamış İskender,"* diyordu prens, "kendisinde imparatorluğun öyle bir vakarını ve hakkını hissedirdi ki, birinin çıkıp da ona boyun eğmeyi reddedebileceğinin olanaklı olduğuna inanamazdı." İster Avrupa'da isterse Asya'da olsun, ister Yunanlılar isterse Persler arasında olsun, onun için herkes birdi: İnsan gördüğü yerde tebaasını bulduğunu düşlerdi."

Genel olarak belirtebiliriz ki, *yiğitlik erdemi* dediğimiz ve zihnin büyük ve yüce kişiliğinden ötürü hayranlık duyduğumuz her şey, ya kararlı ve sağlam temele dayanan bir gurur ve öz-saygıdan başka bir şey değildir, ya da büyük ölçüde o tutkuya benzer. Cesaret, yiğitlik, hırs, şan sevgisi, yüce gönüllülük ve bu türden tüm ışıltılı erdemler açıkça kendilerinde güçlü bir öz-saygı karışımı taşır ve değerlerinin büyük bir bölümünü bu kaynaktan türetirler. Buna göre, birçok dinsel hatibin bu erdemleri salt putperest ve doğal erdemler olarak görüp kınadıklarını ve bize kendini küçük görmeyi erdem kabul edip, gurur ve hırsın tüm çabalarına genel bir hayranlık duyan dünyanın ve hatta felsefecilerin yargılarını düzelten *Hristiyan* dininin eşsizliğini sunduklarını buluruz. Bu kendini küçük görme erdeminin doğru olarak anlaşılıp anlaşılmadığını belirlediğimi ileri sürmeyeceğim. Dünyanın doğal olarak iyi yönetilen bir gurura saygı duyduğunu kabul etmekle yetiniyorum, çünkü bu, başkalarının kibrine saygısızlık edebilecek ölçüsüz kibir ifadelerine kapılmadan, davranışımızı gizlice dirileştirir.

Öz-saygının değeri iki koşuldan, yani yararlılığından ve bize haz vermesinden kaynaklanır; öyle ki, bunlar sayesinde bizi iş yapmaya yetenekli kılar ve aynı zamanda bize dolaysız bir doyum verirler. Haklı sınırlarının ötesine geçtiği zaman, ilk üstünlüğü yitirir ve hatta zararlı olur; bu da her ne kadar

terbiye ve kibarlığın incelikleri tarafından dengelense de, aşırı bir gururu ve hırsı kınamamızın nedeni olur. Ancak böyle bir tutku hala hoş olduğu ve onun tarafından harekete geçirilen kişiye soylu ve yüce bir duyum ilettiği için, o doyumla duygudaşlık kişinin davranış ve tutumundaki tehlikeli etkisine doğal olarak eşlik eden kınamayı önemli ölçüde azaltır. Buna göre belirtebiliriz ki, aşırı bir cesaret ve yüce gönüllülük, özellikle de kendini talihin çatık kaşları altında ortaya koyduğu zaman, bir kahramanın kişiliğine büyük ölçüde katkıda bulunur ve bir kişiye gelecek kuşakların hayranlığını sunar; aynı zamanda, onun işlerini bozar ve onu başka türlü hiçbir zaman karşılaşmayacağı güçlük ve tehlikelere götürür.

İnsanoğlunun büyük bir kısmı kahramanlık ya da askeri şana karşı büyük bir hayranlık besler. Onu en yüce değer olarak görürler. Öte yandan soğukkanlı düşünebilen insanlar kahramanlığı övme konusunda pek de iyimser değildirler. Dünyada neden olduğu sonsuz karışıklıklar ve düzensizlik kahramanlığın değerini büyük ölçüde düşürür. Bu konuda halka ait fikirlere karşı çıkacakları zaman, daima bu sözde erdemin toplumda neden olduğu kötülükleri ortaya koyarlar; imparatorlukların devrilmesi, eyaletlerin yok edilmesi, şehirlerin yağmalanması. Bunlar önümüzde olduğu sürece, kahramanların hırsları bizde hayranlıktan çok nefrete neden olur. Ancak görüşümüzü tüm bu fenalıkların yaratıcısı olan kişinin kendisi üzerinde odaklaştırdığımız zaman, kişiliğinde öylesine göz kamaştırıcı bir şey vardır ve bunun düşünülmesi bile zihni öyle yükseltir ki, ona hayranlık duymanın önüne geçemeyiz. Onun toplumun zararına olan eğiliminden duyduğumuz acı daha güçlü ve daha dolaysız bir duygudaşlık tarafından yenilir.

Böylece gurur ya da öz-saygıya eşlik eden değer ya da değersizliği açmılamamız, yukarıda açıklanan ilkelerin o tutkuyla ilgili yargılarımızın değişimlerinin tamamında etkisini göstererek, bize önceki varsayım için güçlü bir kanıtlama olarak hizmet edebilir. Bu akıl yürütme yalnızca erdem ve erdemsizlik ayrımının dört ilkedен –*kişinin kendi kazancı ve hazzı* ve diğerleri– doğduğunu göstererek değil, aynı zamanda o varsayımın kimi alt-bölümlerinin güçlü bir kanıtını vererek de işimize yarar.

Bu sorunu doğru şekilde inceleyen hiç kimse az biraz terbiyesizliğin ya da gurur ve mağrurluk ifadelerinin sırf bizim gururumuzu sarstığı ve bizi duygudaşlık yoluyla o hoş olmayan kendini küçük görme tutkusuna neden olan bir karşılaştırmaya götürdüğü için, bizim açımızdan rahatsız edici olduğunu kabul etmede duraksamayacaktır. İmdi böyle bir küstahlık bize karşı son derece medeni olan bir kişide, dahası adını yalnızca tarihten bildiğimiz birinde bile kınandığı için bundan şu çıkar ki, kınamamız başkaları ile bir duygudaşlıktan ve böyle bir kişiliğin onu taşıyan kişi ile görüşen ya da herhangi bir ilişkisi olan herkese büyük ölçüde rahatsız edici ve iğrenç gelmesinden kaynaklanır. O insanlara rahatsızlıklarında duygudaşlık gösteririz; rahatsızlıkları bir ölçüde onlara hakaret eden kişi ile duygudaşlıkların-

dan kaynaklandığı için burada duygudaşlığın çifte bir yansımasını gözleyebiliriz; bu da daha önce açıkladığımıza çokça benzeyen bir ilkedir.²¹

3. Kısım

İyilik ve İyilikseverlik

Böylece insan duygularında *büyük* dediğimiz her şeye eşlik eden o övgü ve beğenin kökenini açıkladıktan sonra, şimdi bunların *iyiliklerini* açıklamaya ve değerinin nereden türediğini göstermeye geçiyoruz.

Deneyim bir kez bize insan sorunları hakkında doyurucu bir bilgi verdikten ve bunların insan tutkusuna oranlarını öğrettikten sonra, insanların cömertliğinin çok sınırlı olduğunu ve nadiren dostlarının ve ailelerinin ya da en çok kendi ülkelerinin ötesine geçtiğini algılarız. Böylece insan doğası ile tanışmış olduğumuz için, ondan olanaksız şeyleri beklemeyiz ve bir kişinin ahlaksal kişiliğinin yargısını oluşturabilmek için, görüşümüzü o kişinin içinde hareket ettiği o dar daireyle sınırlandırırız. Tutkularının doğal eğilimi onu kendi alanı içersinde verimli ve yararlı olmaya götürdüğü zaman kişiliğini onaylar, ona daha yakın olanların hisleriyle bir duygudaşlık yoluyla da onun kişiliğini severiz. Toplumsal yaşamda ve ilişkilerde, bizimle aynı durumda olmayan ve aynı çıkarı paylaşmayan kişilerde gördüğümüz sürekli çelişkiler nedeniyle, bu tür yargılarımızda kendi çıkarımızı çabucak unutmak zorunda kalırız. Hislerimizin başkalarının hisleriyle anlaştığı biricik bakış açısı, bir tutkunun o tutkuya sahip olan kişiyle dolaysız bir bağlantısı ya da ilişkisi olanlara yönelik kazanç ya da zarar eğilimini düşündüğümüz zamanki bakış açısıdır, gerçi bu kazanç ya da zarar sık sık bizden çok uzakta olsa da, yine de zaman zaman bize çok yakın olur ve duygudaşlık yoluyla bizi büyük ölçüde ilgilendirir. Bu kaygıyı kolayca benzer durumlara genişletiriz; bunlar bizden çok uzak olduklarında, uzaklıkla orantılı olarak duygudaşlığımız daha zayıf, övgümüz ya da yergimiz de daha sönük ve daha kuşkulu olur. Durum burada dışsal cisimlerle ilgili yargılarımızın durumuyla aynıdır. Tüm nesneler uzaklıklarından ötürü küçülüyor görünürler; her ne kadar nesnelerin duyularımıza görünüşü onları yargılamamızın kökensel ölçünü olsa da, yine de bu nesnelerin uzaklık ile edimsel olarak küçüldüklerini söylemeyiz ama görüngüyü düşünme yoluyla düzelterek, onlar açısından daha sürekli ve daha yerleşik bir yargıya ulaşırız. Benzer şekilde, duygudaşlık kendi adımıza duyduğumuz kaygıdan daha zayıf ve bizden uzak kişilerle aramızdaki duygudaşlık yakınlığımızda ve yanımızdaki kişilere olan duygudaşlığımızdan çok daha zayıf olsa da, yine de insanların kişilikleri ile ilgili soğukkanlı yargılarımızda tüm bu farklılıkları göz ardı ederiz. Bu noktada kendi konumumuzu sık sık değiştirmemizin yanı sıra, her gün kendimizden farklı bir konumda olan ve sürekli olarak kendimize özgü durum ve bakış açısında kaldığımız takdirde hiçbir zaman makul koşullarda görüşemeyeceğimiz kişilerle karşılaşırız. Öyleyse toplumda ve iliş-

²¹ İkinci Kitap, II. Bölüm, 5. Kısım.

kilerde hislerin etkileşimi bizi kişilikleri ve tavırları onaylamamızı ya da kınamamızı sağlayan belli bir genel ve sürekli ölçün oluşturmaya götürür. Her ne kadar *kalp* her zaman o genel kavramlara katılmasa ve sevgi ve nefretini onlar yoluyla düzenlemese de, yine de bunlar söylem için yeterlidir ve birliktelikte, kürsüde, tiyatrodan ve okullarda amaçlarımıza hizmet ederler.

Genel olarak *cömertlik, insanlık, şefkat, minnettarlık, dostluk, sadakat, coşkunluk, tarafsızlık, eli açıklık* niteliklerine ve iyi ve iyiliksever kişiliği oluşturan diğer tüm niteliklere yüklenen değeri bu ilkeler yardımıyla kolayca açıklayabiliriz. Sevecen tutkulara duyulan yatkınlık bir insanı yaşamının tüm bölümlerinde hoş ve yararlı kılar ve başka türlü topluma zararlı olabilecek diğer tüm niteliklerine doğru bir yön verir. Cesaret ve hırs, iyilikseverlik tarafından yönetilmediği zaman, yalnızca bir zorba ve soyguncu üretmeye elverişlidir. Muhakeme, yetenek ve bu türden tüm nitelikler açısından durum aynıdır. Bunlar kendi başlarına toplumun çıkarlarına kayıtsızdır ve öteki tutkular tarafından yönetilmelerine göre insanoğlunun iyiliği ya da kötülüğüne yönelirler.

Sevgi onun tarafından harekete geçirilen kişiye *dolaysızca hoş*, nefret ise *dolaysızca rahatsız edici* geldiği için, bu birinciye benzeyen tüm tutkuları övmemizin ve büyük ölçüde ikinciye benzeyenleri kınamamızın önemli bir nedeni olabilir. Açıktır ki duygulu bir his de tıpkı büyük bir his gibi bizi sonsuz ölçüde etkiler. Ortaya çıkmasıyla birlikte doğal olarak gözlerimizden yaşlar akmaya başlar; bir de onu ortaya koyan kişiye yönelik sevecenliği serbest bırakmanın önüne geçemeyiz. Tüm bunlar bana beğenimizin bu tür durumlarda bizim ya da başkasının yararlılık ve kazanç beklentisinden daha başka bir kökene sahip olduğunun bir kanıtı olarak görünür. Buna ekleyebiliriz ki, insanlar doğal olarak, üzerine düşünmeksizin, kendi kişiliklerine en çok benzeyen kişiliği onaylarlar. Uysal ve narin bir mizaca sahip olan biri, en yetkin erdemin kavramını oluştururken, ona zihin belli bir yüceliğini doğal olarak en başarılı kişilik olarak gören cesur ve girişimci bir insandan çok daha fazla iyilikseverlik ve insanlık katar. Bu açıkça insanların kendi kişiliklerine benzer kişiliklere yönelttikleri *dolaysız bir duygudaşlıktan* geliyor olmalıdır. Bu tür duygulara daha büyük bir sıcaklıkla girerler ve onlardan doğan hazzı daha belirgin olarak duyarlar.

Belirtmeye değer ki, bir kişi dostunun en küçük kaygılarına dikkat ettiği ve onlar için kendisinin en önemli çıkarından bile feragat etmeye hazır olduğu zaman, hiçbir şey insanlık duyguları güçlü birine dostluk ya da sevgideki olağanüstü bir incelik örneğinden daha dokunaklı gelmez. Bu tür inceliklerin toplum üzerinde çok az etkisi vardır; çünkü toplum bizi en önemsiz şeylere dikkat etmeye götürür; ancak kaygı önemsizleştikçe daha da çekici olur ve bu kaygıları taşıyan kişideki en yüksek değer bir kanıtı haline gelir. Tutkular öyle bulaşıcıdır ki, bir kişiden bir başkasına çok büyük kolaylıkla geçer ve tüm insanların kalplerinde karşılık düşen hareketler üretirler. Dostluk en göze çarpan durumlarla görüldüğü zaman, yüreğim aynı tutkuyu yakalar ve kendilerini bana sunan sıcak duygular tarafından ısıtılır. Bu tür hoş hareketler bende onları uyaran herkese yönelik bir sevecenliğe yol

açmalıdır. Bir kişide bizim için hoş olan her şey açısından durum budur. Hazdan sevgiye geçiş kolaydır; ancak geçiş burada daha da kolay olmalıdır, çünkü duygudaşlık tarafından yaratılan hoş duygu sevginin ta kendisidir; gerekli olan tek şey ise nesneyi değiştirmektir.

Tüm şekil ve görünüşlerindeki iyilikseverliğin kendine özgü değeri bundan kaynaklanır. Bu yüzden zayıflıkları bile erdemli ve sevimlidir; bir dostun yitirilmesine son derece üzülen bir kişi bu nedenle saygı görür. Sevecenliği kederine bir değer katar, tıpkı bir haz katması gibi.

Bununla birlikte, tüm öfke tutkularının, her ne kadar rahatsız edici olsalar da, erdemsiz olduklarını düşünmeyiz. Bu bakımdan insan doğasına bağlı belli bir hoşgörü vardır, öfke ve nefret yapı ve oluşumumuzun kendisinde var olan tutkulardır. Belli bir durumdaki yoklukları zayıflığın ve ahmaklığın bile bir kanıtı olabilir. Çok az ortaya çıktıklarında, doğal oldukları için onları bağışlamakla kalmaz, onlara onay bile veririz, çünkü insanların büyük bir kısmında gözlediğimiz altındadırlar.

Bu öfke tutkuları, acımasızlık halini aldıkları zaman, tüm erdemsizlikler arasında en çok nefret edileni oluştururlar. Bu erdemsizlik yüzünden acı çekenler yönelik tüm acıma ve kaygı duygularımız, bu acıya neden olan kişiye çevrilir ve başka bir durumda duyabileceğimizden daha güçlü bir nefret üretir.

İnsanlık dışı olma erdemsizliği bu kadar aşırı bir dereceye yükselmediği zaman bile, ona ilişkin hislerimiz onun verdiği zararla ilgili düşüncelerimiz tarafından çok fazla etkilenir. Genel olarak belirtebiliriz ki, bir kişide o kişiyi birlikte yaşadığı ve ilişkili olduğu kişilere uygunsuz kılan bir nitelik bulabilirsek, her zaman daha öte bir inceleme yapmaksızın onu bir hata ya da kusur olarak kabul ederiz. Öte yandan, bir kişinin iyi niteliklerini sıraladığımızda, her zaman kişiliğinin onu güvenilir bir dost, iyi bir arkadaş, kibar bir efendi, uyumlu bir koca ya da ilgili bir baba kılan parçalarından söz ederiz. Onu toplumdaki tüm ilişkileri ile düşünür ve onunla dolaysız ilişkileri olanları etkileyip etkilememesine göre onu sever ya da ondan nefret ederiz. Çok açık bir kural olarak belirtebiliriz ki, eğer belirli bir kişi ile girmeyi istemeyeceğim hayata dair hiçbir ilişki yoksa, o kişinin karakteri son derece eksiksiz olarak kabul edilmelidir. Eğer kendisine karşı da başkalarına olduğu gibi çok az kusurlu ise, karakteri bütünüyle eksiksizdir. Bu değer ve erdemin en son sınavıdır.

4. Kısım

Doğal Yetenekler

Etik dizgelerindeki hiçbir ayırım *doğal yetenekler* ve *ahlaksal erdemler* arasındaki ayırım kadar alışılmış değildir; burada birinciler bedensel yetiler ile aynı zemine yerleştirilirler, ayrıca onlara eklenmiş hiçbir fazilet ya da ahlaksal değer olmaması gerekir. Sorunu doğru olarak irdeleyen herkes bu konu üzerine bir tartışmanın yalnızca sözcük üzerine bir tartışma olacağını ve bu niteliklerin tam anlamıyla aynı türden olmalarına karşın, gene de en önemli durumlar açısından anlaşma içinde olduklarını görecektir. Her ikisi

de eşit ölçüde zihinsel niteliklerdir; her ikisi de eşit ölçüde haz üretir ve hiç kuşkusuz insanlığa yönelik sevgi ve saygı üretmeye eşit derecede eğilimlidirler. Anlayış ve bilgi söz konusu olduğunda, karakterleri açısından, onur ve cesaret durumlarında olduğu kadar kıskanç olmayan çok az kişi vardır; ölçülülük ve ağırbaşlılık söz konusu olduğunda bile bu kıskançlık daha büyük değildir. İnsanlar, zekâ eksikliği olarak alınmasın diye, iyi-huylu sayılmaktan bile korkarlar ve kendilerine ateşli ve canlı bir hava katmak için sık sık asıl hallerinden daha zampara görünmeye bile çalışırlar. Kısaca, bir insanın dünyada sergilediği kişilik, dostlarından gördüğü kabul, tanıdıklarından gördüğü saygı, tüm bu üstünlükler hemen hemen kişiliğinin başka bir parçasına olduğu gibi sağduyu ve muhakemesine dayanırlar. Bir insan dünyada en iyi niyetleri taşısa ve tüm adaletsizlik ve zorbalıklardan en uzakta olsa bile, en azından yaptıklarının ve anlama yetisinin ölçülü bir katkısı olmadan asla çok fazla saygı göremeyecektir. O zaman, doğal yetenekler, hem nedenleri hem de sonuçları açısından, ahlaksal erdemler dediğimiz niteliklerden belki de aşağı olmalarına karşın gene de aynı zeminde durdukları için, aralarında niçin bir ayırım yapalım ki?

Doğal yeteneklere birer erdem olma sanını yadsıyor olsak da, kabul etmeliyiz ki bunlar insanoğluna yönelik sevgi ve saygıyı meydana getirir ve diğer erdemlere yeni bir ışıltı katarlar; onlara sahip olan bir insan iyi niyet ve hizmetlerimizi bu yeteneklerden bütünüyle yoksun olan birinden çok daha fazla hak eder. Aslında ileri sürülebilir ki, o niteliklerin ürettiği onama hissi diğer erdemlere eşlik edenden daha *aşağı* olmasının yanı sıra biraz da *farklıdır*. Ancak bu benim görüşümde onları erdemler sınıfından dışlamak için yeterli bir sebep değildir. Erdemlerin her biri, hatta iyilikseverlik, doğruluk, minnettarlık, dürüstlük bile, görenlerde farklı bir his ya da duygu yaratır. *Caesar* ve *Cato*'nun *Sallustius* tarafından resmedildiği haliyle kişiliklerinin her ikisi de kelimenin tam anlamıyla, ama farklı bir şekilde, erdemlidir; zira onlardan doğan hisler bütünüyle aynı değildir. Biri sevgi üretir, öteki saygı; biri sevimlidir, öteki korkunç; biriyle bir dost olarak karşılaşmayı dilerken, ötekiyle kendi içimizde karşılaşma heveslisi olurduk. Aynı şekilde, doğal yeteneklere eşlik eden onama diğer erdemlerden doğandan biraz daha farklı bir duygu verebilir ve bunu o erdemleri bütünüyle farklı bir tür erdem haline getirmeden yapabilir. Aslında belirtebiliriz ki, diğer erdemler bir yana, doğal yeteneklerin tümü de aynı türden bir onama üretmezler. Sağduyu ve deha saygı doğurur; nükte ve neşe sevgi ise.²²

Doğal yetenekler ve ahlaksal erdemler arasındaki ayrımı çok önemli ola-

²² Sevgi ve saygı temelde aynı tutkulardır ve benzer nedenlerden doğarlar. Her ikisini de üreten nitelikler hoştur ve haz verirler. Ancak bu hazzın şiddetli ve ciddi olduğu yerde ya da nesnesinin büyük olduğu ve güçlü bir izlenim yarattığı yerde ya da herhangi bir kendini küçük görme ve saygı derecesi ürettiği yerde, tüm bu durumlarda hazdan doğan tutkuyu sevgiden çok saygı olarak adlandırmak daha uygun olur. İyilikseverlik her ikisine de eşlik eder; ancak sevgi ile daha yüksek bir derecede bağlantılıdır.

rak sunanlar diyebilirler ki, birinciler bütünüyle istenç dışı ve dolayısıyla, özgürlük ve özgür-istence hiçbir bağımlılıkları olmadığı için, onlara eşlik eden hiçbir değerleri yoktur. Ancak buna yanıt olarak *ilkin* diyorum ki, tüm ahlakçıların, özellikle de eskilerin, ahlaksal erdemler başlığı altında topladıkları niteliklerin birçoğu, yargı ve imgelemin nitelikleri ile eşit ölçüde istemsiz ve zorunludur. Kararlılık, dayanıklılık, yüce gönüllülük ve kısaca büyük bir insanı oluşturan tüm niteliklerin doğası budur. Belli bir derecede diğerleri için de aynı şeyi söyleyebilirdim; çünkü zihnin kişiliğini önemli bir noktada değiştirmesi ya da kendini tutkulu ya da ters bir huy açısından iyileştirmesi, bunlar ona doğal olduklarında hemen hemen olanaksızdır. Bu kusurlu niteliklerin derecesi arttıkça, daha erdemsiz olurlar ama yine de daha az istence dayanırlar. *İkinci olarak*, birinin bana güzellik ve çirkinlik gibi erdem ve erdemsizliğin de niçin istenç dışı olamayacaklarını açıklanmasını isterdim. Bu ahlaksal ayrımlar acı ve hazzın doğal ayrımlarından doğarlar; herhangi bir nitelik ya da kişiliğin genel olarak düşünülmesinden o duyguları aldığımız zaman, onu erdemsiz ya da erdemli olarak adlandırırız. Şimdi inanıyorum ki, hiç kimse bir niteliğin hiçbir zaman onu düşünen kişi için, ona sahip olan kişide tam olarak istence dayalı olmadıkça, haz ya da acı üretemeyeceğini ileri sürmeyecektir. *Üçüncü olarak* özgür-istence gelince, onun insanların eylemleri açısından da tıpkı nitelikleri açısından olduğu gibi hiçbir yerinin olmadığını göstermiştik. İstence dayalı olanın özgür olduğu doğru bir vargı değildir. Eylemlerimiz yargılarımızdan daha istemlidirler; ama birinde ötekinden daha çok özgür değilizdir.

Ancak her ne kadar istence dayalı ve istenç dışı arasındaki bu ayrım doğal yetenekler ve ahlaksal erdemler arasındaki ayrımı aklamak için yeterli olmasa da, gene de birinci ayrım bize ahlakçıların niçin ikinciyi icat ettiklerinin daha makul bir nedenini sunacaktır. İnsanlar belirtmişlerdir ki, doğal yeteneklerin ve ahlaksal erdemlerin esas olarak aynı zeminde yer almalarına karşın, aralarında öyle bir fark vardır ki, birinciler hemen hemen herhangi bir beceri ya da çalışma yoluyla değiştirilemezken, ikinciler, ya da en azından onlardan kaynaklanan eylemler, ödül ve ceza, övgü ve yergi güdülerini yoluyla değiştirilebilir. Bu yüzden yasa koyucular, din adamları ve ahlakçılar kendilerini esasen bu istence dayalı eylemleri düzenlemeye vermişler ve o noktada erdemli olmak için ek güdüler üretmeye çalışmışlardır. Bir insanı budalalılığı nedeniyle cezalandırmanın ya da onu sağgörülü ve kavrayışlı diye övmenin, her ne kadar aynı cezaların ve övgülerin adalet ve adaletsizlik açısından önemli bir etkisi olabilse de, çok az sonucu olacağını biliyorlardı. Ancak insanlar gündelik yaşamda ve ilişkilerde o amaçları göz önünde tutmadıkları ve doğal olarak onlara haz ya da rahatsızlık veren her şeyi övdükleri ya da yerdikleri için, bu ayrıma dikkat ediyor görünmezler; oysa sağgörüyü hem iyilikseverlik hem de erdem karakteri altında, hem adalet hem de zekâ altında görürler. Dahası, yargıları bir dizgeye katı bir bağlılık tarafından saptırılmayan tüm ahlakçıların aynı düşünme yoluna girdiklerini, özellikle de eski ahlakçıların sağgörüyü asıl erdemlerin başına yerleştirmede bir an olsun duraksamadıklarını görürüz. Eksiksiz durum ve

koşulu içindeki zihnın herhangi bir yetisi tarafından belli bir derecede uyandırılabilen belli bir saygı ve onama hissi vardır ki; bu hissi açıklamak *Felsefecilerin* işidir. Hangi niteliklerin *erdem* ismini hak ettiklerini incelemek *Dilbilimcilere* düşer; deneme yoluyla, bunun ilk bakışta tahmin etmiş olabilecekleri kadar kolay bir görev olmadığını görecektirler.

Doğal yeteneklerin saygı görmelerinin birincil nedeni onlara sahip olan kişiye yararlı olma eğilimleridir. İhtiyat ve tedbirle yürütülmedikleri zaman, herhangi bir tasarı başarıyla yerine getirmek olanaksızdır; ayrıca niyetlerimizin iyiliği yalnız basına bizi girişimlerimiz açısından mutlu bir sona ulaştırmaya yeterli olmaz. İnsanlar hayvanlar karşısında esas olarak uslarının üstünlüğü yoluyla üstündür; iki insan arasında böylesi sonsuz bir farklılık meydana getiren şeyler yine aynı yetinin dereceleridir. Sanatın tüm kazançları insan usuna bağlıdır; talih çok kaprisli olmadığı zaman, bu kazançların büyük bir bölümü basiretli ve kavrayışlı olanların payına düşmelidir.

Çabuk bir kavrayışın mı yoksa yavaş olanın mı daha kıymetli olduğu, bir konunun içine ilk bakışta girebilen ama inceleme sonrasında hiçbir şey yapamayan birinin mi, yoksa her şeyi uygulama aracılığıyla geliştirmesi gereken zıt bir kişiliğin mi, duru bir kafanın mı yoksa verimli bir icadın mı, derin bir dehanın mı yoksa kesin bir yargının mı, kısaca hangi kişiliğin ya da kendine özgü anlama yetisinin diğerinden daha üstün olduğu sorulabilir. Açıktır ki bu niteliklerden hangisinin bir insanı dünyaya en iyi şekilde hazırladığını ve onu üstünlüklerin birinde en ileriye götürdüğünü irdelemeksizin, bu sorulardan hiç birine yanıt veremeyiz.

Zihnın değeri aynı kökenden türeyen birçok başka niteliği vardır. *Çalışkanlık, sebat, sabır, hareketlilik, uyanıklık, kendini adama, kararlılık...* Tüm bu nitelikler, bu türden anımsaması kolay olan diğer erdemlerle birlikte, güzel bir yaşam sürdürülmesine yönelik üstünlüklerinin dışında hiçbir nedenle değerli sayılmazlar. *Ölçülülük, tutumluluk, düzenlilik ve kararlılık* açısından da durum aynıdır; tıpkı öte yandan *savurganlık, lükse düşkünlük, kararsızlık ve belirsizliğin* yalnızca bize yıkım getirdikleri ve bizi iş ve eylem için yeteneksiz kıldıkları için erdemsiz olmaları gibi.

Nasıl ki bilgelik ve sağduyu onlara sahip olan kişiye yararlı oldukları için değerli oluyorlarsa *kavrayış inceliği* ve belagat de başkaları için *dolaysızca hoş* oldukları için değerlidir. Öte yandan, *neşe* kişinin kendisi için *dolaysızca hoş* olduğu için sevilir ve sayılır. Açıktır ki, nükteci bir insanın konuşmaları çok doyurucudur; tıpkı keyfi yerinde ve neşeli bir dostun, onun neşesi ile bir duygudaşlıktan, orada olan herkese sevincini yayması gibi. Öyleyse bunite-likler hoş oldukları için doğal olarak sevgi ve saygı doğurur ve tüm erdemli kişiliklere yanıt verirler.

Birçok durumda bir insanın konuşmasını son derece hoş ve eğlendirici, bir başkasınınkini ise bir o kadar yavan ve tatsız kılanın ne olduğunu saptamak güçtür. Konuşmalar da kitaplar gibi zihnın bir yansıması olduğu için, birini değerli kılan nitelikler bize öteki için de bir saygı vermelidir. Bunu daha sonra inceleyeceğiz. Şimdilik genel olarak ileri sürülebilir ki, bir insanın konuşmasından türetebileceği değer (ki, hiç kuşkusuz, oldukça büyük

olabilir) yanında olanlara iletmediği hazdan başka bir şeyden doğmaz.

Bu görüşe göre, *temizlik* de bir erdem olarak görülebilir; çünkü bizi doğal olarak başkalarının gözünde hoş kılar ve sevgi ve sevecenliğin önemli bir kaynağıdır. Hiç kimse bu noktada *boşvermişliğin* bir kusur olduğunu yadsımayacaktır; kusurlar daha küçük erdemsizliklerden başka bir şey olmadığı ve bu kusurun başkalarında yarattığı rahatsız edici duyumdan başka bir kökeni olamayacağı için, görünürde böylesine önemsiz bu durumda diğer durumlardaki erdem ve erdemsizlik arasındaki ahlaksal ayrımın kökenini açık bir şekilde saptayabiliriz.

Bir kişiyi sevimli ya da değerli kılan tüm o niteliklerin yanı sıra, bu niteliklerle aynı sonucu doğurmada anlaşılan hoş ve yakışıklı olanın belli bir *je-ne-sçai-quoi'sı* ("bilmem nesi") vardır. Bu durumda, tıpkı nükte ve belagat durumunda olduğu gibi, düşünmeden harekete geçen ve nitelik ve kişiliklerin eğilimlerini dikkate almayan belli bir duyguya başvurmak zorundayız. Kimi ahlakçılar tüm erdem hislerini bu duygu yoluyla açıklar. Varsayımları oldukça akla yatkındır. Belirli bir soruşturmanın dışında hiçbir şey bir diğer varsayımı tercih etmemize neden olamaz. Hemen hemen tüm erdemlerin böyle belirli eğilimleri olduğunu ve ayrıca bu eğilimlerin yalnız başlarına güçlü bir onay duygusu vermek için yeterli olduklarını da gördüğümüz zaman, bundan sonra niteliklerin onlardan doğan üstünlüklerle orantılı olarak onaylandıklarından kuşku duyamayız.

Bir niteliğin yaş, kişilik ya da konum açısından *uygunluk* ya da *uygunsuzluğu* onun övgüsüne ve yergisine de katkıda bulunur. Bu uygunluk büyük ölçüde deneyime bağlıdır. İnsanların yaşları ilerledikçe laubaliliklerini yitirdiklerini görmek olağandır. Öyleyse böyle bir ağırbaşlılık ve yıllar düşünme yetimizde birbiriyle ilişkilidirler. Onların bir kimsenin kişiliğinde ayrıldıklarını gözlediğimiz zaman, bu imgelemimiz üzerine bir tür şiddet dayatır ve rahatsız edicidir.

Tüm diğerleri arasında, ruhun kişiliğe en az etkisi olan, çeşitli derecelerde en az erdem ya da erdemsizlik taşıyan ve aynı zamanda çok sayıda derece çeşitliliğine izin veren yetisi *bellektir*. Bizi şaşkınlığa düşürecek kadar başdöndürücü yükseklerle çıkmadıkça, ya da bir ölçüde yargıyı etkileyecek kadar alçalmadıkça, genellikle onun değişmelerine dikkat etmez ve ayrıca bir kişiyi övmek ya da yermek için bunlardan söz etmeyiz. İyi bir belleğe sahip olmak bir erdem olmaktan öyle uzaktır ki, insanlar genellikle kötü bir bellekten yakınırlar gibi yaparlar ve dünyayı söylediklerinin bütünüyle kendi buluşları olduğunu inandırmaya çalışarak, onu dehanın ve muhakemenin övülmesine kurban ederler. Yine de sorunu soyut olarak irdelersek, geçmiş tasarımları doğru ve açık bir şekilde anımsama yetisinin niçin şimdiki tasarımlarımızı doğru önermeler ve görüşler oluşturacak bir düzen içersine koyma yetisi kadar bir değer taşımaması gerektiğini açıklamak güç olacaktır. Farklılığın nedeni hiç kuşkusuz belleğin herhangi bir haz ya da acı duyumu olmaksızın kullanılması ve tüm vasat derecelerde iş ve sorunlarda eşit ölçüde işe yarar olması olmalıdır. Ancak yargıdaki en küçük değişmeler sonuçlarında belirgin bir şekilde duyumsanır; aynı zamanda o yeti, olağan

dışı bir haz ve doyum olmaksızın, hiçbir zaman yüksek bir derecede uygulanmaz. Bu yararlılık ve haz ile olan duygudaşlık anlığa bir değer kazandırır ve bu değer in olmayışı da bizi belleği yergi ya da övgüye son derece kayıtsız bir yeti olarak görmeye götürür.

Bu *doğal yetenekler* konusunu kapatmadan önce belirtmem gerekir ki, belki de onlara eşlik eden saygı ve sevecenliğin bir kaynağı onlara sahip olan kişiye yükledikleri *önem* ve *ağırlıktan* türer. Kişi yaşamda daha büyük bir önem kazanır. Kararları ve eylemleri çok sayıda kişiyi etkiler. Hem dostluk hem de düşmanlığı önemli olur. Ve kolayca görülebilir ki, bu şekilde insanoğlunun geri kalanı üzerine yükselen herkes bizde saygı ve onay duyguları uyarmalıdır. Önemli olan her şey dikkatimizi çeker, düşüncemizi yoğunlaştırır ve doyumla düşünülür. Krallıkların tarihleri yerel öykülerden daha ilginçtir; büyük imparatorlukların tarihleri küçük kent ve illerin tarihlerinden, savaş ve devrim tarihleri de barış ve düzenin tarihlerinden. Acı çeken kişilere, talihlerine ait olan çeşitli hislerin tümünde, duygudaşlık gösteririz. Zihnin nesnelerin çokluğu ve kendilerini ortaya koyan güçlü tutkular tarafından işgal edilir. Zihnin bu işgali ya da kışkırtılması genellikle keyifli ve eğlendiricidir. Aynı kuram olağanüstü başarıları ve yetenekleri olan insanlara gösterilen saygı ve hürmeti de açıklar. Kalabalıkların iyilik ve kötülükleri onların eylemleri ile bağlantılıdır, üstlendikleri her şey önemlidir ve dikkatimizi çeker. Onlarla ilgili hiçbir şey gözden kaçırılmaz ve küçümsenmez. Ve bu duyguları yaratan kişi, kişiliğinin diğer koşulları onu iğrenç ve rahatsız edici kılmadıkça, çarçabuk saygımızı kazanır.

5. Kısım

Doğal Erdemler Üzerine Kimi Daha Öte Gözlemler

Tutkuları incelerken gurur ve kendini küçük görmenin, sevgi ve nefretin *zihin*, *beden* ya da *talihin* kazançları ya da zararları tarafından uyarıldığı ve bu kazanç ya da zararların ayrı bir acı ya da haz izlenimi üreterek o sonucu doğurdukları belirtilmişti. *Zihnin* bir eylem ya da niteliğinin genel gözleminden doğan acı ya da haz onun erdemsizlik ya da erdeminin oluşturur ve daha zayıf ve algılanması daha güç bir sevgi ya da nefretten başka bir şey olmayan onama ya da kınamamıza yol açar. Bu acı ve hazzın dört farklı kaynağını saptamıştık; o varsayımı daha tam olarak aklayabilmek için burada belirtmek yerinde olabilir ki, *bedenin* ve *talihin* kazanç ya da zararları tam olarak aynı ilkelerden bir acı ya da haz üretir. Bir nesnenin ona sahip olan kişiye ya da başkalarına *yararlı* olma, ona ya da başkalarına *haz* iletme eğilimi; tüm bu durumlar nesneyi düşünen kişiye dolaysız bir haz iletir ve onun sevgi ve onamasını yönetirler.

Bedenin üstünlükleri ile başlarsak bedende biraz önemsiz ve gülünç görünebilen bir görüngüyü gözleyebiliriz; tabi böylesine önemli bir vargıyı güçlendiren şey önemsiz yahut felsefi bir akıl yürütmede kullanılan şey gülünç olabilirse. Kendilerini çapkınlıklarıyla görünür kılmış ya da bedenleri o türden olağanüstü bir dinçlik beklentisi yaratan, kadınların *gözde erkekleri* dediğimiz erkeklerin kadınlar tarafından iyi şekilde karşılandıkları ve hatta

erdemleri o yeteneklerin uygulamaya konulacağı bir tasarı engelleyen kadınların bile doğal olarak sevecenliklerini kazandıkları genel bir gözlemdir. Burada açıktır ki, böyle bir kişinin eğlendirme yeteneği kadınlar arasında karşılaştığı o sevgi ve saygının gerçek kaynağıdır; aynı zamanda onu seven ve sayan kadınların o keyfi kendilerinin elde etme beklentileri yoktur, ancak onunla bir sevgi ilişkisi olan biri ile duygudaşlıkları aracılığıyla etkilenebilirler. Bu örnek ilginçtir ve incelemeye değer.

Bedensel üstünlükleri düşünmekten duyduğumuz hazzın bir başka kaynağı onların onlara sahip olan kişinin kendisine yararlılıklarıdır. Açıktır ki diğer hayvanların olduğu gibi insanların da güzelliklerinin büyük bir bölümü organların onlara güç ve çevikliğin eşlik ettiğini ve yarattığı her eylem ya da davranış için yetenekli kıldıklarını deneyim yoluyla bulduğumuz bir uyumluluğa sahip olmalarından oluşur. Geniş omuzlar, ince bir karın, sağlam eklemler, ince bacaklar, tüm bunlar türümüzün güzellikleridir, çünkü bunlar doğal olarak duygudaş olduğumuz üstünlükler oldukları için seyredene onlara sahip olanda ürettikleri hazzın bir parçasını ileten kuvvet ve dinçlik belirtileridirler.

Bedenin bir niteliğine eşlik edebilen *yararlılık* konusu bu kadar. Dolaysız *hazza* gelince, açıktır ki, güç ve çeviklik gibi sağlıklı olmak da güzelliğin önemli bir bölümünü oluşturur; bir başkasındaki hastalık hali, bize ilettiği acı ve rahatsızlık tasarımından ötürü, her zaman rahatsız edicidir. Öte yandan, her ne kadar kendimize ya da başkalarına yararlı olmasa da kendi özelliklerimizin düzenliliğinden haz duyarız; bunun bize bir doyum iletmesini sağlamak için, kendimizi biraz uzağa yerleştirmemiz bir bakıma zorunludur. Genellikle kendimizi başkalarının bizi gördükleri gibi görürüz ve bizimle ilgili olarak taşıdıkları üstünlük verici hislere duygudaşlık gösteririz.

Talihin üstünlüklerinin aynı ilkelerden ne düzeyde saygı ve beğeni ürettiği konusunda bir doyum bulabilmek için, o konu ile ilgili önceki akıl yürütmemiz üzerine düşünebiliriz. Belirtmiştik ki, talihin üstünlüklerine sahip olanları beğenmemiz üç ayrı nedene yüklenebilir. *İlk olarak*, zengin bir insanın sahip olduğu güzel giysiler, araç-gereçler, bahçeler ya da evlerin görünüşü yoluyla bize verdiği o dolaysız *hazza*. *İkinci olarak*, cömertliği ve eli açıklığı yoluyla ondan sağlamayı umduğumuz kazanca. *Üçüncü olarak* da kendisinin mülklerinden sağladığı ve bizde hoş bir duygudaşlık yansıtan haz ve kazanca. Zenginlere ve önemli kişilere duyduğumuz saygıyı bu nedenlerden ister birine ister tümüne yükleyelim, erdem ve erdemsizlik duygusunu ortaya çıkaran o ilkelerin izlerini açıkça görebiliriz. İnanıyorum ki birçok insan ilk bakışta zenginlere duyduğumuz saygıyı kişisel çıkara ve kazanç beklentisine yükleme eğiliminde olacaklardır. Ancak saygı ya da hürmetimizin bir kazanç beklentisinin ötesine uzandığı açık olduğu için, hiç kuşkusuz bu his saygı duyduğumuz ve değer verdiğimiz kişiye bağımlı ve onunla dolaysızca bağlantılı olanlarla bir duygudaşlıktan kaynaklanmalıdır. O kişiyi onunla ilgili hislerini doğal olarak kucakladığımız yakınlarının mutluluk ya da hazlarına katkıda bulunmaya yetenekli bir kişi olarak görürüz. Bu gözlem *üçüncü* ilkeyi öteki ikisinden üstün tutma ve zenginlere

duyduğumuz saygıyı kendi mülklerinden kazandıkları haz ve kazanç ile bir duygudaşlığa yükleme şeklindeki varsayımımı haklı çıkarmaya yarayacaktır. Çünkü öteki iki ilke şu ya da bu tür bir duygudaşlığa başvurmadığı zaman gerektiği gibi işleyemez ve tüm görüngüleri açıklayamazken bile, dolaysız ve doğrudan olan o duygudaşlığı seçmek uzak ve doğrudan olanı seçmekten çok daha doğaldır. Her ne kadar önceki kısımda belirttiğimiz gibi, bu ilkenin işlemesini açıklayabilmek için *duygudaşlığa* başvurmamız gerekse de tüm bunlara şunu ekleyebiliriz, zenginlikler ya da güç çok büyük oldukları ve kişiyi dünyada dikkate değer ve önemli bir hale getirdikleri zaman, onlara eşlik eden saygımız kısmen bu üçünden ayrı bir başka kaynağa, yani zihni kalabalığın beklentisi ve beklentilerin önemleri yoluyla ilgilendirmelerine yüklenebilir.

Bu vesile üzerine duygularımızın esnekliğini ve birlikte oldukları nesnelere kolayca aldıkları çeşitli değişimleri belirtmek yerinde olacaktır. Belirli bir nesne türüne eşlik eden tüm beğenme hislerinin, farklı kaynaklardan türeseler bile, birbirleriyle büyük bir benzerlikleri vardır; öte yandan bu hisler, farklı nesnelere yöneltildikleri zaman, aynı kaynaktan türeseler de, duygu için farklı farklıdır. Böylece her ne kadar zaman zaman nesnelerin salt tür ve görünüşlerinden, zaman zaman duygudaşlıktan ve yararlılıklarının bir tasarımıyla türeseler de, tüm görülür nesnelerin güzelliği büyük ölçüde aynı olan bir haz üretir. Benzer şekilde, insanlara yönelik belirli bir ilgi olmadan onların eylem ve kişiliklerini gözlediğimiz zaman, kendisinden türediği nedenler daha çeşitli olsalar da, gözlemde (kimi küçük farklılıklarla) doğan haz ya da acı temelde aynı türdedir. Öte yandan, uygun bir ev ve erdemli bir kişilik aynı beğeni duygusuna neden olmazlar; üstelik beğenimizin kaynağı aynı olsa ve duygudaşlıktan ve yararlılıklarının bir tasarımıyla gelse bile. Duygularımızın bu değişimlerinde açıklaması çok güç bir şey vardır; ama bu tüm tutku ve hislerimiz açısından deneyimini edindiğimiz şeydir.

6. Kısım

Bu Kitabın Vargısı

Böylece, bütünü ele aldığımızda, bu etik dizgesinin tam bir ispatı için hiçbir şeyin eksik olmadığını ümit ediyorum. Duygudaşlığın insan doğasında çok güçlü bir ilke olduğundan eminiz. Ayrıca duygudaşlığın hem ahlakı yargılarken hem de dışsal nesneleri değerlendirirken güzellik duygumuz üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğundan da eminiz. Duygudaşlığın bir başka ilkenin işbirliği olmaksızın yalnız başına işlediği zaman, bize en yüksek beğeni hissini vermeye yetecek gücü olduğunu buluruz; tıpkı adalet, sadakat, bağlılık, namus ve terbiye durumlarında olduğu gibi. Belirtebiliriz ki, işlemesi için gerekli olan tüm durumlar çoğunlukla toplumun ya da onlara sahip olan kişinin mülküne yönelik bir eğilimi olan erdemlerin çoğunda bulunur. Eğer tüm bu durumları karşılaştırsak, duygudaşlığın ahlaksal ayrımların başlıca kaynağı olduğundan kuşku duymayız; özellikle de bu varsayımına yönelik olarak tek bir durumda diğer tüm durumlara genişlemeyecek hiçbir itirazın getirilemeyeceğini düşündüğümüz zaman. Adalet hiç

kuşkusuz kamu yararına yönelik bir eğilimi olmasının dışında hiçbir nedenle onaylanamaz; kamu yararı da duygudaşlığın bizi onunla ilgilendirmesi dışında bizimle ilgisizdir. Aynı şeyi kamu yararına yönelik benzer bir eğilimi olan diğer tüm erdemler açısından da düşünebiliriz. Bunlar tüm değerlerini onlardan bir kazanç sağlayanlarla duygudaşlığımızdan türetmelidirler; tıpkı onlara sahip olan kişinin yararına yönelik bir eğilimi olan erdemlerin değerlerini o kişi ile duygudaşlığımızdan türetmeleri gibi.

Birçok insan zihninin yararlı niteliklerinin yararlılıkları sayesinde erdemli olduklarını kolayca kabul edecektir. Bu düşünme yolu öylesine doğaldır ve öyle çok durumda görülür ki, çok az insan bunu kabul ederken duraksayacaktır. İmdi bu bir kez kabul edildikten sonra, duygudaşlığın kuvveti zorunlu olarak tanınmalıdır. Erdem bir amacın aracı olarak görülür. Bir amacın aracı yalnızca amaç değerliyse değerli olur. Ancak başkalarının mutluluğu bizi yalnızca duygudaşlık yoluyla etkiler. Bu yüzden o ilkeye toplum ya da onlara sahip olan kişi için yararlı olan erdemlerin gözleminden doğan beğenme hissini yüklemeye yatkınsınız. Bunlar ahlakın en çarpıcı ölümünü oluşturur.

Böyle bir konuda okurlara onay karşılığı rüşvet vermek ya da sağlam kanıtlamanın dışında bir şey kullanmak uygun olsaydı, burada duygulara çekici gelecek çok sayıda konu bulurduk. Erdemi sevenler (uygulamada ne denli yozlaşmış olsak da, kurguda hepimiz böyleyizdir) bize doğamızın hem cömertliği hem de yeteneği konusunda doğru bir fikir veren böyle soylu bir kaynaktan türetilen ahlaksal ayrımları görünce hiç kuşkusuz sevinmelidirler. Bir ahlak duygusunun ruhta var olduğunu ve bu bileşimdeki ilkelerin en güçlülerinden biri olduğunu algılamak için insani meselelerle ilgili çok az bir bilgi yeterli olur. Ancak bu duygu, kendisi üzerine düşünüp türetildiği ilkeleri onayladığı ve doğuş ve kökeninde büyük ve iyi olandan başka bir şey bulmadığı zaman, hiç kuşkusuz yeni bir kuvvet kazanmalıdır. Ahlak duygusunu insan zihninin ilksel içgüdüleri içinde çözeltenler erdem konusunu güçlü bir şekilde savunabilirler; ama bu duyguyu insanoğluyla geniş bir duygudaşlık yoluyla açıklayanların sahip oldukları üstünlükten yoksundurlar. Bu ikinci dizgeye göre, yalnızca erdem değil, erdem duygusu da onaylanmalıdır; tabi o duygunun yanı sıra türetildiği ilkeler de. Öyle ki her iki tarafa da övgüye değer ve iyi olandan başka hiçbir şey sunulmaz.

Bu gözlem adalete ve bu türden diğer erdemlere de genişletilebilir. Adalet yapay olsa da, ahlaksallığının duygusu doğaldır. Bir adalet edimini topluma yararlı kılan şey insanların bir davranış dizgesinde birleşmeleridir. Ancak o eğilim bir kez ortaya çıktığında, doğal olarak onu onaylarız; aksi takdirde, herhangi bir bileşim ya da uyuşmanın o hissi üretmesi olanaksızdır.

İnsan icatlarının çoğu değişime uğrar. Buluşlar keyif ve hevese dayanır. Bir süre için moda olur, sonra da unutulup giderler. Belki de, bir insan buluşu olduğu kabul edildiğinde, adaletin de aynı zeminde görülmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak bu durumlar büyük ölçüde farklıdır. Adaletin kurulu olduğu çıkar akla hayale gelebilecek en büyük çıkardır, zira tüm zaman ve yerleri kapsar. Başka bir buluşun ona hizmet etmesi olanaksızdır. Açıktır

ve toplumun ilk oluşumunda ortaya çıkar. Tüm bunlar adalet kurallarını dayanıklı ve en azından insan doğası kadar değişmez kılar. Eğer ilksel içgüdüler üzerine kurulmuş olsalardı, daha dayanıklı olabilirler miydi?

Aynı dizge bize erdem onurunun yanı sıra mutluluğun da doğru bir kavramını oluşturmada yardım edebilir ve o soylu niteliği kabul edip kucaklayan doğamızın her bir ilkesini ilgilendirebilir. Gerçekten de kim, bu kazanımların getirdiği dolaysız üstünlüklerin yanı sıra, bunların insanoğlunun gözünde kendi ihtişamını artıracaklarını ve tüm dünyada saygı ve takdir kazanacaklarını düşünecek olursa, her tür bilgi ve yeteneği arama hevesinin arttığını hissetmez ki? Ve kim, yalnızca başkalarının gözündeki kendi kişiliğinin değil huzur ve manevi doyumunun da toplumsal erdemlere sıkı sıkıya bağlı kalınmasına dayandığını ve ayrıca insanlığa ve topluma karşı görevi açısından eksik kalmış bir zihnin asla kendi gözlemine katlanamayacağını düşündüğünde, talihin getireceği bir üstünlüğün en ufak bir şekilde bile olsa toplumsal erdemlerin çiğnenmesini tam olarak telafi edeceğini düşünebilir ki? Ancak bu konu üzerinde durmuyorum. Bu tür gözlemler şimdiki çalışmanın dehasından ayrı ve oldukça farklı bir çalışmayı gerektirir. Bir anatomici hiçbir zaman bir ressamla yarışmamalıdır; ayrıca insan bedeninin küçük parçaları ile ilgili dikkatli kesimleme ve tasvirlerinin, şekillerine zarif ve çekici bir hava ya da ifade katıyor gibi görünmemesi gerekir. Hatta sunduğu şeylerin görünüşünde iğrenç ya da en azından önemsiz bir şey vardır; bu yüzden de nesnelerin onları göze ve imgeleme çekici kılmak için belli bir uzaklığa konulması ve gözden uzakta tutulmaları gerekir. Bununla birlikte, bir anatomici ressama öğüt verme konusunda hayranlık verici bir biçimde uygundur; hatta anatominin yardımı olmadan resim sanatında ustalaşmak pek mümkün değildir. İnce ya da doğru bir şekilde çizebilmek için, parçaların ve bu parçaların yer ve bağlantılarının kesin bir bilgisine sahip olmamız gerekir. Bu yüzden insan doğası ile ilgili en soyut kurgulamalar, ne denli soğuk ve eğlencesiz olsalar da, uygulamadaki ahlaka hizmet eder ve ikinci bilimi ilkelerinde daha doğru, öğütlerinde ise daha inandırıcı kılabilirler.

EK

En çok istediğim şey bana yanılgılarımı itiraf etme fırsatının verilmesidir; hakikat ve usa yönelen böyle bir geri dönüşü en şaşmaz yargıdan daha onurlu sayarım. Hatalardan masun olan bir insan anlığının doğruluğundan başka hiçbir övgüyü kabul edemez; ancak hatalarını düzelten biri hemen anlığının doğruluğunu ve ruh halinin içtenlik ve ustalığını ortaya koyar. Henüz önceki ciltlerde ileri sürdüğüm akıl yürütmelerde, tek bir nokta dışında, çok önemli bir hata bulma şansını yakalayamadım; ancak, deneyim yoluyla, kimi ifadelerimin okuyucuların yanlış anlamalarına fırsat vermeyecek kadar iyi seçilmiş olmadıklarını gördüm ve esas olarak bu sıkıntıyı gidermek için kitaba bu ek kısmını ilave ettim.

Asla bize nedeni ya da sonucu sunulmayan olgulara inanmaya zorlanamayız; ne ki neden-sonuç ilişkisinden doğan bu inancın dahi doğasını sorgulayacak merakı sahip çok az kimse çıkmıştır. Bana kalırsa, bu kaçınılmaz bir ikilemdir. İnanç ya nesnenin yalın kavranışına eklediğimiz *gerçeklik* ya da *varoluş* tasarımı gibi yeni bir tasarımıdır ya da yalnızca kendine özgü bir *duygu* ya da *his*. Yalın kavranışa eklenen yeni bir tasarım olmadığı şu iki kanıtlamayla ortaya konabilir. *Öncelikle*, belirli nesnelerin tasarımından ayırt edilebilen ve ayrılabilen soyut hiçbir varoluş *tasarımımız* yoktur. Öyleyse bu varoluş tasarımının bir nesnenin tasarımına bağlanması ya da yalın kavrayış ile inanç arasındaki farkı meydana getirmesi olanaksızdır. *İkinci olarak*, zihin tüm tasarımlarına hâkimdir; onları istediği gibi ayırabilir, birleştirebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir; öyle ki eğer inanç yalnızca kavrayışa eklenen yeni bir tasarıma dayansaydı, dilediğine inanmak bir insanın elinde olurdu. Öyleyse inancın yalnızca, istence bağlı olmayan ve denetleyemediğimiz bazı belirlenmiş nedenler ve ilkelerden doğması gereken belli bir duygu ya da histen meydana geldiği vargısını çıkarabiliriz. Bir olguya inandığımızda, onu imgelemin salt *hülyalarına* eşlik edenden farklı bir duygu ya da hisle birlikte kavramaktan başka bir şey yapmayız. Bir olguya yönelik kuşku-muzu dile getirdiğimizde ise, olgu ile ilgili karutlamaların bizde o duyguyu yaratmadığını söylemek isteriz. İnanç salt kavrayışımızdan farklı bir hisse dayanmış olmasaydı, en sınır tanımaz imgelemin ortaya attığı her bir nesne tarih ve deneyim üzerine kurulu olan yerleşik hakikatlerle aynı zeminde olurdu. Zira duygu ya da histen başka, birini ötekinden ayırabilecek bir şey yoktur.

Öyleyse, inancın yalnızca *yalın kavrayıştan farklı olan kendine özgü bir duygu olduğu* kuşku duyulamaz bir hakikat olarak görülünce, doğal olarak ortaya çıkan bir sonraki soru şu olur: *Bu duygunun ya da hissin doğası nedir ve bu insan zihninin herhangi bir hissine benzer mi?* Bu soru önemlidir. Çünkü eğer bir başka hisse benzemiyorsa, nedenlerini açıklama konusunda umudumuzu kaybetmemiz ve hissi insan zihninin ilksel bir ilkesi olarak görmemiz gerekir. Yok, eğer benzerse, nedenlerini analogi sayesinde açıklamayı ve onu daha genel ilkelere dek izlemeyi ümit edebiliriz. İmdi kanı ve inancanın nesneleri olan kavrayışlarda, bir hayalperestin başıboş ve tembel hülyala-

rından daha büyük bir sağlamlık ve güvenilirlik olduğu herkes tarafından kolayca kabul edilecektir. Bunlar bize daha büyük bir kuvvetle çarparlar; önümüzde daha somut olarak bulunurlar; zihin onları daha sıkı kavrar ve onlar tarafından daha çok harekete geçirilip daha kolay yönlendirilir. Onları kabul eder ve bir bakıma kendini onların üzerinde sabitleştirip dinginleşir. Kısaca, bize dolaysızca sunulan izlenimlere yaklaşırlar ve bu yüzden zihnin başka birçok işlemine benzerler.

Benim görüşümde bu vargıdan kaçınmanın mümkün olan tek yolu inancın, yalın kavrayışın dışında, kavrayıştan ayırt edilebilen belli bir izlenim ya da duyguya dayandığını ileri sürmektir. Kavrayışı değiştiremez ve onu daha somut ya da yoğun hale getiremez; yalnızca, nasıl ki *istenç* ve *arzu* belirli iyi ve haz kavrayışlarına ekleniyorsa o da aynı şekilde o kavrayışa eklenir. Umarım aşağıdaki gözlemler bu varsayımı ortadan kaldırmaya yeter. *Birincisi*, doğrudan doğruya deneyime ve dolaysız bilincimize aykırıdır. İnsanlar akıl yürütmenin yalnızca, düşünme yetimizin ya da tasarımlarımızın bir işlemi olduğunu kabul etmişlerdir; bu tasarımlar her ne kadar duyguya çeşit çeşit görünseler de, *vargılarımıza* hiçbir zaman tasarımlardan ya da daha so-luk kavramlarımızdan başka bir şey girmez. Örneğin şimdi, tanıdığım bir kişinin sesini duyarım; ses yan odadan geliyordur. Duyularımın bu izlenimi, düşüncelerimi hemen çevredeki tüm nesnelerle birlikte kişiye götürür. Onları, daha önce sahip olduklarını bildiğim nitelikler ve ilişkilerle ve şu an vardırırlar şeklinde tasarımlarım. Bu tasarımlar zihnimi tılsımlı bir kalenin tasarımlarından daha hızlı bir şekilde yakalar. Duygumuz açısından farklıdırlar; ama onlara eşlik eden hiçbir seçik ya da ayrı izlenim yoktur. Bir yolculuk esnasında yaşadıklarımı ya da tarihteki olayları anımsarken de aynı durum söz konusudur. Her tek olgu orada inanç nesnesidir. Tasarımı bir hayalperestin başıboş hayallerinden farklı olarak değiştirilmiştir; ancak her seçik tasarıma ya da olguların kavranışına seçik bir izlenim eşlik etmez. Bu açık deneyimin konusudur. Eğer bu deneyim bir şekilde tartışılabilirse, bu ancak zihin kuşkular ve güçlüklerle kışkırtıldığı zaman olur; daha sonra, nesnenin yeni bir bakış açısıyla ele alınması ya da yeni bir kanıtlama ile sunulması üzerine, kendini tek bir oturmuş vargı ve inanç üzerinde sabitleştirir ve dinginleştirir. Bu durumda kavrayıştan ayrı bir duygu vardır. Kuşku ve kışkırtmalardan sakinliğe ve dinginliğe geçiş zihne doyum ve haz iletir. Ancak başka bir durumu ele alalım. Varsayalım ki, bir kişinin ayaklarının ve uyluklarının hareket ettiğini gördüğüm esnada, bedeninin geri kalanı araya giren nesneler tarafından gizlenmiş olsun. Açıktır ki burada imgelem kendini bütün vücuda yayar. Ona bir kafa, omuzlar, göğüs ve boyun veririm. Bu uzuvları tasarlar ve o kişinin bunlara sahip olduğuna inanırım. Hiçbir şey bütün bu işlemin yalnızca düşünme yetisi ya da imgelem tarafından yerine getirilmiş olduğundan daha açık olamaz. Burada geçiş dolaysızdır. Tasarımlar hemen bize çarparlar. Ortada olan izlenimlerle aralarındaki alışkısal bağlantıları, onları belirli bir şekilde değiştirir ve değişkiye uğratar, ama kavrayışın bu özgünlüğünün dışında hiçbir zihinsel edim üretmez. Eğer kişi kendi zihnini incelerse, elbette bunun doğru olduğunu görecektir.

İkinci olarak, bu seçik izlenimler açısından durum ne olursa olsun, kabul etmek gerekir ki, zihin olgu olarak gördüğü şeylere, yapıntı olarak gördüklerinden daha sıkı sarılır ve onların ikincilere oranla daha güvenilir bir kavramını taşır. Öyleyse daha öteye bakmaya ya da hiçbir zorunluluk yokken sayıltıları çoğaltmaya gerek var mı?

Üçüncü olarak, sıkı kavrayışının *nedenlerini* açıklayabiliriz, ama ayrı bir izlenimin nedenlerini açıklayamayız. Yalnızca bu da değil, sağlam kavrayışın nedenleri konunun tamamını tüketir ve geride bir sonuç doğuracak hiçbir şey kalmaz. Bir olguyla ilgili olarak yapılan çıkarsama, sıklıkla ortada olan bir izlenime bağlanan ya da onunla çağrışımlı olan bir nesnenin tasarımından başka bir şey değildir. Bu onun bütünüdür. Daha güvenilir olan kavrayışı benzeşimden yola çıkarak açıklayabilmek için her parçayı bilmemiz gerekir; geride ayrı bir izlenim üretebilecek hiçbir şey kalmaz.

Dördüncü olarak, inancın tutkuları ve imgelemi etkilemedeki *sonuçları* tümüyle sağlam kavrayış sayesinde açıklanabilir; başka bir ilkeye başvurmaya gerek yoktur. Bu kanıtlamalar, önceki kitaplarda sıralanan diğer birçok akıl yürütmeye birlikte, inancın yalnızca tasarımı ya da kavrayışı değiştirdiğini ve onu ayrı hiçbir izlenim üretmeden duygu için farklı kıldığını yeterince kanıtlar.

Böylece konuyu genel olarak ele aldığımızda, felsefecilerin üzerinde düşünmelerini tavsiye etmeyi göze alabileceğimiz iki önemli soru ortaya çıkar: *Duygu ya da hissin dışında inancı yalın kavrayıştan ayırabilmemizi sağlayan başka herhangi bir şey var mıdır? Ve bu duygu daha sağlam bir kavrayıştan ya da nesneye daha sıkı sarılmamızın dışında başka bir şey olabilir mi?*

Eğer, tarafsız bir incelemeyle, oluşturduğum bu vargı felsefeciler tarafından kabul edilirse, bir sonraki işim inanç ve zihnin diğer edimleri arasındaki benzerliği irdelemek ve kavrayışın sağlamlık ve gücünün nedenini bulmak olur; bunu zor bir görev olarak görmüyorum. Ortada olan bir izlenimden yapılan geçiş her zaman tasarımları canlandırır ve güçlendirir. Bir nesne sunulduğunda, ona her zaman eşlik eden şeyin tasarımı hemen gerçek ve somut bir şeymişçesine bize çarpar. Bu kavranmaktan ziyade *duyumsanır* ve kuvvet ve etki açısından kendisinden türediği izlenime yaklaşır. Bunu ayrıntılarıyla ispatladım. Yeni kanıtlamalar ekleyemem; ama aşağıdaki pasajları belirttiğim yerlere eklemiş olsaydım, belki de neden-sonuçla ilgili bu genel soru üzerine yaptığım akıl yürütme daha inandırıcı olurdu. Zorunlu olduğunu düşündüğüm yerlerde, diğer noktalarla ilgili birkaç örnek ekledim.

Birinci Kitap, sayfa 54, paragrafın sonundaki (olanaklı olmazdı.) sözlerinden sonra, paragraf başı.

Sık sık, iki insan bir yerde bir olaya karıştıklarında biri olayı diğerinden daha iyi hatırlayacak ve arkadaşının da hatırlamasını sağlamak için epey bir zahmet çekecektir. Boşuna ona o durumu anlatır; zamandan, yerden, orada bulunanlardan, nerde ne yapıldığından ve ne söylendiğinden bahseder, ta ki sonunda olayın bütününden söz edip arkadaşının her şeyi tam olarak hatırlamasını sağlayan şanslı bir noktayı yakalayınca dek. Burada unutan kişi ilk başta ötekinin sözlerinden, her ne kadar bunları yalnızca imgelemin uy-

durmaları olarak düşünse de, bahsedilen zaman ve yer ile ilgili tüm tasarımları alır. Ancak belleğe dokunan o noktadan söz edilir edilmez, aynı tasarımlar şimdi ona yeni bir ışıktaki görünür ve bir bakıma daha önce taşıdıklarından farklı bir duygu taşırlar. Duygunun değişmesinin dışında, başka bir değişiklik olmaksızın, hemen belleğin tasarımları olur ve onaylanırlar.

Öyleyse imgelem belleğin bize sunabileceği her bir nesnenin aynısını resmedebileceği ve bu yetiler yalnızca temsil ettikleri tasarımların farklı *duygularıyla* birbirlerinden ayrıldıkları için, bu duygunun doğasını incelemek yerinde olacaktır. Burada herkesin belleğin tasarımlarının düşleminkilerden daha *güçlü* ve *canlı* olduğu konusunda benimle hemfikir olacağına inanıyorum. Bir tutkuyu ya da...

Birinci Kitap, sayfa 61, paragraf sonundaki (üretilen diri bir tasarımdır) sözlerinden sonra, paragraf başı.

Her ne kadar hiç kimse onu açıklamanın güç olduğundan pek kuşkulanmış olmasa da, görünüşe bakılırsa zihninin olgulara duyulan inancı meydana getiren bu işlemi bugüne dek felsefenin en büyük gizemlerinden biri olmuştur. Kendi payıma kabul etmem gerekir ki, bu durumda önemli bir güçlük buluyorum; hatta konuyu tam olarak anladığımı düşündüğüm zaman bile, söylemek istediğim şeyleri ifade etmek istediğimde terimler açısından bir çıkmaza düşüyorum. Bana oldukça açık görünen bir tümevarım yoluyla şu vargıya ulaşırım: bir görüş ya da inanç bir yapıntıdan doğası ya da parçalarının düzeninde değil kavranma *biçiminde* ayrılan bir tasarımdan başka bir şey değildir. Ancak bu *biçimi* açıklayacağım zaman, bu durumu tam olarak karşılayan bir sözcük bulamıyor ve zihninin bu işleminin eksiksiz bir kavramını verebilmek için herkesin duygusuna başvurmak zorunda kalıyorum. Onaylanan bir tasarım, düşlemin bize tek başına sunduğu uyurma bir tasarımdan farklı şekilde *duyumsanır*; bu farklı duyguyu da ona üstün bir *kuvvet*, ya da *dirilik*, ya da *sağlamlık*, ya da *kararlılık* diyerek açıklamaya çalışıyorum. Terimlerin felsefi olmaktan çok uzak görünebilen bu çeşitliliğiyle yalnızca, zihninin, gerçeklikleri bizim için yapıntılardan daha somut kılan, düşünme yetisinde onları daha ağır basmaya götüren ve onlara tutkular ve imgelem üzerinde daha güçlü bir etki veren edimini anlatmayı amaçlıyorum. Şey üzerinde anlaştığımız sürece, terimler üzerinde tartışmak gereksizdir. İmgelemin tüm tasarımları üzerinde hâkimiyeti vardır, onları mümkün olan her şekilde birleştirebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir. Nesneleri tüm yer ve zaman koşulları ile tasarlayabilir. Onları bir bakıma gerçek renklerinde ve tıpkı varlarmış gibi gözlerimizin önüne serebilir. Ancak o yetinin inanca kendi başına ulaşması olanaksız olduğu için, açıktır ki inanç tasarımlarımızın doğasına ve düzenlerine değil kavranış biçimlerine ve zihindeki duygularına dayanır. Bu duyguyu ya da kavrayış yolunu eksiksiz olarak açıklamanın olanaksız olduğunu itiraf ediyorum. Ona yakın bir şeyi anlatan sözcüklerden yararlanabiliriz. Ancak doğru ve asıl adı herkesin gündelik yaşamda yeterince anladığı bir terim olan *inançtır*. Felsefede en fazla, onun zihin tarafından *duyumsanan* ve yargının tasarımlarını imgelemin yapıntılarından ayıran bir şey olduğunu ileri sürebiliriz. Bu onlara daha büyük

bir kuvvet ve etki verir; onları daha önemli gösterir; onları zihne yerleştirir ve onları tüm eylemlerimizin yönetici ilkeleri yapar.

Birinci Kitap, sayfa 62, paragrafın ikinci cümlesindeki (etki ile işler.) sözcüklerinden sonra, not şeklinde.

Naturane nobis, inquit, datum dicam, an errore quodam, ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versalos, magis moveamur, quam siquando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem: quem accipimus primum hic disputare solitum: Cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo hic ponere. Hîc Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo; cujus ipsa illa sessio fuit, quam vtideamus. Equidem eliam curiam nostram, hostiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor esse videtur postquam est major, solebam intuens Scipionem, Catonem, Lælium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriæ ducta sit disciplina. – Cicero de Finibus, lib. 5.

Birinci Kitap, sayfa 139, paragraf sonundaki (canlı ve yoğundur.) sözcüklerinden sonra, paragraf başı.

Şiirin doğurduğu aynı sonucu daha küçük bir derecede gözleyebiliriz; hem şiire hem de deliliğe ortak olan şey tasarımlara verdikleri diriliğin bu tasarımların nesnelerinin tikel durumlarından ya da bağlantılarından değil, kişinin şimdiki huy ve yatkınlığından türemesidir. Ancak bu diriliğin çıktığı doruk ne denli yüksek olursa olsun, açıktır ki şiir asla zihinde en düşük olasılık türü üzerine bile olsa herhangi bir şekilde akıl yürüttüğümüz zaman ortaya çıkan duygu ile aynı *duyguyu* taşımaz. Zihin biri ve öteki arasında kolayca bir ayırım yapabilir; şiirsel coşku canıklara ne kadar heyecan verirse versin, bu gene de inanç ya da inandırılmanın bir silueti olarak kalır. Tasarım açısından da durum onun neden olduğu tutku ile aynıdır. İnsan zihninin şiirden doğabilenin dışında hiçbir tutkusu yoktur; gerçi aynı zamanda tutkuların *duyguları* şiirsel kurgular tarafından uyarıldığı zaman inanç ve gerçeklikten doğdukları zamankinden çok farklı olsa da. Gerçek yaşamda rahatsız edici olan bir tutku bir tragedyaya ya da epik şiirde bizi fazlasıyla eğlendirebilir. Bu ikinci durumda üzerimize o ağırlıkla gelmez: daha az sağlam ve somut bir şekilde duyumsanır ve yalnızca canıkları uyarma ve dikkati çekme biçimindeki hoş sonucu doğurur. Tutkular arasındaki fark kendilerinden türetildikleri tasarımlardaki benzer bir farkın açık bir kanıtıdır. Dirilik ortada olan bir izlenimle arasındaki alışkısal birliktelikten kaynaklandığında, imgelem görünürde çok fazla etkilenmiş olmasa da, gene de eylemlerinde her zaman şiir ve dil güzelliğinin ateşinden daha zorlu ve gerçek olan bir şey vardır. Zihinsel eylemlerimizin kuvveti bu durumda, diğer durumlarda da olduğu gibi, zihnin görünürdeki kısıktırılması tarafından ölçülmeyecektir. Şiirsel bir betimlemenin düşlem üzerinde tarihsel bir anlatıdan daha belirgin bir etkisi olabilir. Tamamlanmış bir imgeyi ya da resmi oluşturu-

ran koşulların daha çoğunu bir araya getirebilir. Nesneyi önümüze daha diri renklerle ortaya koyuyor görünebilir. Ancak gene de sunduğu tasarımlar *duygu* için bellek ve yargıdan doğanlardan farklıdır. Şiirin kurgularına eşlik eden düşünce ve hissin görünürdeki o tüm coşkunluğunun ortasında zayıf ve eksik bir şey vardır.

İleride şiirsel bir coşku ve ciddi bir kanı arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtme fırsatı bulacağız. Şimdilik duygularındaki büyük farklılığın bir ölçüde düşünmeden ve *genel kurallardan* kaynaklandığını belirtmeden yapamayacağım. Gözlemlediğimiz üzere, kurguların şiir ve dil güzelliğinden elde ettikleri kavrayış dinçliği benzer şekilde her tasarımın da elde edebileceği salt ilineksel bir durumdur; bu tür kurguların gerçek hiçbir şeyle bağlantısı yoktur. Bu gözlem bizi yalnızca deyim yerindeyse kendimizi kurguya ödünç vermeye götürür; ancak tasarımın bellek ve alışkanlık üzerine kurulu olan o sonsuz, yerleşik inanışlardan çok farklı bir şekilde duyumsanmasına neden olur. Bunlar bir bakıma benzer türdendir; ancak biri hem nedenleri hem de sonuçları açısından ötekini çok çok altındadır.

Genel kurallarla ilgili benzer bir gözlem tasarımlarımızın kuvvet ve diriliğinin her artışıyla inancımızı da artırmamızın önüne geçer. Bir görüş hiçbir kuşku ya da karşıt olasılığa imkân vermediğinde, her ne kadar benzerliğin ya da bitişikliğin olmayışı kuvvetini diğer görüşlerin kuvvetinden aşağıya çekebilse de, o görüşe tam bir inanırlılık yükleriz. Böylece anlama yetisi duyuların görünümelerini düzeltir ve bizi yirmi adım uzaktaki bir nesnenin gözümüze bile, aynı boyutta ama yalnızca on adım uzakta olan bir diğer nesne kadar büyük göründüğünü imgelemeye götürür.

Birinci Kitap, sayfa 96, paragraf sonundaki (güç tasarımıımız yoktur.) sözcüklerinden sonra, paragraf başı.

Kimileri kendi zihnimizde bir erke ya da güç duyumsadığımızı ve bu şekilde güç tasarımını elde ettikten sonra, o niteliği hemen ortaya çıkaramadığımız zaman özdeğe aktardığımızı ileri sürmüşlerdir. Bedenimizin hareketleri, zihnimizin düşünceleri ve hisleri (derler), istence boyun eğer ve biz de kuvvetin ya da gücün doğru bir kavramını elde etmek için daha ötesini aramayız. Oysa bu akıl yürütmenin ne kadar aldatıcı olduğu konusunda bir fikir edinebilmek için düşünmemiz gereken tek şey burada bir neden olarak görülen istencin sonuçları ile saptanabilir bir bağlantısının olmadığıdır, tıpkı herhangi bir özdeksel nedenin asıl sonucu durumunda olduğu gibi. Bir istenç edimiyle beden bir hareketi arasındaki bağlantıyı algılamak bir yana, bir sonucun her şeyden çok düşünme yetisi ve özdeğin güç ve özünden yola çıkarak yapılan açımamaya kapalı olduğu kabul edilir. Ayrıca istencin zihnimiz üzerindeki hâkimiyeti daha anlaşılır değildir. Sonuç orada nedenden ayırt edilebilir ve ayrılabilir ve ayrıca sürekli birlikteliklerinin deneyimi olmaksızın önceden görülemez. Zihnimiz üzerinde bir dereceye kadar denetimimiz vardır, ama onun ötesinde üzerindeki tüm hâkimiyeti yitiririz; açıktır ki deneyime danışmadığımız sürece yetkemizin kesin sınırlarını saptamak olanaksızdır. Kısaca, zihnin eylemleri bu bakımdan özdeğinkilerle aynıdır. Yalnızca sürekli birlikteliklerini algılarız zira onun ötesinde akıl yü-

rütemeyiz. Hiçbir içsel izlenimin dışsal nesnelerin taşıdıklarından daha öte, görünür bir erkesi yoktur, öyleyse özdeğin bilinmeyen bir kuvvet yoluyla etkin olduğu felsefeciler tarafından kabul edildiğine göre, boş yere kendi zihinlerimize danışarak kuvvetin bir tasarımına erişme umudunu taşırız.¹

Zihinsel dünyaya ilişkin kuramımız ne denli eksik olursa olsun, bu dünyanın insan usunun maddi dünyaya ilişkin olarak yapabileceği her açımaya eşlik ediyor görünen çelişki ve saçmalıklardan muaf olacağı konusunda umutlarım vardı. Ancak *kişisel özdeşlik* ile ilgili bölümün daha ayrıntılı bir gözden geçirilişi üzerine kendimi öyle bir labirentin içinde buluyorum ki, artık önceki görüşlerimi nasıl düzelteceğimi de onları nasıl tutarlı hale getireceğimi de bilmediğimi itiraf etmem gerekiyor. Eğer bu kuşkuculuk için iyi bir *genel* sebep değilse, en azından tüm kararlarımda daha bir çekingen ve ölçülü olmam için (eğer daha şimdiden elimde bol bol olmasaydı) yeterli bir gerekçe olurdu. Beni benliğin ya da düşünen varlığın kesin ve asıl özdeşliğini yadsımaya götürenlerle başlayarak her iki taraf için de kanıtlamalar önereceğim.

Benlik ya da *tözden* söz ettiğimiz zaman, bu terimlere eklenmiş bir tasarımı olmalıdır, aksi takdirde bunlar bütünüyle anlaşılmaz olurlar. Her tasarım önceki izlenimlerden türer; yalın ve bireysel bir şey olarak benliğin ya da tözün hiçbir izlenimini taşımayız. Öyleyse bunların o anlamda hiçbir tasarımlarına sahip değilizdir.

Ayrı olan her şey ayırt edilebilirdir; ayırt edilebilir olan her şey de tasarım ya da imgelem tarafından ayrılabilir. Tüm algılar ayrıdır. Öyleyse ayırt edilebilir ve ayrılabilirdirler ve bir çelişki ya da saçmalık olmaksızın ayrı olarak varolan oldukları ve ayrı olarak varolabildikleri tasarlanabilir.

Bu masayı ve şu bacayı gördüğümde, bana diğer tüm algılarla benzer bir doğası olan belirli algılardan başka hiçbir şey sunulmuş değildir. Bu felsefecilerin öğretisidir. Ancak önümde bulunan bu masa ve o baca ayrı olarak varolabilir ve varolurlar. Bu sıradan insanın öğretisidir ve hiçbir çelişki içermez. Öyleyse aynı öğretiyi tüm algılara genişletmede hiçbir çelişki yoktur.

Genel olarak şu akıl yürütme doyurucu görünür. Tüm tasarımlar kendilerini önceleyen algılardan ödünç alınırlar. Öyleyse nesnelere ilişkin tasarımlarımız o kaynaktan türer. Buna göre algılar açısından anlaşılır ya da tutarlı olmayan hiçbir önerme nesneler açısından anlaşılır ya da tutarlı olamaz. Ancak herhangi bir ortak *yalın* töz ya da var olma öznesi olmaksızın, nesnelerin ayrı ve bağımsız olarak varolduklarını söylemek anlaşılır ve tutarlıdır. Öyleyse bu önerme hiçbir zaman algılar açısından saçma olamaz.

Düşüncelerimi *kendi* üzerime çevirdiğimde, belli bir ya da daha çok algı olmadan bu benliği algılayamam, ayrıca algılardan başka bir şey de algıla-

¹ Aynı eksiklik Tanrı tasarımlarımızda da mevcuttur; ama bu din ya da ahlak üzerinde hiçbir sonuç doğuramaz. Evrenin düzeni her şeye gücü yeten bir zihni, diğer bir ifadeyle, istencine her yaratığın ve varlığın *sürekli* boyun eğdiği bir zihni ispatlar. Ne dinin tüm konularına bir temel oluşturmak için ne de en yüksek Varlığın kuvvet ve erkesinin seçik bir tasarımını oluşturmamız için daha öte bir şey gereklidir.

yamam. Öyleyse benliği oluşturan şey bunların bileşimidir.

Düşünen bir varlığın birçok ya da çok az algısı olduğunu tasarlayabiliriz. Varsayalım ki zihin giderek bir istiridye yaşamının bile altına indirilmiş olsun. Yine varsayalım ki susuzluk ya da açlık gibi tek bir algısı olsun. Onu bu durumda irdeleyelim. O algıdan başka herhangi bir şey tasarlayabilir misiniz? Herhangi bir *benlik* ya da *töz* kavramınız var mıdır? Eğer yoksa, başka algıların eklenmesi hiçbir zaman size o kavramı vermez.

Bu benliği bütünüyle ortadan kaldıran ve kimi insanların ölümü izlediğini düşündükleri yokoluş tüm tikel algıların; sevgi ile nefretin, acı ile hazın ve tasarım ile duyumun yitişinden başka bir şey değildir. Öyleyse bunlar kendi ile aynı olmalıdırlar çünkü biri öteki olmaksızın varlığını devam ettiremez.

Benlik töz ile aynı mıdır? Eğer aynıysa, benliğin bir töz değişiminden sonraki kalıcılığı ile ilgili o soru nasıl olur da ortaya çıkabilir? Eğer ayrı iseler, aralarındaki fark nedir? Kendi payıma, tikel algılardan ayrı olarak tasarlandıkları zaman, her ikisinin de kavramına sahip olamam.

Felsefeciler *dışsal tözün tikel niteliklerin tasarımlarının dışında hiçbir tasarımını taşımayız* ilkesi ile uzlaşmaya başlarlar. Bunun zihin açısından da benzer bir ilke için yolu hazırlaması gerekir: *zihnin tikel algıların dışında hiçbir kavramını taşımayız*.

Sanının buraya dek yeterli bir açıklıkla ilerledim. Ancak tüm tikel algılarımızı bu şekilde çözdükten sonra, onları birbirine bağlayan ve bizi onlara gerçek bir yalınlık ve özdeşlik yüklemeye götüren bağlantı ilkesini açıklamaya geçtiğim zaman², açıklamamın oldukça eksik olduğunu ve önceki akıl yürütmelerin görünürdeki açıklığından başka hiçbir şeyin beni bu açıklamayı kabul etmeye götüremeyeceğini fark ediyorum. Eğer algılar ayrı varoluşlar iseler, ancak birbirlerine bağlandıkları zaman bir bütün oluştururlar. Oysa insan anlığı ayrı varoluşlar arasında hiçbir bağlantı saptayamaz. Yalnızca düşünme yetisinin bir nesneden bir diğerine geçme bağlantısını ya da belirlenimini *duyumsarız*. Bundan şu çıkar: kendi başına düşünme yetisi, bir zihni meydana getiren geçmiş algılar zinciri üzerine düşündüğü sırada kişisel özdeşliği bulur, bu algıların tasarımlarının birbirleriyle bağlantılı oldukları ve doğal olarak birinin diğerini akla getirdiği duyumsanır. Bu vargı nedenli olağan dışı görünürse görünsün, bizi şaşırtmamalıdır. Pek çok felsefeci kişisel özdeşliğin bilinçten doğduğunu ve bilincin de üzerine düşünülen bir tasarım ya da algıdan başka bir şey olmadığını düşünmeye yatkındır. Öyleyse bu felsefenin bu düzeye dek umutlandırıcı bir yanı vardır. Ancak sıra ardışık algılarımızı düşüncemizde ya da bilincimizde birleştiren ilkeleri açıklamaya geldiğinde, tüm umutlarım kaybolur gider. Bana bu konuda doyum veren hiçbir kuram bulamam.

Kısacası, tutarlı kılamadığım ve herhangi birini yadsıyamadığım iki ilke vardır: *Tüm ayrı algılarımız ayrı varoluşlardır ve zihin hiçbir zaman ayrı varoluş-*

² Birinci Kitap, sayfa 260.

lar arasında gerçek bir bağlantı algılamaz. Algılarımız yalın ve bireysel bir şeyde var olsalardı ya da zihin bunlar arasında gerçek bir bağlantı algılasaydı, bu durumda hiçbir güçlük olmazdı. Kendi payıma, bir kuşkucunun ayrıcalığına başvurmak ve bu güçlüğün benim anlığıma çok fazla geldiğini itiraf etmek zorundayım. Bununla birlikte, bunun mutlak olarak üstesinden gelinemeyeceğini ileri sürmüyorum. Belki de başkaları için, ya da kendim için, daha olgun bir düşünceyle birlikte, bu çelişkileri ortadan kaldıracak belli bir varsayım ortaya çıkarmak olanaklı olabilir.

Bu fırsattan yararlanarak, daha olgun düşüncelerin bana akıl yürütmelerimde gösterdiği ve daha az önemli olan diğer iki yanlışlığı da itiraf edeceğim. Birincisi Birinci Kitap, sayfa 38'de görülebilir; orada iki cisim arasındaki uzaklık, diğer şeyler arasında, cisimlerden çıkan ışık ışınlarının birbirleri ile yaptığı açılar yoluyla bilinir, diyorum. Açıktır ki, bu açılar zihin tarafından bilinmez ve dolayısıyla hiçbir zaman uzaklığı açığa çıkaramazlar. İkinci yanlışlık Birinci Kitap, sayfa 60'ta bulunabilir; orada aynı nesnenin iki tasarımı ancak farklı kuvvet ve dirilik dereceleriyle farklı olabilir diyorum. İnaniyorum ki tasarımlar arasında bu terimler altında kapsanmayan başka farklılıklar da vardır. Eğer aynı nesnenin iki tasarımı ancak farklı *duyguları* yoluyla farklı olabilir demiş olsaydım, hakikate daha çok yaklaşmış olurum.

Anlamı etkiledikleri için okurdan düzeltmesini isteyeceğim iki baskı hatası daha var. Birinci Kitap, sayfa 60'ta, *gerçekte bir algı* [olarak] ifadesinin yerine *bir algı* ifadesi olmalı. Birinci Kitap, sayfa 154'te *ahlaki* de *doğal* olacak.

Birinci Kitap, sayfa 16, sayfanın sonlarına doğru (benzerlik) sözcüğü, not şeklinde.

Açıktır ki, farklı yalın tasarımların bile birbirleri ile bir benzerlik ya da andırımları olabilir, zira benzerlik noktasının ya da koşulunun farklı oldukları şeyden ayrı ya da ayrılabilir olması zorunlu değildir. *Mavi* ve *yeşil* farklı yalın tasarımlardır, ama her ne kadar eksiksiz yalınlıkları tüm ayrılma ya da ayrılık olanağını dışlasa da, birbirlerine *mavi* ve *kırmızıdan* daha çok benzerler. Belirli sesler, tatlar ve kokular açısından da durum aynıdır. Bunlar, herhangi bir ortak koşula aynı şekilde sahip olmadan da, genel görünüş ve karşılaştırma üzerine sonsuz sayıda benzerliği barındırırlar. Bundan emin olabiliriz, üstelik son derece soyut terimler olan *yalın tasarımdan* bile. Bunlar tüm yalın tasarımları kapsar ve yalınlıklarında birbirlerine benzerler. Yine de bileşimi tümünden dışlayan doğaları nedeniyle, birbirlerine benzedikleri bu koşul diğerlerinden ayırt edilebilir ya da ayrılabilir değildir. Herhangi bir nitelikteki derecelerin tamamı açısından durum aynıdır. Tümü de benzerdir ama nitelik herhangi bir bireyde dereceden ayrı değildir.

Birinci Kitap, sayfa 32, paragraf sonundaki (bakmak gerekiyor.) sözlerinden sonra, paragraf başı.

Birçok felsefeci tüm *eşitlik* ölçünlerini yadsır, ama öte yandan bu orantının doğru bir kavramını verebilmek için eşit olan iki nesneyi sunmanın yeterli olduğunu ileri sürerler. Derler ki tüm tanımlar bu nesnelerin algısı olmadığı sürece sonuçsuzdur; bu nesneleri algıladığımız zaman, bundan böyle

hiçbir tanıma ihtiyacımız kalmaz. Bu akıl yürütmeye tam olarak katılıyor ve ileri sürüyorum ki, biricik yararlı eşitlik ya da eşitsizlik kavramı tamamen birleşmiş görünüşten ve belirli nesnelerin karşılaştırılmasından doğar. Açık-tır ki göz...

Birinci Kitap, sayfa 84, paragrafın sonundaki (karşılık düşebilirler.) sözcüklerinden sonra, paragraf başı.

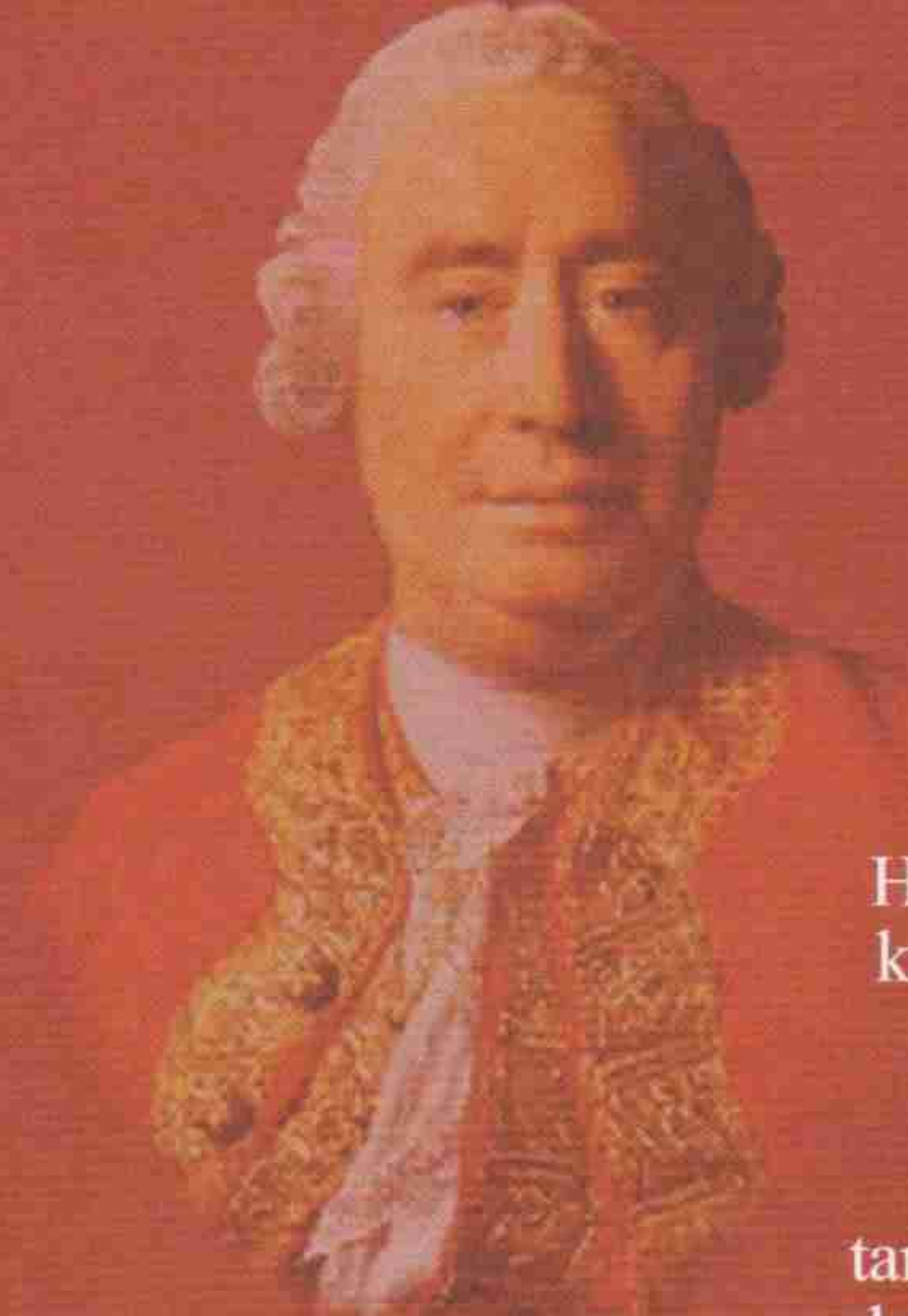
Matematikçiler hangi yana dönerlerse dönsünler, bu ikilem karşılarına çıkmayı sürdürür. Eğer eşitliği ya da başka herhangi bir orantıyı tam ve kesin ölçün yoluyla, yani küçük bölünmez parçaların sıralamaları yoluyla yargırlarsa, her ikisi de uygulamada yararsız olan bir ölçün kullanır ve yürütmeye çalıştıkları uzamın bölünmezliğini gerçekten doğrulamış olurlar. Ya da eğer, alışıldığı gibi, genel görünüşleri ile ilgili olarak nesnelerin karşılaştırılmasından doğan ve ölçme ve yan yana koymalar yoluyla düzeltilen kesin olmayan ölçünü kullanırlarsa, ilk ilkeleri, her ne kadar kesin ve yanılmaz olsa da, genellikle onlardan çıkardıkları incelikte çıkarsamalar ortaya koyamayacak kadar kabadır. İlk ilkeler imgelem ve duygular üzerine kurulur; öyleyse vargı, bu yetilerle çelişmek bir yana, hiçbir zaman onların ötesine bile gidemez.

Birinci Kitap, sayfa 93, paragraf sonundaki (felsefem için de.) sözlerinden sonra, not şeklinde.

Kurgularımızı, nesnelerin gerçek doğa ve işlemleri üzerine incelemelere girmeksizin duyularımıza *görünüşleriyle* sınırladığımız sürece, tüm güçlüklerden korunmuş olur ve asla bir soru ile sıkıntıya düşmeyiz. Böylece eğer iki nesne arasına sokulan görülmez ve dokunulmaz uzaklığın bir şey mi yoksa hiçbir şey mi olduğu sorulursa, kolayca onun *bir şey*, yani nesnelerin duyuları belirli bir şekilde etkileyen bir özelliği olduğu yanıtı verilir. Eğer aralarında böyle bir uzaklık olan iki nesnenin birbirlerine dokunup dokunmadıkları sorulursa, bunun dokunma sözcüğünün tanımına bağlı olduğu yanıtı verilebilir. Eğer nesnelerin aralarına konulan *duyulur* hiçbir şey yokken birbirlerine dokundukları söylenirse, bu nesneler birbirlerine dokunurlar. Eğer nesnelerin *imgeleri* gözün bitişik parçalarına çarptıklarında, ellerimizin her iki nesneyi de araya giren herhangi bir hareket olmaksızın ardışık olarak *duyumsadığı* zaman, birbirlerine dokundukları söylenirse, bu nesneler birbirlerine dokunmazlar. Nesnelerin duyularımıza görünüşleri tümüyle tutarlıdır ve kullandığımız terimlerin bulanıklığından kaynaklananların dışında hiçbir güçlük doğamaz.

Eğer incelememizi nesnelerin duyulara görünüşlerinin ötesine götürürsek, korkarım ki vargılarımızın çoğu kuşkuculuk ve belirsizlikle dolacaktır. Böylece eğer görülmez ve dokunulmaz uzaklığın her zaman *cisimle* ya da örgeçlerimiz bir gelişimi yoluyla görülebilir ya da dokunulabilir olması muhtemel bir şeyle dolu olup olmadığı sorulursa, her ne kadar sıradan ve halka ait kavramlara daha uygun olduğu için karşıt görüşe eğilimli olsam da, her iki tarafta da tam anlamıyla belirleyici olan herhangi bir kanıtlama bulamadığımı kabul etmem gerekir. Eğer *Newton* felsefesi doğru olarak anlaşılırsa, onun da tüm söylemek istediğinin bu olduğu görülecektir. Bir boş-

luk ileri sürölür; diğler bir ifadeyle, cisimlerin darbe ya da içe-işleme olmaksızın aralarına cisimleri alabilecekleri bir şekilde yerleştikleri söylenir. Cisimlerin bu konumunun gerçek doğası bilinmez. Yalnızca duyular üzerindeki sonuçları ve cismi kabul etme gücü ile ilgili bir şeyler biliriz. Hiçbir şey o felsefeye ölçülü ve ılımlı bir kuşkuculuktan ve insanoğlunun yeteneğini aşan konularda bilgisizliğin haklı bir itirafından daha uygun değildir.

DAVID HUME

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

Her bilimin insan doğasıyla az çok bir ilişkisi vardır; her ne kadar bazısı insanoğlundan çok uzaklarda gibi dursa da, bir yerde, bir geçitte mutlaka insan doğasına dönüş yapar. Matematik, Doğa Felsefesi ve Doğal Din bile bir ölçüde İNSAN'ın bilimine bağlıdır; çünkü hepsinin yolu insanı tanımaktan geçer ve hepsi insanın güçleri ve yetileri ölçüsünde değerlendirilir... Öyleyse *Matematik, Doğa Felsefesi ve Doğal Din* insanı bilmeye bu şekilde bağımlıysa, insan doğasıyla daha yakın ve sıkı ilişkileri olan diğer bilimlerden ne beklemeliyiz? Mantığın biricik amacı akıl yürütme yetimizin ilke ve işlemlerini ve tasarımlarımızın doğasını açıklamaktır; ahlak ve eleştiri zevk ve duygularımızı değerlendirir; siyaset ise insanları toplumda birlik içinde ve birbirine bağımlı kabul eder. Bu dört bilimde, Mantık, Ahlak, Eleştiri ve Siyaset'te, insan aklını tanımamızı sağlayan veya bize insan aklının gelişimi ve donanımını veren hemen her şey kavranır.

Bu yüzden, felsefe araştırmalarımızda başarı umabileceğimiz tek yol bugüne kadar uyguladığımız ve artık bıkkınlık veren oyalanma yöntemini terk etmek, yani bir şekilde sınırdaki bir kaleyi ya da köyü ele geçirmek yerine doğrudan başkente yürümek olacaktır. Bilimlerin merkezine, bir zamanlar hepsinden üstün olan insan doğasının ta kendisine yönelmek; orayı ele geçirince diğer her yer için kolay zaferler bekleyebiliriz. Bu noktadan da fetihlerimizi insan hayatını daha yakından ilgilendiren diğer tüm bilimlere yayabilir, sonra da sırf merak konusu olan bilimleri yavaş yavaş ve tam olarak keşfedebiliriz. Cevabı insan biliminin kapsamında olmayan hiçbir önemli soru yoktur, ayrıca bu bilimi bilmeden kesin olarak cevaplayabileceğimiz bir soru da. Böylelikle, insan doğasının ilkelerini açıklar görünürken, aslında bilimlerin - neredeyse tamamen yeni olan ve üzerinde güvenle yükselebilecekleri bu biricik temelde ortaya konmuş- tam bir dizgesini önermiş oluyoruz.

ISBN 978-9944-795-11-1

9 789944 795111

BilgeSu